ڈاکٹر ذاکر حسین لائبریری

DR. ZAKIR HUSAIN LIBRARY

JAMIA MILLIA ISLAMIA
JAMIA NAGAR

NEW DELHI

Rare
CALL NO. 891.55109 164 JB
Accession No. 76250

Rare
891.55109
164 JB
76250
خلیل (محمد ابراہیم)۔

تکمله مقالات الشعرا

تذکرہ

تکملہ مقالات الشعرا

تالیف

مخدوم محمد ابراهیم "خلیل" تتوي

المتوفی ۱۳۱۷ھ

بتصحیح و حواشی

سید حسام الدین راشدي

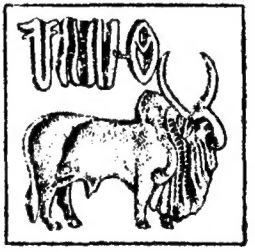

سندھی ادبی بورد (کراچی)

۱۹۵۸ع

محکمہ انجمن ترقی اردو جامع مسجد دہلی

نشر کرده

محمد ابراهیم جویو

دبیر انجمن سندهی ادبی

سند اسیمبلي بلدنگ ، بندر رود ، کراچي ، پاکستان

(جمله حقوق طبع این کتاب مخصوص انجمن سندهي ادبي است)

طبع اول ۱۹۵۸ع

76250
Date...17..10..61

باهتمام ایم - آء عباسي

در نیو سنده پریس ، وکتوریه رود

کراچي، پاکستان طبع شد

مرام ناشر

این کتاب در سلسلهٔ نشرات انجمن سندهي ادبي، تحت برنامه "وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملي" ترتیب و طبع گردید. بر خوانندگان محترم پوشیده نیست ، بسا آثار گرانبهاي عربي و فارسي از طرف محققین بزرگ سندهي ، در زمینهٔ تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعري نوشته شده، و تا کنون برخي ازان بصورت مخطوطات در زوایاي کتب خانهاي شخصي ، بطاق نسیان افتاده اند .

این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشهٔ تاریکي و گمنامي بر آورد ، و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند ، و در مدت چهار سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۰ م دوام میکند ، در نظر داریم که (۴) کتاب عربي و (۳) کتاب تاریخي فارسی و (۵) کتابٔ شعر و ادب فارسي و (۷) کتاب اردو و (۶) کتاب انگلیسي را طبع و نشر نمائیم .

کتابیکه اکنون بخوانندگان گرامي تقدیم مي شود ، از سلسلهٔ نشرات فارسي کتاب هفتمین است و از جملهٔ آثاریکه تاکنون بطبع و نشر آن موفق آمده ایم کتاب یازدهم‌شمرده میشود، که اینک از نظر خوانندهٔ عزیز میگذرد .

اعتراف

انجمن سندهي ادبي از مساعدت مالي وزارت معارف حكومت پاكستان كه از روي كمال معارف خواهي در راه طبع و نشر سلسلهٔ مطبوعات اين انجمن فرموده است، خيلي متشكر بوده و اين اقدام نيكو را بنظر تقدير و استحسان مي نگرد.

فهرست

صفحه

تقريظ	علامه آقاي سعيد نفيسي	(۱۷)
مقدمه	سيد حسام الدين راشدي	(۲۱)
نسب نامه	حضرت ابوالقاسم نقشبندي	"
نسب نامه	مخدوم محمد ابراهيم خليل	"
نسب نامه	"حضرت مير صاحب" مير نظر علي	"
نسب نامه	مخدوم محمد هاشم تتوي	"
ديباچه كتاب	از مولف محمد ابراهيم خليل	۱
۱- احمد ،	مولوي آل احمد ، پهلواروي	۹
۲- احمد ،	خليفه احمد خان نظاماني	۲۱
۳- احمد ،	مرزا احمد علي ، كلاتي	۲۴
۴- احمد ،	مير سيد احمد علي ، لكوي	۳۱
۵- احمدي ،	آخوند احمد ، هالائي	۳۵
۶- آصف ،	سيد محمد رضا ، اصفهاني	۳۶
۷- آصف ،	ايراني	۳۷
۸- آصف ،	آقا ميرزا محمد باقر ، شيرازي	۳۹
۹- افضل ،	ميان غلام حسين سبز پوش ، تتوي	۴۱
۱۰- اميد ،	مخدوم عبدالله ، تتوي	۴۳
	مخدوم محمد هاشم ، تتوي	"
	مخدوم عبداللطيف ، تتوي	۴۶

	مخدوم محمد ابراهيم مدّني مرقد	۴۷
	مخدوم عبداللطيف، تتوي	۴۹
۱۱- امين ،	ميان محمد امين، چهترائي	۶۷
۱۲- انور ،	آخوند محمد بچل ، متعلوي	۶۷
۱۳- باقي ،	خواجه عبدالباقي ، سرهندي	۷۴
۱۴- تائب ،	محمد تقي ، قندهاري	۹۰
۱۵- ثابت ،	ثابت علي ، سيوستاني	۹۴
۱۶- جانان ،	ميان ناصرالدين ، سرهندي	۹۸
۱۷- جعفري ،	مير نصير خان تالپور ، والي سند	۱۰۴
۱۸- جعفري ،	قاضي غلام علي ، تتوي	۱۱۲
۱۹- حبيب ،	محمد زمان بن محمد ابراهيم خليل ، تتوي	۱۲۷
۲۰- حسن ،	سردار محمد حسن خان ، كابل	۱۵۳
۲۱- حيدر ،	آخوند غلام حيدر ، حيدرآبادي	۱۵۵
۲۲- حيدري ،	مير شهداد خان تالپور ، حيدرآباد	۱۵۹
۲۳- خاكي ،	مير نظر علي خان تالپور ، لواري	۱۶۳
۲۴- خليط ،	مولوي عبدالرحيم ، خراساني	۱۶۶
۲۵- خليل ،	محمد ابراهيم، تتوي ، (مؤلف)	۶۷
	مخدوم محمد زمان ، تتوي	”
	مخدوم عبدالكريم ، تتوي	۱۶۸
	مخدوم غلام حيدر ، تتوي	۱۷۷
	مخدوم ابوالقاسم نقشبندي ، تتوي	۱۷۸

	میر سید نظر علی ، تتوی	۱۸۶
	مخدوم عبدالکریم ، تتوی	۲۰۲
۲۶- دلخوش ،	گل محمد مکرانی ، "ناطق"	۲۶۳
۲۷- رضوی ،	سید روشن علی شاه ، تتوی	۲۷۸
۲۸- روشن ،	میان ضیاء الدین ، لواری	۲۸۳
	میان عبداللطیف ، لنواری	۲۸۳
	میان گل محمد ، لواری	۲۸۸
۲۹- روشن ،	آخوند محمد ، حیدرآبادی	۲۹۸
۳۰- رهی ،	منشی رسول بخش . کلاتی	۳۰۱
۳۱- زاهد ،	میان محمد زاهد ، تتوی	۳۱۲
۳۲- زین‌العابدین، سید ، آغا ،	حیدرآبادی	۳۱۲
۳۳- سعید ،	میان محمد سعید ، لواری	۳۲۷
۳۴- سوائل‌شاه،	لوهری	۳۴۰
۳۵- سها ،	آخوند امید علی ، هالائی	۳۴۰
۳۶- شریف ،	قاضی میان عبدالقوی ، هالائی	۳۴۵
۳۷- صابر ،	میر سید صابر علی ، کشمیری	۳۵۱
۳۸- صابر ،	میر سید صابر علی ، تتوی	۳۵۱
۳۹- صفی ،	خواجه آدم صفی‌الله ، مجددی سرهندی	۳۵۶
۴۰- طالب ،	میان محمد بلال ، لواری	۳۶۵
۴۱- طرزی ،	سردار غلام محمد خان ، قندهاری	۳۶۸
۴۲- عباس ،	سردار غلام عباس خان ، کابل	۳۷۸

۴۴- عبد ، عبدالواحد خان ، پشاوري ۳۸۱
۴۴- عبدالحسين ، مير عبدالحسين خان تالپور ، حيدرآباد ۳۸۲
۴۵- عبدالرحيم ، قاضي ميان عبدالرحيم ، تتوي ۳۸۵
۴۶- عبدالكريم ، بابي ، كلاتي ۳۸۶
۴۷- عزيز ، مير سيد كريم بخش ، تتوي ۳۸۷
۴۸- عظيم ، مير عظيم الدين ، تتوي ۳۸۹
۴۹- عمر ، محمد عمر ، بن خواجه عبدالباقي ، مجددي سرهندي ۴۰۰
۵۰- علي ، مير سيد عباس علي ، بخاري تتوي ۴۰۵
۵۱- علي ، ميان غلام علي سبز پوش ، تتوي ۴۱۰
۵۲- علي ، سيد حسين علي ، تتوي ۴۳۰
۵۳- علي ، مير سيد علي اصغر شاه ، راشدي ۴۴۲
۵۴- علي ، مرزا بنده علي ، حيدرآبادي ۴۵۰
۵۵- علي ، نواب علي محمد خان لغاري، تاجپوري ۴۵۴
غلام محمد خان "نگار" تاجپوري ۴۵۵
غلام محمد خان "غلام" تاجپوري ۴۵۵
الهداد خان "صوفي" تاجپوري ۴۵۷
نواب حسين علي "حسين" تاجپوري ۴۶۲
نواب محمد علي "علي" تاجپوري ۴۶۲
نواب ولي محمد خان "ولي" تاجپوري ۴۶۳
نواب علي محمد خان "علي" تاجپوري ۴۶۳

۵۹- غلام ،	حافظ غلام محمد ، هالائي	۳۶۳
	آخوند محمد قاسم بن نعمت‌الله ، هالائي	۳۶۶
	محمد قاسم بن آخوند محمود هالائي	۳۷۵
۵۷- غني ،	ميان عبدالغني تتوي	۳۸۰
۵۸- فدوي ،	سيد امام بخش رضوي ، تتوي	۴۰۲
۵۹- فضل ،	مخدوم فضل الله بن مخدوم عبدالواسع ، پات	۴۸۳
۶۰- فضل ،	شاه فضل‌الله سرهندي مجددي	۴۸۵
۶۱- فقير ،	قاضي علي محمد تتوی	۴۹۰
۶۲- فيض ،	مخدوم فيض احمد ، برادر مخدوم خليل ، تتوی	۵۰۹
۶۳- فيض ،	فيض محمد بابي ، كلاتي	۵۱۰
۶۴- كرم ،	مخدوم ميان عبدالكريم ، والد مخدوم خليل ، تتوي	۵۱۵
۶۵- كمتر ،	سيد موتيل شاه ، تتوي	۵۱۸
۶۶- گدا ،	سيد غلام محمد شاه ، حيدرآبادي	۵۲۳
۶۷- مائل ،	مير سيد غلام علي ، تتوي	۵۳۷
۶۸- مجتبیٰ ،	سيد ، لكهوی	۵۴۴
۶۹- محسن ،	ميان محمد محسن سبز پوش ، تتوي	۵۴۵
۷۰- محمد عالم ،	تتوي	۵۴۸
۷۱- مخلص ،	ميرزا مخلص علي كراچي	۵۵۱

۷۲- مرتضائی،	میر سید غلام مرتضیٰ تتوي	۶۵۹
۷۳- مسکین،	محمد ابراهیم خلیل تتوي (مؤلف)	۶۵۹
۷۴- منیر،	قاضي میان گل محمد	۶۶۱
۷۵- میر،	صوبدار خان تالپور حاکم سند	۶۶۳
۷۶- ناخدا،	آقاي محمد حسین شیرازي	۶۹۳
	میر حسن علي خان بن میر نصیر خان تالپور	۶۹۸
۷۷- نظام،	پیر نظام الدین سرهندي، شکارپوري	۶۹۹
۷۸- نوری،	نور محمد خان قندهاری	۶۱۹
۷۹- ولي،	نواب ولی محمد خان لغاري	۶۲۲
۸۰- یوسف،	آخوند محمد یوسف حیدرآبادي	۶۳۰
۸۱- یوسف،	سید محمد یوسف رضوي بکهري	۶۵۳
۸۲- یوسف،	یوسف حکاک سیوستاني	۶۵۷
	خاتمه	۶۵۸

تعلیقات:

انور، آخوند محمد بچل	۶۷۷
مخدوم محمد هاشم تتوي	۷۰۷
جعفري، میر نصیر خان تالپور	۷۱۰
میر کرم علي خان تالپور	۷۳۸
میر مراد علی خان تالپور	۷۳۰
میر محمد علی خان "بهرور" تالپور	۷۳۱
میر یار محمد خان تالپور	۷۳۷

مير محمد حسن‌علي خان "حسن" تالپور	۷۴۵
مير عباس علي خان "مومن" تالپور	۷۴۷
مير حسين علي خان "حسين" تالپور	۷۵۵
بحري ، قاضي غلام علي تتوي	۷۵۷
بيدري ، و عبدالحسين	۷۵۸
وفا ، ميرزا حسن علي آقا بزرگ شيرازي	۷۵۸
بيدري ، مير شهداد خان تالپور	۷۶۵
ناطق مكراني	۷۷۵
خاكي	۷۷۶
صابر تتوي	۷۷۷
علي اصغر شاه "علي"	۷۸۷
گل شاه هندي و ميان محمد صديق	۸۱۲
سردار غلام محمد طرزي	۸۱۲
ميان عبداللطيف	۸۲۳
فضل ـ مخدوم فضل الله پاناي	۸۲۳
ميان فيض احمد	۸۲۴
گدا ـ غلام محمد شاه	۸۲۷
فهرست مصادر	۸۲۹
فهرست اسماي رجال	۸۳۷
فهرست اماكن جغرافي	۸۷۸
فهرست نامهاي كتب	۸۸۶

استدراک ۹۰۲
صحت نامه ۹۰۳

فهرست نسب نامهاي شعرا

نسب نامه جعفري و علي (متعلق صفحه ۱۱۷)
سلسلهٔ نسب میر صابر علي صابر (متعلق صفحه ۳۵۳)
سلسله نسب سردار غلام محمد خان طرزي (متعلق صفحه ۳۷۱)
سلسله نسب نواب علی محمد خان علی (متعلق صفحه ۴۵۵)
نسب نامه حکمران شعراي خانوادهٔ تالپوري (متعلق صفحه ۷۰۶)

فهرست تصاویر

	متعلق صفحه آغاز کتاب
۱- یک صفحه از تکمله	...
۲- مزار خلیل	۳۳
۳- مزار مخدوم هاشم	۳۳
۴- کتیبه مزار مخدوم هاشم	۶۷
۵- نمونه خط انور	۱۰۳
۶- تصویر نصیر خان جعفري	۱۰۳
۷- قبر میر نصیر خان	۱۰۳
۸- کتیبه قبر میر نصیر خان	۱۰۹
۹- تصویر شهداد خان حیدري	۱۰۹
۱۰- مزار شهداد خان حیدری	۱۰۹
۱۱- کتیبه مزار شهداد خان حیدري	

۱۲- کتیبه مزار ابوالقاسم نقشبندي	۱۸۶
۱۳- مزار ابوالقاسم نقشبندي	۲۵۵
۱۴- قبرستان زین العابدین	۳۱۲
۱۵- تصویر آغا اسمعیل شاه	۳۱۲
۱۶- تصویر محمود خان طرزی	۳۶۸
۱۷- تصویر سردار غلام محمد خان طرزي	۳۶۸
۱۸- تصویر میر عبدالحسین خان	۳۸۲
۱۹- نمونه خط علي	۴۱۵
۲۰- تصویر علی اصغر شاه "علي"	۴۴۲
۲۱- نمونه خط "علي"	۴۴۲
۲۲- نمونه خط فقیر	۴۹۰
۲۳- نمونه خط گدا	۵۲۳
۲۴- تصویر میر صوبدار خان	۵۶۳
۲۵- مقبره میان نظام الدین	۵۹۹
۲۶- کتیبه مقبره میان نظام الدین	۵۹۹
۲۷- مقبره نواب ولي محمد	۶۲۷
۲۸- مزار نواب ولي محمد	۶۲۷
۲۹- کتیبه مزار نواب ولي محمد	۶۲۷
۳۰- مقبره میر کرم علی خان	۷۲۸
۳۱- قبر میر مراد علي خان	۷۳۰
۳۲- کتیبه مزار میر مراد علی خان	۷۳۰

۳۳- نمونہ خط مراد علي خان ۴۳۰
۳۴- تصویر میر محمد علی خان "بهرور" ۴۳۱
۳۵- نمونه خط میر محمد علی خان ۴۳۱
۳۶- تصویر میر عباس علي خان "مومن" ۴۳۷
۳۷- تصویر میر حسن علی خان ۴۳۷
۳۸- تصویر میر یار محمد خان ۴۳۷
۳۹- تصویر میر حسین علی خان ۴۵۵
۴۰- قبر میر حسین علي خان ۴۵۵
۴۱- کتیبه قبر میر حسین علي خان ۴۵۵
۴۲- نمونہ خط میر حسین علي خان ۴۵۵
۴۳- تصویر آغا بزرگ ۴۵۸

تقریظ

(بقلم علامه آقاي سعيد نفيسي دانشمند بزرگ ايراني)

درّ جهان دانش و فرهنگ نخستين فريضه‌اي كه بر دمه و عهدهٔ ما خاوريان و مسلمانان است اين است كه در طبع و نشر آنچه از انديشهٔ پدران و نياگان ما تراويده و بما رسيده است بي هيچ حد و حصر و قيدي بكوشيم. زيرا ما امروز حاجت قطعي و مبرمي بدين نكته داريم كه بدانيم اين گذشتگان ما چه مي انديشيده و جهان را چگونه مي ديده اند و تاريخ بمصداق امروزين جزين نيست. كساني كه درين راه مي پويند شايد چنين بپندارند كه آگاهي از انديشهٔ اين مردان روزگاران گذشته، تنها از راه كتابهاي فلسفه و اخلاق كه ذخاير فكري ايشان است ممكن مي شود. اين وسيله هميشه اطمينان بخش نيست، زيرا كه در فلسفه و اخلاق از روزهاي نخستين سنن و قواعد و قوانيني نهاده اند كه باز ماندگان قهراً از آن ها پيروي كرده و نتوانسته اند و نمي بايست ازان عدول كنند. فلسفه و اخلاق در حقيقت قواعد و مباني رياضي مخصوص بخود دارند كه نمي توان آنها را درهم نورديد و ازان تجاوز كرد.

بهترين وسيلهٔ آگاهي از افكار گذشتگان قطعاً آثار ادبئ ايشان و مخصوصاً كلام منظوم ست، زيرا كه گوينده درانجا

کمال آزادي و استقلال را داشته و اندیشهٔ خود را محدود بهیچ قید و شرطي نکرده است، آنچه دلش خواست همان گفته است. بهمین جهت من همواره تاکید و اصرار تام داشته ام که هر سخن منظومي که از طبع خرد و بزرگ و پیر و جوان و دانا و نادان و زن و مرد در کشورهاي ما تراوش کرده است عیناً هم چنان که بما رسیده است بي هیچ گونه جرح و تعدیل و تصرفي انتشار یابد و در دسترس عامهٔ مردم جهان قرار بگیرد.

درین زمینه جاي سخن نیست که درمیان زبانهاي مختلف ملل شرق و اسلام زبان فارسي در شعر بیش از همه وسعت دارد و معرف فکر عدهٔ بسیار کثیر از مسلمانان روي زمین ست. گذشته ازانکه هزار سال افکار همهٔ فارسي زبانان را در ایران امروز و کشورهاي همسایهٔ آن در بر گرفته است، نزدیک نهصد سال درین شبه قارهٔ بزرگ هند و پاکستان ترجمان افکار میلیونها مردم بوده است. بجرأت مي توان گفت یک نیمه از اندوختهٔ سرشار و عظیم شعر فارسي درین شبه جزیرهٔ بزرگ جهان فراهم شده است.

بدین جهات است که طبع و نشر مجموعه‌ها و دواوین شعراي فارسی زبان هند و پاکستان براي همه مسلمانان و مخصوصاً کسانیکه آشناي زبان فارسي هستند از واجبات ست. یکي از نواحي این شبه قاره که همواره مرکز و مجمع عدهٔ کثیر از سخن سرایان این زبان بوده سر زمین سند ست. خوش بختانه از روزي که "سندهي ادبي بورد" باهتمام خاص گروهي از

زبده دانشمندان و سخنوران پاکستان در کراچي تاسیس یافته است در میان کتابهاي بسیار مهم و بسیار سودمند که تاکنون انتشار داده اند توجهي خاص بشعر فارسي درین سرزمین کرده اند . دوست دانشمند کریم فیاض من آقاي پیر حسام الدین راشدي درین کار بسیار مهم سعي فراوان دارد . چندي پیش کتاب بسیار سودمند مقالات الشعراء تالیف میر علي شیر قانع تتوي را که در ۱۰۵۰ صحیفه انتشار یافته و حاوي احوال و اشعار هفتصد تن از شاعران هندوستان و بیشتر سرزمین سند ست با دقت و نفاست خاص منتشر کرده و اینک همت بر طبع و نشر این کتاب که تکمله آنست و احوال و اشعار هشتاد و یک تن سخن سراي دیگر سرزمین سند را در بر دارد گماشته است و من توفیق مراجعه و امعان نظر را در آن پیش از انتشار داشته ام .

این کتاب بیشتر ازین جهت براي ما ایرانیان بهره بخش و سودمند ست که شامل آثار گویندگانیست از دوره اي که متاسفانه شبه قاره هند و پاکستان کمتر با ایران رابطه معنوي داشته است . درین دوره استقلال دیرین هند از میان رفته و ناچار حوادث ناگواري که برین کشور پهناور گذشته روز بروز زبان فارسي را درین سرزمین بزرگ بزوال نزدیک تر کرده است و اگر استقلال پاکستان پیش نمي آمد و دوباره برادران پاکستان ما در احیاي سنن ادبي دیرین مردانه نمي کوشیدند بیم فراموشي مي رفت . بدین جهت من صمیمانه و صادقانه از اعضاي دانشمند و دانش نواز "سندهي ادبي بورد" و بیش از

همه از دوست بزرگوارم پیر حسام‌الدین راشدي بنام همهٔ ایرانیان و دوستداران زبان فارسي ازین بذل همت و جهد در راه علم و ادب سپاس گزارم و حسن سلیقه و کثرت اطلاع و وسعت نظر و مجاهدت وي را در تهیهٔ مقدمهٔ عالمانه و حواشي و تعلیقات و فهرست‌هاي که بر رونق این کتاب بسیار افزوده است مي‌ستایم و بقا و کامیابي این سرچشمه فیاض را از ایزد تبارک و تعالي مسئلت دارم .

ـ سعید نفیسي

کراچي ـ

چهار شنبه ۸ امرداد ماه ۱۳۳۷

۳۰- جولاي ۱۹۵۸

مقدمه

مخدوم محمد ابراهيم "خليل" تتوي در جمادي الاولي ۱۲۴۳ھ (۱۸۲۷ء) بدنيا آمد ، و اين وقتي بود كه از وفات مؤلف مقالات الشعراء مير علي شير "قانع" (كه خليل بران تذكره گران بها تكمله نوشت) پوره چهل سال گذشته بود .

اين همان سال بود ، كه پرورنده ادب فارسي و شاعر اين زبان و فرد سوم سلسله اول حكمداران تالپور ، مير كرم علي خان "كرم" بسال آخرين زندگاني خود رسيده بود . و در سال آينده ، يعني دوازده ماه بعد از ولادت مخدوم محمد ابراهيم "خليل" در جمادي الثانيه ۱۲۴۴ھ ، آن حكمدار ادب پرور جان بجان آفرين سپرد . و بعد از در گذشتش ، فرمان روای آخرين اين سلسله مير مراد علي خان "علي" سرير آراي سلطنت گرديد . وي نيز مانند برادرش شاعر و ادب پرور بود و مدت شش سال حكم راند ، تاكه در سنه ۱۲۴۹ھ (۱۸۳۳ع) به برادران خود پيوست . "خليل" يک سال بعد ازو در ۱۲۵۰ھ آموزش قرآن مجيد را بتكميل رسانيد .

درين اوقات آمد آمد انگليس بود ، و ادب فارسي قوس نزول خود را مي پيمود و انگليس در عهد مير غلام علي خان بنا بر مصالح سياسي خود در افغانستان بر سنده نفوذ خود را قايم كرده بود ، كه بعد از وفات مير مذكور سلسله دوم همين خاندان

تسلط یافت ، و چهار نفر حکمرانان آن میر نور محمد خان و میر محمد خان و میر نصیر خان "جعفري" و میر صوبدار خان "میر" نیز مردان علم دوست و ادب پرور و فارسي پسند بودند ، و دو نفر موخر الذکر در زبان فارسي دواوین اشعار هم داشتند .

درین عهد انگلیسیان نووارد تمام معاهدات خود را که با حکمرانان سند داشتند ، یک یک دریدند ، تا که در پایان آن بر سنده قابض شدند ، و در فروري ۱۸۴۳ء (۱۲۵۹ھ) دودمان حکمداران تالپور را از سند رانده و حکمراني این سر زمین را بکف خود گرفتند ، و دورهٔ آزادي سند سپري گردید .

این زوال حکومت دودمان تالپور ، براي زبان فارسي نیز پیام مرگ بود ، و انگلیسیان بجاي فارسي زبان انگریزي را بر سند مسلط ساختند ، و درباریکه پرورندهٔ شعر و ادب بود ، بکلي بساط آن را چیدند . براي شعرا مشوقي نماند ، سلسلهٔ تصنیف و تالیف فارسي نیز گسیخت که داستان تمام این زوال و انحطاط درین ضرب المثل سندهي موجود و ازان عهد بما رسیده است :

فارسي پڑھسین ، تیل وکٹسین
انگریزي پڑھسین ، گھوڑي چڑھسین

یعني اگر فارسي بخوانید ، تیل فروشي خواهید کرد ، و اگر انگریزي بخوانید بر اسپ عزت سوار خواهید شد . گویا درین عهد خواندن و دانش انگریزي بجاي فارسي ، وسیلهٔ حصول اقتدار و عزت بود .

وقتیکه سند بدست انگلیس آمد ، سنین عمر مخدوم محمد ابراهیم

خلیل (۱۷) و آموزش عربي و فارسي را ختم کرده بود . اگر وي هم (۱۷) سال بعد بدنیا مي آمد ، شاید بکلي با فارسي نا آشنا بوده ، و تکمله مقالات الشعراء نیز بوجود نمي آمد ، و این حلقه مهم تاریخ ادب فارسي در سند بکلي ناپدید مي گشت .

از احوال مخدوم خلیل فقط همان قدر معلومات داریم ، که خود وي در تکمله نگاشته (رک : ص ۱۶۷) و ازان پدید مي آید، که بعمر ۷ سالگي قرآن شریف را خواند و بعد ازان بخواندن کتب نصاب فارسي و عربي پرداخت . کتب مروجه صرف و نحو ، اصول ، منطق ، ریاضي ، حدیث ، تفسیر ، فقه ، اصول حدیث و علم مناظره را خواند (رک : ص ۲۱۱-۲۱۲) .

در محیطي که خلیل چشم بدنیا کشوده و پرورش یافته بود ، و با کسانیکه صحبت کرده و از آنها فیوض انساني کسب کرده بود ، تمام آنها صوفي و عالم و مردم صاحب سلوک و طریقت و اهل عرفان و ایقان بودند . دران وقت در شهر تته چهار خانواده وجود داشت ، که مرجع اهل علم و سلوک و طریقت بودند ، آنها نه تنها بر تته بلکه بر سائر بلاد سند دست داشتند .

یکي خانوادهٔ مخدوم ابوالقاسم نورالحق نقشبندي که بوسیلهٔ ایشان طریقت نقشبندي در سند مروج گشت . دوم دودمان مخدوم علامه محمد هاشم تتوي که نه تنها سر چشمهٔ رشد و هدایت شمرده مي شد ، بلکه منبع بزرگ علوم دیني و معقول نیز بودند . سوم : خانوادهٔ میر احسن الله و میر نظر علي که منبع تصوف و طریقت بود . چهارم خاندان خود مخدوم خلیل که

هر فرد آن در نظر مردم مقام بزرگي داشت .

این هر سه دودمان در طریقت و معرفت مرید حضرات نقشبندیه بودند ، و علاوه بر اشتراک مشرب ، بین یکدیگر قرابت خانوادگي نیز داشتند . گویا از نظر اشتراک مشرب عرفاني هر چهار خاندان مذکور در حکم دودمان واحدي بودند . و در تمام سند و کچھ و کاتھیاوار و بلوچستان و کلات و مکران پیروان بي شماري داشتند . در پایان این مقدمه ما نسب نامهاي هر چهار خاندان را آورده ایم ، که از مطالعهٔ آن باین حقیقت پي خواهید برد .

مخدوم خلیل پرورده محیط عرفاني این چهار خانواده بود ، و در آغوش عرفان آنها تربیت دیده ! بنا بران وقتي که بسن شباب رسید ، صوفي باصفا و اهل دل و عرفان بار آمد ، و پیر طریقت گردید ، که نه تمام زندگي وي ، بلکه شاعري و نثر نویسیش نیز نمودار این اثر است . نظم وي تماماً همین رنگ دارد ، و نمونهٔ نثر او هم درین تکمله زیر نظر ما ست .

درینکه مخدوم خلیل کدام وقت به گفتن شعر آغاز کرده ، معلوماتي نداریم . ولي از مطالعهٔ تکمله همین قدر بر مي آید ، که در عین زمان تعلیم و آموزش رغبتي بشعر گوئی داشت در تحت احوال "علي" سید عباس علي تتوي (رک ص ۴۰۵) مي نویسد :

"فقیر را در خورد سالي یک بار ملاقات او حاصل شد ، درین وقت فقیر کج مج زباني و ژونیده بیاني آغازیده بود ، فرمود که..... الخ"

مقصد از زمان خورد سالي همان سن ۱۳ تا ۱۷ سالگي خواهد بود که درس مي خواند ، و علم مي آموخت .

حضرت مخدوم ابوالقاسم نقشبندي با یکي از نوادگان حضرت مجدد الف ثاني که شاه سیف الله بن عروة الوثقیٰ نام داشت بیعت کرده بود . و ازین رو این هر چهار خاندان عرفان و طریقت تته ، با دودمان مجددیان قندهار که مورث اعلاي آن شاه صفي الله نام داشت رشتهٔ عرفاني و طریقت را داشتند ، و بسا از افراد این خاندانها با پسران و نواسهاي شاه صفي بیعت کرده بودند .

درین خاندان هاي اهل دل و طریقت از شاه صفي تا چندین نسل شعراي صاحبدل و با ذوقی گذشته اند ، در دودمان خود مخدوم خلیل نیز پدر (صـ ۵۱۵) و برادرش (صـ ۵۰۹) وغیره شعرا بودند .

هر چند درین عصر آفتاب ادب فارسي در تته نزدیک بغروب بود ، و بعد از محسن تتوي که خلیل در بارهٔ او گفته :

به سند کس نشنیدم چو محسن تته
سخنوري که بگوید چو او سخن نازک

گلستان ادب فارسي بکلي افسرد .

درین اوقات شعرای زبردست عصر مانند میر علي شیر قانع موجود نبودند ولي باز هم ذوق شاعري زنده بود ، و بقایاي انوار قریحهٔ کهنه هنوز مي درخشید . از دودمان میر قانع ، میر عظیم و میر ضیاءالدین ضیا در ربع اول قرن سیزدهم درگذشته بودند ، و میر مائل بن میر قانع بعد ازسال قتل خلیل (درسال ۱۲۵۱ ه) فوت شده بود. و پسرش میر صابر تا عصر خلیل زنده بود . و هنوز هم در تته شمع شاعري فروزان بنظر مي آمد ، و وسیله بیان مطالب تصوف و عرفان و جذبات طریقت شاعري فارسي بود . و کافي ست که همین محرکات مخدوم خلیل را شاعر فارسي ساخته باشد . درین باره خودش گوید :

"بعد از تاثیر صحبت مخلصي طبعم بنثر و نظم فارسي مائل شد" (ص-۲۱۲)-

این 'مخلص' که بود ؟ درین باره توضیحي ندارد .

خلیل در شاعري نام یک نفر استاد خود "احمد" (ص-۹) را ذکر کرده و با عقیدت تام مي نویسد :

"کاتب الحروف را در امر سخنوري از ایشان بسیار فواید حاصل شده....."

ممکن است که خلیل علاوه برین یک نفر ، در تهته از شعراي دیگر نیز استفاده کرده باشد که ذکر آنان را نکرده است .

هنگامیکه خلیل براي شعر گوئي خامه بدست گرفت، پرورشهي حکومت تالپوریان و ادب نوازیهاي آن دودمان داستان

کهنه شده بود ، ولي چون ازان عصر درخشان مدت کمي گذشته ، بنابران در سند هنوز ذوق شعر فارسي و سخن سرائي باقي بود . در هر شهر و قصبه شعرا موجود بودند . در حیدرآباد ، هالا ، متیاري ، نکهر ، شکارپور و سیوهن گویند گان فارسي ، سخنها سي سرودند ، چنانچه خلیل در تکمله بسا از معاصران شعر گوي خود را ذکر سي کند ، مانند :

امام بخش فدوي (صـ ۲۰۷) علي اصغر علي (صـ ۳۴۲) بنده علي گرجي (صـ ۳۵۰) محمد قاسم هالائی (صـ ۳۶۶) موتیل شاه کمتر (صـ ۵۱۸) غلام محمد گدا (صـ ۵۲۳) مخلص علي مخلص (صـ ۵۱) احمد علي (صـ ۲۴) افضل تتوي (صـ ۴۱) امید تتوي (صـ ۴۳) محمد بچل انور (صـ ۶۷) رسول بخش رهي (صـ ۳۰۱) زین العابدین عابد (صـ ۳۱۲) اخوند امید علي سها (صـ ۳۴۰) قاضي عبدالقوي شریف (صـ ۳۴۵) صابر علي صابر (صـ ۳۵۱) مرتضائي تتوي (صـ ۵۵۴) محمد یوسف (صـ ۶۳۰) حیدر (صـ ۶۳۰) وغیره وغیره .

علاوه برین هنوز از خاندان حکمرانان گذشته برخي از رجال شاعر درین عصر موجود بودند ، که بعضی از آنها در حالت نفي وطن در گذشتند ، و چندي ازیشان بعد از گذرانیدن دورهٔ مفارقت وطن ، واپس به حیدرآباد آمده ، و بصورت محدود همان محفل ادب و شعر گوئي را گرم نگهداشتند . مانند "جعفري" و "مبر" و "حسین" و "حسن" و "مومن" و "بهرور" و "حیدري" و "سانگي" وغیره .

این امراً اگرچه بشاعران صله نمي دادند و از وجود ایشان فوایدِ مالي متصور نبود ، چنانچه اخوند محمد قاسم هالائي براي دو صد روپیه و مصارف عیدین چندین قصیدهٔ مدحیه نوشت ولي مایوس برگشت . مگر باز هم دلچسپي شخصي ایشان در سنده چراغ شاعری فارسي را نیمه فروزان نگهداشته بود .

در عصر خلیل علاوه بر محرکات مذکورهٔ بالا ، یک موثر دیگري نیز براي زندگي شعر فارسي موجود بود ، باین معني که دران زمان از کراچی جریده‌اي بنام "مفرح القلوب" از طرف یک نفر فارسي زبان و شاعر با ذوقي نشر مي شد ، و در هر شماره نمونهاي کلام شعراي فارسي گوي سنده و سر زمین‌هاي ملحقهٔ آن را نشر مي نمود ، و گاهي اشعاري را بمسابقه مي گذاشت ، که شعراي متعدد آن را استقبال مي کردند . و گاهي هم غزلي دران نشر مي شد ، که بعداً چندین نفر شاعر جواب آن را می سرودند .

تا عصر میر قانع و طبقهٔ اول تالپوران در سنده شعراي ایراني نفوذ داشتند . ولي در زمانِ خلیل بجای شعراي ایراني ، ادباي افغاني به سنده مي آمدند ، و درین جا محفل ذوق و ادب را گرم می داشتند ، و این دو سبب داشت :

اولاً خاندان مجددیانِ قندهار و کابل در سنده بسا مریدان و مخلصین داشتند و مراسم رفت و آمد بین سنده و افغانستان برقرار بود . دوم این که بسبب خانه جنگي افغانستان و نفوذ

انگلیس، بسا دودمانهاي معزز و افراد خانوادهٔ شاهي و شاهزادگان افغاني در سنده سکنا پذیرفتند ، و این مردم اکثر اهل ذوق و دانش و سخنور بودند ، و بوسیلهٔ ایشان مراسم دوستي و هم بزمي با سندیان برقرار مانـد ، و ادباي سنـد را با ایشان روابط دوستانه بود .

خود خلیل با چندین نفر سرداران افغاني روابط دوستانه و مکاتبها داشت ، مثلاً هنگامیکه سردار غلام محمد خان طرزي به کراچي آمد ، خلیل را باو آشنائي افتاد ، و با همدیگر نامها مي نوشتند . باري سردار صاحب موصوف فرزند ارجمند خود سردار محمود خان طرزي را هم بملاقات خلیل به نته فرستاد . و خلیل بر غزلیات طرزي چندین غزل سروده ، که ما آن را در تعلیقات فراهم آورده ایم .

همچنین ، سردار عباس خان محمد زائي نیز با خلیل مراسله و مکاتبه مي کرد ، این سردار نیز شاعر بود ، و برشته شعر و سخن با خلیل دوستي داشت ، چنانچه در تکمله ذکر وي آمده است .

خلیل در سنده نیز با شعراي معاصر خود روابط دوستانه داشت ، و چون وي از خاندان بزرگي بود ، بنابران تمام معاصرین او را بنظر احترام و تجلیل مي دیدند ، و روابط ادبي این رشته را خیلي استوار ساخته بود ، که از مطالعهٔ تکمله این دوستان ادبي و ذوقي خلیل را مي شناسیم .

خلیل در شاعري چندین شاگرد نیز داشت ، که نامهاي

بعضي از ايشان را خود وي ذکر کرده مثلاً "طالب" (صـ ۳۶۵) "عزيز" (صـ ۳۸۷) "علي" (صـ ۴۱۵) "غني" (صـ ۴۸۰) "فقير" (صـ ۴۹۰) "زاهد" (صـ ۳۱۲) "جعفري" (صـ ۱۱۲) وغيره.

مخدوم خليل در ابتداً "مسکين" تخلص مي کرد، که با مسلک صوفي او مناسبت داشت، ولي بعد ازان بنا بر مشورت برخي از رفقا، که دران مخصوصاً محمد زاهد شاکراني قابل ذکر است، بمناسبت نام خود ابراهيم، تخلص "خليل" را اختيار کرد، که تا آخر عمر بران باقي ماند. در زبان سندهي تخلص او "اداسي" است. در زبان هندي (اردو) نيز گاهي باثر صحبت غلام محمد شاه گدا طبع آزمائي مي کرد، وي برخي از دواوين شعراي اردو را نيز خوانده بود، مانند اشعار ناسخ و آباد و آتش وغيره وي گويد:

"و بزبان هندي هرچه کج مج کرده ام دران تخلص "مسکين" است، و زياده هندي را فقير نداند، مگر از سبب اثر صحبت سيد غلام محمد گدا تخلص، که چار پنج روز در بلده بوده و ذکرش در باب الکاف بيايد، و ديوان ناسخ و آباد و آتش را ديده شد، ازان اين قدر اثري شد که چند غزل گفته شد" (صـ ۲۱۳)

خليل در زبان فارسي داراي دو ديوان ست، يکي ديوان مسکين و ديگر ديوان خليل که در هر يکي اشعاري را فراهم آورده که بهمان تخلص سروده بود، غلاوه برين دو مجموعه

مکاتیب نیز دارد، که یکی را با دیوان مسکین یکجا کرده نام آن را "کشکول مسکین" گذارده، و آنچه با دیوان خلیل یکجا ست بنام "مائدهٔ خلیل" نامیده است. اما مجموعهٔ کلام ابتدائی و مکاتیب اوایل سن رشد را علاحده در بیاضی فراهم آورده بود، که بنا بر سببی مفقود شد، و بعد ازان خلیل بترتیب "دیوان مسکین" پرداخت.

علاوه ازین خلیل در شرح حال جد خود مخدوم غلام‌حیدر، رساله ای بنام "تحفة الفقیر" نوشته بود که در تکمله (صـ ۱۹۰ وغیره) ذکر آن را کرده است.

از جملهٔ این تالیفات، صرف "دیوان خلیل" را ما دیده ایم، که دران غزلیات و مخمسات و قطعات و رباعیات و قطعات تاریخی موجود است، و طوریکه در سابق گفتیم، دران دوره گفتن غزلیات هم طرح رواج داشت. اگر شاعری غزلی را می گفت، تمام شعرا بران طبع آزمائی می کردند، که دواوین دیگر شعرای سندی آن دوره نیز باین گونه غزلیات رنگین است. از جملهٔ شعرای متقدم خواجه حافظ در سنده محبوبیت خاص داشت، و شعرا غزلیات آن شاعر شیرین سخن را پیروی می کردند. که در دیوان خلیل چنین غزلها را بکثرت می یابیم.

مخدوم خلیل (۷۳) سال زندگی کرد، و از قطعهای مولانا عبدالکریم درس تاریخ وفاتش ۱۳۱۷ھ بر می آید (رک‌صـ ۲۰). روز وفات و ماه آن را معلومات نداریم، ولی از دیوان خلیل

پیدا ست که باید بعد از ۲- ربیع الثاني ۱۳۱۷ھ از جهان گذشته باشد ، زیرا درین تاریخ همشیره‌اش انتقال کرد ، و وي تاریخ وفاتش را گفت :

"وداع همشیره مکرمه بتاریخ ۲ ربیع الثاني ۱۳۱۷ھ روز خمیس -"

"نزد خاتون جنان ماند" ۱۳۱۷ھ

"بروي بخت خادمه فاطمه شد في‌الجنان" ۱۱۳۷ھ

"رقودش بهشت"

ما در پایان این مقدمه نسب نامه خاندان مخدوم خلیل را الحاق کرده ایم - و ازان پدید مي آید که خلیل بعد از محمد حسن فرزندي بنام محمد زمان "حبیب" داشت که در عین شباب در گذشت، و پدرش را سرشک افشان نمود (رک حبیب صـ۱۲۴)۔ وي دختراني نیز داشت ، که در حیاتش از جهان رفتند ۔ در گورستان حضرت نقشبندي که مخدوم خلیل دران مدفون است، آرامگاه یک دخترش پهلوي قبر او ست ۔ گویند که این دختر بعد از فوت خلیل از جهان رفت ، و بعد ازو درین خاندان کسي نماند ۔ انجام سه خاندان دیگر که ما سلاسل آنها را در پایان مقدمه آورده ایم، یعني خاندان‌حضرت ابوالقاسم نقشبندي و علامه مخدوم محمد هاشم و میر احسن الله نیز چنین بود ۔

تکمله مقالات الشعرا

مخدوم محمد ابراهیم‌خلیل در زندگانیٔ ادبیٔ خود کار بسیار خوبی که نمود این بود ، که تکملهٔ مقالات الشعرا میر قانع را بطور تتمهٔ آن کتاب نوشت .

میر قانع در ۱۱۷۵ھ تالیف مقالات الشعرا را انجام داد ، و تا عصر خود شرح حال شعرای فارسی گوی سند را نوشت ، بعد ازو میر مائل پسرش "مجمع البلغا" را نگاشت که متاسفانه این کتاب را تا کنون نیافته ایم ، ولی اغلب گمان این ست که میر مائل درین تذکره کار پدرش را تا عصر خود تکمیل کرده و احوال شعرای ما بعد را تا زمان خود فراهم آورده بود و بعد ازان مخدوم خلیل درین تکمله احوال بقیه شعرا را تا عصر خود نوشت .

سال تالیف تکمله معلوم نیست و نه مخدوم خلیل بآن اشارتی دارد، وی درین تذکره سال وفات پسر خود محمد زمان "حبیب" را ذکر کرده و قطعات تاریخی را نیز نوشته است . وفات حبیب ۲۶- رجب ۱۳۰۶ھ بود ، که بگفتهٔ خلیل تا آخر عمر داغ مفارقتش را بجگر داشت، وی گوید :

"مدتی درین حزن جگر سوز و درین غم ماتم افروز ، سراسیمه حال و در اندوه ملال ، باشکباری و آه و زاری موانست داشتم ، و دانه هاي سرشک را در مزرع کنار مي کاشتم . نتایم بسود و توان ، بیدل بودم و

بي جان ..... بالجمله بعد چندي بتدريج بخود آمدم و دست بقلم رسانيدن توانستم (ص ۱۳۰)".

چون بعد از مرگ پسر، قدري افاقهٔ حالش دست داد، و لباس ماتم را کند، شرح حال و تاريخ وفاتش را در تذکره نوشت.

بايد تخمين کرد که خليل بماتم وفات يگانه فرزند صالح خود کم از کم تا يک سال مبتلا بوده و درين ماتم جان گسل تا ۱۳۰۷ھ شرح حال و قطعات وفاتش را در تذکره داخل کرده باشد. اگرچه وي بعد ازين ده سال ديگر هم زنده ماند، و ممکن است برخي از حصص تکمله را درين مدت تکميل کرده باشد، اما اصل سال تاليف را ۱۳۰۷ھ—۱۳۰۸ھ بايد شمرد.

نسخه واحديکه از تکمله در دست داريم، بصورت بياضي بخط خود مولف نوشته شده، و در آخر برخي از حروف تهجي جاي سفيدي را گذاشته، تا اگر در آينده احوال شاعري بدست آيد، دران جا نوشته شود. ولي چون آن جايها سفيد مانده، پس ظاهر است که معلومات جديدي در بارهٔ شاعر ديگر بدستش نيامده. و يا شايد نسخهٔ ديگري را تکميل کرده بود که ما ازان خبري نداريم، و نه نسخهٔ ديگر اين کتاب را در سنده و يا خارج سنده سراغ داريم.

نسخهٔ موجوده که ازان متن هذا را ترتيب کرده ايم، متعلق است به کتب خانه پنجاب يونيورستي، که حضرت

مخدومي علامه محمد شفيع صاحب لاهوري آن را قبلاً از آقاي احسن کربلائي حيدرآبادي خريده و در کتب خانهٔ مذکور حفظ کرده است . اين نسخه را دانشمند گرامي آقاي دکتور محمد باقر رئيس قسمت فارسي ، يونيورسٹي پنجاب براي نشر و طبع بما مرحمت کردند ، که ازين همکاري فاضلانه دکتور موصوف من شخصاً و هم انجمن ادبي سندهي شکر گذاريم .

مخدوم خليل درين کتاب شرح حال شعرا را در نهايت اختصار داده و تاريخ وفات همان شعرا را هم نوشته که در ايام حياتش در گذشته اند ، ولي ما کوشيديم که در باره اکثر شعرا معلومات ديگري را هم فراهم آوريم ، و تواريخ تولد و وفات وغيره را در حواشي ثبت گردانيم ، و تاليفات هر فرد را که بما معلوم بود ، ياد آوري کنيم که درين سلسله يک فهرست مکمل تاليفات علامه مخدوم محمد هاشم را نيز ترتيب کرده ايم و در حواشي برخي از اشعار را هم افزوده ايم ، و احوال برخي از شعراي ديگر همين عصر را هم داده ايم .

بدين طور کوشش کرده ايم ، که اين تکمله را في الجمله مکمل تر سازيم . از خاندانهاي که ذکر شعراي متعدد ايشان درين کتاب آمده بود ، ما سلسلهٔ نسب ايشان را هم تحقيق کرديم ، تا بخوانندگان عزيز رابطهٔ نسبي شعرا با همديگر نيز روشن گردد .

هنگاميکه متن و حواشئ ذيلي کتاب چاپ شده ، بعد ازان

• هم برخي از مواد جديد بدست آمد ، که آن را تحت تعليقات در آخر تذکره آورديم . همان طوريکه در مقالات الشعرا تصاوير بسا شعراء و رجال را داده بوديم ، درين تذکره نيز تصاوير شعرا و مقابر و کتبات آن را افزوديم ، تا مباحث کتاب تکميل شده باشد .

در پايان سخن اداي تشکر دوستان محترم فريضه ذمت من ست : آقاي دکتور محمد باقر نسخه خطي کتاب را تا ماهها بمن سپردند ، و دکتور عبدالله چغتائي نخستين بار نقل نسخه را بدست آورده و ارسال داشتند ، و نيز آقای ميرزا گل حسن احسن کربلائي از ذخائر گران بهاي خود برخي از بياضها و نوشتها دادند ، که ما تعليقات کتاب را بران بنا نهاديم .

اين سلسلهٔ تشکر و امتنان وقتي تکميل خواهد شد ، که من از دوست مخلص و حبيب محترم خود آقاي عبدالحي حبيبي (افغاني) نيز سپاس گزاري کنم زيرا ايشان مسوده‌هاي کتاب را ديده ، و در موارد بسيار ، مشوره‌هاي مفيدي دادند ، و در بارهٔ شعراي افغان مواد گران بهاي را بمن سپردند .

اگر اين دانشمندان محترم بامن همکاري نمي کردند ، يقيناً نشر و طبع اين تذکره بدين صورت ممکن نمي گشت .

کراچي — حسام الدين راشدي

۱۲ جولاي ۱۹۵۸ع

۱۔ نسب نامه حضرت ابوالقاسم نقشبندی

درس ابراهیم (نزیل تته)

حضرت ابوالقاسم نورالحق نقشبندي تتوي المتوفي ۷- شعبان ۱۰۳۸ھ
مرید شاه سیف الدین (المتوفي ۱۰۹۸ھ) بن عروة الوثقیٰ خواجه محمد معصوم
بن امام رباني مجدد الف ثاني (تکمله : صـ۱۷۸—۲۳۵ تحفة الکرام : ج ۳ صـ۲۳۶)

مخدوم میان فیض احمد
(تحفة الکرام : ج ۳ صـ۲۳۶)
(تکمله : صـ۲۳۵)

مخدوم میان ابراهیم
(تکمله : صـ۲۵۶)

بي بي فاطمه عرف بي بي بیگم
زوجه مخدوم محمد زمان
جدّ جدّ خلیل و والده
مخدوم عبدالکریم
"میان حاجي صاحب" (تکمله : صـ۲۶۳)

بي بي نادو
زوجه سید عنایت الله (ـ ایدنه)
والدهٔ میر احسن الله "میر کلان"
(تکمله : صـ۲۶۲)

بي بي عائشه عرف بي بي فازو
زوجه مخدوم عبداللطیف بن مخدوم محمد هاشم
والدهٔ مخدوم محمد ابراهیم مدئي مرقد
(تکمله : صـ۲۶۲)

میان غلام احمد
(متوفي در صغر سن)
(تکمله : صـ۱۶۹)

۲- نسب نامه مخدوم محمد ابراهیم خلیل

مخدوم کرم الله

مخدوم امین محمد

مخدوم عنایت الله

مخدوم محمد زمان

زوجهٔ اول : صبیه ملا احسن فاروقي (مرید مخدوم ابوالقاسم نقشبندي و همیشر زاده محمد ناصر شاکراني) بود

زوجهٔ ثاني : صبیه مخدوم محمد ابراهیم بن مخدوم ابوالقاسم نقشبندي بنام بي بي فاطمه عرف بي بي بیگم بود (تکمله : صـ ۱۶۷)، خود مرید مخدوم ابوالقاسم شد

مخدوم میان فقیر محمد (تکمله : صـ ۲۵۶)

مخدوم عبدالکریم المعروف به "میان حاجي صاحب" مرید و خلیفه حضرت قیوم جهان خواجه صفی الله کابلي مجددي و مولف تفسیر سورهٔ هل اتی و تفسیر سورهٔ یسین و تفسیر سورهٔ تبارک و مخمس واقعهٔ کربلا . وی "میر کلان" احسن الله ، مخدوم محمد ابراهیم مدئی مرقد خاله زاده بودند ، یعني هر سه فرزندان بنت مخدوم ابراهیم نقشبندی بودند (تکمله صـ ۱۶۸)

مخدوم غلام حیدر المعروف به "عالي حضرت" متوفي ۱۷- صفر ۱۲۶۱ھ مرید حضرت "میر صاحب" میر نظر علي بن میر کلان میر احسن الله . بي بي لاڈو که آن را خلیل در نقشه قبرستان (صـ ۲۶۲) جده فقیر نوشته است ، زوجهٔ این مخدوم بود (تکمله ۱۷۷-۲۶۰)

مخدوم عبدالکریم (ثاني) المعروف به "دائم الصوم صاحب" متوفي ۱۷- صفر ۱۲۷۲ھ المتخلص به "کرم" شاگرد والد خود و بحر العلوم علامه عبدالکریم بن میان عثمان متعلوي - و مولف سه بیاض (تکمله ۲۰۲)

مخدوم محمد ابراهیم "خلیل" مولف تکمله تولد جمادي الاول ۱۲۴۳ھ وفات ۱۳۱۷ھ بعمر ۷۴ سال

نام والدهٔ خلیل : بي بي بتول بنت مخدوم عبداللطیف بن مخدوم مڈئي مرقد (تکمله صـ ۲۶۲)

نام زوجه خلیل : ماه جي دختر فقیر خالق دنه (تکمله صـ ۲۶۲)

نام زوجه ثالث : بدرالنساء عرف بي بي مریم (تکمله صـ ۲۶۳)

میان عبداللطیف متوفي ۸ جمادي الاخر ۱۳۰۷ھ (تکمله ۳۸۷- و دیوان خلیل)

صبیه متوفي ۲-ربیع الثاني ۱۳۱۷ھ - (دیوان خلیل)

محمد اکرم (تکمله ۲۶۰)

میان فیض احمد (تکمله ۳۸۷-۵۰۹)

محمد زمان "حبیب" تولد ۲۳- صفر ۱۲۶۹ھ، وفات ۲۶ رجب ۱۳۰۶ھ (تکمله صـ ۱۲۷)

صبیه اول (تکمله ۲۶۲)

صبیه ثاني (تکمله ۲۶۳)

محمد حسن (تکمله ۲۶۰)

صبیه ثالث که قبرش متصل والد خود است

آدم متوفي زائید (تکمله ۲۶۰)

ر نظر ع

حاجي سيد غلام محمد

(تكمله صـ ۳۴۰)

|

سيد شاه محمد

(تكمله صـ ۳۴۰)

|

سيد عنايت الله عرف سائيندنه

(تكمله صـ ۲۵۶-۳۴۰)

|

مير احسن الله المعروف به "مير كلان"

(نام والده‌اش بي بي نادو بود كه صبيه مخدوم محمد ابراهيم بن حضرت مخدوم ابوال

(تكمله صـ ۲۵۶-۳۴۰)

|

۳۔ نسب نامۂ حضرت میر صاحب میر نظر علی

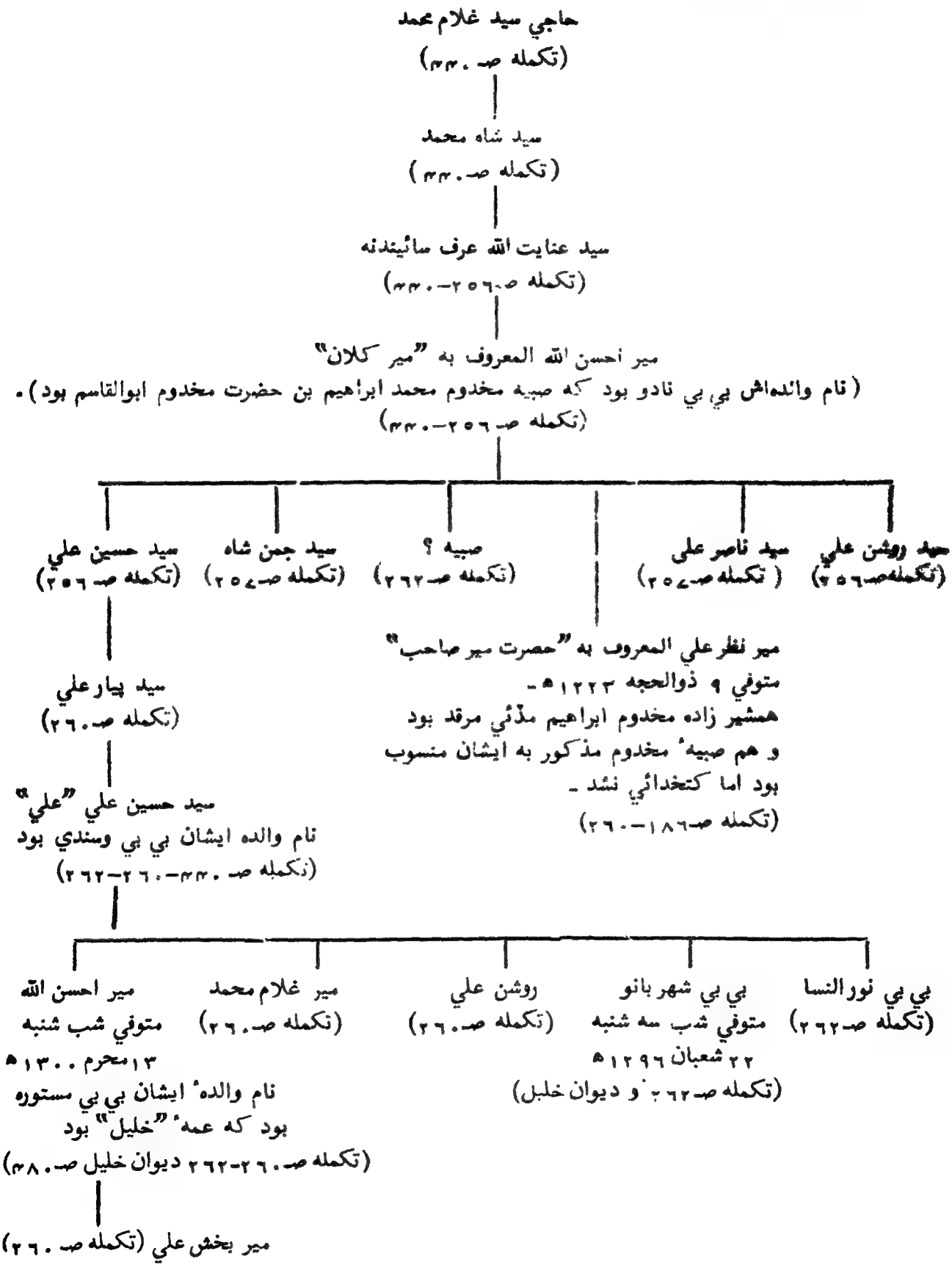

۴۔ نسب نامه مخدوم محمد هاشم تتوي

خير الدين السندي
عبدالرحمٰن (۱)
عبداللطيف (۱)
عبدالرحمٰن (۲)
عبدالغفور المتوفي ذي الحجه ۱۱۱۳ھ

مخدوم محمد هاشم تتوي
تولد ۱۰ ربيع الاول ۱۱۴۰ھ وفات پنجشنبه، ۶- رجب ۱۱۷۴ھ
مريد سيد سعدالله سورني و شاگرد مخدوم ضياء الدين تتوي (متوفي ۱۱۷۱ھ)
كه او مريد حضرت ابوالقاسم نقشبندي بود ـ (تكمله صـ۴۳)

مخدوم عبداللطيف (ثاني) صاحب "ذب الذبابات"
در سال ۱۱۸۷ھ بعهدهٔ قضاي عسكر ميان سرفراز خان عباسي مقرر شد ـ
(تكمله صـ۴۶- تحفة الكرام ج ۳- صـ ۲۳۰)

صبيه
كه والدهٔ سير نظر علي
معروف به "سير صاحب"
بود (تكمله صـ۱۸۶)

مخدوم محمد ابراهيم المعروف به موليدنه (مدثى مرقد)
ولادت ۱۱۶۲ھ، وفات در شهر مدثي ۱۲۲۵ھ ـ مريد خواجه صفي الله
كابلي مجددي (متوفي ۱۲۱۲ھ) نام والدهٔ ايشان بي بي عايشه عرف
بي بي فازو بود كه بنت مخدوم محمد ابراهيم بن حضرت ابوالقاسم
نقشبندي بود، يک همشير بنام بي بي نادو والدهٔ سير احسن‌الله "سير كلان"
بود، ديگر همشير او بي بي فاطمه عرف بي بي بيگم والدهٔ جد والد "خليل"
مخدوم عبدالكريم "ميان حاجي صاحب" بود ـ
مخدوم مدثى مرقد، والد جد مادري "خليل" بود
(تكمله صـ۴۷- تحفة الكرام ج ۳- صـ ۲۳۰)

صبيه
كه منسوب به سير نظر علي بود
ولي كتخدائي نشد ـ (تكمله صـ ۱۸۶)

مخدوم عبداللطيف (ثالث)
جد مادري خليل ـ و مريد حضرت قيوم جهان
خواجه صفي مجددي (تكمله صـ۴۹)

مخدوم عبدالغفور (ثاني)
مولف "حجم ذيغ العيون في
رد مبيح الفسق الفتون"
(تكمله صـ۵۰-۶۶)

مخدوم عبدالله "اميد"
خالوي "خليل"
(تكمله صـ۴۳-۵۱)

بي بي بتول
والدهٔ "خليل"
(تكمله صـ۲۶۲)

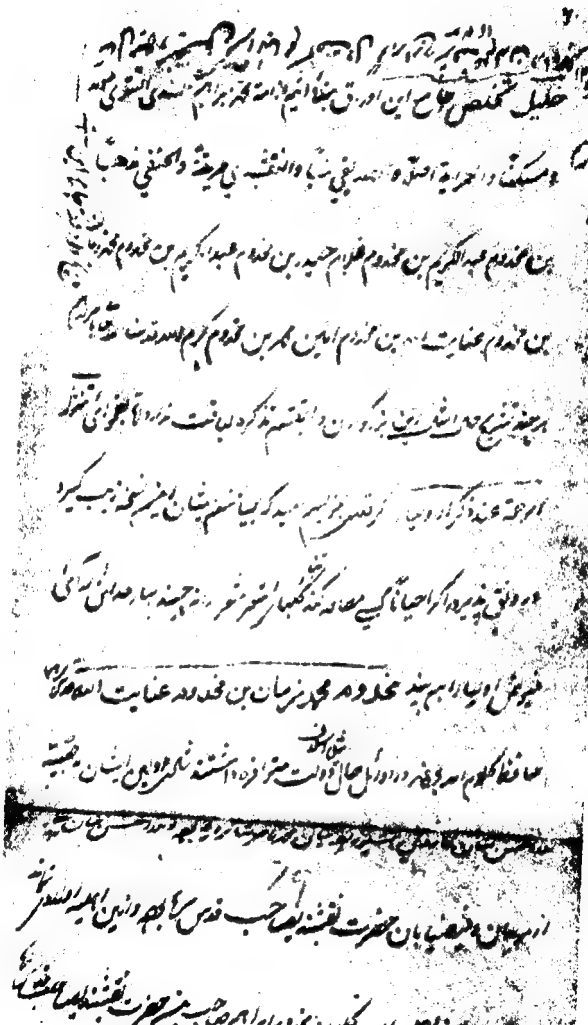

۱ - یک صفحه ,, تکمله مقالات الشعرا ''

۴ - کتیبه مزار مخدم محمد هاشم تتوي (متعلق ص- ۴۳)

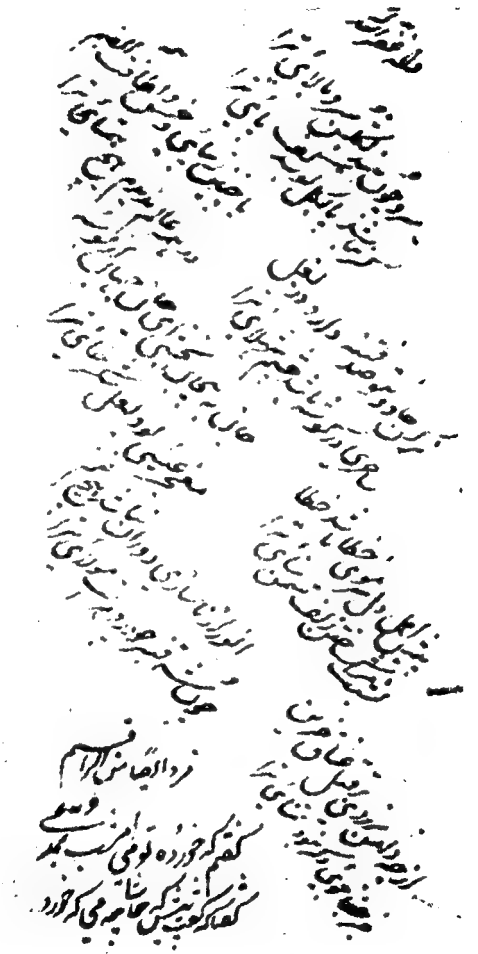

۵ ـ نمونه خط آخوند محمد بجل ” انور “
(متعلق صـ ٦٧)

٦ - میر نصیر خان تالپور ''جعفری'' (متعلق صـ ۱۰۳)

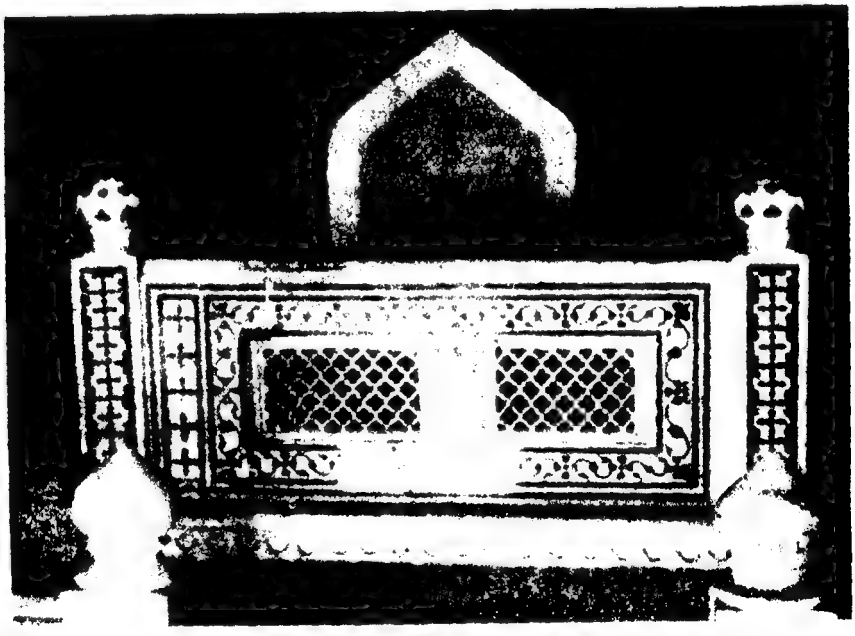

۷ - قبر میر نصیر خان تالپور ''جعفری'' ـــ حیدرآباد (متعلق صد ۱۰۴)

۸ - لتنبه قبر میر نصیر خان "جعفری" — حیدرآباد
(متعلق ص ۱۰۴)

۹ - میر شہداد خان "حیدری" (متعلق ص ۱۵۹)

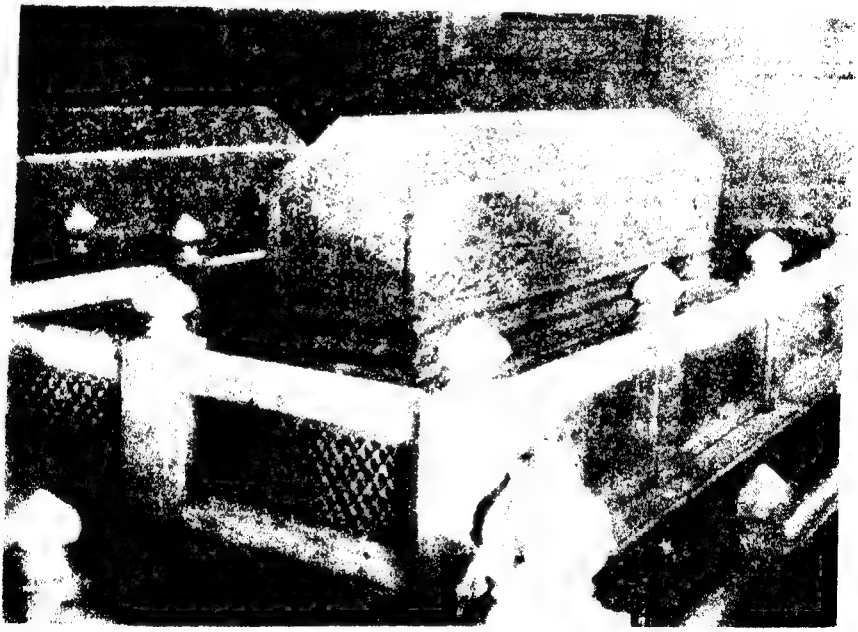

١٠ - مزار مير شهداد خان "حيدري" ـــ حيدرآباد

۱۱ - کتبه مزار میر شهداد خان "حیدری"

([illegible] ص ۹)

۱۲ - کتیبه مزار حضرت ابوالقاسم نقشبندی (متعلق ص - ۱۸۶)

(متعلق ص ۲۵۵)

۱۳ - مزار حضرت ابوالقاسم نقشبندی

۱۴ - قبرستان که در انجا زین العابدین " عابد " دفن شده است و قبرش از راست دوم است ـــ حیدرآباد (متعلق ص ۳۱۲)

۱۵ ـ آغا اسمعیل شاه والد آغا زین‌العابدین "عابد"

(متعلق صـ ۳۱۲)

١٦ ـ آقاي محمود خان طرزي (متعلق صـ ٣٦٨)

١ - سردار غلام محمد خان
" خرزي " (متعلق ص - ٣٦٨)

۱۸ - میر عبدالحسین خان "سالکی" (تعلیق ص ۳۸۲)

من که آدم از رخ خویشم به [illegible] [illegible]

دورم از درگاه تو یکدم [illegible] [illegible]

تمام شد

شکر الله که [illegible] مناجات [illegible] [illegible]

[illegible] مرحوم و مغفور میان محمد اکبرم سبزپوش [illegible]

ضعیف نحیف غلامعلی سبزپوش [illegible]

۱۲۹۵ ارقام شد

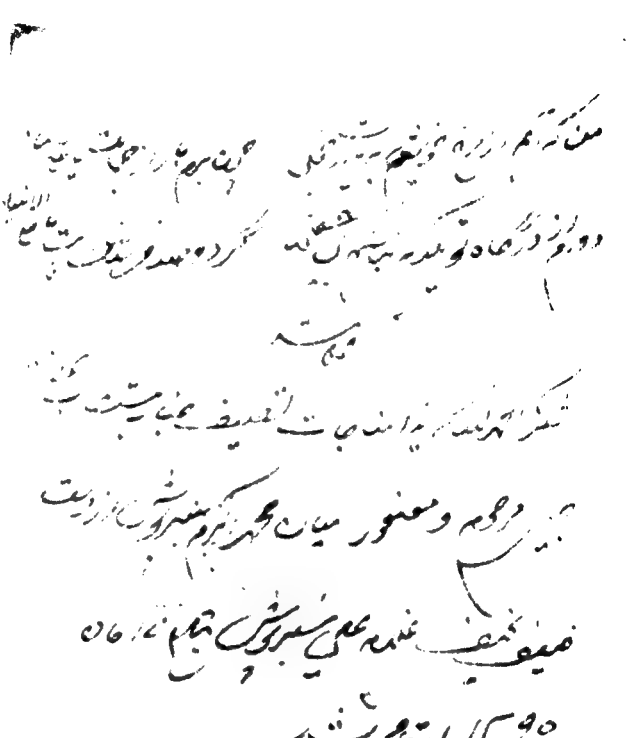

۱۹ - نمونه خط غلام علی سبز پوش "علی"

(متعلق ص ۲۱۵)

۲۰ - پیر علی اصغر شاہ "علی" (متعلق ص ۴۴۲)

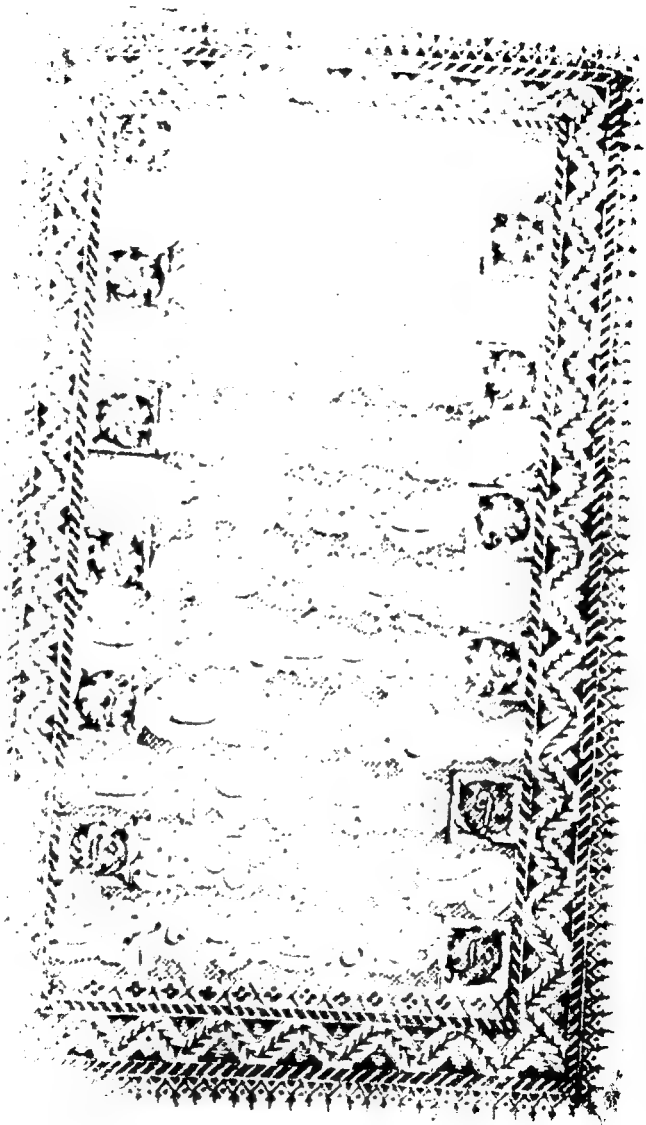

۲۱ نمونه خط پیر علی اصغر شاه "علی"

(متعلق صـ ۳۳۲)

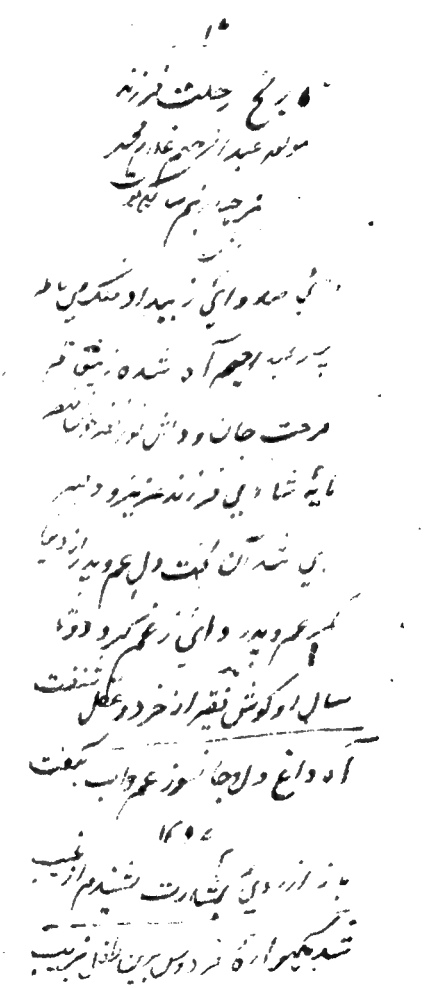

۲۲ - نمونه خط قاضی علی محمد
"فقیر" (متعلق ص- ۴۹۰)

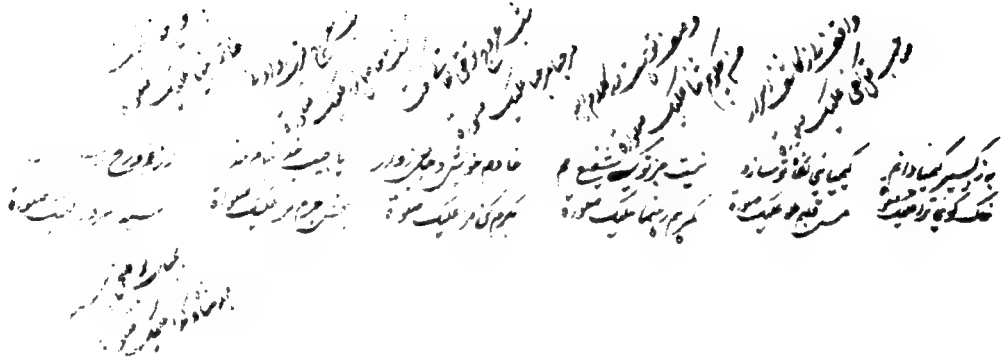

۲۴ - میر صوبدار خان تالپور "میر" (متعلق صفحه ۵۶۳)

(بعنایت شکمه آثار قدیمه ، پاکستان)

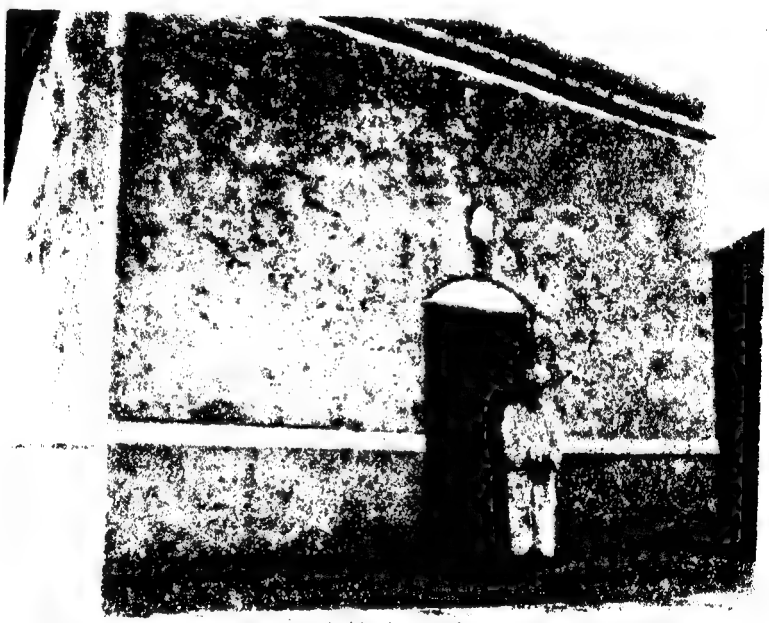

۲۵ - مقبره حضرت پیر نظام الدین ـــ شکارپور (متعلق ص ۹۹ ۰)

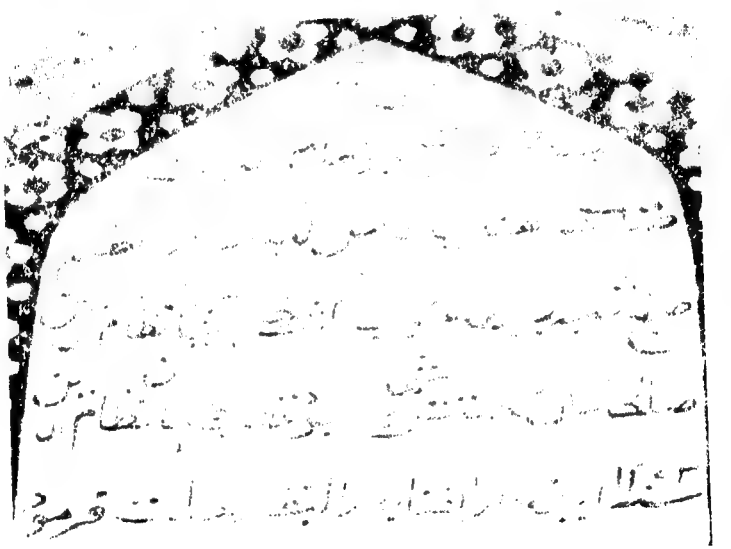

۲۶ - کتیبه دروازهٔ مقبره پیر نظام الدین (متعلق ص ۱۵۹۹)

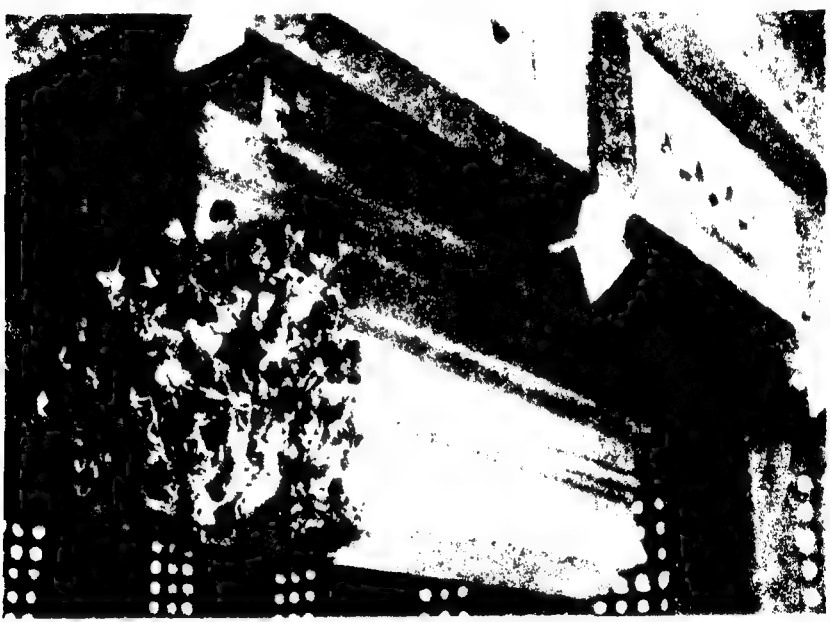

۲۹ - کتیبہ قبر نواب ولی محمد خان "ولی" (متعلق صـ ۶۲۷)

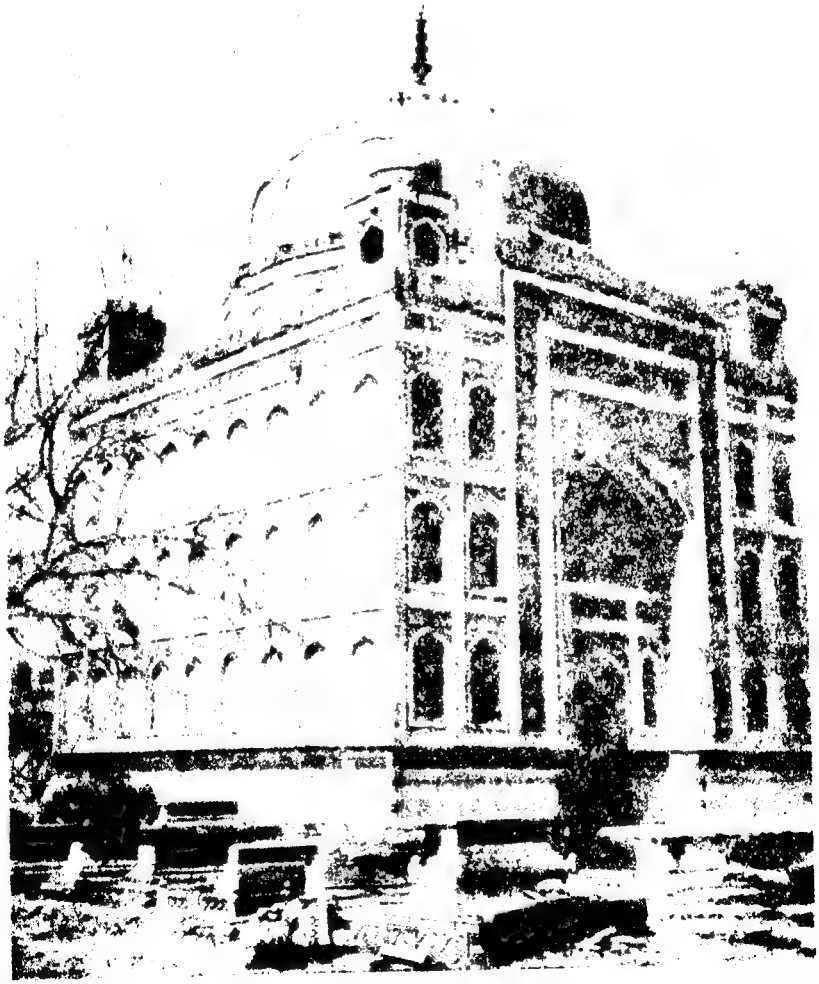

۳۰ - مقبرہ میر نورم علی حال تالپور "نورم" ـــ حیدرآباد

(متعلق ص ۲۸)

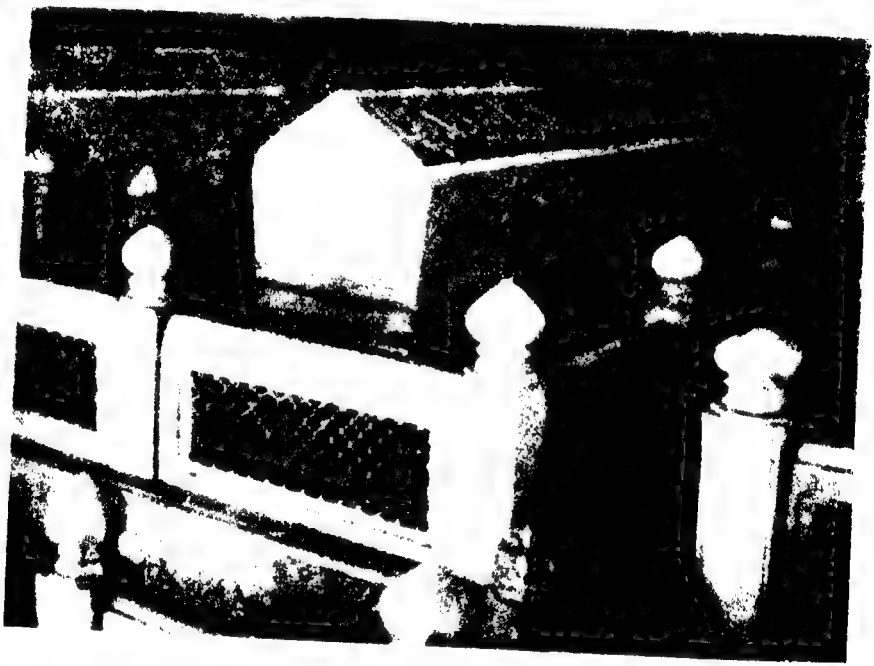

۳ ـ امیر میر صلاح علی خان تالپور ـــ حیدرآباد (متعلق ص ۲۳۰)

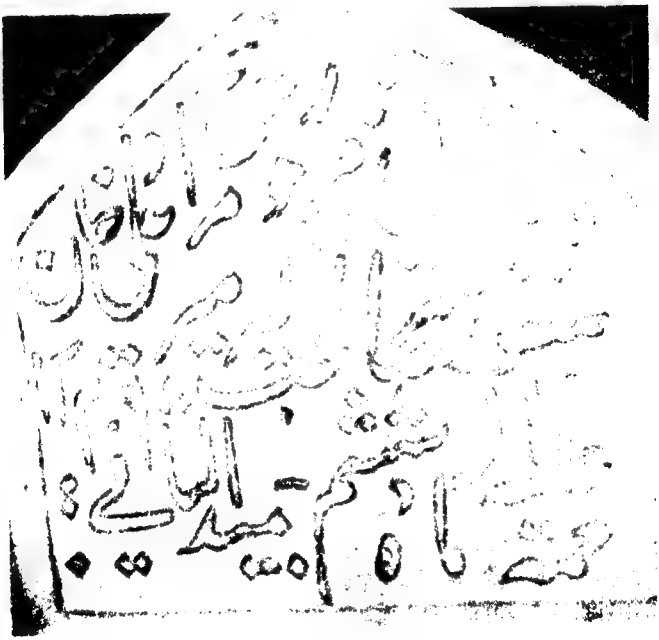

۳۲ - کتبہ قبر میر مراد علی خاں تالپور

(متعلق ۱۲۳۰ھ)

مرزا جانب

[illegible] که ساز کار تو گردد دوا شناس

[illegible] که خوشگوار شد [illegible]

آب فروت از قدح هیچکس مجو

[illegible] حسین [illegible]

[illegible] از گندم [illegible]

[illegible]

مراد علی [illegible]

این کتاب سرکار

محمد نصیر خان تالپر

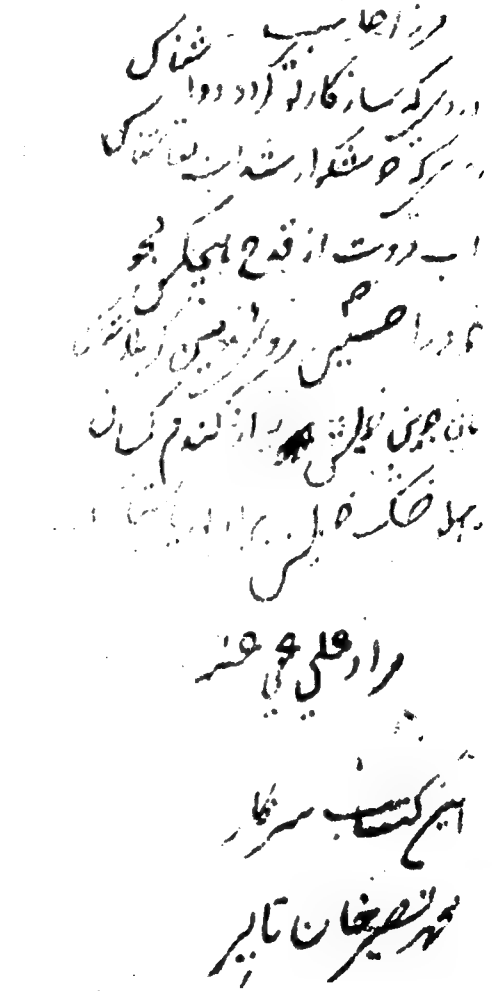

۳۳ - نمونه خط میر مراد علی خان تالپور

(متعلق صـ ۷۳۰)

۳۴ - میر محمد علی خان "بهروز" بن میر حیدار خان تالپور
(بعنایت محکمه آثار قدیمه پاکستان) (متعلق صـ ۱)

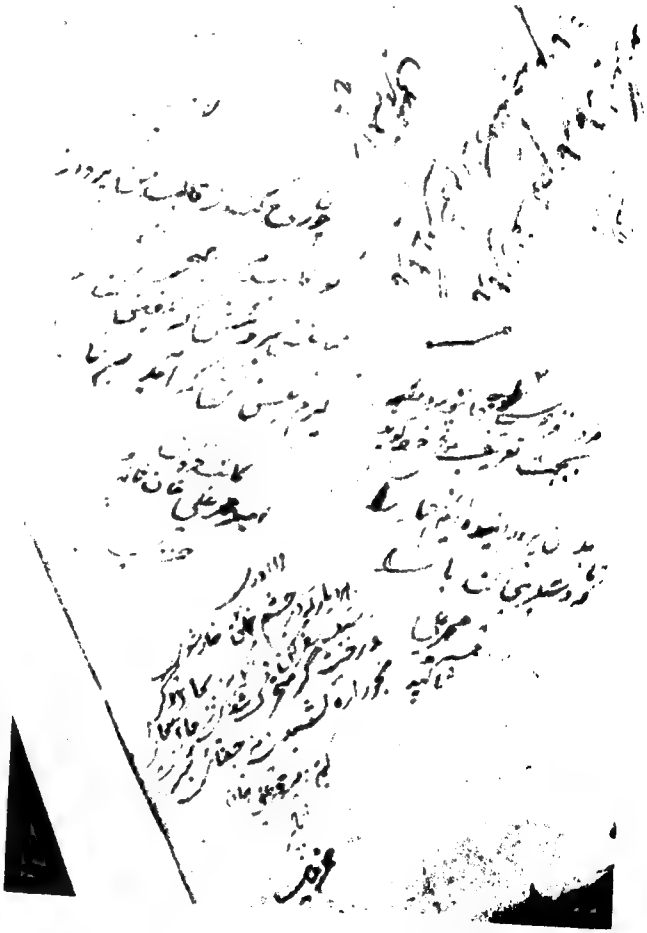

۳۵ - نمونه خط میر محمد علی خان " بهروز "

(متعلق ص - ۳۱ -)

۳۶ - میر عباس علی خان " مومن " بن میر نصیر خان " جعفری "
(بعنایت محکمه آثار قدیمه ، پاکستان) (متعلق [illegible])

۳۷ - میر حسن علی خان ''حسن'' بن میر نصیر خان (متعلق صـ ۷۰۷)
(بعنایت محکمه آثار قدیمه ، پاکستان)

۳۸ - میر یار محمد خان (بن میر مراد علی خان) مولف
" فریئر نامہ " (متعلق صہ ۷۳۷)

۳۹ ـ میر محمد حسین علی خان "حسین" (متعلق صـ ۵۵۵)
(بعنایت محکمه آثار قدیمه ، پاکستان)

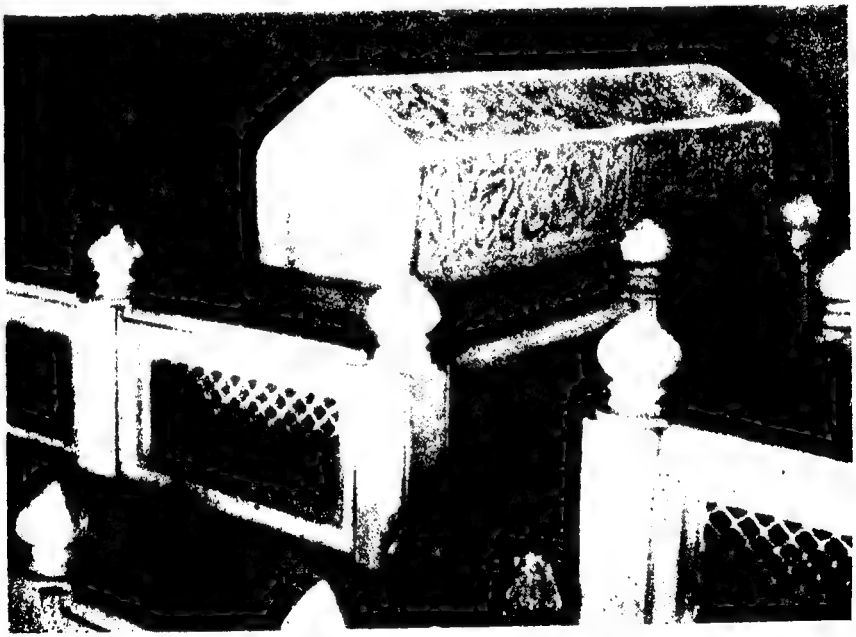

۴۰ - قبر میر محمد حسین علی خان ـــ حیدرآباد (متعلق ص ۵۵)

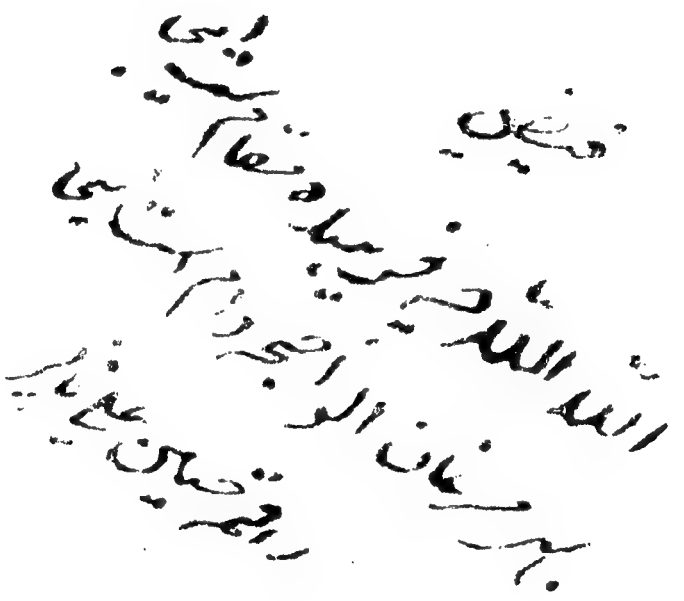

فیض

الله الله خیر بیاده مقام ایشی

بهر رمضان الواحجه دام اکتسابی

راقم حسین علی نایب

۳۳ - نمونه خط میر حسین علی خان (متعلق ص ۵۵)

مرزا آقا بزرگ صاحب

۴۳ - مرزا آغا بزرگ شیرازی (متعلق ص ۵۸۷)

تكملة

مقالات الشعراء

بسم الله الرحمن الرحیم

بمدح هر که پردازی بود حمد خدا ای دل
که وصف صنع باشد صانع او را ثنا ای دل

ستائش و نیایش مر قادری را که شه فرد خورشید و دو مصرع مهر و ماه، و مثلث موالید ثلاثه، و رباعی عناصر اربعه، و مخمس خمسهٔ متحیره، و مسدس جهات ستّه، و مسبّع سبع سیّاره، و مثمّن هشت بهشت، موزون فرمود، سلیقهٔ مشیت او ست، و نظم پروین، و نثر بنات النعش، و قصیدهٔ کهکشان، و قطعات سحب، و ترکیب بند منطقة البروج، و مطلع مشرق و مقطع مغرب، زادهٔ طبع ارادت او ست. لکاتبه:

وَحدَهُ لا اِلٰهَ اِلّا هُو
فَلَهُ الْحَمْدُ لا شَرِیْکَ لَه

و درود نا معدود و نا محدود، و صلوات زاکیات بیغایات، نثار مرقد مختار حضرات انبیاء اطهار، که — "وَ مَا یَنْطِقُ عَنِ الْهَوَیٰ اِن هُوَ اِلّا وَحْیٌ یُّوْحَیٰ (ح۱)" — گلی از گلزار شان او ست. و — "خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَیَانَ —" (ح۲) نعمتی از الوان نعم خوان او. و تبارک الله حدیث متواتر سر غزل قصائد احادیث شریفه سیّد ابرار، و حسن از کمال حُسن خویش حُسن مطلع غزلیات اخبار صحیح، کمال صحّت چون شاه بیت مرجع

(۱) آیه کریمه سورهٔ النجم -
(۲) آیه کریمه سورهٔ الرحمان -

اولي الالباب، در مشهور بکمال شهرت چون فرد برجسته زبان زد اصحاب و احباب. جوامع الکلم لُب لباب اشعار آبدار احادیث رسول، و مرفوع از کوکبهٔ رفعت مثل ابیات انتخاب سر بلند و مفضل. حاشا و کلاّ دبدبهٔ احادیث تا یفه کجا، و تشبیهات اشعار و ابیات کجا؟ بمطابقت این بحث چنین نسبت بر زبان قلم در آمد. وگرنه قلب ازین تشبیهات تائب است، و پاک ازین دائره بر آمد. اگر احادیث شریفه را کواکب آسمان رفعت گویم، زیبا ست. و اگر اباریق حوض کوثر خوانم بجا. مغز دین و ایمان اند. و ملک آیات قرآن نتیجه مقدمات سور کتاب کریم اند، و موضوع محمولات آیات عظیم. هر کریمه خورشید اطوار نور افشان عالم ست، و هر حدیث مهتاب کردار انوار بخش ظلم، گمراهان را چراغ هدایت و رهروان را نجم سعادت. لکاتبه:

چه گوید وصف ذات پاکت این آلودهٔ عصیان
ترا ای رحمت عالم صفات آمد چو در قران

و بعد هذا بر ضمائر منیره اولي البصائر، معروف و مکشوف باد که، فقیر حقیر بندهٔ اثیم از امت محمد (صلي الله علیه و اله) ابراهیم، المفتقر الي رحمة ربه الجلیل المتخلص به "خلیل" الصدیقي النقشبندي را از دیر باز آرزو بود که تکمله "مقالات الشعراء" که از تصانیف سیادت و نقابت را جامع، میر علي شیر "قانع" میباشد، تصنیف کند. و بعینه طرز و راه آن یگانه رود. یعني اهل سند و هر اهل ولایت که از سند درگذرد، درج نماید. اما از باعث علائق و عوائق از قوت بفعل نمي آمد، تا که درین وقت قدري فرصت دست داد. عمارت "تکمله" را بنا نهاد. رَب یَسّرهُ وَ لا تُعَسّرهُ.

باید دانست که شعر في حد ذاته، مرغوب طبیعت و

محبوب قریحت است. بعضی از علما که شعر را نپسندند، از آنست که، هجو مسلمانی بوده باشد یا تعریف ظالمی یا وصف امیر و وزیر متجاوز از حد، که منجر بکذب و افترا گردد، یا سببی از اسباب غیر مشروعه دارد. پس قباحت سببی شد، نه نفسی و ذاتی. و اگر او سبحانه توفیق بخشد، و شعر در حمد و نعت و مدائح و مناقب آل و اصحاب سر کند، همه مقدار پسند و صواب ست، بلکه قائل لائق اجر و ثواب است. و اگر در کلام دروازهٔ مسائل و تصوف و نصائح و تعریف کلمی و کاملی و مرشدی بگشاید، مقبول و مستجاب نماید. بسا شعراء که ازین امر فوائد جیّده دیده اند. چنانچه در مقدمهٔ شاهنامه منقول است که بزرگی فردوسی طوسی را بخواب دید که در گلزار جنت میخرامد، پرسید که این شرف از کجا حاصل شد؟ فردوسی (قدّس سرّه) فرمود که بیتی در حمد الهی سبحانه گفته بودم، مقبول درگاه او تعالی شد، و این نتیجه نمایان گردید. و آن فرد این ست:

جهان را بلندی و پستی توئی
ندانم چه؟ هر چه هستی توئی

و در کتابی دیگر دیدم که این دو بیت حمدیه خواند:

ستائش کنم ایزد پاک را — که گویا و بینا کند خاک را
بموری دهد مالش نرّه شیر — کند پشه بر پیل جنگی دلیر

شاید رویای متعدده اند که، یکی را آن فرد گفت دیگری را این دو بیت. و در بیاض والد ماجد خود (قدّس سرّه) منقول از کتب معتبر دیدم که، سیّدی که نام نامی آن سیّد هم در بیاض درج بود، قصیده در نعت آنجناب (صلی الله علیه و آله) تصنیف کرده، روبرو روضهٔ آن سرور (صلی الله تعالی علیه و آله)

و اصحابه) خواند . مقطع آن قصیده این بود :

لاف فرزندي نیارم زد ، درین حضرت، ولي
مدحتي آوردم اینک ، خلعتي بیرون فرست

بعد خواندن متوجه نشست نعاسش در ربود ، دید که آن سرور (صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم) خلعتي سبز بخشیدند . خوش دل شد و بیدار گردید ، دید که خلعتِ سبز پیش رویش نهاده است . نهایت محظوظ گردید و کلاهِ عشرت و سرورش تا بآسمان رسید . الیٰ غیرِ ذالک چندین حکایات و روایات اند . و شنیده باشي که حضرت شیخ جامي قدس سره چون پیش روضهٔ آن سرور (صلي الله تعالیٰ علیه و آله و اصحابه) داستانِ زلیخا که ابتدایش این فرد ست :

ز مهجوري بر آمد جانِ عالم ترحّم یا نبي الله ترحّم

بر خواند . روضهٔ شریفه اهتزاز گرفت و روحِ شیخ جامي (قدس سرّه) خوشحالي و ناز . بالجمله چون خیرُالناسِ بعد النبیین حضرت صدیق اکبر (رضي الله تعالیٰ عنه) بشعر مناجات فرمودند (۱) که :

خُذْ بِلُطْفِکَ یَا اِلٰهِي مَنْ لَهٗ زَادٌ قَلِیْل
مُفْلِسٌ بِالصِّدْقِ باقي عِنْدَ بِابِکَ یَا جَلِیْل—الخ

و جنابِ شاه ولایت حضرت علي (کرم الله تعالیٰ وجهه) در وادیٔ شعر فرسِ سلیقه راندند حاجت بدلائلِ دیگر نماند . چنانچه فرموده اند :

رَضِیْنَا قِسْمَةَ الْجَبَّارِ فِیْنَا
لَنَا عِلْمٌ وَ لِلْجُهَّالِ مَال،

(۱) این مناجات بنام ایشان منسوب است ـ (ح)

فَإِنَّ الْمَالَ يَفْنِي عَنْ قَرِيبٍ
وَ إِنَّ الْعِلْمَ يَبْقَى لَا يَزَالُ (۱)

جائي ديگر فرمودند :

دارِي مَنَاخٌ عَلَى مَنْ دَخَلَ
وَ زَادِي مُبَاحٌ عَلَى مَنْ أَكَلَ
أُقَدِّمُ مَا عِنْدَنَا حَاضِرٌ
وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ غَيْرَ خُبْزٍ وَ خَلّ (۱)

علي الخصوص وقتيكه جناب ختمي مآب (صلي الله تعالىٰ عليه و آله و اصحابه و سلم) شعر را شنيدند و صله بقائل آن عطا فرمودند، چه جاي دم زدن است. چنانچه از "قصيده بانت سُعاد" (۲) پيدا و هويدا است. بلكه آن سرور (صلي الله تعالىٰ عليه و آله و اصحابه و سلم) اصلاح شعر هم فرمودند، در يک مصرع "بانت سعاد" جائيكه گفت در نعت نبي كريم (روحي فداه، صلي الله تعالىٰ عليه و آله).

مُهَنَّدٌ مِنْ سُيُوفِ الهندِ مَسْلُولٌ

بزبان دُرر بيان فرمودند :

مُهَنَّدٌ مِن سُيُوفِ اللهِ مَسْلُولٌ

با آنكه درشانِ اعجاز نشان آن سرور (صلي الله تعالىٰ عليه و آله) وارد است كه "و مَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ

---

(۱) اين هم بنام حضرت علي كرم الله وجهه منسوب است.

(۲) از كعب بن زهير المتوفي ۲۴ هـ. اين قصيده كه در ۵۰ اشعار است بحضور سرور كائنات پيش كرده بود. پدرش زهير، و برادرش بُجير نيز شاعر شهير بودند. كعب بن زهير بطبقه شعراءِ مُخَضرمين تعلق دارد.

اِن هُوَ اِلاّ ذِکْرٌ وَّ قُرْآنٌ مُّبِیْنٌ" (۱) ـــ (اللّهُمَّ صَلِّ وَ سَلِّمْ عَلَیْهِ عَلیٰ قَدْرِ فَصَاحَتِهِ وَ بَلاغَتِهِ وَ عِلْمِهِ وَ حِلْمِهِ وَ جاهِهِ وَ جلالِهِ وَ قَدْرِهِ وَ جَمَالِهِ) .

اکنون میخواهم که مختصراً ترجمه چند احادیثِ شریفه شمائلِ نبوي بر نگارم و یاران را از دائرهٔ شکوک بدر آرم :

حدیث : بتحقیق راست ترین از کلام شعرا کلمهٔ لبید (۲) شاعر است که گفت : "الا کُلُّ شَئیٍ مَّا خَلا اللهَ بَاطِلٌ"

حدیث : رسید سنگي بانگشتِ رسولِ خدا سبحانه (صلي الله تعالیٰ علیه و آله) پس خوفناک شد پس فرمود .

هَل انْتِ اِلاّ اِصْبَعٌ دَمِیْتِ
و فِيْ سَبِیْلِ اللهِ ما لَقِیتِ

یعني نیستي تو مگر انگشت که خون ناک شدي و در راهِ خدا است آنچه بتو رسید اي آنچه بتو رسیده است ، محنتِ وي قلیل است و عطا و امدادِ او کثیر . و فرموده اند که این واقعه در غزوه احد بود و بعضي نوعِ دیگر گفته اند و بعضي بتعددِ واقعه رفته اند .

حدیث : روز غزوه حنین آنسرور فرمودند :

اَنَا النَّبِيُّ لا کَذِبْ انَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِب

یعني خلاف نیست که من نبي ام و من پسر عبدالمطلبم .

---

(۱) آیه کریمه سورهٔ یاسین ـ

(۲) المتوفي ٦٧٥م ، ابو عقیل لبید بن ربیعة بن مالک ابن جعفر العامري الصحابي ـ از شعراء مخضرمین بود و در اوائل خلافت امیر معاویه وفات یافت ـ

حدیث : بتحقیق نبي کریم داخل مکه شد در عمره قضا (۱) ، و ابن رواحه صحابي (۲) پیش پیش آنحضرت میرفت و این ابیات میخواند :

خَلُّوْا بَنِي الْكُفَّارِ عَنْ سَبِيْلِهِ،
اَلْيَوْمَ نَضْرِبْكُمْ عَلَى تَنْزِيْلِهِ،
ضَرْبًا يُزِيْلُ الْهَامَ عَنْ مَقِيْلِهِ،
وَ يُذْهِلُ الْخَلِيْلَ عَنْ خَلِيْلِهِ، (۳)

پس گفت امیر عمر (رضي الله تعالیٰ عنه) اي ابن رواحه! در پیش رسول خدا و در حرم خدا شعر میگوئي ؟ پس فرمود رسول خدا (صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم) بگذار این را اي عمر ، پس هر آئینه این شعر جاري تر است در کفار از ناوک خدنگ .

حدیث : یکي از اصحاب کرام ردیف رسول خدا (صلي الله تعالیٰ علیه و آله) بود و ابیات خواند ، چون خاموش شد "هیه" ! فرمودند یعني بخوان . باز بخواند و خاموش شد ، "هیه" !

---

(۱) در سال ۷ه این عمره قضا فرمودند -

(۲) ابو محمد عبدالله ابن رواحة ابن ثعلبة انصاري ، نقیب ، بدري، در سال ۸ه بماه جمادي الاخر در غزوه مؤته (شام) شهادت یافت -

(۳) این اشعار در تذکره معجم الشعراء مرزباني اینطور آمده :

خَلُّوْا بَنِي اللهِ عَنْ سَبِيْلِهِ،
نَحْنُ قَتَلْنَاكُمْ عَلَى تَاْوِيْلِهِ،
كَمَا قَتَلْنَاكُمْ عَلَى تَنْزِيْلِهِ،
ضَرْبًا يُزِيْلُ الْهَامَ عَنْ مَقِيْلِهِ،
وَ يُذْهِبُ الْخَلِيْلَ عَنْ خَلِيْلِهِ، (ص ۱۲۷)

فرمودند ، و این طور میشد . هر بار که ساکت میشد آن سرور "هیه"! میفرمودند تا که صد بیت خواند.

حدیث : بود آن حضرت که در مسجد منبر نهاد برای حسّان(۱) بن ثابت ، تا بر آن ایستاده مفاخرت کند. از جانب رسول خدا (صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم) و دعا کردند در حق حسّان ، باین الفاظ مبارک — "إن الله یؤید حسّانَ بروح القدس ما ینافح أو یفاخر عن رسول الله" — (صلّي الله تعالیٰ علیه و آله و أصحابه و سلّم علیٰ مقدارِ کمالیه و جلالیه) و هَا أنَا أشرَعُ فِي أسمَاءِ الشُّعَرَاءِ اللّٰهُمَّ اغفِرهُم و ارحَمهُم .

(۱) المتوفي ۵۴ه یا ۵۰ه یا قبل ۴۰ه -

۱ـ احمد

احمد تخلص، بلغاء و فصحاء اعصار را سند، مولوي آل احمد هندوستاني پهلواروي است. از اولادِ حضرت جعفر طيار (رضي الله تعالیٰ عنه) بود. دو بار ببلده آمده، کاتب الحروف را در امرِ سخنوري از ايشان بسيار فوائد حاصل شده. اگرچه خود از روي مهرباني سخن بالعکس ميفرمودند. مثل اين بزرگ قدر شناسِ سخن در عمر نديده شد.

حج بسيار ادا فرموده آخر چند سال به مدينهٔ منوره (زادها الله تعالیٰ شرفاً و تعظيماً) اقامت ورزيده، باز به هندوستان در آمده. باز بجلدي از راهِ سند و بلده، روانه حرمين شريفين شده. فقير درين نوبت براي توقف بسيار گفته، فرمود که مرا از رسولِ کريم (صلي الله تعالیٰ عليه و آله و اصحابه و سلم) مانع نشويد. بوضعي تقرير حالي فرمود که باوجود شوق و سعي فراوان لب بلب ماندم، و زياد از آن سخني نراندم. آخر بمجرد رسيدن در مدينه منوره (زادها الله تعالیٰ شرفاً) بعد انقضاء يک ماه قدري کم و بيش درس کتاب حيات را باتمام رسانيده.

نزاکت و لطافت سخن گوئي ايشان را چه توصيف توان کرد که نتوان کرد. در عربي کلام را اعجاز انتظام ميفرمودند، و در فارسي بفهواء ـــ "اِنّ مِنَ البيان لسحر" ـــ شاعري کجا که ساحري بود. فقير از هر نوع قدري بطريقِ نمونه بقلم در آرد. "قصيده برده" (۱) را بعربي مخمس فرمودند. قاضي ميان عبدالرحيم صاحب بفقير فرمودند که قدما هم مخمس قصيده

فرموده اند ، اما این بزرگ زیاده تر از قدما میرود . دو بیت ازو که بادِ خاطر اند مینویسم :

یَامَنْ تُرِیْقُ دَمُوْعَ الْعَیْنِ کَیالدِّیَمِ
مَاذَا اَصَابَکَ مِنْ هَمٍّ وَ مِنْ اَلَمِ
اَمْ مِّنْ تَصَوُّرِ مَنْ قَدْ حَلَّ فِي حَرَمِ
اَمِنْ تَذَکُّرِ جِیْرَانٍ بِذِي سَلَمِ
مَزَجْتَ دَمْعاً جَرَی مِن مُّقْلَةٍ بِدَمِ
اِنَّ الدُّمُوْعَ عَلَی خَدَّیْکَ قَدْ وَرَدَتْ
وَالْوَجْدُ یُخْبِرُ عَنْ نَّارٍ قَدِ اتَّقَدَتْ
ثُمَّ الشُّهُوْدُ عَلَي الدَّعْوَی اِذَا اتَّحَدَتْ
فَکَیْفَ تُنْکِرُ حُبًّا بَعْدَ مَا شَهِدَتْ
بِهٖ عَلَیْکَ عُدُوْلُ الدَّمْعِ وَ السَّقَمِ

روزي در اولِ حال میان حامد صاحب بطریقِ امتحان گفت که این فرد فارسي را عربي فرد درست فرمایند . تامل کرده مولوي صاحب فرمود که در یک فرد از ما نمي شود ، دو بیت میتواند شد . میان قبول کرد فرد فارسي این است :

میخواستم که نامه نویسم بسوي دوست
کاغذ ز گریه تر شده کلکم بآه سوخت

رباعي مولوي صاحب :

مَسَّنِيَ الضُّرُّ مِنْ فِرَاقِکُمِ
اِذْ اَرَدْتُ التَّمَاسَ بِالرَّقَمِ
وَیْحَ دَمْعِي اَبَلُّ قِرْطَاسِي
آهْ مِنْ آهْ اَحْرَقَ الْقَلَمِ

روزي این مطلع محمد محسن صبّاغ معاینه کنانیدم :

جنون تا داد ما را کاروان سالاري دلها
سبک چون ناله بردوشِ نفس بستیم محملها

دیده بنهایت محظوظ شدند و مدتي بهوس میخواندند و حظ میگرفتند ، آخر فرمودند :

دهد سلطان عشقم گر سپه سالاري دلها
نشانم لشکرِ غم در خراب آباد منزلها

باین تقریب این مطلع "هلالي" را خواندم :

ز آب چشمِ من گِل شد براهِ عشق منزلها
ندانم تا چه گلها بشگفد آخر از ین گِلها

شنیده پسند کردند و نوشتند ، بعده فرمودند که این مضمون را ترقي باید داد ، فرداي آن خود فرمودند :

براهِ انتظار چشمت از چشمم که شد گلها
شد این چشمم که نرگسها دمد یک تخته منزلها

وقتي از کلات میان فیض محمد "بابي" کلاتي بحضرت قبله گاهي مکتوبي فرستاد ، در آن یک غزل هم درج بود و نوشت که ، باین نسق غزلی از ایران به خراسان رسید و از خراسان به کلات ، و سخت مشکل قاعده‌ها دارد تماشا باید کرد . در آن زمین فرمودند :

بوصفِ خطِ مشکین اي سوادِ خامه تحریري
ز نطقِ لعل نوشین اي زبانِ کلک تقریري
ز دردِ دل بجانم اي طبیبِ جان و دل رحمي
ز سوزِ سینه مُردم اي مسیحا ساز تدبیري
شهیدِ تیرِ مژگانِ تو ام اي آفت جاني
نشان کن تربتم را اي کمان ابرویم از تیري

بعزمِ صید رفتي اي سوار باد پیمائي
اسیرِ بندِ فتراکت شد اي صیاد نخچیري
ببندِ زلفِ مشکین میروي اي جانِ مجنوني
مگر در پاي خود میخواهي اي دیوانه زنجیري
نهاد "احمد" بپیشِ پاي تو سر اي ستم راني
کشیدي تا بدستِ خویش اي خونریز شمشیري

فقیر هم درین زمین غزلي دارد یک دو بیت که یاد است مینویسد :

سرِ خود را سپر کردیم اي خونریز شمشیري
دلِ خود را نشان کردیم اي ابرو کمان تیري
نگردد ، همچو ابروئي تو اي جلاد شمشیري
نه بندد همچو گیسوئي تو اي دلبند زنجیري
نیاوردي ز زلفِ عنبرینش اي صبا بوي
مشامم بیدماغ ست اي مدبّر ساز تدبیري
ز بارِ غم خمیدم چون کمان اي دلستان رحمي
نشانِ تیر دردم اي دوایم بخش تاثیري

وقتیکه در حرمین شریفین اقامت داشتند، مکتوبات ایشان اکثر اوقات بفقیر میرسیدند، درین ضمن مکتوبي بود کد بر جبهه وي این رباعي نوشته بودند :

كَتَبْتُ وَ فِيْ فُؤَادِي نَارُ شَوقٍ
لَهَا لَهَبٌ وَ فِي جَفْنِي سَحَابُ
فَلَوْلا النَّارُ بَلَّ الدَّمْعُ خَطِّي
وَ لَوْلا الْمَاءُ لاحْتَرَقَ الْكِتَابُ

فقیر در جوابِ وي این مکتوب نوشت :

بخدمت فیض‌درجت رطب چین نخلستان اضواء حرم، چاشني گیر شکرستان شربت هاي زمزم، مقتبس انوار روضهٔ انور، مجتني ازهار حدیقهٔ اطهر، شریفِ مکهٔ کرم و مهرباني، شیخ الحرم مدینهٔ لطف جاوداني، خوش خرام سیرگاهِ جنت البقیع، مترقيِ منازلِ رفیع، زائچهٔ بلاغت و فصاحت را وتد، مولوي صاحب مولوي آلِ احمد، رزقه الله تعالیٰ و ایّانا لقائه و جعل مقیم الحرمین الشریفین احبابه (یعني الفقیر المولف). تسلیماتِ مسنونه که ناشي از کمالِ اشتیاق باشند، و دعواتِ مکنونه که بیکدلان جاني اذواق بخشند، بتقدیم رسانیده هم آغوش مدعا میشوم. تمیمه جان و تعویذِ جنان یعني مکتوب فرخنده اسلوب که بر جبههٔ او رباعي- "کَتَبْتُ وَ فِي فُؤادِي" الخ — درج بود، کَالْاَذانِ بِسَمعِ الصّائِم وَ کَالْمَطْلوبِ عَلیٰ الْمُتَرَدِّد الْهائِمِ، باین مشتاق سراپا اشتیاق و باین داعي همه تن ساعي، در رسید. الله اکبر! تفریحي که بوصول آن واصل شد بکدام زبان بیان سازد، و تنقیحي که عند الحصول حاصل گردید بتشریح آن چسان پردازد. سبحان الله! مصاریع اربعهٔ رباعي را اربعه متناسبه خوانم یا چار یار یکدل دانم. هر چار مصرعش چون چار حروف محبت باهم یک وجود، و تقویتِ عناصرِ اربعه این فقیر در هر لفظش موجود. چار دیوار گلزارِ عشرت بود یا چار حروف راحت. هر چار مصرع بر چار حروفِ اسم شریف دال، محمدت و تعریف این رباعي به احمد سزد نه مسکین (۲) ناقص خیال:

من ز کجا این پر و بال از کجا

و افسوس که از هدایا متبرکه مرسوله مهجور ماندم، سبز بختا سیه نصیبي خود را چه تفصیل دهم که نه تنها از اماکنِ

متبرکه ام دور دارد ، بلکه بتحف آن دیار هم ناسزایم شمارد . از خیر خواهان عالیجاه و عالي جاهان خیر خواه، امید قوي که بحضور شهنشاه دستور حضرت خاتم المرسلین جناب شفیع المذنبین (علیه و علي آله من الصلوة افضلها و اکملها) بداد خواهي این مسکین پردازند . و سیه نصیبي مجرم را بسزاي لائقه رسانیده "مسکین" بیچاره را بخلعت فاخره اتباع سنت حضرت خیر البریه (علیه و علي آله افضل الصلوات و اکمل التحیات) و بانعام نسیان ماسوا در استغراق یاد مولي نوازند . وَ مَا ذَلِکَ عَلَی اللهِ بِعَزِیْزٍ ، وَ هُوَ عَلَی کُلِّ شَئْیٍ قَدِیْرٌ ، وَ بِالْاِجَابَةِ جَدِیْرٌ ، وَ السَّلامُ وَ الْاِکْرَامُ .

منه :

مدام از بادهٔ گلرنگ آسان گشت مشکلها
اَلَا یَا اَیُّهَا السَّاقِي اَدِرْ کَاْساً وَ نَاوِلْهَا
صبا بر آستانش گر ترا روزي گذر افتد
فَبَلِّغْهَا سَلامِي ثُمَّ اَقْبِلْهَا وَ قَبِّلْهَا
سروري از مي راحت فزایم بخش کاي ساقي
هُمُومُ الْقَلْبِ قَدْ زَادَتْ بِکَیْفِ الْفَرْحِ بَدِّلْهَا
قَدِیْرٌ اَنْتَ فِي نَصْرٍ یفِ آلامِي وَ اَسْقَامِي
وَ اِنِّي عَاجِزٌ عَنْهَا فَصَبِّرْ فِیْهَا وَ حَوِّلْهَا
رَحِیْمَ الْخَلْقِ لَا تَحْمِیلْ عَلَي الْاِصْرَ مَنْ سَقْمِ
وَ مَا لَا طَاقَةَ لِي بِهِ فَنَفْسِي لَا تُحَمِّلْهَا
اگر خواهي که از ابر سیه آن مه برون آید
اَلَا یَا طَالِبَ الْمَوْلَی دَعِ الدُّنْیَا وَ اَسْهِلْهَا

دلم پابند سودای سر زلفش شد ای "احمد"
فَانْ اَنْشَدْتَ اَشْعَاراً بِوَصْفِ الْجَعْدِ رَتِّلْهَا

فقیر کاتب الحروف را هم درین زمین غزلی هست ، بتحریر یک دو بیت از آن قناعت کنم : (س)

مَحَلِّ دلم گر سفلهٔ دونی شود یا رب
فَخُذْهَا اَخْذَ تَذْلِیلٍ وَ اَبْطِلْهَا وَ عَطِّلْهَا

جرا از همتت کارم سر انجامی نمیگیرد
اِلٰهِی اِقْضِ حَاجَاتِی وَ یَسِّرْهَا وَ سَهِّلْهَا

منه :

اگر از غمزه بر افلاک چشمش را نظر افتد
فلک در رقص آید بر زمین شمس و قمر افتد

اگر بیند جمالش زهره ، او را مشتری گردد
ز ماه و مهر از بهر نثارش سیم و زر افتد

اگر آن مصحف رو ز آستین عاجبین خود
چو سیف انداز فرماید ، جهان زیر و زبر افتد

صبا گر بوی زلفش منتشر سازد ز قدر خود
عبیر عنبر افتد مشک افتد عود تر افتد

بوقت جنگ یا حیدر ز دست دشمنان من
سنان افتد کمان افتد تفنگ افتد تبر افتد

اگر وصف لب آن یوسف مصری بیان سازم
زبان من بذوقش ، همچو لوز اندر لشکر افتد

فقیر نیز درین بحر زورق فکر شکسته بسته خود را جریان داد . و ها هوذا :

بود خوار آن دلي کز عشق خوبان بيخبر افتد
صدف بي گوهر ايدل کي بعالم معتبر افتد
ندانم کي مرا بر زلف و روي او نظر افتد
سروکارم باشک شام ، و با آه سحر افتد
دم او چون دم عيسی کند اعجاز جان بخشي
صبا را گر ز خاک کوئي آن دلبر گذر افتد
براي ديدن چشمش ز خاک من دمد نرگس
ز لوح قبرم آن جادو نظر را گر گذر افتد
بدور لعل شيرين تو ، جانان از رواج خود
شکر بادام افتد قند افتد نيشکر افتد
شهی دارم که از شان عسّوّ صولتش يارن
تزلزل قصر کسری را فتد شق در قمر افتد
ز خجلت آفتاب از جلوهٔ او ، زرد رُو گردد
رخت گر از نقاب ، اي مه جبين روزي بدر افتد
معانئ بيان مولوي چون سر کنم "مسکين"
زبان من بذوقش همچو لوز اندر شکر افتد

در آن ايام تخلص فقير کاتب الحروف "مسکين" بود ، بعد مدتي "خليل" ناميدند ـ منه :

قامت ست اين ، يا قيامت يا عصاي ما ست اين
يا مگر سرو روان يا فتنهٔ برپا ست اين
گوئي تو عرش ست يا کرسي ست يا صحن چمن
يا تماشاگاه جان يا ملجا و ماوا ست اين
تيغ ابرو يا کمان يا سجده‌گاه عاشقان
يا که محراب دعا يا قبلهٔ دلها ست اين

"احمد" هندي ست يا جامي ست يا سعدئ وقت
يا مگر جادو بيان يا طوطئ گويا ست اين

فقير کاتب الحروف هم لنگ لنگان هم مغزل اين شه سوار شد :

نجم ثاقب يا ثريا يا سمن يا نسترن
يا عرق بر روي نو يا لولو لالا ست اين

لشکر زنگ ست يا فوج سکندر يا فرنگ
يا صف مژگان تو يا عسکر دارا ست اين

موج دريای قضا با جوهر تيغ قدر
يا مگر چين جبين شوخ بي پروا ست اين

پرتو نور تجلي يا رخت يا آفتاب
شمع بزم آرا ست اين يا ماه مهر افزا ست اين

اين شعاع طور سينا يا ضيائي صبح عيد
جلوهٔ عذرا ست اين يا چهرهٔ سلمیٰ ست اين

شاخسار باغ مرجان يا مخمس از من است
يا مگر سر پنجهٔ دست نگار ما ست اين

نقش چين يا شعر رنگين يا مگر رعنا گلي
يا پر طاؤس يا "مسکين" ز من انشا ست اين

منه رباعي :

طفل گردد خراب از دو اديب مرگ رنجور هست از دو طبيب
بدو حاکم تباه گردد ملک بدو زن ميشود هلاک غريب

منه - في موعظة النفس - در قدوم فرحت لزوم بار ديگ :

نيست در عالم کسي جز نفس نافرمان ما
دشمن ما رهزن ما دزد ما شيطان ما

مال و جاه و درهم و زن در زیانِ ما شدند
قبلهٔ ما کعبهٔ ما دینِ ما ایمانِ ما

حکمِ شرعِ مصطفیٰ را یک قلم برداشتند
قاضیٔ ما مفتیٔ ما حاکمِ ما خانِ ما

جز حرام و ناروا کرده حرام و ناروا
وضع ما آئین ما دستورِ ما عنوانِ ما

وای بر ما خانهٔ دینِ مرا تاراج کرد
منزلِ ما خانهٔ ما قصرِ ما ایوانِ ما

شامتِ اعمالِ ما بنگر که ، نصرانی شدند
صاحبِ ما حاکمِ ما شاهِ ما سلطانِ ما

از طریقِ شرعِ ختم الانبیاٴ دورم نمود
عزتِ ما حشمتِ ما شوکتِ ما شانِ ما

کی خیالِ مرگ را جا میدهد در خاطرم
دولتِ ما منصبِ ما شانِ ما شایانِ ما

پُر ز انواعِ حرام و ناروا گردیده ست
کاسهٔ ما کیسهٔ ما خانهٔ ما خوانِ ما

روزِ محشر آورد بحرِ شفاعت را بجوش
جرمِ ما بدکاریٔ ما اثم ما عصیانِ ما

بسکه تقوی دارم "احمد" نیست ز آنرو غیرِ مکر
مکسب ما مسکن ما جامهٔ ما نانِ ما

فقیر را هم درین زمین دو غزل است درج توان کرد (۴) .
وقتیکه در مدینهٔ منوره (زادها الله شرفاً و تعظیماً) بودند ، ایامِ حج آمدند ، مردم تهیهٔ حج فرمودند و نفسِ نفیس ایشان را درین سال ارادهٔ حج نبود . غزلی فرمودند که مقطعش این است :

حاجي رود بکعبه ، منم و حریم کویت
او معتکف در آنجا "احمد" مقیم این جا

کاتب الحروف تاریخ انتقال ایشان چنین گفته :

چو جناب آل احمد به مدینه کرد مسکن
بخیال آنکه بادش ز پس از وداع موطن
بحضور حق قبولش شده این مراد خاطر
بطفیل آل سید ابرار رحم معدن
بسر امید زان رو سن رحلتش بگفتم
ز طفیل آل احمد به بهشت کرده مامن
(۱۲۹۶ه)

---

(۱) تصنیف ، امام عارف بالله شرف الدین عبدالله محمد بن سعید الصنهاجي معروف بالبوصیري (۶۰۸ - ۶۹۶ه) -

(۲) درین ایام تخلص فقیر مؤلف "مسکین" بود و بعده "خلیل" کردند .

(۳) این غزل که در هجو حاکم شهر تته نوشته شده است ، و در "دیوان خلیل" درج است ، و در پایان آن تاریخ ۵ ماه جمادي اول سنه ۱۲۹۶ه ثبت است که شاید تاریخ گفتن این غزل باشد - غزل اینطور است :

الا یا ایها الحاکم رعایت ساز با دلها
که کار آسان نمود اول ولي افتاد مشکلها
ز سرکار "منیجر" غلّه و زر ، گر نشد حاصل
به این ایّام قحطم بس ز غم بندیم محملها

عجب تر اینکه ، از سرکار حق" خویش میخواهم
ولي آنهم نمي یابم من از اهمال عاملها
شنیدم کرد از روئي رعایت این عمل ، حاکم
تکلف برطرف گرداب دیدم جاي ساحلها
تو هم شهري. و همشهران حقوق افزون همي دارند
بود بن شمع حق روشن بهر جا در محافلها
فقیران را که میپرسد درین دورن ناپرسان
بپاي نذر بسر بستند هر جاي سلاسلها
گرت باور نمي گیرد ، و زز ..... منشي پرس
که او واقف بود از راه نذر و زین منازلها
بجان آید یقیناً تشنهٔ بیچاره ار شدت
شکم از ثقل سیري تا که بر دارند غافلها
من از تا خیر عمّال "منیجر" دست خود شستم
درین سن نیز از فصل خریف و رنگ حاصلها
بعد این دو بیت درج است که در متن آمده .

(۴) در دیوانش این دو غزل یافته نشد ـ شاید "دیوان مسکین" داراي این دو غزل باشد ـ

———:o:———

۲ـ احمد

احمد تخلص : معدن کرامت مخزنِ ولایت خلیفه احمد خان نظاماني است . هر چند ذکر این قسمِ بزرگواران در تذکرهٔ اولیاء الله زیبد ، اما چونکه آنحضرت بعضي اوقات بشعر هم مائل میشدند، درین تذکره نیز ایرادِ نام شریف ایشان مناسب نمود .

نقل ـ روزي روزِ جمعه بود و خلیفه صاحب که از خلفاء مخدوم مڈئ (۱) مرقد بود (قدس سره)، در حجرهٔ شریفه ایشان قدوم آورده "عالی حضرت" که عبارت از جدِ امجد فقیر کاتب الحروف است ، بحضرت "دائم الصوم" که عبارت از والدِ ماجد فقیر کاتب الحروف است ، فرمودند که میانِ دو ابرو حضرت میر صاحب (قدس سره) و حضرت مخدوم صاحب مڈئ مرقد (قدس سره) و خلیفه صاحب باهم توافق دارند . امروز بعد اداي صلواة الجمعه و زیارتِ خانقاه عالیجاه حضرت نورالحق صاحب ، بملاقاتِ خلیفه صاحب خواهیم رفت . بعد اداء الصلواة چون بزیارتِ خانقاه شریف آمدند بمقتضاي آنکه : ع

حق برآرد آرزوي متقین

خلیفه صاحب خود براي ملاقات آنحضرت آمدند . و هر دو اولیاء الله را که سعدین و سعیدین بودند در برجِ خانقاه مقارنت سعادت حاصل شد .

نقل ـ چون آوازهٔ سخن گوئي خلیفه صاحب که هنوز نوملقّن بودند در بلده افتاد ، شعراءِ بلده بطریقِ امتحان شاگردي رشید بمعه رفقاءِ چند بخدمت حضرت مخدوم صاحب فرستادند . آن رشید شاگرد از حضرت مخدوم صاحب (قدس سره) سوال کرد که شنیده ایم که در جماعه فقراء شما شاعري هم مسموع است، ما را آرزوي ملاقات آن بزرگ است ، اگر حاصل شود . مخدوم

۳ ـ احمد

احمد تخلص: فصاحت مآب بلاغت انتساب مرزا احمد علی صاحب بن محمد حسین خان کلاتی شاه غازی است. سکونت گاه ایشان اول ملک کلات بود و در آن جا پیش خانصاحب (۱) حاکم آن ملک معزز و مکرم بود(۲)، بعده بتوجّب بحکم قسمت آب و دانه به شکارپور (۳) مسکن کردند. بعده بسبب علاقه ملازمت سرکار انگریز ببلده تهته موطن کردند. چند اشخاص ایشان هنوز هم به شکارپور ساکن اند. شاعری فصیح و ناثری بلیغ است. نظمش دلپسند و نثرش ارجمند. عجب مرد متواضع و فقیر دوست و صحبت آرا ست، در علم تاریخ مهارت مرغوب دارد. قضا کار والد ماجد آن یگانه در حوالیٔ بلده انتقال ورزیده، فقیر تاریخ تعزیت آن مرحوم بوضع دائره گفته و هو هذا:

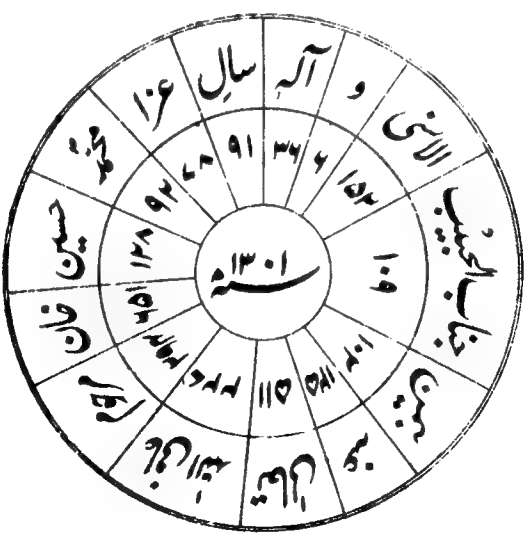

طریق استخراج این تاریخ پس تر در تواریخ دیگر خواهم نوشت ـ منه:

سوار چابک من عزم میدان کرده می آید
سمند ناز را یک سر بجولان کرده می آید
مرا جمعیت خاطر چسان ماند که آن سرکش
کلاه کج کرده و کاکل پریشان کرده می آید
به هندستان علم افراخت حسن دل ربائی او
کنون آهنگ تسخیر خراسان کرده می آید
بچشم نرگسین و زلف کافر کیش خلقی را
هزاران رخنه ها در دین و ایمان کرده می‌آید
بیک عشوه دل از من برد چشم مست و مخمورش
نگاهش باز قصد غارت جان کرده می آید
بعشوه زاهدان را خرقه در رهن می افگنده
بغمزه محتسب را خانه ویران کرده می آید
نخستین، بُد به "احمد" عهد و پیمان وفاداری
کنون پیمانه بر کف ترک پیمان کرده می‌آید(۳)

---

(۱) خان قلات میر خدا داد خان در سال ۱۸۹۴ع معزول شد.

(۲) بنای بر اختلاف بوالیٔ کلات از وطن بیرون رفت ، و در سال ۱۸۷۳ع اولاً در جیکب آباد اقامت اختیار کرد. و بعد ازان بدربار میر علی مراد خان والیٔ خیرپور پیوست. و یک و نیم سال درانجا معزز و محترم بود، بعده مفتش ادارهٔ نمک حکومت برطانیه شد. تا دوازده سال در شهر ٹته باین شغل ماند.

چون‌والی قلات‌خداداد خان معزول شد (۱۸۹۴ع) و میر محمود خان (المتوفی ۱۹۳۱ع) بجائش نشست، باز احمد علی خان را بکلات خواست و بر استیفای بلوچستان مقرر نمود، تا که بعد از یک سال بروز شنبه بتاریخ ۲ ذیقعد سنه ۱۳۱۲ھ (۱۸۹۴ع) ازین جهان رفت و در کوئٹه دفن شد. (اقتباس از یاد داشتهای مولانا دین محمد وفائی مرحوم).

(۳) در تعریف شکارپور این ابیات سروده است:

بهشت روي زمين گلشن شکار پور است
نگار خانهٔ چمن گلشن شکارپور است
بقصرهاي فراوان و گلرخان وفير
بباغ خلد برين گلشن شکارپور است
اگر ز روضهٔ مينو سواد گفتندي
يقين شدم که همين گلشن شکارپور است
هزار همچو جهاندار و بهره ور بانو
بيا ببين که درين گلشن شکارپور است
چه احتياج کند سوي گلشن اين « احمد »
کسيکه ساکن اين گلشن شکارپور است

مفرح القلوب ۱۳ نومبر ۱۸۸۰ع

(۴) در جريدهٔ « مفرح القلوب » که درانوقت از کراچي نشر ميشد اشعار وي فراوان چاپ شده است، من ازان جريده برخي از اشعار او را انتخاب ميکنم

چه خوش است عاشقانرا ز تو طرز ناز کردن
بجبين گره فگندن ره عشوه ساز کردن
بتکلمي لطيفي لب شکرين کشادن
بتبسمي لذيذي سر غنچه باز کردن
بکمند جلوه سازي دل خستهٔ ربودن
بسمند بي نيازي سر ترکتاز کردن

مفرح ۱۶ نومبر ۱۸۷۳

بلبل ار حالم بديدي در چمن بگريستي
گل گريبان چاک کردي نسترن بگريستي
گر شدي مجنون ز حال احمد بيدل خبر
لب بزاري بر کشادي در کفن بگريستي

مفرح ۱۳ اگست ۱۸۷۶ع

غم زلفت پریشان کرد جانان روزگاري من
نگاهي از کرم کن بر من و بر حال زار من

دو چشم شوخ تو بربود اي ترک پري پیکر
شکیب من، دل من، طاقت و صبر و قرار من

مفرح ۲۰ اگست ۱۸۷۶ع

سیه چشمي بغمزه غارت جان کرده مي آید
بت کافر وشي تاراج ایمان کرده مي آید

بعارض صد شرر در خرمن خورشید افگنده
بلب صد طعنه بر لعل بدخشان کرده مي آید

ز رشک قامتش خم گشته قامت سرو بستان را
جمالش عزم تاراج گلستان کرده مي آید

کمان ابروش کرده کمین بر صید مشتاقان
خدنگ غمزه اش قصد غریبان کرده مي آید

کمند عنبرینش خورده خم بر بستن دلها
سمند خوشخرمش تند و جولان کرده مي آید

بدستش جام پر مي دیدم و گفتم که خضر من
ز رحمت ساغر پر ز آب حیوان کرده مي آید

بکوش احمد بترک دل که آن ترک جفا پیکر
مژه از خون دلها شاخ مرجان کرده مي آید

مفرح ۲۷ اگست ۱۸۷۶ع

روي او دیدم حیات جاودان نامیدمش
عارضش را دیدم و باغ جنان نامیدمش

قامتش تا در قیام آمد، قیامت خواندمش
خال رخسارش بدیدم حرز جان نامیدمش

اشک چشمم تا روان شد بحر خون نامش فتاد
آستینم پر ز خون شد گلستان نامیدمش

سینهٔ من به تیر غم، دوخت که دوخت یار دوخت
مرغ دل مرا شکار کرد که کرد یار کرد
از من خسته اختیار برد که برد یار برد
این تن زار را نزار کرد که کرد یار کرد
بر سرم اشهب جفا تاخت که تاخت یار تاخت
در ره خود مرا غبار کرد که کرد یار کرد
مفرح ۵ نوامبر ۱۸۷۶ع

چنان آورد بر من فوج عشقش تاختن امشب
که فکر خود ندانستم بجز دل باختن امشب

از مئی عشق تو مخمور و ز خود بیخبرم
نازنینا بسر نرگس مست تو قسم
از فراق تو شب و روز بخود می پیچم
بخم گیسوئی پر پیچ و شکست تو قسم
مفرح ۱ اپریل ۱۸۷۷ع

ربود از من عنان دل بتی خورشید رخساری
دل آشوبی دل آرامی دل آویزی دل آزاری
نگاری گلرخی عاشق کشی بی مهر و بی لطفی
جفا رسمی جفا کیشی جفا خوئی جفا کاری
خجسته طلعتی سیمین عذاری ماه سیمائی
فرشته طینتی فرخنده خوئی فرخ اطواری
مهی زیبا رخی ترکی لطیفی نازک اندامی
نگاری نازنینی نازدانی نازکرداری
بچرخ لیکوئی ماهی بملک دلبری شاهی
ز علم عشوه آگاهی بفوج حسن سرداری
بقامت محشر نازی بمژگان ناوک اندازی
دل افروزی سرفرازی بتی سرمست و عیاری
مفرح ۱ سپتمبر ۱۸۷۸ع

دیدم صنمی بناز و تمکین بر چهره فشانده زلف مشکین
فرهاد کشی که چشم مستش نوکرده بدهر شور شیرین
جادو نفسی که چین زلفش دلبرده ز دلبران ماچین
کافر منشی که برق عشقش افگنده شرر بخرمن دین
شمشاد قدی که دل ز احمد بربوده بعشوه های رنگین

مفرح ۱ اکتوبر ۱۸۷۸ع

بهر تسخیر کهستان بین که در هندوستان
چرخ را از پس هجوم فوج غلغل بر سر است
با کلات و قندهار احمد چه خواهد شد که حال
خسرو هندوستان را شوق کابل بر سر است

باز ز چشم مست خود کار که سست کرده‌ای
از که قسم شکسته‌ای با که درست کرده‌ای
کشتن عاشق حزین نیست ز دست تو عجب
زانکه تو عهد قتلش از روز نخست کرده‌ای

مفرح ۲۷ اکتوبر ۱۸۷۸

تو تا بر عارض چون روز زلف چون شب افگندی
زمین را سر دادی فلک را در تب افگندی
شب اول چو در عالم جمال خود عیان کردی
هزاران کسر کسری را بدین و مذهب افگندی
ز وصف آن شه خوبان بطبع دلکشا احمد
سخن را از زمین بردی بچرخ و کوکب افگندی

مفرح ۳ نومبر ۱۸۷۸ع

شگفت چون و شد روان بهر طرف پیاله ها
گرفت جام ارغوان ز هر کناره لاله ها
شگفته غنچه باغ را رسید مي ایاغ را
فزود جلوه راغ را ز عشوهٔ غزالها
ز عاشقان روي او ز جور تند خوي او
بچرخ شد ز کوي او فغان و آه و نالها
ز جور چشم برهمزر ز تاب زلف پرخمش
مرا ست بهره در غمش ز خون دل نوالها
ز حسن جانفزاي او ز لعل دلربای او
رسیده در ثناي او ز هر طرف رسالها
بعشق چشم مست آن شهنشه پري رخان
نوشته اند عاشقان بخون دل قبالها
بشعر احمد حزین پري رخان ترک چین
همي کنند آفرین بمحفل و مقالها
مفرح ۵ جنوري ۱۸۷۹ع

از مفرح القلوب معلوم میشود که تا ۱۶ ماه نومبر ۱۸۷۳ (۲۵ رمضان ۱۲۹۰ھ) مرزا احمد علي در کلات بود، چرا که در شمارهٔ همین تاریخ غزل مرزا چاپ شده است و در عنوان "سکنه کلات" درج است۔

از شمارهٔ ۱۳ آگست ۱۸۷۶ع (۲۲ رجب ۱۲۹۳ھ) ظاهر میشود که دران وقت ملازم سرکار میر صاحب خیرپور بود ۔

در شمارهٔ ۱۸ مارچ ۱۸۷۷ (۲ ربیع الاول ۱۲۹۴ھ) "حال وارد شکارپور" نوشته شده است و از دو شماره مورخه ۱ ستمبر ۱۸۷۸ و ۵ جنوري ۱۸۷۹ معلوم میشود که درانوقت ناظر محکمه نمک در نوشهرو بود ۔

———:o:———

۴ـ احمد

احمد تخلص ؛ سیادت مرتبت نجابت منقبت میر سید احمد علي صاحب ، ساکن لکي قریب شکارپور است . و از مریدان بزرگان لواري است (۱) . منه :

دف بدست نگار میزیبد — یار اندر کنار میزیبد
بوسهٔ چند هر صباح و مسا — از لب لعل یار میزیبد
همچو انجم بگرد ماه رخش — خال مشک نثار میزیبد
کاکل او ست خم بخم آري — سنبل پیچدار میزیبد
بادهٔ ناب در بهار خوش است — لیک با گلعذار میزیبد
"احمدا" حرف حرف نظم تو — چون گهر شاهوار میزیبد (۲)

—:o:—

(۱) قصبه ایست بنام لواري ، از توابع حیدرآباد سند ، که بزرگان آنجا مشهور و معروف اند . حضرت خواجه محمد زمان ولادت ۲۱ رمضان ۱۱۲۵ھ وفات ۴ ذو القعد ۱۱۸۸ھ) بن خوجه عبداللطیف سهروردي نخستین بزرگ بود که ازین خاندان برخاسته .

(۲) یک بیاض خطي از آثار احمد علي در کتب خانهٔ راقم الحروف موجود است ، انتخاب ابیات ذیل از آنست :

دیده ام دوش پري پیکر حوري عجبي
ماه مظهر عجبي مهر ظهوري عجبي
کي شود تا بکشم از کف آن شاه جهان
بر سریري عجبي جام سروري عجبي
عشق با قوت سر پنجه به یکپاي نهاد
دست زیري عجبي بازوي زوري عجبي

احمدا هر که رسد روشن پیدا بیند
با حضاري عجبي شمع حضوري عجبي

ساقي بجام ريز مئي لاله رنگ را
بکشا نقاب روي نگار فرنگ را
تعجيل کن که نقد دل از دست ميرود
بگذار رخت فرصت و دير و درنگ را
جام جهان نما چکنم؟ جام مَي بيار
تا بشکنيم شيشهٔ ناموس و ننگ را
گر دست من رسد بگريبان مقصدي
چاک افگنم بدامن اين پرده تنگ را

بخوابي ديده‌ام بيدار بخت خويشتن امشب
بصد ناز آمده بنشست بر بالين من امشب
هزاران مُهر زر بوسه بصد الطاف بخشيده
گدائي بينوا درگاه خود را، سيمتن امشب
نوائي مطرب و معشوق در بر جام مي بر کف
بهشت آسا مگر گرديد برپا انجمن امشب
ز نافه طرهٔ مشکين چو چشم آهو گره بکشاد
پريشان شد بصحراها غزالان ختن امشب

سمن تن، گلبدن گلروي گل موگل قبا گل بو
ز سر تا پاي خرمن گل شده آن نو بهار من
ز شب تا صبح در ميدان وصلت اشهب مجلس
بجولان تيز و تاز رانده شهسوار من

عشق ما را عاقبت آواره از کاشانه کرد
در هواي دلبري از دوستان بیگانه کرد
گرچه مُرغ زیرک و فرزانه بودم ولي
دام صیادِ قضا ، پابند آب و دانه کرد

دُرِّ عدن ز معدن عادن بمن رسید
یاقوت سرخ و لعل و عقیق یمن رسید
موسم بهار گشته و فصل خزان گذشت
بلبل نواي نغمه که گل در چمن رسید
صد منت خدا که بباغِ کنارِ من
گلروي و سرو قامت غنچه دهن رسید

گر بیاید بمن آن نقد عیاري یاري
گنج جان و دل سازیم نثاري یاري
چه شود گر بنهد شورفگن شیرین لب
مرهم سینهٔ بر سینه فگاري یاري

نگاري نو بهاري گلعذاري گلبدن دارم
سمن بر یاسمین و نسترن نسرین تن دارم
سراپا گلبن باغ بهشت و روضهٔ رضوان
پریرو چشم نرگس‌لاله لب غنچه دهن دارم

ما چو سوسن ده زبان داریم و خاموشم هنوز
غنچه سان رازِ دل در پرده می پوشم هنوز

کي شود شرح ِ تمام ِ زلف بي پايان او
سر بسر طومار بر طومار مي باشد هنوز

سرو از قامت ِ رعناي تو زيب ِ چمني
مهر ِ چرخ از مه ِ سيماي تو پرتو فکني
خسرو از لعل ِ شکرخاي تو شيرين دهني
طوطي از قند ِ سخنهاي تو شکر شکني
کبک ز آهسته چمان ِ تو چميدن دارد

آتش ِ عشق ِ تو در خرمن ِ انسان افتاد
شرر ِ شوق ِ تو در نای نيستان افتاد
نايره شور بسر گردون گردان افتاد
هر که جز عشق تو در گردش ِ دو ان افتاد
بين که چون نقطهٔ پرکار هم مي پرهد

چونکه آن خسرو خوبان حبيب است مرا
بارگه بر سر افلاک چو طيب است مرا
هيچ باکم نبود گرچه رقيب است مرا
بعدد هر يک سيّاره نقيب است مرا
ما چو خورشيد بر افلاک مقامي دارم

---

۵ ـ احمدي

احمدي تخلص : بلاغت مآب فصاحت انتساب آخوند احمد بن آخوند عبدالعليم بن آخوند رحمت الله رحمها ربهما . حنفي مذهب قادری مشرب سانوني (۱) هالائي . صاحب تحصيل در علوم بيعديل حافظ كلام الله ، خدا تعالیٰ (۲) ـر نظم و نثر و انشاء يكتا . قدسايش از بدو حكومت تالپران ، بلكه قبل ازو باستادي مير صاحبان تالپر مفتخر اقران . در حل ابيات لا ينحل بي بدل . عمرش قريب بهشتاد و در صنايع كلام و خطوط منظوم و منثور استاد . سجع بنام جنت مكان مرحوم سيد اله بخش شاه سجاد لطيفي طاب ثراه چنين فرموده . منه :

ز نور لطيفي جمال علي چراغ اله بخش شد مجلي

سيد جمال شاه اولين سجاده اين دودمان بوده . منه :

فرزين و بيذق آمد صد مهره بشطرنج
ليكن بوقت بازي رخ هر دو سوي شاه ست

———— :o: ————

(۱) نام قبيله .

(۲) قادري مشرب ، و مريد سيد علي گوهر بن صبغة الله بن سيد محمد راشد عليه الرحمة بود . مير نور محمد و مير محمد حسن علي خان (ولدان مير نصير خان تالپور) از شاگردان وي اند ، در تاريخ گوئي يكتاي روزگار بود ، شعر در عربي فارسي و سندي سروده است ، در سال ۱۳۱۷ھ وفات يافت و در گورستان هالا دفن شد . از يكصد سال زياده زندگي كرد . (بياض مولوي دين محمد وفائي)

٦ــ آصف

اسم شریف ایشان سید محمد رضا صاحب حسیني مشکین قلم صفوي اصفهانی ، سید الشعراء در کمالِ نکته داني . اقلیم بلاغت و فصاحت را شهنشاه ، گردون متانت و نزاکت را روشن ماه . شیرین بیان رنگین عنوان بماهِ جمادي الثاني سن هزار و دو صد هشتاد و هفت (١٢٨٧ ه) در بلده جهت سیر تشریف آورد . خط بسیار خوب مینوشت ، و مثنوئ مولانا روم (قدس سره) بوضعی بنالهٔ حزین میخواند که سامعان را بگریه می آورد ، بلکه خود هم بعضي اوقات سرشک مي بارید . شعر مرغوب میگفت . منه :

جذبهٔ عشق تو اي آنکه نداري مانند
کرده در بند پرم کند ، بدامم افگند

فقیر نیز درین زمین غزلي گفت و تضمین مصرع "آصف" نمود . در آن وقت تخلص فقیر "مسکین" بود :

تا دلم شد بسر زلف تو جانان پابند
عشق پیچان ز همه سبزه ام افتاد پسند
بلطافت بنزاکت باداي دلبند
مادرِ دهر بمثل تو ندارد فرزند
تا زدم بوسه برخسار و لبِ شیرینت
در گذشتم ز سرِ لذت و ذوق گلقند
باید اول که بشویند دهن را بگلاب
بعد زان مدحتِ عطرِ عرقت برخوانند
من و این عجز و نیاز و غم و حسرت تا کي
تو و این دلبري و ناز و تغافل تا چند

شعر حالي بود اي همدم ما سحر حلال
سخت بيقدر بوند آنکه حرامش دانند

از گرفتاري دام خرد آزاد شدم
تا بعشق تو دلم را شده حاصل پيوند

چونکه اين داشتني ها همه بگذاشتني ست
منزل و مسکن اين کاخ چه پست و چه بلند

مضطرب حال کند رغبت شان و شوکت
اي خوش آنکو ست بناني ز قناعت خورسند

چند چند از پئي اين عقل و فنون مفتوني
عاشق عشق و جنون باش خدا را يک چند

کرد دريوزه چو "آصف" ز درت "مسکين" هم
جذبهٔ عشق تو اي آنکه نداري مانند

چون اين غزل باو رسيد در آنوقت بتهيه انتهاض بودند ، غزل را ديده و بسيار پسنديده گفت ، که کاش فرصتي داشتم تا بملاقات اين بزرگي محظوظ ميشدم . حالا چند غزليات و قدري از نثر ايشان نوشته مرا بفريستد .

———:o:———

۷ ـ آصف

آصف ديگر دو سال (۳۰۲ ، ۵) است تخميناً که به کراچي آمده بود ، ساکن ملک ايران است . در شعر تعقيد بسيار داشت انسان حيران ميشد که از زمين قابل خيز ايران ، اين قسم شاعر چسان برخواست .

———:o:———

۸ ـ آصف

آصف تخلص : نازک گفتار شیرین آثار آقا میرزا محمد باقر تاج شیرازي است . چندي در سرکار میر صاحب میر علي مراد خان تالپر والي ریاست خیرپور (۱) بپایهٔ وزارت رسید، بعده از ناسازگاري کار پردازان راجع بوطن گردید . به میر سید گدا که ذکرش درین رساله بچندین اماکن درج است، ملاقات داشت ـ منه :

این نه پنداري که من امروز مستم در قفس
از کرشمه چشم او مست الستم در قفس
در فضاي عالم جان با ملک پران بدم
تا چه شد یا رب که همچون خاک بستم در قفس
همچو ماهي "آصفا" بر یاد دام گیسویش
میطپم بر خود ز بس مشتاق شستم در قفس
مدح گویم میر را با صد نوا همچون هزار
پیش زین کاري چو مي ناید ز دستم در قفس

مراد از لفظ میر درین جا میر حسین علي خان(۲) بن نور محمد خان (۳) بن میر مراد علي خان تالپر (۴) است، که اول باین سرکار رسیده بود، بعده بسرکار میر علي مراد خان رسید . (۵)

---

(۱) متوفي ۲۵ رمضان ۱۳۱۱ھ (۲ اپریل ۱۸۹۴ع)
(۲) المتوفي ۲۶ ربیع الاول ۱۲۹۵ھ شب یکشنبه بوقت ساعت هفت
(۳) المتوفي ۱۰ شوال ۱۲۵۶ھ ـ
(۴) المتوفی ۶ جمادي الثاني ۱۲۴۹ھ ـ
(۵) یک قصیده عیدیه مشتمل بر ۳۸ بیت، بنام مهر حسین علي خان تالپور از طبع ایشان ، در جریدهٔ مفرح القلوب (۲ شوال ۱۲۹۰ھ ـ

۲۲- نومبر۱۸۷۳ ع)چاپ شده است. و زیر عنوان این قصیده این‌عبارت از طرف مدیر جریده ثبت است ... " آقا میرزا محمد باقر صاحب‌تاجر شیرازي المتخلص به آصف که تازه از شیراز و بندر عباس وارد اینجا هستند" ...

این چند ابیات ازان قصیده است :

بر شد هلال شوّال بر چرخ و کرد اشارت
ز ابرو به باده خواران کای قوم البشارت

عید صیام اینک از ره رسید سرخوش
از ما بمي گساران بس باشد این اشارت

ساقي بیار باده مطرب بزن ترانه
کامروز هست ما را از آسمان بشارت

عید است و گاه مستي هنگام مي پرستي
مي به ز هر چه هستي کز نیستي جسارت

بگذشت شام اندوه آمد نهار شادي
بکشاي چشم و بنگر اي صاحب بصارت

تا چند مي بپنهان نوشند مي گساران
شد گاه آنکه ساغر گیرند آشکارت

بنت العنب که یکمه مستور بُد ز مردم
برباد داد ناموس و از کف شدش بکارت

تقلید نفس تا چند، بگذار این قلاوه
یکره بکار مي کن از عقل استشارت

این نکته خوش سرود است سر فرد میگساران
درکار خیر نبود حاجت باستخارت

خواهی اگر سلامت باید مي مدامت
بر من بنه غرامت بيني اگر خسارت
تقوي و زهد بفروش بستان مي و پياله
نبود زيان ترا سود باشد درين تجارت
گر پند من نيوشي يکچند باده نوشي
در خدمت مغانت دارند در نظارت
ورنه بحضرت میر حالِ تو عرضه دارم
تا خشم او گذارد از سر ترا شرارت
میرِ مهان دوران يعني حسين علي خان
کو را بگاه میري از حق بود صدارت

کرد است نام طبعم توليد خلط صفرا
زان تلخ داردم کام شيرينئي عبارت
هر گوهري کزين پس غواص طبع آرد
آرم بگوش جاهت از بهر گوشوارت
چون تنگ بد قوافي در پارسي ز ي
بريديم و بود ازين بيش چون قافيه بچارت
ورنه فزون ز سيصد گفتم برين قوافي
زان رو که مر مراهت از لطف اين مهارت

———:o:———

۹ــ افضل

افضل تخلص : نازک خیال شیرین مقال میان غلام حسین سبز پوش است ، پیشتر "مسکین" تخلص داشت . روزي پیش سلیم‌الطبع کریم الوضع میان محمد صالح شاکراني پارهٔ از تصنیف خود خواند ، شنیده پسند کرد و گفت که کدام تخلص افضل باید نهاد ، گفت بعد هذا خود را "افضل" نامیده . قدرشناس سخن بود بنظم و نثر رطب اللسان بود . بمثنوي بسیار مایل بود، بغزلیات بغایت کم . نسخهٔ "تنبیه الغافلین" و "مثنوي نان نمک" در نظم ازو ست ، و انشاء مکتوبات او پیش فقیر بود اما کسي دزدیده رفت . و "نو روز" که هم نظم و هم نثر دارد خوب و مرغوب گفته . در تاریخ گوئي پهلو تهي میکرد اگر احیاناً میگفت چیده و برگزیده میگفت . و در آخر عمر "اسد" تخلص کرد ـ منه :

شمیم از گلشن جنت صبا گر در چمن آرد
سمن افتد چمن افتد گل افتد گلستان افتد

بتاریخ چهار دهم جمادي الاخري یک هزار و دو صد و هفتاد هشت (۱۲۷۸ھ) چشم از تماشاي این و آن دنیا بر بست، و کمر برادر خود محمد محسن را ببار صدمه فراق بشکست . فقیر جامع ، تواریخ انتقال چنین گفته :

داد از بیدادیٔ دور زمان
هر زمان جور دگر سازد عیان

گه کند گل را قباي بي رفو
گاه بلبل را کند فریاد گو

گاه سوزد رشتهٔ جان شمع را
گه ازو پروانه را ماتم سرا

گه مطیع او بمرگش (هم) اسد
گه زند بر سرفرازان دست رد
برد "افضل" را کنون رخت حیات
کرد "محسن" را ز غم زاهل شتات
زین الم بزم بلاغت را فسرد
صاف اهل فضل را بنمود دُرد
شد زبان زد هر کسي وا حسرتا
جا بجا گشته به یا اسفیٰ ندا
سال این ماتم بپرسیدم ز عقل
قلته قُلْ ساعیاً في عام نقل
گفت تاریخش دل افسرده راي
"رفته زیبائي بزم شهر واي"

(۱۲۷۸ھ)

ایضاً :

ماند در دل غم چو از فوتش دلم روز وفات
گفت "غم در دل" بتاریخ و "همه داغ جگر"

۱۲۷۸ھ ۱۲۷۸ھ

ایضاً :

بسال رحلت او عقل بي سر اندیش
"بود غلام بنزد حسین" گفت بگوش

۱۲۷۸ھ

——:o:——

۱۰ــ امید

امید تخلص : کمالات مآب طریقت انتساب خالوي فقیر کاتب الحروف ، مخدوم عبدالله بن مخدوم عبداللطیف بن مخدوم المخادیم مخدوم ابراهیم بن مخدوم عبداللطیف بن سند الاقالیم البحر التحریر، مخدوم محمد هاشم (۱) بن مخدوم عبدالغفور (۲) (قدس سرهم) است . هر چند در این قسم رسائل تذکرهٔ امثال این اصحاب کمال موقع ندارد، اما تبرکاً براي حسن تالیف خود مجملي از حالات این ارباب کمالات مینگارد .

مخدوم محمد هاشم: (قدس سره و افاض علینا بره) در علم شهره آفاق و در تقوي یگانه وطاق، در تحقیق مسائل در انکه سند کسي مثل ایشان برنخاست . مشارٌ الیه بین العلماء بودند، تصانیف کثیره دارند، جمله یک صد و چارده کتب (۳) تصنیف آنجناب است، همه بتقیق و تدقیق . بعضي از آنها بزبان عربي اند و بعضي فارسي و بعضي سندي . سبحان الله چه قدر همت این بزرگان بوده ، اکنون تحریر تصنیف ایشان از محالات است . ایشان را چه مقدور دستگاه بود که این کارستانها کرده اند ، الحق فیض ازلی و موهبت لم یزلي این امورات خوارق آیات را باتمام میرسانید :

این همه مستي و مدهوشي نه حدِ باده بود
با حریفان هر چه کرد آن نرگس مستانه کرد

تصرف و مکاشفه ایشان : آنحضرت در اقامتِ حدودِ شرعیه سعي موفوره میفرمودند . روزي شخصي از اصحاب دل را

مسئله مي آمد ، ميفرمودند که پيش مخدوم محمد هاشم برويد که فتوي در دست ايشان داده اند . (٦)

مخدوم عبداللطيف (قدس سره) (٧) :

علامه زمان تحرير دوران بودند . در زمانِ ايشان شخصي طالب علم دربلده آمده، گفت ما را مطول معاني خواندني است. اما پيش کسي ميخوانم که تنها خطبه مطول را که تخمينا دو ورق باشند مرا در تمام سال درسِ آن بدهد . بجميع اهلِ علم آن وقت مستدعي شد ، کسي قبول نکرد . چونکه پيش ايشان امد ، فرمودند که تا شش ماه درسِ وي ميدهم. آن شخص قبول کرد و شروع نمود ، هنوز خطبه را ميخواند و بسائر کتابيان ابحاث آخرين مطول را درس ميگفت .

تعجب : شخصي حافظ در زمانِ ايشان ببلده آمده گفت، که ما هيچ جا در تلاوت قرآن بند نشوم . چند حفّاظ موجب دعوي وي جمع شده استماع قرات وي کردند ، تمام کلام الله را درست بتجويد و ترتيل خوانده . جميع حفّاظ مستمعين حيران ميشدند تا که بربع اخير در آمد همچنان هموار ميرفت، وقتيکه سوره اخلاص خواند بند شد ، بحيثيتي که هرگز رفتن نتوانست، آخر حفّاظ حرف دادند . الحق قران کريم معجز است، کسي را درين جا جاي دم زدن نيست . توان ديد که درجاي بند شد که اطفال نو سبق هم بند نميشوند ، و اين نبود مگر اعجاز قران کريم و شکست کبريائي او . ايشان تصانيفِ کثيره دارند مگر تعداد آن بفقير معلوم نيست . (٨)

مخدوم محمد ابراهیم: (مدّثي مرقد)(۹)

والد جد مادري کاتب الحروف اند. در عموم یگانه زمان و در ارشاد برگزیده دوران، در زمان ایشان کسي بمثل ایشان درسند نبرخاسته. صاحب مکاشفات و تصرفات وخوارق عادات بودند. در احوالات ایشان رساله ایست علحده، تصنیف میان محمد امین چهترالی (۱۰). خلفاء ایشان نیز اگرچه بسیار اند اما مریدان تا بدو لک بشمار رسیدند. بدعوت بسیر مریدان تشریف داشتند، و در هر شهر و در هر ده که منزل شریف میشد، همه مریدان که در آن شهر یا ده تلقین میگرفتند مکتوب میشدند. فقیر بعضي از افراد آن قراطیس دیده است، هر چند باوجود رساله، حاجت بتحریر حالات (۱۱) نیست و لیکن تیمناً قدري مینویسم، تا این نسخه هم خالی از تینمات تذکرهٔ آنجناب نباشد.

من تصرفات: شخصي بر مکلی بزیارت حضرت مخدوم آمد، و منوي نداشت که بخدمت اولاد ایشان بروم. چون زیارت تمام شد بدل گفت سلف را زیارت کردن و از خلف کناره ورزیدن دور از ادب است، باید که پیش اولاد کرام ایشان هم بروم، باین اراده طریق شهر گرفت. و از بس مدت در معامله سلوک بمقامي از مقامات بند بود، و آن عقده حل نمیشد. چون در آمد ایشان بمسجد روبرو دروازه، زیب جلوس داشتند. هنوز یک قدم داخل عتبه مسجد و یک قدم خارج داشت، تا نظر فیض اثر ایشان بر او افتاد. آن مشکل سنین بیک نگاه آن مرجع صالحین منحل شد:

ای لقای تو جواب هر سوال
مشکل از تو حل شود بي قیل و قال

آخر بکمال اراده و عقیده قدم بوس شد ، و در سلک مریدان منسلک گردید . و رفته رفته خلافت یافت و لنعم ما قیل :

زد و افگند بست و برد با خود
نگاهش هرچه دل میخواست آن کرد .

خلیفه پلاس پوش لقبِ آن بزرگ است .

من تصرفاتِ کمالات : روزي بقریبِ قریه لبِ دریا منزل بود ، و آن روز جمعه بود . چون وقتِ صلواة الجمعه قریب شد فرمودند که "غسل روز جمعه سنت است امروز بدریا غسل کنم". لبِ دریا رسیدند و اکثر از جماعتِ فقرا هم همراه بودند ، خود بنفس نفیس پیشتر فارغ شدند ، فقیري چادر بر لبِ دریا گسترد . آن حضرت بر آن جلوس فرمودند منتظر ماندند تا فقرا همه فارغ شوند و یک جا برویم ، و لیکن شاغل نشستند . فقرا که هم فارغ بودند هم نشستند ، ذوقي پیدا شد که هر فقیر فارغ میشد شاغل میگردید . برین منوال دیر کشید تا اهلِ مسجد براي اداي صلوة آدم فرستادند . بسکه فیض مواج بود او را هم در گرفت و بنشست . دیگري آمد : ع

همان شربتِ یار پیشینه خورد

سوم آمد :

زمانه همه کار پیشینه کرد

علي هذا نسق هر که مي آمد مي نشست ، بلکه فیض بآن قوت منتشر شد که فقراء طُلّاب که براي خدمت می آمدند و آن روي دریا بودند ، بجذبه داخل البحر میشدند ، و این روي دریا بخدمت میرسیدند و مینشستند . کسي غرق نمیشد :

چو شد از فیض نگاهش دلِ اهلِ مجلس
مثل بسمل نه طپید آنکه کدام ست این جا

علي هذا القياس هر که از اهلِ مسجد جهت طلب مي آمد شکارِ آن صیاد میشد و بزبانِ حال مترنم این فرد میگردید :

پرتوِ نور تجلي دلِ من روشن کرد
جلوه گاه است عجب ، او که مقام ست اینجا

تا که وقتِ نماز قریب الضعف گردید ، درین وقت خلیفه احمد خان نظاماني موصوف الذکر بهوش آمد و گفت :

آج تیرے نین نے مسجد میں
هوش لوٹا ہے هر نمازی کا

درین وقت بخود آمدند ، و همه بیخودان را هشیار کردند و فرمودند که وقتِ نماز مبادا ضعیف افتد ، لائق که هم درین جا نماز ادا کنم که گفته اند :

آسمان سجده کند بهر زمیني که درو
یک دو کس یک دو نفس بهرِ خدا بنشیند

و تصانیف ایشان بسیار است (۱۲) درعربي و فارسي و سندي مگر شمار بفقیر یاد نیست .

مخدوم عبداللطیف ثاني:

جدِ مادري کاتب الحروف اند . فارغ التحصیل در علوم ظاهري و بمیامن کثیره در رسومِ باطني بودند . فقیر از والده خود حکایاتِ برکات و مقالات تیمناتِ ایشان بکثرت شنیده . خط خوش داشتند و بتحریرات که مابین علما مروج اند میپرداختند .

نقل: از والد ماجدِ خود حضرت "دائم الصوم" صاحب شنیدم که ، ایشان و فرزند ارجمند ایشان ، علامه زمان متبحر ِ دوران سر آمد فرزندان مخدوم میان عبدالغفور صاحب(۱۳)، یکي بحجره مسجد و دیگري بصفه مسجد حسن ِ جلوس داشت. یکي تحریر مینوشت دیگري جواب میداد و ما که صغیر سین بودم تحریرات را میرسانیدم . انتهیٰ .

ایشان از حضرت "قیوم جهان" (قدس سره) تلقین پذیرفتند ، و از حضرت والد ماجد خود خلافت یافتند . ارادتمندي ایشان نسبت بحضرات سرهندیه فوق التصور بود . مخدوم صاحب مدّثي مرقد ، بایشان در آخر عمر فرمود که ، بابا اگر خواهي که من و خدا باشم دگر هیچ ، بخلیفه نظامانی صحبت کن . و اگر خواهی که رجوع خلق بما باشد ، بخلیفه وسین واله صحبت کن. و اگر خواهي که برهنه تیغ باشم یعني فقط بدعاي ما کارگر باشد ، اما بسرعة بخلیفه پلاس پوش صحبت کن . و اگرخواهي که هم دعا و هم بد دعاي کارگر باشد بخلیفه .....(۱۴) صحبت کن .

نقل: شخصی از عنادید بلده با آنکه مرید والد ماجد ایشان بود ، تهمتي کاذب بخلاف شرع بر ایشان بست. ایشان رنجدل شدند شاید در حق او بد دعاي کردند ، او باسهال خوني بیمار شد و دریافت که این تیر بد دعاي ایشان بما رسیده است. ملتجي شد راضي نشدند تا که بحضرت معفه واله صاحب سرهندي ملتجي شد . بانکه بمخدوم صاحب سفارش فرموده ، پیالهٔ شفا نویسانند . آنحضرت بمخدوم صاحب فرمودند، گفتند که بموجب ِ امتثال ِ آنحضرت پیاله مینوسم ، لیکن هر چه دل ما میخواهد درو مینویسم . آنحضرت قبول فرمودند . مخدوم صاحب نوشت

که یا رب تو منتقمي که يکي از اسماء شريفهٔ تو منتقم است . مرا اين شخص نهايت آزرده است تو ازو انتقام ما برگيري. چون از تحرير فارغ شدند ، آنحضرت ديده پياله را نهادند . فرمودند که مخدوم هرگز راضي نخواهد شد و خود هم از رعايت مخدوم صاحب توجه نفرمودند . آخر چونکه حالِ آن شخص شديد شد بچارپايه انداخته بدرِ حويلي آوردند، و مخدوم صاحب را طلبيدند. مخدوم صاحب آمده بزبان سندي فرمودند :

هئين جا حبيبن ، سا ميخ مدا مي نه لهي

يعني ميخي که زدند هرگز نه بر آيد . اين قدر فرموده باز گشتند و بسکه رنجدل بودند لمحه نماندند . آخر واماندگانِ آن شخص مايوس بوده چارپايه برداشتند بخانه بردند . و در آن مرض آنشخص وفات يافت . نعوذ بالله تعالىٰ غضبه و من غضب اوليائه ، :

تا دلِ مرد خدا نامد بدرد هيچ قومي را خدا رسوا نکرد

مخدوم عبدالله صاحب

فارغ التحصيل و در تقوي و ديندارِي بي بديل بودند ، تقريرِ ايشان بغايت متين . از قاضي ميان عبدالرحيم صاحب منقول و روبرو مسموع که بلاغت و متانت تقرير اهلِ بلده ، حالا تنها در وجود مسعود ايشان باقي. و طرز و وضع قدماءِ بلده اکنون تنها در ميرسيد صابر علي شاه شکر اللهي(۱۰) مانده است. افسوس که هر دو راهي راه عدم شدند ، بلکه قاضي صاحب هم در گذشتند . بلدهٔ تهتها بيچاره و بيکس است . و لنعم ما قيل في اللغة الهنديه :

کس کس کوں ياد کيجئے کس کس کوں روئيے
کيا کيا نه آسمان کے هوا انقلاب سے

نثر نهایت عجیب و برجسته مینوشتند ، در نظم نیز مهارت دارند ـ منه :

جان بي قالب درين عالم رسيدن مشكل است
طائر روح سبک روحان پريدن مشكل است

بتاريخ ماه ..... (۱۶) داعي اجل را لبيک گفتند .
تاريخ گفته فقير در "ديوان مسكين" است توان نوشت (۱۷) .

(۱) تولد ۱۰ ربيع الاول ۱۱۰۴ھ وفات ۶ رجب ۱۱۷۴ھ ـ برکوهچه مکلي مدفن ايشان مرجع خلايق است ـ

(۲) (المتوفي ذي‌الحج ۱۱۱۳ھ)بن عبدالرحمان بن عبداللطيف بن عبدالرحمان بن خيرالدين السندي البتوراثي ثم بهرامپوري ثم تتوي.

(۳) اين تاليفات از ايشان، در کتب خانهاي مختلف موجود اند .

(الف)

۱- اصح الاسانيد (عربي) ـ
۲- اتحاف الاکابر بمرويات الشيخ عبدالقادر (عربي) ـ
۳- اصلاح مقدمة الصلاة (سندي) ـ
۴- ارشاد الظريف لاطوار التصنيف ـ
۵- اساس المصلي ـ
۶- اجادة النجدة ـ

(ب)

۷- البياض الجامع في اقوال افقها (عربي) ـ
۸- بذل القوه في حوادث سني النبوه (عربي) ـ
۹- بناء الاسلام (سندي) ـ
۱۰- الباقيات الصالحات في ذکر الازواج الطاهرات ـ
۱۱- بسط البردة لناظم البردة ـ

(ت)

١٢- تنقيح الكلام في النهي عن قراءة الفاتحة خلف الامام (عربي)-
١٣- تتميم حاشية الخيالي (عربي) -
١٤- تحفة الغازي بجمع المغازي -
١٥- تصحيح المدرك في ثبوت اسلام الذمي بقوله انا مثلك -
١٦- تمام العناية في الفرق بين صريح الطلاق و الكناية (عربي) -
١٧- تحفة الاخوان في منع شرب الدخان (١١٣٤ هـ) -
١٨- تهذيب الاصلاح في تنوير المصباح -
١٩- تحرير كبير في الرد علي من اعترض علي الحافظ ابن تيمية فيما تكلم به من التعليق بالشرط -
٢٠- تحفة المساكين الي جناب الامين -
٢١- تحفة المسلمين في تقدير مهور امهات المومنين -
٢٢- تحفة النائبين -
٢٣- تحقيق الكلام في الرد علي من نفي صحة اسلام المخطي بكلمة الاسلام -
٢٤- التحفة الهاشمية في شرح القصيدة القاسمية (المعروف بالحريري في علم العروض) -
٢٥- تحقيق الملك في ثبوت اسلام الذمي بقوله للمسلم انا مثلك -
٢٦- التحفة المرغوبة في عدم كراهة الدعاء بعد المكتوبة -
٢٧- تفسير سورة الكهف و تفسير سورة الملك و النون (عربي) -
٢٨- ترصيح الدرة علي درهم الصرة -
٢٩- تحفة العلماء في قول الصلاة خير من النوم في اذان الفجر حال القضا -
٣٠- تفسير القران المشهور بالتفسير الهاشمي (سندي - مطبوعه) -
٣١- تهذيب الكلام -

(ث)

٣٢- ثمانية قصائد صغار في مدح النبي صلي الله عليه و سلم-

(ج)

٣٣- جنات النعيم في فضائل القران الكريم -

٣٤- جمع المواقيت في تحقيق المواقيت -

(ح)

٣٥- حديقة الصفا في اسماء المصطفي -

٣٦- حياة القلوب في زياره المحبوب (فارسي مطبوعه) -

٣٧- حياة القاري في اطراف البخاري (عربي) -

٣٨- حياة الصائمين -

٣٩- الحجة القويه في الرد علي من قدح في الحافظ ابن تيميه -

٤٠- حلاوة الفهم بذ كر جوامع الكلم -

٤١- الحصن المنوع عما او رد علي من ادرج الحديث الموضوع -

٤٢- الحجة القوية في مسئلة القطع با لا فضيلة -

٤٣- حاشيه بر تفسير هاشمي -

٤٤- الحجة الجلية في حكم كراهة سورُ الاجنبية -

٤٥- حمل السلاح علي معاند الاصلاح -

(خ)

٤٦- خلاصة البيان في عدّ آي القرآن -

(د)

٤٧- درهم الصره في وضع اليدين تحت السّره (تاليف ١١٣٧-عربي)-

٤٨- دستور الفرائض (تاليف ١١٣٠ ه) -

(ذ)

٤٩- ذريعة الوصول الي جناب الرسول (فارسي) -

(ر)

٥٠- رسالة فاكهة البستان (تاليف ١١٣٢ هـ - عربي) -
٥١- رسالة في المنع عن العاتم في ايام عاشوره -
٥٢- رسالة في تعداد وجوه القرأة الجارية في لفظة الآن -
٥٣- رسالة في جمع وجوه القرائة الجارية في آية سوره البقرة (وَ اِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ بَنِي اِسْرَائِيْلَ اَنْ لَا تَعْبُدُوْنَ اِلَّا اللّٰه) -
٥٤- رسالة في تحقيق ان الواجب علي العالم المقلد اتباع المجتهد اوالعمل بظاهر الحديث -
٥٥- رسالة في ذكر افضل كيفيات الصلواه علي النبي صلي الله عليه وسلم -
٥٦- رسالة في موعظة ما يتعلق با احوال القبر و ما بعده -
٥٧- رسالة في كيفية مسح الرأس -
٥٨- رسالة في تعداد وجوه القرأة الجارية في قوله تعالى (حَتّٰى اِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ) -
٥٩- رسالة في شرح قوله صلي الله عليه وسلم لعمار بن ياسر (ويح عمار تقتله الفئة الباغية) -
٦٠- رساله في الجواب عما كتب بعض الا فاضل في الجواب عنها-
٦١- رفع الخفاء عن مسئلة الراء (تاليف ١١- رمضان ١١٧٢ هـ) -
٦٢- رساله در ذبح شكار -
٦٣- رفع الغطاء عن مسئلة جعل العمامة تحة الرداء -
٦٤- رفع الغين عن مسئلة الجمع بين العمتين -
٦٥- راحة المومنين -
٦٦- رفع النصب لتكثير التشهدات في المغرب -
٦٧- رشف الزلال في تحقيق فيْ الزوال (فارسي) -

٦٨- رسالة في وجوه قرائة الاية (وَ اِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ)-
٦٩- الرحيق المختوم في وصل اسانيد العلوم -
٧٠- روضه الصفافي اسماء المصطفي -
٧١- رساله في مسئلة السُّكر -

(ز)

٧٢- زاد السفينة في اسامي المدينة -
٧٣- زاد الفقير -

(س)

٧٤- السيوف القاهره علي ساب الخمسة الطاهرة -
٧٥- السيف الجلي علي ساب النبي -
٧٦- سفينة لسالكين الي بلد الله لامين -
٧٧- السنة النبوية في حقيقة القطع بالافضيلة -

(ش)

٧٨- الشفاء الدائم عن اعتراض القائم -
٧٩- الشفاء في مسئلة الراء (تاليف شوال ١١٣٧ ھ) -
٨٠- شد النطاق فيما يلحق من الطلاق (عربي)-
٨١- شفاء الجنان لاهل الصدق و الايقان -

(ط)

٨٢- الطراز المُذَهَّب في ترجيح الصحيح من المذهب -
٨٣- الطريق الاحمديه -

(ع)

٨٤- عين الفقه -

(غ)

٨٥- غنية الظريف بجمع المرويات و التصانيف -

٨٦- غاية النيل في اختصار الاتحاف و الذيل -

(ف)

٨٧- فرائض الاسلام (عربي) -

٨٨- فتح الغفار لعوالي الاخبار (عربي) -

٨٩- فرائض الايمان (عربي) -

٩٠- فتح القوي في نسب آباء النبي -

٩١- فتح الكلام في كيفية اسقاط الصلوات و الصيام -

٩٢- فيض الغني في جواز نكاح البالغة بدون اذن الولي -

٩٣- فتح العلي في حوادث سني نبوة النبي

٩٤- فتح الغلاف بموازين السبعة من الاوقاف -

٩٥- فيض الغني في تقدير صاع النبي صلي الله عليه وسلم -

٩٦- الفصل المبين بحل عقدة قولهم الشك لا يزول اليقين -

(ق)

٩٧- القول الانور في حكم لبس الاحمر -

٩٨- القول المعجب في بيان كثرة تشهدات المغرب -

٩٩- قال اقول -

١٠٠- قوت العاشقين -

(ك)

١٠١- كشف الغطا عما يحل و يحرم من النوح و البكا (عربي) -

١٠٢- كشف الرين عن مسئلة رفع اليدين (تاليف ١١٣٩ھ) -

١٠٣- كشف الستر في تقدير صدقة الفطر -

١٠٤- كحل العين بما يقع من وجوه القراة بين السورتين -

١٠٥- كفاية القاري (رساله منظومه عربيه در ذكر مشتبهات قران عظيم) -

١٠٦- كشف الرمز عن وجوه الوقف على الهمز -

(ل)

١٠٧- اللؤلوء المكنون في تحقيق مد السكون (تاليف رمضان ١١٣٨ ه) -

(م)

١٠٨- مظهر الانوار (في مسائل الصيام) -

١٠٩- معيار النقاد في تميز المغشوش من الجياد (عربي) -

١١٠- مناسك الحج (تاليف ١١٣٥ ه) -

١١١- مفتاح الصلواة-

١١٢- مرالباع الي تحرير الصاع -

١١٣- موهبة العظيم في ارث حق مجاورة الشيخ الكريم -

١١٤- مقدمة الصلواة -

١١٥- المتكب الي تكثير التشهدات في صلاة المغرب -

(ن)

١١٦- نورالعينين في اثباة الاشارة في التشهدين (عربي) -

١١٧- النور المبين في جمع اسماء البدريين -

١١٨- نتيجة الفكر في تحقيقة صدقة الفطر -

١١٩- النفحات الباهرة في جوازالقول بالخمسة الطاهرة -

١٢٠- نور البصائر ذيل اتحاف الاكابر -

١٢١- نظم الجواهر بذيل اتحاف الاكابر -

(و)

١٢٢- الوصية الهاشميه -

١٢٣- وسيلة الغريب الي جناب الحبيب (بشرح اسماء الرسول البشير)-

۱۲۴- وسیله القبول في حضرة الرسول -
۱۲۵- وسیله الفقیر الی اسماء البشیر و النذیر -

مخدوم غلام محمد (نبیره مخدوم محمد هاشم) نوشته که یکصد و پنجاه تصنیفات از ایشان است -

(۴) نسبش بامام موسیٰ کاظم رضي الله عنه میرسد - خرقهٔ خلافت از مولانا عبدالشکور ، وي از مسعود اسفرایني ، وي از سید علي ، وي از سید جعفر ، وي از سید ابراهیم ، وي از سید عبدالله ، وي از سید عبدالرزاق وي از سیدنا غوث الثقلین عبدالقادر جیلاني (قدس الله سره العزیز) یافته ، در علوم ظاهري و باطني و منطق و حکمت و نیرنجات و کیمیا و هیمیا و کیمیا وغیره عدیل و نظیر نداشته - و از علوم انجیل و توریت باخبر بوده ، و راهبانان را درس میفرمودند - و اورنگ زیب عالمگیر آنجناب را "سیدي و سندي" در رقعات مینوشت - از یورب در بندر سورت تشریف آورده سکونت اختیار نمودند ، "فخر العلما" عهد خود بوده - حاشیه بر حکمت و رساله کشف الحق و رساله چهل بیت مثنوي ، و رساله ثبوت مذهب شیعه ، و رساله تحفة الرسول ، و حاشیه یمین الوصول در فقه و آداب البحث در منطق و حواشي بر حاشیه قدیم و جدید، وغیره تصانیف عالیه داشته - به ۲۶ ماه جمادي الاولي ۱۱۳۸ھ رحلت نموده نزدیک مکان خود در مغلي سرا مدفون شدند - از آن جناب سه پسر عقب ماندند ، سید عبدالعلي المتخلص به عزلت ، نادرهٔ زمان و مجتهد مذهب امامیه گشته ، و سید عبدالله و سید عبدالولي -
(گلدستهٔ صلحاء سورت صـ۳۳)

(۵) مخدوم ضیاء الدین بن مخدوم ابراهیم ، بن مخدوم هارون بن مخدوم عجائب بن مخدوم الیاس، از ابناي شیخ شهاب‌الدین سهروردي-

صاحب تحفة الکرام نوشته است که مخدوم ضیاء الدین بشاگردي مخدوم عنایت الله (المتوفي ١١١٣ھ) بن فضل الله تتوي، (شاگرد میان احمد کنابي تتوي) استاد گروهي کثیر از اهل فضل و کمال برآمده - تولدش هزار و نود و یک (١٠٩١ھ) با وفور علمیت سالک مسلک فقر و فروتني اقصي الغایه بوده - در هم عصران برشد وافر و فیض کافي زیسته - در سال هزار و صد و هفتاد و یک (١١٧١ھ) بعمر هشتاد سالگي در گذشته" - (ج ٣ ص٢٢٨)

(٦) شعراء تنه این قطعات تاریخ بر وفات ایشان سروده اند -

از محمد پناه " رجا " تتوي

هزاران حیف، صد افسوس، صد آه
که مخدوم خلائق رفت ناگاه
زهي مخدوم عالم، عالم سند
دلیل دین احمد، هادي راه
زهي مخدوم عالم، مشعل ملک
فروغ نور عـلمش برتـر از ماه
زهي مخدوم عالم، عالِم عِلم
که رواق داد، دین را گاه بیگاه
نه الدر فقه و تفسیر و احادیث
کجا مثلش بعـلم قرآت آگاه
بجهد و جهد و ورع و زهد و تقوی
کمالِ دین بدست داده دلخواه
بروز رحلت آن پاک دین، خلق
نه تنها کرد بیهم ناله و آه
که ابر آنروز از غم زار بگریست
هوا حالش دگر گون شد باکراه

فتاد اندر زمن از آسمانها
عجائب کوکبی درّي شبانگاه

پس از افتادنِ آن شعلهٔ نور
جناب حضرت حاجي حق آگاه

مبدل گشت احوال شریفش
ز حالت سابق وي تا سحر گاه

ازان دم تا دم آخر مر او را
نبودش بر لبش جز اسم الله

گذشت از روز چون قدري دو ساعت
وجود شیخ فانی گشت في الله

ششم تاریخ روز پنجشنبه
وقوع واقعه شد در رجب ماه

کدامي واقعه یک آفتي بود
چه قضیه قضیهٔ دلگیر و جانکاه

بوقت نزع ذکر از وي عجب نیست
که بود این ذکر شغلش گاه بیگاه

بروي تختهٔ غسل این عجب دان
همانا داشت ذکر قلبی انگاه

بنوعي کز سماعش حاضران را
بر آمد بر زبان سبحان الله

صفات ذات آن مخدوم دیندار
که نفس الامر گوید حاش لله

کمالات از تصانیفش هویدا ست
چه گویم، من چه گویم، قصه کوتاه

ز بهر اینچنین کامل وجودي
نگرید چشم کس استغفر الله

«رجا» تا چند جزع و فزع، خاموش
جمیل ست و جمیل ست صبر هر گاه

رضا را، تابع حکم قضا کن
قدم بگزار محکم اندرین راه
بحق حضرت مخدوم هاشم
کنون از درگه حق مغفرت خواه
دل پر درد را تسکین ده اکنون
که فضل ایزدیها او ست همراه
بشارت ده ازین بخشش بخدام
ترا هاتف چو کرد از سر آگاه
بلند آواز گو سال وصالش
" بهشتش داد ایزد منزل جاه "

" ۱۱۷۳ "

از غلام علي " مداح " تتوي

درین زمان که بر وفق خواهش ازلي
نموده است بعالم نزول قحط رجال
بود دریغ که بر بست رخت زین عالم
مدار دائرهٔ علم و آسمان کمال
به پنجشنبه ششم از رجب قریب بپاس
گذشته بود به هفتاد سالگي این حال
معین دین شریف محمد عربي
مزیل رسم ضلالت ز روي استقلال
مه سپهر کرامت محمّد هاشم
که بود خاطرش از نور علم مالا مال
چو سال رحلت او را ز عقل جستم گفت
که " انه دخل الجنة " است سال وصال

از محمد حسن خان تتوي

کرد رحلت ز عالم فاني مقتداي علوم رباني
گفت تاريخ هاتفم با آه " جَعَلَ اللهُ جَنَّةً مَثْوَاهُ "

از محمد رحيم تتوي

بو حنيفه عصر خاذل اهل کفر
رخت خود بسته سوئي جنّت شتافت
سال فوتش از خرد جستم بگفت
" در جوار مصطفي ماواي يافت "

از محمد رفيع تتوي

ناگهان برخواست ماتم در جهان با شوروشين
حشر شد ظاهر، الهما کرد در عالم نزول
آسمان تاريک گشته و ابر مينالد زار
جن و انسان، و ملک حيران پريشان و ملول
چون چنين ديدم بپرسيدم، شنيدم اين ندا
کرد رحلت در جهان سر دفتر اهل قبول
ديگر برج شريعت ماحي کفر و ظلام
واقف سرّ حقيقت عالم علم اصول
چون بجستم سال فوت آن بهار باغ دين
هاتفم گفتا که "گل شد مشعل دين رسول"

از مير غلام علي بيگ تتوي

حيف از رحلت آن مرد فقيه و عالم
که بحق بود بهر امر و نواهي حاکم

قوت شرع ز بازوي علوش محکم
بود اسلام بایجاد قیامش قائم
داد هر مور ضعیفي، چو سلیمان مي داد
حل هر عقد همیکرد ز نقش خاتم
ششم از شهر رجب بود در ایام خمیس
سال فوتش، چو ازین دار فنا شد عازم
گفت هاتف ز گلستان جهان باز پرید
" طائر قدس بفردوس محمد هاشم "

تاریخ تولدش (۱۱۰۴ ه) ازین بر مي آید:
تاریخ گر نوشت وان وقت مولدش
لفظ حسن و انبة الله نبا تا حسنا(؟)

(۷) بن مخدوم محمد هاشم، صاحب تحفة الکرام نوشته است که " اکنون (۱۱۸۱ ه) مخدوم عبداللطف قائم مقام پدر، هر روز جمعه در جامع خسرو (یعني مسجد داباگران) و صبحي مطابق قرار داد پدر مجلس وعظ نیک میداشت - و هر روز وقت عصر در مسجد خویش شغل درس حدیث میکند - و مدرسه معروفه را گرم میدارد - و خود درین سال اعني هشتاد و هفت (۱۱۸۷ ه) منصوب قضائي عسکر میان محمد سرفراز خان معین آنجا ست - و خلف ارجمندش میان ابراهیم عرف مولهذله بدولت اشغال جد و پدر قائم میباشد - (تحفة الکرام ج ۳، ص ۲۳۰)-

(۸) یک تالیف ام " ذب الذبابات الدراسات عن المذاهب الاربعة المتناسبات، طبع شده است -

(۹) مخدوم محمد ابراهیم بن عبداللطیف بن مخدوم محمد هاشم -

(۱۰) این رساله بنام " مناقب مخدومین معظمین" در کتب خانه مرحوم خواجه حسن جان در تندو سائینداد (تندو محمد خان) موجود است -

(١١) مخدوم ابراهيم بن مخدوم عبداللطيف بن مخدوم محمد هاشم تتوي ، از اولياي كاملين و علماء راسخين بود ، در طريقت از حضرت خواجه صفي الله كابلي المتوفي ١٢١٢ ﻫ بيعت كرده ، بمقامات عاليه رسيده بود. حضرت ايشان او را خلافت تامه داده ، مريدان و مخلصان بنده‌را بدست او رسيده بودند ، در "عمرة المقامات" ذكر خيرش جابجا آمده . محمد امين سندي در فضائل و مناقب او رساله مستقله نوشته است . ولادتش در حيات جدّخود ١١٦٢ ﻫ واقع شده ، و وفاتش در ١٢٢٥ ﻫ در شهر مڈي از بنادر مشهوره ساحل ملک كچ روئداده . قبهٔ مرتفع بر مزار شريف او تعمير شده است ، در مردمان ديار مشهور است كه مرغان هوائي ، بالاي گنبد او گذر نمي كنند ، و اگر بتقدير كدام مرغي بر گنبد پرواز كنانيده گذرد، يكبخت بر زمين افتد و في الفور مي ميرد .

مخفي نماند كه از اولاد مخدوم محمد هاشم حال كسي نمانده است ، در زمانهٔ ما از احفادش يک غلام احمد بود كه لاولد فوت شد ، و نسل مخدوم محمد هاشم منقطع گرديد . (مونس المخلصين صـ١١٣)

مخدوم ابراهيم مڈئي واله ، تاريخ وفات مرشد خود خواجه صفي الله كابلي از " قد رضي الله عنهما" (١٢١٢ ﻫ) يافته. (مونس المخلصين).

(١٢) ١- ابلاغ جهد الدعص في مسئلة قص اللحي و النتف و النمص .
٢- اغناء الواصل .
٣- اماطة اذي العبيد عن طريق جواز استعمال اموال الكافر العنيد .
٤- تحرير في بيان آخر الظهر .
٥- تطييب افواه الاخوان في المنع عن شرب لدخان .
٦- توثيق الاسباق في مسئلة الصداق .
٧- تهذيب البيان في اجوبه اسولة من وحيد من الاكابر الخلان .
٨- الحبل المتين في اوصاف خلفاء الراشدين .

٩- رساله في بيان السلسلة ـ
١٠- سحق الاغبياء الطاعنين في كمل الاولياء و اتقياء العلماء ـ
١١- سمر التقرير في تحقيق مقاصد مسئلة استعمال الحرير ـ
١٢- طريده الحياک مما طرده الخصم بقطع التنباک ـ
١٣- غسل العباک عن تصويب قطع التنباک ـ
١٤- القسطاس المستقيم ـ
١٥- القول الرضي بتصحيح حديث الترمذي ـ
١٦- مفتاح الكلام ـ
١٧- نثر حلاوي المعارف و العلوم ـ
١٨- لشيح الضحي في حل مسلة قص اللحي ـ
١٩- وصول الغنا في تحريم الدفوف مع الجلاجل و الغناء ـ
٢٠- وعظ الانوار في حكم مسئلة روية القمر يوم الشک في النهار ـ
٢١- هدايت الناس في البقاء الشعر علي الراس ـ

---

(١٣) مولف حجم ذيغ العيون في رد مبيح الفسق الفتون ـ
(١٤) اينجا بياض است ـ
(١٥) سيد صابر علي شاه بن مير مائل بن مير علي شمر قانع تتوي ـ
(١٦) اينجا بياض است ـ
(١٧) ديوان مسكين تاكنون يافته نشده است ـ

———:o:———

۱۱ــ ین

امین تخلص : دیندار و بزرگي آثار یگانه علوم ظاهریه و فرزانه رسوم باطنیه میان محمد امین چهترائي است . فیضیاب از مخدوم صاحب مدّي مرقد است و در صحبت خلیفه نظاماني صاحب هم فیض اندوخته . در نظم و در نثر خوب مهارت دارند ، "رساله در مناقب و خوارق مخدوم صاحب" ایشان تصنیف کرده اند ، و خطوط و عرائض که بمخدوم صاحب نوشته اند ، عجب وضع و هر یک بعلٰحده طرز نوشته اند ، و فقیر بعضي آنها را دیده است . الغرض بهر دو بزرگوار موصوف عشق داشتند . بعضی غزلهاي شوق هم بمخدوم صاحب نوشته اند یک مقطع از آنها بفقیر یاد است ، و آن اینکه :

روز و شب داشت "امین" سعیٔ قدمبوسئ تو
مگر این ست که با حکم ازل جنگ نکرد

و در حق خلیفه صاحب نیز علی هذا القیاس مکاتیب و غزلیات مینوشتند و از آنها هم یک مقطع یاد است :

گر نظام کار خواهی رو نظامانی ببین
مصلحت گفتم "امین" گر بشنوي گفتار ما

———:o:———

۱۲ــ انور

انور تخلص : شیرین بیان رنگین تبیان آخوند محمد بچل ساکن متعلویست (۱) . منه :

مهرِ روي يارِ من چون از نقاب آيد برون
کي رُخِ ما از خجالت از سحاب آيد برون
مصحفِ روی تو بينم دمبدم از بهر آنکه
تا مگر فالِ وصالي زين کتاب آيد برون
لمعهٔ نورِ رُخت آتش بجانش زد چنان
کز کمالِ تاب آن از گل گلاب آيد برون
در غمِ هجرانِ تو اي نورِ چشمِ عاشقان
هر زمان از ديدهٔ من خونِ ناب آيد برون
جلوهٔ رخسارِ آن ماه از تهِ زلفِ سياه
همچو خورشيديست کز زيرِ سحاب آيد برون
جانِ عاشق گشت بريان ز آتشِ عشقت چنانکه
سينه اش را گر شگافی دل کباب آيد برون
گوهرِ دندانِ دلبر را کند "انور" چو وصف
از دهانش هر سخن دُرِّ خوشاب آيد برون

جامعِ اوراق را نيز درين گلشن نهالی است ، چند گل از آن ميچيند :

صبحدم گر ماه رويش از نقاب آيد برون
زرد رُو گردد ز شرم ار آفتاب آيد برون
در شبِ هجرانِ يار از چشم خواب آيد برون
خون ناب از ديدهٔ من جای آب آيد برون
گر چنين مستي ز چشمِ پُر خمارت جوش زد
مستِ تو در حشر از تربت خراب آيد برون

شهره از مغرب بمشرق میشود مثل هلال
مصرع برجسته کاندر انتخاب آید برون
روشنائي میشود ظاهر چو غائب شد ظلام
رفت چون شام خطا صبح صواب آید برون
از کدورتهاي باطل صاف کن آئینه را
نور حق پیدا ست گر زنگ حجاب آید برون

منه :

بهجران تو اي مه غیر هجرت نیست یار من
بسوداي سر زلف تو شد شبهاي تار من
همي ترسم بناي خانهٔ مردم خراب آید
چه نیسان دارد ابر دیدهاي اشکبار من
قدم را رنجه فرما یک دمک در دیده ام بنشین
بکن جانان تماشاي کنار جوئبار من
گلاب از چهرهٔ گل ریزد از خجلت چو بخرامد
بروي آتشین در صحن گلشن گلعذار من
بخون خویش عاجز صد هزاران صید پیش آیند
شود گر مائل صید آن مه عاشق شکار من
چه باک از گردش دورانم اي "انور" درین عالم
چو باشد در دو عالم حیدر کرار یار من

فقیر را نیز درین بحر دُرر اند بلکه شبَه اند، هر چونکه هستند قرین گوش سامعان کنم :

نگردد تا دلم خون ، یار ناید در کنار من
نسوزد تا خزان باغم ، نیارد گل بهار من

ندانم داب اکسیر از کجا آموخت یار من
که جسمم تا چو مس نگداخت نامد در کنار من

بعین گریه خوابم برد دیدم خنده رو جانان
خزانم بشگفد زینسان چه گل آرد بهار من

ز کوي یار کز گلزار جنّت تازه تر باشد
اگر صد گردباد آید کجا خیزد غبار من

گر آن آئینه رو لیلي نقاب از چهره بکشاید
چو مجنون در جنون حیران در افتد هوشیار من

بدام دار و گیر عقل یا رب بند شد پایم
شوم آزاده سر عشقت شود گر کاروبار من

هزار آئین بقربانت شدم جان را فدا کردم
نشد یکبار نقد آفرین تو نثار من

بجاي حرص دنیا رغبت دین ده دل مارا
خداوندا بکن هشیار مست پُر خمار من

چو با ایمان کامل قبر عشرتگاه من سازی
شعاع نور خیزد یا رب از لوح مزار من

درون دیده ام چون نور جا کن اي خلیل الله
سوار ابلق چشمم بشو اي شهسوار من

منه :

بفداي تو باد دلي صنما ، که بحلقهٔ زلف تو جا نکند
بسلاسل گيسوي خم بخم تو تحمّل بار جفا نکند

ره و رسم وفا بخدا که زهي چه خوش ست ز همچو تو کج کلهي
عجب ست عجب ز شکوه شهي، که گهي ز گهي بگدا نکند

بمزار شهيد غمت بگذر، بقتيل خدنگ جفات نگر
نه بتي ست کز ره لطف نظر ، سوي کشتهٔ تيغ ادا نکند

چه سعيد زمان و حميد دمي، که تو رنج کني ز وفا قدمي
چه خجسته خصال بود صنمي ، که بعاشق زار جفا نکند

همه وصف جمال رُخ تو مرا ، شده ورد زبان بصباح و مسا
بتو "انور" عاشق محو وفا چه کند صنما که دعا نکند

فقير را نيز درين بحر زورقي است . بجريان آن، ناظران را سوخ زن تفريح سازم :

طلبم ز خدا بصباح و مسا ، که مرا ز غم تو جدا نکند
ز غم تو جدا نشود که شوم صنما بغمت که خدا نکند

شب وعده بکن بوصال وفا بگذار بعاشق زار جفا
سحري نبود که دو دست دعا ز فراق تو سوي سما نکند

زر من بربود بيک نظري بفروخت دو بوسه خريد سري
بکفم چون کنون نه سري نه زري، چه کنم که تلافي ما نکند

منه :

چه خوش آن زمان که بحال من، خبري به بيخبري رسد
ز فغان و نالهٔ زار من ، اثري به بي اثري رسد

ز فراقت اي مه دلربا ، بدلم رسيد غم و جفا
بکند مگر سببي خدا، شب هجر را سحري رسد

تو به مصر حسن چو یوسفي، چه شود بنامهٔ قاصدي
ز شمیم پیرهنت اگر، بصري به بي‌صبري رسد

بدو چشم و ابروي تو بتا، ز خدا طلب کنم این دعا
که مباد بر رخ مهوش تو ز چشم بد نظري رسد

دل غم کشیدهٔ عاشقان، که سپند مجمر عشق شد
حذري کني ز جفاي آن، که ز دود آن خطري رسد

فقیر نیز درین زمین چیزي دارد:

سخني که جز لب آن صنم، بحلاوت شکري رسد
عرقي که جز رخ آن پري، بلطافت گهري رسد

همه روز خوانده ام این دعا، همه شب طلب کنم از خدا
که بخنده گریه بدل شود، شب غصه را سحري رسد

چو ببزمم آمده از کرم، بنشاط رفت غبار غم
بمثال آنکه شب ظلم، بضیاي خوش قمري رسد

گذرد اگر مه و سالها، ز دماغ حسن و رهٔ ادا
نرسد بکلبه ام از وفا، مگرم که درد سري رسد

بخوریم غوطه ببحر غم، که کدام طور کدام دم
صدفي مرا گهري رسد، سفر مرا حضري رسد

چو "خایل" جمله بحیرتم، ز سلامت دل این رقیب
نرسد گرم نفعي ازو، نشود کزو ضرري رسد (۲)

---

(۱) این قریه بنام متیاري به فاصله پانزده میل از حیدرآباد بر کنار شاهراه که بطرف سکهر میرود موجود است -

(۲) آخوندمحمد بچل در سرکار میر نصیر خان بن میر مراد علیخان والي سند سر دبیر محکمه انشا بود - و در ابتدا هم استاد این والي بود - و بعد از انقراض سلطنت تالپوران بدست انگلیشه، ولي نعمت این شاعر در قید فرنگ بکلکته رفت و آخوند صاحب در اینجا

ماند ، بیاض غزلیات آخوند مرحوم بخط خودش پیش من است، و دران تاریخهای وفات تا سال ۱۲۷۷ ه درج ست - و خود در سال دیگر یعنی در ۱۲۷۸ ه ازین جهان رفت، و این تاریخ است :

آه از غم کشید گفتا بود "والی شوکت و فلاطون هوش"

آخوند مرحوم از شاه عبدالقیوم خلف شاه فضل‌الله نقشبندی مجددی بیعت گرفته بود و بر وفات مرشد خود این تاریخ گفته است :

تعالی الله عجب مرشد مکمل مریدان را زهی مولا و مخدوم

چو "انور" جست سالش گفت هاتف "نصیب او الاهی فضل قیوم"

۱۲۷۱ ه

دیوان او که هنوز چاپ نشده است پیش من است، آخوند صاحب علاوه ازین یک مقدمه در نثر بر "مثنوی مرزا صاحبان" میر نصیر خان ولی نعمت خود در سال ۱۲۳۵ ه نوشته است - رک مقاله راقم‌الحروف در حالات این شاعر بعنوان "آخوند میر محمد بچل انور" در مجله مهران ۱۹۵۵ ع، شماره ۴ -

———:o:———

۱۳ ـ باقي

باقي تخلص : فاني مطلق باقي بحق، كاسات محبت الٰهي را ساقي، حضرت خواجه عبدالباقی بن حضرت "قيوم جهان" خواجه آدم صفي الله حديده مرقد (۱) ، سرهندي فاروقي است . قلم را چه مجال كه بيان مناقب آن صاحب عرفان نمايد. آفتاب معرفت بود كه هر كس از پرتو آن بهره ياب، و ماهتاب طريقت بود كه هر شخص از نور آن پر روشني و تاب . مريدان آنجناب از لوف در گذشته بلكوک رسيده، خلفا نيز بسيار اند بصدها انجامند . بغير از اراده حرمين شريفين (زاد هما الله تعالى شرفاً و تعظيما) بالكه سند تشريف نمي آوردند . فلهذا اكثر اوقات طلاّب تشنه ديدار ميماندند و بزبان حال و قال مترنم اين مضمون بودند :

گاهي قدمي رنجه كن و زاري من بين

بيتابي و بيخوابي و بيمارئ من بين

والدِ ماجدِ كاتب الحروف از آنجناب فيضياب گرديده چون از بلده تشريف بردند عالي حضرت يعني جدِ مرحوم ، والد ماجد كاتب الحروف را براي سير سلوک همركاب آنجناب فرمود، و تا به شكارپور رفتن را رخصت دادند . والدِ فقير يک ماه در خدمت بودند، بعده از سببي كه معلوم فقير است و تعلق باهلِ سند دارد، رخصت گرفتند . آنجناب در آن وقت بكمال نوازش فرمودند، بابا دعواي بلندداري و باين نزديكي ميروي؟ والدِ فقير نظر بر قدم بوده از ادب هيچ نگفتند . آن جناب رقعه بنام جد مرحوم نوشته بايشان دادند . آن رقعه را فقير بچشمِ خود ديده و تبركاً نگه داشته، اما بر كاغذ نازک چينائي بود فلاجرم از هر جا پارگي پيدا كرده . مضمون رقعه اينكه :

"فرزند ارجمند شما بزودي رخصت گرفته سير سلوک را باتمام نرسانده اکنون شما او را سير بکنانند که امر متحد است :

من با تو چنانم اي نگار ختني
خود درغلطم که من توام يا تو منی"

انتهي بمضمونه ـ

نوبت آخرين حج وقتيکه رونق افروز بلده شدند، بوالد ماجد خلافت نامه عطا فرمودند. فقير کاتب الحروف هم از آن جناب تلقين طريقت يافته ، تا به نسبيله حکومتگاه جام ميرخان (۲) بخدمت بوده . فقير را ميفرمودند که وقت مراقبه مقابل ما مي نشسته باش . در کراچي از آنکه در مکاتيب شريف مجددي ديده بودم که همطبق مرشد نبايد شد ، ادب بايد کرد . يک افطاري همخوان آنجناب نشدم ، و ازين معني قبله مکاني ميرسيد حسين علي شاه را واقف کرده بودم. چونکه وقت خوان گستري شد استفسار فقير فرمودند . ميرجيو صاحب سر گذشت سابقه را بعرض رسانيدند . فقير وقت وضوء عشا حاضر خدمت بود اما قدري دور، بنوازش طلبيدند نزديک شدم فرمودند که، بابا اين قوانين ادب بتحقيق اند و ليکن اصل کار محبت است، چون محبت بعشق انجاميد حاجت باين و آن نميماند، در محبت مستحکم باش و آئنده همطبق ما باش . امتثال فرمان بجان گرديدم و نوازشات را روز بروز در ترقي ميديدم . عريضک در سونمياني (۳) اين رباعي را تصنيف نموده عرض کردم :

الا يا ايها الساقي ادر کاسا و ناولها
که بهر ساغر فيضت نمودم قطع منزلها
شها دارم اميدي آنکه چون اين منزل ظاهر
کنم سير سلوک باطني رستم ز باطلها

از نظر در گذرانده، بنگاهِ رحم ملتفت شدند و فرمودند که بیدل مباش. در لسبیله نیز نیاز نامه نوشتم، جواب آن بفرط شفقت، مرقومه دادند. آن رقعه هنوز پیش فقیر موجود باشد، لیکن درینوقت بدست نشد وگرنه بعینه مینوشتم. غرض فقیر را بعد شغل ذکر اولین بشغل فکر که در "مخزن انوار صفي احمدي" است، مشغول فرمودند. روزي عرض کردم که درود شریف که عندالتلقین باو مامور بودم، یک صد بخدمت حضرت آدم (علي نبینا و علیه الصلواة والسلام) عرض شود، و دویم صد بحضور آنسرور (صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم)، و صد سویم را ثواب بخدمت مرشد امر بود. و از لفظ مرشد، آنجناب مرادند یا نوعِ دیگر. فرمودند که مرشدانِ طریقت، و لیکن بابا این امر براي عوام است جهت خواص نیست، شما بذکر مشغول باشید.

روزي در دهِ آتهل (م) دیوانِ آنجناب را میدیدم این بیت آمد:

چون عاشقِ تو گشتم گفتند والدینم
دیوانه گشت افسوس، فرزند قابل ما

حضرت میر جیو صاحب نیز هم زانو من بودند، ممهوس گفتم که این فرد حسب حال ما است. شاید گوش مبارک آن جناب بسوي ما بود مستفسر شدند که چه گفتي؟ من از ادب لب بلب ماندم. حضرت میر جیو صاحب کیفیت را بیان فرمودند، آنجناب فرمودند که میدانم که همراه بودنِ شما للّهي است وگرنه درین ملک، شما را دیگر چه کار است.

نقل — شخصي جانب جوناگر یا اطراف آن نو مُسلمان بود، و او را شاید طریقِ رابطه فرموده بودند، او مکاتیبِ افتراق مینوشت. باري در جواب نوشتند. رباعي:

کي از تو جدايم ، بدلِ خويش نگر
من در دلِ تو، چو دُر صدف شد گوهر
يک لحظه مرا جدا مدان و مشمار
در خانه خود ببين چه جوئي بر در

جذبهٔ قلبي آن جناب بدان مثابه بود که ، جاهلان نا هشيار و عاقلانِ دور از کار، هم ميدانستند که در خدمتِ آن جناب باشم . با آنکه نه طريقه گرفته بودند و نه آشناي اين امور بودند ، فلاجرم در رکابِ آنجناب سه چهار صد آدم ميماندند . بعضي اوقات چنان ميشد که جاذبهٔ حقيقي بقوت جذب بخود ميکرد که در عين تکلم بخود فرو ميرفتند ، بعد مدتي سر بر آورده متکلم ميشدند . و عشقِ آن سرور (صلي الله عليه و آله و اصحابه و سلم) بحدي که وقتِ نعت خواندن يا شنيدن ، آب از چشمِ مبارک جاري و بشدت اشکباري ميفرمودند . بلکه اکثر اوقات وقتِ اذان که اسم شريف آن سرور (صلي الله عليه و آله و اصحابه و سلم) ميشنودند، گريان ميشدند و زاري کنان ، درود را هديه ميکردند . چونکه اين قسم داستان آنجناب، کتابي علٰحده خواهد ، بايد که اکنون بعضي از اشعار حالي آنجناب بر نگارم و از تحرير و خواندنِ آن حظي بردارم . منه :

الٰهي آبِ تاثيري بده تيغِ زبانـــم را
معاني بخش ، طبعِ نکته دانان کن بيانم را
عروسِ معنيم را از ثناي خويش زينت ده
تجلي زارِ نورِ خويش کن مراتِ جانم را
سگانِ کوي او را وعدهٔ مهماني کردم
همّا بردن نميشايد عزيزان استخوانم را
چنانم ازخودي، گم کن که در خود گم کنم خود را
نيابد هيچ جا کس همچو عنقا آشيانم را

فقیر نیز از خرمنِ فیض این غزل آنجناب ، خوشه ها چیده متضمن مصراع شریف گردیده :

خدایا شوخیٔ گفتار ده طبع روانم را
چو مژگانِ بتان ناخن زنِ دل کن بیانم را

چو چشمِ ساقیِ مخمور کن رنگین کلام من
کرم کن نشهٔ تاثیرِ صهبایٔ فغانم را

سیه شد نامهٔ اعمال من، از ظلمتِ کثرت
بکن روشن بنورِ وحدتِ خود، شمعِ جانم را

ز فیض "باقیی" یا رب بکر روشن دلِ "مسکین"
تجلی زار نورِ خویش کن مرآتِ جانم را

منه :

در فراقت گشته خو با ناله و شیون مرا
کرد رسوا ناله و شیون بمرد و زن مرا

ساقیا آورده شورش بر سرم ما و منی
جرعه ای بخش و رهان از قیدِ ما و من مرا

چون تو باشی دوست با من ای بتِ نا مهربان
می نترسم گر شود عالم همه دشمن مرا

گویم از صدقِ دل و جان وصف رویٔ خوبِ او
گر زبان گردد ز سر تا پای چون سوسن مرا

آرزوی باغِ جنت را کنم از دل برون
گر شود اندر جوارِ آن صنم مدفن مرا

بـــود مونس با منِ واقف بزندان "باقیی"
حق بسیار است از زنجیر بر گردن مرا

فقیر نیز از مشعل نورِ این غزل چراغي بر افروخته و در مشکوة کلام خود، مصباح مصراع سامی را روشن کرده :

ماهِ من از مهر خواهد کرد چون روشن مرا
میکند انور بنورِ وادیٔ ایمن مرا
از گلِ عشقِ رُخش در سینهٔ من شد بهار
خود کجا باشد هواي سیر در گلشن مرا
مسکنم زندانِ زلفش ، مامنم چاهِ ذقن
عشق کرد ست این چنین ها مسکن و مامن مرا
پنجهٔ عشقِ تو دست انداز باشد گر چنین
پیرهن سازد قبا ، از جیب تا دامن مرا
بیوفائیهائ دل اي همنشین از من مپرس
بارها بگذاشت اندر دشتِ غم یک تن مرا
مجمع آشفتگي هائ جهان را شد دلم
زلفِ او انداخت تا زنجیر در گردن مرا
سوختم کس را بآه و غرق کردم کس باشک
نیست در کویش دلا اکنون کسي دشمن مرا
مدح "باقي" سرکنم "مسکین" ز صدق و اعتقاد
گر زبان گردد ز سر تا پاي چون سوسن مرا

منه (قدس سره) :

خوش آنزماني که همچو مجنون ، فتاده بودم بکوي لیلا
نه دردِ هجران نه فکرِ درمان ، نه از رقیبان کسي هویدا
نشسته بودم من و حبیبم، بکنجِ خلوت بعیش و عشرت
نه غیر حاضر، فراغ خاطر ، ز هر چه داني مَیَم بمینا

ز وصلِ آن مه چو دور گشتم ، بدردِ هجران صبور گشتم
کنون بیاد و خیال روشن ، دلِ حزین را دهم تسلا
مکن تو ناصح مرا ملامت ، بعشقبازي و استقامت
گرش ببيني کشي ندامت ، که صرف کردي تو عمر بيجا
اَيا حَبِيبِي فِداکَ رُوحِي عَلىٰ فِراقِکَ لا شَتِيباقِکَ
جَرَىٰ بِخَدِّي دُمُوعُ عَيْنِي وَلَيسَ مِنّا لِيسانُ شُكُوا
اگر برستي ز درد هستي ، بکوش اي دل بمي پرستي
بعيش و عشرت نشين بمستي ، بقاف عزلت بسانِ عنقا
بعقل و تدبير چاره سازي ، نميشود طي رهِ مجازي
کي از حقيقت تو سرفرازي ، که خالي از خود نه اي چو مينا
چو رو نباشد سوي طبيبت ، الم نصيبت توئي رقيبت
که نيست در دل غم حبيبت ، چو لنگ بايد خوري غم ها
بعمر "باقي" وفا نباشد ، ز قيد هجرم رها نباشد
بجز وصالش دوا نباشد ، شود طبيبم اگر مسيحا

فقير را نيز درين زمين کلامي است ، در پس کلام آنجناب مينويسم ، اميد که بيمنِ پيروي ايشان حسن قبول يابد .
في الاستغاثه الىٰ حضرت (صلي الله عليه و آله و اصحابه و سلم)
و درين وقت تخلص فقير "خليل" بود .

برید بادِ صبا به یثرب ، برو بگو حال من خدا را
بسرورِ ما بخواجهٔ ما ، بشاه تختِ دنیٰ تدلّیٰ
که از فراقت ز اشتیاقت ، ز ذوقِ وصلت ز شوقِ لطفت
ضربتُ صَدرِي کَسَرتُ قدري ، حَکَيتُ غمّا بکيت دمّا
مَعاذُنا لَيسَ غيرُ بابِيک وَلا مَلاذي سِوي جنابک
لَجاءُ نا اَنتَ اِن فَزَعْنا ، شَفيعُنا اَنتَ اِن عَصَينا

بحُبِّ تحصیلِ ماسوایم ، ربود از کف عنان هوایم
بمشکلِ سخت مبتلایم ، الیکَ شکویٰ و اَنتَ ملجا

ز باغ خاص اي عمیم رحمت ، نهالِ عافیّتم عطا کن
ببخش از بحرِ لطف دُرِّ ، صلاح اولیٰ نجات اخریٰ

نصیحتم کرد پیرِ صحبت ، دمِ جواني ولي چه سازم
نه هوش کامل نه طبع مائل ، نه چشم بینا نه گوش شنوا

"خلیل" با سوزِ او بسازم ، که این بود راهِ عشقبازان
فَمَنْ تَاوَّه و اَنَّ فِي الْحُبِّ مِنْ فِرَاقٍ فَلَیسَ مِنَّا

ایضاً :

بشوقِ حسنِ رخِ تو مردم ، ز لطف بندِ نقاب بکشا
رهائیم ده ز ظلمتِ غم بنور اي ماه مهر افزا

کُشد بابرو ، بزلف بندد ، بقد قیامت کند نمایان
بلاي جانست عاشقان را ز دلبرِ ما تمام اعضا

بگردِ عالم صبا بگَردي بگو چو یارم کسي شنیدي
برُخ قمر سا ، بلب شکر خا ، بدل چو خارا ، بقد چو طوبیٰ

بغیر ساقي سرورِ عشرت ، چه رخ نماید ، اگرچه باشد
رباب و چنگ و ني و ، مغني ، مي و صراحي همه مهیا

ببزمِ ما محتسب در آمد ، شکست کاسات ریخت مي را
فَکَیْفَ نَصْنَعُ بِهِ اَقِیْمُوْا الصَّلاحَ یَا اَیُّهَا السُّکَارَیٰ

ز موي موي تنم برآید ، صداي نامِ مبارکِ او
هزار شکرانه ! یاد یار ست ساري اندر جمیع اجزا

"خلیل" یا رب بعشقِ خود کن ، فنا بدان سان که باد دائم
دلش بفکرت چو بیت و مضمون ، زبان بذکرت چو لفظ و معني

و آنجناب در تصنفِ مخمس ید طولیٰ دارند . پیش فقیر

مخمسات ایشان بسیار موجود اند. اگر همه بنویسم این نسخه طاقت حمل آن بار، ندارد. فلاجرم از چند مخمس مطالع مینویسم تا شائقین بالکل محروم نمانند.

بر غزل حافظ قدس سره:

ای باد گر به سرهند افتد گذر شما را
بر شاهِ خوبرویان کن عرض این گدا را
که این خسته در جنابت میکرد این ندا را
دل میرود ز دستم صاحبدلان خدا را
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکار

بر غزل صائب رحمة الله علیه:

راهِ عشق است که آرام حرام ست اینجا
بر سرِ کام فرو ماندنِ گام ست اینجا
خاص آگاه بود هر که مدام ست اینجا
مستی و بیخبری رتبهٔ عام است اینجا
ابجد تازه سوادان خطِ جام ست اینجا

بر غزلِ عراقی قدس سره:

در آن روزی که آدم نام کردند شرابِ عشقم اندر کام کردند
مرا رندان چنان اعلام کردند نخستین باده که اندرجام کردند
ز چشمِ مستِ ساقی وام کردند

بر غزلِ صائب رحمة الله علیه:

کِشت استعداد را بگذاشتی عاطل چرا
تخم پاکی می نیفشانی تو ای جاهل چرا
کارِ دنیا را شب و روزی چنین شاغل چرا
غیر حق را می دهی ره در حریمِ دل چرا
میکشی بر صفحهٔ هستی خطِ باطل چرا

بر غزل حافظ قدس سره :

دیشب که من بجانب دیر مغان شدم
گویا بدهر داخل باغ جنان شدم
گفتم بیارا! چونکه باو همزبان شدم
هر چند پیر خسته دل و ناتوان شدم
هر گه که یاد روی تو کردم جوان شدم

بر غزل حافظ قدس سره :

کسی که دیده بچشم، آن نگار زیبا را
کجا نظر بکند یوسف زلیخا را
شبم بگریه و روزم به آه شد یارا
صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را
که سر بکوه و بیابان تو داده ای ما را

بر غزل حافظ قدس سره :

چون من اکنونم پریشان یاد باد
ذوق جمعیت بیاران یاد باد
در خزان عیش گلستان یاد باد
روز وصل دوستداران یاد باد
یاد باد آن روزگاران یاد باد

بر غزل حافظ قدس سره :

چه کنم چاره ناصحا من زار — که دمی نیستم ز غم بیکار
دی ز من برد دین و دل یکبار — سرو بالا بلند خوش رفتار
دلبر نازنین گل رخسار

بر غزل حافظ قدس سره :

چو عاشق میشدم، کردند منعم جماه عاقلها
دلم میگفت مشنو این سخن زین جمله غافلها

کنون دارد طپش در سینه دل مانند بسملها
اَلا یَا اَیُّهَا السَّاقِیْ اَدِرْ کَاْساً وَنَاوِلْهَا
که عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشکلها

و آنجناب بنعتِ حضرت سید المرسلین (علیه و آله و اصحابه من الصلوة افضلها و اکملها) شغف متوافر داشتند، تا که اگر کسي مشتاقِ کلامِ حالت بخش ایشان میشد نعت میخوانانیدند. هر چند اشعار فیض آثارِ ایشان هم همه سلوک است. این قدر هست که شعر بپردهٔ آن نغمه را میسرایدْ و بطرزي دیگر دل را میرباید. فقیر چند نعت نیز از ملفوظات آنجناب موجود دارد، مگر ازآنکه طویل اند و فکر اختصار مدنظر است، فلاجرم آنکه مختصر بود زیب این نسخه نمود. و ها هوذا:

اي عرش فرش بر درِ دولت سراي تو
خورشید چیست کاسهٔ دستِ گداي تو
ذاتِ تو از براي خود ایجاد کرد حق
ایجادِ کائنات نمود از براي تو
شرحي زحال سیر تو، "سبحان الّذي"
"ما زاغ" وصف چشم، "فتحنا" لواي تو
تاج ست از "لعمرک لولاک" بر سرت
"یٰسین" قباي تست "مزمل" رداي تو
"والشمس" وصف روي تو "واللیل" موي تو
قران تمام گشت بوصف و ثناي تو

اي مقتداي خيل تمامي انبيا
باشند انبيا همگي در ففاي تو
جان چيست تا بعشق تو "باقي" کند فدا
اي صد هزار جان و دل من فداي تو

فقير نيز ازين فيض گاه، فيض اندوخته و "ديوان مسکين" خود را باين چراغ افروخته .

اي سرمهٔ دو ديدهٔ من خاک پاي تو
بادا دلم نثار تو جانم فداي تو
خواهم بجان چنين که بهر نحو صرف باد
دل در ثناي تو سر من در هواي تو
جان و تنم شود همه محو محبتت
دين و دلم بود همه وقف رضاي تو
حق نيز چون بنعت تو خلق عظيم گفت
ديگر مجال کيست که گويد ثناي تو
پرهيز از علاج و دوائ طبيب دل
دردي که خسو گرفت بخاک شفاي تو
اي "نور حق" بگو ز کرم در حضور او
"مسکين" يکي ست بر در دولت سراي تو

و دو بيت از منقبت حضرت شاه ولايت (کرم الله وجهه) نيز از کلام فيض التيام مرقوم :

مهر علي آفتاب نامي ست — در سينهٔ دوستان تمامي ست
درسينهٔ هر که نيست حبّش — باشد ولد الزنا، حرامي ست

فقير نيز ثنا خوان درگاه اين بادشاه هر دو جهان شده (کرم الله تعالىٰ وجهه) :

ما را بدر علي غلامي ست — اين باده بجام ما مدامي ست

هر کس که کشید دل ز حبّش دزدیست که نام او حرامي ست
تا کرد سجود درگهش بدر با نور سعادت تمامي ست
بر آل نبي چون جان فدائي داني که ترا رسول حامي ست

اي آه که بتاریخ بیست و یکم ماه ربیع الاول سنه هزار و دو صد و هشتاد و هفت (۱۲۸۷ ه) ازین جهان فاني انتقال ورزیدند، و به اعلي علیین مسکن برگزیدند. ازین اندوه فراق دلهاي طلّاب، لاله اطوار پر خون و داغدار گردید، و جان احباب بتاریخ افتراق گردید. فقیر نیز با سینهٔ بریان و دیدهٔ گریان این دو تاریخ گفته:

افسوس که رفت خواجهٔ عالم عالم شده غم کده ز ماتم
بر چرخ شکوه دین چومه بود بر تخت کمال و رُشد شه بود
بر اوج هدي چو ماه انور در برج تقیٰ چو شمس خاور
در بزم بجام رُشد ساقي در رزم بنظم خواجه باقي
صد بنده بفیض او ز احرار فُسّاق ز صحبتش ز ابرار
گنجور الوف گنج مکتوم آن خواجهٔ خواجگان چو معصوم
قیّوم زمان ابن قیّوم فیّاض جهان ز شام تا روم
عالم همه باغ بود او گل قربان چو منش هزار بلبل
در مصر فیوض، بود یوسف عالم کند از غمش تاسف
گل جیب درید در فراقش بلبل بفغان ز اشتیاقش
پوشیده ازو ست طوطي از غم پیراهن سبز اهل ماتم
سنبل ز فراق او دگر گون لاله بغمش بود جگر خون
خورشید ز غم بروي زرد است مهتاب قرین بداغ درد است
صد داغ بچرخ از نجوم ست اشک فلک ست کو رجوم ست
في الجمله چه بر زمین چه بر چرخ هستند همه ز حزن در چرخ
این حادثه را چو سال جستم یک چند بفکر بر نشستم

ماندم چو بفکر حیرت آئین — فرمود خرد بمن که "مسکین"
تاریخ کشیده "آه" خواني — "باقي بحق و ز خویش فانی"
۱۲۸۷ھ
٦

هم نیز بروي "زاریم" گفت — "هي اختر دین" نگر گهر سفت
۱۲۸۷ھ
۷

یا رب بطفیل مهر این مه — کو داشت سوي شه مدینه
عشق تو بسینه ام کند جا — ز آنسانکه درون هاله مه را

از غمش کرد فغان رعد صفت خاطر من
و جري الدمع من العین کماء مُزن
سال این حادثه پرسید دلم از هاتف
خردم گفت بتاریخ "دریغ وا حزن"
۱۲۸۷ھ

نقش آخرین مُهر آن جناب این بود :

بهار در گذر ست و شتاب کن ساقي
بگلستان "صفي"، ماند یک گلي "باقي" (٦)

---

(۱) المتوفي ۱۲۱۲ھ مدفن در حدیده (یمن) رک تحت "صفي".
(۲) جام میرخان اول بن جام عالي کهتهوریو از ۱۷۷٦ تا ۱۸۱۸ع حکومت کرد و جام میرخان ثاني بن جام عالي خان ثاني (۱۸۱۸ تا ۱۸۳۰ع) بن جام میر خان اول از ۱۸۳۰ع تا ۱۸۸۸ع حکومت کرد.
(۳) سونمیاني قریه ایست در حدود لسبیله، تقریبا ٦۰ میل از کراچي بطرف مغرب (رک - بلوچستان بستر کت گزیتئر - لس بیلا مطبوعه ۱۹۰۷ صـ ۱۸۷).
(۴) قصبه ایست در حدود لس بیله که ۲۵۰ سال پیشتر یک

رئیس قبیله بنام مرید، آباد کرده بود ، و تا هنوز قائم است.
(رک لس بیلا گزیتئر مطبوعه ۱۹۰۷ صـ ۲۰۳)

(۵) عبارت از حضرت لقشبندي صاحب علیه الرحمة ـ

(٦) حضرت باقي بن آدم صفي‌الله قیوم‌جهان‌مجددي کابلي‌است، که‌در شور بازار کابل به حدود (۱۲۰۰ھ) تولد یافته ـ و خانوادهٔ ایشان در کابل به (حضرات شور بازار) مشهور و تاکنون اولادهٔ حضرت باقي موجود الله ـ جناب شان ، داراي دیوان اشعار بود ، و یکي از شعراي زبردست متأخر اند ـ اما اکنون دیوان‌اشعار او موجود نیست، و ابیات پراگنده شان در جراید افغاني و کتب مطبوعه کابل نشر شده ـ مزار این شاعر عارف در کابل مشهور است ـ (براي شرح حال مختصرش ر ک : دائرة المعارف افغانستان ج۳ ص ۵۸۷ و سراج الاخبار طبع کابل سال هفتم ۱۹۱۸ع ، و غزلیات متفرق او در مجله آریانا طبع کابل ، و مجله دانش طبع طهران) ـ

در ذیل‌این‌سطور ما دو غزل‌حضرت باقي مجددي را از یاد داشتهاي آقاي عبدالحي‌حبیبي افغاني که بما داده اند مي آوریم.

غمش اندر دل دیوانه دیدم — عجب گنجي درین ویرانه دیدم
اساس پارسائي را شکستم — چو جام و ساقي و میخانه دیدم
گرفتم شمع در کف مسته هر جا — نشان عشق در پروانه دیدم
ز یک شمع اند پر نور و مزین — اگر مسجد و گر بتخانه دیدم
همي رقصد زمین و آسمان نیز — ز جام عشق شان مستانه دیدم
علوم و عقل و فهم و علم و دانش — به پیش عاشقي افسانه دیدم

ز درد عاشقي غافل چو "باقي"
هزاران عاقل و فرزانه دیدم

دوش از کوي خرابات آن سهي قد مست رفت
از پي آن دلربا ديدم که دل از دست رفت

سينه شد اماجگاه ناوک مژگان يار
گفتم‌اي جان! صرفه کن، گفتا که تير از شست رفت

تکيه بر طول امل داري نمي داني مگر؟
بر نفس وابسته هستي ، تا که گفتي هست رفت

مي توان فهميد ، مضمون کلام از عکس اصل
بهر تحقيق همين معني نگين بنشست رفت

" بافغا " قيد تعلق سنگ راه سالک است
مرغ زيرک چون ز دام و دانه فارغ جست رفت

——:o:——

۱۴ـ تائب

تائب تخلص: معنی تراش نیکو تلاش محمد تقي قندهاري است. چندي به کراچي گذرانده، بعده پیش حاکم لسبیله جام میر خان (۱) میر منشي شده. کلامش بسیار دیده ام و لیکن درین وقت این مطلع وي بیاد است.

منه:

دبستان را گلستان کرده از گلهاي رخسارش
نزاکت میشود نذرِ قدم از طرز افتادش

فقیر را نیز درین زمین غزلي است طولاني بسه مطلع و دو مقطع، یک مطلع و یک مقطع آن را مینگارم که در فکر اختصارم، وگر نه غزلي است دیدني:

به مصرِ حسنِ روز افزون ز بس گرم ست بازارش
عزیزي مثل یوسف چون زلیخا شد خریدارش
ز کلکِ "تائبِ" نازک سخن، در عبرتم "مسکین"
نزاکت میشود نذرِ قدم از طرز رفتارش

منه: ایضاً

تا زدم دم از نفس افتاده هستم در قفس
ني غلط گفتم که از عهدِ الستم در قفس
طوف گلزاري نکردم حیف در فصلِ بهار
با هزاران نا امیدي ها نشستم در قفس

گلشني آراستم از زخم ناخن هر طرف
بسکه اندر هجر جانان سینه خستم در قفس
"نائبا" ما را بهر پیمانه و ساغر چه کار
کز شراب چشم مست یار مستم در قفس (۲)

———:o:———

(۱) این جام میر خان ثاني است که زمانه حکومت او ۱۸۳۰ع تا ۱۸۸۸ع است -

(۲) این غزل در جریده مفرح القلوب کراچي (۲۵ رمضان ۱۲۹۰ھ ۱۶ نومبر ۱۸۷۳ع) چاپ شده است - و (۹) بیت دارد - در همین جریده اشعار وي فراوان چاپ شده است ، من این چند بیت ازان جریده انتخاب میکنم :

بقتلم از نشد آن چشم سرمه سا باعث
چرا نشد بشفاعت گري حیا باعث
اگر نه میل بپامال خون من بودت
ترا چه بود ازین بستن حنا باعث
بهجر تو ز سرشکم جهان خراب شدي
اگر نبود بوصلت امیدها باعث
ز خوف حشر کجا کردمي گناه کبیر
اگر نه بود بدل عفو کبریا باعث
(مفرح ۱۱ محرم ۱۲۹۱ھ)

بامید آنکه گاهي انگهي رخت به بینم
همه شب در انتظارم همه روز در کمینم
تو و عین خود پرستي من و عجز ساز پستي
تو و کبر و ناز و مستي من و نالهٔ حزینم

اگرم بوصل خوانی و گرم بهجر رانی
نبوصل شادمانم نه بهجر دل غمینم
نه غم بهشت دارم نه هراس از جهنم
برضای تو ست مائل دل دانش آفرینم
تو اگر بمن نداری سر الفت و مدارا
بکدام سو روم من بکدام در نشینم
(مفرح ۳ صفر ۱۲۹۱ھ)

بسپاه غمزه دادم دل و دین و عقل و جان را
چکنم به فوج نازش که نشسته در کمینم

اگر نه پرتو روبت بر آسمان تابد
شفق بدور افق از چه روست زیسان سرخ
بقصر بحر اگر پرتو جمال تو نیست
چسان ز آب شود رنگ و روی مرجان سرخ
جراحتی ست بدل از نگاه مخمورش
که دجله دجله رود خون دل ز مژگان سرخ
(مفرح۱۹ جمادی الاول ۱۲۹۱ھ)

آخوند محمد شریف قندهاری متخلص‌بعاجز که‌دران زمان درکراچی سکونت داشت ، اینطور مدح تائب را سروده است :

مي ز مینائي تو در جام بسر میریزد
کز دم کلک تو صد گونه هنر میریزد
چشم بدور ز روي تو که، از شرم و حیا
همچو شبنم عرق از آن گل تر میریزد
ابر زلفست که بر ماه بر افگنده نقاب
ورنه خورشید درخشان تو زر میریزد

سرو سن در چمن حسن اگر بخرامي
در نثار قدمت وه که چه سر میریزد
سیل عاشق بسوي دوست ازین است بشب
بیشتر رحمت حق وقت سحر میریزد
گر نه نزدیک بدل بودي و از چشمم دور
پس چرا دیده ٔ ما خون جگر میریزد
هر که در شعر بروي تو مقابل گردد
آبرو مي نهد و خاک بسر میریزد
هرزه گوئي است سخن در دهن خاء طمع
میوه چون پخته شود نخل ثمر میریزد
گفت "عاجز" که کلام تو ز بس شیرین است
"تائبا" طبع تو گویا که شکر میریزد
مفرح ۲۵ آگست ۱۸۷۸ع

———:o:———

۱۵ـ ثابت

ثابت تخلص : بحر خیال نازک مقال ، قربان جناب سید ابرار ، و جانبار اهلِ بیتِ اطهار ، ثابت علي زوّار است . شاگرد مخدوم نور الحق "مشتاقي" سیوستاني (۱) و میان غلام علي "مداح" تتوي (۲) بود . اغلب کلامش بلغت سند بغایت دل پسند است ، و در فارسي نیز خوب دسترس دارد . تاریخ رحلت فاتح سند نامور هند میر فتح علي خان تالپُر که بر دیوار مرقدِ وي ثبت است ، چنین گفته و بحقیقت دُر سفته . منه :

شبِ شهادتِ شاهِ شهید ، رحلت کرد
امیرِ فتح علي خان خدیو صاحبِ عصر
بگفت "ثابت" زوّار سال تاریخش
"مکین قصر بهشت" و "مکان بهشتي قصر" (۳)
۱۲۱۷ھ (تاریخ رحلت) ۱۲۱۸ھ (تاریخ مرقد)

جواب فرد "فردوسي" طوسي نور الله مرقده که گفته است :

سپر بود بر پشت شه کامیاب
چو ابرِ سیه مائلِ آفتاب

باین وضع در آورد و گوي سبقت برد :

سپر بود بر پشتِ زوجِ بتول
چو مُهرِ نبوت بدوشِ رسول

چون این فرد به ایران رفت ایشان را حیرت گرفت ـ گفتند که زادهٔ سند از کجا این پایه یافت . چون مراثي و مناقب وي در تمام سند معروف و مشهور اند ، و از حیطهٔ حصر خارج اند ، برین قدر قناعت کردم که این دو امر یعني تاریخ و فرد ، بر بلند

نوائي و طبع رسائي او دو شاهد بس اند . از میر گزیده آل عباسیه غلام محمد "گدا" تاریخ رحلت او بهم رسید (۴) .

چون محب شاه دین مداح آل مصطفیٰ
آنکه از صدق و عقیدت در محبت داشت جوش
رفت از دنیا بجنت گشت هم بزم علي
ساغر وصل از کف ساقي کوثر کرد نوش
سال وصل آن محب واصل بزم علي
گفت "هم بزم علي ثابت علي بادا" سروش
۱۲۲۵ هـ (۵)

از "جنگ نامه" میان عبدالنبي خان کلهورا با عزت یار خان تصنیف وي :

بسا رحمت حق بر اصحاب او که حق راضي آید ز احباب او
نخستین که صدیق اکبر بود مصدّق بصدق پیمبر بود
دویم آنکه فاروق عادل بود که از عدل حلاّل مشکل بود
سویم جامع نص و وحي و نزول مسلّم بعلم فروع و اصول
چهارم چو مصحف بعز و شرف امیر عرب بادشاه نجف

در خیالات سواي این دو بیت ، کلامش بنظر نیامده :

شب خیال تو نهان کرد دلم را پامال
بر تو این راز نهان نیز عیان خواهد بود
"ثابت" دل شده را گر بکرم بنوازي
نزد خدام تو از بهره وران خواهد بود(۶)

---

(۱) استاد نورالحق مشتاقي ولد ملا داؤد سوستاني -
(رک - مقالات الشعرا ۵۸۷)

(۲) بن محمد محسن شاعر تتوي ـ (رک ـ مقالات الشعرا ۴۳۵)

(۳) قبر ایشان در قصبهٔ خدا آباد متصل هالا کندي است ـ

این کتیبه بر خشت کاشي نوشته شده است ـ

(۴) این قطعه میر غلام علي مائل تتوي (۱۹ ذي حجه ۱۲۰۱ھ) گفته است ، از مؤلف کتاب غالبا سهو شده و درینجا نام سید غلام محمد گدا را نوشته است ـ (رک ـ مقاله "میر مائل" از راقم الحروف ـ در مجله سهران ۱۹۵۵ع)

(۵) تولد وي در سال ۱۱۰۳ھ و وفات او ۲۷ جمادي الثاني ۱۲۲۵ھ است ـ میر غلام علي مائل، بر وفات ایشان قطعهٔ ذیل هم سروده است ـ

پیش ازین چون محب خاص علي — داعي میر ما بصدق جلي
ثابت الحب صادق الایمان — آنکه نامش شود ز سال عیان
مي شد از سند در زمان حیات — بزیارات روضهٔ حضرات
در دم عزم رفتنش في الحال — شده "ثابت علي صادق" سال ۱۲۰۸ھ

باز چون کرد این شرف حاصل — سال دیگر بسند شد واصل
سال این خوش قدوم صدق نشان — شد ز "ثابت علي بصدق" عیان ۱۲۰۹ھ

این زمان باز چون بحکم قضا — که بصدقِ دل است مقام رضا
با ثبوتِ ولا و صدق دلي — آن محب علی و آلِ علي
از براي زیارت شاهان — کرد رحلت ازین جهان بجنان
هاتفم گفت سال رحلت او — "هاي ثابت علیٌ صادق" گو ۱۲۲۵ھ

در جنان باد دائم آن مقبول — داعئ آستانه آل رسول
خاصه در حضرت شهان دایم — باد داعئ میر بزم کرم
"مائل" حق بیادش از اخلاص — خواهد از حق ابد شفاعت خاص

سید ثابت علي شاه در سیوستان دفن شد ، قبرش تا کنون مرجع عقیدتمندان است ـ

(٦) اصل ایشان، از ملتان است، جدش سید نور محمد شاه معروف به ثابت علي شاه همراه نواب اعظم خان صوبه دار تته در سال ۱۱۲۸ھ از ملتان بسند وارد شد ـ و بعد از معزولي نواب اعظم خان (۱۱۳۱ھ) سید نور محمد شاه در سیوهن توطن اختیار کرد ـ سید ثابت علي بن مدار علي شاه بن نور محمد شاه بن سید عیسیٰ ملتاني، بسال ۱۱۵۳ھ درسیوهن تولد یافت ـ سید ثابت علي شاه را دو پسر تولد شد ـ احسان علي شاه که شاعر معروف سندي شد ، لا ولد فوت شد ، و یک " جنگ نامه " بنظم سندي تالیف کرد که در احوال " جنگ میاني " که ما بین تالپران سند و سر چارلس نیپئر فاتح سند در سال ۱۸۴۳ع واقع شد ، سروده است ـ دیگر فرزند ثابت علي شاه ، امداد علي شاه نام داشت، و صاحب اولاد شد و تا ایندم از نسل او، سادات موجود اند ـ (رک مقالهٔ میر سائل ـ مهران ۱۹۵۵ء و مقاله " جنگ نامه میاني " مطبوعه مهران ۱۹۵۷) ـ

——:o:——

۱۶ــ جانان

جانان تخلص : سلوک آئین ارشاد تزئین ، حضرت صاحبزاده میان ناصر الدین صاحب بن طریقت مآب خواجه محمد عمر بن حضرت خواجه عبدالباقي ممدوح الذکر سرهندي فاروقي است . باوجودیکه صغیر السن بودند مرجع هر کبیر مي نمودند . در نثر و نظم مهارتي خوب داشتند . منه :

اگر از ماهِ تابانِ رُخت ، عکسي در آب افتد
در آب از آتشِ حسن تو ماهي در کباب افتد
کسي گر از خطا نسبت کند زلفت بمشک چین
چو زلفِ تو پریشان گردد و در پیچ و تاب افتد
عجائــب آتشي در سینه ام از عشق جا دارد
گر آهي برکشم مرغ از هوا پیشم کباب افتد
گر از بهر تماشا سوي گلشن بگذرد "جانان"
ز شرمِ عارضش چون بوي گل ، گل در حجاب افتد

ز جام بادهٔ عشق تو مستم تا چه پیش آید
میانِ حق پرستان حق پرستم تا چه پیش آید
نشد کام دلم حاصل ، ز زهد و خرقهٔ پشمین
کنون از زلفِ تو زنار بستم تا چه پیش آید
بکوي محتسب هر روز من از فرطِ بیباکي
سبوي مي بکف ، ساغر بدستم تا چه پیش آید
نشد یک شب که گیرم شاهد پرهیز در آغوش
از آن با دخترِ رز عقد بستم ، تا چه پیش آید
شدم غوّاص بحر عشق "جانان" بهر مطلوبم
نیاید یک دُر مقصد بدستم تا چه پیش آید

فقیر را نیز درین زمین غزلی است مینویسم :

برسوائیِ عشقت ، عهد بستم تا چه پیش آید
بنام و ننگ پیمان را شکستم تا چه پیش آید

بلند آواز پستیهای نفس خویش میگویم
که من رند خراب و مست هستم تا چه پیش آید

پئی یک جرعهٔ می ، تا خرابات ، از ادب یاران
بسر رفتم، بپای خم نشستم تا چه پیش آید

اگر سوی نمازم زاهد از تادیب برخواند
کنم با باده غسل و آبدستم تا چه پیش آید

در میخانه از نامحرمان بستم باین صورت
سرِ زاهد بپایِ خم شکستم تا چه پیش آید

تو ای زاهد بلندیهای خود ، چون آسمان گوئی
من از عجز و ادب، چون خاک پستم تا چه پیش آید

بود عرض تو "مسکین" روز و شب در حضرتِ "جانان"
ز جام بادهٔ عشق تو مستم تا چه پیش آید

منه :

برادر وار قسمت میکنم زاهد مرنج از من
من و جام و سبوی می، تو و تسبیح و مسواکی

بشوخی آفتِ جانی ، بقامت سرو بستانی
برفعت آسمانی ، در تواضعها کفِ خاکی

فقیر کاتب الحروف را نیز درین زمین غزلی است ، قدری ازو مینویسم :

نه بیخوابم ز جوشِ عشق نه غلطان سر خاکی
نه آه از حسرتش دارم نه ای وا چشم نمناکی

مشام اهـــل مجلس تازگي يابد بخوشبويت
برنگ گل اگر سازي دلا با سينهٔ چاکي
همیخواهم که باشم مست لایعقل بذکر حق
شوم آزاد چون رندان ز بار فکـــر و ادراکي
ز زهر قاتل حرص و هوایم جان بلـــب آمد
براي صحتم بخش ، اي طبيب قلب ، تریاکي
سپاه نفس و شیطان تاخت بر اقلیم روح من
بفـــریادم برس شاه ســـریر عزّ لولاکي
میفگن خوار "مسکین" شکار لاغر خود را
چو صیدم کـرده "جانان" ببر در بند فتراکي
و یک نعت آن سرور (صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم) تصنیف کردند و بفقیرهم تکلیف کـردند هر دو مرقوم .
از حضرت "جانان" :

اي باعث وجود دو عالم ز جزو کل
وي خاک پاي کلب درت دیده را کحل
شاهنشهي و خطبهٔ لولاک تاج تست
متبـوع انبیائي و هـم خـــاتم الرسل
شاهان دهر حلقه بگوش بلال تست
اي جان و دل چو شاه خراسان هم مغل
سکّان ارض هل سما جمله صبح و شام
بر شاهي و رسالـــت تو میزنند دهل
کون و مکان و ارض و سماوات و جن و انس
هستند مر وجود شـــریف ترا ذلل
دستم بگیر و راه نمایم بلطف خـــود
یا صاحب الشفاعة یا هادي السبل

رحمي کن از کرم که ز بس جُرمهاي خود
در موقع خبائثم افتاده چون جعل

از ساغرِ محبت خود مست کن مرا
ز آنسانکه هیچ فرق ندارم ز خار و گل

احوالِ من بحال مبدل کن از کرم
بیرون کنم ز کثرتِ احداث قال و قل

"جانان" که باشد آنکه ز نعت تو دم زند
حیران بود بمدحتِ ذاتِ تو عقل کل

اي بادشاهِ هر دو جهان خاتم الرسل
وي آنکه باغ کون و مکان را رخِ تو گل

از حکم تو بمیکده خُم گرید اشکِ خون
زنجیر پا ست شیشهٔ مي را ز موج مُل

صبح و مسا و زیر و زبر عرش فرشها
داري بامر حضرت حق زیر حکم کُل

دنیا و آخرت بفداي محمد است
تسلیم کن روایتِ ما را فلا تقل

پیچیده ماند غنچه بفکرِ تو در چمن
بکشود بهر ذکر تو لب در حدیقه گُل

قمري بجستجوي تو کوکو زند مدام
بلبل پئي ثنايُ تو باشد بشور و غُل

طوطي بیمن مدح تو سر سبز دائمي ست
صلصل بنعت خُلقِ تو دارد صلاي قُل

سیّار کیست غیر تو از فرش تا بعرش
باشد کرا بمثل بُراقت بزیر جُل
ناهید چرخ مطربِ شانِ عظیم تست
شاها ترا ست رعد ملک صاحبِ دَهل
مرهون فیض خاص تو هر کامل و ولي
ممنون لطفِ عام تو شد هر رئیس و قَل
شیطان و نفس حمله بملکِ دلم کنند
یا ایها الرسول فلیلنصر قُم وصُل
"مسکین" بود چو حضرتِ "جانان" فداي تو
یا صاحب الشفاعة یا هادي السُّبُل (۱)

---

(۱) در جریده مفرح القلوب کراچي (۱۷ مئي ۱۸۷۳ع) غزل ذیل بجواب " واقف " چاپ شده است ـ

بي پرده روي جانان دیدم ندیده بودم
روئي چو ماه تابان دیدم ندیده بودم
دیشب بمحفل آن ماه، از مهرجلوه گر شد
خورشید شب درخشان دیدم ندیده بودم
کوهي ست درد عشقش کاهي بود دل من
کوهي بکاه پنهان دیدم ندیده بودم
مویم سفید گردید زد شعله نار حرصم
آتش به پنبه پنهان دیدم ندیده بودم
مقتول ناز خود را بنواخت چشم مستش
از ترک لطف و احسان دیدم ندیده بودم

غزل " واقف " اینست :

از اشک خانه ویران دیدم ندیده بودم
از قطره کار طوفان دیدم ندیده بودم

از داغ عشق در دل صد لاله زار دیدم
در غنچه من گلستان دیدم ندیده بودم

دیدم بخواب امشب زلفت بدست جمعی
خواب چنین پریشان دیدم ندیده بودم

سیمین بری تو جانا اما دل تو سنگ است
در سیم، سنگ پنهان دیدم ندیده بودم

خال سیه برویت چون پاسبان نشسته
هندو بدرس قران دیدم ندیده بودم

با روی عالم افروز آمد بکلبه ام یار
خورشید در شبستان دیدم ندیده بودم

برد احتیاجم آخر بر آستان دونان
چون جبین دربان دیدم ندیده بودم

از لطف یار واقف پنهان بسوی من دید
لطفی چنین نمایان دیدم ندیده بودم

از منشی محمد قاسم هالائی:

حوری بشکل انسان دیدم ندیده بودم
رخ گونه گونه لمعان دیدم ندیدم بودم

بر چهره جای دارد زلف سیاه جانان
کافر بخلد رضوان دیدم ندیده بودم

شد غمزه جانستانی گردن زن جهانی
هر روزه عید قربان دیدم ندیده بودم

تا لعل جانفزایش جان داده را دهد جان
در لعل آب حیوان دیدم ندیده بودم

«قاسم» جمالش امروز بی پرده جلوه گرشد
مه را بروز تابان دیدم ندیده بودم

دیگر طرح از " جانان " -

بدشنامي نمي پرسي دلم را چیست تقصیرش
دعا هائ که میکردم چنین بوده است تاثیرش
بخواب ار کفر زلفش را مسلمانان شبي بینم
سحر گاهان یقین دانم پریشاني ست تعبیرش
نباشد رنگ و بو در محفل آن گلبدن گل را
رواجي نیست بلبل را بگاه نطق تقریرش
زمین از سایهٔ سرو قدش لیلي در آغوش است
پري در شیشه دارد جا ز ذوق و شوق تسخیرش
مشو غافل ز صحراي مکافات اي شکار افگن
که پنهان مي درخشد در غلاف لطف شمشیرش
ز قرآن رخش آیات حبّش دوش میخواندم
ندیدم جز فناي خویشتن فحواي تفسیرش
ز بهر دانهٔ خالش دلم در دام زلف افتاد
ندارم چاره اي "جانان" چنین بوده است تقریرش

مفرح ۱۷ مئي ۱۸۷۳ع

———:o:———

۱۷ــ جعفري

جعفري تخلص : حشمت دستگاه شوکت پائیگاه ، معروف هند حاکم سند ، عادل شان میر نصیر خان تالپر است(۱). سجعش از ایران باین وضع درست شده آمد .

سزد گر نهد بر ثریا سریر
کسي را که باشد محمد نصیر(۲)

از همه تالپران عصر خود ، بمزیت اقبال زیست و سخاوت منش و کریم الطبع بر آمد ، منه :

آن خال که جا کرده بکنج دهن استش
زاغي ست، که در گلشن جنت وطن استش
از بسکه لطیف ست تن نازک دلدار
بار ست گر از نکهت گل پیرهن استش

فقیر نیز درین زمین کلامي دارد یک دو بیت مینویسد :

رُویش بت و زلفین رسا برهمن استش
بحرین دو لعلش دُر یکتا سخن استش
آن خال که جا کرده بکنج دهن استش
خضریست، لب چشمهٔ حیوان وطن استش

فردوسي طوسي (قدس سره) آنچه در شاهنامه فرمود که :

هر آنکس که شهنامه خواني کند
اگر زن بود پهلواني کند

جوابش چنین گفته ـ منه :

هر آنکس که خود پهلواني کند
چه حاجت که شهنامه خواني کند

صاحب "دیوان" است ، مگر فقیر را از کلام او آنقدر یاد بود که نوشته. و "مختار نامه" که بضخامت قریب "شاهنامه" است تصنیف میر صاحب است. و "دیوان مختصر در هندي" هم دارد ، بعد از نقل ما سبق چند ابیات تصنیف ایشان بدست رسیدند مینویسم :

بچشمم بیه ز گلزار ست گرخار ست از دستت
نباشد خار ، بل بهتر ز گلزار ست از دستت

اگر چه نامهٔ من یار دید ، و دور انداخت
هزار شکر بدستش رسید ، و دور انداخت

مرجان و عقیق و لعل و یاقوت
پیشِ لبِ یار خوش نباشد

مخور غم "جعفري" در هر دو عالم
شـه مردان چو مولايُ تو باشد

گفتم اي يار لبت قند و رخت همچو گل است
گفت کز بهر تپ عشق همین گلقند است

دل که از عشق تو خالیست چو بي دُر صدف است
صدفي! را که گهر نیست بتر از خذف ست

یارم امروز مجلس آرا شد
رونقِ محفلم دوبالا شد

آنکس که دلا رام ببر داشته باشد
از دردِ جدائي چه خبر داشته باشد

اي "جعفري" از پل نکسي بگذرد آسان
از مهر علي تا بکفش تپه نباشد

بيت ابروي بر بياض رخش
اين چنين فرد انتخاب که ديد

اي "جعفري" منال ز جور و جفاي دهر
کار از خدا بخواه و بگو بر نمي درود

---

(۱) بن "سرکار جهانمدار" مير مراد علي‌خان والئي‌سند (متوفي۶ جمادي الثاني۱۲۴۹ ه) تولد ايشان در قلعه حيدرآباد بتاريخ ۱۴ محرم ۱۲۱۹ ه شد ـ آخوند محمد بچل انور ولد آخوند محمد صالح متعلوي که ذکرش تحت "انور" آمده است ، در علوم ديني و دنيوي استاد ايشان بود ـ

بعد از انتقال برادر خود (مير نورمحمد خان متوفي ۱۰ شوال ۱۲۵۶ ه) بر تخت سلطنت سند نشست در عهد ايشان انگريزان در معرکهٔ "مياني" که بتاريخ ۱۷ محرم ۱۲۵۹ ه روي‌داد تسلط بر سند يافتند ، و ايشانرا مع ديگر افراد خاندان شاهي، گرفتار کرده ـ اول در بمبئي بعد ازان به پونه و ساسور مقيد ساختند . و اخيراً در کلکته محبوس بود و آنجا بتاريخ ۷ ربيع الثاني ۱۲۶۱ ه اين جهان بي ثبات را پدرود کرد . مزار ايشان در مقابر تالپوران (حيدرآباد) در پهلوي والد خود ، است ـ و اين کتبيه دارد :

"وفات حضرت میر صاحب مغفرت رضوان
میر محمد نصیر خان علیه رحمة و الغفران
بتاریخ هفتم ماه ربیع الثانی ۱۲۶۱ھ - "

مرزا عباس اینطور تاریخ گفت :

عدد هشت و چار کن تو مزید
" قصر جنت نصیب وي گردید "

۱۲+۱۲۴۹=۱۲۶۱ھ

امیر حسن بسمل گفته :

چون نصیر خان یکایک ، وه (؟)
گفت و سفر سوي ارم کرد
افگند قلم سر از الم سال
" وه میر نصیر خان " رقم کرد

۱-۱۲۶۲=۱۲۶۱ھ

صاحب "مفتاح التواریخ" نوشته که در دمدمه (کلکته) بندي بود ، و دفعةً بتاریخ ششم ماه ربیع الثانی سنه ۱۲۶۱ھ مطابق شانزدهم اپریل ۱۸۴۵ع عارضهٔ هش بر او طاري شد و جان بحق تسلیم نمود - چون بعد اداي فرائض هنگام تسبیح حي سبحان، دو مرتبه گفتن کلمه وه ، طائر روحش از قفس جسماني پرواز نمود ، (ص ۴۰۱)-

میر صوبدار خان "میر" یک مرثیه (۲۳ بیت) بر این واقعه سرود چند بیت ازان اینست :

داغ نصیر خان دل ما را چو لاله سوخت
بر رغم بلبلان گلي زین بوستان برفت
زندان یکي، و مرگِ عزیزان دگر، بلا ست
دلهاي خسته تیر الم را نشان برفت

این واقعه عظیم ز « دمدم » کشید سر
در کلکته ستم بسر خستگان برفت

تا « سند » این خبر نتواند نهفته ماند
گویند کان بزرگ سعادت نشان برفت

هر لب بنوحه گرم کند شور حشر را
سازد بیان چنین که هما ز آشیان برفت

بسیار صبر « میر » بدل داشتم ولي
بي طاقتي رسید که از کف عنان برفت

این شعرا و افاضل بدربارش منسلک بودند: آخوند محمد بچل انور، میان محمد یوسف ، آغا زین العابدین ، میرزا فریدون بیگ قانع ، میرزا احمد باقر ، میرزا عباس ، عبدالرضا صدر اعظم، بهادر خان اخلاق ، میرزا طاهر ، قاضي گل محمد ملتاني ، قاضي آخوند احمد ، آخوند غلام حیدر ، نورمحمد جوهري، ملا محمد روشن ، دیوان میتهارام مسرور ، سید، شائق، و وفا .

این تصانیف او ست:

۱- دیوان فارسی (۱۲۳۳ھ)-

۲- دیوان اردو (۱۲۶۱ھ) - (۱۲۲)غزل، (۸ مسدس، (۳) مخمس-

۳- سفرنامه جعفري (۱۲۶۰ھ) - دو مثنوي فارسي دارد (۹۲-۸۵)ه

نمونه مثنوي اینست :

شب تیره و موج دریاي شور
مبیناد کس این چنین شب بگور

بهر موج گشته قیامت پدید
بخواب اندرون کس چنین شب ندید

نه کشتي مگر بود جايُ عذاب
نه بد خوردني و نه به جايُ خواب

همه شب بیاد خدای مجید
ببودیم تا صبح صادق دمید

بساسور هستیم ناشاد کام
بطوریکه زین العبا بُد بشام
نه آرام در شب ، نه راحت بروز
همه روز در غم ، همه شب بسوز

نمیبود گر کشتن من گناه
نکندم همی خویشتن را بچاه

ز خون دلم دیده پر خون شده
زهر سو روان خون چو جیحون شده
چه گویم ز درد دل غمزده
نه آتش بود بلکه آتشکده

چنین ظلمهائیکه بر ما رسید
بگیتی کسی هم ندید و شنید

جُدائی بود سخت الدر جهان
بپیش کهان و بپیش مهان
خصوصاً جدائی ز اولاد خویش
که بس جانگداز است و از مرگ بیش

بوقتیکه از ما بگردید هور
بغارت ببردند هژده کرور
و هم ملک و ناموس ما سر بسر
ببردند در دوستی ای خبر

مثنوي اول مشتمل بر ۸۵ بيت احوال سفر از حيدرآباد تا به بمبئ ، پونه و ساسور دارد ، حصه ثاني داراي احوال سفر کلکته است ـ

۳ـ مکاتيب جعفري : که از دمدمه به محل خود نوشته اند ، و بسيار سوز گداز دارند ـ اين مجموعه داراي ۱۲۸۶ ورق است ، و مير حسن علي خان آنرا ترتيب داده ـ

۵ـ مثنوي مرزا و صاحبان ـ ابتدا :

بنام خداوند هر دو جهان
کزو هست بر با زمين و زمان

چو آمد تمام اين سراسر سخن
بنظم اندر ... جمله سر تا بين

پس از هجرت خاتم الانبيا
شه هر دو عالم رسول خدا

هزار و دو صد بود و سي سال و پنج
که آمد بهم اين گران مايه گنج

من اين سلک گوهر مهان دو ماه
بسفتم بتوفيق لطف الله

چو ابيات اين نسخه کردم شمار
هزار و دو صد بيت و همبيستو چار

۶ـ مثنوي مختازنامه (۱۲۳۱ھ) ـ

(۲) ديگر سجع اينست :

علي و حسين و حسن دستگير
خدا يار و ياور محمد نصير

دو نگين خاتم وي يافته شده که بران نوشته است :

۱ـ بنده آل علي مير محمد نصير ۱۲۳۵ھ ـ

۲ـ امامم علي و محمد نصير ۱۲۵۷ھ ـ

———:o:———

۱۸ـ جعفري

جعفري تخلص: شیرین طبع رنگین وضع، قاضي غلام علي بن قاضي محمد یحییٰ بن قاضي محمد حسین است. از اولاد حضرت جعفر طیّار (۱)اند. پیش فقیر مشق سخن کرده، صاحب "دیوان" است. قاضي محمد یحییٰ در ارادت و عقیدت نسبت بعالی حضرت یعني جد فقیر کاتب، پیش قدمي از والد ماجد خود قاضي محمد حسین کرده، خدمات دست بسته بجا آورده. آن قدر مفتون اراده بود که کاري که موجب علو رتبه او بسیار حقیر بود، باعثِ توقیر خود دانسته بي امر مرشد نیز بتقدیم میرساند، و مرابحهٔ دعواتِ عظیمه و فوائد جسیمه بدست آورد.

نقل: از یوسف فقیر یا از معتبري دیگر شنیده ام که، قریب ایامي که قاضي محمد یحییٰ چشم از مطالعه نسخه حیات پوشید، درمیان ما فقراء عالي حضرت، در باب ایشان ترددي بود. وقتِ عدم حضور عالي حضرت با هم درین باب سخن میراندم، اتفاقاً عالي حضرت تشریف آوردند و فرمودند که قاضي آزاد است بر دل فکر نیارند، چیزي که برو بود ببرکت حضرت نقش بندي صاحب، دفع شده. بعده فرمودند که مرشد اگر پیش از مرید انتقال ورزید آنقه مرید است، و اگر مرید پیش رفت مرشد پشت پناهِ ویست. و اولاد آن مرحوم نیز باولادِ عالي حضرت (قدس سره) سلوک و محبت و عقیدت دارند. في الجمله قاضي در کلام هندي هم خوب دسترس دارد، و غزلهاي هندي هم قریب بدیوان باشند ـ منه:

مبارک ست در اول مقال نام خدا
تبارک الله چه جاه و جلال نام خدا

ببند چشم و دل و سوي ماسوا منگر
مبين بديدهٔ جان جز جمالِ نام خدا
نمود "حضرت" من "جعفري" مرا اين ره
دلا بنام خدا کن خيال نام خدا

بجاي تخلص "فقير" کاتب الحروف، اکثر از روي ادب لفظ "حضرت" مي اورد . منه :

از ابر لطف مزرعِ خشکِ دلِ مرا
سر سبز کن ز بهرِ خدا اي شفيع ما
شمعِ دلم که صرصرِ تقصير کرد گل
روشن بکن ز نورِ هدیٰ اي شفيع ما
بنگر بعجز و زاريِ من اي حبيب حق
در هاي رحمتت بکشا اي شفيع ما
جان و دلم بپاي سگ درگه درت
قرباني و فدا بخدا اي شفيع ما
چون "حضرت" ست "جعفريم" شايقت مدام
ديدارِ خود بمن، بنما اي شفيع ما

همه محفل بود از غمزهٔ چشمت مدهوش
آنکه در بزم بهوش ست کدام ست اينجا
"جعفري" مکر و ريا گشت درين دورحلال
گفتنِ حق مگر افسوس حرام ست اينجا

ناز محبوبان بسي محبوب ميدانيم ما
عشوه و اندازِ خوبان خوب ميدانيم ما

یک جفایت را شکایت بر زبان کي آورم
صد جفایت را بدل مرغوب میدانیم ما
شد ز کنعان خراسان همچو یوسف تا که دور
در دلِ هر کس غمِ یعقوب میدانیم ما
حافظم داد این بشارت در جوابِ فال، صاف
بر مخالف ، نصرتِ ایوب میدانیم ما

هم آغوشِ نشاط و عیشم امروز
که یارِ خویش در بر دارم امشب
شود رشکِ گلستان کلبهٔ من
گر آید یار گل رخسارم امشب
رطب چینم ز نخلِ وصلش امروز
بکامِ خویش برخور دارم امشب
قرار از دل شد و، از چشم خوابم
ندانم تا چه در سر دارم امشب
بوصلش "جعفري" فرمود "حضرت"
عجب با طالعِ بیدارم امشب

گر ز رويِ خود کشاید ماهِ من بندِ نقاب
مهر رو پوشد ز خجلت تا قیامت در سحاب
بیتو اي ساقي شرابم، تلخ گردد در ایاغ
جز تو سیرِ گلشنم باشد چو گلخن پُر عذاب
چون شود انجام عشقت کاندر آغازش شد ست
سینه بریان، چشمِ گریان، دل پریشان، جان کباب

رُخت شمعِ شبستانِ محبت
قدت سروِ گلستانِ محبت
کجا اي "جعفري" هم‌سنگ با من
شود مجنون بميزانِ محبت

در گلستان بمقدمت از رشکِ رويِ تو
گل را ببين بهر ورق اخگر گرفته است

حيف اي چرخ که بيقدر بوند اهلِ هنر
صاحبِ جاه يکي بي هنري نيست که نيست

ترکِ من سخت سست پيمان است
دشمنِ دين و خصمِ ايمان است
بر جمالِ جميلِ تو جانان
جن و انس و فرشته حيران است
خالِ هندويِ او ز من دين برد
کفرِ زلفش بقصدِ ايمان است

بپيشِ روي تو گل را کجا ست قدرِ رواج
ببوي خال تو بازارِ مشک شد تاراج
زکُلوة حسن چرا اي غني بغير دهي
منم فقير، منم مستحق، منم محتاج
ز باغِ حسن تو گلهاي وصل ميچيدم
رقيبِ ديو صفت خارِ ره نبودي کاج

ز غصه خونِ جگر میخورند اهلِ کمال
می خوشی ست بجامِ مُغنّی و حلّاج
سلوک عشق بکن "جعفری" تو از "حضرت"
براست و چپ منگر شرع را برد منهاج

کلامش دیوان است (۲)، این قدر نیز آزوقهٔ شائقان است.

بالجمله قاضی بازوی قوت فقیر بود، و در اعانت ما فقرا گوی از همگنان میربود. قضا کار بتاریخ سویم جمادی الاولی سنه یک هزار و سه صد و سه (۱۳۰۳ ه) روز دوشنبه لب از گفتار اشعارِ حیات بر بست. فقیر چند تاریخ در تعزیتِ آن مرحوم گفته، قدری از آن مینویسد:

ز فوتِ غلامِ علی وای وای
بزرعِ دل دوستان حُزن گشت
ز اندوه هر کس کند ولوله
دریغا بگوید همه خوب و زشت
ز بس وجه غم شد بماتم گهش
تو گوئی که جمع اند حضرات چشت
همه نظم گویان همه نثر خوان
صد افسوس خوانند زین سر نوشت
چو غم آتش افروخت در ماتمش
دلِ دوستان سوخت، جان را برشت
درین غم ندا شد ز غیبم چنین
بهشتش مکان شد چو دنیا بهشت

بجانِ حزینم دلِ بیقرار
بگفتا توان سال نقلش نوشت
ز بیروي جهدم خرد گفت سال
۳
که "زیبا بود 'جعفري' در بهشت" (۱۳۰۳ ه)

دل ز جان سر کشیده گفت آندم
۳
" و اي صد آه از غلام علي" (۱۳۰۳ ه)

چو سالِ رحلتِ او را بجستم از هاتف
"زهي غلام علي مانده"، گفت تاریخش (۱۳۰۳ ه)

تاریخِ وفاتش چو بجستم ز خرد، گفت
"این واقعهٔ سخت" سنِ رحلتِ او ست (۱۳۰۳ ه)

---

(۱) قاضي غلام علي از اولاد قاضي شیخ‌محمداچي است ـ که‌بعد از سید قاضي شکرالله تتوي (در عهد شاه حسن ارغون) به عهدهٔ قضا مقرر شد ـ (رک ـ معصومي ـ تحفة الکرام ـ .قالات الشعرا)

من از یک بیاضي خطي، که در کتب خانهٔ این خانواده در تته موجود است، نسب نامه ایشان نقل کرده ام و مقابل این چاپ میکنم ـ ازان ظاهر میشود که قاضي غلام علي جعفري، پسر قاضي محمد یحیی ثالث (المتوفي ۱۲۵۸ ه) بن قاضي محمد حسین ثاني (المتوفي ۱۲۰۵ ه) است ـ (رک ـ نسب نامه)

(۲) دیوانش که غزل اردو هم دارد در کتب خانه سندي ادبي بورد موجود است ، و من چند بیت ازان نسخهٔ خطي اینجا درج میکنم :

گذشتن از سر کویش نمي توان گستاخ
شود بدیدنِ او دیده ام چسان گستاخ
بزلف یار عبث میل من بود ابدل
کسي بلاي سیه را شود چسان گستاخ

تا که از دیر و حرم نام و نشان خواهد بود
دلِ من معتکفِ کوي بتان خواهد بود
اي که گاهي لکني یاد ز نامم هرگز
نام تو روز و شبم ورد زبان خواهد بود

گر آن گلچهره را گاهي گذر در گلستان افتد
ز شرمِ رنگ بویش در بهار گل خزان افتد

چو آن مخمور جام حسن را بر ما گذر افتد
ز چشم مستش آندم جمله محفل بیخبر افتد
شمیم زلفش آرد گر نسیم اندر جهان باري
رواجِ عنبر افتد مشک بي قدر و اثر افتد
نیارد یاد زاهد حورِ جنت ، گر دمي او را
بکوي تو گذر افتد ، بروي تو نظر افتد
بپیش جلوهٔ رخسار تابانِ تو بي پرتو
ز خجلت اختر افتد آفتاب افتد قمر افتد

شاهد شوخ و شنگ و شعبده کار سنگدل تند خوي و کجرفتار
با دو چشمِ سیاه سحر آمیز از دلِ من ربود صبر و قرار

---

(۱) قاضي شيخ محمد آجي
در ۹۳۶ھ به عهدهٔ قضا مقرر شد - متوفي ۹۶۳ھ

(۲) قاضي شيخ احمد
بعهد پدر بعدهٔ قضا در عهد مرزا عيسىٰ ترخان فائز شد
رک - تحفة الكرام

(۳) قاضي شيخ فريد اول
بعد از برادر به عهدهٔ قضا در عهد ميرزا جاني بيگ ترخان فائز شد - رک - تحفة الكرام

(۴) قاضي علي محمد اول
بعهدهٔ قضا از آخر عهد جهانگير تا اوائل عهد شاه جهان - رک - تحفة الكرام

(۵) قاضي نورمحمد
بعهدهٔ قضا از آخر عهد شاهجهان تا اوائل عالمگير
رک - تحفة الكرام

(۶) قاضي محمد حسين اول
بعهد عالمگير - متوفي ۱۱۰۷ھ
رک - تحفة الكرام

شيخ فريد ثاني
رک - تحفة الكرام

؟ ؟

شيخ علي اكرم
رک - تحفة الكرام

شيخ زين الدين
رک - تحفة الكرام

(۷) قاضي محمد يحيىٰ اول
قضا ۱۱۰۳ھ وفات ۱۱۳۷ھ
تاريخ منصب از عبدالباسط - "ناظم الامر" - تاريخ وفات از اسدالله روشن "مشعل دين متين بود محمد يحيىٰ" و - "ذالک الفوز الكبير"
رک - تحفة و مقالات

(۸) قاضي محمد امين
منصب قضا ۱۱۳۷ھ وفات ۱۱۶۰ھ
تاريخ - الحافظ لحدود الله
رک - تحفة و مقالات

شيخ محمد باقر
رک - تحفة الكرام

شيخ غلام علي
رک - تحفة الكرام

شيخ مهر علي
رک - تحفة الكرام

شيخ عبدالرؤف اول
رک - تحفة الكرام

(۱۱) قاضي محمد عبدالله
قضا ۱۱۸۸ - وفات ۱۲۰۳ھ
رک - تحفة الكرام

شيخ محمد امين

(۱۲) قاضي عبدالرحيم
متوفي ۱۲۹۲ھ - رک - ديوان "خليل" و ديوان "حير"

ميان عبدالكريم
وفات ۲۴ جمادي الاول ۱۲۰۷ھ
رک - ديوان خليل

ميان غلام محمد
وفات ۱۳ ذيحجه ۱۲۰۳ھ
رک - ديوان خليل

(۹) قاضي محمد محفوظ اول
قضا ۱۱۶۰ - وفات ۱۱۷۳ھ
رک - تحفة الكرام

شيخ محمد حفيظ اول
۱۱۴۳ھ - رک - تحفة الكرام

(۱۰) قاضي محمد يحيىٰ ثاني
قضا ۱۱۷۲ وفات ۹ محرم ۱۱۸۸ھ
رک - تحفة الكرام

(۱۳) قاضي محمد حسين ثاني
قضا ۱۲۰۵ وفات ۱۲۵۰ھ
رک - تحفة الكرام

شيخ محمد حفيظ ثاني
رک - تحفة الكرام

(۱۴) قاضي محمد يحيىٰ ثالث
بدرش در زندگاني خود عهدهٔ قضا به او سپرد - وفات ۱۲۵۸ھ

(۱۵) قاضي علي محمد ثاني "فقير"
قضا ۱۲۵۹ھ وفات ۳ رمضان ۱۳۰۶ھ - رک - تکمله و ديوان خليل

غلام علي "جعفري"
متوفي ۱۳۰۳ھ
رک - تکمله

محمد محفوظ ثاني
بتاريخ ۹ رجب ۱۲۹۲ شب اربع بوقت اول مغرب بر دروازهٔ مزار مخدوم نورالحق ابوالقاسم از لكد مادیان شهيد شد - رک - ديوان خليل و ديوان فقير

محمد حسين ثالث
متوفي ۱۸ رمضان ۱۳۱۶ھ
رک - ديوان خليل

بيبي خير النسا

محمد يحيىٰ رابع عرف غلام رسول
۱۲۷۳ - ۱۳۰۲ھ
رک - ديوان خليل

محمد حسين
هشت ماهه فوت شد
۱۳۰۲ھ
رک - ديوان خليل

(۱۶) قاضي فضل الله
متوفي جنوري ۱۹۱۸ع

(۱۷) قاضي محمد يحيىٰ خامس
راقم الحروف بتاريخ ۲۳ جنوري ۱۹۵۵ع در خانهٔ او بملاقاتش رسيدم، بسيار خليق متواضع و بزرگ منش است

علي محمد ثالث

غلام علي ثاني
در اواخر سال ۱۹۵۷ء متولد شد

براه مقدمت استاده اند صبح و مسا
بپ نظارهٔ روي تو عاشقان مشتاق

کجا کسي است بخوبان چو یار من نازک
مزاج نازک و جان نازک و بدن نازک
بعارضش نرسد رنگ و رونق گلها
که غنچه چون دهنش نیست در چمن نازک
در عدن نبود همچو سلک دلدانش
عقیق همچو لبش نیست در یمن نازک
مبند فکر میانِ میان نازک او
دلا بگرد ز گرد چنین سخن نازک
چو برگ گل همه اندام آن گلندام است
دهان نازک و لب نازک ست و تن نازک

مباد کس چو من خسته در جهان غمناک
که کارم آه ، در افتاد با بتي بي باک
به پیش روي تو خورشید درّهٔ باشد
بنزد سوي تو سنبل بود خس و خاشاک
ز سروران زمان گوي سر بلندي برد
نهاد هرکه ز پستي جبین خود بر خاک

تا که طاقِ ابروانش را تماشا کرده ام
پشت سوي مسجد و دیر و کلیسا کرده ام
مذهب و ملت نمیدانم نه کفر و دین را
در سلوک عشق ترک جمله یکجا کرده ام

گر سر قتل منت هست بتا، بسم‌الله
سر من باد بهاي تو فدا ، بسم الله
کشتن من بسبب راحت تو هست اگر
حاضرم، سر ز تنم ساز جدا ، بسم الله

آن شوخ رام ست ، الحمد لله
کارم بکام است ، الحمد لله
از بوي مشکين گيسوي يارم
عطر مشام است ، الحمد لله
از دور دوران صبح رقيبان
سيه تر ز شام است ، الحمد لله

دل افگارم بنوک خنجر ناز پري روئي
شکار افگن بتي، کافروشي، پيوسته ابروئي
پريرو دلبري، نازک مزاجي، شوخ وطنازي
سرا پا ناز و اندازي، بلب شيرين سخن گوئي
غزال چين گردد منفعل از ديدنش حاشا
کشد چون سرمه در چشم سيه آن غيرت آهوئي
چه ياري، صاف عياري، دل آزاري، و خونخواري
ز خواب ناز سرشاري، بناز و غمزه جادوئي

برد دل را ز کفم شوخ نگاهي عجبي
رشک ماهي عجبي چشم سياهي عجبي

رخنه در دین و دلم کرد نگاهي عجبي
فتنه خواهي عجبي زلف سياهي عجبي
مي بر آيد ز دلم در شب هجر تو صنم
سرد آهي عجبي بر سر آهي عجبي

تا بدوشت کاکل مشکين چو مار انداختي
شورش اندر کشور چين و تتار انداختي
تا سرو کار دل من شد بدستت اي صنم
کار از دستم شد و دستم ز کار انداختي
گلعذارا چهره ات را تا بخال آراستي
داغ کردي لاله را، در گل شرر انداختي
تا خراميدي باين رخسار و قامت در چمن
سرو را بي بار، و گل را بيوقار انداختي
دي شبم بر وعدهٔ شامت بيداري گذشت
" جعفري " را تا سحر در انتظار انداختي

سرا ياري ست عيّاري، ستمگر شوخ گفتاري
بتي قصاب کرداري، جهان کش، خلق آزاري
بقامت فتنهٔ عالم، بکاکل افعيّ پر خم
جهان بر هم ز نيي دردم، سرا پا شور آثاري
جفا جو، جور ايجادي، ستم خو، سخت جلادي
بناز و غمزه صيادي، ستمگاري، دل آزاري
سيه چشمي، کمان ابرو، عيان از صورتش جادو
پريرو، عنبرين گيسو، با فسون سامري کاري

دل آراي، قمر طلعت، دلاويزي، ملک صورت
نکو روي و ، نکوسيرت، نگاري ماه رخساري

مهي، نازک ميان چون مو، سمن بو، گلبدن، گلرو
جميل و، نازنين، خوش خو، بگفت و گو شکرباري
بملک دلبري شاهي، بخوبان صاحب جاهي
باوج سروري ماهي، بفوج ناز سالاري
بتي مخمور صهبائي، حريفي باده پيمائي
ادا و عشوه ايمائي، ز جام نار سرشاري

بي آرايش اي يکرنگ، تا زلف دو تا بستي
به بند تار هر موئي دل اين مبتلا بستي
شکستي قلب ما را خستي و انداختي کشتي
بشوخي تا که قاتل بر ميان تيغ ادا بستي
تو تا عزم سفر کردي، ز بار حسرت فرقت
شکستي پشت ما ، تا زين به پشتي باد پا بستي

گر آن يارم ببر بودي، چه بودي
نصيبم وصلش ار بودي، چه بودي
شب يلداي هجران را بوصلش
اگر نور سحر بودي، چه بودي

بت جلاد خو، بنگر، چه سامان کرده مي آيد
بکف شمشير قصد قتل ياران کرده مي آيد

سپاہ عشوہ اش ملک دلم بگرفتہ پیش اکنون
بفوج ناز قصد کشور جان کردہ می آید

در آرزوی گلشن بر خار این جہان
چون بلبلان بنالہ عبث همنفس مباش
مفتون خال چہرۂ زلف بتان مشو
بر دانہ همچو مرغ اسیر قفس مباش
غافل مخواب، تا نرود کاروان عمر
بر خیز بیخبر ز صدای جرس مباش

———:o:———

۱۹ــ حبیب

حبیب تخلص : ارجمند دل بند دلبند محمد زمان نام ، فرزند چارم این اوراق است . ولودش شب یکشنبه بعد نماز عشا که تخمیناً یک پاس شب با بالا گذشته باشد، بیست‌سوم ماه صفر سنه یک هزار و دو صد و شصت و نه هجریه (۱۲۶۹ھ) . تواریخ ولود وي بسیار اند ، و دائره نیز میباشد . اگر وقت بیاض این سواد تیسّر شد، مینویسم . اکنون بر یک قانع چشوم.

مده اي دوست تار فکر را تاب
بگو بادا چراغ بزم آداب (۱۲۶۹ھ)

از تحصیل علم فراغت یافته ، بعلم طب راغب شده در مدت قلیله مهارت جمله پیدا کرد. با آنکه از فقیر تعلیم گرفته تفوقي حاصل کرده که فقیر از تدبیرات و اختراع او حیران میشد . ــ ذلک فضل الله یوتیه من یشاء ــ . احیاناً بنظم و نثر هم مائل میشد ، در زبان سندي کلام برجسته میگفت ، و در فارسي تواریخ بطرز جیده مي آورد . افسوس که عند التحریر آن بیاض که درو چند غزل و برخي از مکاتیب بودند ، بدست نیامد . مگر از بیاض انتخاب و تذکره وي ، یک دو تاریخ و یک مکتوب بدست آمد ، که درج میکنم . تاریخ رحلت مترقي مرتبه رفیع مرزا محمد شفیع ، صاحب اخبار "مفرح القلوب" چنین یافته . منه :

وا حسرتا که عمر محمد شفیع را
اسپ قضاي قادر بیچون بریده پي است

بیروي جهد سال وفاتش خرد بگوش
گفتا که " مهرآل محمد شفیع ویست" (۱۳۰۱ھ)

و تاریخ انتقال حسرت اشتمال صاحبزاده ملقب بشاه صاحب بن کرامت مآب طریقت انتساب حضرت میان عبدالعزیز سرهندي باین وضع گفته :

از فوتِ شاه صاحبِ تقوي هزار حیف
احباب در غمش همه سوزند چون چراغ
از من مپرس رحلتِ او را سن اي عزیز
تاریخ وي بپرس ز "بر دل نهاد داغ" (۱۳۰۱ھ)

سبحان الله درینجا لفظ عزیز چه مقدار بموقع آمد . نقل مکتوب منه :

" گل گلزار صداقت، بلبل شاخسار رفاقت - نور باغ اهلیت و وفا، نور محفلِ قابلیت و صفا - احسن الاخلاق، سراسر وفاق- میان محمد بلال سلمه الله المتعال .

بعد ترسیل نسیم تسلیم عنبر شمیم، که نضارتِ غنچه یک وجودي را دو بالا سازد، و کلفت و ملالت افتراق را برهم زند، بمدعا میگرایم دیر یا ز و فرصتي ست دراز ، که صباء یادگیري آن یکرنگ بر غنچهٔ دل این مهر منزل نورزیده . یعني ورق گل احوال خیر مآل از منقار بلبل تپال نرسیده. خدایا مانع آن، جز فراخي عیش ملاقات یکرنگان ، امري دیگر مباد . هر روز از صباح تا رواح چشمان بشارع قدوم نگران، و جان از فرطِ انتظار

چوبان ـ الغرض اسرار شوق درونی در معرض اظهار در آوردن، گویا شتر را از سوراخ سوزن کشیدن است ـ و کلمات اشتیاق مالایطاق را گفتن ، رشتهٔ کهکشان بر انگشت پیچیدن است ـ حضرت جامع المتفرقین سبحانه پردهٔ مفارقت را بیندازد ، و علم مواصلت را بلند سازد ـ امید که فوراً عنان عزیمت عزم را باین جانب معطوف سازند ، و شام فراق را بصبح وصال مبدل گردانند ـ و بتفریح وصال بدفع ملالت طبع شتابند ، و سینه چاک شده را بمرهم تلافی دریابند ـ شکایات دوری و حکایات مهجوری ، درین پرچه بچه وضع ثبت توان کرد ـ ازین سبب قلم بی دست و پا در میدان عجز آمده ، دو حرف آرزو را بزبان رانده ، و شوق فوق الفوق در جزودان گوشهٔ دل محتجب مانده :

قلم برداشتم از ناصبوری
که شرح این دل پُر خون نویسم
ولی زین قصهٔ دل سوز جانکاه
قلم لرزیده ، گفتا چون نویسم

و السلام مع الاکرام ،،

واویلا ! واحسرتا ! خاک بدهان قلم، و سیاهی بروی رقم، چسان نویسم که این نو گل حدیقهٔ جوانی ، و این نور حدقهٔ کامرانی ـ این راحت جان من ، و این روح و ریحان من ـ این انسان عین جان و تن ، و این عین انسان روح من ـ این قرة العین ، و این راحت بی رین ـ این فرخنده پسر ، و این جان پدر ـ این ادیب و این حبیب ـ این بیچارگیم را چاره ،

و این قوّت قلب آواره . این توانِ ناتواني من، و این محبوب جاني من . این قابل ببیدیل ، و این حبیب روح خلیل . این مسِ وجودِ مرا اکسیر ، و این عصاي پدر پیر . شب چهار بیست و ششم رجب، اول وقت صلوة العشا ، سنه یک‌هزار و سه صد و شش بالا (۱۳۰۶ﻫ) در عین شباب، از اقارب و احباب وداع ساخت، و اعلام سرور کد خدائئ خود را سرنگون انداخت . اقارب را افسرده ، و پدر پیر را مرده کرد . اقارب را محزون و پدر پیر را دل خون نمود . از هر طرف فغانِ وا حسرت برخاست! و از هر جانب ولوله وا مصیبت! . مریدان را دیده جیحون گردید، و مخلصان را حال دگر گون . مدني درین حزن جگر سوز ، و درین غم ماتم افروز، سراسیمه حال و در اندوه ملال، باشکباري و آه و زاري موانست داشتم ـ و دانه هاي سرشک را در مزرعِ کنار میکاشتم . نه تابم بود نه توان ، بیدل بودم و بیجان . و لله الحمد! که درین سراسیمگي هم خلاف شرع از من سرنکشید، و لـهٔ الشکر! که ضدّ آئین دین کوچه وجودم را راه ندید . بالجمله بعد چندي بتدریج بخود آمدم و دست بقلم رسانیدن توانستم ، و طریقِ شعور و سبیل ادارک دانستم . خواستم که چیزي بتاریخ تودیع گویم ، و باین کار استیناس جویم . چند تواریخ و رباعیات و فردیات، و قدري بزبانِ سندي بر روي کار رسید ، و مونس طبع متوحش این بیدل گردید . و ها انا اشرع في تسطیره و تنمیقه و تحریره ، و امید که هر غمین را مونس و هر حزین را مشفق مجالس گردد ، که گفته اند . ع

سالهٔ دو پریشان همیشه پیوند است

نظم گشت از سوز ماتم نشین — بتحریر تاریخ حسرت قرین
سن ِ رحلت ِ باعث ِ فرح دل — من نقل آرام جان ِ حزین
سحر (۱) گل باغ عمر خلیل (۲) — صدف مخلق نیک اوست دُر ِ ثمین
عصای حیات ِ من مستهام — نوای دل ِ این حزین و غمین
دریغا بعین ِ جوانی نمود — وداع ِ اخیر از کهین و مهین
خرد گفت در گوش چون گشت دل — بتاریخ ترحیل او غم قرین
چه خوش گر شود سجع او سال نقل — مدد گر کند رب نعم المعین
بگفتا سروشم بگو "زیب گل — خلیل و محمد زمان را معین"

(۱۳۰۶ ه)

سجع آن مرحوم این مصرع بود — اللهم اغفره و ارحمه —

چو بشد ز دار ِ دنیا پسرم بوضه زیبا
شده ام دخیل شهدا شب اولین بگفتا
دل من بگفت آندم اگر این حروف ِ سالش
بشود چه نیک افتد سن ِ نقل او عزیزا
خردم بدیهه گفتا که ز روی برکت ِ حق
من نقل او بخوانی "شده ام دخیل شهدا"

(۱۳۰۶ ه)

افسوس که از برم پسر شد — ای وای که هوش ِ من ز سر شد
هی گلشن زندگانیم را — گل ِ رفت نهال شد ثمر شد
دریای وجود ِ عمر ما را — دُر رفت صدف شد و گهر شد

زین واقعه هر که با خبر گشته | از فرط غموم بیخبر شد
سامان تمام آرزو سوخت | زین شعله چو اندرو شرر شد
دکّان حیات و هستیم را | کالاشده، جنس ریخت، زر شد (۳)
بر سر چو مگس زنم کف غم | کز سفره نبات شد شکر شد
از ولوله شور جا بجا شد | چون کرد وداع در سفر شد
با ذکر تشهّد و مناجات | تا ساعت نزع با خبر شد
گوید همه دم "خلیل" پُر سوز | خون باش دلا "حبیب" بر شد
از بهر من چنین قضیّه | در سوختگان چو ذکر در شد
"اي حیف ز هجر کشت ما را" | این سطر صریح من اثر شد
(۱۳۰۶ه)
"اي جان پدر کجا برفتي" | که اشک آمده صبر بیجگر شد
(۱۳۰۶ه)
۳۲۱
بر تعبیه تعمیه چو بیني | این هم بغمش من دگر شد
یا رب بطفیل رحمت خلق | اَرْحَمْهُ که رحم‌خواه درشد

تبارک الله که فرزند ارجمند "خلیل"
بلطف رب چه "حبیب" و عجب سرشت شده
قوام طبع من و شمع خانقاه سلف
بخُلق رهم دلهاي خوب و زشت شده
طپیده خون شده جستم سنش، خرد گفتا
بگو که "یمن محمد زمان بهشت شده" (۱۳۰۶ه)
ز استماع چنین مژده قلب یافت قرار
بتازه کیشت مُبدّل دل برشت شده

اي واي که شد از برمن راحت جانم
آرام دل و تقویت روح و روانم

تدبیر بسویش چو روان کرد اجل را
تدبیر چه تاثیر کند آه دریغا

چیدند ز گلزار "خلیلی" گل رعنا
بردند ز درج سن "مسکین" دُر یکتا

ای وا چمن شادی ما سوخت سراپا
غم خیمه بر افراشت بصحرای دل ما

غم همدم دل گشت درین ماتم جانسوز
دل همدم غم ماند درین حالت غم اندوز

بیچاره شدم ، چاره من چیست ، چه تدبیر
و الله که ماندیم پراسیمه و دلگیر

ای چاره بیچاره دلان ، چاره من کن
تقدیر بجمعیت آواره من کن

هر چونکه بود خوب دل و دین یکی حکم
تو ربی و من عبد ترائیم صم و بکم

ما را ز کرم ، صبر عطا ساز درین غم
مرحوم برحمت بکن آن بنده خود هم

یارب ز تو درخواست دم نزع چو رحمت
آمد خیله برحمتک خدایا بکرامت

از عقل طلب ساخته تاریخ وفاتش
آندل که بجان بود بقربان حیاتش

فرمود سروش از در غیبم بیداهت
"ادخله برحمتک" بگو بی سر دقت

(۱۳۰۶ھ)

چون وداعم کرد فرزندي عزيزي قابلي
مثل يعقوب آتش اسفي بجان افروختم
از دل خود سال نقلش را چو ياران خواستم
مانده بيروي طرب گفتا که "دردا سوختم"
(۱۳۰۶ه)

کرد چون ياران، وداعم نور چشم من پسر
سوخت دل، چشمم سرشک آورده و خون شد جگر
بهر سالش از سر آهم، دل سوزان بگفت
اي حريق غم بگو "داغ دل و جان پدر"
(۱۳۰۶ه)

ازين جهان چو محمد زمان سفر بگزيد
بخلد نزد رسول الثلهش وطن گرديد
سليقه ماده تاريخ او چو جست ز عقل
براي انکه بود دال بر زمانه نقل
بگفت بي سر الف ماه من چو شد بافول
"بخلد پيش محمد زمان به زيب قبول"
(۱۳۰۶ه)

افسوس که رفت ارجمندم — پُر درد فتاد بند بندم
تیرم بجگر غمش نشانده — دردا که دوای من نمانده
این غصه بسوخت جسم وجانم — این تاب نمود ناتوانم
این باد سموم گلشنم سوخت — این شعله بجانم آتش افروخت
این تیغ نمود لخت لختم — مُردم مُردم بحال سختم
این نیزه چو پاره پاره ام ساخت — رایات هجوم حزن افراخت
این بسمله نیز بسملم کرد — افتان و تپان و بیدلم کرد
این سوز نزار کرد ما را — این فکر فگار کرد ما را
این فوج شکست بر دلم زد — این قلب ز آه غم علم زد
زین سوز چرا و چون نگریم — خون شد دلم از چه خون نگریم
دل درهم و برهم ست زین غم — زین غصه بود بچشم من نم
دل سوز شده ست ماتم من — هی روح گداز شد غم من
این غمکده را چو سال جستم — امداد ز بیهمال جستم
ممنون بکرم نمود ما را — کز غیب شنیدم این ندا را
تاریخ "حبیب" راحت جان — "مغفور" بجز رخ کسل خوان ؟

۱۳۰۶ھ

این مژده ز غیب تا شنیدم — این جوش نوید چون بدیدم
دُر دانهٔ شکر را بسفتم — آمین آمین بجان بگفتم

چو انتقال محمد زمان نمود، ای وای
دو چشم آه، هزاران دُرِ سرشک بسفت

ز دل برحلتِ او، سال را طلب کردم
"بسوخت وايْ (م) محمد زمانم" آلدم گفت

۱۳۰۶ھ

اي محمد زمان ز رحلتِ تو — سينهٔ والدِ تو چاک بشد
اي پسر نوجوان چرا رفتي — بدرِ پيرِ تو هلاک بشد
پدرت را ز فرطِ گريه‌شک است — که مرا دل بانسباک بشد
اقرباي ترا ز ولوله است — آه پُر سوز شعله ناک بشد
در فراقِ تو هر مريد ترا — بغم و حزن انهماک بشد
جانِ احباب از غم و حسرت — مضطرب حال دردناک بشد
از دل خويش سال پرسيدم — در تو و ما چو انفکاک بشد
دل بشوريد آب گشته بگفت — "مايهٔ عمر واي خاک بشد"

(۱۳۰۶ھ)

چو نقل کرد ازين دار پارهٔ جگرم
دريد جامهٔ جانم و لي ندوخت مرا
شدم بضاعتِ مُزجات آه دلا"لم
بسوق حسرت و هجران، بغم فروخت مرا
بديه‌بي سرِ انديشه، گفت دل، سالش
بگوش جان حريق الم که "سوخت مرا"

(۱۳۰۶)

مخمس

محمد زمان بود نور نگاه
محمد زمان مشعل خانقاه
قد از مهر در منزل حجره ماه
وداعش مرا کرد حال تباه
کجا رفت ، ما را چرا سوخت ، آه!

محمد زمان پاره جان ما
محمد زمان شمع ایوان ما
محمد زمان سرو بستان ما
محمد زمان حسن دیوان ما
کجا رفت ، ما را چرا سوخت ، آه!

ز دستش مرا دست بر دل رسید
ز غم طائر هوشم از سر پرید
ز هم طاقت و صبر از دل رمید
بوقت وداعش قد من خمید
کجا رفت ، ما را چرا سوخت ، آه!

کجا شد، که جسم مرا بود جان
ازو جان من بود راحت نشان
بهارم فسرد و عیان شد خزان
عیان را چه سازم عزیزان بیان
کجا رفت ، ما را چرا سوخت ، آه!

چگویم ز فرزند دلبند خویش
فراقش دل و جان ما کرد ریش
غمش تلخ کرده ست شیرین عیش
درین حزن یگانه گشتم ز خویش
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

مناجات سکرات او، برد دل
شهادات سکرات او، برد دل
وداعات سکرات او، برد دل
لطیفات سکرات او، برد دل
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

مرا سکرهٔ الموت گردد چنین
خدا یا طفیل رسول امین
انا المستعین انت نعم المعین
از آندم بگویم بقلب حزین
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

گلی بود از بوستان ادب
بمثلش کسی نیست محکوم اب
ز تحصیل فارغ شد از فضل رب
دلم خواند اندر غمش روز و شب
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

"حبیب" اسم او نور چشم "خلیل"
یطلب بود حاجت روای علیل
خلیق و شفیق، عزیز و ذلیل
بسیرت جلیل و بصورت جمیل
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

اگرچه بسوز و به آهم جفت
ولی دُرّ تاریخ باید بگفت
خرد سوختم با رخ رنج گفت
۱۳۰۶ ۲۰۰
بگفتا چو این لفظ طبعم شگفت
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

مرا مبتلا ساخت آن خوش "حبیب"
اسیر بلا ساخت آن خوش "حبیب"
رفیق ادبا ساخت آن خوش "حبیب"
باین ماجرا ساخت آن خوش "حبیب"
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

ترا دمبدم دل بجوید "حبیب"
شب و روز بوی تو بوید "حبیب"
باشک آب رخ را بشوید "حبیب"
بسوزد "خلیل" و بگوید "حبیب"
کجا رفت، ما را چرا سوخت، آه!

چو از خارِ علائق چید دامن
گلِ تسبیح بشگفت از زبانها
وصالِ با صفایش بي حُجب شد
به نورِ حق به فیض عالم آرا
حُجب تا مرتفع گشتند یاران
خلائق شد بسبحان الله گویا
سروش از غیب زآنرو بي حجب گفت
۱۳
بتاریخش که " حسنت ستترا "
(۱۳۰۶ه)

وداعم کرد تا آن نورِ دیده
مرا تودیع کرد از دل صبوري
بگفتم اي جوان جانِ پدر پیر
نمي شاید ترا این وقتِ دوري
زبانِ حال او گفتا جوابم
مطیعِ حُکمِ حق بودن ضروري
چه دور از یمنِ نورِ حق گر آمد
باستقبالِ او از خلد حوري
چو ختمش شد بنور دین و ایمان
سروشم گفت سالش " ختم نوري "
(۱۳۰۶ه)

نی کلکم که بلشد غم حکایت
نماید نالهای ماتم آیت

گهی دلها ترّه از نالهٔ خویش
گهی از جوش غم جانها کند ریش

گه از سوز درون خود زند جوش
کشد پاک از دماغ ساسان هوش

که باران نیستان را کنم باد
از ین بادم شب و روز ست فریاد

گه از دلدادگان آرد اشارت
صراحت را بگوید در کنایت

مرا دل از فغانش یک قلم خواست
تو گوئی کز دل من روح رم خواست

یک سو از فغانش حشر برپا
دگر سوْ محشر از شور طبلها

چسازم چون کنم دردا چسازم
درین ماتم مگر جان را بسازم

گر او بهر نیستان آرزو مند
مرا داغ ست دل از درد فرزند

چه فرزندی بمصر جان عزیزی
دل ناچیز ما را طرفه چیزی

سلیم الطبع خوش دل نوجوانی
انیس جان پیر ناتوانی

خرد پرور، بطیب ماهر، نکو خلق
حلیم و فارغ التحصیل خوش خلق

نکو صورت ، نکو سیرت ، نکو فال
نکو آئین ، نکو تلقین ، نکو خال

وجودِ من بدن، او بود جانم
وداعش کرد، بیتاب و توانم

ازین داغ ست دل سروِ چراغان
ز هر سویم بسود سوزِ نمایان

وصالش بود دل را ، باغ در باغ
فراقش گشت اکنون ، داغ بر داغ

سراپایش مسرا سوزد سراپا
دریغا آه ! وا ویلا ! دریغا !

خرامِ قدِ آن سروِ خسرامان
چو یاد آید ، رود آرام از جان

پریشان گیسویش چون آیدم یاد
در آیم از شکستِ دل بفریاد

جبینِ او ، مرا چین در جبین کرد
فراقِ او ، دلِ ما را حزین کرد

بیادِ ابرویش قدّم خمیده
چو زخمِ تیغ ، خون از من چکیده

ز چشمش آب چشمم چشمه ها کرد
تنم لاغر ، دلم محزون ، رُخم زرد

چو مژگانِ ترش ، در یادم آید
دلم را ناخنِ حسرت تراشد

بیادِ بینیش حالم چو بینی
ز باغم لاله‌های داغ چینی

رُخ او لالهٔ بستان خوبي
خیالش بر دل آرد صد خطوبي

دهانش غنچهٔ باغ ملاحت
کند دل تنگ چون شور فلاکت

بخاموشي ، چو گل رنگین صحبت
بگفت و گو ، چو بلبل عین لذت

غم دندان او ، دندان شکن شد
ز حزنش ، بر رخ دل ، صد شکن شد

چو زینجا در خیال گوش رفتم
تکلف بر طرف ، از هوش رفتم

قد او سرو گلزار صباحت
عصاي پیري ابن بُر نقاهت

عصاي پیریم اي وا شد از دست
درین غم آه پشت صبر بشکست

نه صبرم ماند ، نه طاقت دریغا
نه هوشم ماند ، نه قوّت دریغا

بسوز و آه ، هر دم مبتلایم
باشک و درد ، دردا آشنایم

باین حالت ، کسي چون من ، مبادا
کسي را ، غمکده مسکن ، مبادا

مبادا ، مثل من یک کس بماتم
مبادا ، کس غریق لجّهٔ غم

غمم اي آه یک دم برد از جا
مرا گشته است بیتُ الحزن ماوی

چو یعقوبم بکنعانِ حزن آه
ز چشمم یوسفم ، تا رفت ناگاه

نبي الله چو از هجرانِ فرزند
کند از غم باین احوال پیوند

مرا حالي زبوني چون نباشد
غمم هر دم چو خنجر ، دل تراشد

"لمحزونون" رسولِ حق چو فرمود
مرا از حزن حالت چون توان بود

خدا چون موت را گوید مصیبت
مصیبت چون در آمد ، رفت راحت

چون راحت رفت ، شد بیچارگي چست
چو جمعیّت شد از جان، دل شود سُست

پریشاني بدل در جوش آید
دماغِ آدمي بیهوش آید

به بیهوشي چه خواهد کرد انسان
خرد شد فرق ، در انسان و حیوان

درین دم عقل رخصت گیر گردید
فنونم جمله بي تاثیر گردید

دگر گونست حالم ، اي خداوند
که سوزم دمبدم در سوزِ فرزند

غریقِ بحر افسوسم سراپا
حریقِ آتشِ دردم خدایا

دمِ لغزش در آمد ، دستِ من گیر
بوقتِ گفت ، در هنگامِ تحریر

شوم محفوظ ز انکو غیر شرع است
روم مامون بآن راهي که ورع است

نه تقریرم خلافِ شرع گـــردد
نه تحریرم کند قانونِ دین رد

چراغِ عشق خود در جاي این سوز
ز روي رحمِ خود ، یا رب بر افروز

بعشقِ خویش محرم کن دل و جان
بفرهِ شوق خویشم روحِ ریحان

مرا کن در بقاي خویش فاني
بدم در جسم روحِ جـــاوداني

ببر تعطیل کارم ذکر خود کن
بکن تفضیل یارم فکر خود کن

دلم در جوشِ یادت یا خدا کن
فراموشي نصیبِ ما سوا کن

بکن مغفور مرحوم این پسر را
امانِ خود ، ده این نورِ نظر را

خداوندا اصراطش سهل فرما
حسابش یمن پیغمبر یسیرا

کرم کردي چو در نزعش شهادات
بمیزانش گراني ده بحسنات

بکن چو نامه اش ملفوف رحمت
بغفرانش بکن ممنونِ نعمت

خرام جنّتش یا رب عطا کن
وجودش محو در ذوقِ لقا کن

مرا هم از کرم یا رب ببخشا
درِ رضوان بروي بنده بکشا
تو فرمودي که "عنْد ظنّ عبدي"
روا کن این همه حاجات ربّي
کنون خواهم که تاریخش نویسم
بیارانِ عزیزانش فریسم
بسالش یا رب از روي عنایت
کرم کن از کرم راهِ هدایت
دلم چون گشت مائل سوي این فکر
خیالم کرد جُست و جوي این فکر
سروشم دوش بیروي انائت
بدل گفتا "بود خرّم بجنت"

۱۳۰۶ھ

طفیل رحمت للعالمین ساز
دعایم از قبولِ خویش ممتاز
چو دستِ من بدامانِ رسول ست
دعایم را رخِ حسنِ قبول ست
قبولش چون در آید در عنایت
شقاوت را رسد حسنِ سعادت
درین دم آیهٔ تبدیل حسنات
بیادم آمد از روي عنایات
"خلیلا" چند باشي جفت این حال
چو "ادعوني" بیادِ تست بیقال

"خلیلا" تا بکي سوزي درین سوز
بخوان "فاصبر"، قبائي صبر بردوز
"خلیلا" تا بکي نالي ازین غم
بگو الله باقي ثمّ قُل تمّ

رباعیات ماتم آیات

اي واي که رفت راحتِ جان و تنم
هم طاقت و هم صبر امید از بدنم
یا رب ز کجا رسید این باد سموم
وا سوخت تمام برگ و بارِ چمنم

عزیز مصر جواني عصاي پیر پدر
چو در گذشت پدر گفت هائي هائي پسر
بدارِ حزن چو یعقوب مانده‌ام مضطر
مرا ست آب سرشک و غذاي خونِ جگر

ایـــن فـــرقتِ بیشمار سبحان الله
ایـــن حســـرتِ دلفگار سبحان الله
این غصّه، و این فراق، این مصیبت، این سوز
سبحان الله ! هـــزار سبحان الله !

میرم میرم که جان و تن برد اجل
سوزم سوزم که آبِ من برد اجل

سیماب صفت باضطرابم ، هی! هی!
کآرام و سکینت بدن برد اجل

برد قرار و شکیب ، های محمد زمان!
پاره کنم جان چو جیب، های محمد زمان!
رفت تمیزم دریغ ، در غم هجران نماند
فرق فراز و نشیب ، های محمد زمان!

آه آن وقت که آمد بتو پیغام اجل
تیغ دهر از چه نزد بر تن من زخم هلاک
تا نماندم بزمین زنده ، کنون زین حالت
در بر خاک ترا دیده ، کنم بر سر خاک

فردیات

آن پسر کاندر فراقش یکدمم نامد قرار
جز بخواب اکنون میسّر نیست وصلش زینهار

یعقوب صفت بحزن گریان ماندم
ای آه که یوسف دلم رفت بخاک

پیش تو ای پسر پارهٔ جان آمده ام
پدر پیرم و نزدیک جوان آمده ام

یک آتش گر بَرَد آهِ شرر بار
در آرد سینهٔ پر سوز صد نار

بسانِ حدقهٔ چشم از زمین کردند جا پیدا
درو این مردمِ نورِ نظر را کرده شد ما وا

گر نشد تقدیرِ ربّانی که باهم بگذریم
میرسد آن وقت ای جانان که باهم بگذریم

ایضاً تاریخ

چون عزیز القدر نورِ چشم ما
رفت زین عالم دریغا حسرتا

دل غمین شد جان حزین بیتاب تن
بیشکیبم بیتوانم بیسخن

حالتی آمد که بر دشمن مباد
طاقت ما را ستونی اوفتاد

مبتلا گشتم فرو ماندم بغم
بیقراری شد بجان در چشم نم

رفت زین حسرت ز دل صبر و سکون
ماند جان در چاهِ حیرت سرنگون

آمد اندر دل ازین غم زلزله
اضطراب آمد بجان زین ولوله

سالِ این ماتم بپرسیدم ز عقل
تا که باشد ای عزیزان دال نقل

گفت دل را عقل مدهوش و حزین
رحلتش را ظاهر و باطن گزین
سال پیدا ؤ نهانش خوان ولا
"یک هزار و سه صد و شش در فنا"
۱۳۰۶ه

یا الٰهي حرمتِ خیر الوریٰ
مغفرت بها رحم سازش آشنا
روضهٔ خوش از ریاض الجنه ساز
قبر او یا واسع الرحمة به راز
این دعا کن یا الٰهي مستجاب
مرجعم سوي تو باشد و المآب

کرد تودیع این جگر پاره
از قضا بیست ششم رجب
اي دریغا که در غمش ماندیم
مبتلا بیست ششم رجب
چون نگریم که رفت از چشمم
دلربا بیست ششم رجب
واي افسوس گشت عارضه‌اش
بیدوا بیست ششم رجب
زان بسالش دل غمینم گفت
لا دوا بیست ششم رجب
۱۳۰۶ه

۲
"دخل الجنة قد فاز" بغیر وجه النقلة
۱۳۰۶ھ
آمین آمین ثم آمین

۲
نازنین طبعی بروی ناز در کوشم بگفت
سال تاریخ وصال او، "بضمن نورحق"
۱۳۰۶ھ

۳
بتاریخش چو گشتم پی سر جان
بگفتم "گل چراغ بزم آداب"
۱۳۰۶ھ

"بگو بادا چراغ بزم آداب"
تاریخ ولادت ارجمند است. (رحمت الله تعالیٰ رحمته واسعة)

و سیادت انتما یکدل بکتا میر سید غلام محمد "گدا" باین
دو تاریخ مراسم عزا بجا آورد.
چون محمد زمان وحید الدهر
سوی باغ بهشت کرد خرام
ای "گدا" از برای تاریخش
گفت هاتف که "خلد یافت مقام"
۱۳۰۶ھ

چون محمد زمان ز عالم رفت
در غمش وا مصیبتا گفتم

۴
بي سر دیر سال شفقارش
" بود مخدوم با خدا " گفتم
(۱۳۰۶ه)

بتضمین رباعي شیخ سعدي که در گلستان درج است ،
یک مصرع از شیخ و یک مصرع از فقیر:
کاج آن روز که در پاي تو شد خار اجل
میزدي حکم قضا گرز هلاکم بر سر
یا بنادیدن این فرقت و این دشواري
دست گیتي بزدي تیغ هلاکم بر سر
تا درین روز جهان بیتو ندیدي چشمم
نشدي دست دل حسرتناکم بر سر
با چنین سوز و چنین آه و سرشک و زاري
این منم بر سر خاک تو که خاکم بر سر (۳)

---

(۱) حبیب تخلص آن مرحوم نوجوان .
(۲) تخلص پدر پیر (خلیل) .
(۳) درین مصرع شده و شد بمعني رفتن و تباه شدن است .
(۴) خلیل این دعانیه درباره محمد زمان سروده است در " دیوان خلیل " ثبت کرده :
مددگار و نگهبان شو زمان را از کرم یا رب
بده نصرت ، خدا یا بندهٔ خود را ، بهر مطلب
نه بر دارد برفتاري ، که لائق نیست، هرگز یا
نیالاید بکفتاري، که شایان نیست یا رب ، لب

:o:

۴۰ ـ حسن (۱)

حسن تخلص: سردار گردون وقار حشمت مدار سردار محمد حسن خان، بن سردار تیمور قلي خان بن وزیر فتح خان، برادر کلان امیر دوست محمد خان والی کابل و خراسان است. منه:

دو چشمم خون فشانم ابر خونبار ست بنداري
مژه در دیده‌ام چون نشتر خار ست بنداري

سلیقه این ضعیف و نحیف بر این قافیه و ردیف، چیزي تصنیف و تالیف دارد برخي ازین مینگارد:

چو مصحف زینت حسن رخ یار ست بنداري
بگرداگرد خط رحل پرّ کار ست بنداري

دل پر داغم اي جانانه گلزار ست بنداري
بسیرش لاله رویان را سروکار ست بنداري

خیالش دائماً در سینه ام ماند بدر ناید
دل مفتون جانان خانهٔ یار ست بنداري

سر مژگان خون افشانم این خونین سرشک من
گل احمر نمایان بر سر خار ست بنداري

ندانی برق که این آه شرر بار دلم باشد
مگو آواز رعد این نالهٔ زار ست بنداري

دو چشمم گاه راست و گاه چپ هر دم نظر دارد
مگر دلدار را مشتاق دیدار ست بنداري

دل خود وقف مهر مه رخان کردم بصد رغبت
مکن اي غیر میلش، مال سرکار ست بنداري

باز گرداندي اجل را اي قضا از من ولي
مرگ پيش از مرگ را قليم بسي در کار داشت

ديدمش گر ساعتي بازش نديدم در زمان
جلوهٔ او وضع ورق يخطف الا بصار داشت

تاريخ انتقالش مير سيد غلام محمد "گدا" تخلص چنين يافت :

چون غلام حيدر از تقدير حق
کرد در ماه محرم انتقال
سال تاريخ وفاتش اي "گدا"
گفت هاتف "شاعري(۱) نازک خيال"
۱۲۹۰

منه :

بود ز عين بصارت که چشم بينايم
بغير خاک رهش، توتيا نمي خواهد
فروتني است ز گردن کشي نکو "حيدر"
قد خميدهٔ ما زان عصا نمي خواهد(۲)

چيزي از کلام حيدر، در لفظ "گدا" هم درج است در آنجا توان ديد ـ

---

(۱) شايد اين ي محسوب نيست (خليل) ـ

(۲) درجريدهٔ مفرح القلوب کراچي برخي اشعار وي در عمانوقطع شده که منتخبي ازان اينست. مير عبدالحسين "سانگي" را فرزند بنام خدا يار خان تولد شد، شعرائي متاخرين مثلا قاسم هالائي، غلام محمد شاه گدا، آخوند احمد هالائي و غير هم تاريخها گفتند، آخوند

[illegible] حیدر این تاریخ سرود -

[illegible] خدائی جهان آفرین — که از فرط الطاف اعطاف عین
[illegible] کرد فرزند فرخ سیر — بمیر جهاندار عبدالحسین
ز [illegible] اندر جهان ساخته — خدا یار خان نام آن نور عین
[illegible] عطا از کف زر فشان — غنی ساخته مفلسان را ز عین
نبی و علی دائما یاورش — حسین و حسن هر زمانش معین
بحیدر خرد سال مولود او — بطرز نو آئین بدین زیب و زین
بریده سر حاسدانش بگفت — "خدا یار بامیر عبدالحسین" ۱۲۹۶ھ

مفرح ۳۰ مارچ ۱۸۷۹ع

بمیر نکو نام عبدالحسین — که بر کام او دور دوار باد
ببخشید ایزد گرامی پسر — که عمرش ز صد سال بسیار باد
چو گردید نامش خدا یار خان — مر او را همیشه خدا یار باد
دهد در جهان هر مرادش علی — بکام دلش هر همه کار باد
دل دوستانش شکفته چو گل — به چشم حسودان او خار باد
هم ار آبیاری الطاف حق — نهال امیدش پر اثمار باد
مدام از مئی جام عیش و طرب — بدور جهان شاد و سرشار باد
سن مولدش گفت "حیدر چنین — "بحق نبی‌اش خدا یار باد" ۱۲۹۶ھ

نیست بیجا این همه آه و فغانم در قفس
از غم تنگی جا از خود بجانم در قفس
کرده گر صیاد بی پروا مرا پروا چه شد
تو گرفتارم کند زان امتحانم در قفس
عندلیب نغمه سنجم لیک دور از گل بود
غنچه سان مُهر خموشی بر دهانم در قفس

ترا اي ماه نبود یاد این دلداده در سالی
مرا هر روز و هر شب میل دیدارست پنداری

---

(۱) این سردار افغان « امضا » تخلص داشت و مشهور بود به « سیاه » و در غزنه بجوار مزار شیخ رضي الدین علي لالا، پهلوي قبر وزیر فتح خان مدفون است. دیوان اشعار نیز داشت که چاپ نشده ولي اشعار متفرق او در جراید و مطبوعات افغانستان نشر شده مانند سراج الاخبار کابل (سال ـ شماره ۱۷) و دایرة المعارف افغانستان (ج ـ ص ۲۸۸۵) و ما اشعار ذیل را از ن انتخاب میکنیم :

شوخ بیباکي که با اغیا ساغر مي زند
بر دل افگارم هردم نوک خنجر میزند

تا ترشح بر لبش از ساغر مي او فتاد
عکس مي صد طعنه بر یاقوت احمر میزند

بر رخش بیباک نتوان دید کان حسن و جمال
ناچخ اندر چشم ، چون خورشید انور میزند

سرو در گلشن بیاد قامت رعناي او
از پر قمري همیشه خاک بر سر میزند

من ز جوش نو بهار حسن او دانسته ام
کاین خط مشکین ز گرد عارضش سر میزند

از کمانداري چشم مست او مفهوم شد
راه دین را عاقبت این شوخ کافر میزند

بهر بسمل گشتن تیر نگاهش ز اشتیاق
مرغ جان در جسم بیمار «حسن» پر میزند

در تعریف زمستان

عید جمشیدی گذشت، اکنون جلوس بهمن است
زال گردون را ازین غم سینه روزن روزن است

پنجهٔ لرزان خورشید ایچنین زیر سحاب
دست سرما خورده گوئی در تهِ پیراهن است

آب دریا را ز بس یخ بر سر یخ بسته است
کس نداند تودهٔ یخ، یا که کوهِ آهن است

کوه و دشت ملک تیراه از بیاض برف و یخ
چون بیاض صبح صادق سرد اما روشن است

سبز پوشان چمن را خود چه پیش آمد که باز
دامن گلشن ز خار و خس برنگ گلخن است

کاریخ بندی بزودی زانکه بس بالا گرفت
هر چناری در نظر چون رستمی در جوشن است

———:o:———

۲۱ ــ حیدر

حیدر تخلص: شیرین کلام رنگین نظام، آخوند غلام‌حید
حیدرآبادی‌است. فقیر از حالاتِ او واقف نیست‌مگر این قدر
در اخبار، زا اشعار وی واقف شدم ـ منه:

گر نه در دل همچو من زخمِ فراقِ یار داشت
نی دمادم از چه رُو این ناله هائی زار داشت

فقیر را نیز درین قافیه و ردیف شعر است نحیف، قدری
آن مینویسم:

نه همین از خندهٔ گل گریهٔ زار داشت
[illegible] خونخوار دا

نیست گر با همصفیران الفتم دور از چمن
هست با صیاد بی راز نهانم در قفس
مفرح نمبر ۹۳ ج ۲۸

گر آنمه نا مهربان رو تافت از ما یکطرف
از مهر او حاشا که من رو تا بم اصلا یکطرف

طوبی ندارد همسری با قامت رعنای او
سرو صنوبر یکطرف آنقد بالا یکطرف

در دور چشم مست او از بهر جام می گرد
شد دلق زاهد یکطرف خورشید تنها یکطرف

از تاب حسن روئی او آب رخ خوبان نماند
جمع کواکب یکطرف خورشید تنها یکطرف

با نرگس شهلای او نرگس چه هم چشمی کند
کوران هزاران یکطرف یکچشم بینا یکطرف

همچشم عبهر چون شدی شد آفت مردم عجب
نرگس بگلشن یکطرف آنچشم شهلا یکطرف

"حیدر" دلم پی دیدنش نکشاید از سیر چمن
گلها هزاران یکطرف آن روئی زیبا یکطرف

زیر عنوان این غزل مدیر جریده، حیدر را "ملازم سرکار گردون وقار امیر کبیر حضور میر حسین علی خان صاحب بهادر الپر" نوشته است، و ازین معلوم میشود که آخوند حیدر منسلک بدربار میر صاحب موصوف بود غزل بالا، در جواب "طالب" گفته است مطلع است ـ

وی مست میرفتی بتارو کردی از ما یکطرف
شبدیز را مطلق عنان پیچید عمداً یکطرف

دیگر شعرا مثلا قاسم هالائی، سید فاضل حیدر آبادی و غیرهم نیز جواب گفتند که این تمام مشاعره یکجا در شماره (۲۲ مارچ ۱۸۷۴ع) چاپ شده است ـ

—— :o: ——

۲۲ـ حیدری

حیدری تخلص: اقبال و حشمت آئین اجلال و شوکت تزئین، امارت منزلت حکومت مرتبت، میر شهدادخان بن میر نور محمدخان تالپر است (۱) سلیقه پسندیده دارد و صاحب دیوان است (۲). بحضرت والدِ ماجدِ فقیر این غزل مزین بدست خود فرستاد. منه:

لب ست این، یا شکر یا انگبین ست
رُخ ست این، یا قمر، یا نقش چین ست

بیندم از درت بارِ سفر را
بمن بیمهریت گر این چنین ست

نرفتی از درش هرگز نرفتی
ترا ای "حیدری" صد آفرین ست

دو سه بیت دیگر هم این غزل داشت، اما از یاد فقیر رفتند. منه:

گرفتم این که بر منزل رسانم بار محمل را
مگر مشکل فرود آرد کسی بارِ غمِ دل را

دم رفتن بکامِ خود ندیدم جلوهٔ رویش
که نتوان در وداعش چاره کردن اشک حائل را

شتربان بر شتر امروز میبندد عبث محمل
که آبِ دیده ام گِل کرد خاک راهِ منزل را

---

(۱) لقب "سرکار بلند اقتدار" بعد از وفات میر نور محمد خان میر نصیر خان او را از روی رسم خانواده، شریک حکومت کرد وقتیکه در سال ۱۸۴۳ع انگلیشان بر سند تسلط کردند، میر شهداد خان

را نیز همراه خانواده از سند برده و تنها در سورت مید ساختند وی ملزم به قتل کیپتن انس Ennis ، و آتش دادن در کیمپ فرنگیان بود. اما لارد دلهائوزي در تحقیقات ، او را بیقصور ثابت کرده اجازت رفتن بکلکته داد . بتاریخ ۷ محرم ۱۲۸۳ (۲۸ اگست ۱۸۵۷ع) آنجا وفات یافت ، و در حیدرآباد سند در گورستان خاندان به پهلوئي پدر دفن شد ، این کتیبه بر قبرش کنده شده است .

" تاریخ وصال مرحوم میر صاحب میر شهداد خان
تالپر علیه رحمة ـ هفتم ماه محرم ۱۲۷۳ھ"

این دو سجعش بر نگین انگشتري کنده بود .

(۱) خاکپاي مرتضي شهداد خان ـ ۱۲۳۹ھ
(۲) خاکپاي مصطفي و مرتضي شهداد خان

سر بلند از فضل حق پیوسته باشد در جهان ـ ۱۲۵۶ھ ـ ۱۲۵۷ھ

میرزا حسن علي آقا بزرگ "وفا" برین سانحه این تاریخ سرود .

از "وفا" تاریخ سال رحلتش جستم بگفت
نام او تاریخ بس " نواب میر شهداد خان" ۱۲۸۳ھ

(۲) " دیوان حیدري " حمد ، نعت ، منقبت مراثي ، مثنوي ، ترکیب بند ، مخمس و رباعي دارد . دیباچهٔ آن را حاجي محمد حسن " بیدل " شیرازی نوشة است : یک نسخه خطي ، این دیوان ، که بسیار خوش خط و مزین است و بخط میان نورمحمد " انور" بن میان عبدالقادر "جوهري" سیوستاني است ، در کتب خانه تالپوري (حیدرآباد سند) موجود است . این نسخه برائي میر حسین علي خان تالپر در سال ۱۲۷۳ھ بمقام دمدم (کلکته) نوشة شده است . بیت اول نعت :

بفیضِ ابرِ نو روزي شگفته عرصهٔ گلشن
دمِ بادِ بهاري مشک را آورد در دامن

بعد از حمد و نعت و منقبت و مراثي ، ديوان غزل شروع ميشود ، نخستين بيت اينست .

من آن غريبم كه در رهِ تو ز ناتواني فتاده ار پا
نه هوش در سر ، نه تاب در تن ، نه دل صبوري ، نه جان شكيبا

آخر :

ترا من بجان بنده ام يا علي بتائيد تو زنده ام يا علي

منظومه ذيل از قيد خانه سورت ببرادر خود مير حسين علي خان نوشته .

بگذر ز علائق بسوي دوست قدم زن
بر نام وفا از رهِ اخلاص علم زن

با ملك غريبي نه بود كار مسافر
هر چند ارم باشد آتش بارم زن

هر گونه علائق كه دلت بستهٔ آنست
فردا كه قلم مي زني ، امروز قلم زن

كاهل چو شوي تكيه بتائيد خدا كن
مردانه صفت در ره توفيق قدم زن

گويند بجز رنج كسي گنج نيابد
گر عشرت و راحت طلبي بر درِ غم زن

ور هست حقِ صحبت ديرينه بيادت
رو ، بوسه بخاكِ درِ ياران قدم زن

حكمش بتو نافذ شد و محكوم توان بود
بر جبههٔ خود داغ غلاميش رقم زن

كافي ست همين درد جدائي كه كشيدي
رو بوسه بپاي شهه سياره حشم زن

جز بند کیش دم نزنی تا دمِ مردن
تا دم به تنت باشد ازان لطف [illegible]

جرم من نیست بجز بندگی و عجز و نیاز
کرد آهنگ هلاکم بگناهی عجبی
نیست جز خاک درِ پیر مغان گوشهٔ من
دارم از حادثهٔ چرخ پناهی عجبی

کاش باشد اختیارِ من ، بمن گر نباشد لطف یارِ من ، بمن
دشمنِ خونخوار با دشمن نکرد آنچه کرد این دوستدارِ من، بمن

ناله کردی بدلش گر اثری بهتر ازین
داشتی بر منِ بیدل نظری بهتر ازین
دل که از بنده گرفتی بجفایش مشکن
بگمانم که نیابی گهری بهتر ازین

---:o:---

۴۲ - خاکي

خاکي تخلص : فصاحت اثر بلاغت سمر، میر نظر علي خان تالپر ست، که بعض بزرگان لواري متعهد امور قلمه و ما يتعلق به بود . نسخهٔ "مرغوب الاحباب في النساب الاقطاب" (۱) تصنيف وي است. نسبت بباديه نشينان كلامش برجسته است. در تاريخ بحر علوم گنج مكتوم فقير عبدالرحيم گرهوري شهيد(۲) چنين گفته :

چنين گويند كه آن بگزيدهٔ حق چو بر چل سال دورانش رسيده
ز دست ساقئ دهر اندرين دير مي تلخ شهادت در كشيده
چو تاريخ وصالش جستم از دل بگفتا كو "بحق خلوت گزيده"(۳)
۱۱۹۲ھ

---

(۱) اين كتاب در سال ۱۲۷۳ھ (۱۸۳۵ع) تاليف شد، در ابتدا شرح حال مشائخ نقشبنديه و در آخر آن سوانح مشائخ لنوارئ درج شده است. نسخهٔ خطي كه تا اكنون طبع نشده است در كتبخانهٔ لنواري موجود است. بر اين موضوع كتب دگر هم نوشته شده است، مثلا :
۱- لطيفة التحقيق - تاليف سيد رفيق علي حسيني پشنگي، المتوفي ۱۱۲۰ھ (۱۷۰۸ع) كه در همين سال تاليف شده است.
۲- فردوس العارفين - تاليف مير بلوچ خان تالپور، سال تاليف ۱۲۰۱ھ

(۱۷۸۶ع) در شرح سال حضرت سلطان الاولیا۔

۳۔ الجواهر البدایع۔ تالیف بلال۔ سال تالیف ۱۱۹۲ھ (۱۸۰۶ع) در شرح حال حضرت سلطان الاولیا و حضرت محبوب الصمد۔

۴۔ مقال الضمائر۔ در شرح حال حضرت شاه مدلی، تالیف خواجه محمد سعید، سال تالیف ۱۳۰۳ھ (۱۸۸۵ع) این کتاب در بمبئی در سال ۱۳۱۲ھ (۱۸۹۳ع) چاپ شده است. بقیه کتب تا کنون بدست نرسیده اند۔

(۲) عبدالرحیم ولد سعدالله (۱۱۰۲ھ - ۱۱۹۲ھ) یکی از خلفاء بزرگان لنواری شریف بود، بعد از شهادت در قصبهٔ گروهر دفن شد قطعهٔ تاریخ که "خاکی" سروده است اینطور است:

گروهری آنکه چون او کس ندیده

بخوبی در زمانش نافریده
جهان علم در ظاهر بدانش
بمعنی از دو عالم دل بریده
درین دشت هوا انگیز پر آز
رمید از خویش با حق آرمیده
بحسن یوسفی در مصر عرفان
غلامی را دل عاشق خریده
بکور دل ز قدح همت خویش
حجاب غیر از چشمش دریده
چنین گویند کان بگزیدهٔ حق
چو بر چل سال دورانش رسیده
ز دست ساقیٔ دهر الدرین دیر
میٔ تلخ شهادت در کشیده

چو تاریخ وصالش جستم از دل
جواب آمد « بحق خلوت گزیده »

فقیر عبدالرحیم در سندی شاعر جید بوده و در نثر فارسی و عربی و سندی هم دسترس کامل میداشت. تالیفات زیاد دارند، که بیشتر در جمله مدد خان افغان (۱۱۹۵ھ) ضایع شده و تا اکنون بعضی ازین تالیفات در کتب خانهای سند یافته میشوند -

۱- فتح الفضل (عربی) در اقوال حضرت سلطان الاولیا مخدوم محمد زمان لنواری -

۲- شرح ابیات سندی (عربی) (دکتور دائود پوته این کتاب را چاپ کرده است) -

۳- رساله گل نما (مثنوی فارسی) در شرح حال خواجه گل محمد لنواری.

۴- مکتوبات (فارسی) انتخاب و اختصار مکتوبات امام ربانی -

۵- مجموعه نظم سندی (دکتور دائودپوته این کتاب را در سال ۱۹۵۶ع چاپ کرده است) -

(۳) در «مرغوب الاحباب» قطعهای تاریخ و ابیات متفرقه بسیار از ایشان درج است - (نیز رک حاشیه «روشن»). این اشعار از انست:

در رهِ اهل صفا، پای ز سر باید کرد
بهر شان نیز ز هر چه ست، گذر باید کرد

مهدی آنست که وا رسته کند هر دو جهان
راه او گیر، ز هر غیر خطر باید کرد

جان بر ایشان به یکی جلوه، فنا باید ساخت
سر بر ایشان، ز بد اندیش سپر باید کرد

جان یکی پیش نیامد، سری هم هست یکی
گر دگر بار رسد، بار دگر باید کرد

در رضا جوی این طائفه، دل بسته خوش ست
و از خلافِ امر این قوم حذر باید کرد

وه که گر روز رود ، باز شب آید در این
شب بسر کوچهٔ ایشان ، بسحر باید کرد
من نشاید بجز از خلت غاشیه بدل
هر جز مشك بدل هست ، بدر باید کرد
سرد از زمرهٔ احباب بیابان برسد
اي "علي" بن که برین قول نظر باید کرد

از مقطع ظاهر است که ، مهر نظر علي تخلص "علي" نیز میکرد ، در مقدمهٔ "مرغوب الاحباب" نام جد خود ، که بلوچي النسل و کچي الاصل بود ، "رنده بهار" نوشتهٔ است ، و آن شاعري جداگانه بلسان بلوچي بود - و قتیکه بعمر (۸۵) رسید ، عزم حج بیت الله کرد ، و بهنگام باز گشت از آن دیار پاك ، بمقام بندر مخا از دنیا در گذشت - درین باب این رباعي را نظر علي سروده است :

بسر خانهٔ خدا ، رنده راند زین جاي محمل ایمان
بعد از باز گشت او بمخا گشت ساکن بمنزل رضوان

نظر علي "خاکي" خود در سلسلهٔ نقشبندیه ، مرید خواجه محمد زمان ثاني (لنواري) بود - و زیاده عمر خود در خانقاه لنواري بسر کرد -

:o:

۲۳ـ خلیط

خلیط تخلص : مولوي عبدالرحیم برادر مولوي عبدالعزیز واعظ ، ساکن خراسان در قریهٔ ده خوجه - "شفاعت نامه" تصنیف ایشان است - طریقهٔ نقشبندیه دارند - منه :

ز نور محمد جهان سرفراز
دل بدگالان ازو در گداز

:o:

۳۳ـ خلیل

تخلص جامع این اوراق، بنده اثیم از است محمد ابراهیم السندي، التتوی مولداً و مسکناً، و الهراتي اصلاً، و الصدیقي نسباً، و النقشبندي طریقةً، و الحنفي مذهباً ـ بن مخدوم عبدالکریم، بن مخدوم غلام حیدر، بن مخدوم عبدالکریم، بن مخدوم محمد زمان، بن مخدوم عنایت الله، بن مخدوم امین محمد، بن مخدوم کرم الله (قدسنا الله تعالیٰ باسرار هم).

تاریخ ولود فقیر جامع این است:

سال میلادِ منیفش بسر الهامم گفت دل
"گوهر درجِ شرف علمِ لدن"
(در ماه جمادي الاولیٰ ۱۲۳۳ھ)

هر چند تشریح حال امثال این بزرگواران، در این قسم تذکره لیاقت ندارد، اما بفحواي ـ تَنْزِلُ الرحْمَةُ عِنْدَ ذِکْرِ الْاَوْلِیَاءِ ـ اگر قدري بنویسم، امید که بمیامن ایشان این نسخه زیب گیرد و رونق پزیرد. و اگر احیاناً کسي مطالعه کند تنها گلهاي شعرِ شعرا را نچیند، بهار حدائق آراي فیوض اولیاء را هم بیند.

مخدوم محمد زمان بن مخدوم محمد عنایت الله (قدس سرهما)

حافظِ کلام الله بودند، در اوائل حال مثل اسلاف دولتِ متوافره داشتند. شادیٔ اولین ایشان بصبیّهٔ ملا احسن خان فاروقي، همشیر زاده میان محمد ناصر شاکراني بوده. و ملا احسن خان یکي

از مریدان و فیض یابان حضرت نقشبندي صاحب (قدس سره) بوده. و ازین اهلیه اولادي نماند. بعد وفات این اهلیه، بصیهٔ کلان مخدوم ابراهیم صاحب بن حضرت نقشبندي صاحب (قدس سره) شادي دیگر شد.

از لمعات برکات حضرت نقشبندي صاحب بآن حالت رسیدند که دل از دنیا سرد شد و جداول حصول دولت و اقبال را مسدود کردند، رو بخدا شد و دل از دنیا جدا. هر شب دو وتر کلام الله را تمام میکردند، و مسکیني آن قدر مرغوب گردید که هر روز مقداري معین این دعا را میخواندند ــ اَللّٰهُمَّ اَحْیِنِي مِسْکِیْنًا وَّ اَمِتْنِي مِسْکِیْنًا وَّ احْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاکِیْنِ ــ شاید تیر دعا بهدف رسید و مسکنت غالب گردید، و بحر جوش عشق حق تلاطم گرفت، و طوفان حب حقیقي غبار محبت ما سوا را پاک رفت. درین وقت هر طالبي که بایشان صحبت میکرد، میگفت که صحبت حالي ایشان یاد از مجالس فیوضات و برکات حضرت نقشبندي صاحب (قدس سره) میدهد:

از هوا چونکه گذشتي و فنائي ببقا
جزئیت رفت، مبارک که دم از کل زده اي

مخدوم عبدالکریم بن مخدوم محمد زمان (قدس سره)

بشرف حفظ قرآن مجید و فرقان حمید مشرف شدند. درمیان هر سه خاله زاده ها ایشان کبیر السن بودند، یعني ایشان و میر احسن الله صاحب الملقب به "میرکلان" و مخدوم ابراهیم صاحب

(مدّني مرقد) . و ایشان بلفظ "حضرت میان حاجي صاحب" ملقب اند .

انتباه : لقب "حاجي صاحب" درین طریقه باین قرب براي بزرگان ثلثه محمول است : شاه فضل الله صاحب سرهندی ، و مخدوم محمد نبیره مخدوم آدم صاحب ، و مخدوم عبدالکریم جد والدِ فقیر . و با جهت امتیاز ، اول را "حضرت حاجي صاحب" ، و ثاني را "مخدوم حاجي صاحب" ، و ثالث را "میان حاجي صاحب" گوئیم .

الغرض هنوز حضرت حاجي صاحب تخمیناً هشت ساله ، و مخدوم صاحب (مدّني مرقد) یک ماه بوده ، تا صاحبزاده ارشاد آماده جناب مخدوم غلام احمد صاحب بن مخدوم ابراهیم صاحب بن حضرت نقشبندي صاحب ، داعيْ حق را لبیک گفتند . ازین انتقال پُر ملال ، قیامتي در دودمان نمایان گردید ، و قلوب اقارب و احبا و مریدان و فقرا بتاسف تمام گردید ، ولولهٔ عظیم پیدا شد و تلهفِ جسیم هویدا . آخر بعد چندي بارشاد حضرت نقشبندي صاحب ، دستار آن جناب را ، بر مخدوم حاجي صاحب نهادند ، که هم اولاد بي بي کلان بودند و هم در نواسه‌ها کبیر العمر بودند .

و در آن ایام و چند سال بعده هم مسکن ایشان در حویلیْ کلان بود . بالجمله چون از حفظ قران کریم فارغ شدند ، بتحصیل علوم معقول و منقول مشغول شدند . و خطِ عربي و پارسي بنهایت خوب و مرغوب مینوشتند ، رسائل منطق که دروشم(؟) و "ایساغوجي" (۱) و "قال اقول" (۲) وغیره نسخ اند ،

و در کتب خانهٔ خاندان ما قراء موجود ، مزین بخط خاص ایشانند . و نصف اول "مشکوة شریف" عمده که بعضی از آن است، هم خط خاص آنجناب است، متن بعربي خط نسخ و تحشیه بفارسي خط . و در اخیر این جلد ، چند اجزا بخط عالي حضرت فرزند ارجمند ایشانند .

اگرچه بعد فراغت از علوم ظاهریه، بسرعة بتحصیل علوم باطنیه پرداختند ، اما در فرصت مابین الوقتین بتصنیف هم قدري مسائل شدند . تفسیر سورهٔ مبارک یٰسین ، و تفسیر سوره تبارک ، و تفسیر سوره هل اتي ، تصنیف فرموده اند . تفسیر اولین در بلدهٔ ما مشهور و در اماکن فراوان معمول . مگر دو تفسیر دیگر معروف نیند، و در کتب خانهٔ ما موجود اند . در حب اهل بیت اطهار (رضوان الله تعالیٰ علیه) بغایت شغف داشتند ، مخمسي در واقعهٔ کربلا فرموده اند . بند آن این مصرعه کرده اند :

افسوس که انصاف در آن قوم نبود

الغرض بدرگاه مرشد زمان حضرت قیوم جهان (حدیده مرقده، قدس سره) فیوضات فراوان و برکات بي پایان اندوختند . عالیت حضرت قیوم جهان ایشان را خلیفهٔ خود فرمودند، و خلافت نامه عطا کردند . چنانچه رشادت‌مآب کرامت انتساب حضرت شاه فضل الله سرهندي در "عمدة المقامات" (۳) که گویا رساله حضرت قیوم جهان (قدس سره) است ، نام نامي ایشان را در طبقهٔ خلفا درج فرموده اند . هر چند کرامات و خوارق عادات ایشان بدرازا

[illegible] تقریر و متجاوز از دائرهٔ تحریر اند. مگر قدری برای تقریر طلاب مینگارد که فکر اختصار دارد.

کرامت: روزی بفقرا فرمودند که شوق زیارت سلطان پیر پته غالب شده، عنان عزیمت بدان سمت باید پیچید. بدانجانب استعداد گردید. هنوز تخمیناً یک کروه دور بودند تا از اسب فرود آمدند، فقرا را فرمودند که شما بمع ستور زیر سایه فلانی درخت قرار گیرید، ما می آئیم. خود بنفس نفیس بجانبی که انبوه جنگل بود، تشریف بردند، و جانماز نیز همراه بردند. بیشتر فقرا را واهمهٔ داعیه دیگر آمد، اما چونکه جا نماز هم همراه بردند حیران شدند، و مدت مدید در گذشت حیرانی دو بالا گردید. باز فرصت دیر کشید، درین وقت فقرا با هم سنجیده فقیری را بدان طرف راهی کردند. فقیر ترسان و لرزان آهسته قدم بهشیاری تمام، نگران و تفحص کنان میرفت، تا بعد دیری از دور نظرش بر حضرت حاجی صاحب افتاد. خود را مخفی کرد و لیکن متفحص حال بود، و از انبوهی جنگل معلوم کردن هم دشوار نمود. آخر دید که بر جانماز بزرگی دیگر نیز متبرک اطوار پیرسن نشسته است، و با هم صحبت گرم است. درین وقت از خوف باز گشت، و رسیدن او بفقرا همان، و تشریف آوردن حضرت حاجی صاحب همان. غرض سوار شدند و جانب زیارتگاه نرفتند. فقرا گفتند که حضرت! زیارتگاه پیر پته صاحب این طرف است! فرمودند که ما صحبت ایشان کردیم حالا حاجت بآن طرف نماند. فقرا حیران شدند، مگر

فقيري كه قدري از حال دريافته بود دريافت، وقت خلوت پرسيد كه حضرت پته سلطان (قدس سره) همان بزرگ پيرسن بود كه بمعيت شما بر جانماز نشسته بود؟ فرمودند بلي! اما اين سخن بكسي ظاهر نكني.

من تصرفات: آن حضرت به سير مريدان، چنانچه فقراي بلالاني و ساداتِ بادائي و مردمِ گاهه وغيره ميرفتند، و بر زرعِ ككراله هم ميرفتند. وقتي بر زرعِ قديم ككراله بكشتي ميرفتند، روزي فقرا گفتند كه حضرت ادامي باقي نمانده. فرمودند كه مضائقه نيست امروز مهمان حضرت خضريم (علي نبينا و عليه السلام) ادامِ ما حضرت خضر ميفريسد. هنوز اختتام كلام گرديد تا ماهيْ كلان از دريا بر جَست، و در كشتي آمده، فقرا در صدد گرفتن آن ماهي شدند تا ملاحان هم دويدند. غرض ماهي را در گرفتند، فقرا بسوي خود كشند و ملاحان جانب خود. فقرا گفتند كه اين كرامت حضرت مرشد ما ست، نميشنيديد كه چه ميفرمودند؟ ملاحان گفتند ميشنودم، اما پيشتر هم بعضي اوقات باين وضع ماهي‌ها برجَسته داخل كشتي‌شوند. حضرت حاجي صاحب بفقرا فرمودند كه بگذاريد، پيش حضرت خضر ماهي‌ها كم نيند، اگر مهمانيْ ما منظور باشد ديگري ميفريسند. هنوز كلام كرامت‌انجام آن حضرت اتمام يافت تا ماهي ديگر زياد تر از پيشتر برجَسته داخلِ كشتي‌شد. درين وقت ملاحان هيچ نجنبيدند، بلكه نسبت بماهي سابق گفتند كه حضرت اين هم حاضر است!

حضرت حاجي صاحب فرمودند، بابا ادامِ طرفين شد، شما هم بکارخود آريد ما هم بکار خود در آريم. معني منطوق شريف ـــ اَرِيتُ عِندَ رَبّي ـــ ازين قسم اذکار توان فهميد، هر چند که امرِ معنويست.

من مکاشفات: سر گروهِ مخلصان جاني و از معتقدان حاضر بجانفشاني محمد عالم مانکاني، هر سال بعرس مبارک آن سرور (صلي الله عليه و آله و اصحابه) بسيارها را شيلان ميکشيد. بالجمله مردمان دعوتي خوردند، وقت قريب شست و شوي دست ها بود، تا فقيري از گدايان پيش قدمي کرده داخلِ آن مکان شد، و نزديک به ديگ‌هاي طعام رسيد. درين وقت محمد عالم مانکاني او را قدري زجر کرد، و گفت که در سلکِ گدايانِ ديگر بنشين! هر چه قسمت باشد، همه را در آنجا برسد. اگرچه اين قدر گفت، اما بغصه و چين ابروي بسيار گفت. حضرت حاجي صاحب را اين امر ناگوار شد، در زمان متوجه شدند، آثار نا قبول يافتند. محمد عالم را طلبيده خفيةً بگوش فرمودند که، ازين چين ابروي شما و زجرِ سائل، عرس شما از درجهٔ قبول در افتاد. افسوس خورد و متاسف گرديد وليکن هنوز بعضي مردم دست‌ها ميشستند تا محمد عالم بلند آواز شده گفت که همه مردم حضار را که امروز دعوت بود فردا هم دعوتِ عرسِ مبارک است.

نظيره: روزي حضرت مخدوم صاحب (مدّني مرقد) عرس مبارک آن سرور (صلي الله عليه و آله و اصحابه) را شيلان کشيدند. بشب عند التهجد متوجه استخبار قبول شدند،

معلوم شد که قبول نشد. بحیرت فرو رفته باز متوجه سبب نا قبو
شدند، معلوم گردید که طبّاخ قلیان کش بود. ازین جهت ک
بدعتي بود قبول نیفتاد. فرداي آن باز عرس مبارک را
نهادند، و وکیل کاروبار را فرمودند که باورچيِ دیروز
نیاري، کدام باورچيِ دیگر که بزینت صلاحیت آراسته با
بیاري. وکیل گفت، صاحب این باورچي نزدیک است و عاد
ما ست، چرا این را رد کنم. فرمودند که چنانچه میگویم بکن
الغرض عرس مبارک باتمام رسید. بوقت متوجه جویاي قبو
گردیدند. معلوم شد که قبول است. شکرانهٔ او سبحانه بج
آوردند و فرحتناک شدند.

انتباه: این دو نقل از براي آن نوشتم که مردم را باید ک
درعرسِ مبارک آن سرور (صلي الله علیه و آله و اصحابه
وغیره، نذور و نیازات آل و اصحاب (رضوان الله تعالیٰ علیهم
و اولیا و مشائخ (قدس سرهم) احتیاط را مدنظر دارند، ت
بشرفِ قبول مشرف شوند ـ لکاتبه:

بچه ناز فخر سازد ز طرب نیازمندي
که نگار خدمتِ او رقم قبول یابد

من خوارق العالیه: بر زرع ککراله تشریف داشتند، روزي
یعقوب نام میمن از اولاد مریدان که
هم کمدار (م) بودند، و دربن وقت یعقوب قریب ایام مُراهقي
بود یا نو مراهق. پیش حضرت حاجي صاحب عرض کرد که
حضرت، مادیانهٔ خاص هنوز آب نخورده است اگر حکم باشد
او را آب بنوشانم. از آنجا که آنحضرت را هم مثل میر کلان

صاحب و مخدوم (مدّتي مرقد) ندانم از کدام باعث جان
اسپان میل بود. فرمودند که آب نوشاندن ممتنع نیست لیک
چنان نشود که مادیانه را لگد یا پاشنه زني با نوع دیگر تکلیف
دهي. عرض کرد که هرگز نخواهم کرد. غرض سوار شد
تا که نزدیک بود آرام میرفت، چونکه دور از نظر شد نوبت
طفلي را کار کرد. باز آمده مادیانه را بسته بخانه خود رفت
رفتن او بخانه همان، و لگد بیقراري زدن او از شدت
درد شکم همان. اقربایش حیران شدند و پرسیدند که
چه چیز مخالف خوردي و چه کار کردي؟ گفت هیچ نکرده ا
مگر بر مادیانهٔ خاص آنحضرت سوار شدم و او را پاشنه زدم
و تکلیف دادم، اکنون نه طاقتِ رفتن دارم و نه برداشتن آدم
مرا هر چه رسیده است از آنجا رسیده است، پیش آنحضرت به
حیله مرا ببرید. آخر بر چار پایهٔ خورد او را برداشته بخدمت
آوردند، و الحاح کردند. آنحضرت فرمودند که بابا این طفل
گناهگارئ ما نکرده است که ما او را دم کنم! گناهگاري
مادیانه ما کرده است، ببرید پیش وي تا او این را دم کند
چنان کردند، و چار پایه را در آخورگاه مادیانه نهادند. مادیانه
رُو را بجانب دیگر میکرد، بطرف این طفل مائل نمیشد
خویشان و اقربا مادیانه را بر قدم افتادند و زاري ها کردند
درین وقت مادیانه بوي مائل شده نَفَسي زده. نَفَس زدن
او همان و پریدن درد همان، مگر خسي بود که بَدَمْ پرید
درین وقت یعقوب برخاسته بپاي خود دوان و خیزان بمع اقربا
پیش آنحضرت رسیدند، و دعاها خواستند و شکرانه او سبحانه

بجا آوردند . سبحان الله! چه قسم اولیا بودند که بهائم ایشان چنین و چنان میکردند . و لنعم ما قیل — "کلاب اولیا را هم خالي ندانی" .

تبارک الله! تعظیم و توقیر آنحضرت در قلوب خلائق بحدي بود که جائی حیرت است . اگرچه مخدوم غلام‌محمد صاحب نبیره مخدوم ضیاءالدین موصوف الذکر، در خدمت آنحضرت بسیار میرسید و لیکن گاه گاه آنحضرت نیز در آنجا تشریف میبردند . مخدوم صاحب از بسکه ادب و تعظیم ایشان فوق الحد منظور میداشت ، روزي شخصي همسایه از مخدوم صاحب پرسید که چندین بزرگان و بزرگ زادگان پیش شما مي آیند ، اگرچه بهر کسي رعایت موغوب مرعي میشود ، لیکن ادبي که بنسبت این بزرگ میبینم بکسی نمیبینم ، چنان میدانید که مگر نبي آمده است . آن شخص از سبب رغم این کلام راند . مخدوم‌صاحب فرمودند که بابا تو نمیداني قدر و رتبهٔ این بزرگ را ، ما میدانیم . و مهر کلان صاحب و مخدوم (مدني مرقد) گاهي از روي ادب، نام نامي آنحضرت را در مکاتیب که بجانب آنحضرت میفرستادند ننوشته اند . هنوز هم آن مکاتیب در کتبخانهٔ ما موجود . سبحان الله مگر پرتو حضرت نقشبندي صاحب بر وجود مسعود آنحضرت سایه افگن بود ، که این قسم بزرگواران هم باین حدود رعایت ادب میکردند :

منظور نگاهش شده هر کس که ز طالع
در چشم دهندش همه جا جاي چو مردم

تاریخ دوری بانتقال آنجناب در « دیوان مسکین » است توان دریافت .

مخدوم غلام حیدر بن مخدوم عبدالکریم (قدس سرهما)

جناب ایشان ملقب « بعالی حضرت » اند . فیض یاب از حضرت میرصاحب (قدس‌سره) اند، و حضرت میر صاحب (قدس‌سره) به اویسی فیوض، فیض اندوز از حضرت نقشبندی صاحب (قدس سره) اند .

باید دانست که چون تقریباً تذکر سعدبن سعیدبن القمرین الشمس درمیان آمد ، قلم میخواهد که، قدری بر آستان کرامت نشان بیان فیوض عنوان این حضرتین ، سر نیازمندی را بساید، و بتحریر این کلام ارشاد انجام رتبهٔ افتخار را بیفزاید . و کاتب نیز اگرچه از مشرب عزلت گزینی جنابین، خوف می آرد، اما آرزو دارد که خوشه چند، از خرمن سعادات خرمن برکات ایشان بردارد . چون امر اقدام این علم بین لا و نعم مذبذب افتاد، مطابق حکم ـــ اَمْرُهُمْ شُوْرٰی ـــ دل بجان دروازهٔ مشورت کشاده. درین وقت سروش بگوش هوش گفت که اکثر در مقالات بزرگواران ممدوح الذکر نمونه ازاحوال و گلی ازآبسال آورده‌ای! درین جا انموذجی و از گل سر برگی بیار، بانکل قلم را بتعطیل مسپار ، تا شائقین من دل الوجوه نگران نمانند ، و ادبیات افتراق نخوانند . پس مطابق تدبیر سروش عامل گردیدم، و گلی بلکه سر برگی از بهارستان برکات ایشان چیدم .

جناب عرفان انتساب مخدوم ابوالقاسم النقشبندي

آنجناب از درگاه فیض بارگاهِ مرشد خود ، حضرت شاه سیف الدین (۵) (قدس سره) بن حضرت عروة الوثقي خواجه محمد معصوم (۶) (قدس سره) بن امام ربانی مجدد الف ثاني حضرت شیخ احمد سرهندی (۷) فاروقی (قدس سره) ، بلقب "نورالحق" منور اند، و در الکه سند به "حضرت نقشبندي صاحب" معروف و مشهور .

چون بشرف حفظ قران کریم مشرف شدند بتحصیل علوم ظاهریه ساختند . بعد فراغت، بسعادات علوم باطنیه پرداختند. ابتداءً صحبتِ چند بخدمت مخدوم المخادیم نورالاقالیم مخدوم آدم صاحب (۸) (قدس سره) کردند . حضرت مخدوم فرمودند که استعداد شما بغایت عالی بنظر می آید ، اگر در سرهند مبارک بروید شاید بقدر بلند استعدادي، افاضه ایادیٔ فیوض شود . باین فرموده حالي شوق سرهند مبارک دامنگیر شد ، و مستعد روانگي شدند . بالجمله چون بسرهند مبارک رسیدند، حضرت شاه سیف الدین صاحب (قدس سره) بارادهٔ زیارت حضرت مجدد صاحب (قدس سره) در صدد سواري پالکي بودند . حضرت نورالحق صاحب هنوز چند قدم از ایشان دور بودند، تا منتظر ماندند ، و فرمودند بزبانِ هندي که " حضرت دادا صاحب تمهاری سفارش فرماتے هیں " یعنی حضرت جد صاحب سفارش شما میفرمایند . الغرض حضرت نورالحق صاحب قدم بوس شدند، فرمودند که شما هم همراه ما بزیارت بروید ! چنان معمول گردید .

[illegible] الفاظ هندي بعينه مقولهٔ آنجناب را از سبب فرط لذت ذکر کردم، که کلام اولیا را ذوقي است و وجداني، که در سائر کلمات خلق نیست. لذائذِ "عَلیٰ رَغْمِ اَنْفِ اَبِيْ ذَرٍّ" — در یاد آر و دل را فانيْ این قسم لذت و ذوق دار. و نعم ما قیل:

از دل نرود لذتِ حرفِ لب او
دُریست که از گوش برون نتوان کرد

الغرض در خدمتِ ایشان، تحصیل علوم باطنیه و عروجات و و نزولات مقامات را میدیدند. برین نسق مرات کرات به سرهند مبارک رفتند. نوبت ثالثه حضرت مرشد (قدس سره) وقتِ رخصت فرمودند که بروید و در سند احیاءِ طریقه بکنید که معاملهٔ ما و شما یکتائي پیدا کرد. حضرت نورالحق (قدس سره) از روي عجز و ادب عرض کردند که ما در خود این قدر قوت نمي‌یابم. و در آنجا سنگي عظیم کبیر و جسیم نهاده بود، حضرت فرمودند که برین سنگ نظر توجه بر گمارید! بمجرد نظر آن، سنگ آب شده جاري گردید. فرمودند که باین قدر توجه مؤثر دارید. حضرت نورالحق عرض کردند که این همه نوازشات عالیه اند، مگر در قران کریم است که قُلُوْبُهُمْ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً — قلوب بعضي مردم از سنگ هم سنگین تر اند. درین وقت فرمودند که بلي چنین است در آن هم قلوب علما سخت تر میشود، حالا در سند بیکي از علما متوجه شوید. چون در آن وقت سر زمرهٔ علماي زمان، میان عبدالباقي ساکن متعلوي ضرب المثل و بي بدل بودند، از سرهند بایشان متوجه

شدند ، و میان عبدالباقي صاحب در آن وقت وعظ میکرد ، و حالتي بر ایشان مستولي شد که بخود نماندند ، مردم این حالت را وقت و تاریخ و ماه و سال نوشتند . آنحضرت فرمودند که ذیدید باین قوت توجه شما کارگر است ، حالا خطهٔ سند بحکم الٰهي (جل سلطانه) دار الارشاد شما ست ، بروید و بخوبي احیاءٔ طریقه بکنید . عرض کردند که بتوجه آنحضرت چنان کنم ، و لیکن در چنین حالت آمد رفت طلّاب گردد و ما مسکینیم . فرمودند که بیا تا عمل قرطاس را بتو بدهم. قرطاس را مقراض کرده در مشت کن ، هر چیز که خواهي روپیه یا ریال یا اشرفي بخیال آر ، و مشت را وا کن، شي مخیّل نمایان شود . معمول گردید چنان شد .

انتباه : ابتداءً عمل قرطاس معمول بود ، بعده باسر او تعالیٰ تسخیر هوا عطا شد ، یعني در هوا دست برند و هرچه خواهند بدست آید .

بالجمله درسند تشریف آوردند، و بخوبي احیاءٔ طریقه فرمودند، بدان مثابه که سند کجا بلکه از ولایات بعیده مردم طلبهٔ فیض میشدند . سید گل شاه هندي دهلوي که مقبره اش معلوم فقیر کاتب است ، و میان محمد صدیق صاحب وزیر بادشاه دهلي که قبر سنگین وي قریب دروازهٔ مسجد جانب جنوب است ، هر دو ولایتي آدم اند ، بسکه مفتون جذبات شدند بوطن مراجعت نکردند، درینجا ماندند و جان را فداي جانان کردند :

فروغ روي جانان دید ، جان داد

در بندر سورت دو سه خلیفه داشتند که مروّج طریقه بودند،

نام نامیٔ ایشان در انتخاب "معیار السالکین" درج اند . غرض که توجه آنجناب خورشیدی بود که تاریکیٔ قلوب طلبه را بیک آن دفع میکرد :

چو از افق آفتاب آید نمایان
گریزد ظلمت اندر گوشه پنهان

نقل : میان ابوالحسن صاحب (خشت واله) که در ملک تهتر جانب عمرکوت مسکن داشت طالبی جیّد بود ، هر جا که بزرگواری میشنید بخدمتش حاضر میگردید ، اگر بعزم یک دَهَه میرفت دو سه دَهَه بلکه چله در آنجا میماند .

و کذالک بعزم یک چله دو سه چله بخدمت آن بزرگوار میگذراند. چون فیض بخشیٔ آن جناب شهرهٔ آفاق و عالمگیر شد بعزم چهلیه در آمد ، چارم روز یا پنجم روز رخصت دادند و خلافت عطا فرمودند و سعی احیاٴ طریقه نمودند. چون بمسکن رفت مردم از هر طرف بملاقاتش رسیدند و پرسیدند که شما را داب آنست که بعزم یک چهلیه دو سه چهلیه در آنجا بمانید، شاید دریجا دل نگروید؟ فرمود "اي آه! این چه سخن میرانید و این چه داستان میخوانید :

اتي جي هڪ گهڙي بين سي چمار

(یعنی یک گهری این مرشد فیاض به تمام عمر دیگران ماند) من تمام عمر آنچه از هر در میجستم ازین درگاه بسه چار روز یافتم ــــ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ عَلٰى ذٰلِكَ".

نقل : شخصي بدرگاه پير پته سلطان (ره) (قدس سره) باراده محصول مقامي از سلوک چهليه بنشست، چهلم شب پير (قدس سره) بوي فرمود که "بابا درين زمان آن طلب رفت و آن طلاب رفتند، اين قسم از کجا حاصل شود؟" بيچاره بيدلانه ملول گرديد از آنجا که آوازه فيض بخشي آنجناب شنيده بود، جهت قدمبوسي تشريف يافت و دل بستگي ديد، شغل مقامات سلوک ورزيد. بمدت قليله از آن مقام که منوي داشت دو سه زينه بعروج و صعود بالا تر بر آمد. درين وقت بيادش آمد در حضور بخلوت عرض کرد که پير (قدس سره) چنين فرمودند، حالا ما بخدمت از آن مقام بالاتر صعود يافتم. آنجناب فرمودند که بابا پير (قدس سره) حق فرمود، او هرچه بدست آورد بمحنت شاقه و رياضات لائقه، درين زمان کجا اين مشتاق و کجا آن مشتاق. مگر درينجا بحر بي پايان ميامن او سبحانه بجوش طغيان آمده است، که هر زمين خشک لب را سراب ميفرمايد و نيسان فضل ايزدي باران وابل ميبارد که اصداف قلوب طلبه را پُر دُرر مينمايد. وَهْب ديگر است و کسب ديگر، کاسب را خياط باشد يا گاذر. اگر بپرسي آيا يک لک روپيه جمع ميتواند شد، في الفور بي تامل گويد که از ناممکنات است. و آنکس را که بادشاه وقت از روي مکرمت طلبيده بيک آن ده لک روپيه عطا کرد، اگر بپرسي جواب دهد که اگر خدا خواهد بيک دقيقه ميسر آيد.

آنچه بيک روز کرد يک نظر شمس دين
فخر کند بر دهه طعن زند بر چله

وجه تسمیه حجره بحجره حضوري: شبي وقت صلوة العشا بود، فقيري دير در وقت معهوده شد، و از حجره صوت مهموس مسموع ميشد. فقرا دانستند كه شايد بزرگي از صنادید بلده آمده است، باو ملاقات ميكنند. بعده آنجناب از حجره بر آمدند و وضوئي تازه كردند، فقيري را گفتند كه دستار از حجره بيار. فقير دستار مبارک آورد و ليكن متخيله‌اش حيرت گرفت، كه دو صوت مهموس مسموع ميشدند و از حجره تنها آنجناب بر آمدند. بوقت راز پرسيد، فرمودند كه آنحضرت (صلي الله عليه و آله و اصحابه و سلم) تشريف فرما شده بودند. بعد هذا حجره را "حجرهٔ حضوري" نام شد.

جناب گردون آياب حضرت شاه ضياء الدين الحق صاحب سرهندي المعروف به "محفه والا صاحب" فرمودند كه مسموع كه — "شيخ جيو مكلي (۱۰) جو ديو" — يعني شيخ جيه "چراغ مكلي" است، زيارت بايد كرد. بعد فراغت فرمودند كه علي التحقيق "چراغ مكلي" است. رين نمط زيارتها ميكردند و مي آمدند. چونكه از زيارت حضرت نورالحق صاحب فارغ شدند، فرمودند كه اين بزرگوار "خورشيد مكلي" است، و پيش خورشيد چراغ را چه ضيا. و چون نوبت ديگر به سند تشريف آوردند بمراقبهٔ اين درگاه دير كشيدند، و پس از فراغ فرمودند كه يک خانقاهي از سرهند مبارک است.

فقير كاتب گويد بر كتابي از كتبخانهٔ خود و اغلب كه "كشف الغطا" باشد، چند اوراق در بشارات آنجناب كه حضرت

مرشد (قدس سره) داده اند، بخط صاحبزاده میان غلام احمد صاحب دیده ام، جای حیرت است. و در زمان فیض توامان چندین علما و چندین صلحا مکاتیب به سرهند مبارک فرستاده اند، همه‌ها را جواب این است که از درگاه او سبحانه خطّه سند حوالهٔ ارشاد مخدوم میان ابوالقاسم است، هر چه جویند از آنجا جویند. این مکاتیب نیز قدر یک دو جزو باشد، یک مکتوبی از آنجا تبرکاً نقل میکنم. ۱-

سبب شهرت آنجناب به حضرت نقشبندی صاحب:

آنکه طریقهٔ جلیلهٔ نقشبندیه را در سند گویا نام نبود، طریقهٔ قادریه و سهروردیه بسیار غلبه داشتند. طریقهٔ چشتیه تا هنوز هم در سند چندان معروف نیست. آری در تمام سند یک نفس نفیس مخدوم المخادیم نورالاقالیم مخدوم آدم صاحب (قدس سره) طریقهٔ نقشبندیه داشتند، و بسکه دو طریقه موصوفه غلبه داشتند کسی باین طریقه مائل نمیشد. حضرت مخدوم (قدس سره) مزدوران معماری یا گیاه فروشان یا هیمه فروشان روز ماحصل اوشان را میدادند، و طریقه میفرمودند. این قسم مردم قرار و آرام دیده بخدمت میماندند، و بشام روزینه گرفته بخانه میرفتند. و جهّال بلکه غیر جهال هم از سبب رغم، خورده‌ها میگرفتند، و میگفتند که نو طریقه و نو رسم پیدا شده. بلکه در ابتدای فیض بخشیٔ حضرت نقشبندی صاحب نیز هنوز طریقهٔ خورده گیری مسدود نبوده. آخر چونکه فیض بخشیٔ آنجناب رطب و یابس را منور گردانید، و قنادیل

۱- اینجا در کتاب بیاض است، جای مکتوب خالی است.

قلوب بانوار اذکار و افکار روشن گردید . ارادت و عقیدت خلق روز افزون شد ، تا که جوق جوق خلق از هر جانب آمدن آغازیدند ، و فوج فوج مردم از یمین و شمال قدمبوسی برگزیدند :

فَطُوبَیٰ لِبَابٍ کَبَیْتِ الْعَتِیْقِ
حَوَالَیْهِ مِنْ کُلِّ فَجٍّ عَمِیْقِ

و از دست مبارک آنجناب احیای طریقه چنانچه باید مفتوح گردید ، و انتشار رحمت الٰهی از توجه ایشان ، چنانچه شاید چشم بصیرت دید . و لنعم ما قیل بالعربیه :

کَانْبُوْبٍ لِیَرْحَمَتِهٖ تعالیٰ
وَمَا الْاَنْبُوْبُ اِلَّا قَیْسُ مَاءٍ

فلاجرم زبان زد خلائق "نقشبندي صاحب ! نقشبندي صاحب ! !" شد ، و این لقب استقرار گرفت . درین وقت در دل ابحار برکات و خوارق و توجهات ایشان بجوش تموج دارند ، لیکن چه کنم که بحر زخّار است و فکر اختصار و خوف نازک مزاجي هم طاري است ، که بحضرت عمدة العلماء الربانیین و قدوة المفسرین و المحدثین مخدوم محمد معین (۱۱) (قدس سره) که از معتقدان آنجناب بود ، و مقابل قدم کرامت توام ایشان مقبره دارد ، رخصت تصنیف رساله ندادند :

بس کنم خود ، زیرکان را این بس است
بانگ دد کـــردم اگر در ده کس است

بتاریخ هفتم شعبان سنه یک هزار و یک صد و سي و هشت (۱۱۳۶ ه) بگلزار اعلیٰ علیین خرامیدند ، و وصال عریاني

برگزیدند. تواریخ قدیم و جدید انتقال آنجناب بسمار اند، مگر فقیر بر یک تاریخ که منقوش مقبرهٔ شریفه است، قانع میشود:

بسال وصل او هاتف بفرمود
"ابو القاسم سراسر نور حق بود" (۱۱۳۸ھ) (۱۲)

میر سید نظر علی بن میر احسن الله صاحب (قدس سرهما)

ملقب به "حضرت میر صاحب" اند، و همشیر زادهٔ مخدوم صاحب (مدّئي مرقد) اند، و صبیّهٔ مخدوم صاحب، نامزد میر صاحب شده بود، اما کتخدائي نشد. اي همدم اي همقدم معنئ این فرد:

من باشم و دلدار دگر هیچ نباید
سر بر قدمِ یار دگر، هیچ نباید

اگر جوئي درین جا جوي، اخلاص که او سبحانه بحضرت میر صاحب عطا کرده بود، کم کسي را از اولیاء الله تعالیٰ عطا باشد. بعد از فراغ از حفظ قران شریف مائل بتحصیل علوم شدند. در عین تحصیلِ علومِ ظاهریه، طلب علوم باطنیه هم میکردند. بمجاهدات و ریاضاتِ شاقه درین وقت هم که مراهق باشند میپرداختند، امّا بوضعی که کسي را خبر نشود، دیگران کجا که از اهالیٔ بیت هم خفا بود. مگر از آنکه کار خانگي بود و امرِ مستمره شد، اهالیٔ بیت مي فهمیدند، امّا از آنکه مبادا شکر رنج شوند، کسي نمیگفت. اگر کسي از سبب شفقت و محبت که باین عمر صغیر باین مجاهدات

کبیر میسازند ، گاهي میگفت — هم برمز و ایما .

اقسام شرف و انواع تعظیم که او سبحانه پیدا فرموده همه ذات آن ذات الحسنات را او تعالیٰ عطا فرموده . سیّد حافظ قاري حاجي عالم کامل مکمّل عامل اوراد بودند . و مخدوم صاحب (مدّئي مرقد) میفرمودند که قرات که این فرزند ارجمند میکند ، کسي در سند نمیکند — بنحوي قران را میخواند که گویا معني ادا میکند .

و از شور و غوغا و سیر مریدان بغایت تبرّي داشتند ، بلکه اندرین ماده بحضرت مخدوم صاحب (مدّئي مرقد) هم بارها گفتند . یک نوبت آنحضرت هم قبول فرمودند که نمي بر آیم ، بعد چندي باز بر آمدند . میر صاحب وقتِ قدوم گفتند که حضرت خالو صاحب تقرر نه برآمدن فرموده بودند ، باز ندانم از چه باعث برآمدند؟ مخدوم صاحب فرمودند که او سبحانه این نعمت را بشما کرامت فرموده ، ما را لابد است که نمیگذارند .

میفرمودند که او سبحانه ما را آنقدر طاقت کرم کرده است که اگر از "نالهٔ گهار" تا خانقاه که تخمینا قریب نیم میل باشد ، دیگها را برپا کنم و هر ذاهب و آئب را بخورانم ، میشاید . و لیکن ما فقیري را اختیار کرده ام که من و خدا باشم ، دیگر هیچ که هیچ است .

و با آنکه از تصرفات و مکاشفات و امثال این اقوال و افعال نهایت کناره کش بودند . اما هر کسي که سرمایه داشته باشد،

هر چند مخفي دارد و پنهان کند — مستور نماند . روزي براي اداي صلوة الظهر میرفتند و از درِ خانقاه شریف در صدد برآمدن بودند ، تا کودکي دوان پیاله با قدري آب بدست ، قدمبوس گشت — و زار زار بگریست و عرض کرد که پدرم بحالتِ سکرات است اگر درین وقت وفات کند من صغیرم نهایت بد حال شوم . فرمودند که چند سال باید که تو قوّت گیري و از بد حالي مامون ماني ؟ گفت شانزده سال . آب را دم فرمودند و بنوشانیدن پدرش امر فرمودند ، و فرمودند که — شانزده سال پدرت حیات ماند، متفکر مباش . آب دم کرده را بپدر نوشانید، في الفور آثار صحت نمایان شدند و رفته رفته ضعف گذاشت و بکار بار خود مشغول شد . و باز بعد سنین کثیره پدرش همان حالت معهوده رو نهاد — آنحضرت براي اداي صلوة الظهر همان وضع مذبوره در صدد برآمدن از درِ خانقاه شریف بودند ، تا همان کودک حالا جوان بود بر نسق موصوف بگریست و قدمبوس گردید و حال پدر را بیان کرد . فرمودند که پیشتر که برین منوال آمده بودي او را چند سال گذشتند ؟ گفت شانزده سال . فرمودند مدتِ معهود تو تمام شد ، اگر آن وقت زیاد میگفتي زیاد میشد ، حالا رضا بقضا ده و از سرِ این امید وا گذار . آن جوان بخانه رفت . هنوز ساعتي نگذشت که پدرش در گذشت . سبحان الله او سبحانه چنانکه اولیاء الله را طي مکان آسان میفرماید طي زمان هم سهل میکند :

آن دعاي شيخ نه چون هر دعا ست
فاني ست او ، گفتِ او گفتِ خدا ست

روزي مريدي عرض کرد که حضرت مسلماني چيست ؟ فرمودند که وقتي معلوم خواهد شد . چند روز بگذشت باز پرسيد، بعينه آن جواب يافت . روزي بعد قدمبوسي آنحضرت، بخانه خود ميرفت ـ ناگاه در راه هجوم مردم ديد متفحص شد، ديد که بر چبوتره سرکاري متهمي را سپاهيان سرکاري قمچي‌ها ميزنند . ساعتي بايستاد و آن حالت را افسوس خورد، و پشت آن از ضرب قمچي و تازيانه مانند سطور کتاب شدند، بکمالِ تاسف بخانهٔ خود آمد . درين وقت پشت خود را بنهايت درد مند ديد باهاليُ بيت گفت که من پشت خود را بي هيچ شديد الوجع ميبينم، ببينيد که چه حال است ؟ دامن پيرهن را برداشته ديدند که تمام پشت سطر سطر بمانند کسيکه او را تازيانه زده باشند، شده است . حيران شد و از شدتِ اوجاع صاحب الفرش شد ـ چون بافاقه رسيد بخدمت آنحضرت در آمد و سر گذشت باو گفت . فرمودند که مسلماني که ميپرسيدي همين است که دردي که بر برادر مسلمان رسد بر خود داند ـ نه بعلم اليقين فقط، بلکه بحق اليقين .

نقل من تصرفات : حاجي قادو پدر محمد آگريه (۱۳) که از مريدان بود و در آغاز پير سني شاديُ ديگر ميکرد، و درين وقت بنائي يک سن از دندان ثنايا منهدمش شده بود، و دريچه از دندان نمايان بود . در ايام قرب شادي،

روزي حضرت میرصاحب وضو میفرمودند، حاجي مقابل شده عرض کرد که شادي میکنم و از میان دندان دریچه نمایان است که باعث شرم فراوان است ـ اگر درین امر دعاي شود بتوجه حضرت آسان است. فرمودند که این را بما بنما، دندان را ظاهر کرد. فرمودند که علي التحقیق جاي شرم است، بیا این مسواک را که حالا ما بوضو بکار داشتم بیشست شو باستعمال در آر. چنان کرد. قدري دندان بیمین و قدري دندان بشمال بالید، آن فرق محو گردید، باقي قدري نا معلوم که لایعبوبه بود بماند ـ خوشدل شد و شکر الٰهي بجا آورد.

انتباه: راي آنحضرت آن بود که تا توانند در قول یا فعل چنان معمول باشد که در مذاهب اربعه جائز باشد. از سبب اجتناب از ماي مستعمل لباس وضو دیگر بود و لباس صلوة دیگر، با آنکه پیش آنها که ماي مستعمل طاهر نیست قطرات افشان وضو معاف اند. ازین یک احتیاط احتیاطات دیگر را بشناس. و "عالي حضرت" یعني جد صاحب ما را هم معمول بود ـــ روزي با تفاق ناگهاني قدري از "مِمّا مستهُ النار" خوردند، بعد خوردن بیاد آمد. وقت نماز قریب بود، تاسف بردند و وضو نو کردند. آخر پیاله نوش این خُم بودند، چرا چنین نباشند. در همه امور تبعیت آنجناب منظور بود، فیض ظلي داشتند، قدم بر قدم آنجناب مي نهادند ـ تار موي را تفاوت نبود، هر چه آنجا شنیدم اینجا دیدم. قدري از مناقب حضرت میر صاحب در "تحفة الفقیر" که رساله‌ایست در حالات

عالیحضرت نیز تبرکاً درج کرده ام، باید دید.

وقتي در اخیر مرض بنهایتِ ضعف چنانچه بهر دو پهلو بر مردم تکیه داشتند ـــ براي اداي صلوة بمسجد میرفتند. درین وقت حضرت جد صاحب، سجاده برداشته پیش پیش روبرو بکمالِ تلهف میرفتند. فرمودند که نماز بمسجد آن مقدار بزرگوار چیز است که در چنین حالت هم جهت او میباید رفت. حضرت جد صاحب گفتند، بلي! حضرت باز فرمودند که بابا غلام‌حیدر شما را میگویم، گفتند که بلي! حضرت میدانم. عاقبت خود هم بموجب نصیحت و تبعیت آن صاحب کراست چنان کردند. بعینه بهمان حال بهر دو جانب تکیه بمردم جهت نماز بمسجد میرفتند، در جمیع ایام بیماري بجمیع اوقات بهمان تبدیل لباسِ وضو، الا دو وقت عصر و شام از آن نماز شام بتیمم و حالت اضطجاع بود، و فراغت از سنتِ مغرب- همان، و پریدنِ طائر روح همان ـــ مگر عصر که آن هم بتبدیل لباس وضو و جماعت در حویلی بود، اتباعاً للمرشد که حضرت میر صاحب نیز یک دو وقت نماز بخانقاه گذارده بودند. در چنین اوقات جمیع مردم حیران میشدند که با آنکه در شش روز یک توله طعام‌را تناول نفرموده اند، و ضعف بیماري علاوه آن‌چسان اینقدر محنت میفرمایند و میتوانند. در ضمن این مقالات شخصي این دو بیت حضرت مولوي برخواند:

قوّتِ جبریل از مطبخ نبود
بود از دیدارِ خلاّقِ وجود

همچنین این قوّت ابدال حق
هم ز حق دان نه از طعام و نه از طبق

سبحان الله! بسکه عالیحضرت در حضرت میر صاحب فانی بودند ـ درینجا هم آن تاثیر نمایان شد که در ضمن احوالات حضرت میر صاحب (قدس سره) بی اراده ذکر عالی حضرت (قدس سره) در آمد ـ

بالجمله بتاریخ نهم ماه ذوالحج سن یک هزار و دو صد و بیست و سه (۱۲۲۳ ه) شب حج عید، وصال جانان میسر گردید و نوبت بدرود ازین جهان فانی رسید:

چیست ازین خوبتر در همه آفاق کار
دوست رسد نزد دوست، یار بنزدیک یار

و تواریخ قدیم و جدید در انتقال حضرت میر صاحب فراوان اند، مگر فقیر بر این دو تاریخ معروضهٔ خود میکند ـ باشد آنکه دروازهٔ حسن قبول آنجناب زند:

ای وا دریغ! ساز سفر کرد زین جهان
آنکس که بود شمع شبستان عارفان
خندان گلی! که رونق باغ سیادت ست
تابان مهی! که پرتو چرخ کرامتست
از فیض ورع شد بصف اولیا امام
بر آسمان معرفت آمد مه تمام
در باغ حافظان کلام خدا ست گُل
حجاج کعبه را بود او هادیٔ سُبل

بر تختِ دین و کشور، تکمیل شاه بود
بر اوج جاه رتبهٔ اکمال، ماه بود
خورشید نور بخش بمثلش، فلک ندید
خندان چو او بهار بباغي گلي نچید
اخلاص در عمل اگر آموزي اي پسر
زنهار در بدر مشو اینجا بیا پسر
ذوق من و خدا بودت گر بدل مدام
در خانقاهِ حال فزایش بکن مقام
گفتم سلیقه را که بتاریخِ انتقال
بر گو چنان که قال بود ترجمان حال
طبعم بگفت چون بسوي سن شتافته
"عیدِ وصال را بشبِ حج یافته"
۱۲۲۳ھ

یا رب طفیلِ این شه اقلیمِ معرفت
عرفان من نصیبهٔ من کن ز مکرمت
روي دلِ "خلیل" بکن سوي فضلِ خویش
سوي رُخِ حقیر بکن روي فضل خویش

بود اختري باوج کمالِ فیوض و رشد
زان سالِ او بگفت خرد "بود اختري"
۱۲۲۳ھ

پدان: نوّرک الله تعالیٰ بنوره که زماني قلم خضر قدم در ظلمات دوات بجستجوي آبحیات تذکرهٔ نورین منورین

(قدس سرهما) مراودت داشت ، چون از آن آب حیوان تازه شد و علم سرور بحصول این نعمت بر افراشت ، میخواهد ناواقفان طریق را بدلالت خیر ذکر عالی حضرت (قدس سره) دهد . وَ هَا هُوَ يُشْرَعُ فِيْ ذِكْرِهِ الشَّرِيْفِ وَ اَحْوَالِهِ السَّنِيْفِ .

چون عالیحضرت (مخدوم غلام حیدر) از تلاوت قران کا فارغ شدند حضرت حاجي صاحب قبله گاه ایشان پرسیدند ، و تعلیم علم بکدام استاد میل خاطر است ؟ اشاره بحضرت صاحب کردند . الغرض بتعلم علوم مشغول شدند و جانب شغف تمام داشتند .

روزي کاتب الحروف بفتواي نوبت طفلي در رفتن بخدمت استاد تعلل کرد ، فرمودند که "چو این قدر اهمال کا این ایام بي بدل اند، تضیع آن نهایت ناگوار است . وقتیکه بطلب علم شغل داشتم، یک روز ناغه نکردم تا که کدخدا ما شد - در آن روزها نیز هر روز سبق میگرفتم ، مگر یک را شادي که ناغه افتاد . تو بادنیٰ سببي که زینهار منظور نیست لیت و لعل میکني؟ این ایام را غنیمت شمار و از همه امو پیش نهاد دل تعلم علم بدار."

بالجمله بعلم مشغول بودند تاکه در فقه ، هدایه شروع کردند و روز و شب بجد و جهد سرگرم آن بودند . روزي د خانقاه شریف مطالعه میکردند و در آن محو بودند ، تا حضرت میر صاحب قریب آن صفحه تشریف آوردند و فرمودند که

"غلام حیدر میداند که هرچه هست در کتب هست". درین وقت بوضعي توجه کردند که سرگرمي شوق علم رو بسردي آورد ، کتاب را در زمان پوشیدند و طالب آن نعمت عظمی گردیدند .

الحاصل بشغل علوم باطني سالها مشغول بودند . و بحضرت میر صاحب (قدس سره) تعشقي پیدا شد بحیثیتي که از خود و از خودي خود گذشتند . هر عملي که میبود گو خسیس ترین باشد، شرف خود دانسته باقدام آن پیش قدمي از فقراء میکردند . باین جانبازي بآن مقدار سرفرازي یافتند که حضرت میر صاحب را هم بایشان محبت مفرط گردید ، تا بعشق انجامید :

من تو شدم تو من شدي ، من تن شدم تو جان شدي
تا کس نگوید بعد زین ، من دیگـــرم تو دیگري

سبحان الله ! و سبحانه عالي حضرت را چه مقدار نیاز و نیستي عطا فرموده که پیش عزیز و قریب خود بوضعي بخدمت بسر بردند که نه نوکر نزد آقاي خود و نه عبد نزد یک سیّد بسر برد . هنوز عجب تر آنکه خود، فرزند صاحب دستار بودند — و اهالي دستار البته قدري مزیّت خود را تصور میکنند ، و قانون شرف دستار هم بتاکید اکید مرعي منظور بود . حتّي که چون حضرت میر صاحب (قدس سره) از حج مراجعت فرمودند ، در آن ایام روزي عالیحضرت اندرون حویلي رفتند — حضرت میر صاحب باخویت مکوّمه خود فرمودند که میان غلام حیدر را هدایا و تبرّکات آورده بدهند — امّا بآن نوع ادب که مریدان

بمرشدان کنند. و لیکن وقتیکه او سبحانه خواهد. آن دور
اندازد که نیکو باشد. و لنعم ما قال المولوي المعنوي:

آئینهٔ هستي چه باشد، نیستي
نیستي را جو، گر ابله نیستي

اگر خود بیني مرعي میشد این درجات و برکات از کج
میرسیدند. حاجي سومار سیدپوري میگفت که لقاي الٰهي جل
سلطانه که عالیحضرت را حاصل است، بآن وضع است — که
انبیاي کرام را حاصل بود. وضع حصول انبیا دیگر است و وضع
حصولِ اولیا دیگر. و حاجي سومار آن بزرگوار شخص بود که
در حق او چنین فرموده اند که از آن جماعه است که
حق تعالیٰ در باب ایشان این کریمه فرموده — رِجَالٌ لا
تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَ لاَ بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ —
و از خاص مریدان حضرت میر صاحب است، بآن درجه که
حاجي را اکثر اوقات یاد میفرمودند، و عالیحضرت اکثر اوقات
این مصرع میفرمودند:

الفت بکس مگیر، که کلفت ز الفت ست

و اغلب این فرد نیز بر زبان درر فشان داشتند:

هر که خدمت کرد، او مخدوم شد
هر که خود را دید، او محروم شد

و این الفاظ لاسیما در اخیر عمر میفرمودند که "با ادب
با نصیب، بي ادب بي نصیب" — و میفرمودند که مراقبه نه
آنست که سرفرو برد، مراقبه آنست که قولاً و فعلاً خود را
نگاه دارد، تا از حدود شرح و ورع بدر نشود. یعني غفلت

درون حجره دل نیاید ، و ذکر و فکر بیرون نه برآید ، خسرو (قدس سره) چه خوش فرموده است :

بگردِ دیدهٔ خود ، خار بستي از مژه کردم
که نه خیال تو برون رود نه خواب در آید

خواب عبارت از غفلت است . آري در مکاتیب مجددي مرقوم است که ذکر عبارت از طرد غفلت است .

از فقیر میر محمد جاکهره (۱۴) منقول که روزي من و فقراي دیگر حاضر بودیم ، فرمودند که " باید که آن مقدار خورده شود که مؤید عبادت باشد ، و لائق آنکه قدري گرسنگي همیشه لاحق حال باشد . الحق ـــ کُلُوْا وَ اشْرَبُوْا وَ لَا تُسْرِفُوْا "

از محمده درود گر منقول که روزي فرمودند ، " اي فقیر پیش ما کراست بسه وجه نامرغوب است ، اول آنکه باشخاص که فائده میرسد اراده از حد شرع متجاوز میدارند . ثاني آنکه مردم سخن بدیگري کنند و او بدیگري ، الی غیر ذلک ، و این امر موجب رسوائي شود . ثالث آنکه کسانیکه آن حقیقت بشنوند اراده آرند و آمد رفت دارند ، ازین معني اوقات ضائع شوند . " هر چند عالیحضرت از کرامات و امثال این حالات نهایت کناره کش بودند ، اما از آنجا که مُشک در صد پرده هم مخفي نماند ، بالضرور خوشبویش مشام را معطر دارد . از ایشان نیز چندین خوارق ظاهر شدند ، و بعضي از آنها در رساله " تحفه الفقیر " که متضمن حالات عالیحضرت است درج اند . درین جا هم طرداً

للهاب و تفریحاً للطلاب یک دو مینگارم، تا این نسخه خالی از برکت نباشد.

کرامت: روبرو از سیادت پائگاه نجابت دستگاه سید پیر دنه شد شکر الهي مسموع که در شهر کدام معامله برو شد و ما هم معین یک جانب بودم، معامله مطابق رای من که حق همچنین بود فیصل شد. طرف ثاني بر من متهم خواندند، اعضای من خشک شدند چنانچه نشست برخواست بمشقت انجامید. رفته رفته کار بجای رسید که بول و غائط هو بر چارپایه میشد. عاجز شدم و بآنحضرت پیغام کردم. بع صلوة العشاء تشریف فرمودند هم احوال را معائنه کردند و هم بمکالمه شنیدند. فرمودند که فردا بر مزار شریف حضرت نقشبندي صاحب بیایند که باشد که او سبحانه فضل نماید سید گفت من طاقت پائین شدن از چارپایه ندارم، آمدن ب درگاه کجا از من صورت بندد؟ فرمودند که چنان کنند بسکه از اوضاع کرامات ایشان واقف بودم قبول کردم. دانستم که درین امر سرّي است که حالا بفهم من نمي آید بصبح عزم درگاه کردم در خود قوّت پائین شدن از چارپای یافتم، و به قعود مائل بر آمدن و رفتن شدم. طاقت یافتم، باین حال از یک صفحه در گذشتم، چون بصفحه دیگر رسیدم طاقت زیاد دیدم. برخواستم بهیئت رکوع رفتم. چون بیرون از حویلی شدم قوت راست قد شدن شد. راست رو شدم، مگر بدردناکی و درد قدم بقدم کم میشد. چون از بلده بر آمدم و بر پُل می

گفتن شاه شیرازي که معروف است رسیدم، درد بالکلیه مندفع گردید. پس بجستي و چالاکي بدرگاه رسیدم. دیدم که آنحضرت در مراقبه اند، از ادب انتباه نکردم بزیارت مشغول شدم. چون از مراقبه فارغ شدند حالت پرسي فرمودند. سراسر بیان کردم، فرمودند که از توجهاتِ حضرت نقشبندي صاحب (قدس سره) چه دور که اینقسم مشکلات شدیده بآساني آسان شوند.

کرامت: روبرو از فقیر قادرنه مسموع، که من هر روز بر مزار حضرت نقشبندي صاحب نماز خفتن خوانده میرفتم، و نماز صبح بشهر در آمده باقتداي آنحضرت میخواندم ـ و در آن ایام بذکرِ سلطاني مشغول بودم. روزي فرمودند که تو هر شب میروي مبادا که بتو کدام واقعه رُو نماید، فلاجرم بدان که اگر کدام واقعه پیش آید، این الفاظ بخوان. فرداي آن، چون بر کوه برآمدم پاي من بند شدند، هر چند سعي کردم قدم برداشتن نتوانستم. درین وقت نصیحت آنحضرت بیاد آمد و الفاظ را خواندم، في‌الحال روان شدم. سبحان الله! شاید بمکاشفه آنحضرت را معلوم شده بود که باین شخص چنین واقعه رو دهد، فلاجرم علاجِ او فرمودند.

بقضاي رباني و حکم یزداني بتاریخ هفدهم صفر سنه هزار دو صد و شصت و یک (۱۲۶۱ ه)، بعد اداي نمازِ مغرب بمجرد فراغ از سنت، ازین جهان انتقال ورزیدند و بایوانِ وصال خرامیدند. إنّا لِلّٰهِ وَ إنّا إلَیْهِ رَاجِعُونَ. تواریخ تعزیت بسیار اند، و این نسخه قلیل المقدار. فلاجرم بعضي از آن مینگارم.

تاریخ فرمودہ سیادت پائیگاہ نجابت آگاہ میر سید صابر صاحب "صابر" بن میر غلام علی صاحب "مائل" بن سید غلام علی شیر صاحب "قانع":

"اَیُّهَا الْمَخْدُوْمُ الْمُکَرَّمُ، وَ مُکَرَّمُ الْمُحْتَرَمُ اَکْرَمَکُمُ اللهُ الْعَظِیْمُ، الَّذِیْ هُوَ لِعَبْدِهٖ نِعْمَ الْمُکَرِّمُ، بِاَجْرِ صَبْرِ جَمِیْلِکُمْ عَلٰی مَصَائِبِ مُفَارَقَةِ الْمَخْدُوْمِ الْمُعَظَّمِ، الْحَبْرِ الْاَفْخَمِ الْمُسْتَقِیْمِ عَلٰی جَادَةِ الشَّرِیْعَةِ سَالِکِ مَسَالِکِ الطَّرِیْقَةِ، عَارِجِ مَعَارِجِ الْحَقِیْقَةِ، شَارِبِ مَشَارِبِ الْمَعْرِفَةِ، اَخِیْ حُجَّاجِ بَیْتِ اللهِ الْحَرَامِ فِیْ اَوَانِهٖ، وَ اَفْضَلِ زُوَّارِ حَضْرَةِ سَیِّدِ الْاَنَامِ (صلی اللهُ عَلَیْهِ وَ آلِهٖ وَ اَصْحَابِهٖ وَ بَارَکَ وَ سَلَّمَ) فِیْ زَمَانِهٖ، الْمَخْدُوْمُ غُلَامُ حَیْدَرِ النَّقْشْبَنْدِیُّ الصِّدِّیْقِیُّ، عَلَیْهِ مِنَ اللهِ الْاَکْبَرِ الرِّضْوَانُ السَّرْمَدِیُّ، فَلَمَّا کَانَ اَکْثَرُ ذِکْرِهٖ اَلشَّهَادَتَیْنِ الْکَرِیْمَتَیْنِ، فَاَوْقَفَ دُعَائَهٗ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهٗ اِلْحَاقَهٗ، فِیْ زُمْرَةِ الْمُسْلِمِیْنَ الصَّالِحِیْنَ، وَجَدْنَا کُلَّ وَاحِدَةٍ مِنَ الشَّهَادَتَیْنِ، تَارِیْخَهٗ مُوَافِقَةً لِتَارِیْخِ انْتِقَالِهٖ وَ مُطَابِقَةً لِسَنَةِ وِصَالِهٖ بِهٰذِهِ الْاَلْفَاظِ:

---

(۱) اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ الْحَیُّ الْهَادِیُ وَحْدَهٗ لَا شَرِیْکَ لَهٗ اَبَدًا اَبَدًا (۱۲۶۱ھ)

(۲) اَشْهَدُ اَنَّ سَیِّدَنَا وَ سَنَدَنَا وَ مَحْبُوْبَنَا مُحَمَّداً عَبْدُهٗ وَ رَسُوْلُهٗ اَبَداً" (۱۲۶۱ھ)

---

(۳) یَا اِلٰهِیْ تَوَفَّنِیْ مُسْلِمِیْنَ وَ اَلْحِقْنِیْ بِالصَّالِحِیْنَ (۱۲۶۱ھ)

و از سید صاحب، تواریخ دیگر بزبان فارسي منظومه هم موجود اند ، مگر فقیر از سبب فکر اختصار باین قدر قانع شد .

گفته کسي از مریدان و معتقدان پر اختصاص :

دریغا که مخدوم دوران برفت
خزان گشت عالم بهاران برفت
بباغ هدیٰ بود خوشبو گلي
ببزم تقیٰ خوشنوا بابلي
میْ یادِ حق را عجب ساقيْ
عجب ماحيْ دور زرّاقيْ
گر از ذکر پر کرد جامِ شراب
سرِ غفلت از فکر میشد کباب
ندانم چه خواهد غم و رنج خواست
حریفان چه گویند ساقي کجا ست
کسي از تواي نیک خُو خوش سیَر
ز نام و نشانش بپرسد اگر

سر آل صدیق اکبر بگو
غلام در نام حیدر بگو
ز هاتف چو جستم سن التقال
بگوشم بگفتا که سال وصال
بگو "باد صدیقي از صدق جان
بصدیق اکبر بهم در جنان" (۱۲۶۱ھ)

ایضاً :

گوش جان و دل من، سال وفاتش ز سروش
"شد زوال مه برج شرف و عز" شنفت (۱۲۶۱ھ)

مخدوم عبدالکریم بن مخدوم غلام حیدر (قدس سرهما)

آنحضرت ملقب به "دائم الصوم صاحب" اند. در علوم ظاهریه فارغ التحصیل بودند، ایشان و میر حسین علي صاحب و قاضي میان عبدالرحیم صاحب و میان محمد صدیق صاحب هر چار هم سبق بودند. هم در بلده پیش عالي حضرت و هم در متعلوي پیش بحر العلوم میان عبدالکریم صاحب بن میان عثمان صاحب متعلوي.

آنحضرت بسوی عمل اوراد بسیار مائل بودند و تا هنوز اوراد کثیر میخواندند، و عزیمت هاي "قصیدهٔ برده" بانواع فراوان بعمل آوردند، و هر روز پنج قصیده میخواندند. و اگر بیماري شد تا هم یک بار ضرور میخواندند. و ختمهٔ کبیر حضرت خواجگان

نقشبندیه (قدس سرهم) هر روز بي شرکت احدي میخواندند، و پنج صد کریمه ـ لاَ اِلٰهَ اِلاّ اَنْتَ سُبْحَانَکَ ـ الخ ـ میخواندند و قریب پانزده سیپاره وظائف معمول بودند، و در تهجد در رکعه اول سورة "یوسف" و در ثاني "یٰسین" معمول بود. و پیش از انتقال عالی حضرت روزه شروع کردند و ده سال کامل بعد از انتقال عالي حضرت عمر ایشان گردیده، و همه بروزه گذاردند. در تمام سال پنج روزه که ممنوع شرعي اند مفطر میشدند، دو عید سعید و سه ایامِ تشریق. مگر بعضي اوقات حضرات سرهندیه اگر بهم سفرگي تکلیف میفرمودند، مفطر میشدند. و بیماري هم اگر مفرط میشد مفطر میشدند. و باوجود روزه، هر روز بزیارتِ حضرت نقشبندي صاحب (قدس سره) که در آمد رفت دو میل شرعي مسافت شود، پیاده میرفتند. الاّ نادر اگر کسي مریدان آمد و عرض سواري کرد، سوار میرفتند. و توجه ایشان بغایت موثر بود. بلال فقیر لغاري را چون حالاتِ عجیبه دست دادند، فقراء قدیم رشک بردند، بلکه بعضي عرض هم کردند. فرمودند که خس و خاشاک را آتش گرفته است و روشني پیدا کرده پائیداري نکند، حالِ شما بهتر است بیدل نشوند.

روزي فقیري ساکن ساکره نوملقن شد، و در کوتهي مسجد شریف میگذراند ـ و در آن روزها هیئت مسجد شریف نوعِ دیگر بود، دو کوتهي داشت مریدانِ خلوت گزین اکثر در آنجا میگذرانیدند. و هر روز بآن فقیر متوجه میشدند، سویم روز

است یا چارم روز — بعد صلوة الصبح هرچه از پارچات و بلاس داشت نثار حضرت کرد. مگر یک چادری بخود داشت — در زمان بکوتهي رفت آن چادر را هم بیرون افگند و شوریده حال شد، بآن حد که مردم ازو میترسیدند. بعد دیري آنحضرت او را شلوار و چادر دیگر عطا فرمودند، و پارچات او را خیرات دادند. چند روز در کوتهي بماند، فقط براي اداي فرض بیرون میشد. بعد چندي رخصت گرفت، بعده از احوالش هیچ معلوم نشد.

و علم صحبت بعدي داشتند که آدمي حیران میشد، سه بیاض جمع کرده ایشان، گویا بر نوک زبان داشتند — و صحبت آنحضرت آن مقدار گیرا بود، که طرفةالعین امیري باشد یا فقیر صید فتراک ایشان میشد. ازین جا ست که قدوهٔ خاندان مصطفوي و زبدهٔ دودمان مرتضوي میر سید حسین علي شاه ایشان را جادو بیان میفرمودند.

روزي شخصي سیّار و در علم صحبت هشیار بخدمت ایشان رسید. بعد برخواست، بشخصي از اهل شهر که باو واقف بود گفت که، من تمام مشائخ سند را دیده ام و بهمه صحبت کرده ام، بمثل دو کس حسین و گویا در سند ندیدم — یکي زبدهٔ مشائخان سند معروف و نامور پیر سید علي گوهر صاحب رهري واله (۱۰) و دیگر این بزرگ. و درمیان این دو بزرگوار هم این بزرگ در حُسن و گویائي اول درجه است، و او دویم درجه. و حُسن صورت نیز بآن مقدار داشتند که هر کسي که

میدهد، بیک دیدار شیفته جمال یوسفی ایشان میگردید.

از برگزیدهٔ شعرای نامدار و برجستهٔ ناظمان هشیار، مرزا بنده علی مرحوم منقول که، روزی در مجلس حکام یعنی امیران نامهٔ مقالهٔ حسن بر آمد. مجلس حاکمان بود و اهالیٔ اطراف جمع بودند. آخر همه مجلسیان اتفاق کردند که مثل این سه کس، در تمام سند کسی دیگر صاحب حسن نیست: یکی مرزا محمد باقر مرحوم والد مرزا بنده علی، دویم میر سید قنبرعلی بادائی که او هم از مریدان این دودمان است، سویم آنحضرت (قدس سره).

و صفت خیر خواهیٔ خلق بآن درجه در نهاد شریف ایشان ودیعت بود که، دوست و دشمن از سفرهٔ خلق عظیم ایشان سیر بود. اگر امیر باشد وگر فقیر، بهر کس رعایت تام مرعی بود. اگر حائک بود وگر حجام، اگر ملاح بود وگر غلام، مرهون مهربانیهای بی پایان ایشان بود. بلکه هندوان هم از خوان حلاوت بخش مدارای ایشان، بی بهره نبودند:

با دوستان مروّت با دشمنان مدارا

بسا هندوان از کمال عقیدت بموجب فرمودهٔ ایشان، در ماه رمضان شریف صائم میشدند. اگر کار معماری میشد بجای کاریگران از اعتقاد کار میکردند.

و آنحضرت بنظافت و پاکیزگی بسیار مائل بودند. از طالب فقیر مسموع که روزی بعالیحضرت عرض کردم که، مشرب

اولیاء متفاوتست ــ بعضی را بعد وفات تغیر در جسم میشود و بعضی را نه، درین امر مشرب آنحضرت چه وضع است؟ فرمودند که، گو بعد وفات هم احدی از جسم منفعتی یابد. باز در نوبت حضرت دائم الصوم صاحب، از مشرب ایشان پرسیدم. فرمودند که چرا آدم غذای کریم شود؟ بعد ارتحال هر دو بزرگوار، آثار و علامات از قبور بموجب گفتار کرامت شعار ایشان یافتم. گورکن گفت که تمام عمر گورکنی کار ما ست و جای این اعجوبه ندیدم که وقت حفر، قبر شریف ایشان، چه هرچند پائیں تر میکندیدم مشامم خوشبوتر میشد.

نقل: کاتب الحروف گوید که، بعد رحلت آنحضرت پس از ششماه تخمیناً بارش بسیار شد، و قبر آنحضرت نیز قدری جنبش خورد البته شگافها پیدا کرد. بسر قبر رفتم دماغم از نکهت متعطّر گردید. گفتم شاید تاثیر گلها است. باز از تضوّع پُر دماغ شدم. سویم بار که بقوّت بوی خوش یافتم حیران شدم، بدل گفتم که تمام شب باران قوی باریده است، اینقدر بو، در گلها بچه قسم مانده. گلها را برداشته قرین بینی کردم هیچ بوی نداشتند. درین وقت دانستم که این خوشبو از خوارق است.

چون درین زمان بودند و مردم از خوارق ایشان تر زبان، باز بیان آن کردن تحصیل حاصل است. فلاجرم از تشریح آن احجام کردم.

بتاریخ هفدهم ماه صفر سنه یک هزار و دو صد و هفتاد

هو (۱۲۷۲ھ) اول وقتِ اشراق ازین جهان، خود خندان رفتند و مردمان را گریان کردند:

ای مرگ هزار خانه ویران کردی
در ملکِ وجود غارتِ جان کردی
هر گوهرِ قیمتی که دیدی بجهان
بردی به‌نشیبِ خاک، پنهان کردی

تواریخ تعزیت از هر طرف رسیدند، بعضی را از آن مینویسم. فرمودهٔ قاضی عبدالقوی ساکن هاله کندی:

کریم الطبع مخدومی که بود عبدالکریمش نام
نکو سیرت نکو صورت نکو نام و نکو اختر
گلِ اعلیٰ ز باغِ حضرتِ صدیق اکبر بود
زهی اعلیٰ ز هر اعلیٰ زهی اکبر ز هر اکبر
ازین دنیای دون رختِ سفر بر بست چون ناگه
خرامان گشت با رضوان بگشتِ جنّت و کوثر
سراپا بود نیکوئی سراسر بود خوشخوئی
که در تهتها نظیرش نیست بل در هر همه کشور
خرد چون "در بدر" گردید سالش یافت زین مصرع
۲۰۳
"زهی مخدوم صاحب بود صدیقی بگو هر در"
(۱۲۷۲ھ)

گفتهٔ میان غلام حسین سبز پوش:

آه واویلا دریغ از رحلتِ مخدوم وقت
کز وداعِ او ز دل آمد ندای، وا دریغ

حیف ز آن مخدوم صاحبدل که بعد از فوتِ او
روز شد بر دوستان همچون شب یلدا دریغ
بود در افواهِ عالم نعرهٔ وا حسرتا
از ثریٰ شد تا ثریّا ، وای واویلا دریغ
شد نهان از دیدهٔ احباب چون آبِ حیات
زین الم صد داغ حسرت ماند بر دلها دریغ
چون سفر بگزید زین عالم سروش از روی "درد"
از پیِ سالِ وصالش گفت "وا ویلا دریغ"
۱۲۷۲ھ

نتیجهٔ فکر میان عبدالله هندي لکهنوي کتب فروش ، گماشته جناب عبدالرحمن خان شاکر:

در مدح کسي قلم رقیم است
کز فرقتِ او دلم دو نیم است
صاحب کرم و کریم نامش
مرحوم برحمتِ رحیم است
آنکس که گرفت دامنِ او
در حشر ورا چه خوف و بیم است
تا کرد وداع دوستان را
هر دل بجدائیش سقیم است
چون خواست دلم سنِ وفاتش
از غیب که لطفِ او عمیم است
این مصرعه خواند هاتفِ غیب
"إنّ الأبرارَ لَفي النَعیم" است
۱۲۷۲ھ

له ایضاً :

کنم پاره پاره دل، چه عجب
ور نهم در هلاک جان چه شگفت
چه غم اندوز بود وقت، که عقل
"صاحب کشف سر" رب شده" ـ گفت(۱۲۷۲ھ)

جمله تواریخ فقیر کاتب الحروف :

اي آه شد بي پا و سر، روز وفات آن کریم
"فضل و شرف، علم و عمل، صبر و کرم" گفتا سروش
ض ر ل م ب ر

و فقیر یک قصیده در تعزیت آن حضرت گفته بدو مطلع ،
مطلع اولش این که :

لائق چو برق نیست مرا خنده هیچگاه
باید چو ابر گریه نمایم چو رعد آه

و عند الانتقال مطلع ثاني این که :

غمها که دید جان من از فوت قبله گاه
گر في المثل شنید عدو هم کشید آه

اما این قصیده تمام نشده.

" اِعْلَمْ اَرْشَدَکَ اللهُ تَعَالیٰ، اَنَّي لاَ یَلِیقُ بِي اَنْ اَجْلِسَ عِنْدَ نِعَالِ هٰذِهِ الْعِظَامِ ، وَ اَمْثَالِ هٰذِهِ الْکِرَامِ ، لٰکِنْ ، بِمَا یُذْکَرُ الذَّرَّةُ عِنْدَ تَذْکِرَةِ الشَّمْسِ الْاَنْوَرِ ، وَ الْکَتَّانُ عِنْدَ مُذَاکَرَةِ الْقَمَرِ ، وَ الْاَرْضُ بِالسَّمَاءِ ، وَ الظُّلْمَةُ

بِالضِّيَاءِ. فَذَكَرْتُ شِرْذِمَةً مِنْ احْوَالِي، وَ كَتَبْتُ شِرْذِفَةً مِنْ أَقْوَالِي، عَسَى أَنْ أَكُونَ مِمَّنْ يَلْحَسُ كَأْسَاتِهِمْ، وَ يُنَوَّرُ مِنْ أَضْوَاءِ مَقَامَاتِهِمْ. وَ هَا أَنَا أَشْرَعُ بِوَارِدَاتِ قَرِيحَتِي الضَّعِيفَةِ وَ حَالَاتِ طَبِيعَتِي النَّحِيفَةِ، وَ عَلَى اللهِ تَوَكُّلِي، وَ بِأَوْلِيَاءِ اللهِ تَوَسُّلِي "

فقیر کاتب الحروف بتاریخ جمادي الاولی در یک هزار و دو صد و چهل و سه (۱۲۴۳ ه) از عدم بوجود و از غیب بشهود رسید. و تواریخِ ولود بسیار اند، از آنجمله یک تاریخ بیاد فقیر است:

سالِ میلاد منیفش بسر الهام گفت دل
" گوهر دُرج شرف علم لدن " (۱۲۴۳ ه)؟

هشت ساله بود که از قرأت قران کریم فارغ گردید، و قران کریم بآن حد پخته بود که یک لفظ مبارک که از هر جا که گفته آید دو ورق قدري کم بیش بیاد میخواندم. لیکن افسوس که از صغر سني بخیال نیاوردم وگر نه قران کریم بحفظ میماند. بعده فارسي را شروع کردم و خط هم می آموختم. چون بششم باب در گلستان سعدي (قدس سره) رسیدم و سویم باب در بوستان او (قدس سره) خرامیدم ـــ حضرات والد ماجد و جد امجد (قدس سر هما) علم صرف شروع کنانیدند. بعد انتها مجموعهٔ صرف و نحو " کافیه " (۱۶) و " کنز الدقائق " (۱۷) فقه خواندم. و هَلُمَّ جَرّاً تا " توضیع " (۱۸) در علم اصولِ

نگه خواندم. بعده "مطول" معاني (۱۹) شروع شد، و چند سبق ازو گزرید و لیکن باتمام نرسید، بلکه هنوز در اول بودم که از درس آن انجام نمودم.

و لیکن طبع آن قدر ذکي بود که اخي راحت روحي، مخدوم زاده ام، میان فیض احمد که خورد برادر فقیر است — وقتي که "مطول" معاني میخواند، از هر بحث، معاني بود یا بیان، اگر میپرسید جواب شافي مي یافت. بلکه روزي استادي که شاگرد رشید جامع العلوم قاضي میان عبدالرحیم صاحب بود، تقریر را نوع دیگر کرده. فلاجرم مذبذب شد، از فقیر پرسید — فقیر بوضع دیگر بیان کرده. گفت که این تقریر دیگر طور است و تقریر استاد دیگر وضع است — و او با آنکه "مطول" را دو سه بار درس گفته است، مرا تقریر شما نظر بعبارت کتاب موافقتر مینماید. فرداي آن حقیقت را باستاد گفت. استاد بتقریر خود برقرار ماند. الحاصل از قاضي میان عبدالرحیم صاحب پرسید. ایشان تقریر فقیر را پسندیدند، و بر آن شاگرد خود که استاد بود، زجر کردند.

الغرض فقیر در علم منطق تا چند اوراق "سلّم" (۲۰) خوانده، و بسوي او شغفي داشتم. درین وقت خوابهاي دور از کار غیر شرعیه دیدم، دانستم که این تاثیر این علم است. فلاجرم از آن در گذشتم. استاد گفت که باوجود آن قدر شغف، این قدر بر طرف بودن، از چه باعث است؟ حقیقت حال گفتم. درین وقت استاد از روي تاسف گفت، سبحان الله! ما را چه طبع

است که هیچ نه دیدم . و حال آنکه وقتي که ما "مسلم" را میخواندم شخصي دیگر نیز همسبق ما بود — او چند اوراق خوانده کناره کش شد — سببش پرسیدم ، گفت خوابهاي پریشان دیدم و فهمیدم که تاثیر این بعد منطق است ، لهذا دست باز کشیدم .

و در علم ریاضي "شرح چغمیني (۲۱)" و در علم حدیث بعضي از "مشکوة شریف (۲۲)" و حضرت "سنن ابي داؤد(۲۳)"، از باي بسم الله تا تاي تمت بمطالعه آوردم . و در علم تفسیر بعض از "جلالین (۲۴)" و قدري از "مدارک شریف (۲۵)" - و در علم فقه تا "هدایه (۲۶)" و "در مختار (۲۷)" نخواندم ، مگر بشاگرد سواي "فرائض" تمام را درس گفتم . و در اصول حدیث نیز "نسخهٔ صغیره" را خواندم . و در علم مناظره چند سبق از "رشیدي (۲۸)" شنیدم .

بعده از تاثیر صحبت مخلصي ، طبعم بنثر و نظم فارسي مائل شد . بیاضي خورد خام بیجلد درست کردم ، بر یک طرفش نظم از غزلیات ، و بر طرف دیگرش نثر مکاتیب ، هر چه بمخلصان نوشته میشد — درج کردم . قضا کار آن بیاض گم شد . بیاضي دیگر با جلد بدست آوردم — و درو نیز بمثل ما سبق دو طرف کردم و بناي دیوان نهادم . و درین وقت تخلص من "مسکین" بود، و "دیوان مسکین" تمام شد . و درین ضمن آنچه مکاتیب جمع شدند نام آنها "کشکول مسکین" کردم . از بگفتهٔ مخلصان ، علي الخصوص میان محمد زاهد صاحب بن

میان عبدالواسع صاحب شاکراني، بمناسبت نام که ابراهیم است "خلیل" تخلص نهادم. و الحمدلله که "دیوان خلیل" هم تمام گردید. و درین ضمن آنچه مکتوبات تالیف شدند، آنها را "انشاي مائدهٔ خلیل" نامیدم. و احیاناً اگر در زبان سندي چیزي میگفتم در آنجا "اداسي" تخلص میکردم. و اداسي قسمي است از فقرا بزبانِ سندي، و آرزومند را نیز درین زبان گویند. و میخواهم که درین جا آنچه از کلام بیارم از "دیوان‌خلیل" آرم، و "مسکین" را هم نگذارم— در باب المیم حاضر را پیش دوستان حاضر دارم. و بزبانِ هندي هرچه کج مج کرده ام در آن هم تخلص "مسکین" است. و زبان هندي را فقیر نداند، مگر از سبب اثر صحبت سید غلام محمد "گدا" تخلص، که چار پنج روز در بلده بوده و ذکرش در باب الکاف بیاید، و "دیوان ناسخ" (۲۹) و "آباد" (۳۰) و "آتش" (۳۱) را دیده شد، ازان اینقدر اثری شده که چند غزل گفته شد. منه:

دلا بنام خدا کن خیالِ نام خدا
بشو کدورتِ جان با زلال نام خدا

چو زنگ غیر زدودي بیا که بنمایم
ترا در آئینهٔ جان جمالِ نام خدا

ز ذکر و فکر بیک لحظه هم مشو غافل
که تا شود بتو ظاهر کمال نام خدا

قدم ز سر کن و از شوقِ دل برقص بیا
بمجلسي که برآید مقال نام خدا

خدا کند که رود میل ماسوا ز دلم
شود بتجذبهٔ جاه و جلال نام خدا
"خلیل" بحر معینم عطا نمود این دُر
"ببین وصال خدا در وصال نام خدا"

تضمین مصرع خواجه معین الدین چشتی اجمیری (۳۲) است .

دیدار خود بمن بنما اي شفیع ما
رنجور را ببخش شفا اي شفیع ما
شمع دل فسردهٔ ما را بنور حق
روشن بکن برای خدا اي شفیع ما
لطفي بضعف من بنما رحمت جهان
رحمي بکن بزاريُ ما اي شفیع ما
قربان قرب شیفتگان تو قلب من
روحي علي فداک فدا اي شفیع ما
نفس غنیم ملک دلم میزند مدام
بهر مدد ز روضه برآ اي شفیع ما
دائم بعجز از در تو اي حبیب حق
جوید "خلیل" راه هدیٰ اي شفیع ما

بکش صاف از دل خود خار خار آرزوها را
کف افسوس داني برگ برگ رنگ و بوها را
مزن حرفي به دور حلقهٔ ذکر خفي ابدال
درین محفل نباشد بار ساز گفتگوها را

تواضع سر بلندي ميدهد اين نكته را يابي
بسر رفتن چو بيني سوي پستي آبجوها را

از لبش جوش حلاوت بكلام ست اين جا
از قدش شور قيامت بقيام ست اين جا
بيخودي مثل حلال ست گوارا و پسند
حرفي از هوش نگوئي كه حرام ست اين جا
جوشد از فيضِ نگاهش دلِ اهلِ مجلس
مثل بسمل نه طپد آنكه كدام ست اين جا
سجده فاني شدن و قعده نشستن بيخود
خواستن از هوس و حرص قيام ست اين جا
منع بر خوانِ "خليلي" نشود ، شخصي را
حاجبي نيست به در ، سفرهٔ عام ست اين جا

عشوه و غمزه و اندازِ خرام ست اين جا
دلبري را همه اسباب بكام ستِ اين جا
مانع ديدنِ اسلام رُخت زلف نشد
هندوي تيره درون‌طرفه كه رام ست اين جا

تا بكي گفتار بي كردار را سازي انيس
مائلِ كردارها شو ، تارك گفتارها
مشكلت گردد آسان طاعت ايدل همتي
هست در راهِ سلوكم با تو چندين كارها
فرق خاص و عام از غفلت نه بينم در زمان
هر دو جا در هر مكان، يك وضع شد كردارها

دینوي اهلیّت اندر دور ما بس اندک ست
جاي آن باشد که کم یابد کسي دینارها
سرخروئي یکسرش گردد فدا در هر دو کون
چون "خلیل" آنکس که شد قربان هشت و چارها

کم نشد، بسیار شد دور زمان را انقلاب
دوستان گشتند دشمن، یارها اغیارها
خار از ایذا ست خوار و گل عزیز از نکهت است
گل بشو تا جا کنندت گوشهٔ دستارها
راست گفتي چرخ کجرو کرده از دون پروري
خارها گلزارها ناکارها هوشیارها
باش خامش محو در حبّ حبیب حق بشو
اي "خلیل" از هرزگي تا چند این گفتارها

عجب با طالعي بیدارم امشب
که همخواب، از کرم شد یارم امشب
بهار لطف جانان پُر گلم کرد
بحمد الله که من گلزارم امشب

فزود حسن چو آن مه بچشمه شد پیْ غسل
وگر نه کم بشود تاب آفتاب در آب
چه جوش سوز بمردم ز گرمیْ عشق ست
که غوطه میزند امروز شیخ و شاب در آب

جاي هستي خود بي ثبات دريابي
کنار بحر ببيني اگر حباب در آب
بآب حلم توان کشت جوش آتش خشم
بشعله هيچ نماند "خليل" تاب در آب

عرقم از اشک روان ديده تا گردن در آب
شد حباب اطوار اي مردم مرا موطن در آب
اهل دل فارغ دلند از اين و آن دنيوي
پرتو خورشيد هرگز نيست تر دامن در آب
بسکه در درد فراقش گريها کردم "خليل"
شد چو ماهي مردم چشم مرا مسکن در آب

نخل اميد بشوق قد آن سرو بلند
سبز کردم بهوس ليک ثمر چيزي نيست
زير خاک قدم پاک تو اي مردم چشم
سرمهٔ روشنئ نور نظر چيزي نيست
دوربينان بسر غور چو نزديک شدند
دهنت هيچ بگفتند و کمر چيزي نيست
گر تفکر نکند ذکر ترا جان چه کنم
ورنه بيند رخ خوب تو بصر چيزي نيست
مايهٔ عشق بيندوز بوحدت پيوند
پيش صاحب نظران کثرت زر چيزي نيست
تمامت نفس نموده است هلاکم ورنه
همه خير است درين کارگه شر چيزي نيست

بینم از دور جمالِ تو وصالم این ست
سوزم از هجر بنزدیک تو حالم این ست
تیغ سرکرده بگفتا که خیالم این است
سر فرو بردم و گفتم که مجالم این ست
تا ترا روي بآئینه شد از عبرتِ حسن
همه حیرت شدهام صورتِ حالم این ست
طعن ژولیدهسري میزني اي بیخبرم
عذرمندي که ندانی که جمالم این ست
داغ باشد درم و زخم بود دینارم
تا بسوداي تو ام مال و منالم این ست
میخورم نانِ جوین دلق فقیري پوشم
قیمه و قورمه آنم شده شالم این ست
طائر اندر طلبم لیک نه جذب و نه سلوک
بُرج آنماه باوج و پر و بالم این ست
خوف چندان نشد از شیطنت شیطانم
مطمئنّه نشود نفس محالم این ست
غم رود شاد شوم فیض "خلیلي" یابم
لله‌الحمد مبارک دمِ فالم این ست

من اندر گوشهٔ عزلت شدم بي زخم نخجیرت
بپیچم چون کمان در شوق جرجِ ناوکِ تیرت
سیه مستم خرابم از خمارِ چشم میگونت
بصد چاکم مثالِ شانه از زلفِ گره گیرت

اسیرت عالمي گردید تا دام تو شد گیسو
شهیدت شد جهاني تا ز ابرو گشت شمشیرت
میسّر کي شود این آرزویم از تو اي سرکش
زني سر را بشمشیرت بپندي یا بزنجیرت
هلا کم عشق حسن صورت ارژنگ طرحت را
نشان بر تربتم سازي و باني نقش تصویرت
مشو تابت بعقد و حل مهوس‌وار اي فاني
خودي را خاک گردان اي "خلیل" این ست اکسیرت

پیوسته برویت نگرم روبتم این است
زنهار ز قربت نروم قربتم این است
یک لحظه مرا صبر نیاید بفراقت
قربان وصال تو شوم طاقتم این است
حیرت زدهٔ آئینهٔ روي تو ماندم
نرگس صفت از چشم توام صورتم این است
در قلب نخواهم خطر غیر تو جانان
رم کرده ازین انس روم وحشتم این است
در روز مبارک بدم عهد وصالت
قربان نشدم از چه سبب حسرتم این است

ابروي یار تیزئ تیغ از فرو نشاند
مژگانش آب از دم خنجر گرفته است

دل بند زلف ماند چو رُست از چهِ ذقن
تا جَست از یکی، آفتِ دیگر گرفته است
دانی که چیست این مژه و چشم شوخ یار
خنجر بدست مست ستمگر گرفته است
دارائیش نگر که بغیر از قتال و جنگ
صد ملک قلب را چو سکندر گرفته است
در گیرِ زلف کرد دلِ آتشینِ من
مارِ سیه به پیچِ خود اخگر گرفته است

ما را بدرِ علی غلامی ست
این بادهٔ بجامِ ما مدامی ست
هر کس که کشید دل ز حُبّش
دُزدیست که نامِ او حرامی ست

نه همین بهرِ تو حیران دیدهٔ گریانِ ماست
در غمت چون بوته سوزان سینهٔ بریانِ ما ست
شعله خویان بسکه از حرمان دلم را سوختند
دفترِ سوزِ درون هر فرد از دیوانِ ما ست
طبعِ ما طوطی ست روی تو بود آئینه اش
جلوهٔ رنگِ رُخت گل عندلیب افغانِ ما ست
بلبلِ باغِ دگر هستم فغانِ من جدا ست
کلمهٔ توحید گل باشد چمن ایمانِ ما ست

از عمارات هوس شهر دل ما شد زبون
در خرابیها مگر آبادیٔ ویران ما ست
چون شود یا رب ندالم حال من بی نصرتت
نفس سرکش در عداوت بدتر از شیطان ما ست
آفتاب لطف حق آخر کشد ما را بخود
گرچه چون شبنم ز جرم آلوده تر دامان ما ست
چون نتازم ای "خلیل" از ناز کز یمن حبیب
فضل حق بر من بقدر کثرت عصیان ما ست

امشب که مرا دولت دیدار بدست است
جام طربم از می سرشار بدست است
مطرب بنوا، گل بکفم، یار بدست است
عشرت کده را گرمیٔ بازار بدست است
تا گیسوی مشکین ترا شانه کشیدم
هند و ختنم کشور چین وار بدست است
گل رویٔ تو، لب غنچه بود، چشم تو نرگس
مثل تو کرا زینت گلزار بدست است
زلف تو بخال ذقنت دیده بگفتم
هندو بچه را رشتهٔ زنار بدست است
تا بوسه زدم بر لب شیرین تو جانان
خسرو مزه ام میوهٔ قندهار بدست است
بیمار پُر از ضعف ز چشمت شده ام لیک
اندیشهٔ قد تو عصا وار بدست است

حق داد بلطفم دلِ پُر نور "خلیلا"
مه پاره ام از مطلعِ انوار بهست است

من محو زباني كه ثنا خوانِ محمد
قربـــان ثنا خوان زبان دانِ محمد
دريـــاي عنايت شـــودم روز قيامت
هر قطره ز موجِ يمِ احسانِ محمد
كس سوي بتان مائل ، كس جانبِ آتش
مـــن بـلبلِ مستانهٔ بستانِ محمد
از هـولِ قيامت نبـود بيم "خليلا"
آنرا كـــه فدا گشت بياران محمد

استادي در تاسف وداعِ رمضان چنين گفته است :

افسوس كه ايامِ شريفِ رمضان رفت
سي عيد بيک مرتبه از دستِ جهان رفت
برداشت ز دوش همه كس بارِ گنه را
چون بادِ سبک آمده چون كوهِ گران رفت
تا آتشِ جوعِ رمضان چهره بر افروخت
از نامهٔ اعمال سياهي چو دخان رفت

غزل تمام است مگر فقير را اين قدر بياد بوده كه نوشت.
و فقير در قدومِ رمضان شريف چيزي گفته است مينويسد :

صد شكر كه ماه رمضان باز در آمد
مُخبير بقدومش ز كراست قمر آمد

تا گلشنِ طاعت شده ریحان ز بهارش
هر خشک لب از روزه چو گل تازه تر آمد

صائم ز دو فرحت بسرور ست هم آغوش
ای صاحبِ صوم این خبر اندر خبر آمد

شرمنده شود مشک ز بوی فمِ صائم
عنبر ز کجا لائق این رتبه در آمد

با صوم مقابل نشود هیچ عبادت
اجزی(۳۴)نشنیدی بچها کتّر و فر آمد

هر آدم آمت شده دلجمع بشادی
ابلیس ز اندوه و الم در بدر آمد

رمضان و تراویح بهم حسن فزایند
ترصیع بآمیزشِ لعل و گهر آمد

گر تشنگی روزه بر افروخته آتش
چون کاه بسوزد گنهت کوه گر آمد

ای مرغ هوای طلبِ قرب الٰهی
جوع و عطشِ صوم ترا بال و پر آمد

از همتِ مردانه‌ات ای صائم قائم
افتاد ز پا نفس تو شیطان بسر آمد

بیدل مشو از تشنگی و خشکیٔ روزه
دیگر شده شام ست در آبت شکر آمد

اول همه بر خلق نما دادِ بمشکل
آخر ز عنایاتِ خدا سهل تر آمد

از جهل کس ار تارک صوم و صلوات است
آدم نتوان گفت که او گاو خر آمد

جویای شب قدر چو باندی بعبادت
نخل شرف طاعت تو بارور آمد

چون روزه ادا ساختی و عید بخواندی
باغت ببر آسمد بنهالت ثمر آمد

گرد شرف صوم ز بس گشت "خلیلم"
محو ست نداند که در آمد که بر آمد

عکس رخسارت چو در گلشن نمایان گل کند
ناله ام تاثیر آرد در چمن بلبل کند

نوبهار آمد سرود اندر چمن بلبل کند
غنچه هم از فرط عشرت رقص رنگ گل کند

سحر چشمش دل ببندد غمزه اش جان را ببرد
لیک کی دلبستگی مثل خم کاکل کند

برگ و بار هر نهال بوستان دل میبرد
از چه رو تنها بگل بابل فغان و غل کند

آیدش نور اجابت از در غیب آن زمان
هر که محراب دعا نقش سم دلدل کند

این غزل را گر "خلیل" اطوار در گوش آورند
از زبان "محسن" (۳۵) و "مداح" (۳۶) تحسین کل کند

گر بطاعت گذرد عمر سعادت باشد
ور بغفلت برود محض شقاوت باشد
گر بکوري بگناهم کنه از حد بیش ست
ور ببخشي ز کرم عین عنایت باشد
شت خاکم ستمگار بخود در هر آن
رحم کن رحم که، رحم تو بوسعت باشد

اگرچه سرو تو در سر بلند آزاد ست
ولي چه خوب اگر بنده پروري داند
چه غم که هندوي خالت سیاه کار بود
عجب ز چشم که ترک ست کافري داند
چو تیر خون کندم گرچه شوخي مژه است
ولي نگاه تو چندین ستمگري داند
ز زهره شمس قمر را ز مشتري سازد
"خلیل" من بسخن کیمیا گري داند

بغیر از حق همه باطل محبت را نمي شاید
عزیزان بیوفا دلدار الفت را نمي شاید
کسي کز وي دماغت را نیاید بوي مهرآئین
محبت را نمیباید صداقت را نمي شاید
درین دارالوداع اي رفتني چندانکه مهمائي
محبت کن اگرچه کس عداوت را نمي شاید

باین بی اعتدالی لاف تقوی ای "خلیل" از تو
شریعت را نمیزیبد طریقت را نمی شاید

مرو ای دل از بر ما که بکار خواهی آمد
سر پای یار روزی تو نثار خواهی آمد
تو اگرچه پُر جفائی چو زمانه بیوفائی
بعیادت ار نیائی بمزار خواهی آمد

عمر چو ریگ روان بگذردت روز و شب
هوش کن از گوش خود پنبهٔ غفلت بر آر
هر نَفَس ای نَفْس باش همدم ذکر خدا
هر دَم این زندگی چون دم آخر شمار
مثل نهال حباب تازه درخت حیات
در نفسی پُر خزان گرچه بود پُر بهار
نام خدا یاد کن توشهٔ "تبتیل" (۷۳) ساز
قطع بکن ای "خلیل" الفت یار و دیار

یا رب این تر دامنیهایم بماند پاک خشک
آفتاب عفو تو بر من دمی تابد اگر
لوث جرم از جامهٔ قلبم رود طاهر شود
آب بحر فضل حق شوید گر او را صاف تر

صبا گر آرد از راهِ کرم ، خاکِ کفِ پایش
مثالِ سرمه گردانم درونِ چشم خود جایش
نه از زنجیرِ گیسویش پریشان خاطرم تنها
قیامت کرد برپا بر سرِ من قدِ رعنایش

دلا دیوانهٔ روي محمد شو محمد شو
بجان آشفتهٔ موي محمد شو محمد شو
چه گردِ باغِ عالم مثل بلبل هرزه میگردي
غبارِ جنتِ کوي محمد شو محمد شو
اگر خواهي بمحشر آب و رنگِ سرخروئي را
شهیدِ تیغ ابروي محمد شو محمد شو
چو قسمت دانهٔ فضلِ خدا اي مرغ حق گو شد
اسیرِ دام گیسوي محمد شو محمد شو
چو جوئي مشهدِ رضوان بسعي پُر صفا هر دم
بجان و دل رضا جوي محمد شو محمد شو
نباشد نکهتِ مشک و عبیر و عود بي آهو (۳۸)
تو محو اي شامه در بوي محمد شو محمد شو
سپه سالاريِ فوجِ هدایت را اگر خواهي
بسر قربانِ اردوي محمد شو محمد شو
زبان و لب فرو بند از مقالِ این و آن یکسر
دلا در هاو در هوي محمد شو محمد شو

چه پرسي شوکتِ خُلقِ عظيم رحمت عالم
فداي سيرت و خوي محمد شو محمد شو

"خليل" ار ناز خواهي يا نياز از وجد خوان هردم (۳۹)
دلا خاک رهِ کوي محمد شو محمد شو

بقلبم نقش فرما کلمهٔ الله يا الله
بعشقِ حُسن خود گردان دلم آگاه يا الله

شب و روزم بذکر و فکرِ خود مستغرقم فرما
دلم را نيک حافظ باش از بد راه يا الله

بنزدِ رحمتِ عامِ تو نبود دور گر سازي
مرا از لطف خاصِ بندهٔ درگاه يا الله

بخندان از لقاي خويشتن روزِ جزا ما را
مکن در ساعتِ حشرم با شک و آه يا الله

نگاه رحمتت سازد سليمان مور را يک دم
گدا گردد بلطفت شاهِ عالیجاه يا الله

شبه ما رحمتِ عالم بود باشد که بر حالم
نظر ها از کرم سازد بمهر آنماه يا الله

"خليل" از صدق ميگويد که از يمنِ حبيبِ حق
نگويم وقتِ نزعِ روح جز الله يا الله

بعالم رحمت از رحمت درآمد
تو الحق رحمت للعالمینی

بمعنی احمدی نزدیک معنی
تو چیزی دیگری در دور بینی

بشکر این سرای شمسهٔ نور
میان حلقهٔ عالم نگینی

پریشانم بسودایت پریشان
فلا آدری شمالی عن یمینی

"خلیلا" باشد از روی ترحم
حبیب الله معینی مستعینی

تو مقصودی خداوندا رضای تست مطلوبی
شفیع روز محشر خواجهٔ کونین محبوبی

جمال حضرت یوسف عدیم المثل درخلق ست
تو چیزی دیگری ای رحمت دارین در خوبی

مه کنعان جمال با صباحت داشت در عالم
ترا حسن ملیح ای آفتاب برج محبوبی

جمال با کمالت ظل بیچونی ست در چونی
سزد یوسف کند گر بر در حسن تو یعقوبی

بمثل شان شیرینت ندارد در جهان یک کس
علی یعسوب عالم را تو او را نیز یعسوبی

چه بیم از ظلمت قبر و چه باک از هول محشرت شد
عزیز من تو در خدام درگاهش چو منسوبی
گدای آستانت ای حبیب الله "خلیلم" شد
ثوابش هر گنه فرما صوابش امر معیوبی (۴۰)

(۱-۲) تالیف اثیر الدین مفضل ابن عمر الابهری المتوفی بقول کشف الظنون سنه ۶۶۰ھ -

(۳) بخط آخوند امید علی بن حاجی عبدالله بن حافظ نور محمد قریشی عقیلی هالائی المتوفی ۱۲۹۸ھ در کتب خانه حضرات سرهندی (تندو سائینداد) وجود است. (ر-ک - تحت "سها")

(۴) بزبان سندی مهتمم زراعت را گویند.

(۵) المتوفی ۱۰۹۸ھ -

(۶) فرزند میانه، ولادت ۱۰۰۹ھ - وفات ۱۰۸۰ھ-

(۷) تولد ۱۰۷۱ھ وفات بروز سه شنبه وقت صبح، سلخ ماه صفر ۱۱۳۵ھ -

(۸) در تحفة الکرام ثبت است — "مخدوم آدم نقشبندی المعروف بمخدوم آدو معاصر مخدوم آدم مذکور (مخدوم آدم بن مخدوم اسحق صدیقی المتوفی ۱۰۶۶ھ) است- چون در انولا غلغله مخدوم آدم مذکور بمرتبه اتم بوده مردم را بکسر نفس امر کرد، تا سرا "آدو" گفته باشند. زیرا که در یک شهر وجود دو آدم یک زمانه چگونه صورت یاب باشد. اکثر بزرگان زمانه به پیشی معرفت آن معروف روزگار قایل. در سلسلهٔ نقشبندیه عجب صاحب کمالی برخاسته، مقاماتش عالیست- از مریدان حضرت ایشان سرهندیست ..... فرزندش میان محمد اشرف نام بعد واقعه مخدوم، قائم مقام شده بزرگی اتم زیست فرمود. از و مخدوم محمد روشنگر آئینه منشیخت جد و پدر بر آمده. سجعش این مصرع بود — "محمد اشرف اولاد آدم" - مخدوم محمد صادق نقشبندی داماد مخدوم

اشرف مذکور عالیحلم کامل معتقد جناب سید عبداللطیف تارک موصوف بزرگی والی بوده، پدرش میان غلام حسین المعروف بمخدوم بوالحسن (محدث المتوفی ۱۱۸۵ ه) بحرمین شریفین (زادهما الله شرفا و تعظیما) رفته، نمود وافی کرد. اکنون بعد فوت مخدوم محمد حیات سندی (المتوفی ۱۱۶۳ ه) که مدرسه آرای مدینه منوره بود دران سر زمین اعلم‌علما و اقدم فضلا زیسته، سر آمد محدثان با کمال و سرگروه مدرسان صاحب قال و حال میباشد. (ج ۳ ص ۲۳۵)

مدفن ایشان بر کوهچه مکلی (تته) است.

(۹) در تحفة الکرام ثبت است که — "شیخ پته دیولی، کنیتش ابوالخیر، لقبش شاه عالم، نامش حسین بن راجبار بن کاهه بن لاکهه بن سخیره. از قوم اپلان، و اسم مادرش سلطانی بنت مراد بن شرفو ست. چنانچه قاضی محمود علامه (صاحب تذکرة الاولیا) ضبط کرده. اقدم اولیا و اکرم واصلان راه خدا میباشد. در تعریفش چقدر کسی راه رود، که شمه از والا مقامیش بدفاتر نگنجد. در اکثر سند همچو صاحب کمالی کم برخواسته. آن بزرگوار در اوائل حال میان شعب غاری بر کوه مدفن گاه، چون لعل در کان مستور بود. شیخ بهاء الدین ملتانی مع یاران موصوف آنجا گذر کرده، بنور ضمیر دریافت که این ه والا شکوه معدن جوهری عالیست - رفته از گوشه انزواش بر آورده مرید ساخت، و ظهور داد. ازان ابتدا آن مهر سمای رشد و ارشاد مشهور انام. وفاتش سنه (۶۶۶) هجریست. درگاهش در سائر سند ممتاز بل مذکور کل آفاق."

(ج ۳ ص ۲۵۲).

میر علی شیر قانع در "طومار سلاسل" نوشته است که شیخ پته مرید شیخ بهاءالدین زکریاست. و از شیخ پته، سید عبدالهادی بن سید عبدالعطاس المعروف بشاه جمیل گرناری چشتی طریقت، که اولاد امام موسی کاظم علیه السلام میباشد، بیعت کرد. و با شاه جمیل این چهار بزرگان بیعت

کرده‌اند (۱) شاه وجیه الدین (۲) شیخ زکریا (آسوده در نودهیه) (۳) شیخ میمون (آسوده قریه دهندی) (۴) کریه قتال (پهلوی پیر مدفون) شیخ جمیل گرناوی هم در جوار پیر پته بمقبره علیحده مدفون است.

صاحب «حدیقة الاولیا» این نظم در تعریف ایشان سروده است:

شیخ پته سرورِ سلطان دین
فارس میدان عرفان و یقین

و اصلِ حق صاحبِ صدق و صفا
پیشوای اولیا و اذکیا

مخزنِ گنجینهٔ اسرار حق
مظهر مجموعهٔ انوارِ حق

عارف کامل ولیٔ اهلِ حال
سالک مقبول حیٔ ذوالجلال

شاهبازِ آشیان لا مکان
در فضایٔ قربِ حق طیران کنان

بیان ابتدای حال آن فرخنده فال و ظاهر شدن
با ظهور کمال

شد چنین نقل از ثقات ناقلان
وز زبان ناقلان عاقلان

کو چو جرعه جام وحدت نوش کرد
هستیٔ کونین را فرموش کرد

جذبهٔ عشقش ز مستی در ربود
جانب ملک بقایش ره کشود

در بن غار جبل ماوی گرفت
لعل‌وش در سنگ خارا جا گرفت

از خلایق دور با حق در حضور
مختفي از چشم چون در دیده نور

با حشیشي گشت قانع از غذا
تافته رو از جمیعِ ما سوا

در ریاضت برده گو از رایضان
در تعبّد بر گذشت از عابدان

مختفي بود از خلایق ماه و سال
منزوي در کنج غاري لا یزال

کس نبوده مطّلع بر حال شان
گوهري بوده نهان در جوف کان

اتفاقاً شاه عثمان شاهباز
آن شهي سردارِ دیني سرفراز

همره شیخ الشیوخ صدر الدین
شیخ زکریّا بهاء الدین امین

با هم آوردند ازان مربع گذر
لختي آسودند ازان عالي مقر

از صفايِ باطن و نورِ ضمیر
یافتند آن اهل دل را توشه گیر

گشته هر دو قاصد دیدار مرد
یافتندش صاحب دل اهل درد

از زبان حال هر یک با دگر
گفت سرّ خویشتن را سر بسر

هر یکي حال دگر معلوم کرد
رتبهٔ قربت ز حق مفهوم کرد

شیخ بته از سر صدق و یقین
شد مرید شیخ زکریای امین

بعد ازان آن گوهر بحر شهود
از نقاب اخفا چهره گشود

ساخت عالم روشن از انوار خویش
کرده ظاهر در جهان آثار خویش

بر سر آن کوه مسکن ساخته
دل ز میل ماسوا پرداخته

مدفن پاکش شد اکنون آن مقام
خوش بیاسوده دران دارالسلام

خوش مزاری فیض بخشی جانفزا
دیدهٔ دل را ازو نور و ضیا

قلعهٔ کوهش بگردون برده سر
شمسهٔ قصرش محاذی با قمر

نردبانش سنگ و گچ پرداخته
مهرهٔ مهرش مصقل ساخته

سلم است یا منیر نور است این
یا که موج بحر کافور است این

شب چو اجرام فلک تابان درو
شمع و قندیل و مشاعل روبرو

می نماید هم بچشم ناظران
سطح گردونی پر از سیارگان

روضهٔ نه بلکه قصری از بهشت
کز گلاب و عود وز عنبر سرشت

نز بخور عود و عنبر في المثل
مجمرهٔ حور است گوئي آن محل

در سواد صحن او از هر طرف
سايه‌ور اشجار يعني صف بصف

چشمهٔ آب روان چون سلسبيل
کاب او باشد شفا بخش عليل

زائران آستانش صد هزار
ميرسد از هر طرف ليل و نهار

رفرازان خداوندان جاه
سروران صاحب تخت و کلاه

سر بپاي بارگاهش مي نهند
جبهه را بر خاک راهش مي نهند

هر يکي حاصل کند مسئول خويش
در کنار خود کشد معمول خويش

بحر جودش گوهر افشان موج زن
ميبرد هر يک نصيبي خويشتن

هرکسي کز جود او شد سرفراز
تا ابد گشت از خلايق بي نياز

بهر هر مطلب کسي کانجا رسيد
گوهر مقصود در دامن کشيد

هر مريضي کز تداوي طبيب
آيدن و محروم گشت و بي نصيب

در حريمش گان بود دارالشفا
چون ز صدق دل نمايد التجا

ميشود امداد يزدان دستگير
بي شکي يابد شفاي دلپذير

میرسد از اهل حاجت هر زمان
در حریمش کاروان در کاروان

هر همه مقضی مرام آیند باز
زان محل پر صفای دل نواز

فیض درپارش بود بحر شگرف
زان برد هر یک نصیبی خود بظرف

تا بود از گنبد گردون نشان
تا بود معمورهٔ کون و مکان

فیض بخش گنبدش پر نور باد
آرزوی زائران معمور باد

رحمت ایزد تعالی پی به پی
ز آسمان منزل بود بر روح وی

(۱۰) در تحفة الکرام ثبت است: «شیخ جیو ولد شیخ نعمت الله (اجل اولاد شیخ بهاء الدین زکریا ملتانیست، وجود مسعودش بوفور کمال و فرط کرامت محض نعمت خدا بوده. در زمان ابالت سمه ها وارد تته شده در گذشت. مدفنش عقیب درگاه ولد رشیدش شیخ جیه جانب شمال زیارت اهل الله شایع) اجل اولیاء و کمل عرفاست، او را بفرط اشعهٔ هد کرامت و وفور نور هدایت «چراغ مکلی» خطاب است. شب دوشنبه اول هر ماه مجمع بزرگ بدرگاهش منعقد، و هر سال بتاریخ موصوف مجمعی سترگ منعقد گردد. خدام از شهر و بیرون، شب آنجا احیا نمایند و فقیران وجد و سمع آغازند، غریب حالی مشاهده گردد. در تمام کوه مکلی این درگاه بفرط نورانیت مستثنا ست. اهل زیارت بامتداد هفتش فایز هرگونه حاجتمند. (ج ۳ ص ۲۴۸)
همین مصنف در «مکلی نامه» این اشعار را سروده است:

صفای صحن او با دشت خضرا
نمی سجد بیک پله تمنا

فضایش نور را زانسان کند فاش
که نبود مهر را نوری چو خفاش

کسی گر ساید آنجا جبهه، گاهی
بریزد نورش از رخ تا بماهی

چراغش را بشب از ماه روغن
«اغ مکلی» است نامش باین فن

اگر سایل بر این در، رخ بساید
مرادش بیش از نیت بر آید

زمینش را نباشد فرش کاشی
بود نورِ خدا ز این رنگ پاشی

صفای وقت را لازم بر این خاک
که حیرانست اندر وصفش ادراک

بود هر زایر اینجا ز استفاده
پئی راهِ هدایت راست جاده

نگردد هیچگه سائل ازین در
مگر با شاهدِ مقصود هم بر

در آن شب کو بقدر است از قدر بیش
بخدمت مینهد گردون سرِ خویش

بخدمت بس که اندود ست تکمیل
فروزد هر طرف ز انجم قنادیل

بفرش چاندنی فرّاش مهتاب
صلا داده بنی هر شیخ و هر شاب
بسرات کامهای خلق آنشب
ازین درگاه والا میدهد رب

سید عبدالقادر تتوی در «حدیقة الاولیا» در مدحش این نظم سروده است:

آن سرور افتخار دوران — صدر زمن و مدار دوران
گلدستهٔ گلبن کرامت — نو بادهٔ باغ استقامت
آئینهٔ مظهر تجلّی — گنجینهٔ جوهر تجلّی
روشن دلی عارف حقائق — سر دفتر واصلان خالق
گلدستهٔ گلشن کرامات — سباح محیط وجد و حالات
مرات خصائل وضیه — خورشید جمال شیخ جیّه
خضر دویم و مسیح ثانی — سر چشمهٔ آب زندگانی
نیکو خلفی بتخت والا — از شیخ بهاء دین و دنیا
صبح نفسش ز فیض جاوید — بیرایه ده بهار امّید
تابان ز رخش چراغ توفیق — مشکین ز دماغش دماغ توفیق
صاحب نفسی که رفق رایش — بنموده قضا رو رضایش
صد برگ دعایش از انابت — بر فرق عمامهٔ اجابت
در کشور نیستی علَم زن — بر تارک آسمان قدم زن
شاهنشه ملک ترک و تجرید — یکتای دُری ز بحر تفرید
از صدق مقیده خیل رایان — بر خاک رهش کلاه سایان
شاهان جهان همه گدایش — دریوزه گر در دعایش
خوش روح فزا مزار پاکش — کز فیض سرشته آب و خاکش
آراسته گشته آستانی — کز خلد برین دهد نشانی
فیض از در و بامش آشکارا — سر مسته ز دیدنش نظارا

بشکفت چمن چمن بهاری — گل های امید ازان هزاری
هر کس بنهال صدق و ایقان — برچیده ازان گلی بدامان
این گلبن تازه ای شکفته — کز آب و هوای فیض رسته
سر سبز نماند جاودانی — محروس ز آفت خزانی
مرغ چمنش ز پردهٔ راز — همواره چنین بود نواساز

(نیز رجوع کنید به تحفة الطاهرین ص۳۸)

(۱۱) مخدوم محمد معین بن مخدوم محمد امین بن مخدوم طالب‌الله، لاکه دل، المتوفی ۱۱۶۱ھ - صاحب تحفة الکرام گوید — "مخدوم معین شاگرد مخدوم عنایت‌الله ست. خداء تعالی آن ذات حمیدة الصفات را در زمان خود جامع جمیع فنون کمال آفریده، در معقول و منقول نحریر عصر و علامه دهر شد. باوجود آن کمالات علمی بسلوک آشنا شده - بسا بزرگ دین را صحبت کرد و بخدمت میان ابو القاسم نقشبندی ارادت اتم یافت. ... تصانیف کثیره دارد، حکام بدیدنش در کمال تعظیم میرسیدند. و خود نیز با ایشان ملاقاتها نیکو کردی. نسبت اهل تحقیق مطابق خبر — السماع معراج الاولیا — سماع دوست، آشنا علم موسیقی بوده. رحلتش ازین دار فنا بدار بقا بمجرد سمع راگ شده. اشعار محققانه گفتی، در پارسی تسلیم و در هندی بیراگی تخلص گرفتی. در واقعه‌اش که بسال هزار و صد و شصت و یک هجری ست و همانا ماتم اهل حال بوده جمعی از صاحب طبعان قطعات گزیده گفتند، و ماده های تواریخ غریب یافتند....." (ج ۳ ص۲۲۹)

قطعهٔ تاریخ از محسن تتوی

عارف دین معین حق مخدوم — آنکه در عشق جمله تن دل شد
نور دهنش بمشکلات علوم — در شب جهل بدر کامل شد
با کمالات ظاهری از فقر — باطنش مظهر فضائل شد

بنگاهي که کرد شاهد غیب — عین او گشت و سوي منزل شد
لاجرم سال فوت او گفتند — «قطرهٔ در، ببحر واصل شد»
۱۱۶۱ھ

ایضاً

معین اهل حق مخدوم دوران
دلیل قاطع هر علم چون سیف

که چون خورشید طبعش گرم گشتي
شتاي سامعان دم میزد از صیف

ازین محنت سرا مردانه در دم
بمهمان خانهٔ حق رفت چون ضیف

بدل گفتم اگر عرفان شناسي
بگو زین درد تاریخي بهر کیف

دو مد آه دل پیهم زد و گفت
«معین دین احمد رفت صد حیف»
۱۱۶۱ھ

از استاد نعمت الله تتوي

ایکه در حضرت عزت شده نامت مقبول
روح فرخندهٔ تو یافت بفردوس نزول

بي تو ماتم زدگانند خلائق یکسر
بي تو در رونق علم است علامات خمول

سال تاریخ وفاتت ز خرد پرسیدم
دست بر دست زنان گفت «شفیع تو رسول»
۱۱۶۱ھ

ایضاً

اي دریغ از قضیهٔ وحشت اثر
رحلت آن جان نثار اهل بیت

آن معین الحق مخدوم الانام
باد روحش در جوار اهل بیت

[illegible] را چنین گفته خرد
«وه چه بود او دوستدار اهل بیت»
۱۱۶۱ھ

از محمد پناه رجا

مخدوم بس که بود بدنیا معین دین
در ماتمش دل همه مومن حزین اوست
وا حسرتا چه ماتم یک حشر آفت است
هر یک جدا جدا دلش اندوهگین اوست
میسوخت از تب غم و میکرد فکر سال
یعنی دل «رجا» که محبت گزین اوست
آمد بسال رحلت او این ندا ز غیب
«ناجی شد او که آل محمد معین اوست»
۱۱۶۱ھ

تصانیف ایشان بقول صاحب تحفة الکرام کثیر التعداد بود ، درین وقت زیاده تر از تصانیف ایشان ضایع شده اند ـ این نامها میسر می آیند ـ

۱ـ رسالهٔ اویسیه ـ (فارسی) بحث بر طریقهٔ اویسیه ـ

۲ـ شرح رموز عقائد الصوفیه ـ این رساله بتحریک نواب مهابت خان والی تته نوشته شد و قطعه تاریخ اینست :

کیمیای دلان معین الحق — که کند زر بیک نگه زر صاص
قدوهٔ عالمان پاک سرشت — زبدهٔ عارفان خاص الخاص
کرد بر وفق خواهش نواب — آسمان قدر آفتاب دلاص
مرجع اهل دولت از مکنت — منظر اهل فقر از اخلاص
خان صفوت نشان مهابت خان — که بحکمش فلک بود رقاص
شرح رمز عقائد صوفی — شیخ فیروز آبروی خواص
سال وی بر زبان عارف راند — «ملهم غیب آیهٔ اخلاص»
۱۱۳۳ھ

۳-۴ دو رساله در بیان اثبات رفع الیدین - (در رکوع و سجود) یک در عربی و دیگری در فارسی -
۵- رساله در تردید ابن الهمام (در بحث تقدیم قرأ بر اعلم در امامت).
۶- ایقاظ الوسنان (در بحث کفائت قریش) -
۷- غایة الفسخ لمسئلة النسخ (در بحث نسخ اجتهادی) -
۸- رساله در بحث حدیث المصراة (در اثبات آنکه این حدیث موافق قیاس است) -
۹- رساله در تحقیق اهلبیت، مذکوره در آیه تطهیر-
۱۰- غایة الایضاح فی المحاکمة بین النووی و ابن الصلاح -
۱۱- ابراز الضمیر لله صف الخبیر (در بیان آنکه اثار صحابه مقاومت احادیث مرفوعه را نمیکنند) -
۱۲- انوار الوجد من سخ المجد (در بحث اسرار باطنه مطابق ذوق صوفیه)-
۱۳- رساله در تنقید بر دو مقام از فتح القدیر -
۱۴- رساله در تحقیق معنی حدیث "لا نورث ما ترکنا صدقة" -
۱۵- مواهب سید البشر فی حدیث الائمة الاثنی عشر -
۱۶- رساله قرة العین فی البکاء علی الامام حسین -
۱۷- الحجة الجلیه فی نقض الحکم بالافضلیه -
۱۸- رساله در اثبات اسلام ابی طالب -
۱۹- رساله در بحث تناسخ -
۲۰- دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة با الحبیب - مطبوعه ۱۳۷۶ ه (۱۹۵۷ع)

مرقد ایشان زیر قدم مخدوم ابوالقاسم نقشبندی است ، و هیچ کتیبه ندارد ، ذیلاً در نقشه گورستان مخدوم ابوالقاسم جای آن تعین شده است - (برای شرح حال ایشان رجوع شود به دراسات اللبیب ، ذیل آیات الدراسات از مخدوم عبداللطیف ، القسطاس المستقیم از مخدوم ابراهیم ،

تحفة الكرام ، مقالات الشعراء ، تذكرهٔ روز روشن ، اتحاف النبلاء ، مكتوبات قيوم ملوي ، مدار الحق في رد معيار الحق ، شاه ولي الله اور ان كي سياسي تحريك، از مولانا عبيدالسندهي، مقدمه دراسات اللبيب از مولانا محمد عبدالرشيد نعماني -

(۱۲) اين كتيبه تا اكنون قائم است. ذيلاً نقشه گورستان او را از بيض مخدوم محمد ابراهيم خليل (صاحب اين تذكره) كه بخط ايشانست نقل كرده ايم .

در تحفة الكرام در بارهٔ مخدوم ابوالقاسم اين عبارت ثبت است :

— « ميان ابوالقاسم نقشبندي ولد درس ابراهيم كه از اجداد ، ارادتمند خانواده شيخ بهاءالدين زكريا ملتاني بوده مي‌باشد . ميان ابراهيم اول وارد تته شده ، آنجا بوفور بزوگي در گذشت . بعد ازو ميان ابوالقاسم فرزند رشيدش بكمالات علمي و عملي از اجلهٔ مشائخ صاحب حال و قال بر آمده ، عالمي را بفيض متكاثر رسانيد . صحبتش گم گشتگان بادية ضلالت را بشاه راه نجات فائز كردي . بسا بزرگ از خدمتش بمقصد رسيدند خوارق كراماتش زياده از انداز تحرير و تقرير است - كه جهاني بظهور آن شاهد كافي . خدام آنخاندان بمزيد علم و ايقان معروف . از اولادش ميان احمد جواني بسيماي رشد برخواسته در عنفوان شباب واصل رحمت وهاب گرديده . دران حيات قليل، خوارق كثير ازو مذكور محفال احبابند . اكنون (۱۱۸۱ھ) از نبائر آن بزرگ دين سالك راه يقين ، احدي وجود ندارد ، و نواسها ببزرگي وافر بادگار » — (ج ۳ ص ۲۳۶)

در گورستان ميان ابوالقاسم دو پسرانش در دو پهلوي او مدفون اند، يكي مخدوم ميان ابراهيم بن مخدوم ابوالقاسم، و ديگر مخدوم فيض احمد صاحب بن مخدوم ابوالقاسم . ممكن است ميان احمد كه در عبارت تحفة الكرام ذكرش رانده ، همين مخدوم فيض احمد باشد -

از طومار سلاسل (مهر قانع) ظاهر است كه از حضرت نقشبندي صاحب

حضرات ذیل فیض یافتند و بیعت کردند ـ

۱ـ مخدوم معین تتوي ـ

۲ـ محمد مقیم ولد سعدالله ساکن قریه جهیجه ـ

۳ـ میان یعقوب سمه ساکن قریه کبر ـ

۴ـ شیخ یحیی عرب که در مدینه منوره احیای طریقه کرده ـ

۵ـ سید سلطان شاه هندي ـ

۶ـ میان حبیب مشتهر بمیت پوتره ـ

۷ـ میان عبدالولي برادر عبدالباقي واعظ اگهمي ـ

۸ـ حاجي کمال اودهیجه ـ

۹ـ مخدوم ضیاء الدین دانشمند معروف تتوي ـ

۱۰ـ میان نورمحمد سهار ـ

۱۱ـ سید محمد ناصر ولد سید نعمت‌الله شکراللهي شیرازي علیه رحمة ـ

۱۲ـ سید عبدالله ولد سید نعمت شکراللهي شیرازي رحمة الله علیه ـ

۱۳ـ مخدوم عنایت‌الله بصیر واعظ تتوي ـ

۱۴ـ میر مرتضی ولد میر کمال الدین خان رضوي ـ

۱۵ـ سید رحمت‌الله عرف سید مئو شکراللهي شیرازي رح ـ

۱۶ـ میان عبدالباقي واعظ ساکن اگهم و متعلوي قدس سره ـ

۱۷ـ عبدالرحیم سومره ـ

۱۸ـ مخدوم‌میدنه رح نصرپوري و ازو مخدوم‌عبدالله ولد مخدوم میدنه ـ

۱۹ـ درس بلال ساکن پران و ازو درس شرف الدین ولد درس بلال ـ

۲۰ـ میان محمد نبیره مخدوم آدم نقشبندي ازو میان محمد زمان ساکن موضع لهانري و سید عزت‌الله شیرازي شکر اللهي والد میر قانع صاحب "طومار سلاسل" ـ

(۱۳) آگریه : قبیله ایست در تته که بوجه‌سکونت این قبیله نام‌محله هم مشهور به " محله اگر " شد ـ

(۱۴) جاکهیه نام قومیست در سند -

(۱۵) پیر علی گوهر شاه اول (پیر پاگاره) بن حضرت پیر سید محمد راشد (رضی والد) تولد بروز جمعه ۴ رجب ۱۲۳۱ھ - وفات بروز شنبه ۱۱ جمادی الاول ۱۲۶۳ھ . در شعر سندی صاحب دیوان بودند ، و «اصغر» تخلص میکردند -

(۱۶) تالیف ابن حاجب المتوفی ۶۴۶ھ -

(۱۷) تالیف ابوالبرکات عبدالله نسفی المتوفی ۷۱۰ -

(۱۸) تالیف صدر الشریعت عبیدالله بخاری المتوفی ۷۴۷ھ -

(۱۹) تالیف مسعود بن عمر تفتازانی المتوفی ۷۹۳ھ -

(۲۰) تالیف ملا محب الله ابن عبدالشکور بهاری المتوفی ۱۱۱۹ھ -

(۲۱) تالیف محمود بن محمد چغمینی الخوارزمی (قرن نهم) -

(۲۲) تالیف ولی الدین محمد بن عبدالله تبریزی (قرن هشتم) -

(۲۳) تالیف ابو داود سلیمان ابن الاشعث المتوفی ۲۷۵ھ

(۲۴) تالیف جلال الدین محمد بن احمد مُحلی المتوفی ۸۶۴ھ و جلال الدین عبدالرحمن السیوطی المتوفی ۹۱۱ھ -

(۲۵) تالیف ابوالبرکات عبدالله نسفی المتوفی ۷۱۰ھ -

(۲۶) تالیف علی ابن ابی‌بکر برهان الدین المرغینانی المتوفی ۵۹۳ھ -

(۲۷) تالیف محمد بن علی الحصکفی المتوفی ۱۰۸۸ھ -

(۲۸) تالیف شیخ عبدالرشید جونپوری المتوفی ۱۰۸۳ھ -

(۲۹) ناسخ تخلص ، امام بخش لکهنوی المتوفی ۱۲۵۴ھ -

(۳۰) آباد تخلص ، مرزا مهدی حسن خان لکهنوی تولد ۱۲۲۸ھ -

(۳۱) آتش تخلص ، خواجه حیدر علی لکهنوی المتوفی ۱۲۶۳ھ -

(۳۲) "دیوان معین" که بنام حضرت خواجه معین الدین اجمیری موسوم است از روی تحقیقات مرحوم حافظ محمود شیرانی، تعلق به معین واعظ بن مولانا محمد فراهی (صاحب معارج النبوة)

دارد . (ر ک - مقالات شعرائي و مقالات دار) -

(۳۳) مرزا مظهر جانجانان دهلوي الشوقي سنه ۱۱۹۵ ه -

(۳۴) حدیث شریف - اَلصَّوْمُ لِي وَ اَنَا اَجْزِي بِهٖ -

(۳۵) محسن تتوي المتوفي ۱۱۶۳ ه (ر ک مقالات الشعراء ۴۰۲) -

(۳۶) غلام علي مداح بن محسن تتوي (ر ک مقالات الشعرا ص ۴۳۵) -

(۳۷) آیه کریمه — « وَ تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلًا » -

(۳۸) بمعني عرب (خلیل)

(۳۹) تضمین مصرعه « نیاز »

(۴۰) مخدوم خلیل در ۱۲۴۳ ه تولد یافت و در سال ۱۳۱۳ ه بعمر هفتاد رسید، بدین فکر که شاید امسال از جهان رود، یک قطعه تاریخ (۱۳۱۳ ه) سروده و در دیوان خلیل به این عنوان درج کرد ، « اغلب که در سال ۱۳۱۳ ه بخاطر نقیر تقدیر جناب قادر قدیر جل شانه ، چنان ریخت که در سال ۱۳۱۳ ه از اقربا واحبّاء این جهان وداع دست دهد، فلاجرم در آن وقت براي نفس خود تاریخ انتقال گفتم - مي نویسم :

۱- چو کرد نقل ازین دار پرملال خلیل
خرد بماند سَنَ انتقال او جویان
سروش گفت بگوشش که غیر روي حساب
« خلیل را بجنان بَرد لطف ایزد » خوان

باز قریب سنه ۱۳۱۶ ه (که بعمر ۷۳ سال رسیده بود) آن خاطر خطور کرد باز گفتم :

۲- ازین جهان چو برفتم که رفتن است ضرور
هزار شکر که فضل خدا مرا جوید

روانه گشتم و گفتم سن از سرِ الهام
رود «خلیل» بیاران وداع می گوید
۱۳۱۶ ه

۳- رفت زین عالم دو مسکینِ «خلیل»
سال او جستم ز طبع خوش نظام
بی سرِ طمع سکون، خود رفت، گفت
رات مسکین بر محبّان السّلام

۴- سال وداع خود چو بپرسیدم از سروش
بی بحث و کد بگفت بگو «خیر خاتمه»
۱۸۵۶ ۵۴۰

۵- ای قریبان تا که بشنیدم ندای ارجعی
راضیه مرضیّه نفسم ترک کرد این خاکدان
بی سر اندیشه رفتم ای خرد تاریخ من
یاد داریدم عزیزان با دعایٔ خیر خوان

۶- چونکه کردیم نقل از دنیا رخت بستم بجانب عقبی
از جناب حقم ندا آمد نعمت از شه سوی گدا آمد
چه ندائی کزوست سن ظاهر رحمت حق برایٔ من باهر
بدعا شد خطاب با نفسی «ادخلی جنتی با لطافی»
۷۵ ۷۵+۱۲۴۱=۱۳۱۶ ه

درین سال (۱۳۱۶ ه) نیز از دست اجل امان یافت، و درسال آینده (۱۳۱۷ ه) بعمر ۹۰ سال دار فنا را بدرود گفت. بر وفاتش شعراً سند تاریخها سروده بودند، لیکن افسوس که بدست ما نرسیده. خوشبختانه چند تاریخ که دوست ایشان، حضرت مولانا عبدالکریم "درس" گراچوي شاعر شهیر فارسي آنزمان، سروده و در دیوانش چاپه شده است، در دسترس ماست و درینجا مي نویسیم.

۱- ادیبي کاملي یکتاي دوران
فروغ بزم ارباب فضائل
"خلیلي" نقشبند لوح دلها
ازو فیضان حق میگشت حاصل
بحق پیوست آن حق گوي حق جوي
بروز آورد کو میداشت در دل
فلک سال وصالش گفت اي "درس"
بگو- "بستان جنت کرد منزل" ۱۳۱۷

۲- بود "مسکین" "خلیل" پیشک و ریب
ثاني اثنین عارف رومي
سال نقلش سروش گفت از غیب
"درس" خوان- "قطب وقت سخندوي" ۱۳۱۷

۳- سخنگوي داناي "مسکین خلیل"
ملیک سخن اوستاد کهن
پي سال تاریخ با "درس" گفت
فلک- "کاملي نقشبند سخن" ۱۳۱۷

[illegible] معانی رنگین
جان معنی سر آمد شعرا
[illegible] را فخر بود از ذاتش
ذات او بود در جهان یکتا
گشت مطلوب خلق در عالم
زانکه خود بود طالب مولا
گشت تاریک چشم روشن خلق
از میان رفت دیدهٔ بینا
آفتاب سپهر فضل و هنر
رو بپوشید در تهِ غبرا
حیف گرگِ اجل درید و برید
یوسف مصر و علم و حلم و حیا
سال نقلش سروش گفت از غیب
«درس» را ـ «مستجاب راه خدا»
۱۳۱۷

---

(۵) «خلیل» ناظمِ ملکِ معانی
سخن فهم و سخن سنج و سخندان
فلک چون دید نظمِ جانفزایش
گزید انگشت حسرت را بدندان
وجودش بر زمین دیدن نتانست
که محسود ملائک بود چندان
بتاریخِ وصالش «درس» گفتا
«دلیری نقشبندی نقشبندان»
۱۳۱۷

---

(۶) شاعر شیرین سخن کاشغر زمزم کهن
هر دو فلسفته را طبع رسایش بسفت
سال وصال خلیل «درس» بلا قال و قیل
«بود عزیز الوجود رونق تنه» ـ بگفت
۱۳۱۷

قبرش در گورستان مخدوم ابو القاسم نقشبندي زير تل مركزي بجانب مغرب موجود است ، در پهلويش دخترش مدفون است . قبرش خام است و هيچ كتيبه ندارد . وي اشعاري را براي سنگ مزار خود سروده بود و در ديوانش به اين الفاظ ثبت است :

نقش قبر خليل فقير اگر اين فرد شود بهتر
زنده ميرد عاقبت اي زائر فرخ شعار
تكيه نتوان كرد هرگز بر حيات مستعار

در ديوان خليل بر يک غزل نوشته است كه ـــ «بر لوح قبر فقير چه زيبا زيد» و غزل اينطور است :

بقبرم چون رسي درخواست از حق كن بتوفيري
كه اين بيچاره را از نور غفران بخش تنويري

بظاهر از زبان حال من صد نكتها يابي
بباطن گر فرو ماندم ز تقريري تحريري

من آلم كز لب و كلكم چه فن ميخاست ليک اكنون
بنا بشكسته ام چون مفرد النذر جمع تكسيري

طلبگار ضياي «نور حقم» بعد مردن هم
ز خاكم بگزراني يا خدا روشندلي بصري

خلیل امیدوارت شد بمرگ و زندگی یا رب
در امیزی بروحش نور خود چون شکر و شیری

برین رباعی نیز نوشته شده است که لائق تحریر لوح مزار است:

که کارم تبه کارم ، شعارم جرم و عصیان است
بفضلت ، یا ربم لیکن ، بسی امید احسان است
مکن شرمنده ام، یا رب مپرس اعمال نیک از من
بدم را شو ، بدریای که نامش بحر عرفان است

اکنون وقت آنست که صاحب دلی، قبر این دانشمند گرامی را پخته بسازد و اشعار فوق را بر لوح مزارش بنویسد .

(ر ـ ک ـ نقشه گورستان ـ و تصویر قبر ابو القاسم نقشبندی و مخدوم محمد ابراهیم خلیل)

در گورستان مخدوم ابو القاسم نقشبندی ، مقابر بسی از بزرگان کتیبها ندارند ، بدین سبب ظاهر نمیشود که این قبرها از کیست؟ همین وجه بود که اکنون قبر مخدوم محمد معین (متخلص به "تسلیم" و صاحب دراسات) شناخته نشده بود ، و خبری نبود که مخدوم موصوف بکدام گورستان مدفون است .

خوشبختانه در مخطوطه "دیوان خلیل" که برای چند روز بغرض استفاده ، دوستی بمن داده بود ، چند نقشه که تعلق بگورستان مخدوم ابو القاسم نقشبندی دارد ، بخط مخدوم محمد ابراهیم "خلیل" (صاحب تکمله) در دیوان مذکور ثبت است . من همانوقت آنرا نقل کردم و بر کوهچه مکلی برده و مقابله کردم ، و تا اکنون تمام مقابر مطابق همین نقشه موجود اند .

درین گورستان مهم ترین افراد خانواده ابو القاسم نقشبند و خاندان

مخدوم «خلیل» مدفون اند ، و قبور بسا سوختهٔ و دانشمندان اهل علم این هر دو خاندان درین گورستان یافته میشوند - که نشان مقابر ایشان ازین نقشه ظاهر است. اگر این نقشه ضایع میشد ، ما نمیدانستیم که قبور این بزرگان اهل علم کجا ست . و از همین نقشه در یافتیم که مقبرهٔ مخدوم محمد معین تتوی نیز در همین گورستانست .

مخدوم خلیل درین نقشه علاوه بر نام صاحب قبر ، شرح قرابت و رباب قبور را باهم، بوضوح نام نوشته است. که میتوان از آن ، روابط قرابت ایشان را با همدیگر بخوبی درک نمود .

من اینجا چهار عدد نقشه درج میکنم .

———:o:———

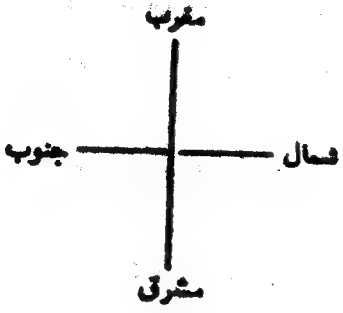

نقشہ نمبر اول

مقابر بر تل مرکزی

(۱) صاحبزاده مخدوم میان فیض احمد رحمه ربه -

(۲) جناب حضرت نقشبندي صاحب علیه رحمة و الغفران (المتوفي ۱۱۳۸ھ) رک تکمله

(۳) صاحبزاده مخدوم میان ابراهیم رحمه ربه -

(۴) میر سید گل شاه هندي ساکن دلي که در طلب مرشد گرد جهان میگردید و بدیدار حضرت نورالحق صاحب صورت مبارک را شناخت درین جا بماند ، تا که جان بحق تسلیم کرده شد .
انا لله و انا الیه راجعون

(۵) مخدوم میان عبدالکریم صاحب (بن مخدوم محمد زمان) رحمه ربه ملقب بحضرت "حاجي صاحب" والد جدنا مخدوم غلام حیدر علیه رحمة (الملقب بعالي حضرت) (رک تکمله)

(۶) مخدوم میان فقیر محمد صاحب عم جدنا -

هر دو برادر اند باهم

(۷) صاحبزاده مخدوم میان غلام احمد صاحب بن مخدوم میان ابراهیم بن حضرت نقشبندي صاحب علیهم الرحمه -

(۸) مخدوم محمد معین صاحب رحمه ربه (صاحب دراسات المتوفي ۱۱۶۱ھ)

(۹) سید روشن علي صاحب برادر "میر صاحب" علیه رحمة -

(۱۰) سید سائیدنه صاحب ، جد حضرت "میر صاحب" علیه رحمة -

(۱۱) سید احسن الله صاحب الملقب "بمیر کلان" واله "میر صاحب" علیه الرحمة (یعني میر نظر علي المتوفي ۱۱۲۳ھ) -

(۱۲) سید حسین علي صاحب برادر حضرت "میر صاحب" علیه رحمة (اعیاني)

(۱۳) سید گل شاه خال میر ناصر علي -

(۱۴) سید حسن شاه صاحب } هر دو برادران علاقي حضرت
(۱۵) سید ناصر علي صاحب } "میر صاحب" اند ـ

(۱۶) حافظ عبدالرحمٰن مالکاني ـ

(۱۷-۱۸) زیر تل بطرف مغرب دو قبر است، بروایت قاضي علي‌محمد که پیش من بیان کرد ، ازین دو ، یکي قبر مخدوم ابراهیم خلیل است و دیگر قبر دختر اوست ـ (و الله اعلم)

———:o:———

نقشه نمبر ۲

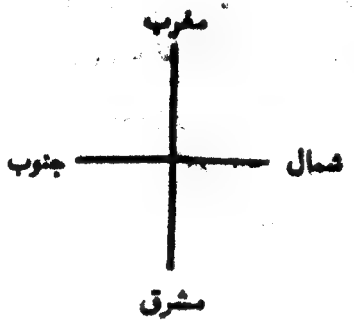

- مخدوم میان عبدالکریم نقشبندی المعروف بحضرت دائم العموم صاحب (ابن مخدوم غلام حیدر المتوفی ۱۲۷۲ھ) رک ۔ تکمله
- اخي میان عبدالطیف رحمته ربه (بن مخدوم عبدالکریم بن مخدوم غلام حیدر المتوفي ۱۳۰۷ھ رک دیوان خلیل)
- مخدوم محمد ابراهیم رحمته ربه
- قرة العین پاروٗ جان محمد زمان علیه الغفران (المتوفي ۱۳۰۶ھ) رک تکمله تحت "حبیب"
- (؟)

نقشه نمبر ۳

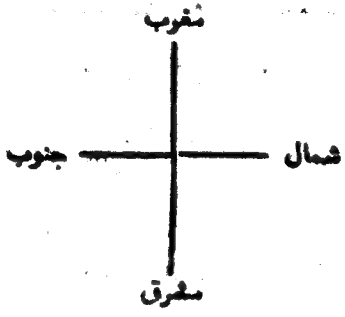

صورت قبه مسجد شریف
مزار کرام فیض التیام

(۱) میر احسن اللہ بن میر حسن علی (المتوفی ۱۳۰۰ھ رک دیوان خلیل)

(۲) میر حسین علی صاحب مرحوم بن میر یار علی ۔

(۳) میر روشن علی مرحوم بن میر حسین علی صاحب ۔

(۴) میر یار علی صاحب مرحوم الد میر حسین علی صاحب ۔

(۵) حضرت میر نظر علی صاحب قدس سرہ الملقب بہ "حضرت میر صاحب" (المتوفی ۱۱۲۳ھ) بن احسن اللہ صاحب) (رک تکملہ) ۔

(۶) مخدوم میاں غلام حیدر صاحب قدس سرہ الملقب بہ "اعلیٰ حضرت و میاں صاحب کلاں" (المتوفی ۱۲۶۱ھ) (رک تکملہ) ۔

(۷) مخدوم فیض احمد صاحب ۔

(۸) محمد معین ۔

(۹) خیر محمد بن احسن اللہ ۔

(۱۰) سقط احسن اللہ ۔

(۱۱) میر بخش علی بن احسن اللہ بن میر حسین علی شاہ سقط احسن اللہ

(۱۲) آدم بن فقیر ابراہیم کہ مقولی زائید ۔

(۱۳) عمر پسر حافظ عبداللہ ۔

(۱۴) محمد حسن بن فقیر ابراہیم ۔

(۱۵) میر غلام محمد بن میر حسین علی ۔

(۱۶) محمد اکرم برادر فقیر مسکین (خلیل)۔

(۱۷-۱۸) (؟)۔

(۱۹) عبدالقادر بن مخدوم غلام حیدر صاحب مانکانی ۔

(۲۰-۲۱-۲۲) (؟)۔

نقشه نمبر ۴

تل زنانه

● درخت اراک ● درخت نیم

(١) همشيره حضرت مير صاحب -

(٢-٣-٤-٥) (؟)-

(٦) بي بي فاطمه عرف بي بي بيگم صاحبه نبيره حضرت نورالحق صاحب والد حضرت حاجي صاحب -

(٧) بي بي عائشه عرف بي نازو والده مخدوم ابراهيم مدّني واله صاحب
(٨) بي بي نادو والده مير كلان مير احسن الله صاحب

ابن هردو بنات مخدوم ابراهيم بن حضرت نورالحق صاحب

(٩) (؟)-

(١٠) بي بي نورالنسا صبيه مير حسين علي شاه خورد بن پيار علي شاه

(١١) شهربانو بنت مير حسين علي اخت نورالنسا (المتوفي ١٢٩٦ھ رک ديوان خليل)

(١٢-١٣) (؟)-

(١٤) صبيه اول فقير مسكين (خليل)-

(١٥-١٦-١٧) (؟)-

(١٨) بي لاڈو جده فقير مسكين (خليل)-

(١٩) بي بي مستوره عمه فقير مسكين (خليل) مادر مير احسن الله خورد

(٢٠) (؟)

(٢١) بي بي بتول مادر فقير مسكين (خليل) و بنت مخدوم عبداللطيف بن مخدوم ابراهيم مدّني واله صاحب قدس سرهما -

(٢٢) (؟)

(٢٣) بي بي وسندي مادر مير حسين علي بن مير پيار علي -

(٢٤) (؟)

(٢٥) ماه جبي اهليه فقير مسكين (خليل) دختر فقير خانقدّنه -

(٢٦) صبيه قاضي فقير مسكين (خليل) -

(٢٧) بي بي موجو اهليه ثالث حضرت جد صاحب ، صبيه قاضي خادم علي از قاضيان قلعه بلده تته -

(٢٨) بدر النسا المعروفه به مريم اهليه ثالث فقير ابراهيم (خليل)-

(٢٩) بي بي زينت النسا عرف بي بي لاڏي -

(٣٠-٣١-٣٢-٣٣-٣٤-٣٥) (؟)

(٣٦) نادو بنت حاجي محسن مانكاني -

(٣٧) حليمه زوجه حاجي محسن مانكاني -

(٣٨) خوشخو زوجه صابر صبيه محمد عالم مانكاني -

(٣٩) خيرو بنت صابر -

(٤٠-٤١-٤٢-٤٣) (؟) -

———:o:———

۲۵ - دلخوش (۱)

دلخوش تخلص : جامع کمالات حاوي حسنات، بعربي فائق بفارسی رائق، میان گل محمد مکراني است. مشتاق بان حد بود که زیاد از نصف "شرح وقایه" یاد داشت، و "هدایه" فقه را هم یاد میکرد. از ربع در گذشته باشد. کلام فارسي هم بسیار بر زبان داشت، در علم صحبت هم کم کسي باو پهلو زند. الغرض اعجوبه روزگار بود. در بلده تهته و در متعلوي بهره اندوخت اگرچه سرمایه دار بود امّا هنوز طلب را از دست نمیداد.

روزي در متعلوي شکر رنج شد گفت :

آبرو گر طلبي آب مثاري مطلب
لقمهٔ چرب بجز نان جُواري مطلب

چون این فرد بسمع حضرت خالو صاحب، مخدوم میان عبدالغفور (بمبئي مرقد) رسید، فرمودند :

آبرو گر طلبي آب مثاري بطلب
لقمهٔ چرب مجو نان جواري بطلب

شهر متعلوي را قدرداني فرمودند که فیاض علوم بود. و چون استاد زمان علامه دوران میان عبدالکریم بن بحر علوم میان عثمان

(قدس سرهما) شنیدند و ناخوش شدند، "دلخوش" غزلی دیگر درست کرد مطلع وی اینکه:

طرفه شهریست منّاری که بسامان گردد
خالی از شور و شر و فتنهٔ دوران گردد

پس میان صاحب خوش شدند.

بحضرت دائم الصوم والد ماجد فقیر، بسیار الفت داشت، و شهور بلکه سنین بوده باشد که در خانقاه این فقرا گذرانید. حضرت والد میفرمودند که علم صحبتِ ما، تاثیرِ صحبت "دلخوش" است. و چند ماه پیش میر صوبدار خان تالپر (۲) به روپیه روزینه گذراند، "دلخوش" تخلص هم میر صاحب باو عطا کردند. وگرنه پیشتر نامِ خود را در کلام می آورد. و بسکه عالی همت بود، روپیه روزینه را هم گذاشته به هندوستان رفت. در آنجا رفعتی عالی پیدا کرد. مسموع که در آنجا تخلص خود "ناطق" (۳) کرد. منه:

تو ای ترکِ خطا، تا راست کردی تیر مژگان را
نیامد در ختن خواب از خطر، چشمِ غزالان را
عذار سرو سبز از سیلی بالِ تذروان شد
چو در گلشن گذر افتاد، آن سروِ خرامان را
نمیدانم شهیدِ کیست رنگین زخمها دارد
بدوش افگنده میبردند طاؤسِ گلستان را

شب که در آئینهٔ دل عکسِ او تمثال بود
نقد سودای محبت را جنون دلال بود

گر نیم شیفتهٔ روی تو حیرانی چیست
ور نیم والهٔ زلفِ تو پریشانی چیست

در باب حضرت خال صاحب مخدوم میان عبدالغفور (بمبئي مرقد) غزلي گفته، قدري از آن مینویسم :

اي که پر خنده دمي همچو مسیحا داري
سوي این مرده تنم بهر خدا رُو آري
گرچه ما غرق بفرقیم درین ورطهٔ غم
سر زنم گر بکند دستِ تو برخورداري
سند یکسان بدلم کلبهٔ احزان گشته
تا که دیده است گلستانِ تو با گلزاري
سبز شد سائر سند از نمِ ابرِ کرمت
جزُ که ما تشنه لبانیم ازین بسیاري
چغدِ ویرانه بتعلیمِ تو گویا شده است
وه اگر طوطي من بود برین هشیاري
ذرّه سان رقص کنان گرد رکابت بجهم
خفته بختم چه کنم چون نکند بیداري
"گل محمد" عملِ تست دعا گفتن بس
بکند ور نکند، باش ز بس گفتاري

---

(۱) مترادف این لفظ بهمین معنی در لغت بلوچي "دِلّوش" است.
(۲) رک تحت تخلص "میر".

(۳) نواب صدیق حسن خان در تذکرهٔ « شیع النجم » شرح حال گل محمد را اینطور آورده :

ناطق ـ گل محمد خان مکرانی، از موزونان زمان حال و شاعران شیرین مقال است . از دیار خود سری به هند کشید و شطری از عمر ، در بلدهٔ لکهنؤ بسر برد ، و بمدح محمد علی شاه و امجد علی شاه و امراء دولت قصاید فراوان پرداخت . درین نزدیکی اوان شاعری باین ذهن رسا و فکر آسمان پیما از ولایت باین مملکت نرسیده .

« گل محمد خان ناطق مکران » ـ تاریخ وفات اوست ، که مطابق سنه ۱۲۶۳ هجری میشود . جواهر سنگه « جوهر » شاگرد ناطق ، دیوان مختصری از سخن او فراهم آورده ، و « جوهر معظم » نام تاریخی گذاشته . این چند گهر بی بها از بیت المال طبع او، زیور بیان کرده میشود :

زکام از نکهت گلهای باغ خلد می آید
دماغ عندلیبان قفس پرورده او را
نمی دانم شهید تیر مژگان که شد «ناطق»
کفن ار پردهای چشم کردند آهوان او را

خون صد توبه بریزیم و محابا نکنیم
عفو قاضی شده در محکمهٔ داور ما
فارغ از آفت ما باش که ما خصم خودیم
ز آهن تیشهٔ فرهاد بود خنجر ما

گر چو بلبل کلبهٔ از خار و خس باشد مرا
کهتنی باشم اگر گلشن هوس باشد مرا

تا چه آید بر سرم از دست برد عافیت
گر نه بیدادت ز شفقت داد رس باشد مرا

آهنین دل نیستم یا رب چرا در راه عشق
ناله ہی تاثیر مانند جرس باشد مرا

بعد قتل من خدا را خنجر از خونم مشوی
این قدر رحم از تو ظالم ملتمس باشد مرا

کی میسر میشود مرغان باغ خلد را
این قفسها که در کنج قفس باشد مرا

در دهر بدولت نگراید هوس ما
بر شربت دینار نجوشد مگس ما

جان بازد اجل گر بچکانند بکامش
یک قطره ز زهراب گداز نفس ما

هر مرغ که پر زد بتمنای اسیری
اول بشگون کرد طواف قفس ما

حرف هوس بوسه چو تبخاله کرد مالد
از گرمی حسنت بلب ملتمس ما

زندانی دل بسکه شد از دهشت خویت
کرده ست فراموش ره لب نفس ما

فریاد، نگوئی که بگوشش نرسیده ست
"ناطق" بتغافل زده فریاد رس ما

حکم تحم یار ست که ما زنده بمانیم
در زود نمردن کنه از جانب ما نیست

ما امت عشقیم بجز حسن پرستی
پیغمبر ما گفت دگر کار روا نیست

نگذارد بمکیدن لبت آن غمزه بلی
نیش زنبور پناه عسل زنبور ست
قسمتم بود که بستی سر من بر فتراک
ورنه ظالم، ز تو این رحم، بغایت دور ست

نی غم دهر درونی غم ایامی هست
ای خوشا دیر که خوش گوشهٔ آرامی هست
سنگه مستم ز میٔ عشق چه دانم که بدهر
شورش کفری و هنگامهٔ اسلامی هست
دام بر چین ز ره ای کنگرهٔ قصر بهشت
مرغ دل صید تمنای لب بامی هست
منم آن پیر که از سلک مریدان منست
هر کجا زیر فلک میکده آشامی هست
سینه ام را بنسیم پر تیری دریاب
که درین تازه چمن غنچهٔ دل نامی هست

از بسکه طالعم بمنزل نهاد رو
آتش ز شمع تربتم اندر کفن گرفت
گر خضر کامیاب شد از چشمه، رشک نیست
داد از کسی که کام ز چاه ذقن گرفت
رفتم بپیش داور محشر بداوری
او نیز جانب بت بیباک من گرفت

چگونه جان بسلامت برم ز سفاکی
که بر درش ملک الموت بسمل افتاده ست
جرس بناله ندانم مقلد دل کیست
که ناقه بیخود و لیلی ز محمل افتاد ست

گذشت موسم و رفتند همرهان و هنوز
سفینهٔ من مسکین بساحل افتاده ست

بکف تیغ جفا ، باز آن وفا پیمانه می آید
شفاعت پیشگان رحمی که ، بیرحمانه می آید
درون تفسیدهٔ عشق که ام ، یا رب که آه من
برون از دل بسامان صد آتش خانه می آید
سرایت کرده امشب نکهت زلفش چنان در بزم
که بوی مشک از خاکستر پروانه می آید
خبر گیر ای امام شهر از کیفیت زاهد
که از مسجد صدای گریهٔ مستانه می آید

لبت اگر بتبسم ، نمک فشان نشود
دل و جگر ، بچه امید کس نگار کند

سبک ز دل هوس عشرت جهان برخیز
مشو بخاطر ازین بیشتر گران برخیز
بزر مجوش چنان گرم کاتش ست آتش
شتاب او سر این شعله چون دخان برخیز
فراغ کنج قفس از فضای باغ مخواه
سراغ دام کن ای مرغ ز آشیان برخیز
گرفته روی زمین را سرشک گلگونم
تو نیز ناله بتسخیر آسمان برخیز
دمید صبح و گل از رخت خندهٔ برخاست
تو هم بذوق صبوحی ز پرنیان برخیز

ستارهٔ سحری ، سوی تست چشمک زن
قدح گرفته بکف ، همچو آسمان برخیز
بکنج صومعه ، زاهد نشسته پیر شدی
دمی بدیر نشین می کش و جوان برخیز
سرای تست که گشتی اسیر غم «ناطق»
که گفته بود ترا کز در مغان برخیز

بخیابان چمن سرو من از ناز خرام
چند خمیازه بقد تو کشد آغوشش
شد لبالب قدح عمر من زار ، و نشد
که قدح وار نهم لب بلب می نوشش
ای عزیزان وطن دست بشوئید از من
کشتهٔ هندم و سبزان گلابی پوشش
«ناطق» آن طفل کنون حرف تو کی گوش کند
باش تا خط سیه فام بمالد گوشش

«ناطق» ابنای روزگار کر اند
خود بنه گوش بر فسانهٔ خویش

خموشی ترجمان عرض بیداد ست ظالم را
زبان در سرمه خوابانید زان تیغ سیه تابش
الهی جذبه بیداری بخت نژندم را
فلک تا چند دارد کوچه پیمای رگ خوابش

حذر ای آسمان کامشب بپرخاشت میان بستم
پر و سوفار و پیکان باز بر تیر فغان بستم

بفرمان ادب دوش از پی خواب سگان او
گلو تا صبحدم افشردم و راه فغان بستم
ز رشک آخر چسان بینم که، خونبد بگران ریزد
بطفلی، آنکه شمشیرش من اول بر میان بستم
دو دستی زد بفرقم تیغ و من ز اندیشهٔ رحمش
نگاه عجز پوشیدم زبان الامان بستم
خوش آن غیرت که، چون آهنگ گلگشت چمن کردی
بگلشن بیشتر رفتم نگاه بلبلان بستم
بشاخ گل نشیمن ساختن بر بلبل ارزانی
که من در چنگل شهباز خون ریز آشیان بستم
حدیث لذت لعل حلاوت دستگاه او
بشهر افکندم و شکر فروشان را دکان بستم
صبا از جانب «ناطق» سلامی خاک مکران را
که من چون غنچه، دل در گلشن هندوستان بستم

رفتم که ، باز سجده بر آن آستان کنم
خود را شریک غالب هفت آسمان کنم
هم ناصبور کرده مرا عشق هم غیور
هم قاصدت فرستم و هم قصد جان کنم
تا آمده بشهر وجودم تپ غمت
گرمش بسیر کوچهٔ هر استخوان کنم
خلقی ز دست برد فغانم ، بجان رسید
آفاق را بمیرم و دار الامان کنم
«ناطق» ز طوف کعبه ، نشد کام من روا
رفتم که باز سجده بر آن آستان کنم

ساقي آن مي که‌چو يک‌رشحه از آن نوش کنم
همه او گردم و از خويش فراموش کنم
بيکند کسب صفا دُر ز سويداي دلم
بسکه انديشهٔ آن صبح بناگوش کنم
چه بهشت ست که بيخود شوي از باده و من
چارهٔ خود ز تو از حسرت آغوش کنم
تا بکي شکوه ز بيمار، من الشاه الله!
سر ترا امشب ازين بار، سبکدوش کنم
کي بود کي که ز نقش قدم پاک سگت
تربت «ناطق» خون ريخته گل پوش کنم
چند راني سخن از مهلت قتل «ناطق»
اين نه حرفي‌ست که‌تو گوئي و من گوش کنم

شمع از سوختن خويش شکايت ميکرد
وا نمودم دل سوزان و خموشش کردم
بدل مرده نه بخشيد حيات آب خضر
زنده از خاک در باده فروشش کردم
باد آن طالع فرخنده که، دشنامم داد
طلب بوسه اگر از لب نوشش کردم

ديگر بر آن سرم که گدايانه بر درت
خود را ستم کش سگ و دروازه بان کنم
تا قتل عام طائفه خوري کند
-ه‌رد ترا بکشور دل حکمران کنم

آخر بگوشهٔ نفس تست جای من
بر شاخسار سدره اگر آشیان کنم
با رب سعادتیکه چنین نماز را
من بعد وقف سجدهٔ آن آستان کنم

نیم بسمل بهلم یک دو نفس ، تا که بگور
حسرت لذت بسمار تپیدن نبرم
هست از شوخی پرواز من آگه صیاد
نیست بیجا شکند گر بقفس بال و پرم

کو غارتی که جبه و دستار شیخ را
بفروشم و تهیهٔ وطل گران کنم
دارم امید جائزهٔ نیم جرعهٔ
زاهد چرا نه مدحت پیر مغان کنم

همه از بام و درش ظلمت عصیان میریخت
چون بطاعتکدهٔ شیخ سیاه کار شدم
بخط ساغر می خط غلامی دادم
فارغ از کشمکش سبحه و زنار شدم
خواب دیدم که ، خورم آب حیات از دستش
تیغ می راند بحلقوم ، چو بیدار شدم
هان درین ره ز من آموز شنا را که زدم
غوطه در قطره و از بحر پدیدار شدم
گر خلم در دل یاران منافق چه شگفت
گل بدم از اثر صحبت شان خار شدم

توبه از باده در ایام جوانی کردم
اول مستی من بود که هشیار شدم
چه توان کرد بدست که، ز قسمت «الطاف»
گر شدی زاهد و ، من رند قدح خوار شدم

یک پیمانه ساقی کرد مدهوش آنچنان دوشم
که از محفل حریفان چون سبو بردند بر دوشم

صد دشت آنطرف ز عدم بال میزنم
ای بیخبر بگیر ز عنقا نشان من
باران بفکر مرهم و غافل که هر نفس
خمیازه میکشد بنمک زخم جان من
ای بوالهوس که دوخته دیده بر رخش
حیرت بگیر از مژه خون فشان من
بیرون نمیرود ز دلم مهر مه‌رخان
گوچرخ و صدچو چرخ شود خصم جان من
خون هزار وعظ بگردن گرفته است
صد آفرین بجرات گوش گران من

جان بر لبم بفهم نماید بیان من
کس جز چراغ صبح نفهمد زبان من
صد پاره ل که ، ببزم تو از طپش
صد پاره کرد پرده راز نهان من

در دل تنگم ز گرد غم بیابانی ببین
در بساط قطره ساسان طوفانی ببین
در شب هجرت ببزم سینه ام، یک ره خرام
از دل پر داغ من سرو چراغانی ببین
آخت بهر کشتنم تیغ جفا و زد بغیر
از وفا برگشتن برگشته مژگانی ببین
سلطنت گر میل داری خاکساران را نواز
خدمت موری کن و خود را سلیمانی ببین
از سفر باز آ ، و «ناطق» را ز درد فرقتت
پای تا سر همچو شبنم چشم گریانی ببین

بوالهوس سخت زند لاف محبت ببرت
امتحانش ، دو سه روزی بجفا کاری کن
هوس گوشه میخانه مکن زاهد شهر
تو بمحراب نشین مشق سیه کاری کن

کیمیا ساز کریمی تو و ، لیکن چه کنم
که مس من نکشد منت اکسیر کسی
سرگران میگذرد یار ز اغیار امروز
کرده تاثیر مگر ناله شبگیر کسی
مرغ جان از قفس کالبد ما «ناطق»
کرد پرواز و لیکن بهر تیر کسی

رباعی

ناطق چو بلا ، بدهر بد فال شدی
دور از وطن و عیال و اطفال شدی

شاعر شدنت بهر فلاکت کم بود
کای خانه خراب! باز رمّال شدی

بر سر بام بیا گوشهٔ ابرو بنما
روزه داران جهان منتظر ماه نو اند

استخوان ریزهٔ مجنون مفکن پیش سما
کین تعلق بجناب سگ لیلی دارد

پردهٔ چشم خود ای فاختگان فرش کنید
که بسیر چمن آن سرو روان می آید

رهین منت خویٔ تو ام که هر نفسم
ببخشش ستم تازه شرمسار کند

چنان تاثیر بگرفت از نگاه مست او تیرش
که بوی باده می‌آید ز خون زخم نخچیرش

پیاله بر کفم و محتسب ز دیر گذشت
رسیده بود بلایٔ ولی بخیر گذشت
(تذکرهٔ شمع انجمن ۴۶۷ تا ۴۷۳)

یک نسخهٔ چاپی "جوهر معظم" که داراي تقریباً ۸۰ صفحه است، در کتب‌خانه اورنٹیل کالج لاهور موجود است.
ناطق با مرزا غالب دهلوي هم رسم مکاتبت داشت.

۲۶ـ رضوي

رضوي تخلص : سخن شناس سخن سنج میر سید روشن علي شاه (۱) بن مرحوم مغفور حاجي سیدذوالفقار شاه رضوي مهدوي است.

خط خوب مینوشت شاگرد میان غلام حسین سبز پوش بوده. بفقیر راقم التفات بسیار داشت، بغایت یک رنگ و یک آهنگ بود. اول "روشن" تخلص میکرد در آن ایام غزلي که یک مصرعه از آن بفقیر یاد است و آن اینکه :

کرد چشم جانِ من از مهر خود روشن علي

بعده، "رضوي" تخلص کرد. مدتي بخیال سخن پرداخت بعده بزوري این فن را از دل در انداخت. (۲) منه :

از سرِ معشوق کي عاشق گذارد عشق را
همچو مجنون در رهِ لیلي ز عشق آواره شد (۳)

---

(۱) پسرش میر سید غلام مرتضي شاه "مرتضائي" در مقدمه مثنوي "یوسف زلیخا" (سندي) شجرهٔ نسب خود را اینطور بیان کرده است :

(۱) روشن علي شاه کربلائي "روشن" (۲) بن حاجي سید ذوالفقار شاه (۳) بن سید روشن علي شاه (نواسه میر کمال الدین احمد خان رضوي صاحب اصطلاحات رضویه و شرح دیوان حافظ ـ رک تحفة الکرام ـ

مقالات الشعراء) (۴) بن سید محمد افضل (۵) بن سید عبدالملک (۶) بن سید عبدالرحمٰن (۷) بن سید حمزه (۸) بن سید اسحٰق المعروف به پیر برذهی (برادر زاده و داماد حضرت سید محمد یوسف بهکری المهدوی - مدفن کوهچه مکلی تته ، رک - تحفة الکرام ، معیار سالکان طریقت ، تحفة الطاهرین) (۹) بن سید کمال الدین (۱۰) بن سید جادو (۱۱) بن سید رکن الدین (۱۲) بن سید مرید شهید (جد امجد سید میر جان الله شاه رضوی "میر" صاحب "دیوان میر" رک تحفة الکرام و مقالات الشعراء) (۱۳) بن سید شیخ (؟) (۱۴) بن سید موسی (۱۵) بن سید علاء الدین (۱۶) بن سید صدر الدین خطیب بهکری (مدفن قلعه بهکر - جد امجد سادات رضویه سند و هند) -

بعد ازین نسب نامهٔ ذیل را از کتابهای دیگر انساب درست کرده اینجا درج میکنم: (۱۷) بن حضرت قطب الاقطاب امیر سید محمد مکی البهکری (نواسهٔ شیخ شهاب الدین سهروردی المتوفی ۶۳۲ھ - مدفن زیر بنگله کلکتر سکر - رک تحفة الکرام - معیار سالکان طریقت، منبع الانساب شاه معین الحق جهونسوی - تذکرة السادات شیخ محمد بن محمود اکبر آبادی - سلسلة الانساب سید لطف الله بن محمد الحسینی الکروی - عمدة الطالب جمال الدین احمد - ریاض الانساب و نزهة الخواطر) (۱۸) بن سید شجاع (مدفن در مقبره امام موسی رضا، مشهد، و داماد شیخ شهاب الدین سهروردی) (۱۹) بن سید ابراهیم (۲۰) بن سید قاسم (۲۱) بن سید زید (۲۲) بن سید جعفر اصغر (۲۳) بن سید حمزه (۲۴) بن سید هارون (۲۵) بن سید عقیل (۲۶) بن سید اسمعیل (۲۷) بن سید ابوالحسن علی المختار (۲۸) بن سید جعفر الکذاب (۲۹) بن امام علی نقی (۳۰) بن امام محمد تقی (۳۱) بن امام موسی رضا (۳۲) بن امام موسی کاظم (۳۳) بن حضرت جعفر صادق (۳۴) بن امام محمد باقر (۳۵) بن امام علی زین العابدین (۳۶) بن حضرت سیدنا امام حسین (۳۷) بن حضرت

سیدنا علي بن ابي طالب ـ

میر روشن علي "روشن" در عهد سرکار انگلیسه به مناصب مختلفه حکومت سرفراز بود ـ مثلا در جهورک مختارکار بود ، در سول کورت کراچي ناظر و در دفتر کلکتر کراچي منشي بود .

از این خالواده بسیار مشائخ و شعرا برخاسته اند ، مثلا : نواب میر لطف‌علي خان [صوبه دار تته] المتخلص به "همت" و نواب میر کمال‌الدین احمد خان، صاحب "اصطلاحات رضویه" و "شرح دیوان حافظ" و میر غلام مرتضي المتخلص به "الهام" و میر نجم الدین "عزلت" صاحب "دیوان عزلت" شاعر معروف فارسي ، و میر پلو شاعر معروف سندي و فارسي ، و سید موتیل شاه "کمتر" شاعر فارسي اردو و سندي ، و میر امام بخش "فدوي" شاعر معروف فارسي و سندي ، و غلام مرتضي شاه "مرتضائي" ولد میر روشن‌علي "روشن" ـ در این خالواده آخرین شاعر فارسي و سندي ، میر مرتضائي بود ، که بعد از انتقال وي ، بساط علم و ادب این دودمان در نوردید و شاعر و مصنفي ازان برنخاست .

(۲) سید غلام مرتضي شاه "مرتضوي" را در سال ۱۳۰۳ ه یک پسر بدنیا آمد که نامش، سید روشن علي نهادند ازین معلوم میشود که پدرش میر روشن علي شاه، پیش ازین سال ۱۳۰۳ ه این جهان را بدرود کرده بود. مخدوم‌خلیل یک قطعه تاریخ بر این نو مولود سروده است :

چون غلام مرتضي را زاد فرزند نجیب
آنکه در وقت ولودش نام شد روشن علي
از سر جودم خرد سال ولود او بگفت
۳
"کرد از یمن جلي بزم طرب روشن علي"

پیش ازین فرزند دیگرش بنام سید حسین بخش (در سال ۱۳۰۱ ه) متولد شده بود . و مخدوم خلیل این قطعه تاریخ سرود :

غلام مرتضوي وا چو خانه شد آباد
به پور نیک سیر ، نیک طبع ، نیک نهاد
هزار بار کنم صد هزار شکرانه
که روشن است ازین ارجمند کاشانه
گل طرب ز بهار ولود او چیدم
ز عندلیب خرد سال او پرسیدم
ز روي جود بسال ولود پور نجیب
۳
خرد بگفت بگویم که "بختیار عجیب" ۱۳۰۱ھ

ایزد حسین بخش چو کرد از کرم عطا
در سال حال بمن کرامت درین رجب
تاریخ و روز و ماه و سن او بگفت دل
"زیب ولود روز احد هشتمین رجب"
۱۳۰۱ھ

جستم ز خرد چون سن تولید گرامي
دل گفت روانم که بگو "منظر سامي"
۱۳۰۱ھ

سن میلاد آن فرخنده منظر دلم گفتا که "زیبا نیک اختر"
۱۳۰۱ھ

ازین ظاهر است که پدرش سید روشن علي شاه درسال ۱۳۰۱ھ زندگي میکرد ، و ازین سبب مرتضوي نام دیگر براي پسر خود تجویز کرد . سید روشن علي شاه شاید درسال ۱۳۰۲ھ یا ۱۳۰۳ھ ازین جهان گذران گذشته باشد .

(۳) غزل ذیل او را پسرش میر مرتضائی هر جنگ خود درج کرده است.

الٰهی مطلع الانوار کن شمع بیانم را
چو طوطی گوهر افشان ساز تقدیر لسانم را
برنگ نغمهٔ بلبل بر آرم قلقل حمدت
ز شکر نازفشان آب ده تیغ زبانم را
دلم را محرم اسرار وحدت خویش کن یارب
بحق احمد مرسل منور ساز جانم را
ز هجر یار بیتابم بسان شمع میسوزم
رسان بر منزل مقصود بار کاروانم را
دعایم را اثر بخش از قبول فیض خود یارب
مکن از صرصرت افسرده اوراق فغانم را
ز فضل خویش چون «مسکین» کن از گم نامیم «روشن»
بسان شمع شهرت بخش ظلمت در فشانم را

درین زمین شعرای دیگر سند هم طبع را جولان داده اند، من مطالع ایشان را اینجا درج میکنم:

مشتری

الٰهی مد بسم الله کن کلک بیانم را
سر دیباچهٔ توحید گردان داستانم را

محسن تتوی

خدایا غفلت سرشار برد از کف عنانم را
کرم کن از سیٔ توفیق هوشی مغز جانم را

محمد ابراهیم خلیل تتوی

الٰهی شوخی گفتار ده طبع روانم را
چو ابروی بتان ناخن زن دل کن میانم را

رجا تتوي

خداوندا بنور حمد روشن کن بیانم را
ستاده شمع مانند ثناي خود زبانم را

غلام علي سبز پوش تتوي

بوقت نزع چون بیرون کنند از تن روانم را
خداوندا بذکر خویش گویا کن زبانم را

ایضاً

الٰهي جلوهٔ طور تجلي ده زبانم را
چراغ وادیٔ ایمن نما شمع بیانم را

جان الله شاه میر

الٰهي جوش طوفان بخش چشم اشکبارم را
سحاب دجله افشان کن رگ ابر بهارم را

——:o:——

۲۷ — روشن

سالک جذبه آئین ناسک مناسک متقدمین، میان ضیاءالدین بن میان عبداللطیف بن نیستي و ملائمت را سند میان گل محمد صاحب بن قدوة الواصلین زبدة العارفین میان محمد زمان صاحب ساکن لواري بن فدائي درگاه مرشد و پیر طریقت ماب روشن ضمیر میان عبداللطیف صاحب بن میان ابراهیم بن میان عبداللطیف. بعضي میان ابراهیم بن ولي بن میان عبداللطیف گویند، و لیکن اول را اجید و اولي گویند (۱).

انتباه: از آنجا که مابین ما و این بزرگان رابطهٔ قدیمي است، میخواهم که گلي ازین گلزار بچینم، و خوش

رنگي آن را ببينم، و نسخه را بتذکره اولیا برتبه برگزیدگي رسانم، و نکهت ذکر اتقیا را بدماغ طلبا بیویانم.

میان عبداللطیف صاحب بن میان ابراهیم (۲)

از تلقین‌مندان و فیض‌گیران حضرت مخدوم میان ابوالقاسم نقشبندي (قدس سره) است. موصوف‌الذکر اکثر اوقات در خانقاه آنحضرت میگذرانید و از شیفتگان جمال کمال آنحضرت بود.

روزي مجلس طلبه منعقد بود و قریب آن مجلس شجره سر بلندي داشت، وقت عصر بود و احیاناً مرغان علي الخصوص کنجشکان درین وقت شور و غوغا بر اشجار کنند. آنحضرت نظر فیض اثر به میان عبداللطیف صاحب کرده فرمودند که اي میان عبداللطیف! بر یکي از پسران تو شور و غل طالبان باین وضع باشد. میان ابوالقاسم نام مریدي از آنحضرت هم در آن محفل پر نور بود، کو حد ادب را شناخته از سبب همنامي مرشد، خود را أبُل° مي نامید. و در خانه او دختري بود، بدل گفت که اگر این پسر گوهر انوار از صدف بطن صبیه ما برابد، چه بهتر. بفقراء درگاه این راز درمیان آورد، فقراء که مصداق ـ رُحَمَاءُ بَیْنَهُمْ ـ بودند، گفت شنفت فرموده مجلس تناکحوا را انعقاد کردند. و میان عبداللطیف صاحب چون حضرت انس (رضي الله تعالیٰ عنه) عند رسول الله تعالیٰ (صلي الله علیه و آله و اصحابه) خادم خاص و آدم خانگي بود ـ حتي که چون آنحضرت (قدس سره) به سرهند مبارک غالباً کره ثالثه باشد، رهگراي شدند. به میان عبداللطیف گفتند

که شما تا قدوم بها، در خدمتِ خانقاه باشند. میان موصوف که منکوحه سهلول داشت و از مدت مدید از ماجراي او واقف نبود، عرض حال کرد. دوان آن وداع بحالتِ قیام متوجه شده فرمودند که، منکوحهٔ شما پسر زائیده و والده و ولد هر دو خوش حال اند. مغموم مباش در خدمتِ خانقاه و شغل خود مشغول باش. امر بجا آورد.

انتباه، مرحوم میان محمد علي صاحب بن مغفور میان آدم صاحب بن زائچه سلوک و جذبه را وتد، میان گل محمد (قدس سره) چون بزیارت "تفسیر جلالین" که حضرت نقشبندي صاحب بر او تلاوت میفرمودند، و "عالی حضرت" یعني مخدوم غلام حیدر جد این فقیر، نیز ازو تلاوت قرآن میکردند، مشرف شد. گفت که خط این تفسیر مبارک اغلب که خط میان عبداللطیف صاحب است. شاید که در آن وقت که در خدمت خانقاه بودند، این تفسیر نوشته بخدمت حضرت نقشبندي صاحب نیاز فرموده اند.

زبدهٔ اصحاب ارشاد عمده ارباب رشاد، میان محمد زمان (قدس سره) چون در بلده براي طلب علم ظاهري آمدند، نظر بنسبت قدیمه بخدمت حضرت مخدوم "حاجي صاحب" که عبارت از پیرایهٔ اصحاب کمال و آیهٔ ارباب تکمیل و اکمال، ذوالارشاد المؤید مخدوم حاجي محمد بن زیب اصحاب شرف، دُر نجابت را صدف، مخدوم محمد اشرف بن مخدوم المخادیم سند الاقالیم فیض بخش و فیاض عالم مخدوم آدم (قدس سرهم)

مشرف میشد، و خدمت آنجناب را ملاک و مغز امور دین دانسته مراتب اعزاز می افزود.

روزی مخدوم حاجی صاحب بتقریبی بملاقات یکی از بزرگان بلده تشریف فرما شدند ـــ میان محمد زمان را فرمودند که بابا تو همراه ما باش. دست انقیاد بر سینهٔ عقیدت بست از آنجا که حاجی صاحب هم نظر به سنت و تبعیت مرشد خود حضرت نقشبندی صاحب، پوشاک عمده متشرعه میپوشیدند، و ایام شبنم بودند، وقتی از سبب قدم فشانی آنجناب اثر خاک بدامن قبای آنجناب طاری شد. میان محمد زمان را این امر ناگوار گردید، عرض کرد که اگر حضرت حکم کنند اثر خاک را از قبای شریف دور کنم. آنجناب کرشمه کرم فرموده قیام نمودند، میان محمد زمان آن را بچندین حیل بر افشاند ـ آخر چون افشانده نشد بدهان کرد و آن را مکیده زائل کرد. مخدوم حاجی صاحب را این خدمت منظور نظر شد، فرمودند که بابا نمیخواستی که این مقدار غبار در دامن ما باشد؟ گفت که دلم نمیخواست مگر از طریق ادب ساعتی ساکت ماندم و گفتم که باشد که خود بخود زائل شود، اما چونکه نمناک بود نرفت، لاچار شده عرض کردم. فرمودند که آفرین باد. اولین سبب رغبت مخدوم حاجی صاحب این شد، بعده چه جانفشانی که نکردند و چه مهربانی که ندیدند. میان محمد زمان غرق دریای عقیدت بود، و مخدوم حاجی صاحب نور افشان شفقت آن محو مطلق بود، و این هادی طریق حق و آن طالب صادق

بود، و ایشان حبل المتین واثق آن قربان انوار ارشاد مخدوم بود، و ایشان فیاض اسرار مکتوم آن عاشق مثل بلبل، و ایشان معشوق برنگ گل، آن جانباز بطور پرواز ایشان نور بخش چو شمع کاشانه. الغرض باین جوشا جوش عشق و محبت گردید و رسید بآنچه رسید.

انتباه:

بین که رندان چه ریاضت بردند
تا درین مرحله پا افشردند

هر چند هر کسي اخلاق خود را مرضیه میداند. و دیدن و داب خویش را رضیه میشناسد، لاسیما اهل دنیا خود را پسندیده شیمه و حمیده سجیه تصور اند. اما اولیاء الله تعالی را آنچه او سبحانه حسن اخلاق عطا فرموده است، طرز وي جدا و رمز وي دیگر است. چه این برگزیدگان هر چه کنند از صمیم دل کنند. بخلاف دنیا دارن، که اینجا تصنع و ظاهر داري است. مصداق این مقال و تفصیل این اجمال آنکه، میان محمد زمان صاحب باوجود آن دبدبهٔ معرفت و دمدمه کرامت و کر و فر ولایت و طمطراق رشادت، هرگاه از دهِ خود از جهت استفاده و استفاضه، از زیارات مکانات متبرکه حضرت نقشبندي صاحب و حضرت مخدوم آدم صاحب (قدس سرهما) مي آمد، سواري ستور کجا که کفش در پا نمي انداخت. گر کسي درین باب میگفت میفرمود که، بجانب مرشدان رفتن و کفش پا کردن دور از ادب است، و بعید از قوانین

طلسم . سبحان الله! چه خوش گفت آنکه گفت .

کردم از عقل سوالي که بگو! ایمان چیست؟
عقل در گوش دلم گفت، که ایمان ادب ست؟

میان گل محمد بن محمد زمان (قدس سره) (۳)

باقي بحق فاني مطلق متواضع ابد نیستي را گل سر سبد ، میان گل محمد (۳) (قدس سره) هنوز صبي شیر خوار بودند که سایه والد ماجد از سر ایشان مرتفع شد ، و دست ایشان از گنج این نعمت ممتنع — یَفْعَلُ اللهُ مَا یَشَاءُ وَ یَحکُمُ مَا یُرِیْدُ — آخر بفضل عمیم رب کریم، بوقت لایق مقتضاي — الامور مرهونة باوقاتها —، بتحصیل علم شغل ورزیدند، و الي ما شاء الله تعالی درعلم واقف گردیدند . فقراء والد شریف ایشان جانب علم باطن جاذب میشدند و درین امر بمصداق — اَمْرُهُمْ شُوْرَیٰ — باهم تدابیر میسنجیدند . آخر استقرار او بر آن یافت که فقیر اکمل تخمیر ارشاد تنویر، فقیر عبدالرحیم صاحب گرهوري که بجاي خلیفه و مرید والد ماجد ایشان بود، بتربیت ایشان پردازد . متفق اللفظ و المعني بوده بفقیر صاحب تکایف دادند . فقیر صاحب بالراس و العین قبول فرموده بپرداخت آن صغیر زمان کبیر مکان پرداخت و علم تربیت و تلقین را بر افراخت. در مدت قلیله صاحب غوامض راز کرد و مجاز فرمود — ذٰلِکَ فَضْلُ اللهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَاءُ — و داب ایشان بود که همیشه مشغول بشغل خود بودند، و در مسجد تمام لیل را احیا میفرمودند . تسایم عادت ایشان بود، و سکوت و تفویض سیرت، تا که روز عید رمضان شریف بود — تهیه فرموده

به نشستگاه زیب فرا شدند. متولي طعام فقرا گفت که مردم خوردند بنماز باید رفت. فرمودند که کتب نویسند، که در عید فطر پیش از نماز عید باید خورد، و در اضحي پس از نماز، باید که همه بخورند بعده نماز ادا کنیم. متولي دانست که شاید احدي و فردي از فقرا هنوز نخورده است، و حال آن بود که خود همان نخورده بودند. آنکه هر روز تولیت اطعام داشت دانست که امروز متولیان دیگر اند ایشان را هم آنها میخورانند، و متولیان عید خیال کردند که آنکه هر روز بخوراند امروز هم برویست. فلاجرم خوردن ایشان باهمال انجامید. الحاصل متولي عید برفت و هر که بسمانده بود آن را بخوراند، و باز هم بهمان وضع تقریر راند. ایشان بهمان وضع سابق دُر فشان شدند. درین وقت حیرت افزود و عنان از دست او ربود، باز متفحص بجد و جهد شد ـــ معلوم گردید که خود ایشان نخورده اند. عذر کرد و طعام حاضر آورد تناول فرمودند و نماز عید فطر ادا کردند.

اولین باعث رکاکت ربط ما و ایشان ـ میان حاجي صاحب (قدس سره) وقتي که پیش فقراء بلالاني میرفتند نزد ایشان هم میرفتند. این بزرگان هم در بجا آوري آداب و قوانین تعظیم تار موي فروگذاشت نمیکردند، و در دادن نذر و نیاز از همه پیش دستي داشتند. و فقراء ایشان را این امر گران مي آمد. وقتي نوبت میان گل محمد صاحب بود که میان حاجي صاحب نهضت فرماي اماکن ایشان شد ـ و بسکه میان گل محمد صاحب

ادیب و جانفدایِ جانب مرشد بودند، عند قدوم شرف لزوم میان حاجي صاحب از مسند خود دور مشدند، و ایشان را بر مسند مینشاندند. از آنجا که میان حاجي صاحب مشفق طبع و مهربان و قدر دان رابطه قدیمی بودند، ایشان را بزور شریک و رفیق مسند میکردند. و میان گل محمد صاحب ـــ اَلاَ سْرُ فَوقَ اَلاَ دَبِ ـــ را منظور داشته جانب پائین مسند بر حاشیه مینشستند.

قضارا امیری از مریدان تالپران در عین این وقت جهت قدمبوسي میان گل محمد صاحب آمدني بود. سچیدنه فقیر را که درین حین پیش کار امورِ ایشان بود، نبض خساست جنبید و و مغز شرارت شورید. افسوس که روغنِ بادامِ هدایت و ادب بدماغش نرسید، و اگر میرسید زخم سنگ جارح ضروب شمشیر بر اعضا نمیدید. بالجمله سچیدنه مسند دیگر بگسترد، و به میان حاجي صاحب عرض کرد که کرم فرموده برین مسند بنشینید. میان حاجي صاحب بي ادبي او دیده خشم آلوده برخاستند. میان گل محمد صاحب که باریک بین و ادب آئین بودند، معامله را دریافته دستِ عجز بدامانِ آنحضرت آویختند و ننگ دامنگیري ریختند. آنحضرت فرمودند که بابا تو بجاي اولادِ ما هستي، نسبت بشما گرم جوشي ما نیست ـ مگر این سچیدنه نابکار رسوا و خوارخواهد شد و مبتلا و پُر ایذا بماند. بمقتضاي:

دعا هايْ که بر لب نا رسیده
نویدِ فاستجبنا ها شنیده

وقت نوبت میان‌محمد زمان صاحب ثاني بن میان گل محمد (قدس سره)، بخصمت آمدن بمکان بزرگان نهاده جلا وطن ماند و مجروح گردید ــ یک بازویش برید و باین ابتلا بر در ملوچان دنیا داران افتاد، و در جراحات وي گریان شدند، بغایت زبوني و نهایت رسوائي، گرفتار پنجهٔ موت گردید و حالات قبیح و روز بد دید:

تا دل مردِ خدا نامد بدرد
هیچ شخصي را خدا رسوا نکرد

اَللّٰهُمَّ اعْصِمْنِي مِنْ سُوءِ الْاَعْمَالِ وَ الْاَفْعَالِ وَ احْفَظْنِي مِنْ غَضَبِ الرَّجَالِ و سوء الاعمال ــ بعد ازین میان حاجي صاحب (قدس سره) بر مکان ایشان تشریف نبردند، و نقش این معني را از صفحهٔ دل بکزلک استغنا و یاد مولیٰ ستردند، و تا هنوز اگرچه ما و نفسهاي خاص ایشان از پیوند قدیم و رابطه صمیم فارغ نه ایم، و لیکن مردم فتنه کیش و رذالت اندیش بکار خود هشیار اند ــ اگر قدري افزوني ربط مي‌بینند، سخنها چینند و رابطه را برهم زنند و عنکبوت اطوار بفخر بر خود تنند. چنانچه در نوبت حضرت دائم الصوم (قدس سره) دیدم و بنوبت خود هم ازین نابکاران باین خار رسیدم. او سبحانه سخن چینان بدبختان را سیاه روئي دهاد و بجزاي لائقه رساناد:

وَ یَرْحَمَ اللّٰهُ عَبْدًا قَالَ آمِینًا

بالجمله میان ضیاء الدین صاحب، قطع نظر از آنکه دیندار

و تقوي شعار و سالک طریق شریعت و خازن صنادیق طریقت بود، در فارسي مهارت خوب داشتند و بالکل عاري از عربي هم نبودند بعضي اوقات مائل شعر هم میشدند. اما از آنکه بادیه نشین بودند و اصلاح مُصلحي ندیدند، با آنکه ذهین و جلد گو بودند از قوانین شعر قدري بر کنار میماندند.

وقتي بخص خانهٔ فقیر جامع اوراق بامید حصول تشریف زیارات آمدند، فقیر در آن وقت باین زمین شعار داشت:

قامت ست این یا الف یا سرو یا طوبي است این
یا عصاي دست موسي یا بلاي ما ست این

خود هم چند ابیات گفتند اما یک بیت از آنها که برابر صد بیت است مینگارد. منه:

لیلة القدر است یا ظلمات یا نور سیاه
یا غلاف کعبه یا گیسوي یار ما ست این

---

(۱) شاد روان دکتور گربخشاني در کتاب "لنواري" جالال" نسب نامه را اینطور ثبت کرده است:

۱- خواجه محمد زمان (سلطان الاولیا)، ۲- بن شیخ حاجي عبداللطیف، ۳- بن شیخ طیب، ۴- بن شیخ ابراهیم، ۵- بن شیخ عبدالواحد، ۶- بن شیخ عبداللطیف کلان.

درین نسب نامه، نام شیخ طیب و شیخ عبدالواحد زیاده است. و بعد از شیخ عبداللطیف کلان، نسب این خانواده به بیست و چهار واسطه بحضرت ابوبکر صدیق بترتیب ذیل میرسد:

۷- بن شیخ احمد، ۸- بن شیخ بقا، ۹- بن شیخ محمد، ۱۰- بن شیخ فقیرالله، ۱۱- بن شیخ عابد، ۱۲- بن شیخ عبدالله، ۱۳- بن شیخ طاوس، ۱۴- بن

شیخ علی، ۱۵- بن شیخ مصطفی، ۱۶- بن شیخ مالکه، ۱۷- بن شیخ محمد، ۱۸- بن ابوالحسن، ۱۹- بن محمد، ۲۰- بن طاهر، ۲۱- بن عبدالباری، ۲۲- بن عزیز، ۲۳- بن فضل، ۲۴- بن علی، ۲۵- بن اسحاق، ۲۶- بن ابراهیم ابی بکر، ۲۷- بن قائم، ۲۸- بن عتیق، ۲۹- بن محمد، ۳۰- بن حضرت عبدالرحمان، ۳۱- بن حضرت ابو بکر صدیق رضه (ص ۲۳)

(۲) سبحان عبداللطیف کلان بن سبحان ابراهیم (و بقول دکتور گربخشانی شیخ حاجی عبداللطیف بن شیخ طیب) در حدود سال ۱۱۶۹ وفات یافت و در قصبهٔ لنواری(قدیم) دفن شد. (لنواری قدیم جالال ص ۳۹)

(۳) خواجه محمد زمان (سلطان الاولیا) بن سبحان عبداللطیف بتاریخ ۲۱ رمضان ۱۱۲۵ھ تولد یافت و از — "اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ" — این تاریخ تولد بدست می آید- بتاریخ ۴ ذیقعده ۱۱۸۸ھ این جهان را بدرود کرد - از — "وَ رَضِیَ لَهٗ قَوْلًا" — این تاریخ بر می آید - میر نظر علی خان تالپر قطعه تاریخ را اینطور سروده است:

سر اقطاب دوران، کز کمالش
بدوران کس نبوده است از همالش
چو پیغمبر بتصدیق و یقین دان
بنام و نسبت و خلق و خصالش
نه دنیا دار باقی نیز هرگز
بجز حق هیچ نامد در خیالش
بوقت وحی و آثار پیمبر
بیاران بود تنبیه و مآلش
زمانه چون شمار اندر رسانید
بعمر مصطفی شصت و سه سالش
خطاب ارجعی بشنید از حق
ازان شد زین جهان در دل ملالش

بوقتِ چاشت چارم ماه ذي قعد
ازین دار فنا شد انتقالش
ندایٔ «خلوت ما با حق» آمد
چو مي بنوشت تاریخ وصالش
علي کو خاک بوسِ درگه اوست
نظر باشد کند روزي بحالش
(مرغوب الاحباب و فردوس العارفین)

«فردوس العارفین» (۱۲۰۱ھ) تالیف میر بلوچ خان در شرح حال ایشان است ـ

(۴) میان گل محمد (محبوب الصمد) بن خواجه محمد زمان (سلطان الاولیا) بتاریخ ۱۱ ربیع الاول ۱۱۷۷ بشب جمعه تولد یافت. از ـ«اولٰئک تَحَرَّوْا رَشَدًا»ـ این تاریخ استخراج میشود. و بتاریخ ۲۷ ربیع الاخر ۱۲۱۸ھ بعد از نماز مغرب وفات کرد. از ـ«وقضي الله أمرا»ـ تاریخ یافته میشود. نظرعلي تالپور این قطعه تاریخ را در وفاتش سرود:

آن مبارک مقدم و فرخ لقا فرخنده فال
خوش بقد و قامت موزون با حسن و جمال
روي او فرقان و سوره نور مسطور اندرو
کلک دست حق نوشته با هزاران انتحال
جلوهٔ او دیدها را شادمانئ ابد
نکتهٔ شیرینش دلها را حیاتِ لایزال
از رهِ صورت درین دارالعمل ضرب المثل
از رهِ معني دران دارالجزا عالي مثال
صحبت او بود اکسیرِ سعادت بیگمان
این خوشا کو یافت از خونِ لقاي او نوال

با چنان قرب و کمال و با چنان طبعِ کریم
چون بسر بگذشت او را چار مه بر چهل سال
شد فزون شوقش بدان ملکِ بقا زین خاکدان
حق بگوشِ دل رساندش طال شوقي و تعال
بیست هفتم مه ربیع الاخر و وقتِ عشا
کرد زین عالم بسوي حضرتِ قدس ارتحال
چونکه تاریخِ وصالش از دلِ جستم بگفت
"مجلس او شد بساطِ قرب جانان در کمال"
(مرغوب الاحباب)

"الجواهر البدائع" (۱۲۲۱ھ) تالیف میان بلال در شرح حال این بزرگ است. ایشانرا شش پسر (۱) محمد زمان ثاني (۲) شیخ عبداللطیف صغیر (والد میان ضیاء الدین روشن) (۳) ابو القاسم (۴) محمد اکرم (۵) آدم (۶) حاجي محمد، بودند.

خواجه محمد زمان ثاني بجاي پدر بر مسند رشد نشست. و لقبش "حضرت غوث العالم" شد - ولادت این بزرگ (۱ رمضان ۱۱۹۹ھ) است، و از -"أَوْلِيَاءُ اللهِ لاخَوْفٌ عَلَيْهِم وَلاهُمْ يَحْزَنُون"- استخراج میشود (اولیا بهمزه شمار کنند). بتاریخ ۱۷ صفر ۱۲۴۷ھ وفات یافت. و این قطعه تاریخ را نظر علي خان تالپور سرود:

آنکه بس عالي ست نسبت او
قاصر آمد زبان ز مدحت او
جز بحق را گهي نه الفت داشت
ترک دارین بود سنت او
هم نشین خدا درین عالم
بود الحق زمانِ صحبت او

هشت بر چهل سال بي کم و بيش
چون در آمد شمار فرصت او
اندرين آشيانه سست بناء
تنگ آمد همای همت او
ارجعي امدش خطاب ايزد
گشت آن سو زياده رغبت او
هفدهم از صفر در آخر شام
کرد منزل بباغ جنت او
جستم از دل چو سال تاريخش
گفت هاتف «برب خلوت او»
۱۲۳۷ھ (مرغوب الاحباب)

«مرغوب الاحباب» (۱۲۶۲ھ) تاليف نظر علي بلوچ، در شرح حال اين بزرگ است.

بعد از وفات پدر (محمد زمان ثاني) پسرش محمد حسن که ملقب به «خواجه شاه مدني» بود (تولد: ۵ محرم ۱۲۳۵ھ) بر مسند خانقاه نشست. اين بزرگ بتاريخ ۷ صفر ۱۲۹۸ھ در مدينه طيبه اين جهان را بدرود گفت. و در جنت البقيع متصل مزار حضرت خواجه محمد پارسا دفن شد. مخدوم محمد ابراهيم‌خليل (صاحب تکمله) اين تاريخها سرود:

هزار نوحه کند، کرد جيب جان را شق
کسي که شد ز برش آن‌که بود نعمت حق
بهر طرف ز فراقش صداي واويلا ست
بهر مکان ز وداعش ..... غوغا ست
کسي ز آه خود آورد نخل ماتم
ز آب اشک کسي شست تختهٔ غم را

یکی بتعزیتش اشکبار مثل سحاب
دگر ز پردگیش ناله ساز همچو رباب
مرید و مخلص و اولاد، گشته الد ز جوش
یکی حزین و دوم مبتلا، سیوم مدهوش
زبان حال کند ماجرای تمام ادا
که در طریقهٔ ما قال است نازیبا
چو تار سبحه بصد راه ربط او با ما سست
ولی چو سر عیان آشکار و هم اخفی است
اگرچه زار و لزارم ز نقل آن ارحوم
ولی ز مرقد او در مدینه رفت غموم
که شهر سید ثقلین خوابگاهش شد
بمن بطالع او تا چه قدر جاهش شد
جناب سید کونین حامیش بادا
علیم باوج طرب نام نامیش بادا
چو سال رحلت او از خرد بپرسیدم
مثال حرکت قلبی خموش جوشیدم
دم بسال وصالش بگفت یمن رسول
که خوان " بپیش محمد حسن بخلد قبول"

ارتحال آن فروغ خاندان — دل به دل داده ست هرجا آه آه
جان محزونم بگفتا سال وي — " واي واويلا دريغا آه آه "

بن گل شدن چراغ بزم خواص — پروانگي غم از عموم غل شد
دل گفت بسال انتقالش "هيهي — افسوس که مشعل لواري گل شد"

(دیوان خلیل)

«مقال الضمائر» (۱۳۰۳) تالیف خواجه محمد سعید ، در شرح حال این بزرگ است . بعد از وفات وي پسرش محمد سعیدخواجه(تولد : رمضان ۱۲۶۴، وفات : ۲ محرم ۱۳۲۳ه) و بعد ازو خواجه احمد زمان بر مسند پدري نشست ، راقم الحروف در سال ۱۹۳۰ع بدیدار این بزرگ در کراچي رسیده بود (تولد ۱۶ ذي الحج ۱۲۹۷ه وفات ۵ شعبان ۱۳۴۶ه) پسرش خواجه گل حسن صاحب اکنون بر سجاده‌ٔ این خانواده قرار دارد . و زیاده در کراچي بسر میبرد .

شیخ عبداللطیف صغیر (والد میان ضیاء الدین «روشن») بن میان گل محمد، صاحب جذب و کمال و مرید برادر خود میان محمد زمان بود. و بمرشد خود عقیدت را بدرجه‌ٔ عشق رسانید . وقت اول روز بتاریخ ۱۵ شعبان ۱۲۳۶ه وفات یافت . صاحب «مرغوب الاحباب» این تاریخ نوشته است .

سال آن باکمال «خاکي» را گفت هاتف «امین بجنت رفت» .
۱۲۳۶

———:o:———

۲۸ـ روشن

روشن تخلص : بحرِ بلاغت کانِ نزاکت ، آخوند محمد حیدرآبادي است . در پیش گاه حکومت پائگاه امارت انتباه میر صوبدارخان بن میر فتح علي خان تالپر ، مرتبه منیع و قدر رفیع داشت . بعد آنکه صحیفه‌ٔ حکومت و کامراني تالپران پیچید ، و این مکتوب را دستِ قضا درید ، آورگي دید و بیچارگي رسید . در نظم یگانه و در نثر فرزانه بود ، بغایت سریع المقال و برجسته اقوال بود ، کلام بسیار دارد . مینویسد :

منه :

مرا گویند ، باري حالِ خود را گو بآن دلدار
بان دلدار بي پروا چه گـويم ، بارها گفتم
بکويش قاصدي کـــردم روان با گريه و زاري
چه گفتم هرچه گفتم عجـز گفتم التجا گـفتم
بدرگـاهش نميگويد کسي از ابتـلاي مـــن
هزاران بار عرضِ حال خـود را با صبا گفتم

و اين يک فرد که تطابق بصد فرد دارد هم ازو ست :

تهنيت گاه است گلشن از نسيمِ نو بهار
ميتوان از رنگِ گل کردن حناي عندليب

عندليب طبعِ فقير هم درين گلزار نغمه و نوا دارد ، قدري از آن درين صحيفه مينگارد :

گل اگر با صد زبان گـــويد ثناي عندليب
کي بود يک فصل از بابِ وفاي عنـــدليب
ما و جانان هر دو يک جا دوش رفتم در چمن
او بگُل همرنگ شد من همنواي عنـــدليب
از دوا تاثير گر خواهي بهر نحو ، اي طبيب
خوردهٔ گل صرف گردان در دواي عندليب
اتفاق حسن و عشق ار نيست ، کي ميکرد گرم
آتش گـــل آب شبنم را براي عنـــدليب
از اثر کي ميشـــود خالي سرشک بيدلان
قاه قاهِ گـــل شگفت از هاي هاي عندليب

نالهٔ "مسکین" ما "واقف" مگر بشنید و گفت
خوش رفیقي گشت پیدا از براي عندلیب

منه:

بُوي جنسیّت نمي آید مرا زین مردمان
یا من آدم نیستم یا نیست آدم در جهان

تا رُخت طرح بهارِ گل فردوسي ریخت
آبروي صنمِ چین و بُتِ روسي ریخت
دل که شد شیفتهٔ وصلِ پري رخساري
اوّلم نقد دل و دین بقدمبوسي ریخت
آه کان یار سمن روز سمومِ هجرم
برگ و بارِ شجرِ عمر ز مایوسي ریخت
منت ایزد که غمِ وصل پري رویانم
نقش خاتم شده و جلوهٔ معکوسي ریخت
یک زمان نیستم آسوده دل از خبثِ رقیب
آبرویم بدرِ یار ز محروسي ریخت
میرِ ما میر حسین علي آن صاحبِ جُود(؟)
کز کرم دبدبهٔ حشمتِ کاؤسي ریخت
"روشن" این تازه غزل کز سمن و لاله پر است
خوش بهاریست که از خامهٔ فردوسي ریخت

فقیر هم باین قافیه فردوسي مانوسي دارد. در باب الشین در لفظ "شریف" در آرد. مرقدش در شهر کوتري بمقبره

محمد شاه غیلانی (گیلانی) میباشد . میر سید غلام محمد صاحب "گدا" تخلص تاریخش چنین یافته :

چو استاد "روشن" بجنت روان شد
بگفتا "گدا" — آه شیرین سخن (۱۲۸۶ھ)

—:o:—

۲۹— رهی (۱)

(۱) خلیل فقط تخلص رهی را ثبت کرده و هیچ شرح حال او را ننوشته است. من شرح حال او را از بیاضهای خطی و دیوان خلیل و مجله مفرح القلوب و از Persian Poets of Sindh (تالیف دکتور سدا رنگانی) در اینجا اختصاراً میدهم .

منشی رسول بخش نام داشت، از قبیله براهوئی کلات بود . ابتداء در شکارپور در دفتر دپتی کلکتر بعهدهٔ منشی تقرر یافت و بعد از چندی ترقی کرده بعهدهٔ مختارکار فائز شد. بعد از وفات خان خدا داد خان والی کلات در کلات اختلافات خانداني افتاده ، و منشی رسول بخش از طرف حکومت برطانیه آنجا رفت و خدمات لائقه را انجام داد، و بعوض این خدمت از حکومت برطانیه خطاب " خان بهادر " یافت . و به عهدهٔ دیپوتي کلکتر فائز شد . وقتیکه در ماه ذوالقعد سال ۱۳۱۵ھ وباي طاعون به کراچي آمد جناب رهي براي بندوبست در کراچي مقرر شد ، که ازین دو بیت مخدوم ابراهیم (صاحب تکمله) بوضوح میرسد :

باز آمدي بشهر کراچي ، حق از کرم
از گرد حادثه بوجودت امان دهاد
یارب بخان صاحب خلق و وفا و مهر
فضل تو پایداري نام و نشان دهاد

بر خطاب یافتن وي خلیل این تهنیت نامه را فرستاد .

بوضع این لقب، از جانب حق ای عزیز من
گرت حاصل شود تهنیت و عشرت دوتا گردد
خداوندا بدرگاه تو مشکل نیز آسانست
بمجد دین خطابی از درت نعزش عطا گردد

دکتور سدا رنگانی سال وفاتش را ۱۹۱۲ع نوشته است. برادر خوردش غوث بخش متخلص به "خاکی" نیز شاعر فارسی، و در جیکب آباد، منشی بلدیه بود. "بهائی" شاعر بر وفاتش این قطعه سروده است.

ثنا گوی پیغمبر پاک دین
فصیح اللسان غوث بخش آنکه بود
شب و روز از شوق غلغل کنان
چو بلبل بباغ ثنا و درود
بنعت نبی عمر خود صرف کرد
جز آنش نمیبود گفت و شنود
سرش بود خاک در آنجناب
تخلص ازین وجه "خاکیش" بود
" ۱۳۲۵

در قصیده که در تعریف "رهی" گفته است، میگوید:

بهر نثار تاج شهنشاه تخت جود
از بحر دل بر آر لالی آبدار
یعنی بگو بمدحت منشی رسول بخش
چون سلک در قصیده‌ای برجسته تامدار
عقلش خطاب داد ورا "شاعر فلک"
بختش لقب نهاد "دبیر خرد شعار"

هستي حافظست به اشعار دلپسند
گردون نموده عقد ثريا برو نثار
شاهنشه سرير سخن پروريست ليک
خود را " رهي " نمود تخلص به الکسار

اين چند بيت از جناب " خاکي " است.

ز هجر آن شکر لب خسرو شيرين دهن "خاکي"
غمي چون بيستون برتف، دلي چون کوهکن دارم

بمر گشتيم بسر سوداي طفلي کم نشد
دست بردي ميبرد آغاز از انجام ما

چنان با غمت آشنائي گرفت
که در خويشتن گشت بيگانه دل

مسلمانان نخواهم کرد از مي توبه من هرگز
که دل دربند زلف کافر توبه شکن دارم

اين چند بيت از تشبيب قصيده فوق است.

چون مالک فلک رخ يوسف بهار
جلباب شد نموده بيکبار بر کنار
شد مشتري بمهر رخش مصر کائنات
مه دست خود بريد ز حيرت ترنج وار
از آب نيل دلو فرو شست چرک تن
آمد بهودج عمل و يافت افتخار

گسترد تو بهار بساط زمردین
برلسب ریس باغ و در و دشت و کوهسار
چمن جبین آب چو زنجیر سیم قلب
بابند سرو شد ز دم باد نو بهار
بازار جویبار ز گلها چو گشت گرم
عرعر ستاد بهر تماشا بجویبار
گردیه سبز زار چو بستان گل نما
رنگ شفق بهید ازو رنگ لاله زار
سوسن زبان کشاد بوصف عذار گل
بیچید غنچه دامن خود از گزند خار
نیلوفر و بنفشه لباس کبود رنگ
کردند، همچو حاج به احرام مرغزار
بر گوشهٔ چمن سمن و نسترن زدند
چون خور لوای نور بفیروز گون حصار

(سدا رنگانی صـ ۲۹۹)

این رباعی را مخدوم خلیل (صاحب تکمله) بخدمت غوث بخش خان و رسول بخش خان " رهی " فرستاده بود .

غوث رسول حامی هر دو مدام بود
هر یک نکو شمائل و نیکو نظام باد
یا رب بدین قرین و بانصاف صاف قلب
یمن رسول پاک علیه السلام باد

(دیوان خلیل)

این اشعار از مرحوم « رهی » است :

ای زاهد اگر صنم ندیدی
از باغ رخش گلی نچیدی
بیهوده تو گوشه ای گزیدی
اینست بهشت اگر شنیدی
کز دیدن او جوان شود پیر

گاه خواند بوفا، گاه براند بجفا
گردش چرخ دو رنگست چه میباید کرد

ز برق آه من خسته دل حذر باید
که کار خرمن گیتی بیک شراره کنم

ای دل بسرد مهریٔ دوران صبور باش
کز پی رسد بهار چو پائین بگذرد

نسبت حسن تو اگر عقل بحور میدهد
رتبهٔ شمس میدهد، کرمک شب فروز را

کس ز کتاب کاکلش حرف درست برنخواند
زانکه حدیث زلف او دور و دراز میرود

از یک نظارهٔ رخ معشوق، خاطرم
گویا که مرغ بود ، ز دستم پریده شد

چسان بر منزلِ مقصود پویم که اسپ آرزویم پای لنگست

ازان خم پشت میگردند پیرانِ جهاندیده
که زیر خاک میجویند ایام جوانی را
(سدارنگانی -۲۹۳ تا ۲۹۸)

در سال ۱۸۷۷ع رسول بخش رهی در کلات بعهدهٔ منشی پولیتکل ایجنت سرفراز بود، در مفرح القلوب شمارهٔ (۴ فبروری ۱۸۷۷ع) بعین عنوان یک غزل او چاپ شده است که این دو بیت ازان است:

صبا رسانی بزلف دلبر ز بستگانش هزار زاری
که ما به بندِ غم تو جانان، خوشیم و فارغ ز رستگاری
چه سود جانان که عمر خود را بشوقِ عشقِ تو صرف کردم
غرور حسنت نمیگذارد که از غریبان تو یاد آری

اسیر حلقهٔ موی تو رستگارانند
گدای گوشهٔ کوی تو شهریارانند
ذلیل عشقِ جمال تو کامگارانند
غلام نرگس مستِ تو تاجدارانند
خراب بادهٔ لعل تو هوشیارانند
نه من به آفتِ عشق تو در بلایم و بس
نه من بحلقهٔ زلف تو مبتلایم و بس
نه من بنرگسِ مست تو جانفدایم و بس
نه من بران گل عارضِ غزل سرایم و بس
که عندلیبِ تو از هر طرف هزارانند

این مخمس که در مجله مفرح القلوب نمبر ۶ سال (۱۸۷۷ع) چاپ شد، در جواب این مخمس میان شیر محمد قریشی ساکن شکارپور سرشته دار

ول کوت ضلع سرحد سند یک مخمس سروده و در مفرح القلوب (نمبر ۱۲
ع ۲۲- ۸ اپریل ۱۸۷۷ع) چاپ شده که این دو بند ازان است
ولی دارای عیوب ادبی و سکتهای غیر ملیح است)

پیاده مغول عشق تو شهسوارانند علیل درد بلای تو خوشگوارانند
ذلیل طالب دیدن تو بخت یارانند غلام نرگس مست تو تاجدارانند
خراب بادهٔ لعل تو هوشیارانند

نه بار بار بگوئی تو من در آیم بس
بیاد روشن روی تو در صدایم بس
بجور ستم ز خوی تو در جفایم بس
نه من بر آن گل عارض غزل سرایم بس
که عندلیب تو از هر طرف هزارانند

این مخمس را بر غزل حافظ نیز حضرت رهی سروده است :

دی شدم دوستان سوی گلزار تا به بینم دمی بباغ بهار
ناگهانم ربود صبر و قرار سرو بالا بلند خوش رفتار
دلبر نازنین گل رخسار

ایکه برده بغمزه ام دل و دین رحم فرما بحال زارم بین
مرکب جور را نباید زین بیوفائی مکن بیا بنشین
بوفا باش ای بت عیار

در سال (۱۸۷۹ع) در شکارپور بعهدهٔ دپتی کلیکتر فائز بود ،
همین عنوان دو غزل در مفرح القلوب (۵ جنوری ۱۸۷۹ع) چاپ شده
ست . این چند بیت ازانجا ست :

تا نقاب از آتش رخسار یار انداختی
ای صبا آتش به اهل روزگار انداختی

تا به بستان بوي زلفش اي نسيم آورده‌اي
رنگ و بوي تازه تر در نوبهار انداختي
گريه‌ام ديدي و خنديدي چو گل با صدعي
بر شرار شعلهٔ دل وه چه خار انداختي
تا عذار آتشين را از شراب افروختي
آتش دلسوز را در لاله زار انداختي
از چه رو از رو فکندي جعد مشکين در قفا
مجمع دلها پريشان اي نگار انداختي
با کمان ابرو و تير غمزه اي شاه حسن
لشکر صبر مرا در الفرار انداختي

چه ميپرسي که از عشقت دل آواره‌ام چون شد
مرا انديشهٔ جانست ، دل خود قطرهٔ خون شد
چو عنوان خط قتلم حنائي بود ، ز اين معنى
مرا خود آگهي تا خوانده بر احوال مضمون شد

در سال ۱۸۷۸ع مرحوم رسول بخش ناظر کارخانه نمک سرکاري (حلقهٔ روهري) بود ، بهمين عنوان در مفرح القلوب (۲۰ اگست ۱۸۷۸ع) سه غزل چاپ شده است که انتخاب آن اينست :

بتي نامهربانم شوخ و شنگ است
همیشه با منش آئين جنگ است
مهي ليلي وشي مجنون فريبم
مگر از خوبرويان فرنگ است

چنان رسوا شدم در عشق آن ماه
که از ناموس و ننگم نیز ننگ است

عندلیبم در بهاران شور و افغان میکنم
شکوهٔ جور خزان را با گلستان میکنم
چونکه دیدم چهرهٔ گلرنگ و مشکین زلف او
طعنه بر ظلمات هم بر آب حیوان میکنم
من که از یاد لب میگون او هستم خراب
زان هزاران حیف بر اهل بدخشان میکنم
آن پریشان زلف ، کارم را پریشان سخت کرد
زان پریشانی کنون خلقی پریشان میکنم
ناصحم بیهوده گفتا ترک ترک خویش کن
ترک جان گویم "رهی" کی ترک جانان میکنم

از فراق گلرخان درسینه دارم خارها
همچو بلبل میکنم فریاد در گلزارها
جوهر دانا ندارد در وطن قیمت "رهی"
پای گل باشد بگلشن پر ز نوک خارها
گر جواب من "رهی" "احمد" بگوید دور نیست
زانکه گفتم شاعر شیرین کلامش بارها

رهت رشک قمر گفتم ، چه گفتم
لبت را چون شکر گفتم ، چه گفتم
ازان سیمین تنت سیماب سانم
از آنت سیمبر گفتم ، چه گفتم

جواب من «رهي» «احمد» بگويد

سخن آخر دگر گفتم ، چه گفتم

مراد از «احمد» احمد علي خان «احمد» است که درانوقت ناظر کارخانه نمک سرکاري (حلقه نوشهرو فيروز) بود . احمد علي خان احمد در يک غزل خود که در همين شماره چاپ شده است نام رهي را آورده است :

صبا از احمدِ بيدل «بعلوي» و «رهي» برگو

که بفرستيد بر نظمم ، بپاسخ لغز گفتاري

مراد از علوي مير علي‌نواز علوي شکارپوري است از دودمان حضرت ميان فقيرالله شکارپوري .

در همين سال (۱۸۷۸ع) رهي از عهدهٔ ناظر کارخانه نمک تبديل شده ، بعدهٔ منشي دويم کليکتر ضلع شکارپور رفت . در مفرح القلوب (شمارهٔ ۱۳ اکتوبر ۱۸۷۸ع) بهمين عنوان يک غزل چاپ شده است . و دران گفته :

بود به مهر که ماهِ رُخت نظاره کنم

هزار دامن شب را چو صبح پاره کنم

ز برق آه منِ خسته دل حذر بايد

که کار خرمن گيتي بيک شراره کنم

من آن گداگر شاهم که درگهِ مستي

شوم به تخت فلک حکم بر ستاره کنم

ستمگري که نداند ز دوست و دشمن باز

«رهي» به است کزان شوخ من کناره کنم

بصيدِ مرغ دلها دام گيسو اينچنين بايد

بقتلِ بيدلان شمشير ابرو اين چنين بايد

بلست سرو آزادي بغمزه شوخ صيادي
بعلم عشوه استادي نکو رو اين چنين بايد
صبا خوي جفاکاري بت سرمست عياري
دل آشوبي دل آزاري جفا جو اين چنين بايد
(مفرح ۲۷ اکتوبر ۱۸۷۸ع)

سيد علي نواز علوي اين غزل بجواب رهي گفته است که :

جان غمگين را روان در کوي جانان ميکنم
از براي آنکه کار عشق با جان ميکنم
اشک خونين آميز اندر خلق رسوا ميکند
راز را در سينه هر چندانکه پنهان ميکنم
چونکه ديدم چهرهٔ پر نور و قد دلکشش
خنده بر گل طعنه بر سرو گلستان ميکنم
اين غزل "علوي" جواب آنکه ميگويد "رهي"
عندليبم در بهساران شور و افغان ميکنم
(مفرح ۳ نومبر ۱۸۷۸ع)

——:o:——

۳۰ــ زاهد

زاهد تخلص : غني صورت درويش سيرت ، ماهر علوم عربي و فارسي ميان محمد زاهد است . بن مرحوم ميان عبدالواسع بن مغفور ميان محمد شاكر بن مغفور مبرور غفران غافر ميان محمد ناصر ، كه جد مادري "عالي حضرت" جد امجد كاتب الحروف است . شائق علماء و عاشق فقرا بود ، نهايت سليم الطبع و مستقيم الوضع بود . كلام بسيار گفته اما اكثر بطريق مثنوي ايست . اصلاح از فقير جامع اوراق ميبافت ، و اغلب طبعش بوضع سلاست ميتافت و يک فرد بطرز غزل ازيشان ياد فقير است ، مينويسد . منه :

غير ِ محنت نعمت ِ خوش را ، رسيدن مشكل است
شهد را بي نيش زنبوران چشيدن مشكل است

———:o:———

۳۱ــ زين العابدين (۱)

اقبال و سيادت پائگاه ، اجلال و نجابت دستگاه ، سيد آغا زين العابدين ساكن تنده آغا اسماعيل شاه كه قريب حيدرآباد است ، ميباشد . در علم طب يگانه زيسته و در شوكت و فنون علم سر بلندي افراخته ، در اصل از سُكّان ايران اند .

د ما' ایشان بسکه اهل فضل بودند، در سرکار تالپران تعظیم
افر و توقیر متکاثر اندوختند، و چراغ بلکه مشعل شوکت و
شت بر افروختند. و در سند ماندند، و اسب انتهاض بجانب
یران نراندند. منه:

گفتم که یاد دار، دلم را تو برده‌ای
گفتا کدام دل، چه نشان؟ کی، کجا، که برد؟

آخوند "انور" مزبور الذکر بجوابش پرداخت:

گفتم که خورده‌ای، تو می امشب بمدعی
گفتا، که گفت؟ پیش که، حاشا چه می، که خورد؟

قبر جامع نیز ازین خم ساغری در کشید و گلی ازین گلزار چید:

گفتم بتار زلف، دلم را تو بسته‌ای
گفتا کدام شب؟ چه مکان، چون، چرا، که بست

ایضاً ـ بتقایب مضمون:

گفتا بزلف غیر دل خویش بسته‌ای
گفتم کدام زلف؟ چه غیر، و چه دل، که بست؟

---

(۱) مرزا تلیچ بیگ مرحوم نسب نامه این خانواده را در کتاب خود (قدیم سند صـ ۵۰ـ۴) چنین آورده است:

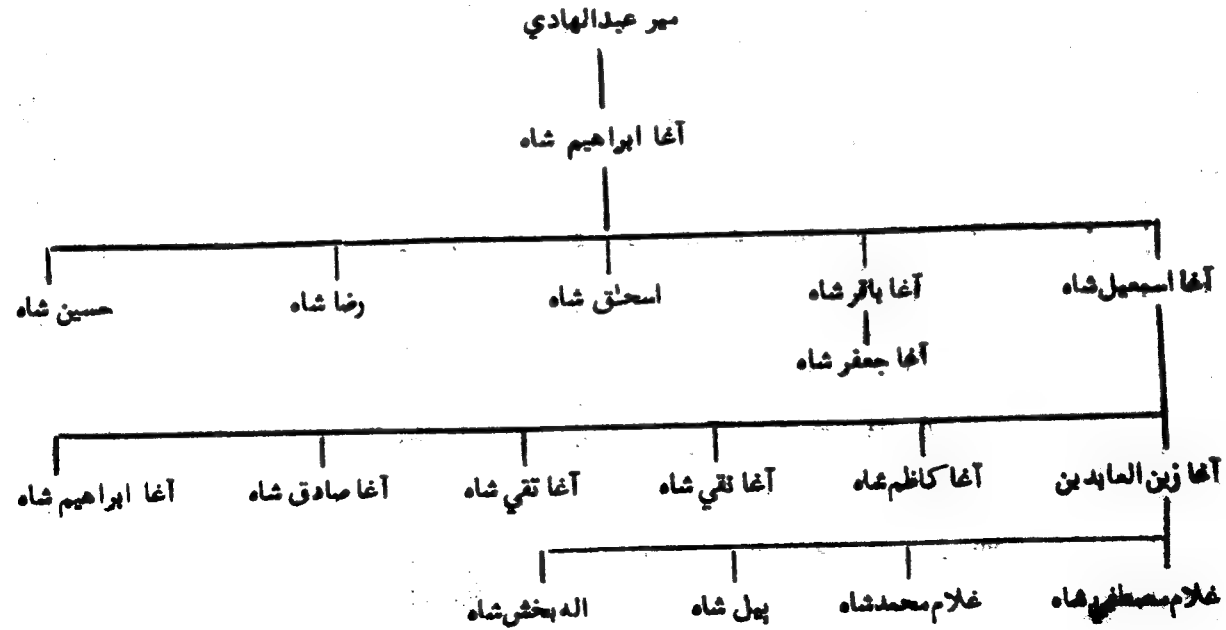
مير عبدالهادي
آغا ابراهيم شاه
آغا اسمعيل شاه
آغا باقر شاه
اسحٰق شاه
رضا شاه
حسين شاه
آغا جعفر شاه
آغا زين العابدين
آغا كاظم شاه
آغا تقي شاه
آغا نقي شاه
آغا صادق شاه
آغا ابراهيم شاه
غلام مصطفىٰ شاه
غلام محمد شاه
پير شاه
الهبخش شاه

میرزا صاحب مرحوم در «قدیم سند» نوشته است (ص ۲۷۵) که آغا سید عبدالهادي از اصفهان بود ، وقتیکه نادر شاه اصفهان را تاراج کرد این سید زاده ، وطن را وداع کرده در سال ۱۱۵۰ ه بمدراس رسید . و یکی از نوابان آنجا توسل کرده مقیم شد . در طب مهارت تام داشت ، و ازین وجه مقبول خاص و عام شد . وقتیکه میان نور محمد حکمران آنوقت سند بیمار شد ، به نواب که دوست وي بود اطلاع داد . نواب موصوف آغا عبدالهادي را براي علاجش فرستاد . سید اینجا بود که نواب موصوف از جهان رخت بست و ازین سبب سید عبدالهادي در سند پیش میان نور محمد مقیم شد . در زمان میان سرفراز خان عباسي والي سند ، پسرش ابراهیم شاه از ایران آمده بوالد خود ملاقات کرد و درینجا مستقلاً مقیم شد . در سال ۱۱۹۳ ه سید عبدالهادي وفات یافت و پسرش سید ابراهیم به منصب پدر فایز گردید .

از یک بیاض خطي (ملک آقاي احسن کربلائي) بخط آغا جعفر شاه بن آغا باقر شاه (ولادت شب چهارشنبه هفتدهم شهر ذي الحجه ۱۱۹۲ ه و وفات بتاریخ بیست سیوم شهر ربیع الاول ۱۲۵۶ ه بوقت ساعت چهار شب شنبه) است ، معلوم میشود که ، آغا عبدالهادي بروز پنجشنبه هفتم شهر شوال ۱۱۵۰ ه اصفهان را وداع کرد ، و به عمر هفتاد سالگي بتاریخ (یوم الاحد) دویم شهر شعبان ۱۱۹۳ ه این جهان را بدورد نمود .

در همین بیاض تاریخ ولادت آغا ابراهیم شاه در اصفهان در سنه ۱۱۵۵ ه ثبت است . ازین تاریخ معلوم میشود که آغا عبدالهادي تنها از اصفهان بمدراس رفته و او بعد از اقامت در مدراس و سند ، بوطن خویش نیز آمد و رفت میکرد . وقتیکه او در سند بود ، آغا ابراهیم شاه در اصفهان تولد یافت .

بعد از وفات پدر ، آغا ابراهیم شاه به منصب پدر فایز گردید ، و در عهد قاجاریان هم بمناصب اعلی رسید . در بیاض خطي (مذکوره بالا) ثبت

است ـ سید موصوف ـــ " في اليوم الليلة الجمعه بعد از انقضاي دو پهر و يک ساعت از شب جمعه دويم شهر ذي قعدة الحرام سنه ۱۲۲۲ ه در موضع قريب لارکانه سند بجوار رحمت الٰهي پيوست " ـــ تاريخ وفات ايشان را هاتفي ندا نموده :

بار و چشم خونفشانم عقل گفت
سال تاريخ.....آه شد

چند لفظ بسبب کرم خوردگي از بين رفته است ـ در همين بياض تاريخ ديگر اينطور ثبت است :

گفت هاتف سال تاريخش بزيب
" دست وي با دامن شاهِ شهيد " ۱۲۲۲ ه

سال ترحيل او ، بگفت خرد
" با سخا بود صاحب همت " ۱۲۲۲ ه

ببرج خاکي جا کرده مه اوج کمال ۱۲۲۲ ه

وجدت سال وصاله تکريما
و ان من شيعته لابراهيما ۱۲۲۲ ه

پسران وي آغا اسمعيل شاه وغيرهم ، نيز در عهد تالپوران بعهدهاي اعلي فائز بودند، آغا اسمعيل شاه دوازده سال در کابل از جانب حکومت سند سفير بود . و پسران وي نيز بمناصب اعلي رسيدند، آغا زين العابدين آغا کاظم شاه ، آغا تقي شاه در شکارپور و کراچي صوبداري کردند ـ

آغا زين العابدين که ذکرش در متن اين کتاب آمده است ، دو سال در شکارپور صوبه‌دار بود ، و شش سال در کراچي حکومت کرد، برادرش

کاظم‌شاه سمزد | سال حاکم‌شکارپور بود، و در معرکه افغانان و تالپوران، درمیان سکهر و شکارپور در (۱۲۴۸ھ) از دست افاغنه شهید شد و آنجا مدفون گشت ـ

این دو برادر شاعر فارسي بودند ، و در طب نیز مهارت کامله داشتند ، سید کاظم شاه درباره‌ٔ شهر شکارپور گفته است :

شکارپور عجب جاي‌ٔ خوب روبالست
مقام و منزل و ماواي‌ٔ عندلیبالست
نه موسم گل فصل بهار باشد ، لیک
بهر طرف که نظر میکنم ، گلستانست

آغا زین‌العابدین "عابد" تخلص میکرد، دیوانش یافته نشد، از بیاض آقاي احسن کربلائي این چند شعر اینجا بطور نمونه‌درج میکنم :

در تبسم ، بمن آن یار دمید افسون را
برد از غمزه بیکبار دل محزون را
خواستم عرض دل زار نمایم با یار
کم نمودم ، جو بدیدم رخ او ، مضمون را
برد لیلای صنعي عقل و دل و دین از من
ناصحا چند دهي پند من مجنون را
چاره‌ٔ عشق ز تدبیر طبیبان نشود
عشق چیزیست که شیدا کند افلاطون را
با دهم جان بتمناي وصالش " عابد "
با که در بر کشم آن سرو قد موزون‌را

آن مه تابان کجا و عارض جانان کجا
هر ذو تابانند اما این کجا و آن کجا

سنبل بستان و زلف عنبرین این نگار
هر دو بهمانند اما این کجا و آن کجا
چشم آهوی خطا و نرگس شوخ بتان
هر دو فتانند اما این کجا و آن کجا
لولوی سیراب عقد گوهر دندان یار
هر دو غلطانند اما کجا و آن کجا
ابر آذاری ز رعد و دیدهٔ «عابد» ز هجر
هر دو گریانند اما این کجا و آن کجا

خشک کرد ای آتش دل دیدهٔ غمناک را
ترسم از هجر تو آهم، در دهد افلاک را
تیر نازت میرسد هر دم بهایی دو جگر
چارهٔ جز ماچ نبود سینهٔ صد چاک را
تا بکی منعم نمائی ناصح از عشق بتان
نیست پروای نصیحت عاشق بیباک را
بسکه بنمودی بمن جور و ستم ای بیوفا
خواهم از دست تو آخر ریخت بر سر خاک را
مدت ناشاد گردید ست از وصلت بسّتا
گاه گاهی شاد کن این «عابد» غمناک را

چو دل ندادی بماه روی، ز حسن خوبان خبرچه داری
اگر نشینی بچشم مجنون، در آن ببینی جمال لیلا
بدل ببستم بسی خیالی که، ترک عشقش بگیرم «عابد»
ولی چه سازم علاج دل را که برده از کف مه دل آرا

بود در بند زلف پر خمت دلهاي سلطانان
مکن شانه بزلف خود مریز اي شوخ دلها را

اگر آرند در بازار آن یوسف جمالي را
برد از یک نگه دلهاي چندین چون زلیخا را

طریق خوبرویان گاه جور و گاه الطاف است
میگفن اي پري رو از نظر یک بارگي ما را

بیفما گر برد شوخي ستمکاري، دل از دستت
بداني آن زمان حال گرفتاران شیدا را

بیخش از لطف خود عصیان "عابد" را تو در محشر
شفیع آورده بیشت با آلهي آل طاها را

از کج روي دهر ز یاران شدم جدا
چون بلبل قفس ز گلستان شدم جدا

چون نور دیدهٔ که ز یعقوب دور شد
من نیز مثل آن مه کنعان شدم جدا

همچون عزیز مصر بدم در دیار خویش
افسوس کاین زمان ز عزیزان شدم جدا

درد فراق را نبود چاره جز وصال
"عابد" چسان کنم که ز درمان شدم جدا

گر جان دهند عشاق معشوق را چه پروا
شاهان بگو چه دانند حال دل گدا را

جانم رسید بر لب از بهر یک نگاهي
بر گیر پرده از رخ تا بینمت خدا را

در صومعه گذر کن تا معجزت ببینند
از یک نظر جوان ساز پیران پارسا را

آئین خوبرویان گه صلح و گاه جنگ است
ای بیوفا به «عابد» بکسر مکن جفا را

پیام من که رساند ز لطف یار مرا
حدیث درد دل و چشم اشکبار مرا

هر آنکه برد دل از دست من بگو باری
که تا قرار دهد قلب بیقرار مرا

میِ شبانه، سحرگاه درد سر آورد
کجاست سنبچه تا بشکند خمار مرا

در انتظار بمردم، کجاست آن جانان
که روغن از رخ شمعش کند مزار مرا

غم فراق و ستم های چرخ پیر «عابد»
چو زلف یار سیه کرد روزگار مرا

برفکن از رخ ای نگار، نقاب
خوش نما نیست مهر زیر سحاب

بوی خون از کفت رسد بمشام
مگر از خون عاشق است خضاب

گفتی آیم شبی بخواب، بگو
کی در آید بچشم عاشق خواب

تو باغیار باده نوشی و من
میخورم خون دل بجای شراب

یار من شوخ و مست و طناز است
دلبری گلرخ و فسون ساز است
کرد صیدی دلم ز غمزهٔ ناز
پنجهٔ غمزه اش چو شهباز است
گوئیا شد سرشت او از ناز
که ز سر تا بپا همه ناز است
« عابدا » گرچه غرق عصیانم
در رحمت بروی من باز است

دل ز عشق بتی که بیتاب است
ماه روی بتان پنجاب است
بیش گلزار عارض جانان
از خجالت همیشه ، گل آب است
با لبش لعل کی شود همرنگ
لب میگونش لعل نایاب است
سنبل از تاب زلف پر شکنش
در گلستان همیشه بیتاب است
گل بستان کجا شود همسر
با گل عارضش که سیراب است
دل بزلفی بتی گرفتار است
کان جفا پیشه یار اغیار است
باغ بی یار د غ دل گردد
بیرخش گل بچشم من خار است
چون دل اول بیوفا دادم
گر جفای کنه سزاوار است

خوبروئي، بآن پري ختم است
لیک افسوس کان دل آزار است
«عابدا» چون کنم ز غم، که مرا
بجفا پیشه‌اي سروکار است

جلوهٔ حسن تو در هر نظري نیست که نیست
شور سوداي تو در هیچ سري نیست که نیست
لاله سان داغ شد از حسرت خالت دلها
در غم عشق تو خولي جگري نیست که نیست
عاشقان جمله ز بیداد تو دارند فغان
داد خواهان تو در هر گذري نیست که نیست
شب و روز از غمت اي خسرو خوبان جهان
سنگ بر سینه زنان سیمبري نیست که نیست
«عابدا» چون تو بسي، ابر صفت گریانند
اشک ریزان ز غمش، دیده تري نیست که نیست

هیچ ترک همچو چشم مست آن خونریز نیست
دشنهٔ قصاب چون مژگان جانان تیز نیست
عشق شیرین، تیشه زد آخر بفرق کوهکن
خون فرهاد حزین در گردن پرویز نیست
ملک دلها شد ز تیغ ابرویش زیر و زبر
نوبت حسن جهانگیرش کم از پرویز نیست
گر چه شیرین ست «عابد» نطق طوطي در سخن
لیک همچون نظم من شیرین و شکر ریز نیست

ترک فتان تو اي شوخ! غریب لژر است
گاه مست است، گهي سرخوش و گه بیمار است
سرو پیش قد موزون تو، بي موزون است
گل به پیش گل رخسار تو، بیمقدار است

دل که در حلقهٔ زلف تو گرفتار بمالد
در رهانیدن از آن دام ، بسي دشوار است

بسکه فرسوده شد از بار فراقت جسمم
زندگي تلخ شد و جان ز تنم بیزار است

یار دارد سر الطاف به «عابد» همه وقت
لیک افسوس که همصحبت او ، اغیار است

گر تو ساقي نشوي مجلس ما میرنجد
مي جدا ، جام جدا ، شیشه جدا میرنجد

دل بدست آر که بهتر بود از صد کعبه
شکن دل بخدا کز تو خدا میرنجد

گر نیائي ببرم اي مه تابان امشب
دل جدا ، دیده جدا ، روح جدا میرنجد

من دعا گویم و او میدهدم صد دشنام
چه کنم من که ستمگر ز دعا میرنجد

بیوفائي منما ظلم مکن بر «عابد»
کز تو جانان دل ارباب وفا میرنجد

ما را برخ تو مست کردند مستي من از الست کردند
مخلوق جهان صمد پرستند ما را که صنم پرست کردند
لازم بخدنگ هاي نازت تا بر بدلم نشست کردند
صد شکر که در دو کون ما را از لعل تو مي پرست کردند

مرغ دل «عابد» حزین را
در زلف تو باز بست کردند

مژده باد اي دل که غم شد نوبت شادي رسید
موسم عیش و نشاط و وقت دامادي رسید

احتیاج سرو گل نبود مرا در روزگار
زانکه گل عارض نگاري ، سرو آزادي رسید

کرد صید دل ز تیر غمزه آن ابرو کمان
طرفه صیادی کنون از بهر صیادی رسید
مژده ای دل که یار می‌آید دلبری غمگسار می‌آید
کفر زلفش ربود ایمان را بت کافر شعار می‌آید
ساغر مل بکف گرفته ببزم سرخوش آن گلعذار می‌آید
«عابدا» شادباش کانجانان
امشب اندر کنار می‌آید

تا که هستیم چه می باید کرد می پرستیم چه می باید کرد
شیشهٔ باده ز مستی بر سنگ گر شکستیم چه می باید کرد
عاشق روی نکویان جهان از الستیم چه می باید کرد
در خیال بت «شکر» نامی پا بستیم چه می باید کرد
کفر زلفش بربود ایمان را بت پرستیم چه می باید کرد
«عابدا» بی می و معشوق بدهر
تا که هستیم چه می باید کرد

دلبران از غمزه تاراج دل و دین کرده اند
روز عشاقان سیه زان زلف مشکین کرده اند
خوبرویان جهان ای خسرو سیمبران
چون رخ خوب ترا دیدند ، تحسین کرده اند
لیست همتایت بعالم، زان سبب خوبانِ دهر
نسبت روی تو را ، با ماه و پروین کرده اند
چون توانند داد؟ اندر حشر، معشوقان جواب
زاین ستمهای که، بر عشاق مسکین کرده اند
نظمهای دلکشت را «عابدا» اهل کمال
از میان جملهٔ اشعار گلچین کرده اند
چو بنشینی تو ای جانان! نشیند فتنه عالم
چو برخیزی! هزاران فتنه همراهِ تو برخیزد

نخیزم از درت تا خاک گردد استخوان من
مگر برباد خاکم ، از گذرگاه تو برخیزد

کاکلت تا که پریشان ز صبا میگردد
باعث تفرقهٔ خاطر ما میگردد

هر طرف مینگرم اي شه خوبان بنظر
صورت روي تو ام قبله نما میگردد

سنبلستان شده جانان مژه هایت در وي
چشم مست تو چو آهوي خطا میگردد

گر بگلشن نگرم اي صنم اندر چشمم
بي گل روي تو گل ، خار جفا میگردد

«عابد» دل شده مجنون صفت اي لیلي وش
از غمت دربدر و بي سروپا میگردد

با برهمن زاده بر دین من اقرار آورد
با که از بهر من دلداده زنار آورد

جان بلب‌آمد ز هجرش، کیست کاز راه کرم
آن مسیحا را که بر بالین بیمار آورد

چشم در ره، مانده سرگردان زلیخاي حزین
گوي مالک را که یوسف را ببازار آورد

گشته جاري حکم معشوق ستمگار از ازل
هر که عاشق شد، چو منصورش‌سر دار آورد

« عابد » از جور بتان افسرده خاطر گشته ام
رند میخواهم که جام مي ز خمار آورد

هر که دل را با خم زلفش بنهاد
آخر آن دل باخته لاچار مرد
همچو فرهاد « عابد » اندر هجر یار
جان شیرین داشت با جانان سپرد

در گلستان چون گل روی تو ام یاد آمد
بلبل از آه من زار، بفریاد آمد
بچمن سرو چمانم چو چمانند ز ناز
سرو افتاده ز پا لرزه بشمشاد آمد
چشم آهوش نگر کاز پی صید دل من
طرفه صیدیست که اندر پی صیاد آمد
جام می در کف سرمست بتم در محفل
چشم بد دور که ، با حسن خدا داد آمد
چین بر ابرو زده و تیغ بکف از سر کین
بهر قتل من دل خسته، چو جلاد آمد
گشت از غمزه مرا باز ز راه الطاف
همچو شیرین، بسری کشتهٔ فرهاد آمد
« عابدا » چند زنی داد ز بیدادی یار
چاره جز صبر نباشد چو ببیداد آمد

از لطف ای صبا، تو پیامم رسان بیار
بر گو پس از سلام، بآن سرو گلعذار
که ای بادشاه جملهٔ خوبان! چه کم شود؟
پرسی اگر ز حال گدایان خاکسار
جانم بلب رسید ، بجانت قسم ز هجر
سیماب وار دل ز غمت گشته بیقرار

بیتو اگر بباغ روم، داغ دل شود
گردد بچشم‌من همه گلها، چو نوک خار

قدّم ز بار هجرتو، خم گشته‌چون کمان
سوگند بر کمان دو ابرویت ای نگار

در انتظار چشم رمد دیده شد سفید
از بسکه در فراق تو گردید اشکبار

گر با تو روبرو شوم ای پادشاه حسن
گویم بکایک از ستم چرخ بیمدار

از بسکه خون دل رود از چشم بر نمم
در هر طرف که میگذرم گشت‌لاله زار

جانان چه کم شود اگر از راه مرحمت
آئی تو در کنار من زار و بیقرار

وقت‌است اگر رسی که، دگرتاب هجرنیست
قدمدنی که میکشم از بهرت انتظار

بر « عابد » شکسته ببخشای از کرم
مگزار بیش ازین که شود ، زار و دلفکار

دارم هوای آنکه، شوم خاک پای یار
این سر که در تن است، نمایم فدای یار

عاشق که مرده در رهِ معشوق، زنده شد
قربان آن شوم ، که بمیرد برای یار

زحمت گر از حبیب رسد، عین راحت است
از صد وفا خوش است، مرا این جفای یار

ما را چه احتیاج بسلطانیٔ جهان
هستم من شکسته گدای لقایٔ یار

«عابد» جهان مطاع بود حکم دلبران
کاری نکرده ام بجهان، جز رضای یار

گاه در کف سبحه گهر و گه پیٔ زنّار باش
گاه اندر مسجد و گه ساکن خمّار باش

هر کجا بینی جمال یار آید در نظر
از دوئی بگذشته و محو خیال یار باش

ای عزیزان نیست خالی سرّ حق از هر دلی
اندرین معنی بکوش و محرم اسرار باش

جلوهٔ جانان نمایانست اندر هر لباس
نقش را می بین و با لقاش در گفتار باش

هرچه می بینی بجز نقش جمال روی دوست
نیست «عابد» غیر از این لیکن تو خود هشیار باش

چون مست بگذشتی بتا، باجام صهبا یک طرف
افکنده ساغر یک طرف، بشکسته مینا یک طرف

تا دید رویت برهمن، در بت کده آن سیم تن
زنار کرده یک طرف، بشکسته بتها یک طرف

از رشک زلف و عارضت، در گلشن ای سیمین بدن
پژمرده سنبل یک طرف، شد آب گلها یک طرف

ای بیوفا بعاشق طرح جفا مبارک
با دشمنان ببستان لشو و لما مبارک

با عاشقان صادق جور و جفا نمودن
با ناکسان بمحفل عیش شما مبارک

لبود حنا بدستت این خون عاشقان است
بستن ز خون عشاق بر کف حنا مبارک

پیمان تازه بستی بارا کنون باغیار
بگذاشتی وفا را ای بیوفا مبارک

« عابد » دراز بادا عمرت که در همه عید
تا دوستان بگویند عید شما مبارک

بشوخیٔ بَرد شوخ از کفم دل
بت سنگین دل نیکو شمائل

خجل مانده بیک جا سر بستان
پیش سرو قدش پای در گل

« شکر » نامی که از تلخی هجرش
بکام عاشقان شد زهر قاتل

بود آن ماه از « جهنگی سیالان »
که نبود ماه با رویش مقابل

بیک نظاره مرغ روح « عابد »
ز تیر غمزهاش گردید بسمل

ز هجر لشکر غم تاخت بر دل زارم
کهی لشد که رسه مژدهٔ ز دلدارم

ز انتظار دو چشمم سفید شد در راه
خدا کند که بگویند ، میرسد یارم
سراغ یار بهر جا شنیده ام ، زان رو
گهی بمسجد و گه دیر و گه بخمّارم
چه گردش است که کردند روزگار مرا
بدور گردش چشمش همیشه بیمارم
چه احتیاج بجام می و رحیق «عابد»
بیاد بادهٔ لعلش همیشه سرشارم

پی افشاندن آن کاکل مشکین عنبر بو
نسیم نو بهار و صرصر و باد صبا گشتم
هزاران شکر جان ، در راه جانان باختم «عابد»
نثار یار گشتم ، کشته گشتم ، جان فدا گشتم

رخ تو چون نبود آفتاب را چه کنم
بپیش لعل لبت شهد ناب را چه کنم
تو چون ببزم تماشی بمجلس آرائی
نوای بربط صوت و رباب را چه کنم
دلم کباب شد از آتش جدائی تو
خورم ز خون دل خود ، شراب را چه کنم
چو خط مصحف روی تو در نظر نبود
قسم بمصحف رویت، کتاب را چه کنم
بچشم «عابد» مسکین کجا ست خواب ، بگو
مرا خیال تو یار است خواب را چه کنم

بکف خنجر گرفته تند می آئی پی قتلم
خدنگ غمزه بکشا تا خلاص از هجرتت گردم

اگر بیند بسویم از ترحم یک نظر باشد
فدای نرگس شهلش هزاران بار میگردم
ز بهرِ آنکه هر جا جلوهٔ جانانه می بینم
بدیر و کعبه و بتخانه و خمّار میگردم
گر سحر از خانه ، آن سروِ روان آید برون
خُور بیٔ نظاره اش ، از آسمان آید برون
جان ز هجرش بر لب آمد، رفت آرام از دلم
منتظر هستم که آن ، آرام جان آید برون
از خمِ چوگان زلفش گوی سان سرها فتد
چون سوارِ توسن آن چابک عنان آید برون
گل شود از شرم رویش آب در گلبن چکد
چون بسیر گل نگارِ گلستان آید برون
سرو از رشکِ قدش افتد ز پا اندر چمن
گر بعزمِ بوستان سرو چمان آید برون
شب همه شب، از غمِ هجر تو ای سیمین بدن!
از دلِ عشاق صد آه و فغان آید برون
منتظر گردید خلقی بهرِ آن جانِ جهان
گر نیاید «عابدا»، جانِ جهان آید برون
سخت بیتابم ز هجرت ای مهِ تابان من
تو گل خندان ببین ، بر دیدهٔ گریان من
همچو یعقوب است گریان صد زلیخا در فراق
کی ببازار آید آیا یوسفِ کنعان من
بی گل رویت بچشمم شد بهار و گل خزان
در گلستان شو خرامان ، ای بهارستانِ من

کرده فراش صبا ، گل فرش و ، بلبل در نواست
جلوه کن یکره بگلشن ای گل ریحان من
نیستی واقف تو از حال دل "عابد" بتا
میرسد هر شب بگردون از غمت افغان من
چه ستم ها که نکرد ، آن بت جلاد بمن
یکه گویم ، که نمود این همه بیداد بمن
شد قفس تنگ ز بیدادی صیاد بمن
که نماند ست کنون ، قوت فریاد بمن
در دبستان محبت ز نخست ای جانان
غیر عشق تو نیاموخته استاد بمن
بی گل روی تو بی ای سرو ! نه بخشد لذت
دیدن سرو گل و سایهٔ شمشاد بمن
"عابدا" چون نخورم باده ، عاشق نشوم
شد از پیر مغان ، این همه ارشاد بمن
در گلشن گل روی تو بر گلبرگ تر بسته
لبت لعل یمن از خون ز حسرت در جگر بسته
چو شد شکر فشان لعل شکر ریزی تو ای جانان
بهم شکر فروشان جمله دکان شکر بسته
بنازم قدرت آن صانع بیچون ، که از صنعت
بنخل قامت بادام ، از نرگس ثمر بسته
تو ای شاهنشه خوبان و هم سرخیل مه رویان
که خوبان ، جمله نیّت از پیٔ خدمت کمر بسته
بادشاها عاصیم گم کرده راه
بر گناهم ، بر گناهم ، بر گناه

گر ببخشي ، نيست از فضلت بعيد
عذر خواهم ، عذر خواهم ، عذر خواه
عفو کن جرمم ز لطفت زانکه من
روسياهم ، روسياهم ، روسياه
بر درت از دستِ نفسِ سرکشم
داد خواهم ، داد خواهم ، داد خواه
نيست غم «عابد» علي و آلِ او
شه پناهم ، شد پناهم ، شد پناه

وه چه خوش کاکل پريشان کرده‌اي
سروِ نازت را خرامان کرده‌اي
زلف شبگون کرد مهرِ عارضت
روز شب دست و گريبان کرده‌اي
بر جمالِ آفتابِ روي خوش
عاشقان را مست و حيران کرده‌اي
بوستان را اين زمان اي سروِ ناز
از گل رويت گلستان کرده‌اي
«عابدِ» بيچاره را اي گلعذار
همچو بلبل زار و نالان کرده‌اي

قادرا کاشف الضميراتي خالق الارض و السماواتي
بخششت عام شد بخلق از آنکه منبع الجود و الفيوضاتي
دار از هر بليّه ام محفوظ زانکه خود دافع البليّاتي
مشتِ خاکيست بنده غير گناه اي خداوند نيست طاعاتي

نیست حاجت روا بجز تو کسی قاضی الحاجت اقض حاجاتی
در رحمت بروی من بکشا زانکه هر باب را فتوحاتی
عرض دارد بحضرتت « عابد »
استمع یا مجیب دعواتی

دل رفت ز کف دلبر ما بلکه ، تو باشی
غارتگر دلها بخدا بلکه تو باشی
این درد مرا چاره ندانند طبیبان
دردم همه عشق است دوا بلکه تو باشی
شاهان ز تکبر ندهند داد گدا را
شاهی که دهد داد گدا بلکه تو باشی
خوبان همه بیمهر و وفایند بعالم
جانانهٔ ما مهر و وفا بلکه تو باشی
شد دیدهٔ « عابد » ز جمال تو منور
آئینه انوار خدا بلکه تو باشی

در عشق زهر هجر چشیدم نیامدی
صد داغ از فراق تو دیدم نیامدی
گفتی که مهرسم ببرت امشب، ای صنم
تا صبح انتظار کشیدم نیامدی
خم شد ز بار غم الف قامتم چو نون
چون ابروت ز هجر خمیدم نیامدی
بسیار خواستم که بیائی بمحفلم
پیراهن شکیب دریدم نیامدی
در کوت با سگان درت دوش تا سحر
صد بار بلکه بیش دویدم نیامدی

اشنیده‌ای که دی بگذر گاهت ای پری
صد طعن از رقیب شنیدم نیامدی
در انتظار دیدهٔ « عابد » سفید شد
هر چند خون ز دیده چکیدم نیامدی

ماه رویان بجهانند بسی لیک همتائی مهتمّ نیست کسی
کشتهٔ غمزهٔ جادو ، نه منم همچو من ، در رهش افتاده بسی
یک زمان نیستم اندر همه عمر فارغ از عشق تو جانان نفسی
دل شده بند بدام زلفت همچو مرغی که فتد در قفسی

دل از من برد شوخی ، دلربائی ، ماه رخسارئی
پریوش ، گلرخی ، شیرین زبانی ، نغز گفتاری
قرار و صبر و آرام و خرد ، برد از من مسکین
سمن بر ، نازنین سرو قدی ، کبک رفتاری
سیه نو حلقه در گوش هلال ابرویش گردید
بئی تاراج دلها ، ترک مستش ، سخت طراری
کمان بگرفته آن ابرو کمان اندر کمین من
شدم آماجگاه غمزهٔ ناز کمانداری
بسی جور و ستم بنمود با « عابد » نمی دانم
چه سازم با چنین بیرحم معشوقی ، ستمکاری

وه چه خوش کاکل پریشان کرده ی
سرو نازت را خرامان کرده‌ای
زلف شبگون ، گرد مهر عارضت
روز و شب ، دست و گریبان کرده‌ای

بر جمال آفتاب روي خوبش
عاشقان را مست و حيران کرده‌اي

بوستان را اين زمان اي سرو ناز
از گل روبت گلستان کرده‌اي

« عابد » بيمار را اي گلعذار
همچو بلبل، زار و نالان کرده اي

آغازين العابدين، بتاريخ ۲ جمادي الاول ۱۲۸۸ يوم جمعه، از اين جهان رحلت فرمود ، و در حيدرآباد دفن شد .

اولاد اين خانواده ، تا کنون در تنده اسمعيل شاه (که بنام تنده آغا هم معرفست) متصل حيدرآباد موجود اند .

———:o:———

۳۴ــ سعید

سعید تخلص : حبرنحریر عالم شهیر ، سجاده پذیر آباء عظام، و جانشین اجداد کرام ، معرفت انتظام میان محمد سعید صاحب لواري است ، بن مرحوم میان محمد حسن ، بن مغفور میان محمد زمان ، بن فاني مطلق باقي بحق میان گل محمد ، بن عرفان مآب کمالات آیات میان محمد زمان (قدس سره) ، که ذکر این جناب عالي قباب در باب الراء در لفظ " روشن " ظاهر و مبرهن است .

بالجمله میان محمد سعید (۱) در علوم متداوله خوب مهارت دارد ، و در علمِ حدیث و تصوف جیّد السلیقه است ، و نسبت ببادیه نشیني خطِ مرغوب نویسد ، و شعر پسندیده گوید . وگرنه درین نوع جنگل و صحرا ازین قسم نغمه سرائي کجا . مگر بفحواي ــ ذٰلِکَ فَضْلُ اللهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ ــ هر کسي را که او سجانه بنوازد ، هر کجا که باشد بنوازد ، چه شهر چه بیابان چه گلزار چه کوهستان .

طبع سلیم دارد و وضع حلیم ـ منه :

گردن ببر زده بخیالِ محمدیم
دل در تصوّرات جمالِ محمدیم

از یوسف ار جوان زلیخا بروي شد
ما جان جوان شده ز کمال محمدیم

گر چه بشاخ عشق تو نو باده ایم لیک
از پختگان مهر جلال محمدیم

از شکر تعیّن کثرت چه ذائقه
شیرین دهان ز شهد نوال محمدیم

خضر از سر حیات بظلمات دم مزن
ما خود حیات دل ز زلال محمدیم

باغ بهشت را بفروشم بنیم جو
در باغ جان نسیم شمال محمدیم

در روز حشر غم ز حسابم "سعید" نی
ما بندهٔ محمد و آل محمدیم

طبع فقیر جامع بدیدار جمال محمد (صلي الله تعالیٰ) راغب سلوک بجانب کمال محمد (صلي الله تعالیٰ) گردید ، و از فرط جذبه و تعشق دریا مثال جوشید ، و باین مقال پر حال خیالي از مقال خروشید :

مجنون عاشقان جمال محمدیم
مفتون شائقان کمال محمدیم

خُلق عظیم دیده ، فنائیم في الرسول
با جان و دل فدائ خصال محمدیم

حرفم همه جلیل جمال آشنا بود
تا مادح جمیل جلال محمدیم

بنگر بلاله رنگ سرشک و بروي زرد
پُر داغ از فراق وصال محمدیم

لب خشک کي ز حسرت تر دامني شويم
تا صف دل ز پاک زلال محمديم

از درد عشق حسن حسينان دلفريب
خالي مدان که پر ز خيال محمديم

کس در کدام قال کسي در کدام حال
حالم ببين که محو مقال محمديم

ظلمت برفت تا که در آيد ضياء دين
روشن بصر ز نور نوال محمديم

غفران بخواست بهر نحيفان ز روي رحم
فارغ جواب کرده سوال محمديم

لطف نبي و رحم ولي داده بهره ام
ما قنبر علي و بلال محمديم

اين مصرع "سعيد" "خليلا" دلم ربود
ما بندهٔ محمد و آل محمديم

---

(۱) خواجه محمد سعيد که بعد از پدر محمد حسن (متوفي وقت تهجد ، شب شنبه ، ـ صفر ۱۲۹۸ ه) بر مسند رشد و هدايت نشست ، در رمضان ۱۲۶۴ ه تولد يافت، و بتاريخ ۲ محرم ۱۳۲۴ ه وفات يافت .
کتاب "مقال الضمائر" در شرح حال پدر خود ، در سال (۱۳۰۳ ه) تاليف کرد ، و در سال (۱۳۱۲ ه) از بمبئي چاپ کرد . ديوانش در شعر فارسي ، تاکنون طبع نشده است . (رک ـ تحت "روشن")

—:o:—

۳۳ـ سوائل شاه

از اکابران شهر لشهري شريف و زائران روضهٔ منيف حضرت سيد الشهدا راقد کربلا معلي است. تخلصش معلوم نشد، مگر بزرگيش در اکناف سند هويدا، و نام نامیش در هر جا و هر مکان پيدا. تاريخ وفات سيد غلام علي بن سيد فقير علي برادر زادهاش چنين گفته. منه:

مخزن اسرار حق غلام علي — سخي و متقي حميده خصال
در چهارم جمادي الثاني — کرد وصلت بايزد متعال
سال تاريخش از خرد جستم — "مظهر الطاف هو" نمود متعال
(۱۲۷۷ھ)

۳۴ـ سها (۱)

سها تخلص: صاحب المنظوم و المنثور، مشهور نزديک و دور، واقف اسرار هوش دردم، حاوي آثار نظر بر قدم، حافظ کلام رباني، واقف رموز سخندانی، در خوش نويسي طاق، در علم سباق معروف آفاق، در سرکار عالي تبار مير حسين علي خان تالپر المتخلص به "حسيني" ملازم بتلازمات تعظيم و توقير بوده. سواي "ديوان" يک، "انشاء" و "سفر نامه کلکته" و "ملفوظات قيوميه" تصنيف دارد. و در ملفوظات، اين فقير هم قدري اعانت کرده، ديدني و شنيدني است. منه:

من از کجا و فراق از کجا و غم ز کجا
مگر براي غمت مادرم بزاد مرا

بسانِ غنچه بخونِ جگر فرو بجهم
دهانِ تنگ تو آید همی بیاد مرا

غریب در وطن ست آنکه ، دور از یار است
فتاده زان بدرِ غربت این "سهاي" غریب

من ز کوي نازنین ، نالان و گریان میروم
آه کز دار الشفا ، رنجور و نالان میروم
چون نی از آشفتگی نالان بهر جمعیتم
که بخواب و که بیداري پریشان میروم

شکري که ز یار دلنوازم آورد صبا ، سلام بازم
از بنده "سها" صبا رساني سرمایهٔ ناز را ، نیازم

جلوهٔ گل شمع فانوسِ سراي عندلیب
نفحهٔ گل گلبنِ باغِ وفاي عندلیب
عندلیب اندر چمن از نغمهاي زار مست
در نیابد گل ز استغنا غناي عندلیب

قدري ازین ضعیف درین قافیه و ردیف در لفظ "روشن" درج است . اگر خواهي در آنجا ببین .

---

(۱) آخوند امید علي بن حاجي عبدالله بن حافظ نور محمد، قریشي العقیلي، هالائي ، از قبیله معروف آخوندان ساوني بود . با شاه عبدالقیوم مجددي

(۱۲۲۰ھ—۱۲۷۱ھ) بیعت کرده بود . (مونس المخلصین ص-۲۳)-
آخوند موصوف کاتب خوشخط بود، بسا کتابهای ضخیمه بخط ایشان در کتب خانه مجددیه (تندو سائیداد) موجود است ، مثلا مکتوبات مجددی ، مکتوبات معصومی ، و عمدة المقامات و غیر ذلک . در علم جفر و عملیات ، مهارت کامله داشت ، و یک رساله تالیف کرد . در شعر فارسی و تاریخ گوئی نیز در عصر خود نامور بود . میر حسین علی خان تالپور او را بسیار عزیز میداشت . اکثر اوقات آخوند در حیدرآباد بصحبت میر صاحب مذکور گذشت -

علاوه ، "دیوان" — و "انشا" — و "سفر نامه کلکته" — و "رساله در علم تکثیر" قصیده برده را نیز در نظم فارسی ترجمه کرد . و دیگر کتاب ، "قسمیات قیومیه" در شرح حال مرشد خویش شاه قهرم مجددی ، تالیف کرد ، که در اختتام آن ، قصائد مدحیه ، و مراثی ، و تاریخهای ارتحال مرشد ، بسیار آورده است . یک تاریخ اینست :

ظهر الهدی بنوالہ رفع التقی بخصالہ
شرح الصدور بقالہ کشف الدجی بجمالہ
کانت سنین وصالہ
"بلغ العلی بکمالہ"

۱۲۷۱ھ (مونس المخلصین ص-۳۹)

یک مناجات در تتبع حضرت جامی سروده است که چند بیت ازانست :

خداوندا دلم را زندگی ده بکار نیکوئی فرخندگی ده
زبانم را بذکر خویش بکشای بکامم شکر شکرانه فرسای
شب نومیدیم را صبح گردان بفیروزی چو خورشید درخشان
گل پژمرده از باد خزانی بخندان از نسیم جاودانی

مه :

بگوش هرکه رسد همچو من ، سلامت عشق
زند بتعبیه نام حسن بنوبت عشق

حقیقتي ست نهان در حقیقت صورت
مگر ببوسه شوم خضر در طریقت عشق

بین که مفتي عشاق میدهد فتوي
بخون من بستم کیش ، در شریعت عشق

مرا بجادوي چشمانش رخنه درکار ست
بیک نگاه دلم را ربود غیرت عشق

تبارک الله که یک دلبري پري پیکر
نهاد در دل ویرانه ام ودیعت عشق

نوشت از سر هر بیت نام موزونش
«سها» بشیفتگي نامهٔ وثیقت عشق

باري در وصف محب خاص خویش که «بهادر» نام داشت ، این رباعي سرود :

بهادر چه دُرّیست پاکیزه‌اي — نبا شد چنین گوهري در صدف
نه هر جوهري قدر او را شناخت — بهاي گران را ، مده با خذف

آخوند احمد هالائي (المتوفي ۱۳۱۷ ه) که شاعر معروف و دوست او بود ، بجوابش این رباعي گفت :

بهادر نه دُرّیست پاکیزه‌اي — ز خرمهره ارزان ، برابر خذف
چو شعراء تابع غوا گفته حق — تو داناي هستي ، مفرما قذف

در این سلسله بسا شعر سرائي مابین این دو شاعر شده است .

مولف «مونس المحبین» تاریخ وفات او را (۱۱ رجب ۱۳۱۳ ه) درج کرده است . ولي مولانا وفائي مرحوم در یادداشتهاي خود ، تاریخ

۱۰ ربیع الاول ۱۲۹۸ه نوشته است، و این قطعه تاریخ از آنجمله احمد هالائی (فوق الذکر) ثبت کرده است .

فرقت یارانِ عذب ، داغ دهد بر دلی
نیست کسی را گذار خواه نبی و ولی
عابد و ساجد تمام جاهد عقبیٰ مدام
خاصه باخلاق حق باسم امیهِ علی
بر دلِ او نقش هست ، شاه قیوم الست
بود ز خیل کرام ، شیخ مجدد ولی
چیک اجل چون رسید ، گوش دلِ او شنید
"فادخلوا جنات عدن" ، شاربِ جام ملی
ماهِ ربیع الاولین ، یانزدهم یوم ثلث
بود هزار و دو صد نود و هشتِ تلی
سال وصالش بگوش ، گفت به "احمد" سروش
عابد و حافظ ..... وایِ امیدِ علی

دیگر تاریخ است — "و هُوَ دَخلَ بجنّةِ السّلامِ" — صاحب "سولس المخلصین" نوشته که در مقبرهٔ لاخیال بودله (هالا) دفن شد .

———:o:———

۳۵ـ شریف

نازک خیال و شیرین مقال قاضي میان عبدالقوي صاحب ساکن هاله کندي کهنه است، و پیشتر "ملتجي" تخلص داشت. هم در نظم و هم در نثر دستگاهي تمام دارد و نهایت قدر دانِ سخن بود.

روزي نثر خود را بمن نشان دادند، پسندیدم و من هم نثر خود را معاینه کنانیدم، بغایت خوش کرد و فرمود که، رخت نثر شما تمام عالي است. از روي شفقت و قدر داني چنین فرمود و گرنه:

من ز کجا این پر و بال از کجا

منه:

عارضت، آبِ رخِ گلشنِ فردوسي ریخت
کاکلت، بال و پر جلوهٔ طاؤسي ریخت

در برم آمدي از لطف، نثارت چکنم
نقد جاني که دلم داشت، بپابوسي ریخت

دوش چون شمع ترا دید باین جلوه گري
اشک حسرت، بسرا پردهٔ فانوسي ریخت

چشم من بهر نثارت گهر اشک کشید
لیک دیدار تو تا دیده ، بمایوسي ریخت

"ملتجي" هر که باقلیم قناعت ره یافت .
خاک ذلت بسر دولت کاؤسي ریخت

فقیر نیز درین زمین چیزي دارد مینگارد :

اي خراست، بچمن رونق طاؤسي ریخت
سخنت (۱)، آهوي طوطي فردوسي ریخت

رفت در باغ برنگي، که ز حیرت بلبل
زر گل بهر نثارش بقدمبوسي ریخت

روي امید ندیدیم ز خوبان، اي آه!
اشک خونین جگر از دیده بمایوسي ریخت

رستم غمزهٔ او، حمله چو آورد بجوش
قلب ما را همگي صولت کاموسي ریخت

دیده ام گریه چو سر کرد ز مایوسئ وصل
نعلت از خنده عجب طرح بمایوسي ریخت

عزت دبدبهٔ لشکر روسي بنگر
کز ظفر خاک مذلّت بسر روسي ریخت

"ملتجي" شد بدرش تا ز قناعت "مسکین"
خاک ذلّت بسر دولت کاؤسي ریخت

تضمین مصرعه قاضي صاحب کردم و در آن وقت تخلص جامع الاوراق "مسکین" بود . منه :

بوسه میخواهم از آن لعلِ شراب آلوده‌ای
میکنم جرمی، ولی جرمی ثواب آلوده‌ای

جان بده و از دستِ جانان جام می بستان شتاب
کاعتباری نیست بر عمریِ شتاب آلوده‌ای

چون بود مست از می گلگلون ندانم چون شود
چشم خواب آلوده‌ای یارِ حجاب آلوده‌ای

خیزم از خاک و بمالم بر رکاب بوتراب
روز رستاخیز این رویِ تراب آلوده‌ای

این همه عشق و نظر از نور جانست ای "شریف"
ورنه این جسم بشر خاکیست آب آلوده‌ای

فقیر درین زمین چیزی از خود هم مینویسد :

مهر میخواهم از آن ماهِ حجاب آلوده‌ای
جلوه میجویم ز خورشیدِ سحاب آلوده‌ای

گه کشد چشمش باغماضِ عتاب آلوده‌ای
گاه جان بخشد بانداز خطاب آلوده‌ای

بی وصالت گل برنگِ خار می رنجاندم
عیش میگردد بهجرانت عذاب آلوده‌ای

رحم کن بر گریه ام از مردمی ای نور چشم
کآبرویم میبرد این چشم آب آلوده‌ای

همزبانی را دگر قابل نباشد عرض من
لطف کن باری بایمایِ جواب آلوده‌ای

از کمر کج گردنش گردیده ام خمیازه کش
و از نگاه مست او گشتم شراب آلوده‌اي
بهر زلفش شانه گشتم بهر چشمش سرمه ام
نیستم تقصیر را در هیچ باب آلوده‌اي
چون شوم صحبت رسا آن شوخ چین در جبهه را
او عتاب آلوده‌اي من اضطراب آلوده‌اي
چون زلیخا یوسف خود را برویا دیده ام
بخت من بیدار شد ازچشم خواب آلوده‌اي
مدتي یارب صواب من خطا آلوده بود
از کرم اکنون خطایم کن صواب آلوده‌اي
جان من مفتون خال عنبرین کیستي
دود آهت داد بوي مشکناب آلوده‌اي
واله روي عرقناکت که "مسکین" بوده‌اي
آب اشکت میدهد بوي گلاب آلوده‌اي

قاضي صاحب مرید درگاه حضرت مخدوم نوح (۲) (قدس‌سره) اند. تواریخ انتقال آنجناب بعجب‌عجب انواع دارند ـ منجمله آن یک‌تاریخ مینویسد تا بیننده از همه اقسام کلام آن متلذذ شود :

فیض حق فیاض عالم حضرت مخدوم نوح
آنکه از دست ید الله یافته تلقین بحق
زین سبب کز شاه دین بیواسطه تعلیم یافت
در دبستان ولایت ز اولیا برده سبق

چونکه فیضِ مطلق آمد ذات پاکش در جهان
گفت هاتف سال تاریخ وصالش "فیض حق"
(۹۹۸ه)

منه :

دل نمیخواهد که بندم دل بدلبندي دگر
مادرِ گیتي ندارد چون تو فرزندي دگر

طبع قلم درین زمین نهالِ غزل بنشاند، پنجهٔ قلم برین صفحه از آن نهال گلها چیده برفشاند :

چون تو اي شیرین پسر نبود شکر خندي دگر
مثلِ من گریان کجا چشمِ نظر بندي دگر
از جنونِ عشق آن لیلي چو مجنون برنگشت
گرچه دل را داد عقلِ عاقلان پندي دگر
غمزهٔ چشمش بود آستاد فنِ دلبري
کي شود مثلش بجز جادو هنرمندي دگر
اي صبا گردیده‌اي صد جا، بگو گر دیده‌اي
مبتلاي شوق چون من آرزو مندي دگر
اي پسر هر چند فرزند ست راحت روح را
طبعزادِ خویش باشد نیز فرزندي دگر
خاطرم بشکستي و لیکن نخواهم زینهار
بستنِ دل را بتارِ زلف دلبندي دگر

درحبیب الله "خلیل" اطوارمحوم اي "شریف"
دل نمیخواهد که بندم دل بدلبندي دگر

از کمر کج گردنش گردیده ام خمیازه کش
و از نگاه مست او گشتم شراب آلوده‌اي
بهر زلفش شانه گشتم بهر چشمش سرمه ام
نیستم تقصیر را در هیچ باب آلوده‌اي
چون شوم صحبت رسا آن شوخ چین در جبهه را
او عتاب آلوده‌اي من اضطراب آلوده‌اي
چون زلیخا یوسف خود را بروپا دیده ام
بخت من بیدار شد ازچشم خواب آلوده‌اي
مدتي یارب صواب من خطا آلوده بود
از کرم اکنون خطا یم کن صواب آلوده‌اي
جان من مفتون خال عنبرین کیستي
دود آهت داد بوي مشکناب آلوده‌اي
واله روي عرقناکت که "مسکین" بوده‌اي
آب اشکت میدهد بوي گلاب آلوده‌اي

قاضي صاحب مرید درگاه حضرت مخدوم نوح (۲) (قدس‌سره) اند. تواریخ انتقال آنجناب بعجب عجب انواع دارند ـ منجمله آن یک تاریخ مینویسد تا بیننده از همه اقسام کلام آن متلذذ شود :

فیض حق فیاض عالم حضرت مخدوم نوح
آنکه از دست ید الله یافته تلقین بحق
زین سبب کز شاه دین بیواسطه تعلیم یافت
در دبستان ولایت ز اولیا برده سبق

چونکه فیض مطلق آمد ذات پاکش در جهان
گفت هاتف سال تاریخ وصالش "فیض حق"
(۹۹۸ه)

منه :

دل نمیخواهد که بندم دل بدلبندي دگر
مادر گیتي ندارد چون تو فرزندي دگر

طبع فقیر درین زمین نهال غزل بنشاند، پنجهٔ قلم برین صفحه از آن نهال گلها چیده برفشاند :

چون تو اي شیرین پسر نبود شکر خندي دگر
مثل من گریان کجا چشم نظر بندي دگر
از جنون عشق آن لیلي چو مجنون برنگشت
گرچه دل را داد عقل عاقلان پندي دگر
غمزهٔ چشمش بود آستاد فن دلبري
کي شود مثلش بجر جادو هنرمندي دگر
اي صبا گردیده‌اي صد جا، بگو گر دیده‌اي
مبتلاي شوق چون من آرزو مندي دگر
اي پسر هر چند فرزند ست راحت روح را
طبعزاد خویش باشد نیز فرزندي دگر
خاطرم بشکستي و لیکن نخواهم زینهار
بستن دل را بتار زلف دلبندي دگر
درحبیب الله "خلیل" اطوار محوم اي "شریف"
دل نمیخواهد که بندم دل بدلبندي دگر

تضمین مصرعه قاضي صاحب است.

---

(۱) در حاشیه " گفته ات " نوشته .

(۲) حضرت مخدوم نوح بن مخدوم نعمت الله بن مخدوم الحق بن مخدوم شهاب الدین بن مخدوم فخر الدین سهروردي صدیقي هالائي - تولد ۹۱۱ھ وفات ۲۷ ذوالقعد ۹۹۸ھ بر واقعه ایشان ملا قاسم نظمه تاریخ سروده است که دران میگوید :

بود آنکه نهصد و هم یازده بوده فزون
سال تاریخ ولادت آن ولایت کیش دان
مدتي عمر گراي آن گرامي مایه را
جمله هشتاد و هفت سال بود اندر جهان
سال فوت آن غوث حق پرسید شد چون از خرد
از سر حسرت فغان برداشت آنکه گفت هان
از سنه نهصد و هشتاد هژده وقت صبح
بیست هفتم در شب پنجشنبه ذي قعد دان
(دلیل الذاکرین)

——:o:——

۳۶ـ صابر

صابر تخلص سیادت پایگاه نجابت دستگاه میر سید صابر علي کشمیري است : فقیر در نسخه "بوستان خیال" که ملکیه ما بود چند مطلع از ایشان دیده از آنها یک مطلع بحافظهٔ فقیر ماند . منه :

جان من از حالِ مشتاقانِ خود غافل مباش
بیمروت بیوفا بیرحم سنگین دل مباش

———:o:———

۳۷ـ صابر

صابر تخلص : سیادت نسق نجابت سبق ، میر سید صابر علي صاحب شکر اللّهي است (۱) . در حلم و حیا و بُردباري گوي سبق از همگنان ربوده ، و تا زیست بتعظیم و توقیر بوده ، درنظم و نثر ماهر بودند ـ در علم تاریخ نهایت خبر دارد، و در تاریخ گوئي هشیار . در قضیه میر ناصر علي شیرازي که بروز نامزد واقع گردیده و صداي ولوله از هرطرف رسیده ، ماده تاریخ :

"داغ بر جان" ۱۲۶۱ھ

یافته و بغایت نیکو شتافته ـ و خالي از وقوف عربي نبودند ـ چنانچه از تواریخ انتقال عالي حضرت جد صاحب (قدس سره) که مذکور شد معلوم شده باشد. اول تخلص "سائل" داشتند تطابقاً لتخلص والد که "مائل" بود. اکنون کلام ایشان بدست نرسیده آنچه یاد بود بتحریر آن قناعت ورزیده. منه:

درین دیوان ز مطلع مقطعش ناخن زن ست ز آنرو
خطِ پشتِ لبش از بیتِ ابرو شوخ تر افتد
ز نوشین لعل او هرگاه حرفي سر کند "صابر"
زبانِ کلک چون منقار طوطي در شکر افتد
ز بیمِ جعفري باشد خزان عباسي اندر باغ
بهارِ جعفري آمد که رنگا رنگ تر افتد

فقیر جامع تاریخ انتقال ایشان چنین یافت:

تاریخِ وفات وي خرد گفت
"مغفور بغیر" روي مهلت (۱۲۸۶ھ)

---

(۱) سلسلهٔ نسب میر صابر علي صابر، اینطور است:

دل ما را خیال زلف او تا یاد می اید
پریشانی ز لو ، بهر سیارکباد می آید

توان بیک نفسی راه عشق طی کردن
ز شوق دوست، اگرچه هزار فرسنگ است

دوش میفرمود ، در خواب تو من آیم شبی
بخت بد بین خواب هم از من گریزان میشود

مجنون نیم که شکوه کنم از فراق یار
من « صابرم » که صبر بجور و جفا کنم

سرویکه خرامش نبود زینت گلشن
بی بر شجری، چوب تری راچه کند کس
آوردن و سائیدن و مالیدن صندل
شد درد سری، درد سری راچه کند کس

ناز آفت، غمزه آفت، چین و خندان آفت است
کی سلامت دل برم این جمله آفتهای او

کس نیست که این خبر برساند بمصطفی
کای مرسل خدا پسری داشتی ، چه شد
بشکست دُر درج تو در دشت کربلا
یا بنت مصطفی دُرری داشتی، چه شد
سفته بنوک خنجر بیداد از ستم
یا مرتضی خوش آب گهر داشتی، چه شد

تا کار دلّ بشوخ ستمگر سپرده ایم
دلرا بهیچ زلف معنبر سپرده ایم

گلرخ من رخ نما چون جانب گلزار شد
یاسمین شد، غنچه شد، نرگس شد و گلنار شد
امشب از حسرت فغان از هر بن موي تنم
نغمه شد، نی شد، نوا شد، همچو موسیقار شد
این دل من شب بمحفل پیش رویت گل رخان
شمع شد، پروانه شد، در ناله بلبل وار شد
هر زمان، از بهر قتلم ابرو و مژگان او
تیغ شد، خنجر شد و هم نیزهٔ گل دار شد

از خمار باده چون دلدار دي هشیار شد
از سر نو، بخت خواب آلوده ام بیدار شد

گر آن گلچهره با این قامت رعنا بباغ آید
بجنبش یاسمین و نرگس و سرو از نظر افتد

گلرخ من تا تماشاي گلستان کرد رفت
نوبهارش را حزان گویا ز هجران کرد و رفت
فتنهٔ آخر زمان آن چشم سحر آمیز کرد
شوخئ مد نظر عالم پریشان کرد و رفت

دوري از تو هر زمان، حالي دگر بخشد بدل
دي معانئ امشب آهي استٔ فردا پیچ و تاب
(بیاض سندي ادبي بورد)

———:o:———

۳۸ـ صفي

صفی، تخلص جناب کمالات مآب معارف انتساب آفتاب طریقت ماهتاب معرفت، حضرت قیوم جهان خواجه آدم صفي الله (حدیده مرقده) است. قطب ارشاد وقت خود بودند، چون "عمدة المقامات" تصنیف جناب شاه فضل الله صاحب سرهندي مجددي در احوالات ایشان کافي و شافي است، حاجت بتحریر فقیر چیست. حضرت مخدوم ابراهیم صاحب (مذّي مرقد) والد جد مادري جامع اوراق، و والد جد این فقیر مخدوم عبدالکریم ملقب بمیان حاجي صاحب، که هر دو سعدین سعیدین با هم خاله زاد بودند، مستفیض و خلافت مآب از آنجناب اند. وقتي کدام حال نیستي بر ایشان مستولی گردید، و مدت مدید ماند، در آن وقت بخلفاء خراسان و سند و اطراف دیگر نوشتند که، ما هیچ نداریم بر ما غرّه نشوند، رشد را از جاي دیگر طلبند که ما هیچ در هیچم. خلیفه‌اي از خلفا نوشت:

تو خواهي آستین افشان و خواهي دامن اندرکش
مگس هرگز نخواهد رفت از دکان حلوائي

و بمخدوم صاحب (مذّي مرقد) چون روبرو فرمودند که باین مضمون مکتوبي فرستاده شد، بشما رسید یا نه. مخدوم صاحب فرمود که بما نرسید اگر میرسید مثل آیة منسوخه تمیمه جان میساختم و بر آن عمل نمیکردم.

کلام ایشان اکثر نعت است. "مخزن انوار صفي احمدي" از مصنفات ایشان است (۱). و "چار جو" که حاوي طرق

است ، و هر طریقه را بهتری تعبیری فرموده اند ، هم از ایشان است .

نقش بندي . قادریه ، سهروردي ، چشتیه
جوي شیر و جوي عسل و جوي آب و جوي خمر

اما یک جُوي اخیر آن ناتمام ماند . کلام کراست انتظام آنحضرت بسیار است، فقیر بر یک مناجات قناعت میکند . سه :

اي نام خوش تو ورد عشاق
درد تو دواي جان مشتاق
اي حمد تو فارغ از بیانها
در شکر تو منفعل زبانها
اي ذات تو برتر از چه و چون
از وهم و قیاس جمله بیرون
بر اوج کمالت اي خداوند
بال و پر مرغ فکر در بند
آنجا که ترا حریم جاه است
اندیشهٔ فکریان تباه است
در مرتبهٔ تو عقل و تدبیر
نا یافته راه غیر تقصیر
اي آنکه ثناي مدحت تو
ناید ز کسي چو حضرت تو
اي فضل ترا نهایتي نیست
وي لطف ترا بدایتي نیست

سر تا بقدم گـــناه گـــارم
جز فسق و فجور نیست کـارم
از جـــبر ِ ابلیس و نفس مردار
در چاه ِ معاصیم نگـونسار
ای فضل ِ تو از گناه ِ من بیش
بخشای مـرا برحمت ِ خـویش
هر چند که در نهان کرامت
بوده است ولي من از جهالت
گشتم بامانت ِ تـو حامـل
کـردي لقبم ظـلوم و جاهـل
ای بادشهٔ سریر تقدیر
ناید ز جهول غیر تقصیر
از کثرت ِ جهل و غفلت ِ من
شد ظلم و فساد خصلت ِ من
فـرمان ترا بـجا نـکردم
به کردم و جز خطا نکردم
جز کذب و دغل نیامد از من
بي شبه عمل نیامد از من
پیمانهٔ عهد را شکستم
سر رشتهٔ بنـــدگي گسستم
یک طاعتي بي ریا نکردم
بي عشوه و بي نما نکردم

جز کبر و غرور سرکشیها
جز ما و منی و خودبینیها
جز نام و نشان و ننگ و ناموس
جز حیله و مکر و زرق و وسواس
دیگر عملی بخود ندارم
این است متاع روزگارم
القصه من ای کریم غفّار
کردم بگناه خویش اقرار
ای آنکه بجز تو ام خدا نی
لطف تو ز بندگان جدا نی
هر چند زبون و زشت کارم
در رحمت تو امیدوارم
با این همه ظلم و فسق و عصیان
نومید نیم ز لطف و احسان
اکنون بکرم بگیر دستم
مگذار چنین خراب و مستم
هرگز نشود که سنگ اسود
بی پرتو مهر لعل گردد
هیچ ست که آید از گیاهی
بی جذب و عطای کهربای
انداز قلابهٔ وفا را
مگذار بطور خویش ما را

تخمي بدلم ز مهر خود کار
خارِ بُنِ ما سوي برون آر
جامي ز مي بقايِ ايمان
در ده بکرم صفاي عرفان
از دولت وصل مژده‌اي بخش
دل زنده و نفس مرده اي بخش
با شعلهٔ نارِ عشقِ جان سوز
شمعِ شبِ تار من بر افروز
از کاس کريم شاه لولاک
يک قطره چکان بروي اين خاک
از رويتِ خود مساز نوميد
بي رنج رسان بگنج جاويد
دلبسته "صفي" بنقش نامت
سرمايهٔ او ست لطفِ تامت (۲)

---

(۱) حضرت شاه صفي الله مجددي مشهور به "قيوم جهان" از اجداد خاندان مجددي شور بازار کابل و سند است ، که اين خانواده در تمام افغانستان تاکنون شهرت دارد ، شاه صفي الله در شور بازار کابل سکونت داشت و گاهي به سند هم مي آمد ، هم در افغانستان و هم در سند داراي مريدان فراواني بود . اخلاف او در کابل و در شمال کابل در چاريکار ، و در قندهار و هرات و کاشغر و سند باقي مانده الد ـ شاه صفي الله در آخر عمر بزيارت حرمين رفت ، و در سنه ۱۲۱۲ ھ در بندر

حدیده بمن از جهان گذشت و هم درانجا مدفون گشت . برخي از اشعار مشوق وي نزد اخلاف او در افغانستان موجود است ، وي از ارادتمندان خازن الرحمه است که در مدح وي گفته :

مهنشاه ولایت مظهر حق خازن الرحمه
در اقلیم هدایت سر ، و در ملک یمن سری

خلیل آسا امام و رهنما بر جاده خلت
ندیده زیر گردون دیده انجم چنین بری

" سعیدي " اسعدي مسعود بخت و آیت فضلي
من نحس شقاوت را سعادت بخش اکسیری

این یادداشت در سال ۱۳۱۲ش از مرحوم نجم الدین سعیدي چاریکاري کابلي که از اخلاف شاه صفي بود گرفته شده است (از یادداشتهاي عبدالحي حبیبي افغاني)

(۲) این یک غزل وي در مجله سروش کراچي (۱ نوسبر ۱۹۵۷ع) چاپ شده است :

پري خوابي که من دیدم نمي گنجد بتعبیري
شود مجنون مصور گر، کشد رنگش بتصویري

علاجي نیست جز مي، کهنه درد غفلت ما را
شکست توبه لازم شد ، نخواهم کرد تقصیري

ندارم قاصدي تا نامه سوي دوست بفرستم
همین بس ، اضطراب دل بود ایماي تقریري

ببزم عیش بي لعل تو مستان نگاهت را
نباشد موج مي در ساغر جان کم ز زنجیري

عبارت توتیاي چشم کور و دیده بیضا ست
منم خاکستر برق نگاه جلوه تاثیري

بگلشن بی گل روی تو، چون سرو خوش گرم
بچشم غنچه پیکانست و هر شاخ گلش تیری

بهار گریهٔ غم کو؟ که ویران خانهٔ دل را
بجز سیل سرشک دیده دشوار است تعمیری

بکام تلخ و جان خشک افیون خوار هجرانت
خیال بوسهٔ کنج لبت شهد است و هم شیری

چمن سر سبز، و گل‌خندان، هوا شاداب و بلبل‌مست
بهار آمد مبارکباد بر دیوانه زنجیری

درین بستان نوای بلبل بیدل خوشم آمد
برنگ غنچه خوابی دیده ام ای صبح تعبیری

ز ترجرمی و زهد خشک اگر آگه شوی زاهد
عبادت لعن میگوید ترا طاعات تکفیری

بیمار نگهش قاصدی دیگر نمی باید
بجز درد درون و نالهٔ دل، آه شبگیری

در آغوش خیالم آن پری پیکر نمی گنجد
"صفی" تا شیشهٔ هستی است نتواند کرد تسخیری

شعرای سند نیز درین‌زمین پیش ازین طبع را جولان داده اند:

مهر ذوالفقار علی شیدا تتوی

تو از تمکین، من از حیرت، نه تقریری نه ایمائی
بدان ماند که هم بزست تصویری بتصویری

گذر بر کوچهٔ لیلی است مجنون بی خبر مگذر
بزن گر خوش ندارد ناله، زنجیری بزنجیری

مرزا جعفر خراساني ثم تتوي

تهي شد قالبم گويا ز يک نظارهٔ رويش
که در هيئت بچشم آيم چو در آئينه تصويري

خموشم در جهان خواهم ز دل آه گلو سوزي
بگردم شعله سان از ناله هردم گرم تقريري

امتياز علي خان خالص صفاهاني

الهي نامه ام را سار هم آغوش تاثيري
سرم را ذوق سودائي، دلم را شوق زنجيري

نگاه حسرتم را بخش توفيق تماشائي
زبانم را ز حرف عشق خود کن وقف تقريري

سحر از بوي گل آشفته تر خيزد از بستر
گذارد سر ببالين هر که با زلف گرهگيري

برنگ غنچه از حرف که، درهم گشته‌اي وا شو
الهي من بقربان سرت بهر چه دلگيري

دل تنگم شود از پرتو ماه نوي روشن
چراغ خانه‌ام باقيست خالص برق شمشيري

سخن

ز بيداد فلک هر ذره دارد شکوه‌اي ديگر
ازين زندان نمي آيد بجز آواز زنجيري

واعظ محمد رفيع

کيم من بيدلي بيچاره‌اي از خويش دلگيري
بآب تيغ خوبان نشستهٔ از عمر خود سيري

نثار جان بدست و دیدهٔ خواهش بره دارم
که‌ایمائی رسد از گوشهٔ ابروی شمشیری
دلم میرقت و مینالید هر عضوم بدنبالش
باهنگی که نالان از پیٔ دیواله زنجیری

محسن تتوی

ز سر تا پا گنه گارم عزیزان عذر تقصیری
ز چشم افتادهٔ یارم رفیقان دست تدبیری
حساب تازهٔ باد از خراشش یافتم واعظ
بپیش سرو بالایش نکردم دیدن سیری
(از محک کمال محسن تتوی)

———:o:———

۳۹ـ طالب

طالب ، تخلص مستعد سیقه دلپسندیده نیقه، راغب اهل حال میان محمد بلال است . بن، بذهن ذهین و فکر متین، ساده لوح خفي و جلي میان محمد علي صاحب . بن، رشید طبع فرید وضع ، در مجالس محترمه مکرم، میان آدم صاحب . بن، سالک جذبه اثر و جاذب سلوک سیر ، قوانین شرع و ورع را سند میان گل محمد صاحب (قدس سره) ، ساکن لواري .

علم ظاهر نزدیک فقیر جامع اوراق خوانده ، و افسوس که مدتي لائق نمانده وگرنه بسرعت صاحب تحصیل میگردید ، و کمان قابلیت تیر رشد میکشید . نثر خوب نویسد و احیاناً بنظم نیز مائل شود . در مدح حضرت نقشبندي صاحب یعني جناب نورالحق (قدس سره) موصوف الذکر چنین گفت . منه :

خواجهٔ خواجگان ابو القاسم سرور سروران ابو القاسم
در طریق هدایت و ارشاد رهبر سالکان ابو القاسم
طالبان رو حقیقت را بایزید زمان ، ابو القاسم
هست هر دم بساز اهل حجاز نغمهٔ قدسیان ابو القاسم
بر سریر قلوب اهل زمان مثل شاه جهان ابو القاسم
گشت بستان قربت حق را قمري خوش بیان ابو القاسم
شد مقدم نشین حضرت حق هر که خواند بجان ابو القاسم

ایضاً

خواجهٔ ما جنابِ نور الحق — رهنمای صواب نور الحق
آفتابی ببرج دین نبی — شرع را ماهتاب نور الحق
شد مربع نشین تخت رشاد — شاهِ عالی قباب نور الحق
کرد معمور دین خود آنکس — که بود فیضیاب نور الحق
بخدنگِ نگاه تیز دمی — کرده دلها کباب نور الحق
بعطای لآلیِ عرفان — هست مثلِ سحاب نور الحق
از درِ بارگاهِ لم یزلی — شد برایش خطاب نور الحق

دُرِ غلطان قلبِ "طالب" را
میدهد آب و تاب نور الحق (۱)

---

(۱) مخدوم خلیل نیز درین زمین مدح جناب نقشبندی صاحب را سروده است که من از "دیوان مسکین" در اینجا نقل میکنم:

خواجه ما جناب نور الحق — مرشد شیخ و شاب نور الحق
هست لب لباب نور الحق — نکتهٔ انتخاب نور الحق
قمر پر ضیا ببرج شرف — شرع را آفتاب نور الحق
بر زمین شاه، بر فلک ماه است — هر که شد باریاب نور الحق
جگر کفر را کباب نمود — هست تیغ خوش آب نور الحق
خیمهٔ ملت و هدایت را — گشت مثل طناب نور الحق
فتح شد رحمت خدا بروی — کوفته هرکه باب نور الحق
مست لایعقل از علائق شد — هرکه نوشد شراب نور الحق
نبود جز محاسبه افلاس — ای محاسب! حساب نور الحق
غیر حق حک شود ز لوح دلت — گر بخواند کتاب نور الحق
کرد تعمیر دین خود آن کس — کز تعشق خراب نور الحق

می کند از کرم گناه مرا از توجه ثواب نور الحق

ای «خلیل»! از کمال شامت نفس
من خطایم صواب نور الحق

این اشعار مدحیه نیز از «خلیل» است:

خواجه خواجگان ابو القاسم مرشد انس و جان ابو القاسم
رشد را بوستان بر غنچه فیض را گلستان ابو القاسم

شکر کز فیض ز نور الحق
شد مرا ورد جان ابو القاسم

در حضورت عرضها دارم بخدمت آمدم
بر درت ای نور حق بهر عنایت آمدم

کار در یک گوشه چون تهرم کند بی‌حوصله است
چون کمان از عجز گر خم گشته قوت آمدم

نفس بندان که بود چون دم عیسی دم شان
مرده دل زنده شود ، از نفس خورم شان

همه در حکمت ایمان بفلاطون مانند
میشود مرهم صد زخم گه یک دم شان

ابر نیسان کرم بحر محیط فضل اند
بم فیض است بسالک رشحات نم شان

آهوانند بصحرای چسرای وحدت
شود از سایهٔ کثرت چو غزالان رم شان

پاک از تفرقه غیر و بحق جمع دل اند
نفی و اثبات بود نغمهٔ زیر و بم شان

صاف گویند چو آئینه سکندر اسرار
قلب شان حق ز کرم ساخته جام جم شان

بسخود انس خداوند تعالي باشد
از خودي وحشت شان است ز هستي دم شان
همچو اکسير مس قلب طلا گرداند
اي خوش آنکس که بود محرم شان همدم شان
حرمت حب حبيب و نظر مجد "خليل"
يا رب از رحمت اين بنده مکن محرم شان

——:o:——

۴۰ـ طرزي

طرزي، تخلص شوکت خيال و بيدل متعال ، گل گلزار سرداري و سروري ، بلبل شاخسار نامداري و ناموري ، سردار غلام محمد خان قندهاري محمد زائي دراني، بن سردار رحم‌دل‌خان ميباشد . در نثر خوب و در نظم نهايت مرغوب است . نزاکت گوئي که باين سردار عطا کرده اند درين زمان کم کسي را بوده باشد . و خط بغايت پسنديده نويسد . درويش دوست و بفقراء مائل طبع است . بجامع اوراق غائبانه اخلاص پيدا کرد ، اکثر اوقات مکاتيب بمعيت شعر ميفرستاد . و يک نوبت از روي اخلاص فرزند ارجمند خود سردار محمود خان (۱) را از براي دعا خواهي بخس خانهٔ عزلت اين کاتب الحروف فرستاد ، و خود هم تشريف فرمائي در سر داشت ، اما بعضي عوارض عنان اختيارش از کراچي بندر بسوي بغداد و از آنجا به استنبول و از آنجا به شام کشيد . اکنون در آنجا باعزه و اقارب سکونت دارد ، و خوش و خورّم ميگذارد (۲) (و الحمد لله علـــي ذلک) .

پیش جامع اوراق کلام او بسیار بود، امابکسي که براي نگاه داشت براه پختگی دادم کم کرد. کاش در جرودان مینهادم امید که محفوظ میماندند. اکنون آنچه قدري یاد است درمیان یاران می نهم (۳). منه:

گر شکست دلم صدا میداشت
بار خواب گران کجا میداشت

من بیدل علاج میکردم
مرض عشق گر دوا میداشت

کي بقتلم چنین شدي بدنام
دست و پایش اگر حنا میداشت

سر بلندي رسید "طرزي" را
زانکه مثل تو آشنا میداشت

فقیر را نیز ماحضري هست، نزدیک این خوان الوان میکنم:

سینه اش کاش مهر ما میداشت
در دل شاه جا گدا میداشت

گر بمهر و وفا بمن میرفت
عشرتم اوج تا سما میداشت

سر ره ریخت رائیگان خونم
کاش جاي حنا بپا میداشت

وصف زلفت قصیده بایستي
واصفت طبع گر رسا میداشت

گـــر بمهرم بخویش بنشاندي
قلب من همچو مه ضیا میداشت
مشهدِ معـرفت شـــدي جانم
در ریاضت اگـر رضا میداشت
"طـرزیم" از "خلیل" نـگذشتي
"گر شکستِ دلم صدا میداشت"

تضمین مصرعهٔ طرزي است (م) .

---

(۱) سردار محمود بیگ خان طرزي بن سردار غلام محمد خان طرزي از خاندان شاهي افغانستان بود ، که در سنه (۱۲۸۳ ه ۱۸۶۷ ع) در غزني بدنیا آمد ، و از پدر علوم ادبي آموخت و در سنه (۱۲۹۷ ه ۱۸۷۹ ع) با پدر خود از راه کراچي و بغداد بمملکت عثماني رفت و در دمشق (شام) با پدرش که مهمان خاص سلطاني بود سکونت داشت و در استانبول از سید جمال الدین افغاني نیز استفادهٔ فکري کرد - و عربي و ترکي را یاد گرفت ، و در هر سه زبان بخوبي مینوشت و شعر میگفت .

محمود طرزي در سنه (۱۳۲۵ ه ۱۹۰۷ ع) از مملکت عثماني واپس بکابل آمد و در دربار امیر حبیب الله خان نفوذ پیدا کرد ، و دو دختر خود یکي را به شهزاده امان الله خان و دیگري را بسردار عنایت‌الله خان داد . وي از سنه ۱۳۲۹ ه تا ۱۳۳۷ ه مدت هفت سال مدیر جریدهٔ پانزده روزه سراج الاخبار افغانیه کابل بود ، و درین مدت در نهضت جدید ادبي امام گشت و مردم افغانستان را بعلم و دنیاي جدید آشنا ساخت و لیدر تحریک استقلال افغانستان بود - چون در سنه (۱۳۳۸ ه

۱۹۱۹ع) امیر امان الله خان که شاگرد و داماد محمود طرزي بود، بر تخت سلطنت افغانستان نشست محمود طرزي را وزیر خارجه مقرر کرد - و ببرکت تدبیر و رای محمود طرزي بود ، که افغانستان مستقل گردید .

بعد ازان محمود طرزي سفیر افغانستان در پاریس بود ، تا که در سنه (۱۹۲۹ع) اعلیحضرت امان الله خان از افغانستان بر آمد ، و محمود طرزي نیز بمملکت تورکیه فراري گردید ، و در استانبول بسال (۱۳۵۳ه ۱۹۳۳ع) از جهان رفت . محمود بزرگترین مرد سیاسي و ادبي و علمي و پدر صحافت و آزادي و نهضت جدید افغانستان ست. وي علاوه بر (۷) جلد سراج الاخبار (۸) جلد کتب نثر و نظم را بفارسی نوشت و یا از تورکي ترجمه کرد، و همهٔ آنرا در کابل چاپ نمود. و اشعار جدید را بفارسي بار اول در افغانستان رواج داد ، و نثر جدید را نیز نشر نمود . ضخیم ترین کتاب ترجمه کردهٔ او جنگ روس و ژاپان است در (۵) جلد که از تورکي بفارسي ترجمه و در کابل طبع کرده است . (از یاد داشتهاي عبدالحي حبیبي افغاني)

چون درین کتاب ذکر چندین نفر سرداران افغاني آمده بنابران شجرهٔ نسب ایشان را ذیلا مي آوریم تا بخوبي واضح شود ، که آنها با یکدیگر چه قرابت داشتند .

(۲) سردار غلام محمد خان متخلص به طرزي بن سردار رحمدل خان بن سردار پاینده خان محمد زائي افغان ، برادر زادهٔ امیر دوست‌محمد خان پادشاه افغانستان ست، که در شهر قندهار در سنه (۱۲۴۵ه ۱۸۲۹ع) متولد گردید .

این سردار زادهٔ با ذوق، از کاکاي خود سردار مهردل خان "مشرقي" درس ادب و شعر گوئي را در سبک هند و مخصوصا مکتب بیدل آموخت . و درشهرقندهارکه درانوقت پرورشگاه دانش‌و ذوق بود، دروس علم را از

خاندان علامه محقق قندهاري مولوي حبيب الله ، و فرزندش مولوي عبدالرحيم كاكر فرا گرفت . و در سلك عرفان بحضرات نقشبندي مجددي دست ارادت داد .

طرزي با قريحهٔ خدا دادي كه داشت ، در صنايع خطاطي و نقاشي و حكاكي نيز آيتي بود . و محيط قندهار چنين مرد هنرمندي را كمتر بار آورده است . طرزي با دربار شاهي رابطهٔ مستقيم خانداني داشت ، و بحضور امير كبير دوست محمد خان و پسرانش امير محمد اعظم خان و امير شير علي خان محشور و مشاور بود . و هنگاميكه با دربار اختلافسياسي پيدا ميكرد ، بقبول زندان نيز حاضر ميگشت «خمسك نامه» وي كه در زندان كابل گفته، شاهد اين مدعاست .

طرزي يكي از اساتيد مكتب پيدل در افغانستانست و كليات ضخيم اشعارش مشتمل بر اصناف سخن تا چهل هزار بيت ميرسد . و علاوه ازان مؤلف «اخلاق حميدي» بنام سلطان عبدالحميد خان عثماني ، و «آهنگ حجاز» است .

هنگاميكه امير عبدالرحمان خان بعد از فترتهاي مسلسل تاريخي ، بر تخت سلطنت افغاني نشانده شد ، طرزي را با وي اختلاف بود، بنا بران در سنه (۱۲۹۹ ه ۱۸۸۱ ع) با خانوادهٔ خود وطن عزيز را ترك گفت و از قندهار به كراچي آمد .

طرزي در شهر كراچي سه سال ماند ، و بعد ازان در (۱۳۰۳ ه ۱۸۸۶ ع) بزيارت بيت الله مشرف گشته و بدربار سلطان عبدالحميدخان عثماني رفت، و در دمشق (شام) بحيث مهمان خاص همايوني سكونت گزيد . تا كه در همين شهر در ۱۵ شعبان (۱۳۱۸ ه ۱۹۰۰ ع) از جهان رفت . (اختصار از مقاله « طرزي افغان در كراچي » مطبوعه سروش ج ۲ ش ۸) .

(۳) دیوانش بسال (۱۳۱۸ھ ۱۹۰۰ع) در کراچي چاپ شده است و «اخلاق حميدي» و «آهنگ حجاز» نيز از کتب مؤلفه اوست که چاپ نشده.

(۴) وقتيکه طرزي در کراچي بود، مشاعرات طرحي مابين شعراي سند ميکرد. يک دفعه سردار طرزي در اخبار (۱۳۰۰ھ) غزل ذيل را بمسابقه گذاشت، که هر که غزلي باين عبارت و معني گويد باو سند شاگردي خواهد داد:

چسان بيرون برايم با صد از بند زنجيرت
که محوم چون شکن در حلقهٔ زلف گره‌گيرت

درستيِ صدا در زلف مشکينت نمي باشد
ز شورِ دل شکستن بي صدا افتاده زنجيرت

ز بس خون شهيدان ريختي در خاک بيقدري
چو تيغ کوه سنگين گشت آخر پشت شمشيرت

برش آسا دمي زان از دمِ تيغت نميگردم
که چون جوهر بهم صد جا گره خوردم بشمشيرت

ز بس نخچير چشم انتظار از ناوکت دارد
نگاه صيد مي آيد چو تير از چشم زهگيرت

چنان ذوقِ خدنگِ خاطرش بيتاب ميدارد
که خون صيد يک پشت کمان بيش است ازتيرت

بذوق بندوبستِ حلقهٔ زلف تمنايت
طپيدن چون دلِ صياد دارد نبض نخچيرت

بنوک خامه مو نقش تصويرت چسان بندم
که کرد آئينه را بيتاب چون سيماب تصويرت

بگو چون گردهٔ تصوير ببرنگت کشد «طرزي»
که مانيِ را کند حيران خيال نقش تصويرت

بجواب این غزل مخدوم محمد ابراهیم خلیل تتوي (صاحب تکمله) طرزي را چنین ستود :

مرا چون غنچه باید صد زبان در وصف تحریرت
چو طوطي نطق شیرین شایدم در قند تقریرت

پرد شهباز فکرت گر ز بهر صید خوش مضمون
کند مرغانِ لفظ و معنیْ دلبند در گیرت

مسخّر کرد جادوي کلامت هر سخنور را
بلید الذهن میباشد نباشد هر که تسخیرت

چو شمعِ مه شود پر نور در بزم سخن طبعم
گر افروزد بمهرش پرتوِ خورشید تنویرت

جواب پختگان اي طبع خام از تو کجا خیزد
چو نو آموز نبود فرق در تانیث و تذکیرت

بسي گلفام را دیدم بباغِ دهر اي بلبل
چو آن گلبو ندیدم کس نه با صورت نه با سیرت

« خلیل » آسا اسیر طرزت اي «طرزي» شدم آیا
چسان بیرون برایم با صدا از بند زنجیرت

ایضاً از مخدوم خلیل تتوي :

من اندر گوشهٔ عزلت شدم بیزخم زنجیرت
بسم چون کمان در شوق چرخ ناوک تیرت

سیه مستم، خرابم، از خمار چشم میگونت
بصد چاکم مثال شانه از زلف گره گیرت

اسیرت عالمي گردید تا شد دام تو گیسو
شهیدت شد جهاني تا ز ابرو گشت شمشیرت

سلسلهٔ نسب سردار غلام محمد خان طرزي

(مقابل صفحه ۳۷۱)

حاجي جمال خان محمد زائي

سردار پاینده خان

- کهندل خان و پردل خان و شیردل خان و سردار مهردل خان "مشرقي" وغیره
- سلطان محمد خان "طلائي"
  - زکریا خان
    - گل محمد خان
      - سردار فیض محمد خان "فیضي"
  - عباس خان (رک تکمله)
  - سردار یحیی خان
    - سردار محمد یوسف خان
      - محمد عزیز خان مرحوم
        - داؤد خان صدراعظم مملکت افغانستان
        - محمد نعیم خان وزیر خارجه مملکت افغانستان
      - شاه ولي خان فاتح کابل
      - شاه محمود خان سپه سالار و صدراعظم
      - سردار محمد هاشم مرحوم صدر اعظ
      - نادرشاه بادشاه شهید
        - اعلیحضرت ظاهر شاه بادشاه افغانستان
  - سردار عبدالقدوس خان صدراعظم عصر امان الله خان
    - جمعه خان
      - محمد سرور "گویا"
    - پاینده محمد "فرحت"
- سردار رحمدل خان
  - سردار غلام محمد خان "طرزي" (رک تکمله)
    - محمود بیگ طرزي
      - خسر امان الله خان (رک تکمله)
    - محمد امین "عندلیب"
    - ره خان طرزي
- امیر دوست محمد خان
  - محمد افضل خان
    - امیر عبدالرحمٰن خان
      - امیر حبیب الله خان
        - امیر امان الله خان (سابق شاه افغانستان)
  - امیر شیر علي خان
    - محمد ایوب خان
- وزیر فتح خان
  - نیمور قلي خان
    - محمد حسین سیاه تخلص "امضا" (رک تکمله)

قمر بوقدر گردید از ضیای صورت جانان
شکر بی قیمت افتاده است از شیرینی شیرت

میسر کی شود این آرزویم از تو ای سرکش
کشی دلرا بشمشیرت ، ببندی پا بزنجیرت

هلا کم عشق حسن صورت ارژنگ طرحت را
نشان بر تربتم سازی و مانی نقش تصویرت

نشیدی عقل را از خانهٔ دل عشق بنشاندی
خرابی گشت ویران، آفرین بر حسن تصویرت

مرا صد بار دیدی، باز پرسیدی کداست این ؟
چه نیرنگی که نتواند کسی تعریف تنکیرت

سحر دیدست چون ای عزیز مصر محبوبی
خیال آمد که خوابم روز و شب از ذوق تعبیرت

بکر تسلیم حق هر کار را از فکر خود بگذر
که آب نلزم تقدیر شوید رنگ تدبیرت

مشو ثابت بعقد و حل "مهوس" وار این فانی
خودی راخاک گردان ای "خلیل" اینست اکسیرت

سید غلام محمد شاه گدا بخاری حیدرآبادی، این جواب گفت:

دل دیوانه‌ام مثل صدا پابند زنجیرت
سر سودا سر من دارد از زلف گره گیرت

چرا قربان نسازم مرغ دل را بر پر تیرت
که باشد در سرش هردم هوای چشم زمگیرت

چرا بیجان نگردم در خیال بوسهٔ لعلت
بعالم ریخت رنگ قم باذلی طرز تقریرت

قمر داغ غلامیٔ رخت را بر جبین دارد
بر اوج چرخ در چرخست خود از رنگ تنویرت

مرا در پیچ و تاب افکند پیچ کاکل پیچان
کره در کار من افتاد از زلف گره گیرت

مجالش کو کشد ناز و ادا و غمزهٔ چشمت
مصور صورت تصویر شد از نقش تصویرت

اگر این است سفاکی و بیرحمی و بیباکی
ز خونخواری نگردد در جهان سیراب شمشیرت

لدیده دیدهٔ او صورت زیبا باین خوبی
فتد در بحر حیرت گر کشد بهزاد تصویرت

فریبش ای مهوس از برای زر مده هرگز
«گدا» خاک در دلدار داند به ز اکسیرت

سید تقی شاه «تایب» قندهاری که دران وقت میر منشی والی لس بیله بود، این جواب گفت:

خدنگت را بصد جان میخرد دل جای نخچیرت
که باشد بستر راحت بعشاقان پری تیرت

بتیغ ابروان خون جهانی ریختی لیکن
ز خون کس نشد رنگین لسان برق شمشیرت

شکر خندت چسان شور ملاحت در جهان افکند
نه واکرده است در طفلی بشکر دایه از شیرت

ز بس در آرزوی ناوکت مدهوش می ماند
ازان وا، چون لب سوفار ماند چشم نخچیرت

بگلشن یک سحر تصویر رویت در بغل رفتم
خزان شد از خجالت روی گل از بوی تصویرت

رهید آب و گل جستن برون سهلست و دشوار است
برون رفتن چو تاب و پیچ و خم از زلف زنجیرت

درین دوران ندانم جهانیان سخن « طرزی »
که دارد لفظ و معنی فخر از نظم جهان گیرت

بجز از « تاجر » افغان ندانم کس که سر پیچد
ز شاگردی «طرزی» «تائبا» و از صدق تحریرت

بدان شعر متین « طرزی » اگر باشد عجب نبود
در شهوار او هم از بخار فیض تمطیرت

(از جنگ اشعار، از مرتضائی رضوی تتوی)

——:o:——

۴۱ ـ عباس (۱)

تخلص سردار ذوالمجد و الوقار، میان همسران نامدار، رنگین رقم شیرین قلم، سردار عباس خان است ـ بن سلطان‌محمد خان "طلائي" برادر امیر دوست محمد خان والي کابل است ـ بجامع اوراق مکتوب محبت اسلوب فرستاد در آن این غزل درج کرده ـ منه :

تکلم گر کند دلبر ز لبهایش شکر ریزد
بسُرخ گر زلف افشاند، سراسر مشک تر ریزد

دهانِ غنچهٔ چون گل اگر از خنده بکشاید
ز رشکِ دُرّ دندانش بلي آب از گهر ریزد

بیادِ آن لبِ میگون منم دیوانه چون مجنون
ز هجرِ آن رخ گلگون مرا خون از جگر ریزد

هلالِ ابروِ دلبر مکن نسبت بماهِ نو
بپیشِ ماه رخسارش بلي نور از قمر ریزد

وفا از رنگ و بوي گل مجو اي دل، دو روزي بس
که‌از نیرنگ و از افسون، فلک رنگِ دگر ریزد

ازین سنگین دلان اي دل وفا و مهر کمتر جو
که همرازند و هم‌صحبت زمشتِ هر که زر ریزد

مثال اهلِ دل حقا درختِ بار بردار ست
زنی گر از جفا سنگش، برایت او ثمر ریزد
ز وصفِ شمس رخسارش خرد "عباس" خفاش ست
بلی عنقایٔ عقل این جا، چو آید بال و پر ریزد
برای مقدمِ جانان نثاری به چه میباید
لآلی اشک را "عباس" هر شام و سحر ریزد

مذاق فقیر را نیز این شکر ریزی حلاوت بخشید، بذوق و شوق چاشنی گیر این لذت گردید:

نه هر شه، قصر پایٔ تخت کسری را بسر ریزد
نه هر مه، رنگ و روی منکر از شق القمر ریزد
ندانستم که عشقش، شور بر من این قدر ریزد
بان نالد، طپد دل، سینه ام سوزد، جگر ریزد
اگر وصفِ لبِ شیرین آن خسرو رقم سازم
نیٔ کلکم، هماندم نیشکر گردد، شکر ریزد
از آن ساعت که دیدم زینتِ دُرِ بنا گوشش
دلم غلطد، بجوشد سینه ام، چشمم گهر ریزد
بمهر آن ماه گر یک دم، نقاب از چهره بکشاید
ز ماه و مهر از بهرِ نثارش، سیم و زر ریزد
اگر مدحِ رُخ و چشمش، بصحنِ گلستان گویم
دَرَد گُل جیب خود، از خجلت و بادام بر ریزد

ببارد ابرِ رحمت، تا قیامت بر سرِ آنکس
که اشکِ خود بعشقِ درگهِ پیغامبر ریزد

در حق گیر محکم، فارغ از درها نشین اي دل
چه لازم آنکه، آدم آبرو را در بدر ریزد

بدرویش ار کني ایذا، خورد خشم و کند احسان
صدف را بشکني گر سر، بدامانت گهر ریزد

"خلیل" از گفتهٔ "عباس" شیرین شد مذاقِ من
تکام گر کند آدم ز لبهایش شکر ریزد

---

(۱) تولد سردار محمد عباس خان در باغ علي مردان کابل در سنه (۱۲۵۲ھ ۱۸۳۶ع) است، از سرداران محمد زائي افغان بود - در علوم ديني و ادبي دستي داشت، وي خسر امیر شیر علي خان پادشاه افغانستان و مصاحبِ دربار وي بود .

وفات سردار محمد عباس در کابل در سنه (۱۳۳۴ھ ۱۹۱۵ع) است، از آثار او کتب ذیل خطي موجود است :

۱- دیوان اشعار فارسي بنام " گل عباسي " .

۲- مثنوي " جواهر خمسه " .

۳- تفسیر قرآن بزبان فارسي بنام " تفسیر عباسي " که نسخهٔ خطي آن در موزهٔ کابل است .

۴- " روز نامچهٔ دربار امیر شیر علي خان"، که یک حصهٔ آن در مجلهٔ آریانا طبع کابل انتشار یافته است .

ابن ابیات از مثنوي " جواهر خمسهٔ " اوست :

بحمد حکیم جهان آفرین بهر آفرینش هزار آفرین
نه او والد است و نه او را ولد نه او را شریکي له کفواً احد
خداوند بي مثل و بي کیف و چون بادراک او عقلها شد زبون
توانا و بینا و داناي راز همه خلق محتاج و او بی نیاز
نگارندهٔ گنبد نیل گون بر آرندهٔ شیر خالص ز خون
برحمت نظر جانب خاک کرد که او را سزاوار ادراک کرد
چه احسان و لطف است با آب و گل که بخشیدش از مرحمت جان و دل
بخاک آنقدر قدر و عزت نمود که زر بهر او آفرید هر چه بود

(براي شرح حال او رجوع شود به دائرة المعارف افغانستان ۲۶۲۷ و مجله کاوه ندون و آریانا کابل) (از یاد داشتهاي عبدالحي حبیبي افغاني) -

(براي سلسلهٔ نسب او رک : نوت تحت طرزي) .

———:o:———

۴۲ ــ عبد

تخلص : نظم آرا نثر پیرا، عبد الواحد خان خلف پائنده خان قاضي خیل پشاوری است. کلامش در زبان پارسي و اردو دلپذیر و در صنایع و بدایع سخن بي نظیر. چندگاه در لسبیله دار ریاست جام صاحب، جام میر خان (رحمه ربه) گذرانده، پس از سبب نامساعده کار پردازان ریاست، از راه کراچي در حیدرآباد خجسته بنیاد سند، رسیده. بعد چندي راهي وطن گردیده. منه :

سال ، از کلکته همراه هزهائینس میر حسین علي خان در حیدرآباد آمد .

در کلکته استاد شان ، سید میرزا حسن علي المعروف بمیرزا بزرگ "وفا" بن سید میر علي المعروف به "موئین قلم" بود ، و در حیدرآباد از آخوند احمد بن آخوند عبدالعلیم هالائي ، تعلیم بتکمیل رسانیدند .

در شعر فارسي و اردو ، از مولانا ابوالحسن ابن مولانا مهدي حسن لکهنوي استفاده کردند و در سندي سید غلام محمد شاه "گدا" استادش بود. در سندي تخلص "سانگي" میکرد ، و در فارسي و اردو نام را بطور تخلص استعمال میکرد .

میر عبدالحسین نیز یک خاتون فرنگي که دختر دکتور رائت بود ، در سال ۱۸۷۷ع در عقد آورد . و از بطن آن خاتون دو فرزند زاد .

میر عبدالحسین در خانوادهٔ حکمران تالپوران شاعر آخرین بود ، بعد از این بزرگ ذوق شعر و سخن و علوم فارسي و عربي نیز ازین خاندان رفت .

این شاعر تعلق بطبقهٔ آخرین شعراي فارسي گوي سند ، دارد . درین دور شعراي دیگر فارسي گو ، که مابین آنها و میر عبدالحسین مشاعرات میشد ، اینها بودند :

آغا میرزا محمد حسین شیرازي "ناخدا" ، میرزا سید تقي "تائب" قندهاري ، مولانا ابوالحسن "حسن" لکهنوي، حاجي سید کریم شاه تتوي، سید حیدر شاه "حیدر" تاجر کتب ، غلام محمد شاه "گدا" ، سید محمد فاضل شاه "فاضل" حیدرآبادي ، سید صاحبدنه شاه "صاحب" ، مخدوم محمد ابراهیم "خلیل" (صاحب تکمله)، خلیفه میان احمدخان "احمدي" درگاه لطیفي ، آخوند احمد هالائي "احمد" ، آخوند امید علي "سها" هالائي ، آخوند محمد قاسم "قاسم" هالائي، آخوند غلام حیدر "حیدر" حیدرآبادي، آخوند لطف الله حیدرآبادي ، آخوند فقیر محمد "عاجز" حیدرآبادي ، میر گل حسن خان ، میر امیر علي خان ، میان ودل "حیدري" ، حافظ حاجي

حامد تکهرائي، محمد یوسف "مسکین"، فضل محمد "ماتم"، رسول بخش "رهي"، امداد علي "امداد" حیدرآبادي، سرائي امام علي خان حیدرآبادي، میرزا محمد شفیع "مشتري" (مالک جریدهٔ مفرح القلوب)، مرزا احمد علي "احمد"، میرزا قلیچ بیگ "قلیچ" حیدرآبادي، میرزا دوست محمد بیگ "دوست".

این تالیفات از میر عبدالحسین یاد گار ماند:

۱- دیوان سندي، فارسي، اردو - در ۳ جلد - دو جلد چاپ شده است و یک جلد تا کنون بچاپ نرسیده است -

۲- دیوان مرائي، خطي -

۳- لطائف لطیفي، در نثر فارسي، (شرح حال شاه لطیف شاعر معروف سندي را در این کتاب محققانه نوشته است) - خطي -

۴- قصهٔ گلرنگ و گل اندام- سندي در ۱۹۰۴ع در سکر چاپ شد -

۵- یک مثنوي در فارسي، که نسخهٔ آن تا کنون دستیاب نشده است-

۶- یک جنگ اشعار منتخب، فارسي، اردو و سندي-

میر عبدالحسین بتاریخ ۱۲ جون ۱۹۲۳ع (۸ ذیقعد ۱۳۴۲ھ) این جهان را وداع کرد و در گورستان شاه عبداللطیف در بهت دفن شد.

۴۴- عبدالرحیم

استاد زمان حبر دوران قاضي میان عبدالرحیم صاحب مرحوم است. اگرچه ذکر ایشان در تذکرهٔ علماء زیبد سلیقه بمذاکره شعر ایشان نمیشکیبد، اما از آن رو که درین وادي هم سمند طبع را راهي فرمودند - اگر براي زیب نسخه خود جاي ایشان خالي نکرده آید، زیبا مینماید. در تاریخ مرحوم میان اله بخش بن میان محمد احسان بن مغفور محمد شاکر بن مبرور محمد ناصر

که جد مادري "عالي حضرت" جد جامع الاوراق است چنين فرموده . منه :

چو مفقود شد آفتابِ کرم
اله بخش کو بُد بعالم علم
بداد و دهش بود حاتم زمان
بشان و بشوکت چو شاهان جم (۱)

---

(۱) بعد ازين بياض است .

:o:

۴۵ـ عبدالکريم

عبدالکريم : شريعت پائيگاه طريقت دستگاه بابي کلاتي است. در خلفاء حضرت "قيوم جهان" منسلک اند . بحضرت حاجي صاحب جد والا جامع الاوراق ، نهايت محبت و غايت الفت داشتند ـ چه هر دو جناب ساغر نوش يک خم بودند که هر دو خليفه حضرت "قيوم جهان" (قدس سره) اند . يک رباعي ايشان که برابر هزار رباعي است ياد دارم مينويسم . منه :

لبِ لعل تو شکر ميفروشد
سيه خالِ تو عنبر ميفروشد
بدم کان داري چشمِ تو نازم
که تيغ و تير و خنجر ميفروشد

:o:

۴۶- عزیز

عزیز، تخلص عزیز مصر سیادت، شریف مکهٔ شرافت میر سید کریم بخش شیرازی بن مرحوم سید غلام علی است. در عربی نیز واقف بود. اکثر کلام در زبان سندی میگفت و بفارسی هم راغب میشد. مشق شعر و سخن بیش فقیر میکرد. بغزلیات و سائر انواع کلام چندان رغبت نداشت، بتاریخ گوئی مائلی بود، تواریخ خوب می بر آورد.

روزی بفقیر در باب سجع خود گفت، از آنجا که با ما یک رنگ بود چند سجع مرغوب طبع گفتم. و لیکن باوجود که مصاریع دیگر پسندیده تر بودند، اما او این را افضل و الذّ فهمید و بر نگین خاتم کندانید:

حُسن غلامی علیم یا کریم بخش!

اغلب که باعث پسندی او این مصرع را آن بود که، والد مرحومش را از روی تخفیف کلام اکثر مردم غلامی شاه میگفتند، درین مصرعه لفظ غلامی صحیح و سالم آمده است. آئنده الله اعلم و علمهٔ اعظم.

و بس که باو طبع راغب بود جان و دل او را چون برادران خورد مخدوم زادهام میان فیض احمد و میان عبداللطیف تصور مینمود. و هنگام مراجعت او از حرمین شریفین (زاد هما الله تعالیٰ شرفاً و تعظیماً کاتب الحروف این تاریخ ورودش گفت:

مرحبا ای فرحت جان احبّا مرحبا
تافت از فرح قدومت قوّتی هر دل ضعیف

از ورودت جمع شد چون غنچه قلب هر عزیز
وفور خنده گل گل شد ، ضمیر هر حریف
شادمانیها ز شادی قدومت ساختم
اي بدل مهرت چو فیض احمد و عبداللطیف
باغ عیشت تازه باشد در بهار و در خزان
زرع حسنت سبز بادا در ربیع و در خریف
حق چنانت از کرم آورد با عز و شرف
دهم ر آرد آنکه شد قافیه سیرت را ردیف
سال تشریفت بجستم از کمال خورمي
اي شریف مکه اخلاص از طبع نظیف
گفت در تاریخ تشریفت دل من في البدیه
گو "بود صد مرحبا اي حاج حرمین اي شریف"
۱۲۸۹ ه

دل گفت بسال از سر الهامم
"خوش آمدي و مبارک از ما بادا" ۱۲۸۹ ه

از عجائب اتفاقات آنکه ، اخوي مخدوم زاده‌ام میان فیض احمد نیز براي اداي این حج بعد از سید عزیز روانه شده بود . خروج الي الحج هم بعده شده و ورود في البلد و المسکن هم بعده گردیده . تاریخ انتقال زاده عمو زاده خود ، میر سید عبدالخالق که بششم صفر داغ سینه اقارب شد ، چنین گفته . منه :

بگفت از سر فضل "شد در بهشت" ۱۲۹۵ ه

فقیر جامع درین تاریخ چنین نوشت :

۳
بدل تاریخ نقلش بي سر جهد
"بجنّت جاي عبدالخالق" آمد ۱۲۹۵ھ

افسوس که روز جمعه پنجم جمادي الاولیٰ وقت یازده کلاک روز، بانتقال حسرت اشتمال درد انگیز گردیده. فقیر جامع تاریخش گفته :

بسال رحلت او از رهِ دعا گفتم
ز روي لطف "باو یا کریم بخش گنه" ۱۲۹۷ھ

۳۰

دلم میلِ تاریخ فوتش نمود
خرد گفت "بخشیدش الله بجود" ۱۲۹۷ھ

۴۷- عظیم

عظیم، تخلص فصاحت و بلاغت آئین میر عظیم الدین صاحب شیرازي شکر اللّٰهي است. در نثر خوب دسترس دارد "انشاء عظیمي" تصنیف ایشان است. و در نظم بدبدبهٔ تام مشهور و معروف اند.

گویند بعد انتقال مجلس سخنوران را چراغ محمد محسن صبّاغ و فرزندش، باعثِ سرور ارواح میان غلام علي "مداح"، شاعري در شهر بلده تهتا مثل میر عظیم‌الدین نه برخاست. و في‌الواقع جلدگو و روان طبع است. و گویند آنروز که محمد محسن

صیّاغ وفات کرد ، میر عظیم الدین ولادت یافت . و میر اشاره باین امر کرده ، جائیکه تضمین مصرعهٔ محسن کرده است و گفته :

من بمجلس آمـــدم تو "محسنا" برخاستي
این روایت هیچ جا در روضة الاحباب نیست (۱)

منه :

باز ورزید دلم مهر بماهي عجبی
حسن شاهي عجبي جلوه پناهي عجبي
برد هوشم ز سر آخر بنگاهي عجبي
کج کلاهي عجبي چشم سیاهي عجبي
لب تیغ تو ز من عذر تغافل درخواست
عذر خواهي عجبي بود گناهي عجبي
هست در دعوی عشقت برمن ای شاهد
دو گواهي عجبي ناله و آهي عجبي
دام زلف تـو دلم رد بغبغب بسپرد
بیگناهي عجبي مانده بچاهي عجبي
داد بیمهري دهرم طلب از لطف علي
داد خواهي عجبي بر در شاهي عجبي
فوج طفلان بجلو مست همي رفت "عظیم"
بادشاهي عجبي بود و سپاهي عجبي

فقیر را نیز درین زمین غزلي است قدري مینویسد :

بر سر ملک دلم تاخته شاهي عجبي
کج کلاهي عجبي عشوه سپاهي عجبي
کرد جادو بدلم چشم سیاهي عجبي
فتنه خواهي عجبي مست نگاهي عجبي
زنده مانـــدم بوداع تو نمردم اي آه
بیگناهي عجبي کـــرد گناهي عجبي
فوج مژگان ز پس و پیش نگاهش بنگر
بادشاهي عجبي هست سپاهي عجبي
ابروش گوشهٔ حفظم دهد از مست نگاه
سجده گاهي عجبي، هست پناهي عجبي
دلم از کوچهٔ پُر پیچ دو زلف تو کشید
دود آهي عجبي بر سر راهي عجبي
یوسف جانمن اندر ذقنش گشت اسیر
داد خواهي عجبي ماند بچاهي عجبي
گریه میکُشت مرا گر نه لبش میخندید
خیر خواهي عجبي گشت پناهي عجبي
تن لاغر چو خستم داد بکویش جان را
پر کاهي عجبي یافته جاهي عجبي
به "خلیل" از کرم اي حق بنما در ثیرب
بارگاهي عجبي جلـــوهٔ شاهي عجبي

منه :

نه همین زان کج ادا این کج کلاهي میکشد
آن کمر کج گردنش وان کج نگاهي میکشد

آنچه کم از شوخيْ او شد بتمکينش فزود
گه نگاهي شوخِ گاهي کم نگاهی میکشد
کرد با ابرو اشارت چشم را بر کُشتنم
ورنه کي جلاد بي ارشادِ شاهي میکشد
میطپم در خون نیم تا نزدِ سائل سرخرُو
پیش پايْ سائلم بیستگاهي میکشد
کم نگاهي را نگاهش عذر میخواهد "عظیم"
کشت تقصیرش مرا هم عذرخواهي میکشد

جامع الاوراق درین زمین کلامي دارد قدري از آن مینویسد :

بر گنه در هر قلمرو حکمِ شاهي میکشد
شاهِ خوش دستور من بر بیگناهي میکشد
از تو تنها کي مرا تمکینِ شاهي میکشد
شوخيْ تو نیز اي ظالم سپاهي میکشد
خوب باشد بر بدم گر کُشت آن جلاد خلق
میکشد اینم که او بر نیک خواهي میکشد
حفظ فانوس کرم باشد بدستت زود شو
ورنه شمعِ طاقتم را باد آهي میکشد
کُشتهْ شمشیرِ ابروي حبیبت شو "خلیل"
ورنه یک دم مُردنت خواهي نخواهي میکشد

منه :

جفاي يار يكي جور روزگار يكي
باين دو درد چه سازد دلم فگار يكي

بغم بساز، مكن شكوه از تغافلِ يار
كه هست غم زده بسيار غمگسار يكي

مرا بدعويِ عشقت بس است اين دو گواه
دلم فگار يكي جان بيقرار يكي

نه دل ز تو بگرفتم نه غير را دادم
تمام عمر نكردم ازين دو كار يكي

دو وقت بر سرِ عاشق قيامت ست "عظيم"
دمِ وداع يكي، وقتِ انتظار يكي

فقير هم درين قافيه وَ رديف تصنيف دارد چيزي از آن مينگارد :

هزار غم بدلم بود، غمگسار يكي
ولي نماند بلطفش از آن هزار يكي

ز عاشقان نبود مثل من فگار يكي
ز دلبران نرسد با تو اي نگار يكي

هميشه هر دو بصد بار، بارِ خاطرم اند
يكي ملامتِ غير و عتاب يار يكي

چگونه زنده بمانم دو قاتل اند بسر
خدنگِ هجر يكي تيغِ انتظار يكي

دو باعث اند بیخوابیم چسان خوابم
سرشک چشم یکي آه شعله بار یکي

دو چیز برد بتاراج مایهٔ صبرم
قرار یار یکي جانِ بیقرار یکي

بفتنه بست دلم را چو جادو بابل
نگاهِ شوخ یکي چشم پُر خمار یکي

مگو ز زلف دل آویز و خال مشکینش
یکي چو مُهره مار و سیاه مار یکي

پَیِ حنای تو خون گشت جان و دل ما را
بمال بر سر پایِ خود اي نگار یکي

شهیدِ عشق ندیدم ولي بسي دیدم
قتیل ننگ یکي کشتهٔ بعار یکي

ببین " خلیل " بقربانیان مشهدِ عشق
بخون طپیده یکي با رضا بدار یکي

---

(۱) میر عظیم الدین بن سید یار محمد (برادر میر علي شهر قانع صاحب مقالات) بن سید عزت الله . تولدش بسال ۱۱۶۳ ه است، میر قانع ـه انا له الحافظون "ـ در تاریخش گفت (مقالات صـ) میر حسن الحسیني در " زبدة المعاصرین" گفته که :

"سندي اصلش ، از دیول (تته) میباشد ، و در کمال فصاحت و بلاغت و سخن پردازي عدیل و نظیر نداشته"ـ (خطي)

میر عظیم الدین بدربار میر فتح علي خان تالپور والي سند متوفي (۱۲۱۷) وابسته بود ، و ملک الشعراء آن دور و آن دربار بود .

فهرست تالیفات این شاعر بزرگ سند اینطور است :

(۱) مثنوي سیر دل — در سال ۱۲۰۶ھ نظم کرد ، و دارای ۳۱۶ بیت است . میر مائل که عم زاد او است ، قطعه تاریخ این طور گفته است :

شه شاعران میر بزم سخن
که اسمش عظیم است بنام خدا
پي تحفهٔ بزم سلطان سند
که سلطانیش داد عهد وفا
به سلطان که نامش به فتح علي
کند کار رستم بدشت وغا
عجب مثنوئ نکو "سیر دل"
مرتب نموده بطرز صفا
اگرچه مجاز است بظاهر ، ولي
بسوي حقیقت بود رهنما
کسي کو بگوید مجاز است این
کجا با حقیقت بود آشنا
پي سال اتمام این مثنوي
که باشد عجب نسخهٔ پي بها
ز طبعم شده کل سه تاریخ نیک
بتائید آن ملهم با صفا
"عجب سیر دل نام نسخه بزیب"
ز الهام غیب آمد این خوش ندا
۱۲۰۶ھ

« زهي مثنوي تحفهٔ اهل بزم »
دگر آمد اکنون ز غیب این ندا
۱۲۰۶

« همیشه چنین تحفهٔ بزم دل »
بیٔ اهل دل باد مشرت فزا
۱۲۰۶

این مثنوي را سیر عظیم اینطور ابتدا میکند :

بنام مشتریٔ دلفروشان
بسودایٔ محبت گرم جوشان
ز نقد حسن در گنجینهٔ او ست
همه را در نظر گنجینهٔ او ست
بیٔ سودایٔ عشق آراست بازار
بنقد حسن شد دل را خریدار

بعد از توحید نعت، و ماهیت عشق، در سراپاي معشوق قلم را جولان داده است، و در وصف پستان میگوید :

بر آن لوح از کمالِ لطف صنعت
دو دستنبو نهاده دست قدرت
دو دستنبوي خوش پر مغز و رنگین
کزو خون شد دل صد لار یاسین
چو دل این باغ فیض ایزدي دید
چه خوش برداشت اینجا دست امید
انارِ دلکش این نو گلستان
بدل دادند امّا دستگردان
ازان دار الصفا دل را گذر شد
گذارش بر سرِ مویٔ کمر شد

بعد از تعریف کمر، شکم و ناف تعریف « کان جواهر » میکند :

دلا اینجا ست آن کانِ جوا
کزان پیدا شود جانِ جواهر
عجائب گوهر آرد این صدف بار
کزو حیران بماند درّ شهوار
دل آنجا فاتحه خوانده باخلاص
که با رب کي کشاید عقدهٔ خاص
خبیثات از برایِ اخبثین است
و لیکن طیبات از طیبین است
درین دفتر نه ذکرِ ثیبات است
که اینجا جمله وصفِ طیبات است
دلا بر گرد کاین جنات ماوی است
که گندم رهزنِ آدم درینجا است
درینجا باز سر کن راهِ تو را
که مي دزدند اینجا راه رو را
مکن ایدل در این ره سر تماشا
تماشائي شود گم در تماشا
چو این ره طي نمیگردد رها کن
بسیرِ دست و پایش دست با کن

ابیات خاتمه :

بحسنِ خلق و با عشق الٰهي
کند سیرِ زمان پیوسته شاهي
خدایا کام خسرو و باد شیرین
ز شیرین میوهایِ حسن رنگین

بدولت خانهٔ شه باد گلزار
همیشه شاهدِ دولت پرستار
الهي تاکه دورِ آسمان باد
بکام شاه و اخوانش روان باد
چو نامم در گنه گاري «عظیم» است
چه خوش نامت بغفاري عظیم است
اگر بر طبع خود نازم گناهست
بلندیها همه ز الطاف شاهست
بافضالِ شهِ والا نگاهان
کشیدم سرمه در چشم صفاهان

(۲) مثنوي فتح نامه: درسال ۱۲۰۹ه تالیف کرد، بر بحر شاهنامه این مثنوي در رزم و پیکار خانوادهٔ کلهوران و خاندان تالپوران و در ذکر فتح شدن سند بر دست میر فتح علي خان تالپور سروده است.

بعد از حمد، نعت، مدح والیٔ ملک، و سبب تالیف میر عظیم دربارهٔ خود گفته است:

ازان دم که جان جامه پوشِ تن است
محمد عظیم الدین اسمِ من است
حسیني و شیرازي و تتوي
علي باشدم مرشدِ معنوي

این مثنوي بر پنج مجالس منقسم است:

چو کلک من این نامه پیراسته
دران پنج مجلس بیاراسته
یکي مجلسش مشتمل شد بپند
بئ لوجوانان اقبال مند

دوم ذکر بهراجهٔ عباسیان
که کرده جدا نام هر یک بیان
سوم در حکایات بجار شیر
ز مردانگی های آن دل دلیر
چهارم بود مجلس غم بیان
در احوال عبدالله نوجوان
پنجم بود ذکر فتح علی
که فتح است از نام او منجلی
جفاهای عبدالنبی تا گزیر
بیان شد در آن هر سه مجلس اخیر

این مثنوی در "سلسلهٔ تاریخ سند" از طرف سندی ادبی بورد عنقریب چاپ خواهد شد ـ

(۳) دیوان عظیم: این دیوان اول است که بحکم میر فتح علی خان برای شان در سال ۱۲۱۰ھ ترتیب داد ـ و درانوقت عمرش چهل سال بود، که در دیباچهٔ دیوان ازان ذکر کرده است ـ این تاریخ خودش سروده است:

چو آغاز ترتیب دیوان نمود
مدد خواست دل از جناب احد
دلم بهر تاریخ آغاز آن
بگفتا "علی العظیما مدد"

میر مائل این قطعهٔ تاریخ گفته

دیوان عظیم یافت خوش نظم
این نظم نکو ادا ببینید
شد سال عظیم این نکو نظم
"دیوان عظیم ما ببینید"

دیگر

دیوان معـــانیٔ عظمت حق کرده عظیم چون عظیما
دل سال عظیم او سحر گاه «دیوان عظیم» گفت حقا

بعد از ترتیب این دیوان، میر عظیم ۱۹ سال زندگی کرد. و اشعار این دور عمر، باقراط در بیاضهای خودش محفوظ است و آن بیاضها در کتب خانه سندی ادبی بورد موجود. از دیوان اول دو نسخه خطی که یکی برای میر فتح علی خان کتابت کرده و دیگری برای برادرش میر غلام علی خان، تا کنون محفوظ و موجود است، یکی از انها پیش راقم‌الحروف است و دیگر در ذخیره میر نور محمد خان تالپور در حیدرآباد است.

(۴) دیوان عظیم اردو: یک دیوان اردو هم ترتیب داده بود که نسخه خطی آن در سندی ادبی بورد موجود است. این دو دیوان و اشعار متفرقه او را، سندی ادبی بورد عنقریب چاپ میکند.

(۵) مثنوی هیر و رانجهه: این مثنوی را میر عظیم در سال ۱۲۱۳ھ نظم کرد. و میر مائل تاریخش اینطور گفت:

طرفه در حسن و عشق رانجهن و هیر
گشت این تازه نامه زیب پذیر
گرچه زاین پیش خامهٔ یکتا
کرده است نظم نامهٔ یکتا
لیکن این نامهٔ عظیم «عظیم»
شد دو بالا بنزد طبع فهیم
ناظم این رسالهٔ رنگین
میر بزم سخن عظیم الدین

طرفه در عهد فیض دولت شاه

شاه گردون حشم سلیمان جاه
خسرو سند، میر فتح علي
فیض بخشر جهان بخوشر عمي
چون بایشاد خاص حضرت میر
قدردان سخن بصبع منیر
بارویْ سلطنت برادر شاه
با سلیمانِ سند آصف جاه
از کرم بخشيْ علي نازان
میر دوران مراد بخش جهان
شد ز میر محمد او دلشاد
مژدهْ شادیش ز یزدان باد
میر دوران غلام نام علي
آنکه ننمش بود غلام علي
داد این نامه را بنظم عظیم
طبق دلخواه زینتِ تنظیم
بهر تشریح سال این نامه
کرد "سائل" بدست چون خامه
سال این نامه گفت طبع منیر
"نامهْ حسن عشق رانجهن و هیر"
۱۲۱۴

تا که از حسن و عشق باد نشان
باد این نامه یادگار جهان

ببحرِ مثنويْ نظم « بکتا »
عظيم آمد چو نظمِ حضرتِ مير

ز طبعم سرزد اين تاريخ تنظيم
« زهي لو مثنويْ رالجهن و هير »
۱۲۱۴ھ

اين مثنوي را سندي ادبي بورد (۱۹۵۷ع) چاپ کرده است .

(٦) انشاي عظيم : يک نسخهٔ خطيِ اين کتاب در کتب خانه سندي ادبي بورد موجود است، درين کتاب مکاتيب عظيم جمع شده است .

مولف تذکرهٔ « زبدة المعاصرين » سال وفات مير عظيم را (۱۲۳۴ھ) نوشته است، حالانکه پنج سال پيشتر ازين مير عظيم از جهان رفته بود . از قطعه مير مائل که درج ذيل است، ظاهر ميشود که بتاريخ (۱ صفر ۱۲۲۹ھ) مير عظيم اين جهان را بدرود فرمود .

تاريخ — « وَ هُوَ العَلِيُّ العظيمُ بِجُودِهِ » — که ازان سال (۱۲۲۹ھ) بر آمد ميشود نيز از مير مائل است :

افسوس کاين ز مان دگر از خواهش قضا
بعد از گذشتنِ مهِ عاشورهٔ بلا

در غرهٔ صفر که بود هم مهِ عزا
درد عظيم کرد جهان تعزيت سرا

کاين هر دو ماه ماتم سبطين اعظم اند
ماهِ محرم و صفر از شهر ماتم اند

زين ماتم عظيم که در آل مصطفيٰ است
فرياد يا حسين و حسن باز جابجا ست

چون ورد این دو لاله پی درد دل دوا ست
نام شه حسین و حسن ورد دل بجا ست
ایدل بجا ست گر نه تواند ز غم عظیم
کردم بیان درد شهان ماتم عظیم

زور وفات آن سخن آرای نکته دان
از درد فرقتش که شده عام در جهان
سیگفت خاص و عام ز هر پیر و هر جوان
این فرد درد ورد دل و جان بصد فغان
کاین مشعل عظیم چرا کرد گل قضا
کز روشنیش بزم سخن داشته جلا

آن واقف رموز سخن فخر صد کلیم
نامی اهل فطرت با شوکت عظیم
شیدای طرز هر سخنش "قدسی" و "سلیم"
مداح خاص احمد و هم آله الکریم
چون در جنان باهل سخن کرد سر سخن
بشنید بارک الله ز تحسین بهر سخن

از بسکه حب خاص علی العظیم داشت
و از شوق یاد نام حبیب کریم داشت
حب علی و آل عظیمش صمیم داشت
ز الهام روح قدس تخلص "عظیم" داشت
روح القدس بسال وفاتش ز غیب رود
گفتا "بجا محب علی العظیم بود" ۱۲۲۹ھ

چون واصل ودود شد از غایت وداد
آن شاد دل بمژدهٔ صد وصل دل نهاد

نام آوري ديار عظيمت بصد رشاد
کز نام او سحبت اينست مستفاد
سال وصال باز خرد بهر اين غمين
فرسود « با ودود وصال عظيم بين » ۱۲۲۹
چون اهل درد بود و درد عظم داشت
با خويش درد عشق بمردم ندیم داشت
درد شهادت شهدا مستقيم داشت
با اهل درد ربط دلي از قديم داشت
سالش ز درد « سائل » غمگين بلوح غم
« درد عظيم » کرد رقم با سر الم
۱۲۲۹=۱+۱۲۲۸
اين سخت شد عزا که چنين صاحب کمال
بکبارگي بفضل کمالات قال و حال
داده بجان اهل عزا داغ صد ملال
از غم برسته شد بجنان شاد در وصال
او شاد در وصال و من اندر غمش غمين
خوش گفته الد شادي با غم بود قرين
اي واصل جناب علي العظيم ما
در ماتمت ز عرش عظيم آمد اين صدا
کاين غمکش عظيم شهيدان کربلا
در کربلا بسيد شهدا ست دائما
بنمود مقبلت چو حق اي محتشم کلام
بشنو ز جان "سائل" حق عرض صد سلام
چون در عزا ست فاتحه خواني ز لازمات
و از لازمات فاتحه خواني بود صلوات

بر مصطفی و آل و بهر فرد کائنات
پس بر صلواة ختم کلامست ز واجبات
صلوا علی النبی مع الآل صبح و شام
کاین ختمهٔ عظیم شود مغفرت پیام

میر عظیم بر کوهچه، مکلی (تته) در گورستان خاندان خود زیر خاک شده است .

---:o:---

۴۸ـ عمر

عمر، تخلص کرامت مآب رشادت انتساب جناب محمد عمر، بن مرشد زمان قیوم دوران خواجه شاه عبدالباقی سرهندی مجددی فاروقی موصوف‌الذکر اند . کلام کرامت نظام ایشان پیش فقیر بسیار بود ، لیکن قضا کار از دست رفت . اکنون بر یک فرد مطلع ایشان قناعت میکنم که بیاد مانده است . منه :

زند گر آن کمان ابرو بتیرم کی کنم ترکش
دعا گویم ثنا خوانم بآن تیر و بآن ترکش

---:o:---

۴۹ـ علی

علی تخلص بلیغ کلی فصیح ازلی ، میر سید عباس علی بخاری است . در نظم خوبی دستگاه دارد و صاحب "دیوان" است ، کلامش عجب طرزی دارد خاص پسند و عام فهم است . دیوانش پیش فقیر موجود . فقیر را در خورد سالی یک بار ملاقات

او حاصل شده . دربن وقت فقیر کج مج زباني و ژولیده بیانی آغاز یده بود . فرمود که ـ ما کارگر در شعر آن را دانم که د، هر هنر چالاک رود ، چه غزل و چه مخمس و چه مستزاد و چه مثنوي . و مرد شاعر آنست که برین دو بیت کلامي گوید یکي از بیدل و آن این که :

ستم ست گر هوست کشد که بسیر سرو سمن درا
تو ز غنچه کم ندمیده‌اي در دل کشا بچمن درا

و یکي از استادي دیگر :

غنچه دهان من بیا تنگ دلي من ببین
بي‌تو هنوز زنده‌ام سنگ دلي من ببین

فقیر در آن وقت تازه گو بود ، جسارتي نیاورد که در آن هر دو زمین یک فرد هم بگوید . بعده که مهارت پیدا شد غور کردم، دیدم که در زمین بیت آخرین قافیه نیست ـ چه سواي لفظ تنگ دل و سنگ دل در محاوره نیامده است . جنگ دل و رنگ دل وغیره اگر آورده شود، لذت نمي بخشد و بیمزه مینماید. بعضي از شعرا در آن وقت چیزي گفتند، آن قدر پوچ و زبون برآمد که باعث خجالت شد ، چنانکه گفته اند :

خجالت بخش شاعر تا قیامت،شعر بي‌معني ست
که جانکاه پدر باشد پسر چون بي هنر افتد

و در زمین بیت اولین غور کردم و غزلي گفتم ، چیزي از آن بطریق انموذج مینویسم :

چه کشد ترا که بمدحتِ گلِ باغ و سرو چمن درآ
نه تو قمري و نه تو بلبلي ، تو بمدح آن قد و تن درآ
همه بود را تو نبود خوان ، همه هست نیست یقین بدان
سفرت وجود ز بي گمان عدمت وطن بوطن درآ
صدفِ وجود چو نشکني دُرِ دل پکنف ز کجا کني
چو حجاب راه تو شد منی بشکست مائي و من درآ

پیر سید امام بخش رضوي "فدوي" تخلص که ذکرش بیاید گفت که ، روزي ما و سید موصوف یکجا بودیم از هر طرف مذاکره مي‌رسید ، تا که سخن میر "عزلت" میان آمد . فردي از تصنیفِ ایشان خواندم :

محوِ رُخِ زیباي تو گُل گُل نشناسد

در خواندن مصرعه دیگر دیر شد ، تامل کرده فرمود "بخوان وگرنه من بگویم"۔ حافظه ام دیر کرد فرمود :

آشفتهٔ گیسويِ تو سنبل نشناسد

درین وقت مرا هم مصرع دیگر یاد آمد گفتم :

آویختهٔ زلفِ تو سنبل نشناسد

ازین جا قیاس توان کرد که چه مقدار طبع رسا و سرعت گوئي داشت . منه :

کي روا باشد که باشي یارِ من یاري دگر
من گرفتارِ تو باشم ، تو گرفتاري دگر
دیدنت یک بار اي جان دل ز دستِ من ربود
واي بر جانم اگر بینم ترا باري دگر

چشم از دیدن چو نرگس یک قلم بیکار باد
گر بغیر از دیدنت باشد مرا کاري دگر
میزند راه دلم هر دم نگار تازه‌اي
دل ز دستم میبرد هر دم دل آزاري دگر

فقیر هم درین مقاله کج مج زباني دارد چیزي از آن مي آرد :

جز بکوي او نمیگردم بگلزاري دگر
غیر روي او نمي بینم بدلداري دگر
اي‌صبا گرديده‌اي صد مصر، آیا دیده‌اي
همچوحسن یوسف من گرم بازاري دگر
رویت اول ربود از سینه ام صبر و قرار
جان برد دانم یقیناً، جذب دیداري دگر
نیم بسمل میطپم از یک نگاه شوخ تو
من بقربانت خدارا کن نظر باري دگر
میدهد واعظ بوعظم پند لیکن چون کنم
مي‌نهد عشقش بدوشم هر زمان باري دگر
عبرت از تنها انا الحق باشدت اي خوش سلوک
جذبه را برخاست منصوري دگر داري دگر

منه :

بود بغیر از آن یار گل عذار عبث
هواي باغ عبث ، سیر لاله زار عبث
بمن گذر نکند گر شوم غبار رهش
نشسته ام بسر راه انتظار عبث

ي نظارهٔ صحن چمن بجلوه در آ
که بیرخ تو مرا سیر نو بهار عبث
"علي" گداي درِ تست از جفا او را
مکن بگفتهٔ اغیار بیوقار عبث

فقیر را هم درین ردیف عبث عبث تصنیف است ، بفکري ازان ي پردازد :

نیم چو قطرهٔ سیماب بیقرار عبث
نیم چو لالهٔ سیراب داغدار عبث
عبث نمیرود از باغ در خزان بلبل
که بي‌بهار، چمن صد عبث هزار عبث
نکرد پاي کسی بخت خفته ام بیدار
بسر رسید خزانم عبث ، بهار عبث
بیا و زود وفا کن بوعدهٔ کشتن
وگر نه میکشدم تیغ انتظار عبث

منه :

تا ز گلزار جهان نام و نشان خواهد بود
داغ عشق تو مرا لالهٔ جان خواهد بود
بر درِ میکده در گوش مرا تا محشر
حلقهٔ بندگیٔ پیرِ مغان خواهد بود
سرو را رعشه بر اندام فتد بر لبِ جُو
گر بگلشن قدِ تو سرو چمان خواهد بود
بلبل از شوق تو اي غنچه دهان ، در گلشن
با دلِ غرقه بخون ، نعره زنان خواهد بود

فقیر ناچیز هم درین زمین بي چیزي نیست :

تا که نامِ حرم و کعبه نشان خواهد بود
کوي جانانه مرا قبلهٔ جان خواهد بود
تا بود روغنِ گل مرهمِ زخمِ بلبل
داغ در سینه ام از لاله رخان خواهد بود
بر من ار رحم کني ورنه کني اي جانان
دل بدنبال تو چون سایه روان خواهد بود
بعد مردن طلبت کي دهد از دست دلم
راه کویت رود ار ریگ روان خواهد بود
کرد بیدانه و بیدام کبابم مرغي
کآشیانش بدر از کون و مکان خواهد بود (۱)

---

(۱) دیوانش تاکنون دستیاب نشده است ، میر مرتضائي در جُنگ (ابیات منتخب) چند غزل او را درج کرده است . من ازان اینجا انتخاب میدهم :

اگر ز پرده بر آري رخ دل آرا را
ز تاب حسن کني سرمه سنگ خارا را
بهايُ حسن تو گفتن بسي خطا باشد
متاع کشور جم ، دولت بخارا را
بهر بند نسازید نامهٔ دردم
کسي نهان نکند راز آشکارا را
قسم بزلف تو اي لاله رخ که مي نارد
گداي کوي تو در چشم ملک دارا را

آن کیست کز حال دلم آگه کند دلدار را
تا کي بهجران مبتلا داري من افگار را

در صحن گلشن باغبان بیخ صنوبر بر کند
آره اگر در جلوهٔ آن سرو خوش رفتار را
سایه کلاه فخر را بر آسمان از خرمی
روزی اگر بیند «علی» آن شوخ شیرین کار را

خجالت داد رخسار تو در باغ جنان گل را
پریشان کرد زلف عنبر افشان تو سنبل را
ببزم می پرستان از کف ساقی چه خوش باشد
خدایا بشنوم بار دگر آواز قلقل را
بجان گردیده‌ام در اشتیاق دیدن رویت
رسیدی تا ز من آرام بیخود یک زمان دل را
بهار آمد چمن لبریز از گلهای رنگین شد
مکن فرصت بده ساقی بدستم ساغر و مل را
اگر بیند گل رخسار رنگین تو در گلشن
بگل هرگز نباشد خواهش دیدار بلبل را
«علی» از گردش گردون نباشد هیچ بیم و باک
که چون بگرفت دست من سبک فتراک دلدل را

کسی از حال زار ما کند آگاه جانان را
که آمد جان بلب در اشتیاقت عشقبازان را
بقول مدعی ای شوخ شیرین کار شهر آشوب
روا نبود که رانی از در خود ما غریبان را
شود بیقدر مشک از بوی زلف عنبر افشانت
نباشد تاب بیش عارضت لعل بدخشان را
نه بندد بر سر شاخ صنوبر آشیان قمری
خرامان در چمن بیند گر آن سرو خرامان را

بی آرامی عشق تو ای آرام جان و دل
مهیا ساختم بهر دویدن جیب و داماں را
دلم گردد پریشان چون سر زلف پریشانش
"علی" با شانه وا سازد چو آن زلف پریشان را

مکر بر من روا ای شوخ رسم بیوفائی را
منه بر خاطر غمگین من داغ جدائی را
برد در چین اگر باد صبا از طره‌اش بوئی
ز حسرت نافه خون خواهد شد آهوی خطائی را
ز دست ساقیٔ ما گر خورد پیمانهٔ زاهد
کند رهن میٔ گلگون ، ردایٔ پارسائی را
فغان از غمزهٔ چشمت که هر دم از سر شوخی
کند بر سینهٔ مجروح من تیغ آزمائی را
ز جان باید شدن خاک ره آن یار بی پروا
که نبود در حضورش اعتبار خود نمائی را
بقول مدعی تا کی شدم از دوستان غافل
کهی یاد از در خاطر حقوق آشنائی را
ندارد از خطای خود "علی" خوف و خطر در دل
که دارم حامی محشر شهید کربلائی را

ساقی بریخت بادهٔ گلگون بجام ما
شکر خدا که دور فلک شد بکام ما
کردم بجای نامه روان ، دل بدرگهش
هرگز نکرد گوش دعا و سلام ما

با رفیبان میروی خندان بهر محفل چرا
میکنی ترک وفا از عاشق بیدل چرا
از غرور نشهٔ صهبایٔ حسن ای لاله رو
این قدر بودن ز حال دوستان غافل چرا
از جفا شمشیر ابرو را بشوخی دمبدم
میزنی بر سینه‌ام ای مست لایعقل چرا

جز ستمگاری ندارد چشم فتان شما
میزند تاوٗک بدل بر نوک مژگان شما
گرچه من آئینه سان حیران شدم از دیدنش
دل پریشان میکند زلف پریشان شما
آن نه من باشم که از کوی وفا بیرون روم
خوانده ام درس محبت از دبستان شما
خواه در آبم در افگن خواه بر آتش بزن
بر ندارد دست خود هرگز ز دامان شما
گردش گردون برغم عاشقان بی نصیب
خاطر آسوده نگذارد بدوران شما
از وصال خویشتن شاید که خرسندم کنی
چون "علی" نبود کسی غمگین ز هجران شما

خوش آن ساعت که گر افتد بدست دامن مینا
که جان خوشنود میگردد مرا از دیدن مینا
بهر محفل که ناگه محتسب ، همچون بلا آید
خلاصی نیست مستان را بجز پوشیدن مینا
اگر آن ساقی چشمت دهد پیمانه ام از لطف
نخواهم تا قیامت داشت دست از گردن مینا

مرا غیر از لب لعل تو ای سرمایهٔ راحت
شراب ناب رنگ خون نماید در تن مینا
چه داند زاهد مغرور از کیفیت ساغر
بجز مستان کسی واقف نباشد از فن مینا
چو من نبود کسی دیر مغان را معتقد یا رب
زنم صد بوسه هر جائی که باشد مسکن مینا
دماغم را چو گل خوشبو کند بوی می رنگین
دلم شادان شود از قلقل جان خوش کن مینا
مرا خندد "علی" جان چون گل از خندیدن ساغر
بخود ارزد دلم چون بید از لرزیدن مینا

گر بر آرد آن بتی خورشید رو از رخ نقاب
تا قیامت بر نیارد سر ز مشرق آفتاب
در غم هجر تو ای سرمایهٔ ناز و ادا
میخورم چون زلف مشکین تو هر دم پیچ تاب
برد یکسر غمزهٔ شوخت دل عالم ز کف
کرد چشم می پرستت خانهٔ مردم خراب
موسم گل شد بگلشن غنچهٔ صحرا شگفت
ساقیا بهر خدا از کف منه جام شراب
کشتهٔ شمشیر ابروی تو ام ، نبود عجب
گر مرا بشماری از خیل شهیدان در حساب
کی شود ای آفتاب حسن هم زانوی تو
تاب رخسار تو میسازد دل آئینه آب
در دل من ای "علی" هرگز نباشد بیم حشر
چون بود حامی من در روز محشر بوتراب

———:o:———

۵۰ ـ علي

علی ، تخلص فدای سخنوران قربان تازه گویان، میان غلام علي سبز پوش است . سلیقه خوب داشت و طبع مرغوب. پیش فقیر جامع مشق سخن میکرده. شاعر درست می شد، اما اجل مهلتش نداد ، در عین جوانی بی که خدائی سر ببالین قبر نهاد (۱)

---

(۱) مخدوم "خلیل" ابیات "علي" را در اینجا درج نکرده است . من دو بیاض خطي بخط "علي" دارم . و چند غزل او را میر مرتضائي در جنگ خود نیز انتخاب کرده است ، که بصور نمونه چندي ازان نوشته مي شود :

خدارا اي صبا از من بگو در حضرت "جانان"
که دور دوریت تا چند سوزد درد مندان را
کسي کو کشتهٔ شمشیر عشق گیرخان باشد
شمارد مرغ روحقر شاخ راحت تیغ عریان را
مشو نومید از آلودگیها اي "علي" هرگز
که آب عفو ایزد ، شیشه سازد لوح عصیان را

من و پروانه را جز سوختن نیست
بمحفل تا که این شمع و نگار است
ببین ای عندلیب این گریه و سوز
ترا از گل مرا از گلعذار است

صبا بوی رخش چون در چمن برد
عرق از چهره برگ یاسمن ریخت
نقاب از ماه روی خود چو بکشاد
فلک خورشید و مه را بر زمین ریخت

بیا ساقی که وقت لوبهار است نهال عیش را گل در کنار است

بسکه من مخمورم از مینای چشم مست او
باده گلرنگ را در مجلس ما بار نیست

خدا کند که جدا دلبر از دلم نکند
ازین حریم رم آن آهوی حرم نکند
مقیم کوی بتان خواهش حرم نکند
مرید پیر مغان سجده پیش خم نکند
گدای کوی تو از بس کمال استغنا
نظر بتخت سلیمان و جام جم نکند

بعالم حسن چون پیوند کردند
دلم در بند زلفت بند کردند
سراپا رشته جان و دلم را
بتار زلف تو پیوند کردند
بجز مهر و وفا کاری نکردم
بمن جور و جفا هر چند کردند
ببین عشاق را در مشهد عشق
که سر بر دار و پا در بند کردند

دلم در کوچهٔ "جانان" مقیم است
اگر در تهته ام پابند کردند

ز صد مکتوب نامد یک جوابم دریغا دوستان را رفتم از یاد

گر بعشق لاله رویان داغدارم کرده اند
شاهد گل چون عروس اندر کنارم کرده اند

ببند زلف تو هر دل که افتاد کجا آزاد گردد تا بمحشر

ز تست تندی و شوخی ، جفا و غمزه و ناز
ز من نیاید جز اشک و آه و عجز و نیاز
بگوی بسار بآن وعده رفته ام ای دل
که تا نیاید جانم ازان نیایم باز

دل ز دستم رفته و یادت همان دارم هنوز
شیشه بشکست از میٔ شوق تو سرشارم هنوز

خوشا آن دل که آید چونکه یارش
کند جایش بچشم و جان نثارش

یک پاسخ گهی شادم نکرد از روی استغنا
ز خون دل نوشتم گرچه صد مکتوبها سویش
مرا شرط وفا آخر بپا زنجیر شد ورنه
دلم میخواست از جور و جفایش رفتن از کویش

کمان ابرو که تیر غمزه پیوسته بشست استش
دل عاشق چو صد اندر کمین گاهي نشست استش
ز مژگان تیر، از ابرو کمان، از چشم خنجر بین
برای صید یک مرغ دلم، این بندوبست استش
نه من تنها دل خود در شکنج زلف او بستم
هزاران حلقهٔ آزادگان در هر شکست استش
"علي" ا شب نشد "تائب" ز جام شوق "حیدر" مست
بلي این نشهٔ سرشار از روز الست استش

بفصل گل بچمن میر جز نگار غلط
بغیر یار تماشاي نو بهار غلط
نگار و نقش مي و ساغر و رباب و کباب
بمحفل ست همه غیر روئ یار غلط
بهار گل چو دو روز است، حسن تو دائم
بود بروي تو نسبت گل بهار غلط
بهر دیار که باشي، بدرد یار بباش
که غیر درد بود مرد در دیار غلط
امید فیض ز دونان "علي" مدار که هست
بشاخ بید نهادن امید بار غلط

مشو گاهي جدا از من خدا را که بر ما بي‌تو گردد زیست مشکل

خدا دل مصطفي دل مرتضا دل
بهر عالم مرا مشکل کشا دل

بجز رخ تو گل نو بهار را چکنم
بغیر زلف تو مشک تتار را چکنم
بیا که بی تو روان مست چشمهٔ چشمم
بجز نهال قدت جویبار را چکنم
بسیم زلف دماغم ز بس معطر کرد
ببوی زلف تو مشک تتار را چکنم
بیاد زلف و رخت روز شب بسر بردم
وگرنه این همه لیل و نهار را چکنم
عجب که او نشمارد مرا بهیچ حساب
من این حساب غم بیشمار را چکنم

بغیر از روی تو گل را چه سازم
بجز لطف تو سنبل را چه سازم
ز دور چشم مخمور تو مستم
من این پیمانهٔ مل را چه سازم

رخت دیدم رخ یوسف شنیدم شنیده کی شود چون آنکه دیدم

بیا بیا که ز هجر تو صد الم دارم
یکی دل ست دران صد هزار غم دارم
شب فراق ز هجر تو تا سحر از شام
یکی عذاب دویم غم سیوم الم دارم
کنم چو یاد بدل وقت صحبت یاران
سرشکهای روان از دو چشم نم دارم

گر من الدر گریه و زاري اثر میداشتم
شاهد مقصود خود خندان ببر میداشتم
آشنائیها نمي کردم گهي از ابتدا
گر من از دردِ جدائیها خبر میداشتم
آه بر لب، داغ در دل، چشم تر از انتظار
در شبِ هجر تو تا وقت سحر میداشتم
پیش از مشکل فتادن چاره اش میساختم
سر نوشت خویش را گر در نظر میداشتم

جان من سوخت ز هجر تو ، بجان تو قسم
از تنم روح روان شد بروانِ تو قسم

ز جام شوق آن ساقي ز بس مخمور و سرشارم
گهي سر مست بیهوشم گهي دانا و هشیارم
ز عهد وصل گلرویان و درد هجر محبوبان
گهي در دشت صحرایم گهي خود صحن گلزارم
ز جامِ عشق گلرویان "علي" مثلِ "ولي" هندي
گهي سر مست بیهوشم گهي دانا و هشیارم

جلوه گر گردد چو خورشید این شبِ دیجور ما
گر رخِ تو از نقاب اي مه جبین آید برون
گر برد بر زلف مشکینش دمي زنبور شهد
تا ابد بوي ز شهدش عنبرین آید برون
گر برد بادِ صبا بوي رخت را در چمن
آب از حسرت ز برگ یاسمن آید برون

کنم چون یاد وقت وصل یاران
ز ابر دیده خون بارد چو باران
چو تن بیجان ست، یا چون چشم بی نور
دلی کو نیست در وی یاد یاران
بود مثل صدف بی گوهر آن دل
که در وی نیست حبّ دوستداران
نخوالدم در دبستان از معلم
سبق جز سورهٔ اخلاص یاران

ای نور دیده باد سر من فدای تو
چون سرمه، در دو دیده کنم خاکپای تو
گردد اگرچه هر دو جهان قسمت تو لیک
بسیار کمتر ست هنوز این بهای تو
از صد یکی نگردد وصفت بجا، اگرچه
هر موی من زبان شده گوید ثنای تو
هجر تو گرچه خاک وجودم بباد داد
سر گشته ام هنوز بجان در هوای تو

از حد گذشت گرچه بجانم جفای تو
لیکن نرفت از دل و جانم هوای تو

شکستی دل، جگرخستی، گسستی رشتهٔ الفت
بریدی دل ز یاران، با رقیب بیوفا بستی

منم بیگانه از خود رفتم از خویش
چو بستم با تو عقد آشنائی

چو آن گلچهره با ناز و ادا بکشود کاکل را
صبا در گلشن از حسنش پریشان کرد سنبل را

از کوی تو صد رشک بجان صحن چمن را
وا روی تو صد داغ بدل برگ سمن را
در یاد سر کوی تو بس گریه دلم کرد
مانند غریبی که کند یاد وطن را

ترک من چون شانه بر زلف معنبر میکند
صد مسلمان را بعشق خویش کافر میکند

اگر در اشک چشم من اثر بود
بها هر قطره هم لرخ گهر بود
نمی بستم بزلفت مرغ دل را
ز سر سرنوشتم گر خبر بود
بچشم اشک بر لب آه جانسوز
شب هجر تو ما را تا سحر بود

بر بستر آرام، گهی صبر نداریم
داني که ز عشق تو، چه آمد بسر ما

دو سه روز ست که از صحبت یاران جهان
میپسندد دل من گوشه تنهائي را

آن بیوفا که سر ببلا می دهد مرا
هر لحظه صد جفا بجفا میدهد مرا

آن شوخ سنگدل که جهان در فغان ازوست
جا در حریم خویش کجا میدهد مرا

که تنها سپرد زلفت قرار بیقراران را
نگاهت میدهد بر باد مشت خاکساران را

نمی دانم که امشب نوبهٔ قتل که می آید
که من امروز می بینم دگر طرز کلاهش را

نسیم می چو گل می بشگفانه غنچهٔ دل را
شگفته باد یا رب تا بمحشر گلشن مهنا

گل بگلزار ارم، چون گل زیبای تو نیست
سرو در صحن چمن، چون قد رعنای تو نیست
به یکی من بتمنای تو سرگردانم
بجهان هیچ کسی نیست که شیدای تو نیست

گهی بیا ز در من که دیده ام هر دم
براه دیدنت از انتظار خالی نیست

رفتی و مرا چشم براهت نگرانست
چون نی دلم از دست فراقت بفغانست

از فراق تو کسی نیست که او در غم نیست
و از جفای تو یکی دل بجهان خرّم نیست

دلبرم تا که نقاب از رخِ زیبا برداشت
صبر و آرام قرارم همه یکجا برداشت

چه شورش است؟ که عشق تو در جهان انداخت
چه فتنه است؟ که چشم تو در جهان انداخت
ازین چه خوش که نگاه تو ای کمان ابرو
بقصد کشتن من تیر در کمان انداخت

خاک گشتیم براه تو سعادت اینست
جان سپردیم بکوی تو سعادت اینست
زاهد از کوچهٔ رندان خبری نیست ترا
جایِ امن ار طلبی گوشهٔ عزلت اینست

تب فراق تو آتش مرا چنان انداخت
که‌سوخت‌خانهٔ عقل و بنایِ جان‌انداخت
قدت بجلوه بگی، درمیان صحن چمن
هزار ولوله بر سرو گلستان انداخت
مرا هوایِ مَیِ و صحبت پریرویان
چنان گرفت که از فکر این و آن انداخت
بیا بمحفلم ای غنچه لب، سمن رخسار
که دوریِ تو ام از طاقت و توان انداخت
اگر نصیب نشد ساغر شراب، ولی
مرا ارادهٔ دل، بر در مغان انداخت

آن بیوفا که رسم وفا را گذاشته است
صد بار غم بر این دل شیدا گذاشته است

فدای غمزهٔ چشمت شوم، که از شوخی
هزار قافلهٔ جان و دل کند تاراج

مثنوی

برفتم ناگهان روزی بسبازار
پی کار که میبودم بلاچار
دواندم هر طرف یک نظر را
همی دیدم بهر سو خشک و تر را
نگه را هر طرف پرواز دادم
شنای نیاز و ناز دادم (؟)
غدلنگ چشم را هر سو کشادم
نشان از نیک و بد بیشش نهادم
بهر جا دوختم باز نظر را
نظر کردم بهر صاف و کدر را
کشادم چشم را بر هر دکانی
سرائیدم بهر کس داستانی

* * *

که ناگه بر جوانی چشمم افتاد
یک دیدن در افتاد، آنچه افتاد
بدیدم ناگهان سرو گلندام
که از جان صبر برد و از دل آرام

نهال قامتش سرو خرامان
نه سروي بلکه نخل قامتش جان
گل رخسار او چون ماه تابان
نه ماهي بلکه خورشيد درخشان
دو بادامش بزير برگ بادام
براي صيد دلها داشت چون دام
دهانش همچو درجي پر ز گوهر
نه درجي بلکه برجي پر ز اختر

* * *

دلي آن غارت جان زود تر رفت
چو برق از ديدهٔ من جلوه گر رفت
نمي دانم که شمع محفل کيست
نمي دانم که ماه منزل کيست
ندانم سرو بستان کدام است
ندانم گوهر کان کدام است
نميدانم که آن شمع شب کيست
نميدانم که طفل مکتب کيست
اگرچه عشوهٔ حور و پري داشت
ولي از حور و غلمان برتري داشت
و ليکن در برش زنار مي بود
ز جان من تو گوئي تار مي بود
يقينم شد که هندو زاد مي بود
بفن دلبری استاد مي بود

* * *

کنون از عشق آن دیوانه گشتم
ز خویش و آشنا بیگانه گشتم
اهال قامتش در دل نشاندم
بسینه تخم مهرش را فشاندم

* * *

چو آن منظور چشمم از نظر رفت
تو گوئي روح از جانم بدر رفت
ز چشم آن نور چشمم دور شد چون
جهان در دیده ام شد قطرهٔ خون
وگر شرح غم و اندوه و آزار
که از تا دیدنش شد بر من زار
زبانم طاقت گفتن ندارد
قلم یاراي هوش و تن ندارد
همان بهتر « علي » خاموش باشم
ز جام شوق او مدهوش باشم
ز « جامي » نکته در دل یاد گیرم
عمل بر گفتهٔ استاد گیرم
چه خوش گفته است آن فرخنده استاد
الهي رحمتت بسر روح وي باد

" زبان را گوشمالي خامشي ده
که هست از هر چه گویم خامشي به"

مخمس بر غزل حافظ

قتیل خنجر چشم تو کامگارانند
اسیر بند دو زلف تو رستگارانند
گدای کوی تو ای شاه شهریارانند
غلام نرگس مست تو تاجدارانند
خراب بادهٔ لعل تو هوشیارانند
نه من بسنبل موی تو بسته پایم بس
نه من بران گل روی تو مبتلایم بس
نه من بگلشن کوی تو چون گدایم بس
نه من بران گل عارض غزل سرایم بس
که عندلیب تو از هر طرف هزارانند
اگر ز تست جفا و ادا و عشوه و ناز
وگر ز ماست وفا و صفا و عجز و نیاز
نگویمت که نگفتم بکس گهی این راز
ترا صبا و مرا آب دیده شد غماز
وگر نه عاشق و معشوق راز دارانند
مرو بسیر چمن سینه ام بهار ببین
بداغ عشق تو این باغ لاله دار ببین
دلم ز درد فراق تو پر ز خار ببین
گذار کن چو صبا بر بنفشه زار ببین
که از تطاول زلفت چه سوگوارانند
فراق بار زد آتش مرا چنان بجگر
که بوی قیمه همی آیدم ز دیدهٔ تر

تو اي صبا سوي آنشوخ اين پيام ببر
بزير زلف دوتا چون گذر کني بنگر
که از يمين و يسارت چه بيقرارنند
بگفتمت که دلا با براه عشق مزن
وگر نه منزل عشق ست سخت و دور و محن
چو رفتي و نشنيدي ، فتادم از رفتن
تو دستگير شو اي خضر پي خجسته که من
پياده پي روم و همرهان سوارانند

پي دوساله دلا نوش ، تا توائي کن
بپاي ساقي سر مست ، جانفشاني کن
بزور نشه بپري دمي جواني کن
بيا بميکده و چهره ارغواني کن
برو بصومعه کانجا سياه کارانند

بترک مي دگرم زاهدا تو پند مگو
ز وعظ تو اثري نيست در دلم يک جو
اگرچه مست و خرابم و بدم بطعنه مرو
نصيب ما ست بهشت اي خدا شناس برو
که مستحق کرامت گناه گارانند

"علي" دلي که بسودا ، ببند زلف تو داد
کبوتريست که در چنگ شاهباز نهاد
خدا کند نشود تا بروز حشر آزاد
خلاص حافظ ازان زلف تابدار مباد
که بستگان کمند تو رستگارانند

———

ابيات سندي

علي ابيات سندي را نيز سروده که درينجا بطور نمونه برخي ازان نوشته ميشود :

وري اڄ دوست دلبر ، ياد آيم
وري اڄ روز محشر ، ياد آيم
وري اڄ سڀ وساريم دين و ايمان
وري اڄ شوخ ڪافر ، ياد آيم
دُرِ گوشش چو ديدم گرد رويش
بگرد ماه اختر ، ياد آيم
ڏسي چشمن سان هن چشمن جو اسباب
ترار ۽ تير و خنجر ، ياد آيم
ڏٺم مژگان ۽ عينن جا ابرو
صفِ فوجِ سڪندر ، ياد آيم

* * *

هلي اي دل ويل دلدار کي ڏس
هيئين سين هُن هيئين جي هار کي ڏس
ڪري پنڌ پلڪ سين ، اکڙيون آداسي
کڻي آن نور نيڻن ٺار کي ڏس
سداءِ مثل بلبل جي آڏامي
مٺي محبوب گلرخسار کي ڏس
عرب تابع ، عجم محڪوم جنهن جو
انهيءَ سرور مٺي سردار کي ڏس

* * *

تهجي سنه کان گلستان باد آيم
تهجي لب کان بدخشان باد آيم
تهجي هن نوڪ ليڻ جي ڏسڻ کان
بدل چشم غزالان باد آيم
ڏسي چمڪات سج جهوڻ ڪلن جو
تجلي ماه تابان باد آيم
شراب شوق مان پيئم جڏهن جام
ته مجنون و بيابان باد آيم
برہ جو بحر بيحد بيڪناري
ڏٺم ، ۽ نوح طوفان باد آيم
جدائيءَ ۾ ڏٺم نت رت رڙو مون
جو وقت وصل ياران باد آيم

* * *

بهار آيو ويو سڀ وقت ديءُ جو
اچي ساقي پري ڏي جام مئي جو
جگر جيرا جليا ، ۽ جيءَ ڪيا جوش
سڻين آواز اڄ جان سوز نئي جو
گسڻ تهجو نه آڻي تا قيامت
نظر ۾ تخت هن ڪائوس و ڪئي جو
غرض ڪهڙو ڪري احوال دل عرض
تون واقف سڀ ، ۽ مالڪ ڪُل شئي جو
سگهو مون ڏانهن موڪل "مرتضائي"
جواب هن غزل فرخنده پئي جو

"عليءَ" کي باغ ۾، منجهه فصل گل جي
اچي ساقي ڀري ڏي جام مئي جو

درد ڪئي منزل مڪم، بيداد پڻ اندو هجوم
داد رس دارين جا، ڪر غور هن فرياد جو
غم سندم غمخوار ٿيو ۽ درد ٿيو همدم سندم
شاد ڪر سينون اچي شاديءَ منجهان ناشاد جو

جئين جا سين، سدا هل عشق جي راه
ڪنان واديءَ وندر جي، ٿيءَ ۾ گمراه
فلڪ تي فخر کان معراج ڪيائون
چڙهي جن عشق جي سوريءَ ڏنون ساه
نه زاريءَ جي، نه زوريءَ جي، نه زر جي
مهنجي محبوب کي پرواه! پرواه!
الاهي شل اڱڻ اڄ يار ايندوم
ٻڌم اغيار کان هو رات افواه

سٺو سيد، سچو سرور سونهارو
سڳورو، ڀَر جَهلُو، بهتر، ڀلارو
سين ۾ سگهڀريو، ڪُل کان ڪرارو
ڏٺم هڪ هوتُ همدم حسن وارو
سڪي جنهن جي ڏسڻ لئي ڏيهُ سارو

لکي ڄانتم، ڀرين پرڏيهه ويندو
هتي موکي عذابن ۾ ڇڏيندو
وري يا رب، ڪڏهن سو ڏينهن ٿيندو
انگڻ آساوتيءَ جي شال ايندو
سدا سهڻون پرين پارس پيارو

ڇڏي موکي، پرين پر ڏيهه ۾ ويو
گهڙي تن ريءَ گذارڻ سال مون ٿئو
سلڻ جو شل منجي، مونڏي دلاسو
اڃي من ٺار مونوٽ شل، ته انجو
اسانجا نيڻ ڪن، ٺتُ تن نظارو

ڏسي پنهنجي گناهن کان سحرگاه
رلم، ۽ درد مان دلجي، ڪڍيم آه
جيو هاتف مَ ڪر زاري مَ ڪر آه
آئني، لا تقنطو من رحمت الله
ڏهارن ڏاهن آڏر جو اشارو

نڪو رهبر، نڪو ساٿي، نه همراه
نه زادِ عاقبت، نٿي توشهٔ راه
جڏهن تهجي "علي" ٻي نه آه ڪا واه
توڪل تَنِ رکي، پڙهه حسبي الله
م گهر "قاسم" ڪهين کان ڪي اڏ رو

مخدوم محمد ابراهيم "خليل" در شعر سندي تخلص "اداسي" ميکرد، "علي" اين غزل "اداسي" را تضمين کرده و خوب کرده است.

اکيون گل، زلف سنبل، گل گلابي
صنوبر قد سندن، مُنهه ماهتابي
مٿي پوشاڪ مخمل ڪيمخوابي
سچي صورت سپيرين خوب خاصي
انهن جي خُلق ۾ آيت خلاصي
سدا حيران آهيان ان عجب ۾
تنهنجا مشتاق، هر جا ملڪ سڀ ۾
نڪو همسر سندي عجم و عرب ۾
عرب عاشق، عجم تهجي طلب ۾
تهجو ثاني، نه مڪراني، نه لاسي
اصل کان آهيان ڪوجهو ڪُماڻون
سدا ۽ درد سورنڀ سماڻون
گنه گار ۽، سراپا عيب هاڻون
تو هيڻن جي حمايت، آءٌ نماڻون
تون شافع شاه محشر آءٌ ته عاصي
جدائي ۾ گهڻون سر تي سٺم بار
وري اي يار وارو وصل جو وار
اچي گڏ ساڻ هن گوليءَ گهڙي گهار
تون پيرل پاتشه، آءٌ تنهنجو پيتار
تون مورت مير مرسل، آءٌ شناسي (؟)
دريغا آهَ ايدل! عمر ساري
سراسر تو گناهن ۾ گذاري
ٻڌي احرام حج جو، ڪر تياري
حرم ڏي هلڻ جي، تر تون تنواري (؟)
ٻچا ڇڏ، ڀيڻ ڀائي ماءُ ماسي

سدان مشتاق جو منھ، مشفقن ڏي
پتنگ جو شمع ڏي، بلبل چمن ڏي
مسافر جو "علي" آرو، وطن ڏي
ڪنھين جو قرب ڪن ڏي، ڪنھن جو ڪن ڏي
عزيزو آءٌ نہ احمد جو "اداسي"

— مثنوي —

پکڙا باغ جا وت دل ڪندو شاد
پکي پنڃرا سندا پڻ ڪر ڪڏھن ياد
تون ات خوش‌شاخ گل جي تي تنوارين
آھون زاري ڪري روبو پڪارين
تون ات طوطيءَ مثل، کائين شڪرقند
آءٌ ھت صيّاد ھت، پنڃري ۾ پابند
تون ات شربت پيو، ٿئين مست مدھوش
پيالو زھر جو ھردم ڪريان نوش
ڪريان ھن حال جي ڇا شرح تحرير
ڳچيءَ ۾ طوق، ۽ پيرن ۾ زنجير
اڳي گڏ ھوس گلشن ۾ اوان ساڻ
اوانجي نام تان، ٿي ٿيس فدا پاڻ
اوانسين ھوس، ھم پرواز و ھم راز
اوانسين ھوس، ھم آغاز و انجام
اوانسين گشت گلشن جا، ڪيم ٿي
بہ ھمجنسي اوانسين، دَمَ ھَيَم ٿي

سراسر بند غم کان، هوس آزاد
چمن ۾ جيئن صنوبر و سرو آزاد

* * *

قضا ڏس! همصفيرن کان ڪيم ڏور
وڌس پڃري، ٿيم سورن مٿي سور
پيس پڃري، ٿيس گلزار کان، ڌار
ڀڳم ٻائون، پٽيم پر، ۽ ڇنم وار
اڳي هوم آشيانون لا مڪان تي
اڏاڻس ٿي سدا ۽ آسمان تي
مٿانهون هوس هر ملڪ و ملڪ جي
چڙهيس تي ڪنگري تي، نه فلڪ جي
اڏامي لا مڪان تي ٿي ڪيم رنگ
جهليم ٿي، نه فلڪ هڪ ٻانهه ۾ تنگ
فراز آسمان جو، عرش هفتم
هيم ٻاهن اڳيان ڪر، فرش هفتم
اڏاڻس ٿي سڌو "المنتهيٰ" تي
ڪيم ٿي فخر، عنقا ۽ هما تي
هيس جبريل سان گڏ، گاه بيگاه
هوم روح الامين، هر ويل همراه

* * *

وڃان ڪاڏي، ڪريان ڪينءَ، ناهه تدبير
هٿين طعنان مٿي تدبير، تقدير
مونکي تقدير ڪيو ٻائون ڀڃي لنگ
مگر هو لا مکان جو، عرصهٔ تنگ

بلنديءَ کان، پهنجي قسمت ڪيم پست
جهلي صياد، ڪيم پنجري ۾ پابست
قضا ڏس همصفيرن کان ڪيو ڏور
پيس پڃري، ٿيم سورن مٿي سور
پيس پڃري، ٿيس گلشن ڪنان ڌار
ڀڳم ٻائون، پٽيم پر، ۽ ڇنم وار
پٽي ٻائون .... ڇنم پر
قفس ۾ ٿيا مٿم آثار محشر
گلن تي نغمه خوان هت هوس، هن وير
قفس ۾ آه زاري ٿو ڪريان هير
اهان ڌاري، ڳران پئو، نت پڪاريان
هنجون هاريان، اندر جا ڳٽچ ڳاريان
گهڙي مهنون ٿيم، مهنون ٿيم سال
ڪريان ڪنهن ساڻ هيءَ حسرت ڀريو حال
نڪو مونس، نڪو همدم، نه غمخوار
نڪو ساٿي، نڪو پانڌي، نڪو يار
مگر باد صبا قاصد ٿئيم شال
ڀلن جي ڀال، ايءَ مون سين ڪري ڀال

* * *

صبا آ، اي رفيق درد مندان
صبا آ، اي انيس مستمندان
..... کي ڪريان الله جي ياد
الٰهي رحمت بر روح وي باد

ايا ريحَ الصبا قُم قم قياماً
الي محبوبنا بلّغ سلاماً
فقل بعد التحية والسلام
خيالك صار في قلبي مداماً
صبا اڄ بيوطن جي، وڃ وطن ۾
سنيهڙو ڏي پکيڙن کي، چمن ۾
اکين سين پنڌ ڪري، پلڪڻون اڏامي
پکيڙن چئو، چمن ۾ ٿي سلامي
ڪري زاري، اکين مان آب واهي
ادب ۽ عاجزيءَ سان، سر نماهي
نمائي سر، چمڄ گلشن سندي خاڪ
اندر ڪڄ، قلب پيشاني گهي پاڪ
سٽائڄ، هي سندم حسرت ڀريو حال
ڪري زاري، سندم سب عرض احوال
اوهين گلشن اندر کائو، کنڊون کير
هو هت پنجري اندر، پيرن ۾ زنجير
وڻن ۾ ڏيهه جي پيا هت وٺو واس
هو هت پر ڏيهه ۾، پنهنجو ڪپي ماس
وفا ۽ دوست داريءَ جو نه اي شرط
غمن ۾ غمگساريءَ جو نه اي شرط
اوان، هو بند ۾، هت ڪينءَ وساريو
وساريو ڇا، مگر خيرن سين ماريو
اوانکي هو، سدان ساري، نهاري
اوان ريءَ جَر اکين مان جال هاري

ڏ ٿن ۾ تاب، نيڻن نند نہ آهي
سجون راتيون اکين مان اب واهي
نہ اڄ ۾ ڪالهہ کان ابتر ٿيس حال
اوان جي مونهہ کي سڪندي ٿيس سال
الهہ لڳ بند غم جي کان، ڇڏايوس
مبارڪ مونهہ جو، جلوو پسايوس
نہ ٿس طاقت، جدائيءَ جي سهڻ جي
رکي ٿو حب اوانجي مهين پسڻ جي

* * *

الاهي ڪر اها پوري، سندم آس
چمن جو، همصفيرن سان وٺان واس
اکين مان جنکي ساري، رت رنم سال
الن اکين سين، سي سانگي پسان شال
پکيون جو ٿيان هردم سلامي
چمن جي چو طرف، ڪريان غلامي
"عليءَ" جي آس ڪر پوري الٰهي
انن جي وچ ۾ .....

تاريخ وفات "علي" سبز پوش معلوم نشد، در ديوان خطي دو سه جا
ل (۱۲۹۵-۱۲۹۹ھ) بخط خودش ثبت است، و ازان پديد مي آيد
ه. بعد از (۱۲۹۹ھ) بقول "خليل" در عين جواني فوت
ه باشد.

ميان محمد اکرم "اکرم" سبز پوش، که جد "علي" بود، نيز
عر معروف فارسي بود. غلام علي بخط خويش، در ابتداي ديوان خود،

یک مناجات طویل او را ، درج کرده است که در ختم آن می، نویسد « شکر الحمد لله که هذا مناجات تصنیف جناب مستطاب حضرة جدي مرحوم مغفور میان محمد اکرم سبز پوش ، از دست ضعیف لطیف غلام علي سبز پوش بتاریخ ۱۷ ماه (؟) ۱۲۹۰ ه ارقام شد »۔ مطلع مناجات اینست :

رو نهم بر خاکه را هت یا نبي الا لبیا
جان دهم بهر لگاهت یا نبي الا لبیا

این مناجات (۲۳۹) بیت دارد .

———:o:———

۵۱ ـ علي

علي، تخلص ـ جامع البرکات منبع الحسنات، عالم در صف علما و کامل در جمع صلحا، سید حسین علي مرحوم (۱) است ـ بن میر پیار علي (۲) بن معرفت آگاه میر سید حسین علي، بن الملقب بمیر کلان (۳) صاحب عرفان میر احسن الله صاحب، بن سید عنایت الله، بن سید شاه محمد، بن سید حاجي غلام محمد (عفي الله عنهم) که والد، جناب فیوض انتساب حضرت میر صاحب ممدوح الذکر اند . قدماء ایشان هم از شیراز ولرد اند، و لیکن سلسلهٔ ایشان از سلسلهٔ حضرات شیرازیه جدا ست .

تذکره چنین بزگواران درین نسخه محض براي اخذ برکات و زیب تالیفات است ، وگر نه کجا شان ایشان و کجا این مکان . بشعر و شعرا مائل نبودند مگر در صغر سن چند ابیات بتاثیر صحبت یاران فرموده اند . منه :

شهید خنجر عشقت همان دم از زمین خیزد
بخاکش ای مسیحا دم گرت گاهی گذر افتد
اگر مانی، بدل تصویر حسنت را خیال آرد
شود بیهوش مثل صورت، از عقل و هنر افتد
بکف تیغ تغافل بگذری گر بر سر عاشق
چو مرغ نیم بسمل بر زمین زبر و زبر افتد

بسا اشعار رنگین هم "علی" مثل "کرم" گوید
"خیال آن پری پیکر چو در دل جلوه گر افتد"

مصرعه حضرت " دائم الصوم " والد ماجد فقیر را تضمین فرموده اند . (۱)

---

(۱) سید حسین علی در گورستان حضرت نقشبندی صاحب دفن شده است (رک نقشه گورستان نمبر ۳). اسم مادر ایشان، بی بی وسندی بود که این خاتون هم در گورستان مذکور مدفون است (رک نقشه گورستان نمبر۴). دو دختر سید حسین علی (بی بی نور النسا و بی بی شهر بانو) نیز در همین گورستان دفن شده اند . (رک نقشه نمبر ۴) .

(۲) سید پیار علی شاه در گورستان نقشبندی مدفون است . (رک - نقشه نمبر ۳)

(۳) سید احسن الله " میر کلان " در گورستان حضرت نقشبندی دفن شده است، (رک - نقشه ۱) بی بی نادو ، والده میر کلان ، دختر مخدوم محمد ابراهیم بن حضرت ابوالقاسم نقشبندی بود . دیگر همشیره این خاتون، بی بی عائشه والده مخدوم محمد ابراهیم (مدفنی مرقد) بود . این دو خواتین در قبرستان حضرت نقشبندی صاحب مدفون اند، (رک - نقشه نمبر ۴) .

:o:

۵۳ - علي

تخلص سیادت و نجابت منقبت، شرافت و نقابت مرتبت، میر سید علي اصغر شاه، خاف الصدق جناب عالي قباب پیر حزب الله شاه (۱) متخاص به "مسکین" مشهور به "پیر سائین" و "پیر رُهري والا" میباشد .

منه :

زلف چون ابر سیاه و، رُخ چو مهر اندر جمال
لیلة القدري چنین وه عید نوروزي چنین

---

(۱) (شنبه ۱۸ شوال ۱۲۵۸ھ - ۳ محرم ۱۳۰۸ھ) بن سید علي گوهر "اصغر" (جمعه ۳ رجب ۱۲۳۱ھ - شنبه ۱۱ جمادي الاول ۱۲۶۳ھ) بن سید صبغت الله (المتوفي ۵ رمضان ۱۲۴۶ھ) بن حضرت سید محمد راشد "روضه والا" (۱۱۷۰ھ - غره شعبان ۱۲۳۳ھ) بن سید محمد بقا (۱ شعبان ۱۱۳۵-۱۱۹۸ھ) بن سید محمد امام، بن سید فتح محمد ، بن سید شکر الله، بن سید عثمان، بن سید کهتن، بن سید سنگیره (سنجر) بن سید بولن، بن سید حسین، بن مهر علي، بن شاه ناصر الدین، بن سید عباس، بن سید شاه فضل الله، بن شاه شهاب الدین، بن سید محمود، بن سید محمد، بن شاه حسین، بن سید چنگه (شاه چکن) بن سید علي المکي .

سید علي المکي از عرب وارد سند شد و در لکي (ضلع دادو) سکونت اختیار کرد، لکي بنامش "لکعلوي" موسوم و معروف شد ،

و اولادش بنام « سادات لکیاري» معروف گردید . دربارهٔ این بزرگ مناصب تحفة الکرام نوشته است که : — « سید علي بن سید عباس، بن سید حسین، بن سید ارشد، بن سید زید، بن سید جعفر، بن سید عمران بن سید هارون، بن سید عبدالله الاشرف، بن سید قاسم، بن سید عبیدالله، بن امام حضرت موسی کاظم علیه التحیة والسلام است » .

« گویند : چون سید موصوف (سید علي) وارد سند شد، در آن نازگي از دست بیداد دلو راي که ذکرش در سطور سابقه آمده، شهر الور و بهانبرا خراب شده بود . بدلالت چهوته ولد آمر برادر دلو راي، از اعمال شنیعه نادم بدر انابت زده توفیق توبه یافت . و بخدمت سید بموسه دخترش بحباله ازدواج سید داده، ازان چهار پسر بوجود آمد ، ۱- سیدمحمد، ۲- سید مرادیه، ۳- سید حاجي (عرف برکیه)، ۴- سید چنگه، و از ایشان قبیله بهم رسید» .

« قیل — در مایه رابع هجري، چهوته ولد آمر برادر دلو راي بستغاثه نزد خلیفه بعداد شده، سیدموصوف را با صد سر از اعراب ساکن سامره که اصل سومره (؟) اند، بسنه آورده بود» (رک - تحفة الکرام ج ۳- تحت لکعلوي) .

در سند این خانواده مهم ترین خانواده سادات است ، و افراد این خاندان، در تصوف، و علوم و فنون اسلامیه خدمتهاي بسیار انجام داده اند، بسا شعرا، و اهل کمال ، و اصحاب تصوف و اهل الله ازان برخاستند، که تاریخ سند بایشان افتخار دارد .

سید علي اصغر شاه که در متن کتاب ذکرش آمده است، شاعر جید فارسي و سندي بود، تولد او (وقت نهم پاس روز شنبه ۲۲ ربیع الاول ۱۲۷۸ ه) است . و وفاتش (۲۴ ذیقعده ۱۳۵۴ ه) است . مصور و خطاط هم بود ، و تمام عمر را در این مشاغل لطیفه بسر کرد، من در ابتداي ایام خود تا وقت وفات او، بارها زیارتش کردم، زیرا که این

بزرگ برادر جده ما بود . در پیر گوٹھه پاگاره زندگي بسر میکرد و آنجا لا ولد فوت شد و در گورستان خالدان مدفون شد .

دو دیوان فارسي، و یک دیوان سندي، و یک کتاب منظوم فارسي بنام " سلسله قادریه " داراي چهار هزار بیت از آثار وبست .

والد بزرگوارش، حضرت پیر سید حزب الله شاه (۱۲۰۸-۱۰۰۸ھ) نیز شاعر فارسي و صاحب دیوان است، و تخلص " مسکین " میکرد . و والد ایشان پیر سید علي گوهر شاه (۱۲۶۳-۱۲۳۱)، شاعر جید سندي و صاحب دیوان بود . والد ایشان پیر سید صبغت الله (که والد جد امجد راقم الحروف بود) (متوفي ۱۲۴۶ھ) هم شاعر سندي بود، و والد بزرگوار ایشان حضرت پیر محمد راشد (روضه والا ۱۱۷۰ - ۱۲۳۳ھ) نیز صاحب تصانیف و شاعر سندی و فارسي بودند ، سلسلهٔ سجاده پیر پاگاره از این بزرگ شروع شد .

هیچ اثر پیر علي اصغر شاه، طبع نشده است، دواوین فارسي وي پیش من نیست، چند غزل از بیاض خود اینجا درج میکنم :

بتا دوش از رهِ دورم، نگاه انداختي، رفتي
ز خواب و صبر، چشم و سینه را پرداختي، رفتي
دلم خستي، زبان بستي، بغم انداختي، رفتي
همیشه سوختي ما را ، نگاهي ساختي، رفتي
زدي، بردي، فسردي، طرفه تر رسوا بفرمودي
باین لطف و عنایتها، مرا بنواختي، رفتي
ربودي گوهرِ دل را، شکستي، دور افگندي
بسنگِ خاک قدرِ گوهرم نشناختي، رفتي

خیال بوسهٔ شیرین لبت بستم ، بشوریدی
مبادا لب گشایم ، تیغ ابرو آختی ، رفتی
برآن شرطی که بنهادی بما بر وصل و جانبازی
رسیدی ، مست دیدی ، مهره چیدی ، تاختی ، رفتی
بر این نازم که بازی باخته زهرهٔ رقیبانرا
ز احسانی که بنشستی دمی بگداختی ، رفتی
هزاران آفرینت «عاقلا» باد از علی اصغر
در اقلیم قلم رانی ، علم افراختی ، رفتی

مولانا محمد عاقل ، متخلص به «عاقل» که شاعر معروف فارسی و معاصر و دوست سید علی اصغر شاه بود و باو در مقطع خود اشاره کرده است ، در جواب این غزل ، غزل ذیل را سروده است :

به تیر چشم پر نازت شهیدم ساختی رفتی
شهیدت را بجز گور و کفن انداختی ، رفتی
نگه کردی ، دلم بردی ، سپردی تار زلفت را
باین چندین عنایتها مرا بنواختی ، رفتی
اسیر دام گیسوی تو دلهای هزاران شد
ازانها یکدلم بردی ، بلی بشناختی ، رفتی
بتا ابرو کمانا ، آن نگار شهسوار استی
که بر عشاق تنها یکتنه برتاختی ، رفتی
دل اندر جلوهٔ روی تو ، حیران بود و سرگردان
که ناگه بر سرش شمشیر ابرو آختی ، رفتی
ز چشمش چون دلم مقتول و بیجان شد ، بدل گفتم
چو جانبازان تو جان خویشتن را باختی ، رفتی
بفرمان «علی» «عاقل» غزل گفتی و در سفتی
ز شعر خویش شوری در جهان انداختی ، رفتی

و هم علي راست :

دیشب که آن نگار بمن همکنار بود
در دیدهٔ عدو خلقی خار خار بود

خواندم تمام دفتر الفت ورق ورق
از نامهاي چند بگوشه شمار بود

رفتم بمدرسه که کنم بیعتِ فقیه
بالا بلند غلغلهٔ حور و هار بود

برگشتم از خیال ، شدم جانبِ کنشت
هر گردني که بود ، گرفتار تار بود

گشتم روان بسوي کلیسا پيْ طلب
بر گفتگوي پور و پدر شانمدار بود

گامي فرا نهاده رسیدم بمیکده
هر رند باده خوار طلبگار یار بود

پیر مغان بجرعهٔ پس مانده ، در نواخت
کیفي که داشت کاشف اسرار کار بود

دیدم ز کوي باده کشان ، میگذشت شیخ
صد جیب گشته جبّه و دستار تار بود

زنهار اي "علي" مکن این گفتگو بلند
کاز غصه شیخ شهر طپیده چو نار بود

اي که حیران ز جمالِ تو ملک تا ملکو
بهر دیدار تو سر گشته فلک تا فلکو

صورتِ تست شب و روز درون دیده
منطبق زان نشود گاه پلک بر پلکو

میفزاید ز خیالت بدلم طیش بطیش
میدهد یاد تو ام سخت قلق بر قلقو
غمزهاي تو مرا کرد بدل ریش بریش
خندهاي تو بر افشاند نمک بر نمکو
کس ندیدم بجمالت که شود همسر تو
جستجو گرچه نمودم به سمک تا سمکو
آنکسانیکه ترا راه ببستند ز من
بشنوم کاش ازیشان که تمامي هلکو
هرکه آماجگه تیر دعاي دل شد
کم عیون و زروع و مقام ترکو
با «علي» از چه همه عمر جفاکار شدي
عاشقان تو رهي جز بوفا ما سلکو

سخت حیرانم ز دست آن بت عیار یار
شناسي ، آشنائي ، ظالمي ، مکار کار
دیده ام ، بشنیده ام ، و از کار خود دانسته ام
با رقیبان دوستي دارد بما ز انکار کار
حال درد دل چه داني اي پزشک رگ شناس
همچو حال عندلیبانست در گلزار زار
باز باز آیم چو در کویش بسنگم میزنند
کي گدائي را شهان بخشند در دربار با
بي مگس شهدي ندیدم ، بي رقیبي شاهدي
هر کجا باشد گلي خارست بدهنجار جار
دوش دیدم نا صحي کاز کوي میخواران گذشت
صد گریبان گشته دامان جبه دستار تار

مینوشتم نامه‌اي کلکم رقمزد این غزل
من کجا بودم رسانید این کجا افکار کار

اندرین دوران علي کس صاحب انصاف نیست
مي نماید في الحقیقت گفتن اشعار عار

قطرهٔ سرشک گفتم گوهر شود نشد
در چشم بود تا بصدف در شود نشد

رشک آیدم که جام بسي بر لبش نهد
ایکاش کاسهٔ سر ِ ساغر شود نشد

تار نظر بسفت در ِ اشک همچو هار
تا در گلوي یار چه زیور شود نشد

میدید یار ، دست و گریبان بمن رقیب
بیمهر بین که با من یاور شود نشد

در دل نهال قامت بنشاندمش که تا
با میوهٔ وصال مثمر شود نشد

در اشعار ذیل یک مصرع در فارسي و یک در سندي گفته است :

قاصدا در کوي جانان گر ترا افتد گذر
عرض کر باهون ہڈي ، احوال مهنجو سر بسر

گاه گاهي ماه ماهي با نگاهي یاد کن
گرچه عاشق جو وسارڻ آ ِ معشوقن جي ہَر

مست بودي رخ نمودي دل ربودي ناگهان
هي ع ! کري هانيون هڏي ويئن دوست هينڙو سر بسر

عاشقم بیچاره ام سرگشته یکدیده ام
مهربانی کر مٺا برقعو کٽي کر ڪا نظر
آه بر لب جملگي شب دل طپانم در طلب
مل اچي موسان برين اي ناز پرور نامور
دل پر از غم چشم پرنم سینه تفتانم زدم
کر تیاري ترت طالب ڏي ، ٻڌي محکم کمر
شرح درد دل نویسم گر بروي کاغدي
باه اولانا کندي ، کاغد سڙي ويندو مگر
اشک ریزان دلفروزان آه خیرانم ز دل
آءُ تون پيرا ڀري دلبر نه دم ڪو دير کر
نیر مژگانت یکي ما را نفرموده شکار
ڪيترا ڪوپا ڪٺل، مان ڪلهه ڏٺا دلبر جي در
بگذر از شوخي ، مروت با "علي اصغر" بکن
ورنه فرقت تو سندي ماسان کندي زوري ضرر

ملڻ جي بار کر ڪا مهرباني
طبيبي ! مرض را دارو تو داني
نٿا پيا ويچ ڄاڻن درد دل جو
شناسايُ همه رنجِ نهاني
ڳلين ڳوڙها ڳڙن ڳاڙها فراقي
نخست اين عشق را باشد نشاني
سڀن سهڻن منجي تنهنجي غلامي
جهان جسم است ، تو جانِ جهاني

لکي سان چا منجان احوال دل جو
که خط ناخوانده قاصد باز راني
تهنجي فرقت ۾ تيو آهي اسانکي
گر آب وصل دادن ميتواني
اسين محکوم تون حاکم دن جو
بيا بر ملک دل کن کامراني
خدا کئون او گهران هردم دعائون
ترا بخشد حيات جاوداني
"علي اصغر" مئي گر شاه هفت
تو شاهي لطف کردن ميتواني

———:o:———

۵۳ ـ علی

علي، تخلص خوش تلاش نزاکت تراش، تيغ جوهر دار ميدان سخن ، ابر گوهر بار عمّان اين فن ، قدم بوس فقرا نيازمند ازلي، مرزا بنده علي است . بن مغفور مرحوم مرزا باقر گُرجي (۱) ـ که در سرکار عالي مدار مير نور محمد خان تالپر(۲) امير بينظير و مشار اليه با توقير بود. علي وگدا شاه سالها با هم همصحبت بودند و گوي محبت ميربودند . در علم طب طبيب حاذق و در صحبت آرائي بر همگنان فائق . بزبان هندي و پنجابي و سندي کلام ميگفت. "بدر المنير" در پنجابي زبان ازو يادگار است، که در تناسب و تلازم از "سيف الملوک"

لطف علي (۳) افزون و آشکار است ـ مه :

اي بعادت روز و شب بگريستن باشد عذاب
در فراقِ دوستان خود زيستن باشد عذاب

بي گلِ رويِ تو اي رنگ بهار دوستي
بلبلِ ديوانهٔ ما را چمن باشد عذاب

خواب بر چشمم گران از چشمِ بيخوابِ منست (۴)
کز ميِ نابِ نگاهِ مست او مخمور نيست

باوجود اينکه شد دستِ سليمان تخت مور
جز تلاشِ گوشهٔ ويران خيالي مور نيست

درد يارِ ما کجا دارد نسيم
در ديارِ ما هواي ديگر ست

لب بخاموشي گرفتن کيميا ست
گفتنِ خوشِ کيماي ديگر ست

کس باحوالم "علي" آگاه نيست
درد ما را ماجراي ديگر ست

ز خاموشي دلِ آگاه روشن بيشتر گردد
صدف را از تحمل قطرهٔ باران گهر گردد

فريبِ پير زن خود تلخي مرگ است خسرو را
دهانِ تيشهٔ فرهاد گو شيرين تر گردد

به ایران میفرستم مصرع برجستهٔ خود را
بر آنم تا خطِ سرلوح دیوانِ قجر(ه) گردد

ز پا افکند خود را سرو آزاد
چو آن سروِ خرامان آفریدند

هلال عید با ابروي او دم میزند آخر
ز کج فهمي بجانِ خویشتن شمشیر میخواهد

فقیر هم درین میدان زنجیر و شمشیر دارد، اگرچه تاب مقاومت این پهلوان نیارد اما دانا داند و بینا بیند که تقریر این بیت چه قدر دا منگیر است، و تحریر کلام این فقیر چه مقدار دلپذیر. اگر از سرزا صاحب هم غزل تام مهبود ترنکا ترنگ و لمعات سیف هر حریف آشکارا مینمود، و معلوم میشد که آن چه نوع رنگین میرود، و این چه قسم سنگین مي بر آید؟ و هو هذا:

دلم بر پايِ خود از گیسویت زنجیر میخواهد
سرم بر جان خود از ابرویت شمشیر میخواهد
بباغ، از همسريِ زلفِ او، دم میزند سنبل
بپاي خویشتن از کج روي زنجیر میخواهد
دلم در وصفِ خطِ روي و نطقِ لعل آن دلبر
گهي تحریر میخواهد، گهي تقریر میخواهد
نشان کردم سرِ خود را بپایش، سخت حیرانم
بگو ابرو کمانم کي کمان و تیر میخواهد

چو مي در بوتهٔ درد و الم بگداخت جانِ من
مگر زان کيميا گر ذرهٔ اکسير ميخواهد
شد از تاريکي نفس ظلومم ظلمت آئين دل
شود تا روشن از نور ِ کسي تنوير ميخواهد
خلاف ِ شرع هر کس ره رود،داني "خليل ِ" من
که ميجويد دليل تعزير با تشهير ميخواهد

---

(۱) ميرزا قليج بيک در "قديم سند" نوشته است که — "ميرزا محمد باقر بيک گرجي ، اصلا از گرجستان بود و وقتيکه ميرزا خسرو چرکس در عهد ميرکرم علي خان تالپر (۱۲۲۴-۱۲۴۳) بسند آمد ، اين ميرزا محمد باقر نيز همراه او بدربار تالپوري رسيد و بدامن دولت ميرمراد علي خان (۱۲۴۳-۱۲۶۹ ه) وابسته شد . در عهد تالپوري خانواده اين ميرزا بسيار معزز گرديد و بعهد هاي اعلي فائز شد . ميرزا محمد باقر پنج پسر داشت ۱- ميرزا بنده علي، ۲- ميرزا محب علي بيک، ۳- ميرزا نواز علي بيک، ۴- ميرزا لطف‌علي بيک، ۵- ميرزا شير علي بيک . ميرزا بنده علي که پسر کلان بود سه پسر داشت ، ۱- ميرزا عطا محمد، ۲- ميرزا احمد علي، ۳- ميرزا عبدالحسين . (ص- ۲۹۸ و ص- ۳۵۳) .

خانواده ميرزا بنده علي تا کنون در قصبه مانجهو موجود است .

(۲) نور محمد خان تالپور (۱۲۴۹ ه - ۱۲۵۶ ه) بن ميرمراد علي خان تالپور والي سند .

(۳) مولوي لطف علي مرحوم ، ساکن بهادر پور (تحصيل رحيم‌يار- بهاولپور) در سال ۱۱۹۵ ه اين مثنوي را در زبان "سرائکي" سرود ، دو بار اين مثنوي چاپ شده است، در سنه ۱۳۰۶ ه مطبع مجتبائي لاهور، و در سنه ۱۳۳۴ ه مطبع روز بازار استيم پريس امرتسر -

(۴) این بیت بغایت بسند طبع مصنف بود (خلیل) .

(۵) بفتح هر دو ، نام ایل قاجار ، چون درین طایفه شعرای زیاد گذشته اند، شاید دریجا مقصد یکی از انها باشد، که اشعارش به مؤلف کتاب رسیده بود .

---:o:---

۵۴ - علي

تخلص والا دستگاه حشمت و عظمت پناه نواب علی محمد خان لغاري است (۱). درخوش نویسي بغایت دسترس داشت، و در میدان خوش کلامی عَلَم خوش نفسی مي افراشت. طرز خطش طرزِ ایران بود ، و صفحه رقمش رشک بوستان .

منه :

عشق پیدا شد ولي، مشتاق دیداري نشد
تا هنوز از خامیِ ما پخته هر کاري نشد
از قساوات طبیعت مانده ام اندر حجاب
چشم خواب آلوده را دیدار غم خواري نشد
اي "علي" گر محو سازي خویش را دریادِ حق
زندگي دائم بود و از مرگ آزاري نشد

---

(۱) (برادر نواب ولي محمد خان " ولي " لغاري) بن غلام محمد خان " نگار " (شهید ۱۱۹۸ ه) بن هوت خان، بن چام دودو خان، بن منگن خان .

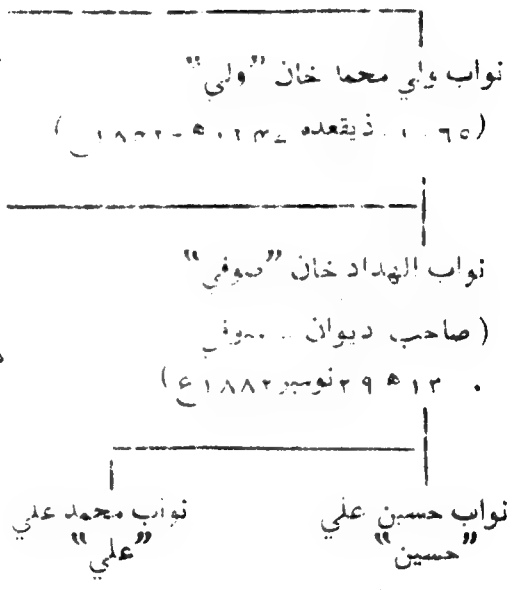

نواب ولي محمد خان "ولي"

(١٠٦٥ ذيقعده ١٢٤٧ھ - ١٨٣٢ع)

نواب الهداد خان "صوفي"

(صاحب ديوان صوفي

١٢٠٠ھ ٢٩ نومبر ١٨٨٢ع)

نواب حسين علي "حسين"

نواب محمد علي "علي"

سلسلۂ نسب نواب علي محمد خان علي

(مقابل صفحه ٥٥٥)

غلام محمد خان "نگار" (شهيد ١١٩٨ھ) بن عوت خان بن جام دودو بن منگن

- نواب ولي محمد خان "ولي"
  (١١٦٥ - ذيقعده ١٢٤٧ھ - ١٨٣٢ع)
  - نواب الهداد خان "صوفي"
    (صاحب ديوان - متوفى
    ٢٩ نومبر ١٨٨٢ع / ١٣٠٠ھ)
    - نواب حسين علي "حسين"
    - نواب محمد علي "علي"
  - نواب احمد خان
    (صوفي ١٨٧٠ع)
    - نواب ولي محمد خان ثاني "ولي"
      (١٢٩٥ھ - رمضان ١٣٣٢ھ)
- غلام الله
  - جان محمد
    - غلام الله
  - غلام شاه
    - علي اكبر خان "علي"
      (صاحب ديوان)
- نواب علي محمد خان "علي"
  (١١٦٢-١٢٥٠ھ)
  - نواب غلام محمد خان "غلام"
    (١١ شعبان ١٢٠٣ھ -
    ٩ جمادي الثاني ١٢٧٩ھ)

این خاندان از عهد کلهوره تا زمان تالپوری ، در سند بسیار معزز و بر بسا عهدهایِ جلیله سرفراز بود . و شعرای متعدد فارسی و سندی از این‌خانواده برخاسته اند . از نسب نامه ملحقه و ازسطور ذیل واضح شود :

غلام محمد « نگار » یک دیوان و یک مثنوی دارد . این شاعر در عهد کلهوره از دست میان عبدالنبی والی سند در سال ۱۱۹۸ع جام شهادت نوشید .

نواب غلام محمد خان « غلام » بدربار میر نور محمد خان تالپور والی سند (۱۲۵۹-۱۲۵۶) وابسته بود، و بمنصب امیری فائز بود و خود بتاریخ ۹ جمادی الثانی ۱۲۵۹ھ ازین جهان رفت. «دیوان غلام» موجود است . که نخستین بیت آن چنین است :

الهی شوق عشقِ خود ببخشی جسم و جانم را
بوصفِ خویش جوهر دار کن تیغِ زبانم را

و باین بیت ختم میشود .

غلامِ احمدِ مختار هستم بعشقِ حیدرِ کرّار هستم

دربارهٔ میر نور محمد خان گفته است:

ز نور محمد که میر منست
همه لشکر فوج دین، روشن است
فزون تر بود عمر و اقبال او
که از عدل او خلق در ایمن است
ز بیمش دل دشمنان شد خراب
بلطفش دل دوستان گلشن است
نمکخوار شاهیم ، و حق نمک
بتوصیف وصفش، ادا کردن است

باشفاقهاي شه ذوالکرام
غلام شهم ، تا که .

نور محمدي ز جبين تو آشکار
ارکان دين شد است
بادا چو گل شگفته چندان رخت مدام
باشند دشمنان تو گرباز
باشد بجمع خاطر هر نيک خواه تو
بادا هميشه خاطر
با برکت خدا و نبي و علي، شها
عمرت دراز باشد و
از جان «غلام» در گهت اي شاه بوده ايم
بادا نگاه لطف تو هر

در وصف مير مراد علي خان تالپور و لي سند (
والد مير نور محمد خان مذکور، سروده است .

فلک زير فرمان راي تو باد سر دشمنان خ
بود ظل حق بر سرت پائدار نبي خدا
بپيشت بود مشکل آسان مدام يد الله مشکل
مراد از علي حاصلت باد ، هم قضا و قدر
بلند و فزون باد اقبال تو چو خورشيد ه
بر اين مفلس بينوا از کرم شها سايه افگ
ز صدق دل و جان زبان «غلام» بشيرين سخن

در وصف مير محمد نصير خان تالپور والي سند (
گفته است .

سر سروران شه محمد نصير مريد امامان

بود دلخوش و شادمان لشکرش ثنا خوان او هر امیر و وزیر
فلاطون شد از شوق شاگرد او بدانائیش هست اقمان اسیر
بچشم دل دوستان، همچو گل بجان و دل دشمنان مثل تیر
شه ماکه دارد خداداد هوش نخواهد کشد احتیاج وزیر
بهمت بود اسم او همچو زال شده ماه از مهر او جلوه گیر
بسي حاتم اند از گدایان او بفوج سخاوت چو ماه منیر
بآفاقهاي جسهان نامدار شنیده ثنایش صغیر و کبیر
"غلامش" بود بنده کمترین ولي دارد امید طفیل کثیر

این بیت هم ازو ست:

چاک باد آن سینه، کو چاک از خدنگ یار نیست
خاک باد آن جسم، کو خاک در یاری نشد

حال دلرا کسي نمیداند هر کس از حال خویش ممنون است

از دنیا حرام میگویند بهر دیدار دوست آر خوش است

الهداد خان "صوفي": شاعر صاحب دیوان بود، دیوانش موجود است، این چند بیت از او ست:

فروغ صبح سعادت بود، نصیب کسي
که تار چشم، بشبهاي تار مي بندد

بشنو این قصهٔ معکوس، که با ناز و نیاز
من بدشنام خوشم، او ز دعا مي رنجد

لوک مو گانم بسرخي، بر بياض روي زرد
قصهٔ دل مينويسد،

دامن هر گل بگيرو، گرد هر شمعي مگرد
طالب حسن غريب و،

سفر عشق دراز است تغافل تاکي
منزل آخر نگرانـ

گر ببالينم نيامد، بر مزارم آمده
جان سپاري در رهش، آ

يار مي آيد، کفم خاليست از نقد نثار
همتي اي ابر رحمت

نهال عشق، که برگش غمست و بار افسوس
اگر ز گريه نشد سبز،

حاصل قطع امل، از بند دنيا رستن است
رشته چون کوتاه شد، فارغ

ما را خبر ز شادي و غم، نيست چون حنا
در دست ديگر ست،
شد قبول خاطر اهل قناعت، در جهان
خشک نانی بي خلل، ا

مگر دهدم جزاي کارهاي ناسزاي خود
که دي بودم امير الدر وطن، امروز محتاجم

سخت غم افتاد مرا در سفر
یار پسوي وطنم آرزوست
مرغ اسیرم ، بقفس میطپم
آب و هواي چمنم آرزوست

عیش دنیا همه خوابست، تو هم میداني
عمر چون نقش بر آبست، تو هم میداني
خیمه تا کي بزني خواجه، درین کهنه سرا
خیمه ات مثل حبابست، تو هم میداني
چند تعمیر کني قصر منقش بجهان
منزلت زیر ترابست ، تو هم میداني
فکر دنیا منه و دل بفریبش مفروش
مخزن رنگ و ریابست، تو هم میداني

در بارهٔ حیدرآباد (سند) این چند بیت سروده است :
دوش آن گل، چهرهٔ گلگون نمایان کرد و گفت
خوش گلي از گلستان حیدرآباد تو ام

دیده ام «صوفي» بجز گریه نماند هیچدم
در فراق سروران حیدرآباد، اي فلک !

سودن در گمان صبح، بانگ صبح بردارد
چو ناگه آن مه من، در شب مهتاب برخیزد
نه تنها حسرت کشمیر، شهر حیدرآباد است
ز بحرش موج، رشک اندر دل پنجاب برخیزد

شاید که حضرت "صوفي" طریقهٔ نقشبندیه داشت، بدینوجه در توصیف سلسله این طریقه سروده است:

جرعه مي نوشیده‌ام اي دل، ز جام نقشبند
زان سبب جان میکنم، قربان نام نقشبند
کیست کو! با نقشبندان همسری سازد، نگر
جاودان باشد رضاي حق بکام نقشبند
طعنه دارد از شریعت، هر طریقه بیش و کم
بر طریق احمدي، دائم قیام نقشبند
چاکر درگاه ایشان باش ایدل جاودان
بادشاه وقت خود باشد، غلام نقشبند
سالها گر مدح گویم نقشبندان را دلا
کي کنم کوتاه حرف از وصف عام نقشبند
اول ایشان چو آمد، آخر هر منتهي
فکر کن دل، کي شود مدح تمام نقشبند
پیر گشتي در ثنا خواني تو "صوفي" گفت دل
گفتمش، نوشیده ام یک جرعه جام نقشبند

نواب صوفي در سال ۱۳۰۰ھ (۲۹ نومبر ۱۸۸۲ع) این جهان را بدرود فرمود.

نواب حسین علي "حسین" و نواب محمد علي "علي" هر دو

برادر، که فرزندان نواب الهداد خان صوفي بودند، در فارسي شعر ميسرودند، شايد ديوان ندارند.

نواب ولي محمد خان ثاني "ولي" (۱۲۹۵ - ۱۳۳۲ رمضان ۱۳۳۲) بن نواب احمد خان (متوفي ۱۸۷۰ع) شاعر سندي و فارسي بود و ديوان دارد.

نواب علي محمد خان "علي" بن غلام محمد خان "نگار" که ذکرش در متن کتاب آمده است، در ۱۱۶۲ه تولد يافت و در سال ۱۲۵۰ه ازين جهان رحلت کرد. يک فرزند بنام غلام محمد خان "غلام" (تولد ۱۱ شعبان ۱۲۰۴ه) گذاشت، که در فوق ازو گفتگو کرده ام. نواب علي محمد خان خود مولف يک کتاب فارسي "انيس الساکين" بود، و يک بياض هم جمع کردهٔ اوست.

پس ماندگان اين دودمان عالي، در قصبهٔ تاج پور که از توابع حيدرآباد است، تاکنون بعزت و وجاهت زندگي ميکنند. و زمين هاي زراعتي زيادي دارند.

(برائ نواب ولي محمد خان "ولي". رک - تحت "ولي")

———— :o ————

چون اختیار نیست مرا، در طریق وصل
پس اختصار کردم اینک کلام را
"احمد" صبور باش که ناگه صبا رسد
از بوي گل معطر سازم مشام را

آخوند امید علي "سها" دوستش بود (رک - سها)

از صد سال زیاد زندگي کرد ، و در سال (۱۳۱۷ھ) فوت و در هالا دفن شد.

آخوند احمد یک تالیف فارسي بنام "تحفة السلاطین" هم دارد ، که در خاتمه آن کتاب اینطور نوشته است .

"روز شنبه ۱۰ ربیع الاول ۱۲۷۰ھ - مصنف احمد بن آخوند عبدالعلیم خلف مرحوم آخوند رحمت الله خلف مرحوم آخوند الله بخش ، متوطن هالا . مدرس خاص سلاطین قدیم"
(ر- ک تکمله ص- ۳۵ و مهران جون ، وجون ص- ۱۱۰)

(۲) آخوند محمد قاسم بن نعمت الله قریشي هالائي ، (تولد ۱۲۲۱ھ ۱۸۰۶ع) سرخیل شعرای فارسي و سندي این دوره بود ، ولي تعجب است که "خلیل" شرح حال او را در "تکمله" جاي نداده است .

آخوند قاسم اشعار زیادي دارد ، در قصیده ید طولی داشت ، و در غزل هم استاد بود ، در عربي ، و اردو نیز گفته او قابل قدر است . دیوان او داراي تمام صنفهاي شعري تاکنون در ذخیرهاي کتب، موجود است . تقریبا هر شماره جریده "مفرح القلوب" بکلام آخوند مرحوم مزین بوده است . آخوند مرحوم در ابتداي زمان بملازمت حکومت انگلسیه عهده معمولي(منشي) داشت . آخر آنملازمت را ترک کرده بدربار میر علي مراد خان تالپور والي خیرپور (سند) و میر حسن علیخان تالپور (حیدرآباد) وابسته شد. از طرف میر علي مراد خان

دو صد روپیه تنخواه داشت و از طرف میر حسن علي خان پنج‌روپیه روزانه به وي داده سي شد خود مي گويد که :

وه که هر ماه پنج روپیه نقد میر صاحب مقررم فرمود

علي هذاالقياس ، از امراي آنزمان ، نيز در صله مدح گوئي مورد انعام مهگشت .

آخوند صاحب بتاريخ (۱۸ جنوري ۱۸۸۱ع - ۱۲۹۸ھ) رحلت نمود ، و در وطن خويش (هالا) مدفون گشت . مرحوم حاجي امام بخش «خادم» شکارپوري اين قطعه تاريخ در سندي سرود :

افصح الفصحاي قاسم لئي عيان
ٿو روئي هي نيلگون آسمان
جو ٿيو هوندو ميان جو ، مجلسي
تهن کي هوندو اسم انجو ورد جان
شاعرن سيني جو هو جڙ تاج و زيب
ورلي هوندو ٿانوش اندر جهان
ويو ڇڏي فاني سرا کي ڏنهن بقا
رب عطا انکي کري خلد و جنات
جنوريءَ جي اڙوهينءَ منگل جي وار
سال اڙوهن سو اکاسي هو روان
عيسوي ايهو ٿيو ، هجري به پڌ
وره پارهن سو ڪانوي ٿو چوان
«خادما» پوءِ فاتحا ۾ ماڻ ڪر
کين سگهندين تون کري وصفش بيان

(تذکرهٔ لطفي ج ۳ ص ۳۳۱)

چون اختیار نیست مرا، در طریق وصل
پس اختصار کردم اینک کلام را
«احمد» صبور باش که ناگه صبا رسد
از بوي گل معطر سازم مشام را

آخوند امید علي «سها» دوستش بود (رک - سها)

از صد سال زیاد زندگي کرد ، و در سال (۱۳۱۷ه) فوت و در هالا دفن شد.

آخوند احمد یک تالیف فارسي بنام "تحفة السلاطین" هم دارد ، که در خاتمه آن کتاب اینطور نوشته است .

"روز شنبه ۱۰ ربیع الاول ۱۲۷۰ه - مصنف احمد بن آخوند عبدالعلیم خلف مرحوم آخوند رحمت الله خلف مرحوم آخوند الله بخش ، متوطن هالا . مدرس خاص سلاطین قدیم"
(ر- ک تکمله ص- ۳۵ و مهران جون موجون ص- ۱۱۰)

(۲) آخوند محمد قاسم بن نعمت الله قریشي هالائي ، (تولد ۱۲۲۱ه ۱۸۰۶ع) سرخیل شعرای فارسي و سندي این دوره بود ، ولي تعجب است که "خلیل" شرح حال او را در "تکمله" جاي نداده است .

آخوند قاسم اشعار زیادي دارد ، در قصیده ید طولی داشت ، و در غزل هم استاد بود ، در عربي ، و اردو نیز گفته او قابل قدر است . دیوان او داراي تمام صنفهاي شعري تاکنون در ذخیرهاي کتب، موجود است . تقریبا هر شماره جریده، "مفرح القلوب" بکلام آخوند مرحوم مزین بوده است . آخوند مرحوم در ابتداي زمان بملازمت حکومت انگلسیه عهده معمولي(منشي) داشت . آخر آنملازمت را ترک کرده بدربار میر علي مراد خان تالپور والي خیرپور (سند) و میر حسن علي‌خان تالپور (حیدرآباد) وابسته شد. از طرف میر علي مراد خان

دو صد روپیه تنخواه داشت و از طرف میر حسن علي خان پنج‌روپیه روزانه به وي داده مي شد خود مي گويد که :

وه که هر ماه پنج روپیه نقد میر صاحب مقررم فرمود

علي هلدالقياس ، از امراي آنزمان ، نيز در صله مدح گوئي مورد انعام مي‌گشت .

آخوند صاحب بتاريخ (۱۸ جنوري ۱۸۸۱ع - ۱۲۹۸ه) رحلت نمود ، و در وطن خويش (هالا) مدفون گشت . مرحوم حاجي امام بخش «خادم» شکارپوري اين قطعه تاريخ در سندي سرود :

افصح الفصحاي قاسم لئي عيان
ٿو روئي هي نيلگون آسمان
جو ٿيو هوندو ميان جو ، مجلسي
تهن کي هوندو اسم انجو ورد جان
شاعرن سيني جو هو جڻ تاج و زيب
ورلي هوندو ثانيش اندر جهان
ويو چڏي فاني سرا کي ڏنهن بقا
رب عطا انکي کري خلد و جنات
جنوريءَ جي اڙوهينءَ منگل جي وار
سال اڙوهن سو اکاسي هو روان
عيسوي ايهو ٿيو ، هجري به ٻڌ
وره پارهن سو اڻانوي ٿو چوان
«خادما» پڙهه فاتحا ۽ مات کر
کين سگهندين تون کري وصفش بيان

(تذکرهٔ لطفي ج ۳ ص ۳۳۱)

"دیوان قاسم" سندي در سال ۱۸۷۵ع (بمقدمه میرزا قلیچ بیگ) چاپ شده است. و دیوان فارسي تا هنوز بچاپ نرسیده است.

انتخاب ذیل از "مسرح القلوب" اینجا درج میکنم:

دوش آن پري ناز چو دامن کشان گذشت
چاکِ جون بجیب دلِ عاشقان گذشت
ما را پیاله پر لب و بگذشت محتسب
نی محتسب، که حادثهٔ ناگهان گذشت
منشین تو غافلانه، که این شرط عقل نیست
رختِ سفر ببند دلا کاروان گذشت
از شه عجب که صله عنایت نشد هنوز
مدحش ز ما چو بر حسب عز و شان گذشت
دارم نظر همیشه بدست عنایتش
وصفش ز کلک ما چو بصد داستان گذشت

هر آنکس که در عشقِ او مبتلا شد
ز گردون گذر کرد شورِ فغانش

جانان ما و جانِ جهان از کمال حسن
جان گفتمش غلط که ز صدجان لکو تراست
پیش رخش چه جلوهٔ ماه است و آفتاب
پیشِ قدش چه پایهٔ سرو و صنوبر است
شوخ است و فتنه پرور و برهم زنِ جهان
آشوب جان و شعبده سنج و ستمگر است

ز آه و نالهٔ «قاسم» یقین شد
که از تاثیر عشق است این علامت

بجز کردن زدن نگذاشت کس را
جناب عشق، را خوش عالمي هست

چو دیدم کز سر شوخي غضبنا کانه مي آید
ز خود رفتم ز چشم فتنه پرتارش حذر کردم
(از مفرح سال ۱۸۷۱ع)

دلا بدامن دنیا مپیچ و رنج مبر
که هیچ هیچ نمي ارزد این کمینه متاع
هزار آه که این پیر زال شوهر کش
بریخت خون هزاران جوان بمکر و فریب

اي واي که هستم بي تو چنان، کز درد و غست هر روز و شبان
شد خون دلم از دیده روان، هر دم بفلک فریاد و فغان
تا دور شدي صنما ز برم، تاریک جهان شد در نظرم
غمگین و حزین و بیخبرم، بیخواب و خور و بیتاب و توان
دیر است که هستم از تو جدا، سرگشته و زار و بي سر و پا
زود آي که سازم بر تو فدا جان را و روم بیرون ز جهان
از خامه چکید این نظم زهي، ساقي تو بیا و بیاور مي
کش نغمه کنند بر بربط و ني، در محفل عشرت نغمه گران
(مفرح سال ۱۸۷۳ع)

تا که خیال چشم یار در دلِ زار میرود
دور جهان بچشم من ، تیره و تار میرود
دست بکار دل بیار ، گرچه مثل ز پاستان
تا برخش نظر کنم دست ز کار میرود
ساقیٔ ما ز می بده ، چند پیاله پی بپی
موسمِ دی قریب شد فصل بهار میرود
عزم برین که درد دل شرح دهم بپیش یار
یار چو آید از درم صبر و قرار میرود
(مفرح سال ۱۸۷۴)

نگارِ جفا ساز الله اکبر عجب عشوه پرداز الله اکبر
بقلم چو آنشوخ برخاست، برخاست ز هر گوشه آواز الله اکبر
(مفرح سال ۱۸۷۵)

ناخدا ترس و جهانسوز و جفا جوي توئي
شوخ پیمان شکن و مست و ستمخوي توئي
جلوه ساز و طرب آغاز و تماشایٔ جهان
گلرخ و یاسمن اندام و سمن بوي توئي
بنگاه و بتکلم بشکر خندهٔ ناز
همه طنز و همه سحر و همه جادوي توئي

دلکش و دلبر و جان پرور و دلدار توئي
هم شکر خنده و خوش خوي و وفادار توئي
سرو رفتار و سمن روي و صنوبر قامت
گل رخ و غنچه لب و بلبل گفتار توئي

مشکل بجهد خود نتواني که حل کني
الا که کار بر کرم حق بهل کني

چرا بجمع زر و سیم ، حیله ساز کنید
ز حرص، رشتهٔ کوته، بخود دراز کنید
چو یار عشوه و ناز و عتاب آغازد
شما فروتني و پستي و نیاز کنید
بهار میرسد، اي مطربان تازه نواي
بباغ نغمهٔ دلچسپ و جان نواز کنید
چو "قاسم" از همه در جز خدا بریده امید
بخلوتي بنشینید و در فراز کنید

آنچه باشد رسیدني ، برسد — سر سوي ازان نگردد کم
آنچه در قسمت تو بنوشتند — نرسد گر چو موبپیچي هم
دور باش از تقربش زنهار — که بود کارهاش جور و ستم
نیست یکسان تمکنش هیهات — کاورد گاه شادي و گه غم
داده در محشرت بکار آید — نه که این جاه و جلوه خیل وخدم
اهل علم و فضائل و دانش — در اهانت ز فقر و فاقه علم
جاهلان را بچار سوي جهان — جابجا فرّو جاه و ناز و نعم

ترک هوس زماله باید — پیوسته ازو کرانه باید
هر کار ته قضا است هر چند — اما سبب و بهانه باید

برفت ماه صیام آنکه عید مي آید
سعادتي است که روز سعید مي آید

ز دست لطف شه خیرپور دیده شود
که تا چه پروش ما، پدید می آید

ممدوح ما شه است که مداح پرور است
ز آنرو مرا همیشه سوی مدحتش سر است
مسکین نواز و منبع احسان و مکرمت
بحر عطا و جود پسندیده گوهر است

نه خرج عید سعید و نه خرج ماه صیام
هر آنقدر که دهد حاجت مرا انجام
امیدوار خوشم من که دولت دلخواه
دهند از ره امداد و شیوهٔ انعام

خوش آن بود که بمن شرح سالیانه دهند
هر آنچه لاغه در افتاده درمیانه دهند
قریب آمده ماه صیام و عید سعید
چه خوش بهانه خوشم گر بدین بهانه دهند

چند بیت از قصیده که در مدح میر محمد حسن علي خان (حیدرآباد) گفته است:

شکار کرده بخیر آمدي مبارکباد
تو از شکار و من از دیدن تو گشتم شاد
ندیده ام چو تو صید افگن قدر انداز
که از تفنگ تو هر تیر بر نشان افتاد

ز بسکه چابک و چالاک وسیت و چهره توئی
زمانه چون تو بوصف چنین ندارد یاد

سر شکار ترا دیده هیچ جانوری
ز تو لکرد سر خود دریغ و پیش نهاد

* * *

من و دعا که بود تا قوام قصر جهاد
سرای دبدبهٔ دولتش قوی بنیاد

بعز و جاه و جلال و وفای عهد مدام
خداش نامور و نامدار گرداناد

* * *

من و توکل و بیفکری از چنین و چنان
که دادم از سر همت سر هوس برباد

ملول گشته ز کارش چه خواهی ای "قاسم"
که چرخ سفله و بد عهد داد خواهد داد

پیوسته ثنای شاه یاد کنیم
دل را بامید عطیه شاد کنیم

رزق امت اگر از خدا معین اما
بر رسم جهانش اجتهاد کنیم

بحمد الله که ره بردم بکویش
ز فیض طالع فرخنده فرجام

شگفت آمد چو گیسو بر رخ افگند
که چون شد اتصال روز با شام

حریفي تند خوئ شوخ سرمست
نگاري خود سر خود زوي خود کام
لديدم همچو وي معشوق هر چند
مرا در عاشقي بگذشت ايام

دابرم برد ز من، جان و دل و صبر و شکیب
بفنون و بفسون و بفسانه بفریب

زمان زمان بسوئ خمرپور مينگرم
امیدوار بلطـــف خـدیو نـاموَرم
برین دو صد روپیه عرض گر قبول شود
ز احتیاج بچندین امید منتظرم
باعتماد که مداح حضرتم ثبت است
سواد موهبتش بر صحیفهٔ نظرم
ببیکسي و بیچارگي در افتادم
هنوز رحمت ممدوح نیست چاره گرم
گر آن مناسب من نیست، خود مناسب تست
ببخش زود که بس عرصه میرود بسرم

وصل او تا در تصور رفت خواندم نوبهار
هجر او هر گه بیاد آمد خزان نامیدمش
(مفرح سال ۱۸۷۶ع)

هر جا ست جلوه اش ، اگرت دیدن آرزو ست
از دیده دور دار ، حجابي که حائل است

روي تو در حیات چراغ نظر مرا
بعد از وفات یاد تو شمع مزار من

هر که در ملک «لار» میماند زیر آسیب آسمان باشد
ور برد در کراچي آب و خورم لطف حق بیش و بیکران باشد

منشي اتم چند متخلص به «صبا» درانوقت وزیر خیرپور بود . در یک قصیده که در طلب دو صد روپیه گفته بود ، قسم یاد خطاب میکند :

اي دبیر نامدار ذوالفنون رفع حاجت از تو میجویم کنون
بسکه اهل فضلي و هم‌پیشه هم کن برفع احتیاج اندیشه ام
در جناب خسرو گردون سریر شهریار محتشم سهر کبیر
عرض کن هنگام فرصت حال ما چون بود حرفت اجابت آشنا
دو صد نقدم اگر آید بدست گردد م دشوار آسا ، هرچه هست

در هاله کندي شاعري دیگر بنام و تخلص «قاسم» و هم از همین خاندان «ساولي» بود ، که قریباً ۵۰ سال قبل از «قاسم» فوق الذکر گذشته بود. چون دیوانش نایاب‌است و ابیات متفرق‌ازان بدست مي آید، از ین سبب دانشمندان سند ، این دو شاعر را یک وجود تصور کرده‌اند. حال آنکه این شاعر جدا بود ، که شرح حال او مختصراً اینطور است .

آخوند محمد قاسم بن آخوند محمود از خاندان معروف آخوندان ساولي بود . تعلیم از پدر بزرگوار خویش حاصل کرد ، (که در نصرپور مدرس جید بود ، و آنجا تا آخر زندگي باین شغل بسر کرد و پس از وفات ـ بعد از ۱۱۷۲ هـ ـ دران قصبه مدفون گشت).

محمد قاسم بعد از وفات پدر، چندین به‌نصرپور، در مدرسه پدر شغل تدریس داشت ، و بعد ازان در تنده میر جام خان اقامت اختیار کرد ، و آنجا مدرسي میکرد. دیوانش در فارسي موجود است ولي‌بسیار نادرالوجود

است . چند بیت که من یافته ام ، اینجا تبرکاً پیش میکنم :

رسیده در جهان ای سرو رفتار! بدانت پنجمین از دور دوار
رخ خجلت ده گل، ای گلندام تو هم با عاشقان بنمای اظهار
روان شو با دل افگاران بگلشن که گل هم گردداز رویت دل افگار
ربا تاج گل و ، ده لاله را داغ ز حسن خود بهر یک کن خبردار
رود اندوه هجران از دل من بستان چون شوم با تو قدح خوار

رحیق کامرانی نوش بادت
"بقاسم" هم عطا کن قدح دو چار

زود ای که در قالب من آید جان باز
جانباز تو ام ، بخش بمن روح روان باز
زلفت چو شب تار ، رخت صبح منور
روزم بشب آمیخت مگر دور زمان باز
زین گونه که "قاسم" بدر دیر نشین است
شاید که کند رحم بر او پیر مغان باز

چهره اش خوبست ، رخسارش علي هذا القیاس
خنده اش نوش است ، و گفتارش علي هذاالقیاس
شکل او دلخواه ، ناز جانفزایش ز این قبیل
صورتش زیبا ، و کردارش علي هذاالقیاس
جلوه اش جادوي ، اوصاف جمالش زین نمط
قامتش نیکو ست ، و رفتارش علي هذاالقیاس
دیدهٔ شوخش ستمگار و جفاکار ست بس
گیسوي خمدار و طرارش علي هذاالقیاس

طبع «قاسم» دلکش و طرز بدیعش دلنواز
نظام او نغزست و اشعارش علی هذاالقیاس

در مدح شهر خویش « هاله کندی » میگوید .

با رب شگفته باد، گلزار هاله کندی
سرسبز و سایه گستر اشجار هاله کندی

پروردگار عالم از لطف بی نهایت
رونق پذیر کرده هر کار هاله کندی

با حرمت محمد و اصحاب و آل پاکش
فضل خدا ست هر دم معمار هاله کندی

چون گل شگفته هردم، باد از نسیم فرحت
با رب ز فضل عامت خوشدار هاله کندی

هر یک بعلم نامی، هر یک بفضل سامی
هر یک عدیل جامی ابرار هاله کندی

از بسکه بیمثال است اندر بلاد گیتی
ورد زبان عالم اذکار هاله کندی

هر کوچه چون گلستان، هر خانه کاخ جنت
از روضهٔ ارم به ، بازار هاله کندی

مرغول مهوشانش هر کس که دید، گفتا
از چین و شام بهتر صد بار هاله کندی

گر جا کنی بجنت، هر دم ز شوق، گوئی
باشد که باز بینم دیدار هاله کندی

در دیده سکندر منشان طبع روشن
آئینه هست هر یک دیوار هاله کندی

تا حشر غم نه بیند ز آفات « قاسما » او
مخدوم نوح باشد سردار هاله کندي

" دیوان قاسم "سروده" ابن "قاسم" شاعر، در ذخیرهٔ کتب تالپوري (حیدرآباد) موجود است، که در اختتام آن این عبارت ثبت است — " بتاریخ ششم شهر رجب المرجب ۱۲۱۲ ه روز یکشنبه. کاتب الحروف فقیر حقیر پر تقصیر محمد تقي، غفر الله الهما و ذنوبهما" — و دیوان مذکور داراي انواع ذیل کلام است:

مدح (۱) صفت مخدوم نوح هاله کندي (۱) مدح پسر خود میان محمد حیات (۱) غزل فارسي (۸۷) غزل اردو (۸).

(مهران جون موجون صـ ۴۵)

قاسم دو فرزند داشت، یک محمد حیات، دیگر محمود، که تاریخ ولادتش، اینطور سروده است:

تاریخ تولدش خرد گفت " محمود زهي ببخت محمود "
(۱۲۲۲)

دربارهٔ محمد حیات میگوید:

حرمت پیر من شه بغداد باد فرزند من صلاح نشان
باد عمرش دراز از فضلش همچو گل، دائما بود خندان
به " محمد حیات " یا ربي دولت بیکران کني ارزان
صالح وقت باد نیکو کار بر سر راه مستقیم روان

قاسم، به حافظ و سعدي، عقیدت میداشت، میگوید:

بهر خدا چشانم ساقي میٔ حقیقت
گاهي ز جام حافظ، گاهي ز جام سعدي

در ساغر دل من ساقي بريز للّه
گاهي ز جام حافظ، گاهي ز جام سعدي

از صدق قلب باشد این راسخ الارادت
گاهي غلام حافظ، گاهي غلام سعدي

اعدا و حاسدانم باشند بسته گردن
گاهي بدام حافظ ، گاهي بدام سعدي

«قاسم» تمام گیرد هر روز فیض معني
گه از کلام حافظ، گه از کلام سعدي

بدیگر جا، توصیف هاله کندي میکند :

شیرین و خوشگواره، هست آب هاله کندي
یادم دهد ز کوثر، کولاب هاله کندي

هر باغ باغ رضوان ، هر یک درخت طوبی
باشد دري ز جنت ، هر باب هاله کندي

یا رب دعاي «قاسم» کن مستجاب هر دم
باشند خوش همیشه ، اصحاب هاله کندي

درباره خود میگوید :

از قرض دارم دل غمین، هستم ز جرم اندوهگین
بر حال زار من ببین، بشنو دعا فریاد رس

خط معافي ده بمن، روزینه کافي ده بمن
هم قلب صافي ده بمن سویم بیا فریاد رس

نامت زهي شافي مرا ، نگه کرم کافي مرا
دولت بده وافي مرا ، یا ذوالغنا فریاد رس

بردارم از افتادگي ، در فرح بخش استادگي
از قرض ده آزادگسي ، ای مستمکا فریاد رس

یک نسخهٔ خطي "دیوان قاسم" که تاریخ کتابت (۹ شوال ۱۲۳۰) دارد ، در ذخیره آقاي صوبراج "فاني" بود . د کتور سدا رنگاني ، در کتاب خود ، ازو استفاده کرده است .

—:o:—

۵۶ ـ غني

غني تخلص فرزند مکان ارجمند عنوان ، میان عبدالغني ، بن مرحوم میان محمد غوث، بن مغفور میان محمد حسین، بن مبرور میان محمد صابر ، بن غفران مآثر میان محمد ناصر که جد مادري "عالي حضرت" جد امجد جامع اوراق است. سلیقه خوب و ذهن مرغوب داشت، اصلاح سخن از فقیر میگرفت. و لیکن، بسرعت این امر را در گذاشت، و بجلدي والد ماجدش انتقال ورزید، و بار بر سرش رسید. چند ابیات و چند تاریخ گفت ماحضر طبع برقم مي در آید . منه :

حسن تو بگو که دیده باشد
هر کس صفتش شنیده باشد

و در تاریخ انتقال پُرملال میر احسن الله ، بن علامه زمان ختم سالکان میر حسین علي، بن مرحوم میر پیار علي (۱) ، بن کرامت نشان خوارق عنوان میر سید حسین علي، بن رضوان

مکان الملقب به " میر کلان " میر احسن الله (قدس الله تعالیٰ اسرارهم) که بتاریخ سیزدهم محرم شب شنبه وقت اول عشا وقوع یافته، چنین گفته و خوب رفته :

اوّل — " اجل آمده دریغا " (۱۳۰۰ھ)

ثانی — " بر دل احباب داغ آمد " (۱۳۰۰ھ)

بگفت یک هزار و سه صد سال است .

---

(۱) ر ک ـ عنوان " خلیل " و عنوان " علی " و نقشهٔ گورستان نقشبندی

---:o:---

۵۷ ـ فدوي

فدوي، تخلص سيادت‌مآب نجابت انتساب مير سيد امام بخش رضوي مهدويست (۱). طبع رسا داشت اما اكثر بكلام سندي مائل شد، و در كلام سندي داستانها دارد ـ از مراثي و مناقب. احياناً بفارسي كلام نيز ميپرداخت.

روزي فقير درين باب ترغيب داد، گفت چنانكه دل‌ميخواهد نميشود فلاجرم راغب نميشوم. منه:

من از طفلي ز استادِ دبستان — گرفتم درسِ ديوانِ محبت
مسلم ساخته تعليم ما را — سراسر جمله اركانِ محبت
مرا هر لحظه يوسف ياد بر دل — چو يعقوبم‌به كنعانِ محبت
چو مجنونم بعشقِ حسن ليلي — پسنديدم بيابانِ محبت
سرم شد خاك راهِ آن جوانمرد — كه پا انداز ميدانِ محبت
يكم اي "فدوي" از دلفگاران — فداي جان نثارانِ محبت

---

(۱) "فدوي" استاد سيد "مرتضائي" تتوي بود، و بقول سيد موصوف چند ديوان دارد. "فدوي" يک دو سال بيشتر از سال ۱۳۰۸ ه ازين دار رحلت كرد. (يوسف زليخا مرتضائي). در بياض "گدا"

این بیت قدوی ثبت است .

گدا هستم غلام بوترابی سرم خاک پو کوی تو باشم
سپهر کی شود روزی که مارا مگردن طوق بازوی تو باشد

—— :o: ——

۵۸- فضل

فضل ، تخلص علامه زمان مهر دوران ، عمدة المتورعین مرجع السالکین، مخدوم فضل الله ساکن پاتره عرف پاٹ است ، (قریب سیوستان) . در طریق نقشبندیه اشتغال داشتند ، و باعتقاد قطب الاقطاب سیدنا مخدوم لعل شهباز قلندر حسینی جعفری مروندی سیوستانی علم برافراشتند . شجرهٔ ایشان بحضرت شیخ المشائخ شیخ شهاب الدین عمر صدیقی سهروردی میرسد . مدفن آنحضرت ، پاتره مسکن ایشان است . تاریخ انتقال بهم نرسید (۱) . منه :

ساقی بیار جام شراب قلندری
کز مستیش ز هستی عالم شوم بری
گر جرعهٔ ز جام قلندر کسی کشد
بر جام جم همیشه تواند تونگری
دریای هر چهار طریقت بموج موج
هستند بهره یاب ازین کاسه کوثری
زین شیشهٔ شراب شود جمله جرعه نوش
چشتی و نقشبند و شهابی و قادری

این کاسهٔ قلندر خورشید خاور است
رقاص زهره وار بر آن زهره مشتري
هر کس که جرعه نوش شد از جامِ معرفت
لب بسته کرد چون دهنِ شیشهٔ پري
هر بوالهوس بجرعهٔ این جام کي رسد
شد جام لعل فام چو کبریتِ احمري
با رب ترا بدُرد کشان رحم "واسع" است
با "فضلِ" خویش کن سوي این جام رهبري

معلوم باد که مصرع اول این غزل ، از والدِ ماجد ایشان مخدوم عبدالواسع است . که براي طرح غزل ، بفرزند ارجمند خویش مخدوم فضل الله صاحب دادند . منه :

مشتاقم از براي لقاي تو یا رسول
جانم فداي باد بپاي تو یا رسول
گُل تازه تر بباغ بود از نسیمِ صبح
دل تازه از شمیمِ هواي تو یا رسول
خوبانِ عهد ما چو وفا را قضاي داد
جان بست عقد عهدِ وفاي تو یا رسول
تن گرچه بند قسمتِ آب و خوراست لیک
جان معتکف بکُنجِ فضاي تو یا رسول
امید آن چنان که بروزِ حساب باد
"فضلِ" الله تحت لواي تو یا رسول

(۱) تاریخ وفاتش راقم الحروف را نیز معلوم نشد، از بیاض مولانا دین محمد "وفائي" مرحوم ظاهر میشود که مخدوم مذکور معاصر خواجه محمد سعید لنواري واله (۱۲۶۳-۱۳۲۴ھ رک - تحت "سعید") بود، و مابین این دو دانشمند مذاکرها در بعض مسائل مذهبي شده بود.

---:o:---

۵۹- فضل

فضل، تخلص جناب کمالات مآب خوارق انتساب حضرت شاه فضل الله صاحب سرهندي مجددي (۱) است. "عمدة المقالات" در (۲) تشریح حالات حضرت قیوم جهان (۳) (حدیده مرقد، قدس سره) از تصانیف آنحضرت است. اغلب که صاحب "دیوان" باشند. فقیر را از کلام آنحضرت یک فرد یاد است.

فضل از سند مجو آب و هوایٔ کابل
فرحتِ باغِ جنان ز آتشِ نیران مطلب (۴)

---

(۱) شاه فضل الله (تولد ۱۱۸۴ - وفات ۱۲۳۸- مدفن قندهار) بن شاه غلام نبي (متوفي جمادي الثاني ۱۲۲۶ھ - مدفن قندهار) بن شاه غلام حسن (متوفي ۱۲۰۴ - مدفن پشاور) بن شاه غلام محمد (متوفي شب غره شوال ۱۱۷۷ھ - مدفن پشاور) بن قطب الاقطاب غلام محمد معصوم (متوفي ۵ ذیحجه ۱۱۶۱ھ) بن شاه محمد صبغة الله قیوم جهان (تولد ۱۱ ربیع الثاني ۱۰۳۳ - وفات جمعه ۹ ربیع الثاني ۱۱۲۲ھ) بن خواجه محمد معصوم (عروة الوثقی) بن حضرت مجدد الف ثاني.

(۲) عمدة المقامات در شرح حال مرشد خود، حضرت قیوم جهان شاه صفي الله (تولد ۴ ذیقعد ۱۱۵۶ - وفات ۶ ذیقعد ۱۲۱۲- مدفن حدیده)

بن شاه غلام محمد معصوم، بن شاه صبغة الله ، بن خواجه محمد معصوم (عروة الوثقي) ، بن حضرت مجدد الف ثاني ، (رک ـ تکمله تحت "صفي") بوشنه . سال آغاز کتاب از فقره "برضي الله عنک به" ظاهر میشود و سال اختتام کتاب از "قد بعمدة لمقامات" استخراج میشود

این کتاب را حضرت خواجه محمد حسن جان (تولد ۱۲۷۸ـ وفات ۱۳۶۵ ه) بن خواجه عبدالرحمٰن (ولادت ۱۲۴۴ـ وفات جمعه ۲ ذیقعد ۱۳۱۵ ه) بن شاه عبدالقیوم (تولد ۱۲۲۰ـ وفات ۱۲۷۱ ه) بن شاه فضل الله مذکور ، در سال ۱۳۵۵ ه از لاهور چاپ کرده است . این کتاب داراي صفحه ۵۴۴ است .

(۳) خواجه صفي الله قیوم جهان متخلص به "صفي" (رک تکملة تحت "صفي") هشت پسر داشت ، شاه ولي الله (متوفي ۱۲۳۱) ، قدرة الله ، کرامة الله ، امین الله (شاعر و صاحب دیوان بود) ، ذکر الله ، ظهور الله ، مطیع الله ، و عبدالباقي .

عبدالباقي متخلص به "باقي" شاعر بود (رک تکمله تحت "باقي") پسرش محمد عمر "عمر" نیز شاعر بود (رک ـ تکمله تحت "عمر") محمد عمر بنام ناصر الدین پسری داشت که تخلص "جانان" مي کرد (رک تکمله تحت "جانان") ،

از "عمدة المقامات" ظاهر میشود که خواجه "صفي" پنج کتاب تصنیف کرد ـ

۱ـ مخزن الانوار صفي احمد في کشف اسرار المجددي (۱۱۹۸ ه)
۲ـ آداب الارشاد معروف به معدن الاسرار (۱۱۷۶ ه)
۳ـ چهار جوي (منظوم)
۴ـ دیوان فارسي
۵ـ بیاض قصائد

(۴) الٰهي از کرم گویاي مدحش کن زبانم را
بفضل و رحمتت شایان قربش کن بیانم را

ز جام بادهٔ شوقش چنانم از خودی برهان
نیابد هیچ جا کس همچو خاکا آشیانم را

بر اوج نعت پروازی عطا کن بین پروازی
که در جولان توصیفش نگیرد کس عنانم را

ز نور اقدس مدح و ثنای شاه او ادنی
بزیر چرخ تابان کن چو خورشید این بیانم را

به توصیف شهنشاه دو عالم احمد مرسل
سروری سینه ام را بخش و شیرین کن زبانم را

چنان محو جمالش کن که در خود گم کنم خود را
شوم معدوم در هستی نیابد کس نشانم را

دل از من برد "فضل" این مصرع "صادق" که گوید
خداوندا بکن گویا بنعت او زبانم را

ای شهنشاه قمر طلعت و الشمس لقا
مظهر سرّ ازل مطلع انوار خدا

سرور جمع رسل بادشه کون و مکان
خسرو اهل بصر مالک املاک بقا

کرده اظهار ربوبیت خود بهر تو، حق
گل بستان جنان بلبل لولاک نوا

طاق ابروی تو محراب دعای خلق است
چشم حق بین ترا سرمه ز مازاغ و طغی

مقدمت سجده گه عالمیان قدس است
گرد نعلین تو کحل بصر اهل صفا

خال مشکین تو زیب شب قدر است یقین
طرهٔ جعد قمر سایه والشمل نما

تو بدین قامت موزون چو خرامی بجنان
نخل طوبی بتواضع لهدت سر برپا

حد نعت تو ز ادراک بشر مستغنی است
همه فرقان مجید است ترا مدح و ثنا

کلک صنعت نکشیدست بدیباي وجود
چون تو نقشي عجبي خوب لطیف و زیبا

خوابت ازحد بشد و خلق جهان منتظر اند
قد بر افراز ز آرامگه خود برآ

با لبي هست امیدم که بفضل از کرمت
رخ زیبائ قمر طلعت خود را بنما

بجناب شاه یثرب ببر اي صبا سلامم
بطریفهٔ که داني برسان به وي سلامم

که ز هجرت اي دلآرا شده ام خراب و محزون
ز کرم میٔ وصالت ، برسان که تلخ کامم

بکمال لطف عامت سوئ من اگر خرامي
که ز مقدمت منور بشود چو صبح شامم

ز شمیم مشک مویت شده ام بسي پریشان
چه شود اگر معطر بکني ازان مشامم

اگرم بلطف گوئي که تو عاشقي یقین «فضل»
دگرم بدل تمنا نبود که برد نامم

رفتم ز کویت، میبرم درد فراقت زاد خود
دارم بهمره قافله از ناله و فریاد خود
کردم بکویت سالها با شور و فغان نالها
ظالم بگوشت نامده، از داد من بیداد خود
معمورهٔ جان و تنت دادي بطوفان سرشک
اي دل بگو آخر چرا کردي خراب آباد خود
بلبل بگلشن درمیان قمري‌ست خوش در بوستان
من‌ماندم و غم درمیان، هر یک بشغل شادخود
جز در بني لیلی مرو گر سر رود بیهمشو
باشد که از گرد رهش روزي بگیري‌داد خود
دل زخم عشقش یافته با داغ غم کم ساخته
مخراش ناصح ریش جان، زین‌بیمحل فریادخود
"فضلا" همین بس خون بها مقتول جانان کشته را
کارد چو بروي بگذرد از کشتنش در یاد خود

کردم اگر ز جان، تن خود را فداي دل
افشانده ام نثار مقدم بهاي دل
رو، پشت پایه تخت اقالیم سبع زن
گر یافتي گدائي دولت سراي دل
عالم شنیده نعرهٔ لبیک عبدیش
نشنیده‌اي تو نعرهٔ یا ربناي دل

بيني نهان عيان و نگوئي عيان نهان
واقف اگر شوي ز تهِ پردهاي دل

آخر چرا بشيشهٔ گردون نمي رسد
سنگِ ندا ز دامنِ کوهِ صداي دل

مرآت دل ز زنگِ حوادث مکدر است
«فضل» از دوام ذکر خدا کن جلاي دل

تن را رساند در ختن چين زلف يار
آهوي جان شده بلد نقش پاي دل

بنشين بمحمل دل و هر دم بعرش باز
طي ميشود زمان و مکان زير پاي دل

تير دعا چو بر هدف جان شگفت گل
خندان ازانست غنچهٔ پيکان نماي دل

دانستهٔ که دل حرم کبرياست «فضل»
بيرون ميا براي خدا ، از سراي دل

۶۰ــ فقير

فقير ، تخلص جان فداي اهل سلوک و در قربانيان اصحاب معرفت مسلوک ، قاضي علي محمد (۱) بن قاضي محمد يحيى سابق الذکر است . برادر اعياني قاضي غلام علي موصوف ميباشد . سابقهٔ شعريه از برادر خود هم تيز دارد ، اما اين خيال را

فروگذاشت اصلاح سخن از فقیر میگرفت، و قدری از "در مختار" فقه و "سراجي" ترکه نیز از فقیر درس گرفته ، در فقه مهارت دارد لا سیما در فرائض و ترکه ، و در تاریخ گوئي ماهر و درین فن میان همجنسان ظاهر ، متکئ وساده مسند فضا، در پالکي نشینان (۲) جلوه آرا ست ، منه :

اي بنقد دل خریدارت نه من، صد همچو من
جان فروش حسن بازارت نه من، صد همچو من
کشتهٔ تیر نگاه و تیغ ابرویت بسي
دردمند چشم بیمارت نه من، صد همچو من
من نه تنها چشم بر راهم ز شوق مقدمت
جان بلب مشتاق دیدارت نه من، صد همچو من

خال آن رخسار خوش مي آیدم
نافهٔ تاتار خوش مي آیدم
کي بگلشن خاطرم گیرد قرار
کوچهٔ دلدار خوش مي آیدم
سینهٔ من لاله زار از داغها ست
سیر این گلزار خوش مي آیدم
چون کشم کحل الجواهر را بچشم
خاکپاي یار خوش مي آیدم
بهر دیدارش چو "حضرت" اي "فقیر"
رخنهٔ دیوار خوش مي آیدم

در بدل تخلص فقیر کاتب ، از رعایت قانون ادب ، لفظ حضرت آرد . اي واي ! من کجا و این آداب از کجا؟ مگر بهار توجه حضرت نقشبندي صاحب است که خارستان را در نظر یاران گلستان مینماید . و لنعم ما قیل ز آنروي که :

بندهٔ تو خوانند مرا (؟) بر مردمکِ دیده نشانند مرا
این از کرم و لطفِ شما میباشد ورنه چه کسم، خلق چه دانند مرا

منه :

جز عداوت بجهان آه دگر چیزي نیست
اندرین دور بجز فتنه و شر چیزي نیست
نیست امید که از همنفسان نفع رسد
حاصل از اهلِ جهان غیر ضرر چیزي نیست
واي زین زهد و ریاضات جناب زاهد
همه تزویر و ریاهست دگر چیزي نیست
عیبِ رندان مکن اي زاهد خود بین که ترا
از حظوظ مي و میخانه خبر چیزي نیست
نیست اندیشه ز پا لغزِ صراطم هرگز
دستگیرم چو رسول است خطر چیزي نیست
آزمودم که بجا گفت "فقیرا" "واقف"
از غمِ دورئ احباب بتر چیزي نیست

---

(۱) قاضي علي محمد ثاني، بعد از انتقال پدر خود قاضي محمد یحیی ثالث (متوفي ۱۲۵۸ھ) در سال ۱۲۵۹ھ بمنصب قضاي بلده (تته) فائز شد . و در سال ۱۳۰۶ھ بتاریخ سیوم ماه رمضان ازین جهان رحلت

کرد . مخدوم "خلیل" صاحب تکمله این تاریخها سرود :

دریغا که برد از صف دوستان — نکو نام ، نیکی منش را اجل
کسی کز وداعش به تهتها شده — بنای شریف شرف را خلل
بفقرا عقیدت صفت بیدریغ — بامرا هم آئین و شد هم امل
مرا بود بازوی قوت بجان — مرا تقویت بود در هر عمل
ز هاتف چو جستم سن رحلتش — بگفتا "جنی در بهشتش محل"

۱۳۰۶

چو قاضی رفت زین عالم ، خدا کرد
بغفران همدمش از فضل مکتوم
بسالش از سر اعزاز هاتف
بگوشم گفت — "قاضی مالده مرحوم"

چو قاضی در گذشت از دار دنیا — بوضع عبرت آمد انتقالش
بخلدی هاتفم گفتا "خلیلا" — بگوقیل — ادخل الجنه — بسالش

۴۷

پسرش بنام قاضی محمد یحیی (رابع) لمعروف به غلام رسول در حیات پدر بتاریخ ۲۵ ربیع الثانی بروز اربع بعد الزوال ۱۳۰۲ ه ازین جهان در گذشت . بر واقعه‌اش مخدوم "خلیل" این تاریخها سروده است :

غلام رسولم چو زین دار رفت — ز عین الم گریه زار رفت
بفرمود سالش دل غم سرشت — "مکین محال قصور بهشت"

بسال رحلت او عقل یمن آل بتول
بگفت «شد بجنان بی سقط غلام رسول»

تاریخ وداعش بچنین وضع بگوشم
«گردیده بهشتی بمقر» گفت سروشم

میان بلال ساکن لنواری این تاریخ گفت:

چون آن مرغوب دل محبوب چون جان
بهار عمر او گردیده پژمان
گل خندان شاخ عمر او را
خزان فوت کرده برگریزان
بیاد نوجوانی و جمالش
حزین شد والد او، غم حیران
رخ او کو بفضل الله ناجی مت
ز درد سوز او شد جان بریان
عزیزان از غمش جان چاک گشتند
محبان از فراقش سینه ریشان
همه یاران و خویش از فرقت او
غمین گشتند محزون و پریشان
رسیده وقت یاران غم هجر
شدند این دیدها چون ابر نیسان
نفان زین حادثه جانکاه دلسوز
شد از وی پیر و برنا ناله سازان
ندای وای ویلا خاست زین غم
رسیده بر سر گردون گردان

هزاران نوحه و هیهات هیهات
نموده جان من از جوش هجران
کسي شد از فراق او جگر ریش
کسي از درد هجرش گشت بیجان
دل محزون من از فرط حزنش
ز تاریخ وفاتش گشت پرسان
که ناگه هاتفم از غیب فرمود
"شده ماواي آن خلد برین خوان"
(۱۳۰۲ه)

در همین سال پسر غلام رسول بنام محمد حسین هم ازین جهان (بتاریخ ۷ ذیحجه ۱۳۰۲) رفت و مخدوم "خلیل" در تاریخ سرود:

اي واي که محمد حسینم
در کلبهٔ غم ز حزن بنشاند
در ماتم این نجیب فرزند
کس مرثیه کس دریغ بر خواند
بهر سن انتقال این پور
چون فکر حزین من، فرس راند
دل آه کشیده گفت لوگل
پژمرده ز بي شکفتگي ماند

دست اجل نهال فنایش چو بر نشاند
صبر از دل و قرار ز جان در زمان ستاند

اندر زبان این جگر افشار تعزیت
از فرط گریه آه که در دیدنم نماند

در مادهٔ سن سفر این پسر نجیب
طبع الم بجان حزینم سخن چو راند
بی حال بود بی سر حرفش برمز گفت

۸

خادم به پیش آل محمد حسین ماند

این فرزند در همین سال زائیده بود ، و بعد از هفت ماه فوت شد و مخدوم خلیل بر تولدش اینطور اظهار خوشنودی کرد

بحمد الله آمد محمد حسین بهار خزانها ز اعطاف حق
بسال ولودش خرد گفت دوش که «زیبا گل باغ اعطاف حق»

گردیده از ولادت او سینه باغ باغ
دل گفت سال او بکش از «مرهمی بداغ»

شکر کز لطف و کرم بخشید حق پور سعید
آنکه شد نامش محمد با حسین اندر مقال
مرحبا دل حبذا روحم خرد فرمود زه
جان مبارک هاتفم گفته هنسی از بهر سال(؟)
چونکه تاریخ ولودش جستم از عقل و خرد
زین نسق الفاظم آمد از یمین و از شمال

بهار خورمی آمد چو در باغ طرب بلبل
۱۰۶۴ ۱۲۱۴
بجز خار گریه از شاخ امیدی گلی چیدم
۱۰۳۶ ۶۰

(۱۳۰۲ = ۶۰ + ۱۲۴۲ = ۱۰۳۶ − ۲۲۷۸ = ۱۲۱۴ + ۱۰۶۴)

برادرش قاضي غلام علي "جعفري" (رک ـ تحت جعفري صـ۱۱۲) نیز در زندگي قاضي علي محمد (۳ جمادي الاول ۱۳۰۳ھ) این جهان را بدرود کرد . بر واقعه ش مخدوم "خلیل" گفته است :

افسوس که از معرکه احباب بدر رفت
آن شخص که عبرت اثر عبرت او است
در شغل وظائف همه دم شاغل و قائم
در کار تلاوت شدن از سیرت او است
دیندار خرد پرور و خائف متهجد
حق گوئي هر کس بجهان طینت او است
تاریخ وفاتش چو بجستم ز خرد گفت
"این واقعهٔ سخت" سن رحلت او است
(۱۳۰۳ھ)

کرد چون قاضي غلام علي — معدن خُلق در خفي و جلي
رحلت از خانهٔ فنا دنیا — شافعش گشت هر نبي و ولي
لیک از فرقتش غمین احباب — وا دریغ از نوشتهٔ ازلي
روح او را ست جاي در جنت — مرقدش را مقام در "علیین"
هر کسي وقت رحلتش گفتا — اي غلام علي ! تو بي بدلي
سال نقلش چو از خرد جستم — در تامل فتاد فکر ملي
دل ز بیان سر کشید گفت آندم — "واي صد آه از غلام علي"

۱۳۰۳ھ

۳

چو از سروش شدم سال نقل او پرسان
به دید گفت غلام علي بگو بجهان

غلام علي در جنان ها بود (۱۳۰۳ ه)

چون از اولاد و با از برادران او کسي نمانده بود، بعد از رحلت قاضي علي محمد ، قضاي تته ببرادر زاده اش قاضي فضل الله بن محمد محفوظ (ثاني) رسيد . قاضي محمد محفوظ هم در سال ۱۲۹۲ ه (بتاريخ ۹ ماه رجب، شب اربع وقت اول مغرب) ازين جهان رحلت نمود که بر واقعه اش مخدوم « خليل » گفته است :

در رحلت او بي سر انديشه، سروشم
گفتا — بجنان نزد محمد محفوظ
(۱۲۹۲ ه)

سالش بسر دردم - داغ جگر و جان - گفت (۱۲۹۲ ه)

بعد از قاضي فضل الله پسرش قاضي محمد يحيي (خ.س) که تا کنون بقيد حيات است، بمنصب قضا فائز شد . قاضي محمد يحيي در سال ۱۳۱۴ ه بدين جهان آمد، و مخدوم خليل گفت که :

بتاريخ واودش گفت هاتف بگو - « باعمد بفضل الله، يحيي »
۱۳۱۴ ه

و بر دعوت عقيقه اش گفت :

اي آنکه وصف خُلق تو در پيش خاص و عام
هر کس بمجد و جاه تو خوش مدح خوش کلام
در مجلس عقيقهٔ فرزند ارجمند
تشريف آر تا شودم بزم بر نظام

مخدوم « خليل » و اين خاندان باهم روابط دوستانه و مراسم

محبت داشتند و افراد این خاندان بمخدوم خلیل عقیدت داشتند، بدین وجه غلام علي " جعفري " و علي محمد " فقير " در اشعار خود خليل را بجاي تخلصش بلفظ " حضرت " ياد كرده اند . در بياض خويش هر جا كه نام خليل آمده است، قاضي علي محمد " فقير " بالفاظ " حضرت مرشدنا و مولانا جناب مخدوم المعظم بارگاه سبحاني المسمي بحضرت " خليل " الرحمن دام بركاتهم " ياد ميكند "ران ظاهر است كه حضرت خليل مرشد و نيز در شعر استاد "فقير" و "جعفري" بود . و خليل بسيار تاريخهاي تونند و وفات در بارهٔ افراد اين خاندان گفته است . مثلا بر وفات اهليه ثالث قاضي علي محمد " فقير " اين تاريخ سروده است :

سالِ نقلش در دلم زينسان گذشت

از جلي لطفِ حق مرحومه گشت (۱۲۹۷ھ)

بر واقعه رحلت همشيره قاضي صاحب موصوف تحت اين عنوان تاريخ سروده است — " تاريخ ارتحال جواهر مثال، عفت آرا مسمات خيرالنساء همشيره قاضي علي محمد مرحوم كه بتاريخ هژدهم ماه رمضان شريف ۱۳۱۶ھ واقع گرديد . (رحمها ربها) ".

آن عفيفه چون ازين دارِ فنا

رفت جايش جنت الماوي شده

سال تاريخش بجستم از سروش

گفت در گوشم — " بهشتش جا شده"

(۱۳۱۶ھ)

ز بي روي انديشه سالِ وفاتش

بگفتا خرد - " نزد خير النساء شد "

عفت آئین، عصمت الماوي چو زین جا در گذشت
من بدل گفتم توان گردید در سنّ° واصفش
دل بگفتا جهد در سالش مکن خاموش باش
که خطابش از سروش آمد خوش آئین کاشفش
نفس او چون همرو راهِ هدایت شد بجان
گفت "جداً" ارحمي راضيه ابداً" — هاتفش
حرف هاتف چون شمردم دال بر تاریخ گشت
هر که بشمارد شود تحقیق طبعش واقفش
۱ ۲ ۳

د هژده رمضان ۱۳۱۶ ه

بر وفات سوان غلام محمد بن قاضي عبدالرحیم مرحوم، که بعمر(۲۵) سالگي بتاریخ ۱۳ ذوالقعده ۱۳۰۳ ه (روز خمیس وقت یک نیم پاس روز) در گذشت، مرحوم " خلیل " تاریخ گفته است .

همان عبدالکریم بن قاضي عبدالرحیم بتاریخ ۲۳ جمادي الاولي ۱۳۰۷ ه (شب خمیس بوقت ۱۲ کلاک نیم شب) رحلت کرد، مرحوم "خلیل" این تاریخ سرود :

از عقل سن نقل چو جستم بخطاب
فرمود — له غفر بلا وجه حساب
(۱۳۰۷ ه)

قاضي عبدالرحیم خود در سال ۱۲۹۲ ازین جهان رفته بود ، که بر وفاتش قاضي علي محمد " فقیر " این قطعه تاریخ گفت :

آه واویلا دریغا کرد رحلت زین جهان
قاضي قضات عصر و شمس علمایِ° زمان

ثانئ نعمان ولت و آفتاب اوج دين
حضرت عبدالرحيم آن حامي دين متين
آن رئيس زمرهٔ علماء دهر و ذي وقار
بود در عالم علم كالشمس في نصف النهار
كي شود شرح غم فوتش كه بر عالم نشست
شور در ارض و سما شد، هي ستون دين شكست
گو « فقيرا » سال نقل آن شريعت پائگاه
« شد زوال مهر علم و ملت و دين هاي آه »
(۱۲۹۲ ه)

سال نقلش را بصد افسوس زاري اي «فقير»
گفت دل — نعمان ثاني شد ز دهر »(؟)
(۱۲۹۲ ه)

قاضي علي محمد « فقير » ديوان خود را ترتيب داده بود، ولي اكنون دستياب نيست، يک بياض كه بخط خودش است، در ذخيره راقم موجود است، اشعار ذيل ازان انتخاب شده است :

ميل شمشاد و صنوبر چون كنم
قامت دلدار خوش مي آيدم
يک جفايت را شكايت كي كنم
از تو صد آزار خوش مي آيدم

ناصحا اين همه بي سود نصيحت تا چند
حرف بيهوده مزن زانكه اثر چيزي نيست

درین بیاض زیاد تر تاریخهای سروده ایشانست، اینجا چند درج میکنم .

تاریخ وفات میرزا مخلص علی مالک

مطبع مفرح القلوب کراچی

میرزا مخلص علی مولی کرد رحلت ز عالم فانی
آنکه او بود عمدهٔ فصحا فیضیِ وقت بهدل ثانی
لاظم نظم قدوهٔ شعرا همسر انوری و خاقانی
بمذاق سخن نداشت نظیر بود یکتا فن سخندانی
گفت هاتف " فقیر " تاریخش " شده از دهر آه خاقانی "
(۱۲۹۳ھ)

باز سال وفات او " بفقیر " گفت دل " آه شوکتِ ثانی "
۱۲۹۳ھ

(رک ـ تحت "مخلص")

" تاریخ رحلت اخوی محمد محفوظ که ناگاه بتقدیر جل جلاله، بتاریخ نهم شهر رجب المرجب سنه ۱۲۹۲ھ عندالمغرب بر باب درگاه فیض بارگاه فلک اشتباه حضرت مرشد مطلق مرشدنا الملقب بنورالحق جناب مخدوم ابوالقاسم نقشبندي (قدس سرهم و افاض علینا فیوضاتهم) سبب ضرب لکد مادیان اسب شربت شهادت چشیده " .

شد ازین دهر چو ناگاه محمد محفوظ
آه سوز غم او مرغ دلم کرد کباب
مینویسد قلم آه من اینواقعه را
از دوات عجبي سرخيْ خوناب کتاب

واي زين ماتم جانكاه چه بر ما بگذشت
دل و جان مضطرب افتاد و جگر شد خوناب

پشت من كرد دوتا بار فراقش افسوس
اندرن درد شدم پير . گذشتم ز شباب

حال اين حادثهٔ هوش ربا چون گويم
كي شود شرح بيك باب كه خواهد صد باب

سال اين ماتم جانسوز « فقيرا » بنويس
« واي زين سوز نهان طير دلم گشت كباب » ۱۲۹۲ ه

غلام علي از درد فراقش دلريش
گشت خون دلش از چشم روان چون سيلاب

باز پي روي حساب از فلكم مژده رسيد
« يافته جاي بفردوس ز رب الارباب »
(۱۲۹۲ ه)

(تاريخ خليل قبلاً مذكور گرديد)

تاريخ رحلت مير سيد صابر علي شاه شكر اللهي

زبدهٔ خسالدان مصطفوي قدوهٔ دودمان مرتضوي
منبع الفضل مجمع الحسنات بود سر سبد جملهٔ سادات
صاحب فضل و مجد عاليجاه نيست مثلش درين زمان اي آه
مسند آرايِ «قانع و «سائل» ذي ..... بفضل او قائل
مير صابر علي خجسته صفات كرد رحلت ازينجهان هيهات

بهر سالش « فقیر » بود حزین گفت پیر خرد مشو غمگین

تا که این مژده ام رسید ز غیب

یافت خلد برین مکان بی ریب (۱۲۸۶ھ)

(رک ـ «صابر» و « مائل »

تاریخ انتقال محمد حسین خان صاحب

والد ماجد مرزا احمد علی صاحب

هزار ناله ز بیداد چرخ و صد حسرت

که کرد نقل ازین دهر خان ذی حشمت

بلند مرتبه عالی همم معلی جاه

جناب خان محمد حسین حق آگاه

ز فرقتش همه احباب را ز بار الم

مثال الف قد راست گشت چون نون خم

فقیر سال وفاتش چو از خرد پرسید

رسید از جهت فوق این خطاب سعید

ملک بگفت که بی روی التظار بخوان

« شده ز جاه محمد حسین خان بجنان »

(۱۳۰۱ھ)

(رک تحت « احمد » صـ ۲۳)

تاریخ انتقال مرزا محمد شفیع مهتمم اخبار مفرح القلوب ۷ ماه شوال ـ

وا حسرتا دریغ ز بیداد آسمان

پیر و جوان ز فرط غم آزرده شد بجان

ذی‌مجد ذي تجمل ذي جاه ذي عطا
خوش خلق میرزای محمد شفیع خان

آن قدوهٔ اماثل و اعیان نامور
مجموعهٔ فضائل پسندیدهٔ هنر

دیده سفر ز عالم گیتي چو اختیار
گردید شوق حشر بر احباب آشکار

درسمد این " فقیر " چو تاریخ نقل آن
بشنید این حکایت آنم ز آسمان

جوانی بمال واقعه آن مجد پائگاه
"شد اسوهٔ اماثل و اعیان دهر آه " ۱۳۰۰ ه

(رک ـ تحت مخلص)

" تاریخ تولد برخوردار کامگار راحت جان ارجمندي میان غلام‌رسول طول‌عمره که باسم قبله گاهي محمد یحیی عرف غلام رسول موسوم است . ۲۲ شعبان روز شنبه وقت ظهر تولد شده " .

هزاران شکر از الطاف ایزد
کرامت کرد ما را پور امجد

بحمد الله که او باشد مسمي
محمد کو مقارن شد به یحیی

نهادم نیز اندر عرف نامش
بدرگاه رسول الله غلامش

الهي از طفيل اين غلامي
نصيبش كن بعالم نيك نامي
بعز و بخت اقبال بلندش
بكن از عمر طبعي بهره‌مندش
بسلك همسران باشد معظم
بود ذي فضل ذي جاه و مكرم
سر افرازي كند حاصل بدينا
شود رزقش سعادتهاي عقبى
منور كن خدايا خانه‌اش زود
بنور مشعل فرزند مسعود
ز نسلش دودمانم دار قائم
كه نسلاً بعد نسل باد دائم
بكن مقبول يا رب اين دعا را
بمن حضرت يسين له

" فقيرا " سال اين مولود مسعود
" مبارك بخت بادا " عقل فرمود (۱۲۷۳ھ)

ذكر ميان غلام رسول در بالا گذشته است، افسوس كه دعاهاي پدر مقبول نشد، ميان غلام رسول در سال ۱۳۰۲ھ پدر را داغ مفارقت بر دل نهاد، و پسرش محمد حسين هشت ماه بعد از ولادت در همين سال فوت شد. و نسل قاضي علي محمد قطع شد.

شخصي بنام داتو، كه بقول حضرت فقير " رافضي " بود، در سال ۱۲۸۷ھ مرد، "فقير" بر اين واقعه اين تاريخ دلچسپ گفت:

چون بصد خواری و ذلت روسیاه و شرمسار
شد ز دنیا رافضی سیه پوشی نابکار
نام آن بدنام "داتو" مبغض شیخین بود
دین آن بیدین بوده سب* اصحاب کبار
بهر سال فوت آن مفهور اصحاب رسول
با هزاران قهر حق گفته خرد ای ذی وقار
کن سر گز را بکوشش بی سر اندیشه*
"رافضی ببدین بد انجام"- تاریخش نگار
(۱۲۸۷ھ)
یار بی روی* مظنه از سر بغضش "فقیر"
گو "شد از دنیا سیه رو سیه پوشی نابکار"
(۱۲۸۷ھ)

میهو نام (انگریز) دپتی کلکتر شاه بندر در سال ۱۲۹۲ یک مقدمه فوجداری بر قاضی غلام علی دائر کرده بود، در همین اندوه و فکر برادرش قاضی محمد محفوظ برای دعا طلبی بر مزار حضرت ابوالقاسم نقشبندی در هر هفته میرفت. در ۹ رجب ۱۲۹۲ھ بر درگاه حاضر شد، و از لکد مادیان اسپ خود شهید شد. اتفاقاً در رمضان ۱۲۹۲ھ قاضی غلام علی در عدالت مستر گبن ستی ماجستریت کراچی ازان مقدمه رهائی یافت. قاضی علی محمد "فقیر" مثنوی ذیل بطریق شکریه بسرود، که دران برادر خویش محمد محفوظ را یاد کرده است:

میکنم صد شکر از افضال رب العالمین
از پی شکرانه اش بر خاک می مالم جبین
بر جناب مصطفی و آل و اصحابش تمام
از دا و جان میفریسم صد درود و صد سلام

کز شرور کافران ما را رهانیده خدا
از طفیل احمد مختار ختم‌الانبیا
رستگاري داد ما را از عنایتهاي خویش
از جفای حاکم نصراني کفران کیش
تهنیت گه باشد امشب کلبهٔ احزان ما
چون مصلي عید از صوت مبارکبادها
گر بودي ذي تهنیت «محفوظ» ما امشب چه‌خوش
تا شنیدي این مبارکبادها یا رب چه خوش
صد مبارکباد بر یاران ولي «محفوظ» کو
تا فرستم تهنیت نامه بفرحت سوي او
بر مزار آن شهید انتظار این مرام
فاتحه خوانم بگویم حسب حال خود تمام
از «فقیر» این روز و شب باشد بدرگاهت دعا
مثل محفوظم کن از خدام شاه کربلا

---

(۲) در تته دو خانواده را این اعزاز بود که بروز عیدین از شهر تا بعید گاه که بر مکلي است، در پالکي سوار شده روند. یکي خانواده پیر مراد شیرازي، و دیگر خانواده قاضي شیخ محمد اچي. و این دستور تا کنون رائج است. بر پالکي دو قطعه تاریخ نوشته شده است، ازان معلوم میشود که همایون بادشاه در سال ۹۳۶ه این اعزاز را بخشید، حالانکه دران دور پادشاه سند شاه حسن ارغون بود، و همایون را هیچ تسلط بر سند نبود. اشعار اینطور است که من خود نقل کرده ام:

امداد شد ز شاه همایون چو پالکي
قاضي بشد، بفرط مبارک ز هر طرف

تاریخ وی بجست خرد از سروش هوش
دل گفت، گو! « بزیب هویدا شده شرف »
۹۳۶ ه

این پالکی از شاه همایون نهاد
شد بقاضی محمد، امداد (؟)
قاضی بکمال خرمی گفت بجان
شه کرد عطا مبارکم گفت عباد

ممکن است در ابیات فوق همایون، نام بادشاه نبوده و صفت شاه باشد

۶۱ــ فیض

فیض تخلص برادر ارجمند فائق سر بلند این جامع اوراق است . نام نامی ایشان مخدوم فیض احمد است . صاحب تحصیل است و در علوم غریبه چنانچه ریاضی و حکمت و منطق بعید ، یعنی آن طرف "سُلّم" شغفی تمام داشت و قدری از بیست باب در علم اصطرلاب خوانده . اکنون اغلب در علم تفسیر "بیضاوی شریف" و در علم حدیث "بخاری شریف" را بیند ، و از علوم غریبه دست باز داشته .

در ایام صغر سن بعضي اوقات در شعر هم میلي میکرد . و خط فارسي بنهایت خوب نویسد ، چنانچه در تمام شهر کسي از شهریان چنین مرغوب نه نویسد ، بلکه در تمام سند مثل وي کم کسي خوش نویس باشد . بلکه اغلب که نباشد . و خط عربي نیز عمده و پسندیده دارد ، و در زبانِ هندي هم غزلهاي بسیار گفته . در بیاضي یک طرف غزلهاي فارسي و یک طرف غزلهاي هندي مینوشت . قضاکار در سفر حج نابکاري کالاي ایشان را دزدید ، در آن کالا این بیاض هم رفت . بعده بي دل شدند و ازین امر کناره کش گردیدند . فقیر یک دو بیت از کلام او یاد دارد مینویسد . منه :

تیري که صنم بشست گیرد
یارب بدلم نشست گیرد

باغِ فلک کشید ، نَم از اشک شادیم
بر شاخِ کهکشان سمنِ ماه تازه شد

۶۲ــ فیض

فیض ، تخلصِ نامدار زمان ، کامگار دوران ، فیض محمد بابي کلاتي ، بن فیض آثار تورع اطوار ، خلیفه میان عبدالکریم بابي کلاتي (۱) موصوف الذکر است . دودمان ما را بایشان ،

از قدیم الایام شیوهٔ اخلاص و اتحاد است . یک بار پیش حضرت دائم الصوم صاحب براي ملاقات آمده بود، اگرچه جامع الاوراق در آن ایام صغیر السن بود ، اما از اطوار و آثار ایشان کمال دانش و نهایت بینش معلوم میشد . و سبیل ارسال مکاتیب مابین ایشان و حضرت دائم الصوم جاري بود . وقتي از ایشان مکتوبي آمد ، دیو مرقوم بود که غزلي باین وضع از ایران به قندهار آمد و از قندهار به کلات رسید ، سخت مشکل قاعده دارد تماشا باید کرد . و غزلي که بآن وضع خود گفته بودند نوشته بودند . مطلع آن بفقیر یاد است مینویسد :

برویت مبتلا گردیدم اي جـــان ساز تدبیري
روان کن بهر من از نقش خود اي دوست تصویري

و درین زمین در باب الف تحت اسم تخلصي "احمد" که اولین اسما است ، از فقیر و مولوي صاحب قدري درج است توان دید . و در آنوقت که بملاقات حضرت قبله گاه آمده بودند ، چند غزل و یک "نو روز" از تصانیف خویش آورده بودند ، در جزودان حضرت قبله گاه بودند ، اما جزودان گویا مفقود است از مدت مدید بنظر نمي آید ، مگر بفقیر از آنها یک فرد یاد است . منه :

بنوشاني ز عشقت اي کریما جرعـه‌اي ما را
که باشم مست لایعقل بگردم کوه و صحرا را

قاصد تو صفا گوي که دلدار چه میگفت
در بابِ منِ خسته دل افگار چه میگفت

---

(۱) میان عبدالکریم مرید حضرت قیوم جهان شاه صفي الله بود . در "عمدة المقامات" شاه فضل الله نوشته است که — "خلیفه ملا عبدالکریم بابي کلاتي از قدماي اصحاب ایشان (قیوم جهان) بوده . چون خدمت ایشان از کلات عبور نمودند ، عازم حرمین الشریفین شدند ، موي الیه دو سه منزل در رکاب عالي بود . وقت رخصت او را مجاز فرمودند ، و مریدان آن جاي را حواله موي الیه کردند ، و امر بصحبت نمودند ، اهل صحبت او خیلي محظوظ شدند ، و صاحب انوار و اسرار گردیدند . درین دو سال ارتحال نموده ، در بلده کلات مدفون شده —" (صـ۴۹۳)

بر وفات میان عبدالکریم ، که در سال ۱۲۲۸ھ واقع شد ، میر "مائل" تتوي این قطعه تاریخ سرود :

چو عبدالکریم اسم بابي که او
باهل کرم داشت ربط قدیم
ز تکریم اکرام اهل کرم
ز تقدیم انعام نعم النعیم
بغربت ز غربت سرايِ جهان
شد از بس کرامت بجنت مقیم
شد این سجع اسمش بتاریخ وصل
"به عبدالکریم است لطف کریم" ۱۲۲۸ھ

لنعم الکرم کان کریم الاوقات (؟)
یا اهل کرم فی الجنان شد صمیم

کنون ورد «مائل» بحق دردعاست
فاغفر و ارحم له یا رحیم

ثانی

«لطف کریم است بعبدالکریم» ۱۲۲۸ھ

میان عبدالکریم را علاوه از فیض محمد بابی، فرزند دیگر بنام ملا غلام احمد هم بود. سر «مائل» در دیوان خود دو قطعه تاریخ باین عنوان درج کرده است. — «قطعه تاریخ بنای مقبره متبرکه حضرت سید شاه مسکین علیه رحمة (تته) از خیر ملا غلام احمد بن ملا عبدالکریم کلاتی بابی» —

با جاه حق چون این زمان یمن شه مسکین شاه
بگرفت باز این مقبره زاین نو بنا رشد گزین

از خیر آنکس کو بجان صادق غلام احمد است
چون باب خود عبدالکریم در زمرهٔ ارباب دین

سال بنایش صبحدم گفته چنین روح القدس
«بر بانیٔ این مقبره با جاه حق صد آفرین»
۱۲۲۸ھ

قطعه ثانی

ایـن رشک ارم مقبرهٔ سیـد مسکین
بگرفت چو زین تازه بنا تازه صفا نود

از خیر غلام احمد نامی که در احباب
چون باب کریم است بهر باب ذوی الجود
تاریخ بنایش که ز لو آمده باخیر
" باخیر به این مقبره " گو ، هاتف فرمود
۱۲۲۸ھ

برای شرح حال رک ـ تحت "عبدالکریم"

—— :o:——

۶۳ــ کرم

کرم، تخلص حضرت "دائم الصوم" قبله گاه کاتب الحروف مخدوم میان عبدالکریم (قدس سره) است. احوال ایشان در باب الخاء درج است احیاناً بنظم مائل میشدند. قدری می آرم. منه :

هیچ رحمی بدل، ای سرو روان نیست ترا
گوش بر شیون این فاختگان نیست ترا

از تجلی همه عشاق بره سوخته
گذری بر سر آن سوختگان نیست ترا

بخدنگ مژه از غمزهٔ ابرو چو مرا
کشته‌ای حاجت با تیر و کمان نیست ترا

بصباحت بملاحت بنزاکت به ادا
بعلم الله که نظیری بجهان نیست ترا

بسکه گشته است دو گوشت ز دُر نازگران
گوش بر ناله و فریاد و فغان نیست ترا

ای "کرم" شکر که در یار چنان محو شدی
که بجز نام دگر هیچ نشان نیست ترا

حضرت خواجه عبدالباقي سرهندي (قدس سره) چون بيت "بصباحت بملاحت" شنيدند، فرمودند که اين بيت برابر لکه بيت است - منه :

تا پريشاني بدل از تار زلف يار شد
بر تنم هر مُو بپيچ و تاب همچون مار شد
فوج فرياد دلم بگرفت هفت اقليم را
مدّ آه جان من مثل علم اظهار شد
جان من در کاکل مُشکين پُر چينش فتاد
بين مسلماني که اندر کفر با زنار شد
از سر مهر و وفا افروخت تا بزم "کرم"
نقش پا بشمرد خود را فرش راه يار شد

از بحر اشک من چو جهان پُر ز آب شد
نُه آسمان ز جوش تلاطم حباب شد
آن گلبدن چو جلوه گر آمد ببوستان
بلبل ز گل گذشته و گُل خودگلاب شد
هر گه ز چين کاکلت اي جان رقم زدم
دل در تنم چو زلف تو در پيچتاب شد
چون ذوالفقار مشتهر اندر جهان شود
آنرا که دستگير شه بوتراب شد
مقتول سيف هجر تو تا شد دل "کرم"
از آتش فراق هماندم کباب شد

استادي گفت، اين طرز را عقل حيران گويند :

در برم هرگز نمي آيد دريغا
دلبرم را ننگ مي آيد که آيد

آنحضرت فرمودند :

دلبرم کي لطف فرمائي بيائي در برم
ايـــن دولت ارزانـــي بفرما

هر دو مصرعه اخير را صاف مينويسم تا واضح اين و آن گردد .

دلبرم را ننگ مي آيد که آيد در برم
در برم اين دولت ارزاني بفرما دلبرم

اي عروض ابتدا شود و صدر ضرب گردد يعني اخير مصرعه اول ابتدا مصرع ثاني شود، و ابتداً مصرع اول اخير مصرع ثاني گردد ـ منه :

مرا ز عاقبت الامر چون وقوفي نيست
خوش آن مرام که بندم برشتهٔ تسليم

يا شهِ نقش بند، بند کشا
نقش غير ، از دلِ مريد زدا

درين جا تواريخ انتقال آنحضرت بايد نوشت . (مرقوم اند در خاء) (۱)

---

(۱) ر ـ ک ـ لحت « خليل » .

۶۴ــ کمتر

کمتر تخلص. بیت الغزل سیادت و برجسته فرد. نقابت، میر سید موتیل صاحب رضوي مهدوي است. خط خوب مینوشت در ایام تازه گوئي خطاب و جواب مابین ما و آن مرحوم جاري بود، و چیزي شنیدني بود. اگرچه در علم مهارت نداشت اما تخم. جیّد در مزرعه مناقب میکاشت. ضعف طحال بدمآل از رسیدنش بایوان. پیري مانع گردید، در جواني بروضهٔ قبر رسید (۱). کلامش پیش فقیر بسیار بود و لیکن چون احوال من زیر و زبر و درهم برهم شد، اکنون بر یک فرد. مطلع منقبت وي که یاد مانده، خود را بگوشهٔ قناعت نشانده، مینویسم. منه:

حمد لله تابع دیــن. پیمبر آمدم
خاکپاي شهسواران شاه. صفدر آمدم (۲)

---

(۱) تاریخ وفات "کمتر" معلوم نشد. دو بیاض بخط خودش در سندي ادبي بورد موجود است. دران در بعضي موارد، سال و تاریخ سرودن منقبت و مراثي را ثبت کرده است، که یکي ازان تاریخ سال ۱۲۹۳ھ دارد و ازان ظاهر است که بعد ازین سال وفات یافته باشد.

"کمتر" زیاد تر منقبت، مراثي، و واقعه وغیره سروده است، در دیگر صنف شعر غالباً هیچ نگفته است. در بیاض او چند تبرا نیز موجود است که له نوشتني است له خواندني.

(۲) بقیه :

زندگي تلخ است در یادِ حسینِ میر دین
از پیِ دیدار او چون چشم عبهر آمدم
از ازل هستم غلامِ داغدار عابدین
خاک کفشِ باقرم مداح جعفر آمدم
تا ابد دستم بفتراک امام کاظم است
از در دولت علي موسي تونگر آمدم
از تقي و از نقي ما را نجات دو جهان
وصف تو درگاه اطهر میر عسکر آمدم
مُنتظر هستم براي رجعت مهدي امام
نظم گو در بزم خاص آنشاه سرور آمدم
همچو سلمان من علي را دوستدار و خاکپا
در جناب خدمتش بالا ز قنبر آمدم
همچو ثابت در بدن ما را ولایش جا گرفت
در ثناي شاه مردان همچو بوذر آمدم
من چو مقدادیم مؤمن از درش امیدوار
در جنابش جانفرا چون مالک اشتر آمدم
چون محمد جویم از وي دائما لطف و مدد
با صداقت جان چون عمّار یاسر آمدم
در فراقش تشنه لب بودم ولي گشتیم سیر
درمیان بزم آن ساقيِ کوثر آمدم
کیست دیگر جز علي کالرا بگویم حال‌خویش
از پیِ عفو گناهان خود برین در آمدم
* کمترا * هرگز مترس از پرسش یوم المبین
زانکه بر درگاه فیض ایشان قلندر آمدم

این انتخاب از بیاض « کمتر » درج میکنم :

بین که در مدح علي ویرانه بستان میکنم
بر سر هر حرف مشک و عنبر افشان میکنم

گر کنم یک ذره از ذکر سخاي آن کریم
در دمي گنجینها قارون ویر میکنم

گر کنم ذکر شجاعت آن ید الله را بیان
زال و رستم را ببین در خاک غلطان میکنم

گر بسازم ذکر از شیرین کلامش آشکار
در گلستان حسن بلبل را پریشان میکنم

گر کنم ذکر حیا و حلم آن شاه نجف
نُه طبق افلاک زین اسرار حیران میکنم

گر شرف او را شمارم عقل عاجز میشود
سائل درگاه او خضر و سلیمان میکنم

خاک راهش آبروي آدم و نوح و خلیل
پاسبان قصر او موسي و عمران میکنم

گر بعهد خویش عیسي مرده را میداد جان
منتظر پیشش مسیحا بهر درمان میکنم

دست دل داؤد در فتراک پاکش کرده است
از جمالش بر فلک مه را پشیمان میکنم

کي ز انسان وصف او آید که وصفش گفت حق
جستجو از بهر مدحش من بقرآن میکنم

چون بخوانم مدح او هر روز وقت صبحگاه
هر ملائک را چو روح القدس شادان میکنم

"کمترا" چون از غلامان علی هستی قدیم
بهر درد خویش بین مهرش که درمان میکنم
(۳ رجب ۱۲۹۳ ؛ ۵)

شکر ایزد میکنم تابع بفرمان آمدم
سائل درگاه احمد از دل و جان آمدم
از ازل خالی نیم از عشق صدیق و عمر
ساعتی فارغ نمن از یاد عثمان آمدم
نیستم تابع کسی را جز علی و آن او
ظاهر و باطن ثنا خوان شاه مردان آمدم
با ادب در مدح زهرا چون زبان را وا کنم
درمیان خلد برتر من ز حوران آمدم
چشم پر خون میکنم بهر حسن سبط نبی
در غم و اندوه او حال پریشان آمدم
از پی شاه شهیدان خاک بر سر میکنم
درمیان ماتمش چون ابرنیسان آمدم
ساختم جان را فدای حضرت زین العباد
وصف جو آن زبدهٔ ایزد بقران آمدم
دیده را فرش از برای باقر و صادق کنم
از مدد ایشان براه دین و ایمان آمدم
هر سحر در پیش کاظم التماس از جان کنم
از در جودش تونگر چون سلیمان آمدم
صاحب مشهد علی موسی امام خاص و عام
مستمندم بر در شاه خراسان آمدم

از تقي و از نقي ديديم فيض دو جهان
درد مندم ليک اندر کوي درمان آمدم
کي شوم غمگين که ميدارم ولاي عسکري
همچو رمح و تيغ از بهر عدوان آمدم
از براي مهدي آخر زمان مشتاق ام
جز وصالش همچو بلبل ليز نالان آمدم
"کمترا" غمگين مباش از دور چرخ حيله ساز
چونکه بر درگاه ايشان جان قربان آمدم
(غره رجب ۱۲۹۳ ه)

اين منقبت ، در جواب منقبت سيد محفوظ علي شکر اللهي تتوي سروده است که اين مطلع دارد :

شکر ايزد بذله چين خوان پيمبر آمدم
خاک پاي سرور دين شاه صفدر آمدم

———:o:———

۶۵ - گدا

گدا، تخلص شاه بیت قصیدهٔ سیادت، سرغزل جریدهٔ نقابت، شاعر بی بدل ناظر ضرب المثل ، زیب بزم امرا، شارب کلمات فیض فقرا، میر سید غلام محمد "گدا" است (۱) . خط مرغوب دارد، نقش نظم و نثر خوب مینگارد، در علم تاریخ کمالی دارد ، و از صحبت فقرا، نیک حالی. تواضع منش ویست و شیرین مقالی روش وی. بفقیر بغایت مشفق و مهربان است، و در علم صحبت عالیشان. اکثر جاها که درین نسخه بادنبال تقریب ذکر ایشان می آید، دلیل صداقت آهنگی جانبین و یک رنگی طرفین است . در کلام هندی نهایت صاحب دستگاه است، و در حق گوئی بآنکه "گدا" است بادشاه است .

منه :

متاع صبر من دزدیده ، شوخی نامسلمانی
بُت سنگین دلی، بیمهر ماهی، آفت جانی
بقد سرو خرامانی، بکاکُل عنبر افشانی
بُرخ خورشید تابانی، بصورت ماه کنعانی

پري رُو، ماه رخساري، بطرزِ خاص طراري
بناز و عشوه عياري، بلاي دين و ايماني
نگاري کبک رفتاري، بحسنِ خود گرفتاري
دل‌آزاري، جفا کاري، غضب خود کام انساني
سراپا غمزه و نازي، ستم پرور، کج اندازي
بلب اعجاز پردازي، پري زادي، غزلخواني
صنوبر قامتي، گلگون قبائ، رشک گلزاري
ترنجي غبغبي، بادام چشمي، نار پستاني
"گدا" این مصرعهٔ "معلوم"، شد وردِ زبانِ من
خيالش کلبه ام را کرد امشب يوسفستاني

ازآنجا که فقیر را به او پیوند جاني و رابطه روحاني است، خواست که درین قافیه نیز ردیف باشیم. پس گفت طبع بمطابقت آنچه او در سفت و ما هو هذا:

زبود از دست من دل، شوخ حکمي، شاه فرماني
مه نامهرباني، سخت جاني، سُست پيماني
نزاکت را سرو سامان، لطافت را گُلِ بُستان
صباحت را درِ غلطان، ملاحت را نمکداني
نباشد بر فلک ماهي، نه بيني بر زمين شاهي
باين رونق باين جاهي، باين شوکت باين شاني
درين گلشن نه بيني مثل آن سيبِ ذقن چاهي
بهي وضعي، خياري مشربي، شيرين خوباني

بصید مرغِ دل شاهین، بحرخ ناز مه آئین
بنخت عشوه پرّ تمکین، بملک حسن سلطانی
بلیغی نظم فرمائی، فصیحی نثر آرائی
لطیفی نکته پیرائی، سخندانی غزل خوانی
حبیب حب آموزی، خلیلی خلّت اندوزی
انیس حق شب و روزی، خدا جوئی خدا دانی

در کلام هندی بغایت مهارت و نهایت خبرت دارد. انموذجی از آن می آرد.

منه:

گلے میں یار کے شب کو جو هم نے روغ کیا
دوچار جب هوا اغیار تب دروغ کیا
برنگِ کرمکِ شب‌تاب هوگیا مهتاب
جمال عارض جانان نے جب فروغ کیا
شبِ فراق بهي منظور هم کون تهي شوکت
سیاه غم کے لئے هم نے آه طوغ کیا
صفائي قلب کي هر لحظه کیون نه هو لازم
خدا نے قوّت هماري جو شیر و دوغ کیا
نه ایک رات بهي وه ماه رو هوا با مهر
"گدا" کے دل نے هزار اس کے غم کا سوغ کیا

بس که از سروِ قدِ صیاد هستم در قفس
همصفیرِ قمري از فریاد هستم در قفس

گاه بر سر گاه بر دل گاه بر زانو زنم
دستگاهي وه چه خوش داده ست دستم در قفس
مرغ تصویرم تصور کرد صیّاد اي "گدا"
زان ز آب و دانه بیحاصل نشستم در قفس

از آخوند "حیدر" حیدر آبادي نیز درین سر زمین آبادي است، و هو هذا:

گر چنین سرگرم آه و ناله هستم در قفس
از نگاهِ دیدهٔ صیّاد مستم در قفس
بال و پر بشکستم از دستِ طپیدن هاي دل
وه چه خوش کاري درست‌آمد ز دستم در قفس

فقیر ساکن زاویه هم درین ردیف و قافیه چیزي شکست و بست دارد، مینویسد:

دل بآن صیاد گلرو بس که بستم در قفس
عهد و پیمانِ گل و گلشن شکستم در قفس
پیشتر سیر و تماشا بود کارم در چمن
این زمان در گوشهٔ عزلت نشستم در قفس
شور ماتم کردم از زاري بیادِ همصفیر
تا صبا دادي پرِ بلبل بدستم در قفس
محو یاد گلشن و گل داد نسیانم ز غیر
بسکه محوم خود نمیدانم که هستم در قفس
بلباي دیدم ز دور از شوق هم پروازیش
بس که جستم، پرشکستم، بال خستم، در قفس

تا کجا بودم بلند آوازه در صحن چمن
ای دریغا قسمتم بنگر که پسم در قفس
بلبل "حیدر" "خلیل" این نغمه رندانه زد
از نگاه مست آن صیاد مستم در قفس

تضمین مصرع "حیدر" است .

---

(۱) میر مرتضائی تتوی، در "مثنوی یوسف زلیخا" نسب "گدا" را اینطور ثبت کرده است : سید الشعرا سید غلام محمد شاه "گدا" بن سید حسن علی شاه، بن سید بچن شاه، بن سید کرم علی شاه . خانواده این سادات اصلا مشهدی اند، و نسب ایشان به حضرت امام علی بن موسی رضا منتهی میشود. اولا چند فرد این خاندان از مشهد به قندهار آمدند و انجا توطن اختیار کردند . در عهد حکومت کلهوران در خدا آباد (ضلع دادو) منتقل شدند، و از انجا بخدا آباد که متصل هالا بود آمده انجا سکونت کردند . در عهد تالپوران از خدا آباد به حیدرآباد منتقل شدند . سید غلام محمد شاه "گدا" در حیدر آباد تولد یافت ، تاریخ تولدش از مظهر حق ۱۲۴۳ھ - بر می آید .

میر مرتضائی نوشته است که سید "گدا" را یک برادر و دو فرزند است. و خود در شعر گفتن بزبان فارسی، سندی و اردو ید طولی داشت و در نثر نیز یکتای عصر خود است . صـ ۴۹ - ۵۰ .

سید "گدا" در علوم دینی شاگرد آخوند احمد بن عبدالعلیم هالائی بود. و در شعر از محمد روشن حیدرآبادی (المتوفی ۱۲۸۶-۱۸۶۹ع) فیض گرفت . این تاریخ بر وفات استاد "روشن" سروده است :

چو استاد روشن ، بجنت روان شد
بگفت اي، گدا، « آه شيرين سخن » رفت

خودش بتاريخ ۴ ذوالقعد ۱۳۲۲ه - ۱۱ جنوري ۱۹۰۵ع وفات يافت و در حيدر آباد مدفون شد .

در سال ۱۲۹۶ه گدا بحج رفته بود، مخدوم خليل قطعه تاريخ سرود که اينطور است :

طرفه نبود از عنايات اله
گر گدا گرديد در يک لحظه شاه

سرخ گل از شاخ سبز آرد برون
ذره را گردد سوي خور رهنمون

کس بفضل او هدي را ره رود
کس سوي يثرب ، کسي مکه رود

جمله نعمت را بکس سازد عطا
زين نعم باشم فدايت ربنا

بردي اکنون از کرم سوي حرم
سيد عالي نسب والا همم

آنکه از عجز و نياز آمد « گدا »
گرچه شه بشد بلطف يا خدا

باد بر وي صد مبارک زين شرف
او گهر بادا و لطف حق صدف

سال اين حجش چو جستم از خرد
گفتمش ، فرما درين امرم مدد

گفت حجتی را خرد سالِ عجیب
« صد هزاران تهنیت بادا نجیب »
۱۲۹۶

یا الٰهی حج او را کن قبول
حرمتِ اولاد و اصحاب رسول
زین شرف محظوظ فرمائی « خلیل »
یا خدا بمن حبیب و جبرئیل

ربنا یا ربنا یا ربنا
لا تعسر خیرنا یسر لنا

بر انتقال زوجه سید « کدا » مخدوم خلیل این قطعه تاریخ سروده .

چونکه از تقدیر آن عفت منش عصمت سرشت
شد سوی دارالبقاء دارالفنا را پاک هشت
سال تاریخِ وفاتش را بجستم از خرد
هاتفم گفتا بگو « آسوده باشد در بهشت »
۱۲۹۳

— ثانی —

وای دریغا که کرد عزم بساز سفر
آنکه بعادات بود درج شرف را گهر
گوش چو کرد ارجعی کلمهٔ لبیک گفت
خواند اطمَعْنَا جواب صوتِ اجل چون شنفت
سیدهٔ خوش خصال نادرهٔ نیک فال
دُرّه درجِ جلال نجم سپهر کمال
بر دل احباب خود داغ جدائی نهاد
سوز و الم رخ نمود غم درِ ماتم کشاد

در ذخیرهٔ راقم الحروف یک بیاض بخط سید «گدا» موجود است، که دران «گدا» اشعار خود و دیگر شعرا را منتخب کرده است. سجع خود، در بیاض مذکور — غلام محمد گدای علی — نوشته است. این مناجات سروده خود نیز درج بیاض کرده است:

از بسکه پر گناهم تو رحم کن رحیما
از لطف ده پناهم تو رحم کن رحیما
مغموم دلفگارم در سینه داغ دارم
از دیده اشک بارم تو رحم کن رحیما
غم از دلم بدر کن بر حال من نظر کن
از جرم من گذر کن تو رحم کن رحیما
هم غافر الخطائي هم وافر العطائي
هم فاطر السمائي تو رحم کن رحیما
هستي کریم بر حق هستي رحیم الحق
هستی حکیم مطلق تو رحم کن رحیما
از حول حشر لرزان و از بیم گور گریان
هستم بسي پشیمان تو رحم کن رحیما
ایمان مرا عطا کن از ما و من رها کن
حاصل مرا بقا کن تو رحم کن رحیما
یا رب بده امانم بیتاب بي توانم
بدکار بدگمانم تو رحم کن رحیما
هستي خداي قادر، هستي سمیع ساتر
هستي غني و غافر تو رحم کن رحیما
از تست جمله رحمت یا رب بکن توشفقت
شد عمر من بغفلت تو رحم کن رحیما

غمخوار کس ندارم بي يار و غمگسارم
بيمار و بيقرارم تو رحم کن رحيما
يا رب بهر دو عالم بخش از کرم گناهم
گويد «گدا» بهر دم تو رحم کن رحيما

انتخاب ذيل را از همين بياض درج ميکنم :

وصف سيمين تنان چه خوش باشد
ذکر شيرين لبان چه خوش باشد
ماهرو دلستان چه خوش باشد
نازک و نوجوان چه خوش باشد
مه جبين مهربان چه خوش باشد
دلبر و دلستان چه خوش باشد
ساقي و گلشن و شراب کباب
محفلِ گلرخان چه خوش باشد
يکدمي اندر اين سرايِ سپنج
صحبتِ دوستان چه خوش باشد
هر دم از هجر دلبران فرياد
از دلِ عاشقان چه خوش باشد
ميدهد ياد از قدِ تو مرا
سرو در بوستان چه خوش باشد
هدف تير خـــود چرا نکني
دلِ عاشق ، نشان چه خوش باشد

نظري گر کند ز عهن عطا
سوي اين ناتوان چه خوش باشد
ملک سردار خان عظيم الشان
اي «گدا» قدردان چه خوش باشد

ما بيتو کسي دلبر و دلدار نداريم
جز آرزوي وصل تو درکار نداريم
از باد گل روي تو اي سرو خرامان
ما چشم تمنا سوي گلزار نداريم
تا ، تار ز گيسوي تو ما را بکف آمد
ميلِ دل با سبحه و زنار نداريم
ما عاشق و رنديم درين دير خرابات
از طعنهٔ زهاد «گدا» عار نداريم

کاش گردد يار يارِ من بمن
سرو قدِ گلعذارِ من بمن
مهربان بر من شود آن ماهرو
يا گذارد اختيارِ من بمن
صد هزاران موج چون طوفان نوح
کرد چشمِ اشکبارِ من بمن
آه بر لب داغ در دل درد سر
بخش کرد اين روزگارِ من بمن

از عنـــایت جـامع المتفرقین
جمع سازد غمگسار من بمن
ورد من این مصرع "مسکین" گدا
نیست دست اختیار من بمن

درین زمینه میر شهداد خان تالپور "حیدری" نیز یک غزل سروده است که این مطلع دارد:

کاش باشد اختیار من بمن گر نباشد لطف یار من بمن

این غزل در اردو گفته است:

وقت سحر وقت مناجات هي خواب سحر سایهٔ ظلمات هي
شکر خدا قاضي حاجـات هي ذکر خدا منبع حسنات هي
نعت نبي صیقل زنگار دل وصف علي دافع آفات هي
قطرهٔ ناچیز کو گوهر کیا قادر مطلق کي کرامات هي
خواب سحر جس نے هي جانا حرام جانیو وه صاحب برکات هي
حور و ملک جن و بشر نور و نار قدرت مولا کي یه آیات هي
الفت دنیا هي گناهونکا سر ترک جهان راس عبادات هي
پند شکر گنج بدل جان سنو ضایع مکن عمر که نعمات هي
گنج شکر کا هي "گدا" یه کلام
وقت سحر وقت عبادات هي

مرتضائي در جنگ خود چند غزل "گدا" را داده است، این انتخاب ازانست:

دل دیوانه ام مثل صدا پابند زنجیرت
سر سودا سر من دارد از زلف گره گیرت

مرا در پیچ تاب افکند پیچ کاکل پیچان
گره در کار من افتاد از زلف گره گیرت

منزل دل کساش حاي جلوهٔ جانانه بود
جلوهٔ حسنش که ما دیدیم بس مستانه بود
این قدر ما را بود کافي که مي گوید ز ناز
کان «گدا» مسکین بکوي ما عجب دیوانه بود

مردم از درد جدائي ، نیست آرامم هنوز
نیست غیر از وصل جانان خواهش کامم هنوز
دوش در خواب از لب او بوسهٔ برداشتم
لذت آن بوسه باقي است در کامم هنوز
شکوها دارم ز بخت واژگون خویشتن
نیست با من رام یا رب شوخ خود کامم هنوز
پیره زال چرخ آگه نیست از حال «گدا»
میفشارد قوت بازوي ایامم هنوز

مرا چون یاد مي آید قد بالاي رعنایش
همیخواهم که قربانش شوم بوسم کف پایش
در آید چون سحرگه در چمن سرو خرامانم
خجل باشد گل بستان پیش روي زیبایش
سزاوار است گر سازد مرا قربان ستمگارم
ندانم تا چه باشد باز در حق گدا رایش

شمع بر قبر غریبان گر نباشد گو مبا
نوحه از بهر یتیمان گر نباشد گو مبا

شاهد حال دل دیوانه خاک دل بس است
دو امان چاک گریبان گر نباشد گو مبا

بوالهوس را ای «گدا» در کوی عشقش بار نیست
طالب دیدار جانان گر نباشد گو مبا

این چند بیت نیز از «گدا» است:

چه خوش گفت جمشید با تاج و گنج
که یک جو نیرزد سرای سپنج

گرچه بر من نفسی نیست که بی غم گذرد
کافرم در دل من گر غم عالم گذرد

آه صد آه که از جور پری رخساران
کشتی صبر فتاد ست بموج بم شان

چشم آهو نظران کرد چه تاثیر برم
کز دلم صبر رمیدست «گدا» از رم شان

بهر خستگی این دل مشوش من
نگاه ناز ز چشم تو حکمت العین است

خال را بر رخ چو دیدم دل پریشان شد مرا
کافری بر صدر جنت پادشاهی میکند

ببین بکعبهٔ رویش تو خال هندو را
ز اتفاق عجب اجتماع ضدین است

:o:

---

۶۶ ـ مائل

مائل، تخلص رموزشناس کلام خفي و جلي میر سیدغلام‌علي بن میر علي شیر "قانع" تخلص (۱) است. در تاریخ گوئي بسیار روان طبع است، و صاحب دیوان است (۲).

گویند در کوه مکاي در رانک میرزا عیسیٰ ترخان (۳) بزمي بود، میر عظیم الدین صاحب و میر غلام علي صاحب خوزده بر دروازه بیروني رانک، یک طرف آن و یک طرف این، نشستند و سیر سبزه و آمد رفت مردم میفرمودند. ناگاه کودکي خوبصورت در گذشت که زیر بیني خال موزون داشت میر "عظیم" گفت:

ز بس حیرت بلال از منبر افتاد

میر "مائل" مائل جواب شد و لیکن تازه سخن بودند جواب دیر کشید و میر "عظیم" مصرع صدر را تکرار میکرد تا که، میر "مائل" پیش مصرع رسانید:

چو دید آن خال زیر بینيْ یار
ز بس حیرت بلال از منبر افتاد

درین وقت میر "عظیم" از فرط فرحت میر "مائل" را که صغیر السن بود ببغل کشید و آفرین گفت. فرداي آن، بشهر قدري طعام شکریه پخت و گفت که الحمد لله که در خاندان ما بحین حیات من (م)، آن قدر قابل برامد که بیداهت بجواب من پرداخت.

سبحان الله! در شهر ما، یا آن نوع محبت بود که این قسم شکریه بجا آمد، یا درین وقت این بیرغبتي است که بوقت چنین شکریه، نبض حسد بجنبد و اقسام جرح و غیبت بر روي کار آید ـ تِلْکَ اٰلاَ یّامُ نُدا وِلُهَا بَیْنَ النّاسِ ـــ

منه:

سوخت این دلِ لیک شمعِ بزم دلداري نشد
از دلِ من عاقبت، جز سوختن کاري نشد
دل ز دستم رفت از دست و دلم کاري نشد
این دلِ بیدست و پایم همرهِ یاري نشد
باوجودِ پیچ و تابِ کفر عشقِ آن صنم
رشتهٔ جانم سزايْ تـــار زناري نـــشد
داغ دل را نسبتي باشد، بخال روي یار
حیف کاین داغِ دلِ ما خالِ رخساري نشد
میخورم خونِ جگر کآخر دل غمگین من
خون شد و لیکن حنايْ دست دلداري نشد
میتوان پرسید از من پیچ و تابِ زلف یار
کاندرین دامِ بلا چون من گرفتاري نشد

دست من، در دامن عشق است، از روز ازل
حیف زان دستی که دامنگیر دلداری نشد
مخزن الاسرار عشقش را بدل دادم نظام
خاطر من "مائل" اظهار اسراری نشد

جامع الاوراق را درین زمین دو غزل اند یکی بوجه تصوف و دیگر بطور خیال، مینویسد:

وای بر شخصی! کزو بهر خدا کاری نشد
جذبه‌اش سوی سلوک راه دلداری نشد
آنکه از جام می عشق تو سرشاری نشد
زنده اش مشمر کزو چون مردگان کاری نشد
بُرد خواب غفلتم یک دست بیداری نکرد
غم ربود از دست من دل هیچ غمخواری نشد
در بقای کُل فنای جزو من نگرفت حیف
سبز شد این دانه لیکن محو انباری نشد
در ریاضت محنت ار آید، مخور غم شاد باش
ای گُل بلبل فغان باغ بجز خاری نشد
بلبل من صد هزاران کرد افغانها ولی
خاکپای سبزه و برگی بگلزاری نشد
از شیون و ذات حق ایدل کجا یابد خبر
آنکه چون منصور برپا بر سر داری نشد
چون "خلیل" آنکس که مفتون رضای حق نگشت
جانمن زنهار او را نار گلزاری نشد

غزل دیگر

در کنارم منزل آن ماه رخساري نشد
آه کان نامهربان شمع شب تاري نشد

چون زلیخا کس خریداري بمصر عشق نیست
مثل یوسف یک شکر لب گرم بازاري نشد

قند شربت وار بگدازم بآب اشک خود
گر نصیبم بوسه زان لعل شکر باري نشد

درغمش دل هم جدا گردید از من باز ماند
حیف در عالم کسي یار وفاداري نشد

گفتم از هجر رخ و زلفش بخود از بیکسي
همدمم در روز گشت و در شب تاري نشد

جان من از درد حسرتهاي داغ فرقتش
خون شد و گلگونهٔ آن لاله رخساري نشد

بشیت دل از یار درد و غصهٔ هجران یار
خم شد، امّا حلقهٔ گیسوي دلداري نشد

نه گل دستار شد، نه تکمهٔ جیب اي "خلیل"
خامکار آمد دل من، پخته زوکاري نشد

منه :

بسکه قربان نگاه فیض جانان جان ما ست
ضد چو اسماعیل قربان گشتهٔ فرمان ما ست

گر شوم خاک ره احمد، پس از مردن چه بیه
خاک راهش توتیاي دیدهٔ حیران ما ست

حضرت خاتون جنت بضعه ذات نبي
سوره اخلاص ما و آیه قران ما ست
چیست گلزار نجف اي عندلیب نغمه خوان
گلشن فردوس ما و روضه رضوان ما ست
سبز پوشیم در عزاي کشته الماس غم
سبز پوش باغ جنت دائم حرمان ما ست
سروم بهر طواف مشهد شاه شهید
رکن اعظم کعبه دین قبله ایمان ما ست
"سائل" از گلزار ایمان بر گزید از پنج گل
دسته این پنج گل گلدسته ایمان ما ست

دلم مشتاق دیدار تو باشد
بنقد جان خریدار تو باشد
چه یوسف یک غلامي زر خریده
عزیز از فیض سرکار تو باشد
نمیگنجد بدل چون راز عشقت
سرم گر بر سر دار تو باشد
دلم مجنون در یاد تو لیلی
بدشت غم طلبگار تو باشد
دل و دینم بکارت آمد اکنون
بگو دیگر چه درکار تو باشد

دل من کز ازل "مائل" بیمار است
اگر یارش کنی یار تو باشد

از بیم جعفری گل عباسی چمن
که سرخ، که سفید، گهی زرد میشود(۵)

---

(۱) میر علی شیر قانع صاحب مقالات الشعرا (۱۱۴۰-۱۲۰۳ ه) بن میر عزت الله (متوفی ۱۱۶۱ ه) بن میر محمد کاظم بن میر محمد مقیم بن میر ظهیر الدین ثانی (متوفی ۱۰۳۷ ه) بن سید شکر الله ثانی بن میر ظهیر الدین اول بن قاضی سید شکر الله اول (نزیل سند از شیراز - متوفی قبل ۹۶۲ ه) بن سید وجیه الدین، بن سید نعمت الله، بن سید عربشاه، بن امیر نسیم الدین محمد المعروف بمیر میرک شاه، بن امیر عطا الله جمال الدین محدث، بن فضل الله، بن عبدالله الحسین الدشتکی الشیرازی (ر ک - مقالات تحت قانع)

---

(۲) میر مائل در سال ۱۱۸۱ ه بوجود آمد، و بتاریخ ۱۹ ذی حجه ۱۲۵۱ ه وفات یافت (ر ک - تحفهٔ الکرام ج ۲ ص ۳۳ - مقالات الشعرا تحت قانع، و مقاله راقم الحروف در مجله مهران بهار ۱۹۵۵ - دربارهٔ شرح حال میر مائل).

میر مائل، بعد از وفات میر فتح علی خان (۱۲۱۷ ه) و میر غلام علی خان (۱۲۲۷ ه) در سلسلهٔ شعرای دربار میر کرم علی خان (۱۲۲۷-۱۲۴۳ ه) منسلک شد. (ر ک - دیوان مائل خطی).

تالیفات ذیل از میر مائل یادگار مانده است .

۱- دیوان مائل فارسي .

۲- دیوان مائل اردو .

۳- دیوان مائل - فارسي - قصائد ، منقبت، ساقي نامه ، رباعیات، و قطعات تاریخ و مراثي .

۴- مجمع البلغاء - این تذکرهٔ شعراي فارسي گوي سند است که میر مائل آنرا، بطور تکمله مقالات در سال ۱۲۱۸ ه تالیف کرد. و دران شرح حال شعراي که در مقالات الشعراء جائي نیافته اند ، تا زمان خویش نوشت . نسخهٔ این کتاب تا کنون یافته نشده است، من نام این کتاب را از دفتر کاغذات مستر ایلیت (نویسندهٔ هشت جلد تاریخ هند) که اکنون در موزهٔ بریطانیه موجود است، یافته ام . دران ثبت است که این کتاب داراي ۶۳۹ ورق است .

در ذخیره سندي ادبي بورد، چند بیاض بخط میر مائل موجود است، که دران کلام خویش، و منتخب اشعار شعراي دیگر را جمع آورده است

(۳) میرزا عیسیٰ ترخان متوفي ۱۰۶۲ ه) بن جان بابا (متوفي ۹۷۷ ه) بن میرزا عیسیٰ اول (باني حکومت ترخانیه سند، متوفي ۹۷۳ ه) .

این مرزا عیسیٰ ثاني از عهد جهانگیر تا زمان شاه جهان، بر عهدهاي و منصبهاي گرانقدر فائز بود ، و در سند نیز صوبه داري یافت. (رک - تعلیقات « مکلي نامه » از راقم الحروف که در مجله مهران شماره ۴- سال ۱۹۵۶ چاپ شده است) .

مقبره این امیر که در زمان حیات خود بر کوهچه مکلي (تته)

بنا کرده بود، یک عمارت عظیم و بسیار زیبا و قشنگ است . در متن اشاره ایست به آن رانک .

(۴) میر عظیم الدین بن سید بسار محمد (برادر زاده میر قانع) بسال ۱۱۶۳ھ تولد یافت ، یعنی (۱۸) سال از میر مائل کلان بود . وقتیکه پدرش میر قانع در سنه (۱۲۰۳) فوت شد ، میر مائل (۲۳) ساله بود . این واقعه که در متن آمده استخیلی مشکوک است. از روایت ظاهر میشود که وقتیکه این واقعه رونما شد ، میر قانع فوت شده بود ، و فقط از این خاندان میر عظیم تنها زندگی میکرد. حالانکه میر ضیا که برادر میر قانع بود هم زنده بود . و مائل که جوان ۲۳ ساله بود چطور " صغیر السن " بود .

اگر این واقعه در زندگی میر قانع ظهور میکرد ، استحقاق دعوت شکرانه پدر میرسید نه که خویشاوند عم زاد .

(۵) دیوان فارسی و اردو میر مائل، از طرف سندی ادبی بورد ، زیر چاپ است .

———:o:———

۶۷ـ مجتبیٰ

سیادت رتبت نجابت منقبت ، میر سید مجتبیٰ ساکن لکهی (۱) است . منه :

چون نمازت نیست الا" با حضور
در حضور پیر رو ، کانجا حضور

پیر میباشد ، وسیله سوی دوست
مر ترا ساکن کند ، در کوی دوست
وَ ابْتَغُوْا امر ست در قران بخوان
این طلب از پیر باشد بیگمان
از کلام او شفا یابد سقیم
از نگاه او ست احیاء الرمیم
این چنین سیرت اگر مطلوب هست
در "لُواري" (۲) رو که، آن محبوب هست

---

(۱) لکهي قریه ایست مابین سکهر و شکارپور .
(۲) خانقاه خواجه محمد زمان در قریه لُواري .

---

۶۸ — محسن

محسن، تخلص نزاکت مآب فصاحت انتساب میان محمد محسن، برادر میان غلام حسین سبز پوش (۱) است . بغایت کم گو بود و هرچه میگفت اکثر خوب میگفت . منه :

عکس رویت تاب از خورشید عالمتاب ریخت
برق رخسارت تجلّي از رُخ مهتاب ریخت

از گلشن زمانه نچیدی گل مراد
"محسن" تمام عمر تو چون رایگان گذشت (۲)

---

(۱) درین خانوادهٔ سبز پوشان تتوی چند شاعر فارسی پرخاسته اند . ذکر غلام علی سبز پوش ، و محسن سبز پوش در متن تکمله رفته است . اشعار محمد عطا سبز پوش و محمد ضیا سبز پوش را میر مرتضائی در جنگ خود آورده است . این دو شعر از محمد ضیا است :

موسم عیش است یاران باده در ساغر کنید
ساقی ما را بهم اجزای یکدیگر کنید
معنی روشن سواد یک جهان بیتاب نیست
مطلع موزون ما را دوستان ازبر کنید

---

(۲) میر مرتضائی در جنگ خود این دو بیت زیاد داده است :

از گلرخم حدیث چو در بوستان گذشت
بلبل زگل (گذشت) گل ازگلستان گذشت
از چشم من چو آن مه نامهربان گذشت
یکبار دود دل ز سر آسمان گذشت

درین زمینه بسا شعراء سروده اند . مثلاً :

مطلع کلیم

پیری رسید موسم طبع جوان گذشت
ضعف تن از تحمل رطل گران گذشت

مطلع فغانی

وقتی گلم تمام بآه و فغان گذشت
چون بگذرد خزان که بهارم چنان گذشت

مطلع احسن

بتوان بفصل گل زمی و گلستان گذشت
بی کشتیٔ شراب ز آب روان گذشت

مطلع شوکت

حرفي ز ورنگ دست تو نامهربان گذشت
رفت آنچنان حنا که ز هندوستان گذشت

مطلع واقف

امروز تاوک تو ز من سرگران گذشت
آیا چه در ضمیر تو ابرو کمان گذشت

مطلع بیدل

دوش از نظر خیال تو دامن فشان گذشت
اشک آنقدر دوید ز پی، کز گمان گذشت

مطلع سامي

آسان ز هرچه هست بعالم توان گذشت
جز آرزوي دوست که نتوان ازان گذشت

مطلع عاشق

حیران شدم که تیر که زین بي نشان گذشت
آخر بخاطرم بت ابرو کمان گذشت

مطلع محمد قلي سلیم

از بسکه تلخکام ازین ناتوان گذشت
آخر هماي تیز تو از استخوان گذشت

مطلع فارغ تبریزي

آیا چه در ضمیر تو نامهربان گذشت
کامشب خیال از بر من سرگران گذشت

مطلع وحید

آن رهروي که در ره وصلش ز جان گذشت
در خاک گرنشست ز هفت آسمان گذشت

مطلع سیادت

آمد بهار موج گل از کهکشان گذشت
بیدار تا ز خواب شدم کاروان گذشت

مطلع محسن تتوي

دل را خیال آن بتِ ابرو کمان گذشت
آه خمش خدنگ شد و از نشان گذشت

———:o:———

۶۹ــ محمد عالم

کاتب بي بدل خوشنویس بیمثل، ضرب المثل میان خوشنویسان رئیس و عماد ایشان است ، از ساکنان بلده تهتها است و میان کاتبان معروف و هویدا است . اگرچه در بلدهٔ تهتا چندین اهل کتابت سر کشیدند ، اما کسي مثل وي ، نه در متقدمین و نه در متاخرین برخواسته ، بلکه خوشنویسي که درین کمال صاحب اکمال بود ، روبرو بفقیر گفت که اگرچه اهل ایران در فن کتابت عدیم المثل اند ، و این معني معروف و مشهور و زبان زد هر خاص و عام است ، و الحق چنین است ، اما نمکي و جمالي و سرعهٔ تعقل حروف که به محمد عالم عطا شده است طرزیست جدا و کمالیست پیدا . و قیامت آنکه طرز تحریر خود از همه یگانه داشت ، و هر بیگانه که میخواست خط خود را مشابه وي کردن میتوانست ، اگرچه ایراني باشد وگر لاهوري وگر غیر هما .

قضا کار در امري از امورات کتابت مُتهم شد. سرکار ظهوره که در آن وقت حاکم سنده بوده، هر دو دست او را بریده و بعد قطع الیدین هم چندین کتب نوشته است و آن هم خوش خط. فقیر بعد قطع بدین آنچه نوشته است یک کتاب مکتوب وي دیده است، خوب خوشخط بود. و آن کتاب "دیوان حزین" ملک مولوي گل محمد بن مولوي محمد رفیع مرحوم بود. و اکثر بعد قطع آنچه نوشته است در آن اطلاع کرده است بنظم یا بنثر. و در "دیوان حزین" صدر چنین نوشته ـ "مکتوب مقطوع الیدین محمد عالم" ـ و در نسخه که پیش میر سید غلام محمد "گدا" ست این بیت نوشته ـ منه:

من به بیدستي نوشتم این کتاب معتبر
تا بخوانند آفرینم مردم اهل نظر

و یک "مثنوي غنیمت" که قبل از قطع نوشته بود، در آن کارستان کرده. یک تحفه بود عجیب و انموذجي بود غریب. بدیدنش انسان را حیرت میربود و تعجب مي افزود. اگرچه دیگر کتب که پیش از قطع تحریر نموده است هم دیده ام، چنانچه "دیوان شوکت" و "محک محسن" که در کتب خانه این فقیر اند، اما "مثنوي غنیمت" نعمت بود و غنیمت. خط عربیش هم بغایت دلچسپ و مرغوب، اما خط فارسیش را شاني است دیگر و کمالیت اظهر. فقیر یک مصحف شریف بخط وي دیده بود که در آن ترجمه و شان نزول بخط فارسي نوشته بود، و در اختتام آن نوشته: منه:

بر صفحهٔ زمانه نوشتم حروف چند
گفتم مگر بخاک بماند نشان من
مردم ز رتبهٔ رقم من سخن کنند
جاي فتاده هر قلم استخوان من

فقیر را نیز بمضمون این رباعي طبع مائل گردید ، عجالة الوقت از گلزار خیال این گلها چید :

گفتار چند گفت چو طبع روان من
گفتم نشان بدهر بماند بیان من
مردم ز خوبي سخن من سخن کنند
بوسیده کرد خاک ، دهان و زبان من

---

(۱) نام پدرش میان محمد پناه بود ، کتابهاي نوشته محمد عالم ، در کتب خانه تالپوري موجود اند . یک کلام مجید بسیار زیبا ، مطلا ، و مذهب ، نیز موجود است .

تاریخ وفات او معلوم نشد . یک نسخهٔ "مناقب مرتضوي" دیده ام که بخط محمد عالم بتاریخ ۹ ذیقعد سال ۱۲۲۵ ه نوشته شده است . ازان ظاهر است که بعد ازین سال فوت شده باشد . یک دیوان فارسي (دیوان سرفراز خان عباسي حاکم سند) که در ذخیره تالپوري بود ، و اکنون از ذخیره آن گم شده است ، همین محمد عالم آنرا در سال (۱۱۸۷ ه) کتابت کرده بود .

در دورهٔ تالپوران که همه خانوادهٔ این حکمرانان ، بسیار علم دوست بودند و هر یک ذخیره کتب علیحده میداشت ، کاتبان سند را

نواز میداشتند و پرورش بسیار میکردند. بهمین وجه خطاطان متعدد در دربار این حکمرانان جمع شده بودند. چند نام که آقای میرزا گل‌حسن در مقاله خود (مطبوعه در کتاب "مهران جون موجون") آورده است، در اینجا نقل میکنم:

میان محمد عالم (بن محمد پناه تتوی) - محمد وارث قریشی سیوستانی - نور محمد "انور" بن عبدالقادر جوهری سیوستانی (۱۰۷۴ھ) - غلام حیدر سیوستانی - آخوند نور محمد هالائی - قاضی محمد احسان هالائی - محمد خلیل - محمد شفیع نصرپوری - منشی عبدالله حیدرآبادی - محمد صالح - منشی عبدالله - آخوند لقمان (نبیره قاضی محمد صالح) - آخوند گل محمد - ملا نور محمد - محمد عاقل - غلام احمد - علی مراد - جمال الدین - حاجی حسن بخش - میرزا قربان علی بیگ کرجی (تندو تهورو) - میرزا آصف (مشکین رقم) کراچی - میرزا سلیمان (مدرس فارسی دارالاسلام کراچی) - میرزا بدل بیگ (تندو آغا حیدرآباد) - میرزا قربان علی بیگ (ابن میرزا قاسم علی بیگ - تندو آغا) - حافظ محمد جیو هالائی (۱۲۵۰ھ) محمد تقی هالائی -

از ایران و هند هم خطاطان آمده، بدربار تالپوران منسلک میشدند، مثلاً سید علی بن سید حسن شیرازی (۱۲۵۳ھ) - میر حسین علی نقاش (۱۱۳۵ - ۱۲۴۱ھ) - علی بابا بن میرزا محمد شیرازی (۱۲۴۸ھ) - حسن بن جعفر بن یعقوب کشمیری (۱۲۴۵ھ) وغیره.

---:o:---

۷۰ - مخلص

مخلص، تخلص سخن سنج سخن پیرا سخن گو سخن آرا، میرزا مخلص علی (۱)، صاحب "مطبع مفرح القلوب" است. مولدش بهاولپور و مدفنش کراچی بندر، اصلش اصفهان است.

خلف الصدق وي ميرزا محمد شفيع (۲) نيز قابل آدم، و بعد پدر اخبار " مفرح القلوب " (۳) را بخوبي رواج داده. منه :

از مي لعل لب صياد هستم در قفس
موسم گل رفت از ياد و نشستم در قفس
بر بهار عارض دلدار مستم در قفس
ديده را از ديدن اغيار بستم در قفس
ذوق ديدار رخ جانان چنان محوم نمود
اين نميدانم كه رستم يا كه هستم در قفس
ياد بزم همصفيران بر دلم ناخن زد است
بادهٔ غم " مخلصا " تا كي پرستم در قفس

---

(۱) شمس العلما مرزا مخلص علي در سال ۱۲۹۴ﻫ رحلت كرد ، مخدوم خليل اين قطعه تاريخ سرود :

خادم مرسل و علي مخلص — سوئ خلد برين روان باشد
مخلص اهل بيت پيغمبر — حوش بجنات جاودان باشد
آه كز انتقال اين مخلص — اشك از ديده ها، روان باشد
بي سر افتكار خوان سالش
جائ مخلص علي جنان باشد (۱۲۹۴ﻫ)

قاضي علي‌محمد " فقير " نيز بر وفات "مخلص" قطعه تاريخ سروده است، كه در حواشي مبحث " فقير " درج شده است .

محمد تقي " تائب " ميرمنشي جام صاحب لس بيله اين تاريخ

گفت که در « مفرح القلوب » (ج ۲۳- نمبر ۱۰ سال ۱۸۷۸ع) چاپ شده است :

آه از جور چرخ کج رفتار — وز جفاهای بی محابایش
که چمن را دهد بباد خزان — آتش اندر زند بگلهایش
آنکه در کشور سخندانی — کس نبوده عدیل و همتایش
آبرو بخش رشتهای گهر — سطری از نظم و نثر ادبایش
کرد روشن دقایق اسرار — نیّر فکر عالم آرایش
داغ حسرت نهاد از هجرت — تا ابد بر دل احبّایش
یعنی آن مخلص علی که عیان — بود حب علی ز سیمایش
رخت بر بست زین جهان خراب — داد خالق بخلد ماوایش
خواست سال وفات او « نائب » — از دل زار ناشکیبایش

گفت هاتف بگو که بی سر جود
« ببهشت برین بود جایش » (۱۲۹۴ه)

(۲) مرزا محمد شفیع در سال ۱۳۰۱ه وفات یافت، مخدوم خلیل این قطعه تاریخ سرود :

سفر کرد زین جا محمد شفیع
ز اول بسی بهتر است آخرش

بتوحید شد تر زبان وقت نزع
باین ذکر آمد لسان ذاکرش

دم زندگی ذکر خیرش محیط
پس از فوت تحسین بود دائرش

طفیل علی و حسن با حسین
نبی شافعش شد خدا غافرش

بگو بي سر و بهر تاريخ او
محمد شفيع و وصي ناصرش

چو فرسوده رحلت ازين دار دنيا
محمد شفيع آه حسرت دريغا
بجستم سنِ انتقالش ز هاتف
بگفتم بگو سال فوتش هويدا
بروي ز هازه بگفتا سن او
جمالِ محمد شفيع است او را
(نيز رک - حاشيه تحت "فقير")

---

(۳) اين جريده بزبان فارسي در سال ۱۸۵۵ع از شهر کراچي جاري شد. مرزا مخلص علي که اصلش از قزوين بود آنرا اداره ميکرد. بعد فوت او پسرش مرزا محمد شفيع فرائض ادارت را انجام داد، و بعد او پروفيسر مرزا محمدجعفر مدير آن بود. يک جريده هفت روزه بنام "خورشيد" از سکر نيز تحت ادارت اين خاندان جاري شده بود.

---

۱۷ — مرتضائي

تخلص سيادت پائيگاه نجابت دستگاه مير سيد غلام مرتضىٰ است (۱) - بن مرحوم مغفور سيد روشن علي، که در باب الراء ذکرش درج. سليقه خوب داشت اما از فارسي کناره کش شده،

بکلام سندي مائل گردیده . کتاب " یوسف زلیخا " (۲) و مخمس "کریما" سعدي شیرازي (علیه الرحمة) بزبان سندي کرده. منه :

دیدي که یار کشت مرا باز بر نداشت
ما را شکار کرد ز عالم خبر نداشت

چون نقش پا برامِ صداقت فتاده ام
آن سنگدل گذشت بسویم نظر نداشت

در هر دلي که عشق گذر کرد جا گرفت
اکسیر گشت خاصیت کیمیا گرفت

قتیل ناز تو از تیر و از کمان فارغ
اسیرِ زلفِ تو از قید خسروان فارغ (۳)

---

(۱) شاگرد، سید امام بخش" فدوي" (ر ک تحت "فدوي") بود . " دیوان سندي " او تا کنون چاپ نشده است . " مخمس کریما " و ترجمه " سکندر نامه نظامي " نیز غیر مطبوع اند .

تاریخ وفات مرتضائي معلوم نشد .

در مقدمه یوسف زلیخا نوشته است که خسود دو نکاح کرد، زوجه اول در سال ۱۳۰۶ ه رحلت کرد. بعد ازان در سال ۱۳۰۷ ه عقد ثاني کرد . از حرم اول یک فرزند سید حسین بخسش نام در سال ۱۳۰۱ ه زائید . مخدوم خلیل تاریخ ولادت او را اینطور سرود :

غلام مرتضوي را چو خانه شد آباد
پپور نیک سیر ، نیک طبع، نیک نهاد
هزار بار کنم صد هزار شکرانه
که روشن است ازین ارجمند کاشانه
گل طرب ز بهار ولود او چیدم
ز عندلیب خرد سال او بپرسیدم
ز روي جود بسال ولود پور نجیب
۳
خرد بگفت بگوشم که بختیار عجیب
(۱۳۰۱ه)

ایزد حسین بخش چو کرد از کرم عطا
در سال حال بمن کرامت درین رجب
تاریخ و روز و ماه و سن او بگفت دل
زیب ولود روز احد هشتمین رجب
(۱۳۰۱ه)

جستم ز خرد چون سن تولید گرامي
دل گفت روانم که بگو ـ منظر سامي
(۱۳۰۱ه)

سن میلاد آن فرخنده منظر
دلم گفتا که ـ زیبا نیک اختر
(۱۳۰۱ه)

فرزند دیگر بنام سید روشن علي شاه در سال ۱۳۰۴ ه زائید. «خلیل» این تاریخ سرود :

چون غلام مرتضي را زاد فرزند نجیب
آنکه در وقت ولودش نام شد روشن علي
از سر جودم خرد سال ولود او بگفت
۳
کرد از یمن جلي بزم طرب روشن‌علي
(۱۳۰۳ ه)

(۲) مثنوي یوسف زلیخا را در سال ۱۳۰۸ ه به سندهي ترجمه کرد. در اختتام آن میگوید :

سو تیره سو الین پر آیو پورو
خداوندا ڈیارج تون اجورو

محرم کان ولي جوڑیم قصو هي
جماد الاولین پورو رهیو هي
صفا ڈیو نقل انجو صاف رجب
وڃین چا پسي طرف جو آهي راغب

یعني در سال ۱۳۰۸ از ماه محرم تا جمادي الاولي این ترجمه را ختم کرد، و در رجب مسوده را صاف کرده بمطبع فرستاد.

مخدوم خلیل تاریخ ترجمه را اینطور سرود :

لقد صنف الفاضل الا لمعي
کتاب "جمیل" باشواق عشق
اذا تم تصنیفه یا "خلیل"
بتاریخ قل — "لا ذواق عشق"

چه گیرا ست آواز او تار عشق
زند زخمه بر جان و دل تار عشق
بتاریخ این نامهٔ عشق دل
بگفتا « زهي جهد اخبار عشق »

غلام مرتضی چون کرد تصنیف
کتاب خوش پسند جمله جاها
بسالش بي سر اندیشه گفتم
" چه رائق قصهٔ یوسف زلیخا "

مرزا احمد علي « احمد » که در الوقت در تته مقیم بود، و مهتمم کارخانه نمک، علاقه جهرک بود ، این تاریخ سرود :

معلي رتبه شاعر مرتضائي
که شد استاد کامل در فن عشق
ندیده چشم عالم هیچ وقتي
بمثلش بابلي در گلشن عشق
چنان یوسف زلیخا کرد سندهي
که جان آمد دگر ره در تن عشق
چو شد مطبوع این یوسف زلیخا
فگندم دست اندر دامن عشق
ز هاتف سال طبعش جست «احمد»
که آمد رایگان این معدن عشق
به «احمد» سال طبعش بي سر طعن
خرد گفتا « معلي مخزن عشق »

این مثنوی در (۶۱۶)صفحه چاپ شده است.

(۳) این چند بیت نیز از "مرتضائی" است :

برای کعبهٔ مقصد چو بر بندیم محملها
رفیقم بلبل و پروانه گردد جمله منزلها

چو مجنون اشک ریزان ناله زن فریاد گو ماندم
لباس ساغر چشمم بر آمد تا بساحلها

الهی کنز گوهر ساز تقدیر زبانم را
چو گلشن عطر افشان کن خیال دوستانم را

بصحن گلشن اشعار آری گلبن طبعم
چو "مسکین" و "علی" و "جعفری" ده مزجانم را

چو مرغان خار و خس از گلشن وحدت بیاوردم
بنای خانه کردم امن بخش این آشیانم را

چو هدهد تاج شاهی از سلیمان زمان گیرم
اگر سازی قوی با فضل مور ناتوانم را

---

۷۳ ـ مسکین

ابتداءً تخلص جامع اوراق بود ، بعده " خلیل " نامیدند. چونکه احوال فقیر در لفظ "خلیل" پیشتر مذکور است، درینجا اعاده آن تحصیل حاصل است. اما چونکه در آنجا وعده کردم درین جا انجاز آن میکنم. منه :

بپیش حسن تو اي سرو قامت و گل فام
عزیز مصر بود یک غلام یوسف نام
بدور خط ، بجمال رخ تو نقص رسید
که زور کفر بود کم رواجئ اسلام
دماغ من چو پریشان ز یاد زلف تو شد
خیال چشم تو ام کرد فارغ از بادام
بچین زلف تو جانان نهم کدام لقب
کمند آهوي جان یا غزال دل را دام
غزل چو آیهٔ رحمت بگفتهٔ "مسکین"
کجا جواب تو گوید کسي بجز الهام

برنگ قطرهٔ سیماب بیقرار شدم
چو چشم ابر ز هجر تو اشکبار شدم
بدل مدام خیالش انیس وحشت ماست
کدام وقت بگو! تا جدا ز یار شدم
خدنگ تیر مژههائ آن کمان ابرو
ز گوشه دیدم و خاطر نشان شکار شدم
من از وصال تو اي غنچهٔ حدیقهٔ حسن
نهال عیش شدم، گل شدم، بهار شدم
بشوق ذوق قدمبوسئ تو مثل حنا
ز خود گذشتم و پامالت اي نگار شدم
چو بوي گل بچمن تا که آمدم رفتم
کجا بدوش نهالان باغ بار شدم

بخت خویش چگویم ندیدمش باری
اگرچه در سر کویش هزار بار شدم
نکرد شاد دلم را بلطف ای "مسکین"
اگرچه در غم عشقش نزار و زار شدم

گر معاذ الله ز هجرش آیدم پیغام غم
آن قدر گریم که در چشمم نماند نام نم
نظم من رنگین شود چون غنچه بوی خوش دهد
گر کشایم یک دم انذر وصف آن کفاف فم
گر شود شیرین بمان بیقیمت افتد، قند مصر
ور بیفشاند سر کاکل رود تا شام شم
کی شود باران بپیش صاحب کشف قلوب
رونق آئینهٔ اسکندری و جام جم
شعر هر وضعی که میخواهد دلت، "مسکین" بگو
چون مدد گار تو هاتف باشد و الهام هم

---

۷۳ — منیر

منیر، تخلص فصاحت روش بلاغت منش، قاضی میان گل محمد است. طبع روان داشت و نهایت زود گو بود. در علم تاریخ خوب وقوف میداشت، نثر هم مرغوب مینوشت. مگر در نظم و نثر تفحص کماینبغی نمیکرد، رهوار میرفت. عباسی النسل است،

میگفت که از اولاد بي بي زبيده (قدس سرها) (۱) ام.

و برادرش میان کمال الدین، عالم جیّد بود. نثر نیکو مینوشت در عبارت طرز عالمانه داشت و بزرگ وضع بنظر آمده. بفقیر احیانا آن هر دو برادر مکاتیب میرسیدند، و در انتقال ازین دار ملال میان هر دو برادر، فاصلهٔ چند ماه گردید، میدانم که بسان نرسیده باشد. پیش فقیر نظم "منیر" و نثر هر دو برادر موجود بتوافر بود، اما افسوس که عند التحریر آن جزودان دستیاب نشد. اکنون بیک فرد که یاد است قانع میشوم. منه:

بهر آزار دلم بنشست پهلویت رقیب
چون کنم جانان که آزار دلم پهلوي تست

فقیر تاریخ رحلتش چنین یافته:

گل محمد کرد زین عالم چو رحلت بیدرنگ
مثل طائر شد شتابان سوي گلزار عدن
فکر دي $\frac{۱۴}{}$ بگذار، سال نقل او را خوش بخوان
"کرد او را گل، محمد در بهار دار عدن"
(۱۳۰۱ھ)

---

(۱) غالبا مقصد همان ملکه دودمان عباسي بغداد است، که جوي معروف "نهر زبيده" در مکه بنام اوست.

—:o:—

۷۴ــ میر

میر تخلص مرحوم و مغفور میر صاحب "سرکار حشمت مدار" میر صوبدار خان ، (۱) خلف الصدق میر صاحب مرحوم مبرور میر فتح علی خان "فاتح سند" (۲) . مذهب اهل سنت و جماعة داشت . در سخن سنجی صاحب دستگاهی عظیم . چنانچه دیوانش بضخامت دیوان صائب ، و "فتح نامه" ، و مثنوی "مهر و ماه" ، و صدها قصائد ، و قصه "سیف الملوک" ، و "جدائی نامه" ، که در دمدمه کلکته تصنیف فرمود ، بضخامت زلیخای مولانای جامی است . و یک نسخه "مجربات طب" نیز از مصنفات وی است (۳) . در قصائد مدح اصحاب کبار بعنوان قصیده این الفاظ رقم کنند ، مدح پاکان ، بعده قصیده را شروع فرمایند . منه :

در حمد او سبحانه (در عنوان دیوان)

زهی ز آئینهٔ حسن تو ، عکس جان ما پیدا
بظاهر گر ز ما دوری ، بباطن ما و تو یک جا
میان ما و تو هرگز نمیباشد دوئی را بار
جمال دلکشت از ما عیان ، چون باده از مینا
بمثل موج بربستیم بر دوش نفس محمل
جهان در جستجویت چون حباب آمد توئی دریا
باوصاف تو هرگز حد ادراک بشر نبود
چسان در خواب بیند کور مقری دیدهٔ بینا

در اسرارِ تو هرگز نیست یاراي چرا و چون
یکي را سر بخاک آري ، یکي را میکني احیا
سراسر صفحهٔ هستي ، مطالعه کردم و دیدم
ز موجوداتِ عالم جز تو نبود کس توئي الا"
بدریاي محبت دست و پاي میزنم هـــر دم
شکم سیراب چون گردد که شد بگرفته ز استسقا
چو بیتِ بیمثالي را گزیدم از جهان یک بار
ز مضمونِ بیانِ آن ، عیان شد صورت و معني
که باشد "میر" تا دم بر زند از کنه ذاتِ او
ندارد در جهان همتاي خود آن شاه بي همتا

بچشم مستت که نیست نرگس چو چشم مستِ بچشم شهلا
بروي خوبت که گل چو رویت ز صحن گلشن نشد هویدا

بجستجوي دهانت فتاد "میر" عبث
نیافته است کسي آشیانِ عنقا را

بیتو از دیـــده ریختم خـــون را
ساختـــم سبـــز بید مجنـــون را (۴)

---

(۱) میر صوبدارخان چند ساعت پیش از وفات پدر (۹ محرم ۱۲۱۷ ه) بوجود آمد . درین باره این بیت سروده است :

بتاریخ نهم ز رب الودود (؟) مرا منزل آمد بملک وجود

میر "سائل" بر این هر دو واقعه این قطعه سروده است:

فغان و آه که اندر عزای شاه شهید
عزای خسرو دوران بدهر گشت عیان
غرضکه در شب عاشوره آن امیر کبیر
ز تختگاه ایالت نمود تقسل کان
گذشته در صف شهدای دین بصد اعزاز
گذاشت مملکت ملک از پی اخوان
درین قضیه که شد رخ نما بحکم قضا
خداش کرد عطا پور نیک نام زمان
که گفت سال ولود شریف از هاتف
"بود ابد شرف میر صوبدار ایران"
۱۲۱۷
خدا زیاد کند عمر و بخت و اقبالش
بیاری حسنین و عنایت یزدان
درین عزا که بیامد بتهنیت همگام
هزار شکر بر ایمن و هزار آه بران
بتخت مملکتش میر ما غلام علی
جلوس کام نموده بشرکت اخوان
بصبر و شکر که شرط عزا و تهنیت است
سروش غیب چنین بهر سال کرد بیان
پو "میر فتح علیخان" ز تخت سند گذشت
بگو "بزینه غلام علی" نشست برآن
بحق آنکه شد آن میر واصل حسنین
همیشه باد دعا گوی زمرهٔ اخوان

این دو سجع وي بود :

(۱) ظلِ احمد تاج فرق صوبدار .

(۲) صوبدار جهان ز فتح علي .

این سجع بر نگین خاتم او کنده شده بود :

صوبدارم من از نبي و ولي – ۱۲۵۸ھ

بعد از انقراض حکومت تالپوران از سند ، همراه دیگر افراد خالدان به کلکته جلا وطن شد ، و آنجا بتاریخ ۱۴ رجب (۱۲۶۲ھ) این جهان را بدرود کرد . نعش او را از کلکته آورده نزد بهلوي پدرش در خدا آباد (متصل هالا) سپرد خاک کردند . بر قبرش این کتیبه کنده شده است :

"وفات حضرت جنت مکان میر صوبدار خان

علیه رحمة - تاریخ چهاردهم ماه رجب ۱۲۶۲ھ"

مرزا محمد باقر قطعه تاریخ (۳۳ بیت) گفت که سه بیت ازان اینطور است :

شاهزاده خان والا جاه میر صوبدار

طائر روحش پریه از شاخ تن در لا مکان

رشتهٔ عمرش بمقراض اجل ببرید مرگ

شربت جام حیاتش تلخ شه در کام جان

بهر تاریخ وفاتش هاتفي از غیب گفت

"گوهر عمان مجد جاه رفت از این جهان"

---

(۲) میر فتح علي خان باني حکومت تالپوري ، بتاریخ ۹ محرم ۱۲۱۷ھ وفات کرد ، میر "مائل" این قطعه تاریخ سرود :

گشت چون میر واصلِ شهدا جایش اندر بهشت بنمودند

سال فوتش بهشتیان بخطاب "راضي الله عنک" فرمودند

در خدا آباد (هالا) دفن شد و این تاریخ که ثابت علي شاه سروده است بالاي دروازه گنبد کنده شده است:

شبِ شهادت شاه شهید رحلت کرد
امیر فتح علي خان خدیو صاحب عصر
بگفت "ثابت" زوار سال تاریخش
مکین قصر بهشت و مکان بهشتي قصر

براي دیگر تاریخهاي وفات رک ـ "دیوان عظیم" و "دیوان سائل"

(۳) فهرست تالیفات اینطور است:

۱ـ همسه میر صوبدار خان مثنویات ذیل دارد:

الف ـ مثنوي سیف الملوک ـ این مثنوي در سال ۱۲۰۳ھ تالیف کرد ـ ابتدا:

اي ز جودت طلسم هستي را	صورتِ تازه تر درستي را
چه طلسمي که جمله موجودات	بتجلي ازو گرفت صفات
چه تجلي جلاي آتش طور	چه تجلي بهار گلشن نور
حسن را صبح دلفروز از تست	عشق را شام تیره روز از تست
حسن نیرنگي از نگاه تو یافت	عشق مستانه در رهِ تو شتافت

انتها:

هرچه از یاوريِ طبع رسا	در خیالم رسید، شد انشا
که درین باغ گر ز سهو خطا	خار بینند در صفِ گلها
بود از هجرت شهِ ابرار	چهل هفت و دوصد ز بعد هزار
با الهي بحق هشت و چار	بحقِ آل سید الابرار

* * *

که همین نامهٔ خجسته رقم آمد اندر رقم بنوک قلم
هر همه مدعای "میر" براو باغ عمرش بکن همیشه بهار
سر بلندی دهش ز دولت و دین تاج بخشش رسان بچرخ برین

این چند بیت از همین مثنویست :

کشور مصر خلد سامان است حسن را روح ، عشق را جان است
عشق را سر دران به اوج هوا حسن از آب و رنگ زو پیدا

* * *

کشور حسن خیز و حسن افروز شب آن قدر ، روز او ، نو روز
خاک او توتیای چشم پری قوت افزای بینش بصری

* * *

عشقبازان بعاشقی ممتاز نازنینان بصد کرشمه و ناز

* * *

دید یک کاخ همچو قبهٔ نور بسعادت چو مشتری معمور
زحل و زهره ، آفتاب و قمر هر یک از ذره پیش او کمتر
اسد از بندگان درگاهش برتر از عرش کوکب جاهش
بر سر کاخ بود صورت شیر کابستاده بکین چو شیر دلیر
دید نازک تنی چو پیکر حور حقهٔ طاس و اطلس و سیفور
آفتابی فتاده بر بالین نسترن خفته بر سر نسرین
برخ از روی آفتاب فزون بلب از ساغر شراب فزون

نسخهٔ خطي اين مثنوي در کتب خانه تالپوري حيدرآباد موجود است .

(ب) مثنوي فتح نامه - اين مثنوي در تاريخ کلهوران و تالپوران تاليف کرده است ، و درباره انتقال حکومت سند از خاندان کلهوران بسيار مستند هست. اين مثنوي در سال ۱۲۳۳ تاليف شد . ترجمه سندي اين مثنوي بهمين نام مير حسن علي خان تالپور کرده است .

ابتدا :

بنام خداوند فتح و ظفر فزائندهٔ عقل و بخت و هنر
بر افراخت کاخ جهان از عدم بر آورد گوهر ز کان کرم

انتها :

بيا مطربا لحن دلکش بباغ بمضراب بفرور چون شب چراغ

اين چند بيت از فتح نامه است :

همه پهلوانان شير افگنان
قوي دست چون اژدهاي دمان
همه جنگجويان چو شيران مست
گرفته يکي تيغ آهن بدست
سپاهي همه دست شسته بخون
همه پيلتن چون کتهٔ بيستون
چو شيران همه در صف کارزار
بصيد افگنيها چو شير شکار
بقامت بلند و بقوت چو پيل
زبان پر ز نعره چو درياي نيل
ز رستم فزون هر دلاور سوار
غضبناک و پر کين چو اسفنديار

درباره‌ٔ والد خود گوید :

دلاور بود همچو شیر ژیان بشمر آرد از تیغ ِ بران زبان
چو خیبر بسي فتح دارد حصار بود تیغ او نایب ِ ذوالفقار
علي داد شمشیر در دست او عدو آمده بر زمین بست ِ او

سپهدار گردن کش و نامدار ببر افگن و نامدار ِ سوار
سر سروران ، مهتر پر هنر رعیت نواز و شه ِ داد گر
ولایت ستان از کف ِ دشمنان در طالع ِ تاج ِ عباسیان
لکو راي و فرخ سیر پر ز هوش بکف تیغ آهن عمودي بدوش
بهیکل چو پیل و بهمت چو ببر بسیرت همایون ببخشش چو ابر

نسخهاي خطي این مثنوي در کتب خانه‌ٔ تالپوري موجود است .

(ج) مثنوي خسرو شیرین — در سال ۱۲۵۱ تالیف کرد .

ابتدا :

خداوندا کرم کن بر سر ِ میر عنایات تو بادا یاور ِ میر
در فضل و عطا بکشا برویم بکام خاطر افزا آرزویم

(د) مثنوي ماه و مشتري : این مثنوي در سال ۱۲۵۵ تالیف شد .

ابتدا :

مصرع ِ سر دفتر جلد ِ قدیم بسم الله الرحمٰن الرحیم
زینت بخشندهٔ جان و خرد راهبر ِ بادیهٔ نیک و بد

(۴) مثنوي جدائي نامه: اين مثنوي در کلکته درسال ۱۲۶۰ھ تاليف کرد. و دربارهٔ فلسفهٔ جدائي، و حب وطن و فراق دوستان و عزيزان و هموطنان، جذبات خود را سروده است.

ابتدا:

خدايا شب هجر را ساز روز
ز داغ جدائي دل من مسوز
بيفروز چون صبح صادق چراغ
گل جان من بشگفان باغ باغ

اين چند بيت نيز از همين مثنويست:

کنون بار کردم سوي داستان
ز حال غم خود نمايم بيان
اگرچه بود سر گشت اين بسي
که جز من نداند مر او را کسي
ز کردندي چرخ ناپايدار
بديدم بسي سختي روزگار
ز دست کسانيکه از دست خويش
بني راحت خويش کرديم پيش

بجاي عسل سرکه در کام شد
بشد عزت و نام بدنام شد
چنين گفت داناي پيشين نيز
بر اين بيت خوش را براي تميز
"وفا کشتم و جور برداشتم
ثمر داد تخمي که من کاشتم"

خزانه که میبود هشتاد سال
نمودند آن جملگي پايمال
همه ملک و دولت بيرباد شد
دل شاد زين درد ناشاد شد
ز بعد جفا و ستم بيکران
ز ملکم کشيدند اين سو روان
نخستين چو در منبسي آمديم
يکي ماه آنجايگه دم زديم
نشستن ندادند آنجاي هم
روانه بگشتيم با درد و غم
سواره بگشتيم هنگام شام
بکشتي که باشد بتيله بنام

بهر موج کشتي قيامت پديد
بخواب اندرون کس چنين شب ندديد

نسخهٔ خطي اين مثنوي در کتب‌خانه بانکي‌پور و در ذخيره تالپوري حيدرآباد موجود است يک نسخه که در سال تاليف ۱۲۶۰ھ به دست "ملا نور محمد ولد محمد عاقل نوکر سرکار" در "محنت آباد کلکته بمقام دمدمه" نوشته شده است، در همين‌ذخيره موجود است. يک نسخهٔ ديگر که مشتمل است بر "خمسه مير" بخط حيات الله ساکن قصبه انور پور متعلقه شهر کلکته بتاريخ هفتم ماه محرم ۱۲۶۷ھ نيز در ذخيره تالپوري است. نسخه خطي جدائي نامه در کتب خانه مير علي احمد تالپور موجود است، و کتب خانه ملي پاريس هم يک نسخه آن دارد.

(۲) خلاصة التداوي: در طب يوناني نوشته، که مشتمل است بر ۹۴ ابواب.

(۳) ديوان مير: اين ديوان در سال ۱۲۳۰ھ ترتيب يافت، پيش ازين سه ديوان او گم شده خود ميگويد:

سه دیوان پیش ازین گم شد ز دستم
بترتیب آمد از طبع دبستم

از همین سه دیوان یک دیوان در سال ۱۲۳۸ ترتیب یافته بود. میان محمد یوسف خدمتگار، تاریخ آنرا از «چراغ دل» استخراج کرد. میر مرحوم دربارهٔ تالیفات خود، در دیباچه منظوم دیوان خود میگوید:

بطرح نو بفکر سر معنی
کنم دیباچهٔ دیوان خود را
در آرم باعث تالیف تصنیف
نگارم باعث تالیف تصنیف
ز احوالات خود سازم بیانی
بطرز نو سرایم داستانی
دهم شرح سخن در باعث او
که چون آمد بنظم این دفتر نو
ز دیوان گلشنی را زیب دادم
قصائد را دران ترتیب دادم
نمودم جمع یک دفتر ز دیوان
دران دادم سخن را تازه بنیان
ز هر نوع سخن کردم بیانی
که تا ماند پس از رفتن نشانی
رباعی و مخمس های بسیار
بهر نوعی سخن چو گل بگلزار
«فتح نامه» دگر چون صبر مست
پر از رزم پدر شمشیر در دست
ازان پس عشق «سیفل» کردم اظهر
بموج آوردمش چون سلک گوهر
مزین ساختم شیرین و خسرو
گلستان سخن زو یافته بو
ز «ماه و مشتری» یک قصهٔ تر
بنظم آورده‌ام چون سلک گوهر

خورش و خواب دان حرام بخویش
یادگار از تو ماند این آخر

بسند غافلي از حال میر خسته جگر
ز رنج کلکته آگه بکار ما نشدي

یک نامه‌منظوم به گورنر جنرل هند، لارد ایلن‌برو نوشته بود، این چند بیت ازوست :

بزرگان شناسند قدر مهان
تلف تا بکي گردد این خانمان

مرا شوق دیدار بسیار بود
ولي طبع من بسکه بیمار بود

تو اي "صوبدار" این رقم کرده‌اي
حکایات رنج و الم کرده‌اي

سوي بارگاهیکه کردي روان
اجابت فتد ، دل بکن شادمان

این مرثیه بر وفات میر نصیر خان نوشته است :

ناگه ز جسم دوست ، بتقدیر جان برفت
ماتم ز داغ در بجان جهان برفت

ما را بچشم باغ لیاید چگونه خار
آنسرو قد ز حکم قضا از میان برفت

یاران و دوستان و عزیزان جگر کباب
دریاي خون ز دیده عالم روان برفت

بر جاي اشک خون ز مژه‌ها برون چکید
فرياد دوستان بسر آسمان برفت

رنجي بجان رسيد که نبود بيان او
آه از دهن باتش دل چون دخان برفت

شوري چو رستخيز سر آورد ناگهان
هر کس بناله گفت که مي نوجوان برفت

هر دوست را بفرق نباشد چکونه خاک
کان نيک خلق خوش سير و مهربان برفت

داغ نصير خان دل ما را چو لاله سوخت
بر رغم بلبلان گل زين بوستان برفت

اينجا ز شمع نبود آسان گداز غم
اين سوز دلگداخته تا استخوان برفت

زندان يکي و مرگ عريزان دگر بلاست
دلهاي خسته غير الم را نشان برفت

باشد بهانه جو اجل هر کسي بدهر
اين مرد بي اجل ز جهان همچنان برفت

اينجا بحکم حق نبود قيل و قال کس
چندين هزار برگ بباد خزان برفت

هر چند کاروان جهان ايستاده نيست
اين يوسف اول از قدم کاروان برفت

تقدير بود و بيابان نصيب ما
اين شمع شب فروز ازين خاندان برفت

اين آفت عظيم ز "دمدم" کشيد سر
در "کلکته" ستم بسر خستگان برفت

تا «سنده» این خبر نتواند نهفته ماند
گویند کان بزرگ سعادت نشان برفت
هر لب بنوحه گرم کند شور حشر را
سازد بیان چنین که هما ز آشیان برفت
این پیرهن دریه همان جامه زد قبا
شور جهان بناله و آه و فغان برفت
غمنامهٔ تمام نسامد ز من رقم
این شرح مختصر که مرا بر زبان برفت
بسیار «میر» صبر بدل داشتم ولی
بیطاقتی رسید که از کف عنان برفت
فرمان حق، پسند نمودند البتا
سر از رضا نتافت بباغ جنان برفت
چون عمر شد تمام، ندارد دعا اثر
این مخلص حسین ز دنیا دمان برفت

در همین زمین آخوند «یوسف» هم مرثیه گفته است:

بر گلستان هر آنچه ز باد خزان برفت
بر سند جور از ستم آسمان برفت
فریاد از صعوبت این رنج بیحساب
کاشوب فتنه‌اش بزمین و زمان برفت
تب لرزه در بساط بسیط جهان فتاد
آسائش و نشاط ز خلق جهان برفت
بر ملک سند دمبدم از جور بیحساب
بس ظلم بیحد و ستم بیکران برفت

دردا که آسمان کرم بر زمین فتاد
وا حسرتا که آن شه عالیمکان برفت
یکبار مردمی و وفا از سپاه سند
چون فوج شامی و سپهِ کوفیان برفت
سلطان سند میر محمد نصیر خان
از سند چون بدمدم هندوستان برفت
آسودگی مجوی درین تیره تنگنای
کان مفخرِ ملوک ازین خاکدان برفت
آمد اسیر قید فرنگ آه از قضا
این عقده اش بخاطر نازک گران برفت
زین مملکت نیافت چو بوی وفا و مهر
تازان بسیر مملکت جاودان برفت
آن میر نامدار جهاندار سرفراز
شادان پیٔ تفرج باغ جنان برفت
طیران نمود طائر روحش بر آسمان
کون و مکان گذار که بر لامکان برفت
از بسکه خواستگار شهادت مدام بود
در قید و غربت آمد و بی‌خانمان برفت
اندر جوار مرقد سلطان دین حسین
از منتهای ذوق دمی شادمان برفت
ویران سرای حادثه‌زا شد دیار سند
تا پای آنمدار جهان از میان برفت
از رفتنِ امیر محمد نصیر خان
آئین مکرمت ز جهان بر کران برفت

هر کس بفرق خاک فشاند اگر ، روا ست
کان تاجدار و خسرو ِ گیتی ستان برفت
نبود شگفت گـر بجهان ست شور و شین
کز قالب ِ فسرده جهان را روان برفت
گوید بمویه هر طرفي خلق نوحه گر
سردار و سرور و شه و سلطان و خان برفت
دلهاي دوستان شده زین غصه چاک چاک
زیرا که خوشدلي ز دل ِ دوستان برفت
گردون بنیل جامه زد اندر عزاي او
ز اهل ِ زمین ز بسکه بگردون فغان برفت
آن اختر ِ سعادت و سیمرغ عز و جاه
از آسمان فتـاده و از آشیان برفت
پیر فلک ز مرگ جوانیش گشته داغ
کاواره ماند از وطن و نوجوان برفت
زین تنگناي عالم دار بلا و رنج
شد رهگـرا بعالم دارالامان برفت
یکـره بترک نعمت الوان روزگـار
بر خوان شاه کرب و بلا میهمان برفت
"یوسف" خموش باش که سوز زبان چو شمع
زین سوز تا حدیث مرا بر زبان برفت
تا بود چرخ سفله چنین بود بیوفا
آسان ازو بباد بسي خانمان برفت
زین ابرمان سراي کسي را نجات نیست
شیري بدام گرگ اجل ناگهان برفت

حضرت «میر» وقتیکه در قید خانه فرنگ بود ، در یاد دو فرزندان خود میر فتح علي خان (ثاني)، و میر محمد علي خان . این اشعار سروده است :

بیا اي نسیم صبا پیش من
که گویم ز راز دل خود سخن
چگویم مرا نیست طاقت سخن
که دور است جان و دل از جسم و تن
مگر چند گویم بآهستگي
که دارم سخن هم ز دلخستگي
تو نیز از تکاپوي آرام شو
چو وحشي رمیده مکن رام شو
چرا میروي جانب بوستان
که بستان چو زندان ست بي دوستان
مکن پیش من سوي گلشن گذر
حذر کن ز سوز دل من حذر
مبادا که از آتشین آه من
شوي چون سموم و بسوزي چمن
ترا خوانده ام چون توئي لیک بي
خبر گیر از دردمندان حي
توئي مرهم ریش دلخستگان
توي محرم راز لب بستگان
توئي کاوریدي بیت الحزن
شمیم خبر یوسف از پیرهن
مسیح از هواداریت دم زده
ز تو عصمت جیب مریم شده

رسائي ز بلبل پيامي ز گل
کزان ميدرد بلبلان را دهل
توي کز تو خندان شود بوستان
توئي کز تو سر سبز گردد جهان
توئي کز تو خارا شود لاله زار
توئي کز تو گلزار گيرد بهار
توئي کز تو غنچه کشايد دهان
بگويد بگوش تو راز نهان
کنون دير شه زود بر پاي شو
بکايک ز من آنچه گويم شنو
بشرطيکه از رنج فرسوده گي
نخواهي ميان ره آسودگي
برو پيش آن هر دو دلبند من
که بي شان چنانم که بي‌جان تن
جگر بند هستند دلبند نيز
تنم را چو دانند و از جان عزيز
چو آنجا رسي بر درِ بارگاه
بيفشان تنِ خويش از گرد راه
نفس سرد يا گرم را ، هم مکش
مکن هيچ با حاجبان کشمکش
بعجز و تواضع بباشي برون
چو رخصت دهندت ، روي در درون
بپاي ادب دور باشي بپا
فرا تر بيائي بامر بيا
نشيني بنوعِ ادب پيش شان
بينديش از طبع شهزادگان

که نازک مزاج اند والا تبار
کنون گر غریبند ، دور از دیار
پرورده ام شان بصد عز و ناز
ببودند از ناز کس بي نياز
چو بنشيني آنجا شوي همنفس
بشرطيکه نبرد دگر هيچکس
بگيري ز من هر دو را در کنار
بصد شوق ، صد گريهٔ زار زار
کني لب پر از درد آه و فغان
زبان من استي ، بگوئي چنان
که آيا ندانند حالم که چيست
غمم بيشمار است غمخوار کيست
نکس همدمم جز دم آه سرد
نکس محرمم غير اندوه درد
شبم در ستاره شماري ست روز
رود روز تا شام در ساز سوز
ز من هست پروانه را سوختن
بيادوخت شمع از من افروختن
ز دردِ جدائي دلم شد غمين
غمم همنشين غصه ام هم قرين
نه ياراي گفتن نه راي خموش
نه پرواي ديدن نه حاجت نيوش
من از زندگانئ شرمنده ام
که دور از شمايان چرا زنده ام

خوشا مادر ابن یعقوب مرد
که پیش از پسر گم شدن جان سپرد
هدف میکنم سینهٔ آفتاب
که یعنی دعایم شود مستجاب
بیائید ای مونس جان من
بروی شما روشن ایوان من
ز یادِ شما دیگرم یاد نیست
بغیر شما خاطرم شاد نیست
خدا کو است خالق سیاه و سفید
نه این داشته بودم از وی امید
که زهر جدائی چشاند مرا
دمی چند در هجر دارد مرا
مرا گرچه در ظاهر افروزها ست
چو شمع از درونم بسی سوزها ست
نه در روز صبرم نه در شب قرار
چگونه مرا میرود روزگار
گهی میکنم گریهٔ و های های
گهی میکنم نالهٔ و وای وای
گهی با خیالِ شما خوش دلم
گهی در بیابان غم منزلم
گهی میکنم بر درِ حق نیاز
که بیچاره‌گان راست او کار ساز
فلک بین که با من چها ساخته است
چه بازیست کان را بمن باخته است

چه گوئي که چونم بسر میرود
که جانم ز تنگي بدر میرود
کمان وار پشتم ز بار غم است
سرشکم دران تار زه محکم است
کمان آنچنان و زهش اینچنین
شده تیر آهم بحرخ برین
نخوردم بروزه نخوابم بشب
شب و روز در سوزم و تاب و تب
کرا گویم این حال احوال خویش
تنم ناتوان و دل از غصه ریش
عجب داغ هجران که مي سوزدم
نه یکدم دمي، سوزدم دمبدم
فراقم ز طاقت فزوده است طاق
خدایا ببر خانمان فراق
تنم بر دلم هست بار گران
غریقم ببحر غم بیکران
شب هجر دارم بر از درد داغ
دران شب نه ماه و نه شمع و چراغ
تنم همچو کاهست غم همچو کوه
در این غم ز جان و دلستم ستوه
نه دل میکشاید بباغ و بهار
نه جان میگراید بلیل و لهار
کسي را که کژدم خلد در بدن
چه راحت بیابد ز فرش سمن

فراق آتشي هست بر من فروخت
تن من ز تابش سراپاي سوخت

بمرغ سحر ناله آموختم
بتار توکل جگر دوختم

ز اسباب گيتي دلم تنگ شد
سخن گفتن از نام خود ننگ شد

چو من بيدل اندر جهان نيست کس
جز ايزد دگر کيست فرياد رس

..... ز بيدادي آسمان
دهد داد من داور داد دان

رؤف لکم مصطفا و علي ست
بزهراء سبطين عابد ولي ست

دگر باقر و صادق و کاظم است
تقي و نقي عسکري راهم است

به مهدي هادي آخر زمان
که باشند دائم بامن و امان

لکم حافظا سيد المرسلين
لکم حاميا خمسة الطيبين

اولاً میر محمد اصغر خان در غریب الوطني وفات یافت، و بعد ازان میر محمد صوبدار خان این جهان را بدرود فرمود. آخوند یوسف که در فارسي صاحب دیوان است و یک مثنوي "مهر و ماه" هم دارد و همراز و همنفس میر صوبدار خان بود، این مرثیه در این واقعه سرود :

سپهر سفله ز بس خو گرفت با بیداد
نموده چون عدم آباد عالم ایجاد
زمان زمان ز دورنگي زمانه خبر پرور
هزار برگ بهاران همیدهد برباد
چه فتنها ست ندانم درین سراچهٔ تنگ
که زندگیش بود زیر دشنهٔ جلاد
شهید وار به تن لاله را کفن خونست
مجوي سرو درین بوستان دگر آزاد
دلي که بود نگار و بمرهمش کوشید
بداغ کهنهٔ او چرخ تازه داغ نهاد
بمکر و حیله جهان بس حریف کج‌باز ست
بسحر مجمر گرمش چو کورهٔ حداد
هزار خسرو شیرین بخنده خنده بگشت
که تیشه را بسر خویش خود زند فرهاد
امیر نامور «صوبدار» را از سند
چنان عنان عزیمت بسوي هند کشاد
اسیر قید فرنگ آمد از قضا ناگاه
سري که بود سپه سروري بهند افتاد

فشاند دست بر اسباب دولت خاکي
بترک نعمت ..... غمناکی

گرفت طایر روحش بلا مکان پرواز
گذاشت و بگذشت از همه نشیب فراز
گر از وسادهٔ دولت بمنزلت شد دور
شد ست تکیه گـه او بمسند اعزاز

ز بیوفائي دوران دلش بتنگ آمد
گذشت از سرو برگ نعیم نعمت و ناز

ازین سراي سنجي سبک سفر بگزید
بقرب بارگه حق ازان بشد ممتاز

درین طلسم تحیر چه طرفه بندد کس
مخالف ست زمان تا زمان درو آواز

ازان زمان که برون رفت او ازین محفل
چو شمع سوخت دل دوستان بسوز و گداز

دریغ و درد که از سند شد بکشور هند
ز هند رفت که هرگز دگر نیاید باز

کسي ز ساحت گیتي کجا وفا جوید
که زیر پرده نهانش بود هزاران راز

زمانه ظلم اساس و سپهر دون پرور
فلک ستیزه گر و روزگار سفله نواز

فغان که رفت ازین تنگناي حیرتگاه
فلک شکوه شه صوبدار والا جاه

زمانه بود که در سند شهریاري داشت
اساس دولت و اسباب کامگاري داشت

سپهر بود مسخر بزیر فرمانش
که طالعش همه یاور ز بخت یاري داشت

بدست جود جهان را ره سخا آموخت
کفش ببخشش احسان گهر نثاري داشت

بخلق خوش تن بیروح را روان دادي
چه قدر ناموري و چه نامداري داشت

ز مرگ میر محمد نصیر خان یکبار
هنوز خلق بصد رنگ آه و زاري داشت

جهان لباس عزا داشت سر بسر در بر
زمین و شدت تپ لرزه بیقراري داشت

ز دست برد اجل عالمي بنوحه گري
ز شام تا بسحر رسم سوگواري داشت

بسي نرفت که سلطان صوبدار برفت
قضا مگر بکمان باز تیر کاري داشت

بزیر خاک نهان شد بسان دُر یتیم
سري که دعوئ شاهي و تاجداري داشت

هزار حیف ازان هر دو تاجدار جهان
که گشت درهم و برهم تمام کارجهان

ز مرگ میر جهان صوبدار صد افسوس
ز قید و غربت آن تاجدار صد افسوس

که جان سپرد باوارگي بغربت و رنج
دریغ و درد ازان نامدار صد افسوس

خزان ببرد بتاراج گلشن اقبال
بباد شد همه برگ بهار صد افسوس

هزار حیف نیامد بسوي وطني باز (؟)
که دور ماند ز شهر و دیار صد افسوس

زماله بست میان بر ستیزه کرداري
سپهر سفله نشد (باز) یار صد افسوس
ز مکر، دام نهاد آسمان روبه باز
بحیله کرد چو شیري شکار صد افسوس
ز قید خصم امید برستگاري داشت
نشد ز چنگ اجل رستگار صد افسوس
جفاي چرخ و ستیز زمانه گر شمرم
ز صد یکي نرسد در شمار صد افسوس
سپهر سفله‌وش و روزگار هرزه درست
نهان هزار غم و آشکار صد افسوس

ز مرگ میر چو اندر جهان خبر شد فاش
فلک بروي زمین سر همي فتادي کاش

ز "دمدم" این خبر آمد چو سوي کشور سند
که شد بملک عدم ره سپار سرور سند
ز ملک هند بغربت اسیر قید فرنگ
روان بدار بقا آه شد مسافر سند
ز سند رحل اقامت برون نبردي کاش
امید نیست که بیند بچشم دیگر سند
تمام سند زبون گشت سر بسر پامال
بسان خاک سیه شد زبون سراسر سند
بیا بسند بیکبار کن نظر اي میر
ببین که بي تو جهان آمد است بر سر سند

ز گردباد مخالف بچار موج بلا
گسست زورق طوفان رسیده لشکر سند

بدون رایض حکمت بدست بشتوفي
شد است زیر و زبر در حساب دفتر سند

عروس دهر که هر هفت داشت از نامت
بنوحه موید گوید که مرد شوهر سند

چو فوج کوفي و شامي گذاشت رسم وفا
قرار کرده بیکره سپاه و لشکر سند

ز ترک‌تاز مخالف بسند شد آنحال
که شرح آن نتوان کس بصد هزار مقال

بیا به سند ایا میر نامدار ببین
جهان بدرد اسیري خراب خوار ببین

سران ملک و سپه سروران گیتي را
زبون بپنجه اعداء خاکسار ببین

سرای دولت دولتسرای عشرت را
خزان رسیده همه برگ نو بهار ببین

تمام پرده‌گیان خاک تیره بر تارک
بدرد و محنت و اندوه سوگوار ببین

بشهرها ست ز مرگت هزار شیون شین
فغان و ناله و زاري بهر دیار ببین

بیا بیا و دل دردمند سوختگان
بسان لاله بخون غرق و داغدار ببین

جهان و کار جهان گشته تیره و تار ست
ز تیرگي همه را تیره روزگار ببین
فغان که گلشن اقبال شد بباد فنا
بجاي لاله و نسرین سنان خار ببین
فلک که لاف وفا داشت و رسم یاري داشت
چسان بحوله گري شد ستم شعار ببین
فغان ز حادثهٔ مرگ ناگهانئ تو
که شد بغربت و آوارگي جوانئ تو

خموش "یوسف" ازین ماجراي وحشت ناک
که عالمیست ازو در مضیق رنج و هلاک
زمین ز ناله و زاري بشور و شیون شد
فتاده لرزه ازین غم بقامت افلاک
ز سند تا به ابد کسي رود عزاداري
که هست جمله جهان زین عزا گریبان چاک
سزد که تا بقیامت کنند ماتمیان
ازین مصیبت و اندوه بر سر خود خاک
بود ز زهر لبا لب مدام ساغر دهر
چه انتفاع ز افیون چه سود از تریاک
جهان ثبات ندارد درو چه دل بندم
زمانه آتش سوزنده، ما همه خاشاک
سپهر طرفه عدو پرور ست و قاتل دوست
کسي برون نبرد جان ز دست این سفاک

حدیث کار که دهر هست بس مشکل
طمع مدار وفا، زان ستمگر بیباک

ازین دیار بناکام رفت و باید و بس
مگر که دست بگیرد ز لطف ایزد پاک

———:o:———

۷۵ ـ ناخدا

ناخدا، تخلص سفینه پرور غزلیات نزاکت آیات آقاي محمد حسین شیرازي است. هفت سال در کلکته سفیر دولت ایران بصد شوکت و شان بود. بعده تجارت سفائن دودي نمود، و بسیر چین و هند و پنجاب و سند پرداخت، و هر جا که بود علم تعظیم و تکریم افراخت. از صحبت حبیب، مرزاحبیب "قاآني"(۱) و مرزا "کوچک" اصفهاني (۲) بهره یاب گردید، و هر مکان که رفت اعزاز و اکرام دید. وقتیکه سرکار میر صاحبان تالپر در دسدمهٔ کلکته تشریف داشتند، آقا موصوف نسبت بهمه هم وطنان مکرم و معزز بود، و از سرکار رفعت مدار میر صاحب میر محمد حسن علي خان متخلص به "حسن" (۳) وظیفه خوار با اعتبار و مرتین در حیدرآباد شرف اندوز ملاقات میر ممدوح گردید. به شاه‌صاحب سید غلام محمد "گدا" بغایت گروید و انواع کلام و اقسام شعر خود را بآن صاحب وا مینمود، و گفت که: معمائیکه سید صاحب حل کرده است، در تمام کلکته احدي از اهل ولایت و اهل هند حل نکرده، و آن اینکه:

در عدد شيء که باشد پانصد و سه در حساب
خواهم از میر معظّم داور ملک رقاب
گر بتصحیفش در آري سبز باشد مزرعه است
قلب او مر میر را هر لحظ در زیر رکاب
پانصد آن را سپارم بر عـــدو مـــیر بتو
سه مرا بفرست تـا از عـمر بشم کـامیاب

شرح حل این که پانصد و سه عدد شراب است، شر براي عدو و سه براي ناخدا که آب است، و ابرش اسب را نیز گویند که قلب غیر مستوي شراب است .

دیوانش بترتیب عند الحیات درست در آمد لیکن مطبوع نشد، و گویند دو مثنوي که بقالب طبع آمده در آنها داد سخن داده است، و قصائد دلپذیر دارد .

چند مطلع بعض آن را مینویسد . منه :

الا اي ماه خرگاهي بیارا چهره مهر آرا
که‌سرزد بکرطبعم‌چون‌خود از این‌خرگه مینا
ز نور من شرر افتد بطبع راح ریحاني
چراغ دیر افروزد ز فکر بکر من ترسا

مطلع ثاني

دم روح القدس آورد گوئي باد عنبر زا
که میریزد ز گیسويء خیالم عنبر سارا
نموده ضیمران بالین بروي سبزهء و نسرین
چو جعد دلبر شیرین بگرد چهره مهر آرا

مطلع ثالث

سحر چون خسرو خاور نماید چهرهٔ رخشا
بساید چهره بر خاک درِ شاهنشه والا
فروغِ شرع پیغمبر امیرالمومنین حیدر
شفیعِ عرصهٔ محشر علیٔ عالیٔ اعلا

از غزلیات نیز دوسه بیت آورده میشود :

گر ز گتندم زده، شیطان ره آدم ببهشت
خال هندویٔ تو از ره ببرد شیطان را

ز حرفِ سخت میازار باز عفو مخواه
که تیر رفته نیاید بدین بهانه بدست

دشمنان را دوست کردن لازم است
دوستیٔ دوستان فرض است فرض

تو ای غزال غزلخوان ببزمِ انس در آی
غزال را نسزد بسته قفس باشد
مبند در برخ ای باغبانِ سنگین دل
که وصل گلبن این باغ یک نفس باشد

مرغ آزت در پي حرص امل
دانه بيند مي نه بيـــند دام را

بجار روز جهان دل مبند "ناوخدا،،
نه در سراب شنا مي نياورد ملاح

"ناخدا،، آنچه تو اش بحر گمان ميکردي
جلوهٔ موج سرابي ست که در ساحل بود
ناو در هندي کشتي را گويند .

---

(۱) ميرزا حبيب الله قاآني" بن ميرزا محمد علي "گلشن" شيرازي (تولد ۱۲۲۲ھ وفات ۱۲۷۰ھ) مدفن در جوار مزار شيخ ابوالفتوح رازي شيراز. يکي از سخن سرايان و قصيده گويان مقتدر دورهٔ قاجاريهٔ ايران است که بسبک قدماء قصايد آبداري را سروده و بر الفاظ تسلط کامل داشته است، کليات وي بارها طبع و نشر شده است.

(۲) ميرزا محمد شفيع نام، تخلص "وصال" معروف به ميرزا کوچک شيرازي، وفات ۱۲۶۲ھ. رضا قلي هدايت نوشته است: " در فنون نظم ماهر، خاصه در غزل سرائي غزليات شيرين از مخزن طبعش صادر و ظاهر استاد موزونان فارس و اکمل خوشنويسان آندبار باشد. "مثنوي فرهاد و شيرين " وحشي را تمام نموده ، و مثنوي بوزن تقارب سمّي به " بزم وصال " منظوم فرموده - ديوانش زياده از پانزده هزار بيت ديده آمدي ... ... اکنون که (۱۲۶۲ھ) هجريست خبر فوتش رسيد - (مجمع الفصحا ج ۲ ص ۵۲۸ و رياض العارفين ص ۵۹۸) .

ديوان خطي ايشان در کتب خانه تالپوري موجود است، يک قرآن مجيدهم بخط ايشان، (۱۲۴۰ھ)، که شاه ايران به مير کرم‌علي‌خان

تالپور فرستاده بود ، تا کنون موجود است .

(۳) سرکار رفعت مدار میر حسن علي خان بن میر نصیر خان تالپور، بتاریخ ۲۶ ذیقعد ۱۲۴۰ھ در حیدرآباد تولد یافت. بعد از انقراض حکومت، در کلکته بقید فرنگ ماند ، در سال ۱۸۶۳ع از انجا رهاي یافته به حیدرآباد رسید و بتاریخ ۱۵ ذوالحج ۱۳۲۴ھ وفات یافت . بعد از شش سال نعشش را از حیدرآباد منتقل کرده بتاریخ ۲۱ جمادالاول ۱۳۳۰ھ در کربلاي معلي دفن کردند . تالیفات ذیل از آثار ویست :

۱- لسان الحق في میزان الصدق (نثر فارسي) در جواب میزان الحق پادري - سي - جي - فاندر- در سال ۱۳۰۸ در مطبع سلطاني لاهور چاپ شد -

۲- مختارنامه- (منظوم سندي) در دو جلد، جلد اول در سال ۱۸۹۲ع و جلد ثاني در ۱۸۹۵ در مطبع بینظیر لاهور بچاپ رسید .

۳- روياي صادقه - (نثر و نظم فارسي) جلد اول در مطبع دبدبه حیدري کراچي و جلد ثاني در مطبع اسلامیه استیم پریس لاهور بسال ۱۳۲۲ع طبع شد .

۴- نهرالبکا (سندي - سلام و مراثي) بسال ۱۳۲۶ھ در رفاه عام استیم پریس لاهور طبع شد .

۵- مثنوي فتح نامه سند- (سندي) این ترجمه ایست از مثنوي فتح نامه فارسي تالیف میر صوبدار خان " میر " .

۶- احسن البیان - (اردو نثر) در جواب رساله تحقیق الایمان از پادري عمادالدین پاني پتي .

۷- رد خوارج- (سندي) در جواب ۳۲ سوالات میر محمد علي خان که در بارهٔ مسائل عزاداري وغیره بود .

۸- مجموعه خطوط (فارسي) در جواب مکاتیب پادري فاندر-

۹- حالات شکار - میر مرحوم بسیار شیفتهٔ شکار بود، و این دو جلد در حالات و تجربات شکار خود نوشته است .

... مثنوي حماله حيدري - معروف به شهنشاه نامه (سندي) در حالات سيدنا حضرت علي كرم الله وجهه -

١١- ديوان مناجات و منقبت -

١٢- ديوان قصائد -

١٣- ديوان مراثي -

ابن سجع بر نگين خاتم وي كنده شده بود -

آسوده بر سرير امارت بخوشدلي
فخر الملوك ظل الهي حسن علي ١٢٥٤

مولانا ابوالحسن ابن مولانا مهدي حسن لكهنوي متخلص به "حسن" اين تاريخ وفات سرود :

بلي مير صاحب محمد حسن — علي خان بهادر بحق رهنماي
محب امام حسين شهيد — دل و جان خود كرد بروي خداي
ز دنيا بفردوس اعلي رسيد — سفر كرد زين جا سوئي آن سراي
ده و پنج تاريخ ذيحجه بود — به شنبه چهارم بحكم خداي

بتاريخ فوتش رقم زد "حسن"
سر فكر كرده در آغوش واي

---

٧٦ - نظام

نظام، تخلص جناب فيض مآب برگزيده خاندان احمدي، زبدهٔ دودمان مجددي، نتيجه عالي قبابان سرهند، باعث افتخار اهل سند، حضرت پير نظام الدين صاحب سرهندي است (١) . بغايت كمال داشتند " مخمس كريما " سعدي شيرازي (قدس سره)

یادگار از ایشان است، دیگر هم تصنیف دارند مگر اسماء آن مصنفات بیاد فقیر نیستند (۲) . منه :

از لعل شکّر ریز تو شوري فتاده کو بکو
بادام چشمي من بگو. پسته دهان کیستي
مجنون کُشي لیلي وشي بسیار شوخ و دلکشي
سر تا بپا چون آتشي، از دودمان کیستي

خالي سیاه بر رُخ آن نازنین نشست
هندو ببین بخانهٔ اسلام و دین نشست(۳)

---

(۱) درین کتاب ذکر شعراي متعدد این خانوادهٔ سرهندي آمده است، من نسب نامه ایشان را درج میکنم (صفحه ۶۱۸) تا که تعلق نسبي ایشان با همدیگر ظاهر شود :

پیر غلام محي الدین پدر پیر نظام الدین از پشاور بار اول در سال ۱۷۹۰ع به شکارپور رسید، و بعد ازان در سال ۱۸۰۶ع در شکارپور مستقلا اقامت اختیار کرد. تالپوران سند به وي بسیار توقیر کردند، و وظائف و جاگیرات بنام ایشان جاري کردند . بعد از انقراض حکومت تالپوري، در عهد حکومت فرنگ نیز آن جا گیرها بجا و بحال ماندند .
(Memoirs of Jagirdars in Sind. 1888, pp 276,279,282)

پیر نظام الدین در تصوف و سلوک سر آمد صوفیهٔ سند بود، و در قرب و جوار شکارپور، سکر و جیکب آباد بسیار مریدین و معتقدین گذاشت، که تا کنون پس ماندگان آنها بخانوادهٔ پیر نظام الدین ربط و

عقیدت دارند.

پدر پیر نظام الدین، پیر غلام محي الدین حسب روایت صاحب "مونس المخلصین" متصل شهر حیدرآباد دفن شده است (ص ۵۳). پیر نظام‌الدین خود بتاریخ ۱۷ رجب صبح شنبه در سال ۱۲۷۳ھ وفات یافت و در شکارپور دفن شد. و مقبره اش تا کنون زیارتگاه خاص و عام است.

پیر نظام الدین دو پسر گذاشت. پیر رفیع الدین و پیر امام‌الدین. از پیر امام‌الدین سه پسر بوجود آمدند. بهاءالدین، شمس‌الدین و نورالدین. برادر پیر نظام الدین پیر فدا محي الدین بود، که پسر بنام محمد اشرف داشت، و ازو سه پسر بوجود آمدند. شهود الدین، غلام نقشبند، و سیوم که نام آن معلوم نشد. در شکارپور اولاد ایشان تا کنون موجود اند.

شاعر مخدوم محمدصالح "صالح" وزیرآبادي که مرید ایشان بود، یک دیوان کامل در قطعات وفات پیرخود گذاشته است. این دیوان فارسي (۷۹) قطعه (مشتمل بر ۱۱۱۵ بیت) دارد. که دو نسخه خطي این دیوان در ذخیره بیش بهاي آغا بدرالدین خان دراني (گرهي یاسین) موجود است. من از یک نسخهٔ آن، اینجا انتخاب میدهم:

قطعات تاریخ

آندوست دلنواز که شد ناگهان جدا
گوئي که رفت از تنِ کاهیده جان جدا

قو قو نوایٔ حسرت شد قمریٔ دلم
هیئهات کز چمن شده سروِ روان جدا

چون هجر دوست صعب نباشد .....
یارب مباد هیچ کس از دلبران جدا

بلبل بشاخ گل که هم آغوش بود دوش
امروز شد بغم ز گل و بوستان جدا

کارم جز آه و نالهٔ شبگیر هیچ نیست
زان دم که گشته ام ز رخ دلستان جدا

صد نیش خار غم جگر عندلیب خست
کاندر بهار شد ز گل و ارغوان جدا

شد سخت تنگ بر دلم این دیر سست پا
کاینک شدم ز خدمت پیر مغان جدا

در ماتم و فراق جناب شه « نظام »
رفتم ز هوش و از خردم بیگمان جدا

آندم چه بود واقعهٔ سخت جانگداز
کان قطب وقت گشت ز مسترشدان جدا

افسوس سایهٔ کرم لطف حق یقین
گردید ناگهان ز سر مخلصان جدا

شد کامیاب شاهد مقصود معنوی
معشوق ما بصورت از عاشقان جدا

یا رب چه بود مایهٔ عیش سرور ما
دردا که زین جهان شده غوث زمان جدا

هر کس که از حضور دلارام دور ماند
لاریب فیه ماند ز هر دو جهان جدا

« صالح » چو جست سال ازین حادثه دلش
گفتا که «هي بگشته ز تن وايْ جان جدا»

چو صبحدم شده بیدار چشم من از خواب
نمود در نظرم حال عالمي بي تاب

بهر طرف شغب و شور بود واویلا
تمام اهل زمین مضطرب برنج عذاب

کسي بناله و فغان و تحیر و افسوس
برهنه سر بتأسف بسر بهٔ خونناب

دلم نمود ازان مجمعي پریشان حال
تفحص از سبب این ملال و حال خراب

بگریه گفت بمن هر کسي بصد افسوس
چه خاص و عام چه پیر و جوان چه شیخ و چه شاب

که کرد رحلت آن شاه مجمع ابرار
که بود قبلهٔ احرار مرجع اقطاب

جناب قدوهٔ اغواث حق نظام الدین
ببحر فیض و کمالات چون در نایاب

نمود هي ز کف ساقئ قضا و قدر
ز قرب وحدت نوشید پر اباغ شراب

بگوش دل چو ازین واقعه رسید خبر
دلم ز آتش اندوه سوخت همچو کباب

چه بود مطلع انوار قادر بیچون
ببرج معرفت و اهتدا جلي مهتاب

غریب پرور عاجز نواز و مسکین دوست
وسیلهٔ دو جهان و معظم الالقاب

ز بس که دل شده زین غم حزین بدانستم
که عیش و لذت دنیاست بی بقا چو حباب

ز بیوفائی دوران کنون شدم آگاه
عجوزه ایست کهن سال در لباس شباب

ز درد و ماتم دلدار خود چه شرح دهم
فزونست حزن و غم دلربا ز حصر و حساب

ورق ورق شده شیرازهٔ دلم یکبار
پر از سیاهیٔ اندوه سینه شد چو کباب

بوصل شاهد مرغوب معنوی شد شاد
برخ کشیده ز اغیار صورتاً جلباب

کسی که دیدهٔ اخلاص روشنش باشد
خوش از جمال لقایش بود بکشف حجاب

بصبح شنبه بتاریخ عقدهم ز رجب
ز رحلتش شده محزون خاطر طلاب

بلوح مرقد وی "صالحا" قلم بنوشت
که "قطب پاک معلّی جناب فیضماب"

پی تاریخ آن واصل چو "صالح" شد ز دل سائل
بگفتا "ذو هدا کامل چه بوده کاشف دلها"

"صالح" اندر دل چو جسته سال وصل آن ولی
شد ندا "بد قطب بر حق مرشد دوران ما"

جست "صالح" چو سال تاریخش
عقل گفت "آه! بود او مرغوب"

"بصالح" خرد گفت تاریخ وي
که "می بود قطب معظم عجیب"

"صالحا" تاریخ وي بشنو که بود
"زیب رشد او محیط راست و چپ"

"صالحا" ناگهان ندا آمد "بود بوّاد مخزن الحسنات"

"صالح" از سال وصل او خوانده "پي شده از مي لقا سرمست"

سد هزاران الغیاث، از درد هجران الغیاث
الغیاث اي درد دل را نیست درمان الغیاث
آه مغز استخوان را در تن و جانم بسوخت
سوخت یکدم آتش اندوه احزان الغیاث
گشت از باد خزان باغ طرب چون بر گریز
بلبلان گشته ز هر سو زار و نالان الغیاث
سرو ارشاد از گلستان طریقت رفت چون
قمریان معرفت شد غم نوایان الغیاث
دوش مرغان چمن دیدم بماتم مجتمع
سنبل و سوسن ریاحین شد پریشان الغیاث
بر در میخانه رفتم مست از جام صبوح
دید چشم غم، خم و خمخانه ویران الغیاث

کریم ارحم و محبوب ایزد
حلیم و صاحب مجد و حیا شیخ
صفوف اولیا و اصفیا را
بفضل الله امام مقتدا شیخ
سراج دانش و علم معارف
گرامی شمع جمع اصفیا شیخ
ولی و کاشف نقاط موهوم
عظیم المرتبت پیر هدا شیخ
دلش گنجینهٔ اسرار مکتوم
کریم الطبع قطب الاولیا شیخ
ز رجب هفدهم اشراق شنبه
روانه شد ازین دارالفنا شیخ
ز سال رحلتش هاتف به «صالح»
بگفتا «هي ولي و رهنما شیخ»

در یک قطعه تاریخ تولدش هم گفته است، در اختتام اینطور میگوید:

پس از تکفین و تدفینش دلم را
ز تاریخ وصالش اقتضا بود
چراغ از سال تولیدش شمردم
بلي روشن چراغ با صفا بود
ولي پاک دان سال حیاتش
نعم آن غوث تاج اولیا بود
خرد از سال ترحیلش بگوشم
بگفتا «مرشد و مشکلکشا بود»

دگر ره در ضمیر دل به «صالح»
ندا شد «مقتدا قطب خدا بود»

بگو «صالح» بتاریخش که «هي هي»
نظام الدین مهدي زمان بنمود

«صالح» از سال وصالش چو بدل جست عیان
شد ندا «فیض رسان بود ولي جواد»

سال وصلش ملهم غیبي به «صالح» گفت دوش
«وه نکو کهف المساکین بود ملجا و ملاذ»

«صالح» از سال رحلتش بشمرد
«بود هي ماه اوج فیض منیر»

جست «صالح» چو بدل سال وصالش گفتا
هاتفم «نیر ارشاد جلي بد پر نور»

سال ولي ودود «صالح» چون جست، زود
گفت خرد، «آه بود قطب معظم عزیز»

«صالحا تاریخ وصل آنجناب
هاتفم گفتا که «بد غربا نواز»

سال رحلتش به «صالح» ها فِ غیبي بگفت
بود حق آگاه مرشد دور سازِ حرص و آز

«صالح» سر مست تاریخش بگفت
«کو نموده او شرابِ قرب نوش»

«صالح» اندر دل چو تاریخش بجست
هاتفش گفتا «بخلد اندر بعیش»

ز سال رحلت او «صالحا» اگر شمری
بگو که بود زهي صاحب ولایت خاص

گفت تاریخ رحلتش «صالح»
بود هي معدن معارف خاص

چو بوده مقامات خاصش حصول
شمر سال او از «مقامات خاص»

چو «صالح» جست تاریخِ وصالش
خرد گفتا «کریم الطبع فیاض»

ملهم غیبي به «صالح» ناگهان
گفت والا مهبط الانوار فیض

بگفت ساقي عقلم به «صالح» سرشار
ز سال او که «ز صهباي قرب يافت نشاط»

«صالح» از بهر سال تاريخش
گفت «هي کامل خجسته نمط»

ز تاريخش به «صالح» گفت هاتف
بحق بوده ولي الله محفوظ

جست «صالح» چو سال تاريخش
گفت «بوده نظام دين نافع»
رضي الله باسط عنه
نيز تاريخ آن شه نافع

گفت هاتف «صالحا» تاريخ او
که بده «تابان فروزان همچو شمع»

به «صالح» خرد گفت در سال او
که نيکو مکين بهشت رفيع

«صالح» از سال رحلتش از سوز
گفت هاتف که «داد هجران داغ»

چو «صالح» بدل جست تاريخ وي
بگفتا خرد «آه بود آن چراغ»

ز سال رحلت وي «صالحا» چه میپرسي
بگو «بود بجنان از قدوم او تشریف»

عقل تاریخ او به «صالح» گفت
همه اسرار حق ورا مکشوف

سال تاریخ وصالِ او شمار
«صالحا» «او آفتاب پر شرف»

سال وصلش خرد به «صالح» گفت
بود قطب خدا ولي شفیق

اي «صالح» از غم دل از بهر سال واصل
کو آه بود کامل گنجِ فیوضي صادق

نگر «صالح» بلوحِ مرقدِ او
قلم بنوشت «هادي مظهر حق»

گفت با «صالح» خرد از سال او
قطب احد قبلهٔ ارباب ذوق

جست تاریخش چو «صالح» از خرد
گفت او قطبِ خدا بي ریب و شک

"صالح" از سال او بگفت که وي
مرشد و مقتداي اهل سلوک

یا "صالح" بگو تاریخ وصلش
بده اعلیٰ بمثل شاه بیرنگ

گفت هاتف به "صالح" از تاریخ
بود هي رهنما و شیخ اجل

صالحم از سنه وصلش شمرد
هادیٔ ما منبع فیض عمیم

گفت به "صالح" خرد از سال او پیر جهان داخل دار السلام

ورد باغ مجدد و معصوم مکنت افزاي جان نظام الدین
نمر برج صادق و معصوم نور بخش جنان نظام الدین
در حوادث همه مریدان را بود کهف الامان نظام الدین
چون جناب غلام محي الدین رونق خاندان نظام الدین
عالم الدر فراق وي گریان خود خوش اندر جنان نظام الدین
صبح شنبه به هفدهم رجب گشت خلد آشیان نظام الدین

"صالحا" سال رحلتش بشمار
بود قطب جهان نظام الدین

سال تاریخ او به «صالح» عقل گفت «قطب نکو نظام‌الدین»

سال تاریخ ز دل «صالح» چو جست گفت «هي‌هي رفت پیر رهنمون»

ز تاریخ وصلش به «صالح» خرد بگفتا ولیُ احد خوب خو

سال ولیُ ودود عقل ز «صالح» شنود
گفت که جواد بود قطب غني نکو

سال تاریخش به «صالح» عقل گفت
بود وي غوث جهان لا شک فیه

صبح شنبه هفدهم شهر رجب خوش نوید وصل مولی یافته
بهر تاریخ وصالش «صالحا»
کو «بهشت پاک ماوی یافته»

«صالح» چو جست سالش هاتف ز غیب گفت
آیا حبیب یزدان جنت نشین شده

ز رجب هفدهم اشراق شنبه ازین دارالفنا گردید راهي
ز هاتف سال ترصیلش شنیدم نظام الدین مصباح اللهي
شهنشاه مجدد را ست «صالح»
همیشه غاشیه بر دوش داهي

ز دنیا چو آن شیخ سرهند رفت که بد زیب دین متین نبي
بتاریخ او "صالحا" عقل گفت
که هي بود خورشید دین نبي

به "صالح" ز تاریخ او شد ندا که مشکلکشا نقشبندي ولي

---

(۲) آثار علمي ایشان، درین وقت ناپید است، شاید که در خانواده ایشان موجود باشد، ولي از دست رس ما بیرون است.

(۳) دیوان ایشان، تا کنون بدست نیامده است، شاید در خانواده ایشان موجود باشد. یک مسدس که در مناجات است بذریعه مولانا محمد ابراهیم صاحب گرهي یاسیني بمن رسیده است، که اینجا درج میکنم:

اي که تو شمع درگه احدي نائب خاص حضرت سمدی
عالمي را تو سید و سندي سر بسر غرق گشته ام ببدي
یا حبیب الله خذ بیدي
مالعجزي سواک مستندي

چون توئي نزد حق بسي ارفع هادي خلق اشفع و انفع
ذات عالیست اختر و المع بر کشا بهر حق ز رخ برقع
کن رحیما لزلتي و اشفع
یا شفیع الوري الهالصمدي

اي وجودت بود چو مهر جلي خادمت هست هر نبي و ولي
در همه انبیا تو بیبدلي تو حبیب جناب لم یزلي

اعتصامي سوي جنابک لي
ليس يا سيدي من الاحدي

توي سالار سرور كونين شافع جرم و سيد الثقلين
هر يكي يافته بذات تو زين هست اينم مدام در شفتين

غير عرواک ليس في الدارين
لعليل ذليل معتمدي

حق لكرد آشكار در كونين چون وجود تو بي شک و بي شبن
يافت از دست تو ضيا هر عين طاعتت كرد حق چو فرض العين

صلواتي عليک في الملوين
كان متجاوزاً عن العددي

آن صلواة كه او بود جهراً بر روان تو دائما دهراً
صد سلام و درودها سرّاً از سر صدق گويم و برأ

و علي اهل بيته طراً
و علي آليه الي الابدي

هم باصحابه آن همه ارفع هادي راه اختر و المع
هر يكي بود انفع و اورع باد رحمت ز حق بران اكتع

و علي الصحب كلهم اجمع
هم نجوم الهداة و الرشدي

آنكه احكام جمله را صانوا از هوا و هوس همه بانوا
باسانات دين ، ما خانوا در اداي حقوق ما دانوا

و علي التابعين هم كانوا
لخيام السداد كا لوتدي

بر درت اي شه خجسته سير اوفتاده «نظام» دين بتگر
نيست جز تو وسيله اش ديگر نعرها ميکند بشام و سحر

استغيثوا لعاجز مضطر
شمروا ذيلكم الي مددي

(ر ـ ک ـ سلسلهٔ نسب)

نسب نامه شعراء سرهنديه سنده

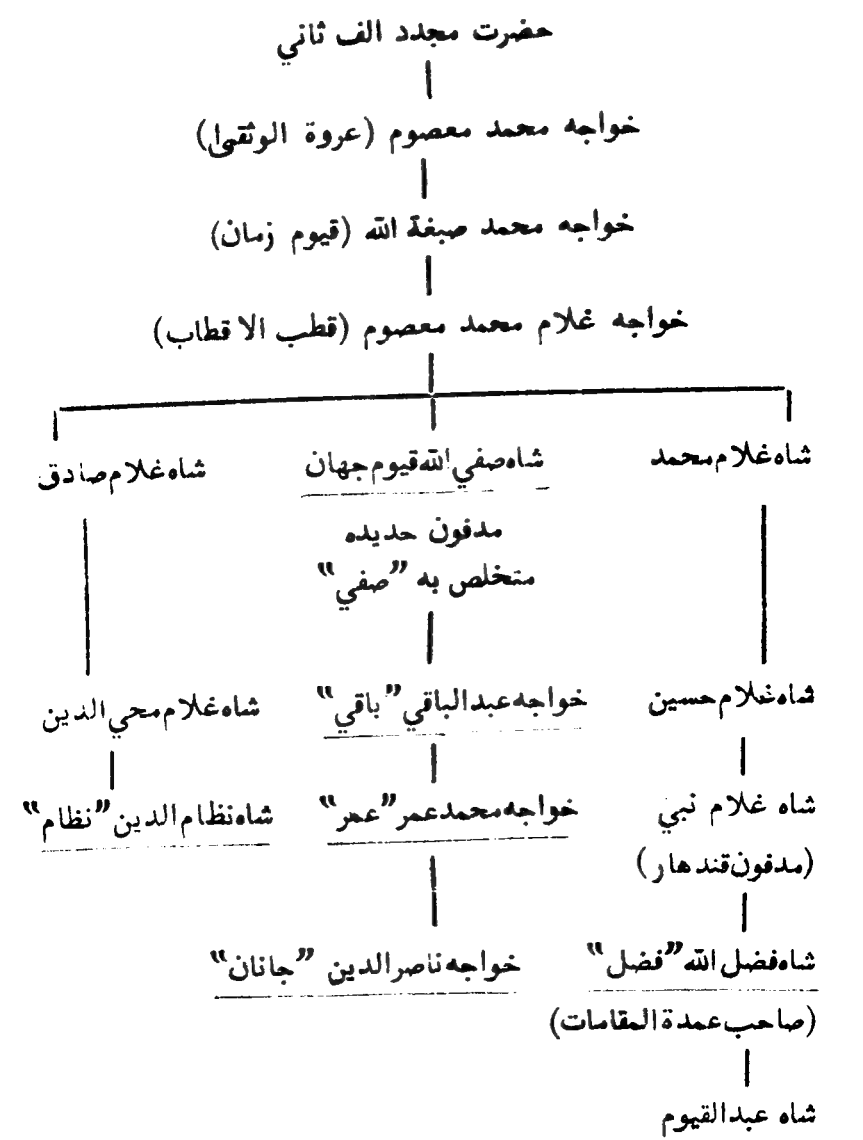

٧٧ – نوري

نوري، تخلص نورمحمد خان قندهاري(١) است. شاعر شيرين بيان و بليغ رنگين تبيان است. تازه گو بود فلاجرم انسته در کلامش چيزي بنظر مي آيد . منه :

واهد خود بين که عيب باده خواران ميکند
کاش ميديدي لب ميگون ساقي را بخواب

فقير جامع الاوراق جالس زاويه در مجلس اين قافيه، قدري گفت سنفت دارد، چيزي از آن بر روي کار مي آرد :

مستي چشم تو ساقي، کرد مستان را خراب
گشت در دورت بط مي را جگر خون چون کباب
تا غبار آلوده ديدم چهرهٔ گل رنگ او
ناله چون بلبل کنم يا لَيْتَنِي کُنْتُ تُرَاب
کي شود پيش تو حسن ماهرويان اشکار
ميشوند انجم نهان هر گه بر آيد آفتاب
خال مشکين پهلوي ابروي دلدار منست
يا مگر بر بيت رنگين نقطه گشت از انتخاب

چون "علي" "مسکين" همين از نسخهٔ وضع جهان
" کرده ام يک مصرع تنها نشيني انتخاب "

"علي" تخلص ناصر علي هندي است .

---

(١) اين نور محمد متخلص به نوري از افراد قوم کاکر است که در

قندهار و ضلع پشین سکونت داشت و به سند هم مسافرتها نموده و دربنجا ساکن بوده است. وي شاعر شیرین بیان پشتو و فارسي است. در پشتو دیواني هم داشته که اکنون مفقود است. نوري مرد فاضل و ادیب و شعر شناسي بود در صرف و نحو عربي دستي داشت و به انگلیسي هم مي فهمید. وي درسنه ۱۲۸۰ ه در قندهار به خواهش دوست خود نور احمد کتابي را بنام "تحفةالامیر" بزبان فارسي در قواعد گرامر زبان پشتو نوشت که خیلي محققانه است و بر گرامر مستر راورتي و محبت خان برپچ انتقادها دارد، و در هر جا نظایر و اسناد را از روي کلام شعراي بزرگ پشتو و هم کلام خود به تخلص " نوري " میدهد، و ازان معلوم مي شود، که در پشتو شاعر بلند پایه بوده این کتاب را بمدح امیر شیر علي خان آغاز کرده و بنام وي اهدا داشتـــه است و تاریخ ختم آن را چنین گفته :

چون گرفت اختتام این نسخه
از اعـــالات فضل رحماني
گفت بهر خرد بتاریخش
" هي بیان زبان افغاني "
(۱۲۸۰ ه)

این کتاب یک مقدمه و دو مقصد دارد : مقصد اول در شرح کلمات سه گانه اسم، فعل، حرف. و مباحث صرفي و مقصد دوم در بیان جمله و مرکبات و قواعد نحوي و تجزیه کلام است. و در آخر کتاب بزبان پشتو حکایات کوچک اخلاقي و ادبي و لطایف به نثر دارد. نسخهٔ خطي این کتاب در پشتو تولنه (اکادمي افغان) کابل موجود است .

همین نور محمد کاکري نوري است که کتاب "جمع الجمع" تالیف

سردار مهر دل خان متخلص به مشرقي را در مباحث اخلاق و تصوف در (۸۶۰) صفحه فراهم آورده و در سنه (۱۲۸۶ه) آن را بخواهش سردار محمد حسین خان بن سردار مذکور در قندهار نوشت، که نسخهٔ خطي آن در کتب خانه شاهي کابل موجود است. (از یاد داشتهاي عبدالحي حبیبي افغاني)

———:o:———

۷۸ - ولی

ولي، تخلص امارت پائگاه حشمت دستگاه، امیر کبیر سرکار تالپران، وزیر رفیع دولت ایشان، نامور نامدار، کامور کامگار، مدار آفتاب امارت، ماهتاب وزارت، صاحب الشوکت و الشان، نواب ولي محمد خان لغاري است (۱). "دیوان" مضخم مثل ضخامت خواجه حافظ شیراز دارد. و یک نسخه نثر در علم اخلاق موسوم به "خرد نامه" نیز از یادگار است (۲). مقبره‌اش در کچّه یعني دامن کوه حیدرآباد سند واقع است (۳). افتتاح دیوانش باین غزل است. منه:

الٰهي جوهر آرا ساز شمشیر زبانم را
چو خورشید درخشان کن دُر نظم بیانم را
بتوصیف تو میخواهم که نظم از دل برون آرم
بوصفت آشنا گردان دل و جان و لسانم را
کریما ابر احسانت بگیتي عام میبارد
بآب زندگي پرور نهال بوستانم را
ز دست ناتوانیها بدل شرمندگي دارم
بفضل خود توانا کن مزاج ناتوانم را

ز صورت راه میجویم بر اوج قصر معنایت
رسانی بر سر ایوان سنور بردبانم را

"ولي" عقد دُر نظمت دو گوش سمع میخواهد
که در وزن خرد سنجد بهایُ ارمغانم را

طبع فقیر را نیز در بزم این زمین نغمه و نوا است، اگرقدري از آن درین جا بنویسم نظر بهم قافیگي روا ست. دیوان "مسکین" را باین غزل ابتدا است:

خدایا شوخيُ گفتار ده طبع روانم را
چومژگان بتان ناخن زن دل، کن بیانم را

چو چشم ساقي مخمور کن رنگین کلام من
کرم کن نشهُ تاثیر صهباي فغانم را

امید که در باب الباء در لفظ مبارک "باقي" قدري ازین غزل زیاده باشد. ان شئت فانظر تمت ـ منه:

آهوي چشم ترا، شیر ژیان میدانند
نوک مژگان ترا، تیر کمان میدانند

ازخمار میُ چشم تو همه باده کشان
ساغر چشم ترا، پیر مغان میدانند

نخل بندان ریاض تو چو قمري بچمن
قد رعناي ترا، سرو چمان میدانند

موشگافان خرد پیشهُ پر کار تمیز
کمر چُست ترا، موي میان میدانند

آهوان ختن و طره کشایان خطا
زلف مشکین ترا، دام جهان میدانند

من چرا از نظر ِ شوخ تو شوري فگنم
نرگس ِ مست ترا، باده کشان میدانند
طوطي پسته دهان ِ تو، خموشي دارد
غمزه و ناز ترا ، نطق زبان میدانند
خوبرویان خطا و ختن وچین و چگل
لب ِ یاقوت ترا، قوت روان میدانند
راز طبع ِ تو، نهان چند بماند ز "ولي"
زانکه فکر ِ تو خردمند عیان میدانند

نگارا بوسهٔ لعلت لذیذ است
زکلواة ِ قند ده، مرد ِ گدا را
"ولي" باشد گدائ درگه تو
مران از در گدائ بینوا را

دلم چون نافهٔ آهوي چین است
بگیسوئ پریشان ِ تو محتاج

آهو ِ چشم ترا صید نظر خواهم کرد
دام ِ تسخیر ترا آه ِ سحر خواهم کرد

عتبه بوس ِ درگهت، خورشید و ماه و انجم اند
برتر از اوج ِ فلک، دیدیم دربار ِ شما

درین پیرانه سر، دارم هوائ نوجوانیها
ز عشقت اي صنم، دیدم توان در ناتوانیها(۴)

(۱) نواب ولي محمد خان "ولي" بن غلام محمد خان "نگار" (شهید ۱۱۹۸ ه) در سال ۱۱۶۵ ه باین جهان آمد، و در ماه ذي قعده ۱۲۴۸ ه (۱۸۳۲ ع) فوت شد. در دوره تالپوري، این امیر کبیر، بسا کارهاي مهم انجام داد، وزیر مملکت، و سپه سالار افواج سند بود، و نیز حکمدار اهر سند (یعني از سیوان تا جیکب‌آباد) بود، در سیاست و حکومت، و در رزم آرائي، نام لازوال پیدا کرد، در سلسله معاملات افغانستان و سند، و نیز در مسائل ملکي بین فرنگیان و تالپوران کارهاي مهم سپرد این امیر بود، و بطریق احسن تمام معاملات را حل کرد.

در طب، شعر، و در دیگر علوم نیز مهارت وافي داشت و بسیار علم پرور و دوستدار اهل کمال بود.

نواب چهار پسر داشت، نواب الهداد خان (متوفي ۱۳۰۰ ه) که "صوفي" تخلص میکرد و شاعر فارسي و صاحب دیوان بود. نواب احمد خان (متوفي ۱۸۷۰ ع) پسر وي نواب ولي محمد خان ثاني (۱۲۹۵-۱۳۳۲ ه) شاعر و صاحب دیوان بود. غلام حیدر و محمد خان نیز پسران نواب ولي محمد بودند، که شرح حال آن معلوم نشد. پسران نواب الهداد خان "صوفي" نیز شاعر بودند، نواب حسین علي "حسین" و نواب محمد علي خان "علي" (رک ـ تحت "علي")

(۲) آثار علمي وي اینست:

(الف) دیوان ولي فارسي- ابتدا:

الهي جوهر آرا ساز شمشیر زبانم را
چو خورشید درخشان کن در نظم بیانم را

انتها:

اي کامیاب دلربا خواهد "ولي" کام ترا
سویش نمي آئي چرا تو کاروان کیستي

این دیوان در سال ۱۲۲۲ھ تکمیل یافت که تاریخ از این بیت ظاهر میشود :

مصرع تاریخ دیوانِ ولي
گفت هاتف ـ «جابجا بادا چراغ» (۱۲۲۲ھ)

(ب) نزهة‌الابدان : (طب فارسي) ولي محمد خان خود طبیب جید و حکیم حاذق بود، این کتاب در علم طب تالیف کرده و مجربات خود هم دران بیان کرده است .

(ج) ساقي نامه : دو ساقي نامه هم سروده است .

(د) موعظت نامه : در فارسي، این کتاب شاید همین خردنامه باشد، که در متن ذکرش آمده .

(ھ) مثنوي هیر و رانجها : (فارسي ۲۰۶۰ بیت) این مثنوي را در جواب، مثنویات هیر رانجها، از احمدیارخان یکتا (متوفي ۱۱۴۷ھ) و میر عظیم (۱۲۱۴ھ) و ضیا الدین "ضیا" (۱۲۱۵ھ) و آزاد (؟) بعد از سال (۱۲۲۷ھ) سروده است، و در ابتداي مثنوي وقعات سیاسي و ملکي، سند و افغانستان عصر خود را نیز نظم کرده است، که از نقطهٔ نظر تاریخ هم اهمیت بسزائي دارد. و این مثنوي را بحکم میر مرادعلي‌خان تالپور والي سند سروده است که خودش میگوید :

کسرد فرمان شه مراد علي — بسار شادِ صحیح و حکم جلي
که بکن تازه قصهٔ رانجهن — صفتِ هیر کن چو مه روشن
پیشتر نیز شاعران گفتند — گوهر نظم در سخن سفتند
یک کتاب است ز احمدِ لاهوو — نظم او نیز شد باحسن طور
دیگر آزاد از مجدد گفت — در معني بنظم گوئي سفت
ثالث آن سید نجیب و کریم — سجعِ اسم ویست میرِ عظیم

میوه هرگون بلذت دگر است در گل تازه فرحت دگر است
گوي بر اي "ولي" بفهم عظیم هم ز"آزاد"و"احمد"و ز"عظیم"

این همه مثنویات بتصحیح و مقدمه دانشمند گرامي آقاي حفیظ هوشیار پوري از طرف سندهي ادبي بورد نشر شده است.

(۳) مزارش مابین مقابر تالپوران و شهر حیدرآباد در یک قطعه زمین موجود است، که در همان وقت اینجا باغ ولي‌محمدخان بود، قبرش سنگي است، و یک عمارت ساده هم بران قبر موجود است.

(۴) چند بیت از دیوان او منتخب کرده اینجا مي نویسم:

سامان اگرچه در سفر عشق مشکل است
مارا غم تو شام و سحر زاد راه شد

عقد پروین بسر چرخ چو تابان دیدم
رشتهٔ گوهر دندان تو یادم آمد
دوش صیاد بیفکند غزالي بخدنگ
ناوک غمزهٔ مژگان تو یادم آمد

خاک گشتیم بکوئ تو سرافراز شدیم
خاک در دیده که او خاک کف پاي تو نیست

تار ستار نیست که بازش کني درست
این تار دوستي ست که بسیار نازک است
ساقي شکن ایاغ بلورین که سنگ سخت
مل را فگن به گل که لب یار نازک ست

دیده‌ها منتظر بدیدارش ناز چشمش بغیر خواب که دید

هفت اقلیم اگر هدیهٔ زلف تو دهند
تاری از طرهٔ مشک تو خریدن ندهم

گفتمش کم زن بمن تیر نگاه
گفت کاین آئین ژگان منست

بیک حمله گرفتی ملک دلها نه ذوالقرنین کردست این، نه دارا

سنگ رسوائی مزن بر شیشهٔ ناموس خویش
چون «ولی» دیوانهٔ عشق پریرویان مباش

این جهان فانیست و دولت نیز، ای عالیجناب
آنچه میماند درین دنیا همین نام نکوست

از عنایات شهسوار ازل توسن بخت زیر زین منست

نیشکر از قند لبهای تو شکر یافته
طوطیان را نطق بخشیده است گفتار شما

قضا در عشق تو افگنده مارا نمیدانم که گردانم قضا را

به نطقت طوطی بستان ثناخوان ز عشقت میکشد بلبل نوا را

الها در آرزوي تو گذشت از کرم گاهي نگاهي کن بما

اي نازنين چو کبک خراسان بيا بيا
با نغمهٔ سرود بسه سامان بيا بيا
عشاق درد عشق تو در سر کشيده اند
اي صندلين بدن بهي درمان بيا بيا
مرغ جگر کباب ز بهر تو کرده ايم
سوي "ولي" به يکشب مهمان بيا بيا

بسوي من نظر فرما نگارا بچشم نازنين بنگر خدارا

شهسوارا بر سمند ناز در بستان متاز
کز نگاه گرم تو، گل در چمن گردد کباب

زهي دولت که باري ديدم امشب
بباغ دل بهاري ديدم امشب
ز بلبل نغمهٔ دلکش شنيدم
گل بر شاخساري ديدم امشب
دل عشاق خاکي درگهش شد
بکوي او غباري ديدم امشب
پس از عمري بکام دل دگر بار
نگار کامکاري ديدم امشب
بحسن و عشوه و ناز و کرشمه
بني بر رهگذاري ديدم امشب

---

۷۹ – یوسف

یوسف تخلص : نزاکت طراز لطافت انداز آخوند محمد یوسف حیدرآبادي است. (۱) استاد خال و خسر "حیدر" حیدرآبادي است. (۲) مسموع که صاحب "دیوان" است. فقیر از حالات او چندان واقف نیست. منه :

گریه سر کردم و گردید خجل ابرِ بهار
رحم بر حالِ من و چشم تري نیست ترا
مدعي از چه بخود این همه مغرور بود
گر نهاني بسويِ او نظري نیست ترا
لخت لختِ جگر، از دیده بدامان ریزم
خبر از عاشقِ خونین جگري نیست ترا
در دل سنگ توان رخنه ز فریاد نمود
لیک از آه و فغانم اثري نیست ترا
"یوسف" از لطف نبي و مددِ شاهِ نجف
هیچ از روزِ قیامت حذري نیست ترا

---

(۱) این آخوند محمد یوسف، به یوسف خدمتگار نیز معروف است، و یک محله حیدرآباد (سند) که بنام "تنده یوسف" موسوم است، بنا و آباد کردهٔ اوست، از قوم منگوانه" بود.

وقتیکه از صلب میر غلام‌علي خان تالپور والي سند، میر محمد خان در سال (۱۲۰۹ھ) زاد، این محمد یوسف دران وقت هفت روزه بود. والدهٔ یوسف را براي پروردن، و شیر دادن بشاهزاده میر محمد خان، مقرر کردند. محمد یوسف و شاهزاده تالپور به این طور یکجا پرورش

یافتند، تربیت و تعلیم نیز یکجا دیدند. محمد یوسف تمام زندگی را با خانواده تالپوری بسر کرد، بدین وجه به "خدمتگار" معروف شد.

نام پدرش، محمد صالح بود، و پسرش نیز بنام محمد صالح موسوم گردید، که در جنگ میانی (۱۸۴۳ع) همراه لشکر تالپوری موجود بود.

محمد یوسف، شاعر فارسی بود، و بدربار میر نصیرخان تالپور "جعفری" و میر صوبدارخان تالپور "میر" تعلق داشت، وقتیکه تالپوران بقید فرنگ در کلکته بودند، و "جعفری" و "میر" آنجا فوت (۱۲۶۱ و ۱۲۶۲ ه) شدند، یوسف مرثیه‌های دردناک سرود، و نیز در اشعار خود "جعفری" را یاد کرده است:

نامور میر نصیر آن کز کفش در گاه جود
خازن کان منفعل شد بحر در قربان رفت
"یوسف" از جور و جفایت بس بجان آمد ازان
بر در میر زمان امروز بهر داد رفت

"یوسف" از مدحت داراي زمان میر نصیر
بس گهر در سر این رشته کشیدن باقیست

"یوسف" بمدح شه شده طبعم چو گلشني
کز خامه ام چکید بهر سو هزار گل
داراي دهر میر محمد نصیر خان
کز دست جود اوست طراز بهار گل

میر مائل تتوي، در وصف محمد یوسف دو قطعه سروده است، میگوید:

اي صبا در گلشن فضل و کمال
با محمد یوسف آن یوسف خصال
از دل "سائل" بحق عرض سلام
عرض کن با صد دعا هر صبح و شام
باد یا رب آن عزیز پر تمیز
در عزیزان جهان دائم عزیز

اي با وصاف عزیزي اکمل ایزد تعال
وي باعزاز محمد یوسف مصر کمال
آمد الحق با کمال ذاتي و حسن صفات
ذاتت از حسن صفات اندر جهان نیکو خصال
هست در شوق لقایت بهر یعقوب دلم
باد نامت دائما از شوق دل حزب الوصال
تا بود نام محمد سبحه نام آوران
باد ز اعزاز محمد عز نامت لا یزال
میکنم عرض دعا در حضرتت خوش با سلام
باد افزون عمر و اعزازت بصد جاه و جلال

آخوند محمد یوسف خال، خسر ، و استاد "حیدر" حیدر آبادي بود، حیدر در یک غزل که در جواب استاد گفته است، نامش بطور استاد آورده است :

روشن جهان ز پرتو روي چو ماه تست
شرمنده آفتاب ز تاب نگاه تست
امروز در ممالک خوبي و دلبري
تو بادشاه حسني و خوبان سپاه تست

با در گلست سرو ، ز شرم قدت بباغ
آشفته سنبل از خم زلف سیاه تست
ای دل به پیش خلق مکن راز خود عیان
ز آنرو که این دو دیده گریان گواه تست
ناصح گناه نیست ز عشق بتان مرا
در کار غیر منع نمودن گناه تست
حاجت بتیغ و خنجر و الماس نیست زانکه
کافی ز بهر کشتن من یک نگاه تست
"حیدر" ز فیض "یوسف" گشتی سخن شناس
کآن صاحب کمال و خرد قبله گاه تست

غزل یوسف اینطور است :

روز جهان سیاه ز چشم سیاه تست
خلقی بخون طپیده تیغ نگاه تست
آهسته نه قدم که مبادا شود تباه
نور نگاه خلق همه فرش راه تست
بیداد میکنی و نترسی ز باز خواست
روز جزا که جمله جهان داد خواه تست
کردن نگاه بر رخ خوبان، گناه من
دل بردن و نگاه نکردن، گناه تست
خواهی بباد بر ده و آباد ساز خواه
امروز در ممالک دل دستگاه تست
معلوم نیست شب بکجا باده خورده ای
مخمور مینمای و اینک گواه تست

"یوسف" ز روزگار مهندیش و سر بنه
بر آستان میکده کآنجا پناه تست

تاریخ وفات و جای مدفنش معلوم نشد، ولی از سرودن مراثی "جعفری" (۱۲۶۱ه) و "میر" (۱۲۶۲ه) ظاهر است که بعد از (۱۲۶۲ه) وفات یافته باشد و گمان غالب است که در حیدرآباد مدفنش باشد.

یوسف دو اثر شعری دارد:

(۱) دیوان یوسف: که به این بیت آغاز شده است،

ای نام تو بس مطلع دیوان زبانها
ذکر تو طرازندهٔ عنوان بیانها

نسخه خطی که در ذخیرهٔ این بنده موجود است، از آخر ناقص است، از ردیف نون تا یا ندارد.

از همین دیوان و یک بیاض دیگر که چند غزل و مراثی یوسف دارد، در پایان این بحث انتخاب میکنم

(۲) مثنوی مهر و ماه: بفرمائش میر صوبدار خان "میر" تالپور در بحر یوسف زلیخای جامی، سروده است، و بتاریخ ۴ ربیع‌الاول ۱۲۵۶ه به پایان رسانیده است،

پس از هجرت چو شد بی قیل و بی قال
هزار و دو صد و پنجاه و شش سال
بتاریخ سعید و ماه مسعود
چهارم شب ربیع‌الاولین بود

که شد پرداخته این گنجینهٔ راز
بکسان لعل و بحر گوهر انباز

باین بیت مثنوي را ختم کرده است:

خداوندا تو این تابنده اختر
بسان مهر تابان کن منور
بنیکو اختري فرخنده فالش
مبادا آفت از بیم زوالش
مرا کز کردهٔ خود شرمسارم
بدنیا در مگردان خوار و زارم
بکن از لطف خود باري عزیزم
مکن رسوا بروز رستخیزم

مثنوي را باین شعر آغاز کرده است:

خداوندا ز لطف بي نهایت
دلم روشن کن از نور هدایت
بده چشم حقیقت را شناسا
زباني ده بحمد خویش گویا

یوسف این مثنوي را همان وقت سروده که عمرش از چهل سال تجاوز کرده بود، میگوید:

بفضلت رفت عمرم از چهل پیش
بصرف سخره بیگانهٔ و خویش

تولدش در سال ۱۲۰۹ﻫ بود، و در وقت سرودن مثنوي (۱۲۵۶ﻫ) بعمر (۴۷) سال رسیده بود.

در سبب تالیف این مثنوی میگوید:

درین ایام کز نا مهربانی
ز گیتی رفت حرف قدردانی
باهل فضل غمخواری نباشد
سخن را کس خریداری نباشد
سخن گردید ز آنسان در جهان خوار
که نبود هیچ جایش قدر و مقدار
سخن سر منشاء آلام گردید
سخن یکبارگی گمنام گردید

چو دیدم در جهانش آنچنان خوار
کشیدم دست خود ناچار ازان کار
بر آمد بر برین سالی کم و بیش
که بودم منفعل از کردهٔ خویش
که دارد گر سخن زینسان خریدار
بشغل دیگرم به، گر سروکار
درین اندیشه بودم صبح تا شام
که تا از یاری طالع سر انجام
در آمد از در من آشنائی
رفیقی همدمی فرخ لقائی
که بود از خاصگان سیر جم جاه
سزاوار سریر و افسر و گاه
که حشمت را بنام او مداری
جهان مکرمت را شهریاری

بلند اختر شهي با نام و با کام
جهان را صوبدار آمدش زان نام
خديو داد گستر عدلت کيش
که دارد ايمني از گرگ زو ميش
دو تا شد قامت چرخ از سجودش
خجل ابر بهار از دست جودش
هزاران حاصل دريا بيکبار
دهد با مفلسان بي زر و زار
بخشش ابر را نشيبه نتوان
که اين خندان به بخشش او ست گريان
ز بيم بخشش کان با دل تنگ
نهان کردست گوهر در دل سنگ

دو فرزندش نهال باغ شاهي
که هر يک فرهٔ نور الٰهي
يکي فتح علي خان نامور شير
بخوردي صاحب تدبير و شمشير
خردمند و خردآموز و دانا
دلير و نيک کردار و توانا
محمد با علي يار دگر باد
که از ديدار او شاه و گدا شاد

بگفتا شهريار ما که امروز
ازو گيتي بود مانند نوروز
ترا کردست آنوالا گهر باد
فراموشت ز خاطر نام غم باد
بيا اکنون بخدمت در شتابيم
که تا در بارگاهش باريابيم
ازان پس آنچه خواهد با تو فرمود
ميان بر بند بهر خدمتش زود

چو با من گفت زينسان آنخردمند
فتاد اندر دلم انديشهٔ چند
که آيا من که و اينگونه پيغام
سپهرم بيگمان خواهد دهد کام

چرا کز من نیاید هیچ کاري — که میخوالد ازانم شهریاري
سخن را هرکه خواهشمند باشد — بصحبت داریم خورسند باشد
کسي اکنون درین ویرانه بنهاد — نیارد از سخندان و سخن یاد
و لیکن چونکه آن مهر سر افراز — سخندانیست کامل لکته پرداز

لمي باید درین صورت عجب کرد — مرا بهر سخن شاید طلب کرد
کمیت فکرتم ز اندیشه مندي — کهي متاخت پستي گه بلندي
چو خاطر سیر شد از هر بهانه — میان بر بستم و، گشتم روانه
برفتم تا بدرگاه جهانبان — بدیدم بارگاهي سر بکیوان
دویدند آنزمان حجاب درگاه — خبر بردند از من تا بر شاه
در دولت بروي من کشادند — درون بارگاهم بار دادند
بدیدم شهریاري بر سر تخت — جوانمردو جوانطبع و جوانبخت
مرا آن نامور نزدیک ترخوالد — باعزازم به پیش تخت بنشاند

پس آنگه با زبان گوهر افشان — بمن فرمود آن داراي دوران
حکایت گونه داوم تمنا — که میخواهم کني درنامه انشا
درین نامه که انشا کرد شاید — دهي داد سخن زانسان که باید
منش هم گوهر معنی بسفتم — ببحر مخزن الاسرار گفتم
تو هم از فکرت جادو طرازش — ببحر خسرو و شیرین بسازش

پس آنگه آمدم ز آنجاي بیرون
دل از اندیشه این کار پر خون
نگه کردم که کاري و عجب کار
بسي امر عظیم و سخت و دشوار

نماید در نظر چون کوه الوند
که یارد بیستوني آنچنان کند
چسان چون از مني انجام یابد
که جاویدان بگیتي نام یابد
عجب نقشیست چون صورت پذیرد
مگر لطفِ خدا دستم بگیرد
خداي قادر و قیوم دانا
توانائي دهِ هر ناتوانا

انتخاب دیوان

بهاي بوسهٔ لعلِ لبِ تو صد جان گفت
هزار جان بفداي تو وه چه ارزان گفت

همه شورِ قیامت میرود برباد، ازان ترسم
فتد یکبار اگر راهي بمحشر داد خواهش را

رازِ درون که پنهان میداشتم ز مردم
این چشم خونفشان کرد یکبار آشکارا
اي باد صبح بنماي، کز یار تا چه داري
شد مدتي ندیدم آن یار آشنا را
من رند میگسارم با زهد نیست کارم
ار توبهٔ گل و مل، معذور دار ما را

بیارِ خود هم آغوشم، بنازم بخت میمون را
بکام خویش میبینم سراسر دور گردون را

میزنم دست بران سلسلهٔ زلف دراز
که به پایان برسانم شبِ دیجوري را

شرم میدارم اگر جانِ جهان گویم ترا
بهتر از جانِ جهان چیزیست کان گویم ترا
گرنه‌ای چون عمر من، تعجیل در رفتن مکن
یکدمی بنشین که عمرِ جاودان گویم ترا
با چنین رخسار و قد، بخرام در صحن چمن
تا میانِ سرو و گل سروِ روان گویم ترا

دل که شد بسته بمهرِ تو نسنجیده بلا
چشم شد عاشق رویِ تو ندیده بلا
غمزهٔ و ناز تو گردیده بلای جانم
لب بلا، خنده بلا، عشوه بلا، دیده بلا
از قیامِ تو قیامت بجهان گشت عیان
وز خرامیدن سروِ تو خرامیده بلا
عشوهٔ ناز تو، تنها نه بلای جانها ست
خط بلا، خال بلا، زلفِ تو گردیده بلا
یک بلا نیست که آنرا بشمارم "یوسف"
هست سر تا به قدومش همه برچیده بلا

نیارم طاقتِ گفتن دگر هرگز سخن اینجا
که در غربت بصد حسرت دل آنجا مانده، تن اینجا
ندانم کی بپایان آید این رنج و غم فرقت
تو آنجا بی من و تنها، و از تو دور من اینجا
بملکِ هند در "سورت" بود شامِ غریبانم
فراموشم نمیگردد، دمی یادِ وطن اینجا

فلک بی قامت و رویت بجامم زهر میریزد
بچشم خار بنماید گل و سرو سمن اینجا
بکنج یکسی تا کی شب هجران بروز آرم
بنا کامی شدستم ساکن بیت‌الحزن اینجا

دامن وصلت نخواهم داد از کف رائگان
زانکه این دولت بدست آمد بهشواری مرا
ذوق صیادم بدام از آشیان آورده است
ورنه در خاطر نه بُد میل گرفتاری مرا

بتی آشوب دین، غارتگر دل، فتنهٔ ایمان
ستم کیشی، جفاکاری، بلائی کرده ام پیدا
نه در شهرم قرار آید، نه در صحرا دل آساید
بکوی میگساران زانکه جائی کرده ام پیدا

روزها شوق هوس بر یاد رویت میکنم
تا سحر شبها خیالت را در آغوشیم ما
نقش روی تو نشد از لوح دل زائل هنوز
گرچه عمری شد که از یادت فراموشیم ما
"یوسف" از جور و جفایش شکوها در دل مرا ست
پیش آن پیمان گسل هرچند خاموشیم ما

کاروان بگذشته و من چشم بر راه منتظر
تا قیامت گوش بر بانگ جرس باشد مرا

هم سرِ ماندن بکویت، هم خیالِ رفتنم
فرقت و رنجِ سفر، در پیش و پس باشد مرا

ز بیخودي شده‌ام بسکه ناتوان اینجا
ز من مجوي دگر طاقت و توان اینجا
مرا ز بزم خود اي بیوفا بجور مران
براي دیدنت آیم بهر زمان اینجا
کجا ز کويِ تو از جور مدعي بروم
ازانکه گشت مرا از ازل مکان اینجا

رفتی و باز ندانم که چه افتاد آنجا
که نکردي ز منِ سوخته دل یاد آنجا
"یوسف" از کويِ تو ناچار کند عزم سفر
بسکه بیند ز رقیبانِ تو بیداد آنجا

بندهٔ پیر مغانم که بیک جرعهٔ مي
برد بیرون ز دل ما غمِ دیرینهٔ ما
در دبستان محبت نبود آزادي
چه تفاوت بود از شنبه و آدینهٔ ما

زبان از ناله بربستم چه ناله نیست چون سودي
روا شد گر زلم مهرِ خموشي بر دهن اینجا
ز "یوسف" در فراقت خورد و خواب و تاب و طاقت شد
چو مرغ الدر قفس، روحي‌ست باقي در بدن اینجا

قدم ز کوي تو بيرون نمي توانم زد
کمند عشق تو باشد بپا سلاسل ما

گر دهقدم باغ رضوان، نيم جو نستانمش
کافرم، گر ميگذارم گلشن کوي ترا
کاروان صبح گوئي بار جنس عطر داشت
مشک افشان شد صبا، دارد مگر بوي ترا
"يوسف" از صبر و توانائي و از طاقت گذشت
ديد چون حال گرفتاران گيسوي ترا

کجائي کز غمت نالانم امشب بيا اي آرزوي جانم امشب

دل بدلدار بستم هوس است وصف آن يار گفتنم هوس است
شب تاريک و راه نا ايمن خانه يار رفتنم هوس است

بهاي بوسه لعل لب تو صد جان گفت
هزار جان بفداي تو، وه چه ارزان گفت
هزار گونه گل اطراف بوستان بشگفت
بگوش غنچه ندانم صبا چه پنهان گفت
شگفت نيست که اين داستان عشق منست
که عندليب چمن با هزار دستان گفت
رقيب هر چه بيد گوئيم کشاد زبان
خدا گوا ست که از کذب جمله بهتان گفت
ز سلسبيل و جنان ترک گفت بتوان ليک
به ترک شاهد و ساقي، حديث نتوان گفت

محبت بدل امروز نیست «یوسف» را
رموز بود که استاد در دبستان گفت

شب که چشمم بتمنای رخ یار گریست
لخت لخت دل و خونابهٔ بسیار گریست
بسکه سر بر در و دیوار زدم در غم تو
از سر رحم بحالم در و دیوار گریست
هر که دید از تب هجران تو بیمار مرا
بر سر حال من خسته و بیمار گریست
شمع از بیکسی و سوز من آگاهی یافت
که ببالین من امشب همه شب زار گریست
نه همین نالهٔ «یوسف» دل خارا بشگافت
حالتی رفت که دیوانه و هشیار گریست

خالی که بگنج لب تو گوشه نشین است
از کفر بصد گوشه نشین رهزن دین است
زلف تو بود راهزن شیخ و برهمن
چشم تو بی غارت دلها بکمین است

چگویمت که ز هجر تو حال من چونست
کنار دیده‌ام از اشک رود جیحون است
خوش آنشبی که ترا تنگ در کنار کشم
سحر بروی تو دیدن چه فال میمون است
نشاط از چه ز من همنشین میجوئی
مدام ساغر عینم لبالب از خون است

فلک بجور ز کویت فگند دور مرا
همیشه کار سپهر از ستیزه وارون است

شوخي که چون غزال ز چشمم رمید و رفت
آیا ز من چه دید که سویم ندید و رفت
سر تا بسر بکشور دلهاي خستگان
چشم خوشت ز غمزه چه آتش کشید و رفت
نقاش صنع خواست کشد تا که نقش او
بر قامتش رسید قیامت کشید و رفت
هرگز دلم کهي بپیامم نکرد شاد
مُردم ز انتظار که عهد بعید و رفت
یاران نظر کنید که آن سنگدل چسان
بر رغم غیر رشتهٔ الفت برید و رفت
"یوسف" بعهد لاله رخان، تکیه ابلهي ست
باید ز لعل یار حدیثي شنید و رفت

یا ندارد بجهان روز فراقت پایان
شب هجران ترا یا سحري نیست که نیست

کُلبه‌ام از قدمش رشک گلستان گردید
نوگلي بود که هنگام بهار آمد و رفت
شادي وصل نباشد همه دم، لیک نشد
"یوسف" آنروز فراموش که یار آمد و رفت

از زلف عنبر افشان بر چهره‌ات نقاب است
یا در سیاه ابری رخشنده آفتاب است
از پیچ و تاب زلفت کارم بپیچ و تاب است
و ز ترکتاز چشمت صد ملک دل خراب است
نقش رخ تو زایل از لوح دل نگردد
یک لحظه زنده بودن بی دوستان عذاب است

وای بر مرغ اسیری کاندرین فصل بهار
بسکه مانده در قفس از خاطر صیاد رفت
نی هوای بوستانم، نی سر رفتن بباغ
تا که افتادم بداست گلشنم از یاد رفت

دل شکنج گیسوی جانانه میداند که چیست
حلقهٔ زنجیر را دیوانه میداند که چیست
از سر شب تا سحر خاکسترش باشد بسر
شمع رسم ماتم پروانه میداند که چیست
حال دل از من مجوکان نیست اندر سنیه‌ام
در سرای خویش صاحب خانه میداند که چیست

جهان و هر چه درو، منزل شکر خواب است
پیاله گیر که دنیا چو نقش بر آب است
ز دیر و صومعه کس را کشاد کار نه شد
بغیر میکده کانجا فتوح ابواب است
بیار باده که تا یکدمی بر آسایم
که راحت دوجهان جام بادهٔ ناب است

ماه من پرده چو از عارض زیبا برداشت
پرده از راز نهان من شیدا برداشت
شورش این دل دیوانه فزون شد شاید
زلف مشکین تو اش سلسله از پا برداشت

نه فصل گل، نه نسیم بهار، شد باعث
بباده خوردنم امروز، یار شد باعث
ز درگه تو نرفتم ز دست بیدادت
رقیب گشت عدو، روزگار شد باعث

نیست حاجت دام گستردن، دلم تسخیر شد
حلقهٔ زلفت بپای دل مرا زنجیر شد
شب خیالت در بر من بود همدم تا سحر
بستر و بالین من چون گلشن کشمیر شد

قد تو سرو و رخت را سمنی ساخته‌اند
لب لعل تو عقیق یمنی ساخته‌اند
نیست جاری سر حرفی بحدیث دهنت
هست یا رب دهنی یا سخنی ساخته‌اند

ستمگارا ستم کار تو باشد — جفا و جور کردار تو باشد
ضیای مه ز رخسار تو باشد — شکر شیرین ز گفتار تو باشد
چمان شود چمن ای سرو تا کبک — خجل از طرز رفتار تو باشد
مکن کوتاه ز آزار دلم دست — دلم خورسند ز آزار تو باشد
بر افکن پرده از رویت خدارا — جهان را شوق دیدار تو باشد

بر سرِ دل جفا کز دست گلچین میرود
بر سرم بیداد آن بیداد گر بین میرود
آه کاندر اشتیاقِ آن لب شکر فشان
با هزاران تلخکامی جان شیرین میرود
دل ز دستم برده و دادم ز کف صبر و قرار
باز آن نامهربان بر غارتِ دین میرود
ای بتِ پیمان گسل، سنگین دل و عاشق شکار
"یوسفِ" بیچاره را مگذار غمگین میرود

درد هجران و غم دوری یار آخر شد
روز حسرت بسر آمد شبِ تار آخر شد
گل بکف، یار ببر، بادهٔ عشرت در جام
محنتِ فرقت و اندوهِ خمار آخر شد
ستم و رنج که از بادِ خزان دید چمن
شکر کز دولتِ ایام بهار آخر شد
آنچه بیداد بما رفت ز جورِ اغیار
همه از دیدنِ دیدار نگار آخر شد
شاهد و شمع و شراب است بجا ای ساقی
که گل آمد بچمن نوبتِ خار آخر شد

رخت دیدم ز کنعان یادم آمد — لبت دیدم ز حیوان یادم آمد
نظر کردم چو بر زلفِ درازت — ز شبهایِ زمستان یادم آمد
بدیدم حال سرگردان خود را — ز دورِ چرخ گردان یادم آمد
بکویِ دلکشایت دوش رفتم — هوایِ باغ رضوان یادم آمد
نهادم از فراقت رو بصحرا — ز مجنون و بیابان یادم آمد

تا که بیت ابروست رنگین بمضمون بسته‌اند
مصرع قدِ ترا خوش وضع موزون بسته‌اند
تشنه کامانِ وصالت را بناکامی و جور
میکشد هجران تو تهمت بگردون بسته‌اند
سیل اشکم برد یکره خانهٔ مردم ز جا
این خرابی از چه رو، بر نام جیحون بسته‌اند
در بیابانِ محبت هر که شد از سر گذشت
این جرس بر کاروان کوه و هامون بسته‌اند

چه میپرسی زین حالِ دلِ زار که دل خوش بی تو ای دلبر نباشد

خرامان شد قدت در باغ، سرو از بوستان گم شد
رخت را دید در گلزار و گل از گلستان گم شد
بزلفت آشنا گشت و ندیدستم نشانش را
نمیدانم دلم چون شد که از نام و نشان گم شد

چه نکو زمان که بنامهٔ ز تو شوخ نامه بری رسد
ز تو ای ستمگر بیوفا چه شود بمن خبری رسد
بدعا مدام طلب کنم، بود ان دمی که خدا کند
که ز آه صبحدمی مگر بتو سنگدل اثری رسد
برهت چو "یوسف" خسته دل شده‌ام چو نقش قدم ولی
بامید آنکه گهی شود بسرم برهگذری رسد

ماه دیدم بر فلک رویِ تو ام آمد بیاد
آمد از گلشن صبا بوی تو ام آمد بیاد

دبد "یوسف" در گلستان بلبلي الدر نوا
نالهاي خویش در کوي تو ام آمد بیاد

در کوي تو هرکس که گذر داشته باشد
حاشا که بفردوس نظر داشته باشد
در آرزوي وصل بهجران شده کارم
تا نخل امیدم چه ثمر داشته باشد
"یوسف" همه اشعار تو شیرین چو نبات است
کلک تو مگر شهد و شکر داشته باشد

هر بناي را که بني در جهان دارد خجل
تا ابد یا رب بناي میکده آباد باد

نباشد بیم از سود و زیانم سرم سرگرم سوداي تو باشد

نیم جان داشتم اینهم به نثارت کردم
اي ستمگار مرا نیست دگر جاني چند

بکنج خلوت تنهائي و بگوشهٔ غم انیس حزن نباشد به از کتاب دگر

بیا بیا که در آغوش گیرمت یکبار
که اشتیاق بدیدن نمیشود آخر
بهار شوق بدیدن نمي شود آخر
حدیث گل بشنیدن نمیشود آخر

خرم آنروز که یارم بکنار آید باز
دل سودا زدهٔ من بقرار آید باز
نقد جان به که نثار قدم یار کنم
ورنه دیگر پس ازینم بچه کار آید باز
"یوسف" امروز بخور باده که روز طرب است
نیست معلوم دگر فصل بهار آید باز

قاصد از کوی یار آید باز
غم و اندوه من سر آید باز
میبرم حسرت بخت در خاک
تا زماني که محشر آید باز

شکر لله که یارم آمد باز
یار اندر کنارم آمد باز
گریهام کرد عاقبت اثري
ناله آخر بکارم آمد باز
بیقرارم قرار ز آمدنش
بدل بیقراره آمد باز

خط سبزي بعذارش ندمیده است هنوز
بر رخ روز سیه شب نکشیده است هنوز
هست ایمن ز خزان همچو گل بو بچمن
صرصري دي به بهارش نوزیده است هنوز

با من تو ازان روز که ساغر زدهٔ باز
آتش بدل مدعیان در زدهٔ باز
آماجگه تیر سرا ساخت نگاهت
بر سینهٔ من از مژه خنجر زدهٔ باز
در پیش قدت سرو سهي پا بگل آمد
صد طعنه بشمشاد و صنوبر زدهٔ باز

امروز شد آشفتگیِ خاطرم افزون
کی شانه بران زلف معنبر زده باز

موبمو تا که بگویم غمِ ایام فراق
زلف تو همدم شبهای دراز من و بس

بیا و مونسم امشب بشام هجران باش
سرور سینهٔ نالان چشم گریان باش
هزار خسته بهر سو سرِ نثار بکف
در انتظار تو هستند گرم جولان باش

سرگذشتی ست مرا با تو اگر گوش کنی
تا که گویم همه از درد دلِ خود کم و بیش
"یوسف" از ساقی و ساغر من و انکار مباد
بجز از ملت عشقم نبود مذهب و کیش

رهین منت ساقی شدم بیک جامی
تهی مباد ز می هرگز آن کفِ فیاض

ساده لوحی بنگر زانکه نخستین کردم
خویشتن را بکمندِ تو گرفتار غلط

حسنِ رخِ تو میبرد از لاله زار رنگ
پیشِ رخت نداشت گلِ نو بهار رنگ
گشتم غبار و، سرمه شدم، خاک ره شدم
با چشمش آشنایم از بیشمار رنگ

دارد شباهتي چو برخسار یار گل
در باغ زان فزود چنین اعتبار گل
مشعل بکف ز لاله، همه لاله زار ساخت
از بهر دیدنِ تو سرِ شاخسار گل
نرگس همه نگاه بود در رهت ز شوق
باز آکه بي رخِ تو ندارد قرار گل

بگو اي باغبان پیشم حدیثِ سرو بستانرا
خراب جلوهٔ رعنايِ آن شمشاد بالایم

جان میدهم از شوق، رخ یار ندیدم
افسوس که جان دادم و دیدار ندیدم
صد شکوه بدل داشتم از جور رقیبان
لیکن چکنم فرصتِ اظهار ندیدم

برون ز دیدهٔ پر خون نمیشوي چکنم
فرامش از دلِ محزون نمیشوي چکنم
چنان گرفت خیالِ تو نقش در خاطر
که هیچ وجه بیرون نمیشوي چکنم

باز آ بچمن بر گل و نسرین نظري کن
بر خاک شهیدانِ غمِ خود گذري کن
ساقي مفگن گردشِ پیمانه بتاخیر
رحمي و بسویم ز عنایت نظري کن

یک بار بر انداز نقاب از رخ زیبا
شام غم محنت زده‌گان را سحری کن

تا تو رفتي از برم اي نو بهار زندگي
رفت برباد خزانها لاله وار زندگي
جان بهمراهت نکردم، زنده ماندم حیف حیف
گشته‌ام زین بد عمل بس شرمسار زندگي
جز پریشاني ندیدم یکدمي در روز و شب
از عدم تا نهادم در دیار زندگي

جز در میکده کانجا بود ابواب فتوح
کس ندیدست درین دهر ز بابي آبي

۸۰ــ یوسف

جناب قدسي‌القاب، عمدة‌السالکین المتورعین، زبدة‌الکاملین المتکلمین، زاویه آرای گوشهٔ خمول، همه تن مصروف ذکر حق و مقبول، بداب نیستي مائل، بخلق عظیم صائل، محرّق علائق تکالیف و تکلف، سید میان محمد یوسف رضوی (۱) مهدوي (قدس سره و افیض علینا بره)

چون در "مقالات‌الشعرا" تذکره مبارک این حضرت از ماسوا مبرّا نبود، شاید که بمیر "قانع" مرحوم کلام ایشان نرسیده، از آن سبب بلاچاري دست قلم را از تذکرهٔ ایشان باز کشیده ـ و الحمدلله که بفقیر یک رباعي آنجناب مسرت بخش شده

بتحریر آن چار گهر گوش شایقان را زینت بخشم ـ منه :

هر که توجه بدرِ حق کند توسنِ افلاک شود دامِ او
گرچه جهان جمله شود دشمنش کج نکند موي از اندام او

---

(۱) سید محمد یوسف رضوي بکري بن سید جادم، مرید سید مبارک تتوي بود، که او مرید میان دانیال تتوي که فیض یافته سید محمد جونپوري است، بود. اجداد ایشان ایراني الاصل اند، و در بکهر اقامت داشتند سید یوسف سکونت بکهر را ترک کرده، به تته اقامت پذیر شد، و بر کوهچه مکلي بر آن مقام که قبل ازین سید محمد جونپوري چند روز قیام نموده بود، بریاضات و عبادات مشغول شد، و بعد از فوت همانجا مدفون گردید. مقبره اش تا کنون زیارتگاه خلائق است. سید صاحب از اجل اولیاء سند است، میر قانع در بارهٔ ایشان در تحفة الکرام نوشته است که :

"مقامات سید زیاده بر قال هر قائل، درگاهش اخوان صفا را از گرگ آلام رهاند، و زیارتش بندگان را عزیز مصر عزت سازد"

همین مولف در "مکلي نامه" در بارهٔ مقبره اش گوید :

نشد سایل چو زین در، هیچ گه رد
رود گر بنده آنجا، شاه گردد
هر آنکو رنج ز اخوانِ زمان است
برایش این مکان جاي امان است
پیٔ پیران یعقوبي هوایان
مرادِ دل شود زین درگه آسان
قمر با اختران اندر تواضع
بر این درگاه، هر شب هست خاضع

دوره زندگاني اين بزرگ در سدهٔ دهم بود، و از وجه علقت به سيد مهدي جونپوري خانوادهٔ سيد مذکور به نسبت "مهدوي" تاکنون معروف است، و افراد آن در تته زيست ميکنند.

ازين خاندان بزرگ، بسيار رجال دانشمند برخاسته‌اند، که ذکر شان در "تحفة‌الکرام" و "مقالات‌الشعرا" موجود است، و شرح حال چندي از ايشان در اين کتاب (تکمله) نيز ثبت شده است. من اينجا اسمهاي بعض از ايشان را تکرار ميکنم:

(۱) سيد مير کمال‌الدين احمدخان (المتوفي ۱۱۳۲ھ) مولف "شرح ديوان حافظ" و "اصطلاحات رضويه" (رک - تحفه، مقالات، صـ ۶۹۱)

(۲) مير سيد مرتضي "الهام" (المتوفي ۱۱۲۶ھ) شاعر معروف فارسي، و شاگرد ميرزا صائب تبريزي و دوست آقا تعظيما. (رک - تحفه، مقالات، صـ ۳۶۱)

(۳) سيد محمد معروف به مير پتهو. شاعر معروف فارسي (رک - تحفه، مقالات، صـ ۷۳۷)

(۴) مير نجم‌الدين "عزلت" (المتوفي ۱۱۶۰ھ) شاعر فارسي، صاحب ديوان و مولف "طوطي نامه" و "رساله بکروزي" (رک - تحفه، مقالات، صـ ۳۳۷)

(۵) مير محمد شفيع "همت" (المتوفي ۱۱۴۳ھ) ملقب به "لطف‌علي خان" و "شجاعت علي‌خان" صوبه‌دار تته (۱۱۲۵-۱۱۲۷ھ) شاعر و نثر نويس فارسي، محسن تتوي پرورده ايشانست، و محسن کتاب خود "محک کمال" بنامش معنون کرده است، (تحفه، مقالات، صـ ۷۱۱)

(۶) سيد روشن‌علي‌شاه "روشن" شاعر فارسي (رک - تکمله)

(٧) سید مرتضائي بن روشن - شاعر فارسي و سندي و اردو، مترجم مثنوي "یوسف و زلیخا" و "سکندر نامه". (رک - تکمله)

(٨) سید امام بخش "فدوي" شاعر معروف فارسي و سندي و استاد سید مرتضائي - (رک - تکمله)

(٩) سید رفعت علی‌شاه "رفعت" شاعر فارسي

(١٠) سید عسکرعلي‌شاه "علي" شاعر فارسي

(١١) سید موتیل‌شاه "کمتر" شاعر مرثیه‌گو، فارسي، سندي و اردو (رک - تکمله)

(١٢) محمد زمان شاه "زمان" شاعر سندي

——:o:——

٨١ـ یوسف

یوسف حکاک سیوستاني، عزیز مصر خوش بیاني بوده. وقتي میر صاحب میر صاحب غلام علي خان تالپر (١) بسواري شوکت و کامگاري، از بازار حیدرآباد سند میگذشت، یوسف را کب کوتهي از بازار شده، باین رباعي که مکتوب شود استدعاً عطا نمود. میر مرحوم فرمود که این دوکان که بر وي قائمي، مملوک تست! و حال آنکه آن دوکان مملوک غیر بود. وقتي که میر صاحب مرحوم از آنجا که میرفت باز گشت، آن

(١) میر غلام‌علي والي سند متوفي ٦ جمادي‌الثاني ١٢٢٧ھ

مالک را طلبانیده قیمت دوکان داده و دوکان را امداد یوسف فرموده، و آن رباعي اینست — منه :

شها به مصرِ تو هرکس گرفت ماوایْ
مگر که "یوسفِ" بیچاره را نشد جایْ
اگر عطا شود از لطف کوتهيْ بازار
چه بهتر است و گرنه مکانِ او چاهي

———:o:———

خاتمه

وقتي میر سید غلام‌محمد "گدا" تخلص، در بلده پیش میر سید کریم بخش "عزیز" تخلص، موصوف‌الذکر اوطاقي شده، و دائب وي بود که از روي مهرباني هر روز یک دو بار خسخانهٔ فقیر را رونق میداد. قضا کار یک روز فرحت بخش این نگران نشدند، این رباعي بخدمتِ ایشان فرستادم، و بموجب شیمه معموله خود بمزار فیض آثار رفتم — رباعي :

بدین قدر ز چه آیا رمیدهْ از من
بحیرتم که چسان آرمیدهْ از من
منت مدام شب و روز آرزومندم
تو از چه دامنِ دل را کشیدهْ ازمن

بسکه سید صاحب قدر شناس و شرافت اساس است، بمجرد رسید رباعی تصدیع فرمود، مسافت دور دراز کوه مکلی را پیموده، پیش فقیر جامع بر مزار آمد. بمجرد ورود فرمود :

"خلیل" سے جو "گدا" لحظه رمیده هو
تو پھر زمانے میں کس طرح آرمیده هو

وقت پیشین چون بخسخانه فقیر قدوم آوردند گفتم :

کہاں هے لحظه، دو شب ایک دن جدائی تهی
مجھے به صبح بهی اک شام بینوائی تهی

* * *

جای دیدم که این فرد "قانع" را :

دل در شکنِ زلف تو جا کرد بجا کرد
این عهد ازل بود وفا کرد بجا کرد

میر "عظیم" باین وضع تضمین فرمود :

دل در شکنِ زلفِ تو جا کرد بجا کرد
تدبیر پریشانیٔ ما کرد بجا کرد
دل خط غلامیٔ ابد داد بـه حیدر
این عهد ازل بود وفا کرد بجا کـرد

طبع این فقیر جامع هم مهل پیدا کرد و تضمین را باین وضع آورد :

دل در شکنِ زلفِ تو جا کرد بجا کرد
تدبیر پریشانیِ ما کرد بجا کرد
سودا زده، زنجیر بپا کرد بجا کرد
این عهد ازل بود وفا کرد بجا کرد

* * *

در "مقالات‌الشعراء" میر "قانع" دیدم که میر "شهود" امیرخانی، در تتبع رباعی میر لطف‌الله نیشاپوری که هر مصرع مشتمل بر پنج چیز اعنی نام گلی و زمانه و سلاح و جواهر و عنصر است، چنین گفته:

از میر لطف‌الله نیشاپوری :

گل داد پری درعه فیروزه بباد
دی جوشنِ لعل لاله بر خاک فتاد
داد آب سمن خنجر مینا امروز
یاقوت سنان آتش نیلوفر داد

میر "شهود"

گل داد پری قبایِ یاقوت بنار
دی باده بدرع لاله شد لعل نگار

امروز در آبِ در و کُله زد نسرین
فردا سازد سمن ز خاک فیروزه ازار

میر "قانع"

گل پري در جوشنِ فیروزه آتش بر فروخت
باد وي رويِ سمن با خنجرِ یاقوت دوخت
سوسن آمد باسنان از خاک چون الماس دوش
امشب اندر آب نیلوفر بدرعِ لعل سوخت

شعرايِ زمان میر نیشاپوري، از جواب عاجز بوده گفتند که مثل این کسي از متقدمین نگفته و از متاخرین کم کسي را این قدرت عطا شود، هنوز تفصیل این اجمال اگر خواهي "مقالات‌الشعراء" را در لفظ "شهود" ببین. (۱)

اگرچه همعنان بودن این چابک سواران از محالات است، و این دعوي از نامناسبات، مگر لنگ لنگان اگر کسي طریق تیز قدمان گیرد، و راهي آن راه گردد، مضایقه نمي نماید. اسپ تازي اگر چست و چالاک دود، فرسِ ضعیف و نحیف بقدر قوت خود رود — لامشاحة في‌السبیل بناءً علیه — فقیر جامع نیز سمندِ سلیقه را درین میدان راند، و هرچه نمایان شد در بزم یاران رساند.

(۱) ر. ک مقالات‌الشعراء ص ۲۵۲- طبع ادبي بورد

فقیر "خلیل"

گل پری یاقوت وش، از درع خاک آمد برون
لاله نار لعل دی کرد، از قباي خود زبون
پیش زلفش گوهر شب‌بوست، چون بي آب تیغ
از دُر گوشش سمن، بر بادبان فردا نگون

* * *

در "کلمات‌الشعراء" سرخوش منقول که: در خدمت میر معز "موسوي" اصفهانی که در ابتداء "فطرت" تخلص میکردند، بودم، فردي از "عظیما" نیشاپوري مذکور شد، پسند کردند و خود هم مطابق آن درانوقت فرمودند:

"عظیما"

نزدیک شد که کعبه فلاخن نشین شود
گوئي ترا نشان بچه از دور داده اند

میر "موسوي"

ناخن زدم بسینه و بر سنگ کعبه خورد
نزدیک بود راه و نشان دور داده اند

فقیر "خلیل" را ذوقي درگرفت و باین طریق رفت. اگرچه درجنب کلام چنین بزرگواران این فرد را نشانیدن زیبا نیست!

و لیکن در مجلس صدرنشینان، آستان بوسان هم می نشینند. فلاجرم فرد خود را نیز درین جا نشاندم :

دیدم جمال کعبه چو گشتم حریم قلب
نزدیک بود یار و نشان دور داده اند

* * *

هم برین نسق، در "کلمات سرخوش" منقول که در مجلس مطایق سابق، فرد "ظاهر وحید" خواندند. میر معز بغایت پسندید و در زمان سائل مطابقش گردید. "ظاهر وحید" را نگر که چه اعجاز میرود :

هر گل بیاد شمع تو بالی کشوده است
خاکسترم چمن شده پروانه ام هنوز

میر معز

شد گرد باد دامن صحرا غبار من
برباد رفت خاکم و دیوانه ام هنوز

فقیر "خلیل" گوید :

هر دُر بشوق گوش تو، غلطان چو زیبق است
جسمم سرشک گشته و دیوانه ام هنوز (۱)

ایضاً فقیر :

مُردیم، سوختیم، غبار رهت شدیم
ریگ روان تنم شده دیوانه ام هنوز

(۱) اشکم گهر بر آمده مستانه ام هنوز (خلیل)

* * *

برین منوال در "کلمات سرخوش" مرقوم که "واله" این فرد برابر لکهه بیت گفته:

"واله"

آسمان گو خلعت منّت مپوشان بر تنم
زانکه هم چون نغمه تاري بس بود پیراهنم

"سرخوش" محمد افضل نام دهلوي هندي جوابش گفته، اگرچه "واله" دُر سُفته اما "سرخوش" نیز سرخوش رفته:

زیربار منّت خلعت کجا باشد تنم
چون حباب ست آبروي خویشتن پیراهنم

فقیر "خلیل" گوشه‌نشین نیز خواست که در مجلس ایشان نشیند، و رنگ آمیزي محفل یاران را ببیند:

گوشه گیرم، منّت خلعت نباشد بر تنم
عنکبوت اطوار تاري بس بود پیراهنم

* * *

هم در آن جا مرقوم که، در خدمت میر معز "موسوي" اصفهاني بودیم، تا مطلع استادي خوانده شده:

بچه اندیشه‌ام از خاطر ناشاد روي
چه بخاطر گذرانم که تو از یاد روي

میر خوش گردند و تامّل کرده فرمودند:

آنچنان زي که چو از حادثه برباد روي
حسن معنی نگذارد که تو از یاد روي

"سرخوش" نیز در زمان غور کرده گفت :

خویش را خاک رهی سازي و برباد روي
به از آنست که بر تخت روان شاد روي

فقیر "خلیل" نیز خوض کرد و درین بحر بغوطهٔ فکر صدف پارها چند بر آورد. همه مینویسد :

آن روش رو که ز عالم جو روي شاد روي
قبر را روضه شناسي ز غم آزاد روي

پیش جانان بغم ار آمدهٔ شاد روي
قید در سلسلهٔ باشي و آزاد روي

گر بخواهي که بایوان بقا شاد روي
آنقدر محو فنا باش که از یاد روي

گرچه از جور بمن شیوهٔ بیداد روي
لیک از مهر نخواهم که تو از یاد روي

* * *

نیز در "کلمات‌الشعرا" این مطلع "وفا عظیما" که آفتاب عالمتاب معني روشن ازو جلوه مینماید درج بود :

داغهاي تازهٔ از گل تنم گل کرد و ریخت
او بگل چیدن نیامد گلشنم گل کرد و ریخت

و تحت وي "سرخوش" چنین نوشته که : این مطلع قافیه مستعد دیگر ندارد. فقیر "خلیل" خواست که اگر خورشید

نه بر آید اخترهم بهتر، و اگر اخترهم نه، گوهر نیز خوش تر، و اگر گوهر هم نه، پارهٔ اخگر نیز باعث چندین روشنائي است:

آب آتشناک چشم روشنم گل کرد و ریخت
همچو گل ریزآتشین گل گلخنم گل کرد و ریخت

* * *

در "ید بیضا" تصنیف میر غلام‌علي "آزاد" تخلص بلگرامي اورده که، میر محمد مراد هندي فرمود که: مرزا "صائب" اصفهاني تبریزي باباي شعرا را گاهي در فکر شعر نه دیدم، مگر روزي، پرسیدم که چه حال است؟ فرمود که فردوسي طوسي گفت:

بفرمود تا بر فرس زین کنند
دم اندر دم ناي زرین کنند

و "شفائي" جوابش گفته:

بفرمود تا زین بر ابرش نهند
چه زین هیمه بالائ آتش نهند

میخواهم که من هم جواب بدهم. گفتم که این فکر را بمن تحویل شود، قبول فرمود — تمام شب فکر کردم صبح ظاهر نمودم، بسیار از بسیار پسندید:

بفرمود تا زین بر ادهم نهند
بپشت صبا مسند جم نهند

فقیر "خلیل" نخستین، زبان بنعت کشود، بعده مطابقت بقدسا نمود :

بفرمود تا زین نهد بر براق
سوارش شود تا شه نُه طباق

بفرمود تا زین بیک ران نهند
بصرصر سریر سلیمان نهند

بفرمود تا زین بگاگون نهند
چه زین کرسي شه بگردون نهند

بگفتا که بر اسپ زین را نهند
نه زین بلکه کشتي بدریا نهند

بفرمود تا زین بدلدل نهند
بتخت روان دستهٔ گل نهند

صد شکر که درین طرز اول نعت و آخر منقبت گردید، فلله الحمد که نشان قبول رسید.

* * *

در "مقالات الشعرا" مذکور که میر رضی "دانش" چنین فرمود که :

تاک را سیراب ساز اي ابر نیسان در بهار
قطره، تا مي میتواند شد چرا گوهر شود

و بادشاه داراشکوه "قادري" تخلص جوابش چنین گفته :

سلطنت سهل است خود را آشناي فقر کن
قطره، تا دریا تواند شد چرا گوهر شود

زبان فقیر جامع نیز کاسه لیس ایشان گردید. طوطي طبع چون دهان خود شیرین دید باین وضع شکر فشاند، و خودرا در سلک خسرو منشان نشاند :

نور عرفان را طلب، از حسن شوکت در گذر
قطره، تا مه میتواند شد چرا گوهر شود

* * *

هم در"مقالات‌الشعرا" در آرد که شخصي پیش شاه عطیةالله پوربي قنطوري رضوي "حق" تخلص این بیت اسناد خواند :

ژاله‌ام، هرگز نه دارم تاب احسانِ کسي
آب میگردم اگر از خاک برداري مرا

فرمود که هنوز مائیت باقي ست، و استغنا باین حد باید :

نقش پایم، پائمال از راهِ احسانم مکن
میروم از خود اگر از خاک برداري مرا

فقیر خاکسار رفاقت این بزرگان را آبرو دانست و سلیقه را بآتش غور جوشانید، و غبار حرمان این پیوند را بباد رسانید، اگرچه پهلوي ایشان اظهار را لیاقت ندارد، اما از روي آرزوي امید قبول خاطر یاران مي آرد :

دانهٔ آبِ سرشکم نیست تابِ منّتم
میشوم برباد گر از خاک برداري مرا

* * *

نوبت دیگر سید غلام‌محمد صاحب " گدا " تخلص مرقوم الذکر پیش سادات رضوي مهدوي اوطاقي شد، و یک روز از سببي قوي نزدِ ما رسیدن نتوانست، بسکه یکتا و الفت آشنا و یک رنگ و صداقت آهنگ بود، یک روز برابر یک سال بر طبعم گران آمد. این رباعي نوشته فرستادم:

چه کردم مهر خود را پیش آن مهرو بیان کردم
غلط شد با نیازِ خویش، نازش سرگران کردم
ز دیِ زنهار تا امروز نامد پیش من جانان
اگرچه در تمنایش سرشکِ خود روان کردم

از روي شفقت در زمان در رسید، و عذر مافات بیان فرمود. — فجزا الله تعالٰي عنا خیرالجزاء —

* * *

نواب حفظ‌الله‌خان از سوستان ببلدهٔ تهتا این مصرع را فرستاد، تا پیش مصرع رسانند:

کوسِ اقبالِ سکندر جرسِ ما باشد

میر محمد محسن نبیرهٔ پیر شاه مراد علیه‌الرحمة چنین گفته:

در خورِ همت گر دسترسِ ما باشد
کوسِ اقبالِ سکندر جرسِ ما باشد

سید محمد صاحب عرف میر پتهو از اولادِ حضرت یوسف مهدوي رضوي (علیه‌الرحمة) گفته:

حاصلِ هر دو جهان یک هوسِ ما باشد
کوسِ اقبالِ سکندر جرسِ ما باشد

فقیر جامع را نیز وقت استماع این، نقاره طبع جوشید. میان دبدبهٔ ایشان طنطنه خود بلکه طنینِ خود را ظاهر کردم و گفتم:

کاش دارا بشکوهِ عسس ما باشد
کوسِ اقبالِ سکندر جرسِ ما باشد

ایضاً بطرز دیگر:

لائقِ حرص اگر دسترسِ ما باشد
کوسِ اقبالِ سکندر جرسِ ما باشد

* * *

استادي گفت:

پیش قدت اي بتِ زیبا خرام
سرو بود بندهٔ آزاد نام

قاضي عبدالقوي ساکن کهنه هالا موصوف الذکر، جوابش گفته:

پیش رُخت اي مهِ خورشید فام
لعل بود بندهٔ یاقوت نام

فقیر جامع نیز خواست که میان ماه و خورشید چراغ را بر افروزد، و مابین لعل و یاقوت فیروزه را اندوزد:

خال رخت را که بود سبز فام
جوهرِ کان بندهٔ فیروزه نام

ایضاً بطرز دیگر:

پیش لبت اي بتِ شیرین کلام
شاه بـــود بندهٔ خسرو بنام

ایضاً

خال لبت را که بود مشک نام
شد نشد بندهٔ عنبر غلام

* * *

غنی کشمیری گفته :

سر همچو تار سبحه، ز صد جا کشیده ام
آخر بخود رسیده ام و آرمیده ام

شخصی از میر "قانع" مصرع ثانی را درخواست فرمود :

تا در مقام اصلی خود آرمیده ام

طبع فقیر جامع نیز درین مجلس سرکشید و بگفتار یک مصرع آرمید :

چون ختم شد سفر بوطن آرمیده ام

* * *

استاد "غفور" گفت :

این قوم خود نما که نه بینند عیب خویش
آئینه کاش در گرو توتیا کنند

میر "قانع" از محمد محفوظ قانون گو "سرخوش" تخلص، پیش مصرع خواست، بادنیٰ تامل گفت :

تا نور حق بدیدهٔ خود بین شود عیان
آئینه کاش در گرو توتیا کنند

میر "قانع" گفت :

برعکس این گروه غلط بین و خود نما
آئینه کاش در گرو توتیا کنند

فقیر جامع هم سرمهٔ حق بین را بمیل مصرع استاد بدیدهٔ دل کشید :

بینند فرق باطل و حق تابنور چشم
آئینه کاش در گرو توتیا کنند

* * *

میر قانع فرموده است :

در دل دریا اثر بخشد چو سوز جوع ما
پخته میسازد بروی آب نان آسیا

و از میان غلامعلی "مداح" پیش مصرع را خواست، بی تامل گفت :

در دل دریا چو تاثیری شود از سوز ما
پخته میسازد بروی آب نان آسیا

فقیر جامع سیخ کباب این مصرع را برای این نان درست کرد :

سازد ار تاثیر سوز اشتهای من بسیل
پخته میسازد بروی آب نان آسیا

* * *

"خالص" گویند :

طرز سخن، ز غنچهٔ گل، استفاده کن
خاموش باش، معنی رنگین افاده کن

میر "قانع" در برابر او فرماید :

وضع سلوک از گل گلشن اجاره کن
همواره خندها بدل پاره پاره کن

فقیر جامع نیز خواست که در بزم رنگین این رنگین سخنان جا گزیند و بغیر خاموشی در محفل این سنگین گویان سخنی سر کند:

غافل مشو ز وضع زمان هوشیار باش
چون لاله سرخ رو، بدل داغدار باش

اللّٰهُمَّ اجْعَلْ سَيِّئَاتِي مَهْمُوْسَةً كَنُوْنِ الْجَمْعِ فِي حَالِ الْاِضَافَةِ، وَ افْعَلْ حَسَنَاتِي مَنْبُوْطَةً كَالْمِيْمِ الْفَارِغِ عَنِ التَّعْشِيْرَاتِ بِالْفَضْلِ وَالرَّافَةِ، وَ يَكُوْنُ اَعْلَامُ صِحَّتِي وَعَافِيَتِي مَرْفُوْعَةً كَالْمُفْرَدِ الْعَلَمِ فِي الْبِدَاءِ، وَ اَشْجَارُ مَعْرِفَتِي وَ اِتْبَانِي عَلَى السُّنَّةِ مَنْصُوْبًا مُسْتَقِيْمًا خَالِيًا عَنِ الْاِنْحِنَاءِ، وَ ثَبِّتْ اَقْدَامِي عَلَى قَوَانِيْنِ الشَّرِيْعَةِ كَالصَّحِيْحِ الْفَارِغِ عَنِ الْاِعْلَالِ، وَ وَفِّقْ مَهْجَتِي عَلَى آدَابِ الطَّرِيْقَةِ عَلَى نَحْوِ الْمِثَالِ، وَ لَا تُصَرِّفْ قَلْبِي نَاقِصًا فِي الْحَسَنَاتِ وَ مُجَرَّدًا عَنِ الْعِبَادَاتِ، وَ اجْعَلْ اَوْقَاتِي لَفِيْفًا وَ مُضَاعَفًا بِالطَّاعَاتِ، وَ كُنْ بِعَبْدِكَ الْمَهْمُوْمِ لَطِيْفًا وَ رَحِيْمًا فِي الدَّارَيْنِ وَ شَرِيْفًا وَ كَرِيْمًا فِي الْكَوْنَيْنِ، وَ احْفَظْنِي عَنِ مَكَارِهِ النَّفْسِ وَالشَّيْطَانِ، وَ اعْصِمْنِي عَنْ زَلَّاتِ الْاِثْمِ وَالْعِصْيَانِ، اَعْتِقْنِي وَ اَنَا عَبْدُكَ، وَ التَّمَسُّكُ فِي يَدَيْ رَحْمِكَ وَ مَجْدِكَ.

اَللّٰهُمَّ مَغْفِرَتُكَ اَوْسَعُ مِنْ ذُنُوبِي، وَ رَحْمَتُكَ مَقْصُودِي وَ مَطْلُوبِي، فَيَا فَتَّاحُ الْغُفْرَانَ افْتَحْ عَلَيَّ اَبْوَابَ الرَّحْمَةِ وَ الْغُفْرَانِ فِي كُلِّ حِينٍ وَ آنٍ، وَ اَصَلِّي عَلَى حَبِيبِكَ الْاَكْرَمِ وَ نَجِيبِكَ الْاَعْظَمِ، وَ آخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَ الصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اَصْحَابِهِ اَجْمَعِينَ ط

———:o:———

تمّ

تعليقات

در پایان شرح حال برخي از شعراء که ذکر ایشان در متن کتاب آمده، حواشي زایده نوشتم. اما بعد از انجام طبع کتاب برخي از معلومات زایدهٔ دیگري نیز بدست آمد، که آنرا درینجا بحواله صفحه متن و نام شاعر الحاق میکنم.

ص ۳۷ ــ «انور»

آخوند محمد بجل علاوه بر "مقدمه مثنوي سرزا صاحبان" یک انتخاب بنام "انتخاب لا جواب" هم ترتیب داد که دران فقط منتخب ابیات شعراء تالپور را ضبط کرده است، اگرچه دیوانش دستیاب نشده اما شاید که دیوان خود را هم ترتیب داده بود، ولي بعده، ضایع شده باشد. در ذخیره راقم، یک بیاض بخط آخوند "انور"، و دیگر بیاض بخط ملا غلام محمد "غلام" موجود است، انتخاب ذیل از آن دو بیاض میدهم.

انتخاب "انور"

جانان قدم به محفل ما گر نهي ز لطف
افتد هماي اوج سعادت بدام ما
شام و سحر ز هجر تو خونِ جگر خوریم
بنگر چسان همیگذرد صبح و شام ما
"انور" بجان بکوش بمدحِ خدیو عصر
میر نصیر خان شهِ عالي مقام ما

از ازل مخزنِ عشقِ تو شده سینهٔ ما
الله الله! چه متاعیست به گنجینهٔ ما

عمر خود صرف نمودیم بعشقِ تو تمام
شد فراموش مگرت خدمتِ دیرینه ما
"انور" از گردشِ ایام، ز حق میطلبم
که بخوبي گذرد شنبه و آدینهٔ ما

خوش بود ذکرِ تو، ترانهٔ ما
نغمهٔ بزم عاشقانهٔ ما
از قدومِ تو اي پري پیکر
رشکِ فردوس گشت خانهٔ ما

همه کامِ دلم شود حاصل
گر بیايْ شبي بخانهٔ ما
طائرانِ هواي وصل تو ایم
هست کوي تو آشیانهٔ ما
گفتمت مي مخور بمحفلِ غیر
نشنیدي مگر فسانهٔ ما

نثار مقدمش سازم همه نقدِ دل و جان را
گر از سوي تو پیغامي بمن آرد برید اینجا

جلوهٔ سروِ قدش، چون یاد مي آید مرا
کي بیاد از قامتِ شمشاد مي آید مرا

در خورِ فتراک او نبود، چو صیدي لاغري
لاغرم، زان شرم از صیاد مي آید مرا
میکشم تنگ اندر آغوشش، بمانندِ قبا
"انور" از طالع اگر امداد مي اید مرا

از چه دامن بر زدي بر قتل عشاقِ حزین
جز جفاجوئي دگر نبود تمنايَ ترا

کاتبِ قدرت که خطِ عارضت زیبا نگاشت
مصحفِ رويَ نوشت، در جدولِ مینا نگاشت
کلک استادِ ازل بالاي دلجوي ترا
هم الف، هم سرو، هم شمشاد، هم طوبا نگاشت

توقع داشتن از تو وفا را خطا باشد خطا اي بیمروت
گرفتي آشنا نا آشنا را بریدي ز آشنا اي بیمروت
دلم در دام گیسوي تو گشته اسیرِ صد بلا اي بیمروت

ره و رسم وفا بخدا که زهي چه خوش است ز همچو تو کج کلهي
عجب است عجب ز شکوهِ شهي، که گهي نگهي بگدا برسد

همه نقد جان بفداي او، کند "انور" از ره خورمي
اگر اي نگار به پیش او، ز بر تو نامه بري رسد

نکرد کس بکس آنچه بمن فراق تو کرد
کجا روم بکه گویم که اشتیاق تو کرد
معلمت سبقی از وفا بیاد نداد
بدرس عشق حروفِ جفا سیاق تو کرد

جانِ من در غمِ جدائی تو اشک من رفته رفته جیحون شد

کرده رنگین دستهای خود ز خونِ عاشقان
دلبران نامِ حنا، شاید که بر خون بسته اند
نکته سنجانِ معانی بر بیاضِ آفتاب
بیتِ ابروی ترا مرغوب مضمون بسته اند
"انور" از چون و چرا، هرگز مزن دم در جهان
حل و عقدِ این و آن، بر حکم بیچون بسته اند

مژدهٔ وصل نکو بنده نواز حرفِ جان بخش بگو بنده نواز

هر چند که دارد بچمن نشو و نما گل
از تاب رخت آب شد از شرم و حیا گل
بخرام بصحنِ چمن ای رشک گلستان
تا فرش براهِ تو کند بادِ صبا گل
ای کعبهٔ ابروی تو محراب نمازم
شد قبلهٔ رخسار ترا قبله نما گل

[illegible] زیبا چو بگلزار در آئی
[illegible] از حسرتِ روی تو کند جامه قبا گل
در رنگ و صفا گر زند از همسریت لاف
بندم بکفِ پای تو بر جای حنا گل

کی نماید هوسِ جنت و فردوسِ نعیم
شد بر آنکو صنما بر سرِ کوی تو مقیم
در غمِ هجر تو گشتیم بصد درد ندیم
چه دهم شرح فراقت که عذابست الیم
غیر وصلت بدلم نیست تمنای دگر
بر همی قول گواهست خداوند علیم
تا ازان گیسوی مشکین گرهی بکشادی
عنبر افشان شده جانان ز شمیمِ تو نسیم

بخواهم از سرِ کوی تو رفتن، لیک میترسم
که همراهم نباشد دل، چو من رختِ سفر بندم
بدین خوبی و زیبائی که داری نیست کس، ورنه
دلِ خود از تو برگیرم، بدلداری دگر بندم
کمر بستی ز فرطِ بیوفائی بر جفایٔ من
ازان غافل که من هم بر وفایٔ خود کمر بندم

در آرزوی وصل تو تا کی ز غمِ هجر
فریاد ز دل هر سحر و شام بر آرم

یاد آیدم از نرگس مخمور تو جانان
بر لب چو حدیثی ز می و جام بر آرم
"انور" چو نسیمی وزد از گلشن وصلش
گردی ز نهادِ غمِ ایام بر آرم

کرم فرما و شادم کن بوصلِ خود، نمیدانی
بامیدِ وصالِ تو سر آمد روزگار من

گشت بهرِ دانه مرغِ دل اسیرِ دام زلف
مبتلای خال هندویت نه من صد همچو من
"انور" این مصرع چه خوش فرمود شاهِ "جعفری"
ای شکارِ چشم آهویت نه من صد همچو من

شکرِ خدا که باز شد آن یار، یار من
آمد ز راه لطف چو جان، در کنار من
گل میکند ز رشک به تن جامه چاک چاک
هر گه شود چمان بچمن گلعذار من
همچون هلال حلقهٔ چشمم رکاب شد
شاید مگر سوار شود، شهسوار من
صبحم بیادِ روی تو، شامم بفکر زلف
این ست ای ستمگر، لیل و نهار من
سازم نثار مقدمِ تو نقد جان و دل
آری گر ای برید، پیامی ز یار من

عیه ست و بهارست، شگفته گل و لاله
ساقي بفگن بادهٔ گلگون به پیاله
از بسکه کنم گریه ز هجران تو چشمم
مانند سحابي ست که میبارد ژاله

آن ماه ده و چار، شب آمد بکنارم
آیا چه خوش افتاد، قراني بقریني

از منظومات ذیل معلوم میشود که، آخوند "انور" بعزیزان خویش تعلقات خوشگوار نداشت، و عزیزان او همه جائداد آخوند را در تسلط خود آورده بودند.

هجو

الٰهي چه دین‌ست و آئین و کیش
که هستم ز پورِ بقا سینه ریش
چو کژدم زند هر دم از کینه نیش
مرا مشکلي از وي آمد به پیش
شده شاهدِ شوهرِ دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش
گلستان و مزروع و مالِ مرا
چو اخوان من غصب کرد از جفا

گواه آمد او بهر این ماجرا
نه شرم از رسول و نه خوف از خدا
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

گرفته ره فتنه و کینه را
بدل داشته بغض دیرینه را
همیخواند تقویم پارینه را
ز شنبه ندانسته آدینه را
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

زن او که چون هند مکاره بود
بشوهر ره مکر و حیله نمود
کزین کار مارا ست بسیار سود
ازین پس به آرام باید غنود
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

مر او را بخاطر رسید این خیال
که مملوک دختر شد این مال و مال
چو داماد زین دار کرد انتقال
بود وقف بر ما و آل و عیال
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

ز بد گوهري، پخت سوداي خام
نه فهمید فرقِ حلال و حرام
نخورده ز صهباي فرجام جام
شده راکبِ توسن بي لجام
شده شاهدِ شوهرِ دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

ندانست کاین گنج را مارها ست
درین وادي از خونِ دل پارها ست
در اثناي این ره بسي خارها ست
نه هر سر سزاوار دستارها ست
شده شاهدِ شوهرِ دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

شده غافل از اینکه اخوان من
که کردم بقربان شان جان و تن
چه کردند با من ز ظلم و فتن
در آخر کنندش بگردن رسن
شده شاهدِ شوهرِ دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

بباطل گوا گشته آن بدگمان
نترسیده از خالقِ انس و جان
نفکري ز بدگوئي وَ مردمان
نه اندیشه از لعن و طعنِ جهان
شده شاهدِ شوهرِ دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

خدا و نبی را نباشد پسند
کزینسان بناحق گواهی دهند
وبال قیامت بگردن نهند
چنین ملحدان را بدوزخ برند
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش
الٰهی بمن آنچه کرد آن لئیم
تو دانی که هستی بصیر و علیم
بفرمای او را بقعر جحیم
گرفتار بند عذاب الیم
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش
کنون قصه "انور" بکن مختصر
بود منتقم داور دادگر
کشد انتقامم ازین بدگهر
بسوزانند او را بنار سقر
شده شاهد شوهر دخت خویش
که مزدور خوشدل کند کار بیش

———:o:———

مسدس در مناجات قاضی‌الحاجات

———

دوش بودم سر بزانوی تفکر ز اضطراب
و از تظلم‌های اخوان با دل خود در خطاب

ناگهان از هاتفي آمد بگوشم اين جواب
کاين دو مصرع را بخوان گردد دعايت مستجاب
يا الٰه‌العالمين کس خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

شاد گشتم چون بسمعِ من رسيده اين صدا
سجدهٔ شکرانهٔ حق در زمان کردم ادا
با تضرع عرض کردم در جنابِ کبريا
کايخدا نبود بجز حکمت نويدِ اين ندا
يا الٰه‌العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

داروي دردم تو داني اي حکيمِ رازدان
ماجراي من سراسر هست پر علمت عيان
روز و شب دارم بدرگاهِ تو فرياد و فغان
انتقم يا منتقم يا الکريم يا مستعان
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

يا الٰهي ديدم از دشمن اذيت ها کثير
من چه گويم هم عليمي هم سميعي هم بصير
دست احسانت بود درماندگان را دستگير
داد من بستان ازين بيداد گر شومِ شرير
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

با من از مکر و حیل نردِ دغا را باخته
مُهره ام در ششدر از تلبیس و کین انداخته
غافلم کرد و بکارِ خویشتن پرداخته
ابلقِ ظلم و ستم بر من یکایک تاخته

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

هیچ شرم از تو ندارد و از رسولِ مجتبیٰ
.....
ني هراسي از مکافاتِ عمل روزِ جزا
انت خیرالحاکمین یا ربنا یا ربنا

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

ایخداي ذوالمنن و اي ذوالجلالِ بیعدیل
انت ربي انت حسبي انت لي نعم‌الوکیل
انت قادر انت قاهر انت جبارِ جلیل
مدعي را کن خراب و خوار و مقهور و ذلیل

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسي رنج و عذاب

آنچه بر من رفته زو هرگز نکرده کس بکس
میکشم آزار زین غدار منحوسِ نجس

تیز میراند بمیدانِ جفای من فرس
یا خدا فریاد رس یا مصطفیٰ فریاد رس

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسی رنج و عذاب

در بُنیٰ فرمودهٔ لا تاکلوا اموالکُم
پس چرا چندین کند با من ز کینه اشتلُم
با که گویم شرح حالِ خویش ماندم بکم و صم
یا الٰهی از جهان کن نام این بدنام گم

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسی رنج و عذاب

از وفورِ بیحیائی کرده با من ریشخند
میرساند از غرورم صد گزند این خود پسند
مشکلم را حل بفرما انتظارم تا بچند
در کمند قهر خود کن بند بند او به بند

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسی رنج و عذاب

سینهٔ دارم ازین سوز و الم آتشکده
از غمِ این مدعی باشد دلِ من غمزده
من کمال‌العجب یحسب ان ماله، اخلده
جان ناپاکش بسوزانی بنارِ موقده

یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دستِ او بسی رنج و عذاب

هر زمان از جور او مي آيدم فرياد ياد
دمبدم بر درگهت خواهم ازين بيداد داد
بي نيازا از كرم كن خاطر ناشاد شاد
بيخ و بنياد ستمگر يک قلم برباد باد

يا الٰه العالمين كن خانهٔ ظالم خراب
آنكه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

هيچگه با من نگشت از غدر اين عيّاز يار
مي نداند جز فريب و حيله اين مكار كار
پيش تو شام و سحر نالم بحال زار زار
حكم فرما و سر دشمن بفرق دار دار

يا الٰه العالمين كن خانهٔ ظالم خراب
آنكه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

از مي رنجم دهد اين نجس بدفرجام جام
يكدمم نبود غزال وحشي آرام رام
ساغر راحت عطا كن بر من از انعام عام
شربتم ده تا كنم شيرين ز شهد كام كام

يا الٰه العالمين كن خانهٔ ظالم خراب
آنكه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

بادشاها غير لطفت نيست يار و ياورم
داورا ظلّ همائ فضلت افكن بر سرم

چون توئي بيکس نواز از روي احسان و کرم
گر مرا بنوازي از بحر عناياتت چه کم
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

بينوا و بيکس و مظلوم و زارم يا الٰه
صبح و شام اندر حريم حضرت تو داد خواه
بيکسانرا کس توئي و بی پناهانرا پناه
بر من مسکين و عاجز بر کشا از غيب راه
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

گر دري بر بندي، از حکمت کشائي صد دگر
جز در خويشم خدايا، بر در ديگر مبر
قلب خود خواهم شود ز اکسير الطاف تو زر
باشم از جود و عطايت کامياب و بهرور
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

حرمت شاه رسل پيغمبر عاليجناب
حرمت شاهنشه حيدر علي بو تراب
حرمت خيرالنسا زهرا لقب عصمت نقاب
حرمت آن هردو سبط شافع يوم‌الحساب
يا الٰه العالمين کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه ديدستم ز دست او بسي رنج و عذاب

حرمت زین‌العبا و باقر و جعفر امام
حرمت موسیٰ کاظم رهنمای خاص و عام
حرمت شاه خراسان خسرو عالیمقام
حرمت شاه تقی متقّی نیکنام
یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دست او بسی رنج و عذاب
حرمت شاه نقی و عسکری شاه جهان
حرمت شاه محمد مهدیٔ صاحب زمان
حق آل و اهلبیت بادشاه مرسلان
حق جمله انبیا و اولیا و مقبلان
یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دست او بسی رنج و عذاب
چیست غم گرچه جفا و جور دیدم از عدو
نیستم نومید چون فرمودهٔ لا تقنطو
حال "انور" بر تو باشد آشکارا مو بمو
داریش در هر دو عالم سرفراز و سرخرو
یا الٰه العالمین کن خانهٔ ظالم خراب
آنکه دیدستم ز دست او بسی رنج و عذاب

در "بیاض انور" تاریخ سرودن این مناجات ثبت نیست، ولی، ملا غلام محمد "غلام" بن آخوند محمد بقا، که معاصر "انور" بود در بیاض خود این را نقل کرده است، و در خاتمه، تاریخ نقل کردن آنرا بیست هفتم شهر صفرالمظفر ۱۲۶۶ ه داده است، ازین ظاهر است که این مناجات قبل از همین تاریخ و ماه و شاید سال گفته شده بود.

مناجات بجناب حضرت سرور کائنات علیه‌الصلواة والسلام

ای در صفتت صلواة خوانم صلواة تو راحت روانم
مسکین و ضعیف و ناتوانم سامن بجز از درت ندانم
از دست مخنثی بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

خورشید سپهر انمائی لولاک مخاطب از خدائی
شاها بدرت کنم گدائی دائم که تو درد ما دوائی
از دست مخنثی بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

شاها بدرِ تو داد خواهم از تست حمایت و پناهم
رفته بفلک فغان و آهم حزلطفِ تو نیست روی و راهم
از دست مخنثی بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

بو جهل خصایلی سیه رو کلّی چو کدو سرش بلا مو
بدهیئت و بد سرشت و بد خو بامن ز جفا شده جفا جو
از دست مخنثی بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

غصبیده ز من حدائق و کاشت و از مال و متاع هیچ نگذاشت
مملوک من آنچه بود برداشت از کبر مرا حقیر پنداشت
از دست مخنثی بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

من عاجزم و نحیف و بیکس او تشنه بخون من چوکرگس
فریاد رسم تو باشي و بس رحمی بکن و بداد من رس

از دست مخنثي بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

اي خسروِ انبیاي مختار وي سرورِ اولیايْ اخیار
حق حسنین و آل اطهار برهانم ازین خبیث غدار

از دست مخنثي بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

از کینه کند هر آنچه با من دشمن نه کند بهیچ دشمن
بنیاد بدش ز بیخ بر کن در قعر جهنمش در افگن

از دست مخنثي بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

اي شاه سریر ملک سرمد شاهنشهِ مرسلان محمد
جورش بگذشته بر من از حد مقهور کنش بحالت بد

از دست مخنثي بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

هر لحظه به بینم از وي آزار هر دم نهدم براه صد خار
اي شاه جهان شفیعِ ابرار در پیش خلائقش کني خوار

از دست مخنثي بجانم
یا شاه رسل به بخش امانم

اي سيد و سرور سر افراز — صعوه به حمايتت شود باز
از معجزه وايتي بر افراز — بيخ و بن غاصبم بر انداز
از دست مخنثي بجانم
يا شاه رسل به بخش امانم

نالان بدر تو آمد "انور" — اين ظلم و جفا ز جور بنگر
شد حكم تو حكم رب داور — فرياد رس اي شفيع محشر
از دست مخنثي بجانم
يا شاه رسل به بخش امانم

در بياض "انور"، تاريخ سرودن ١٣ ماه (محرم) ١٢٦٦ هـ ثبت است، و ملا غلام محمد "غلام" آنرا در بياض خود بتاريخ غره صفر ١٢٦٦ هـ نقل كرده است.

قصيدهٔ در حسب حال خويش و ناسازئ دوران فتنه انديش و بيوفائي اخوان كينه كيش

اسمعو يا فريق جيراني — شرح حالات ظلم اخواني
سحر از غصه و پريشاني — خاطرم خواست سير بستاني
تا مگر لحظهٔ بر آسايد — دل بنظارهٔ گلستاني
در نهادم قدم بصحن چمن — لب بذكر ثنائ رحماني
هر طرف نهرهائ آب روان — همچو انهار باغ رضواني
هر طرف بلبلي بشاخ گلي — بود در نغمه و خوش الحاني
بر سر شاخ سرو هر جانب — قمري مست در پر افشاني

شده نسرین و سنبل و سوسن نزهتِ صفحهٔ خیابانی
گشت از فرط عطر لخلخه سای بمشامم شمیم ریحانی
بادم آمد ازان گل و گلزار که شده غصب جور اخوانی
با صبا کردم از عتاب خطاب که تو همراز خیل رندانی
بگذری گر بشهر «متعلوی» خدمتی دارم ار تو بتوانی
چه شود گر بری پیام مرا بسوی آن برادر جانی
آنکه ببرید ز اخوت و اخوان بهر حطام دنیایِ فانی
نام او گر بری بر آب روان در زمان ایستد ز جریانی
یعرف المحرمون بسیماهم هست مردی سیاه پیشانی
طمع آموز اشعثِ طماع مبخل و ممسکی است لاثانی
بازگویش پس از سلام از من گر براهِ مروتش دانی
که حذر کن ز رنج خاطر من تا دلم را دگر نرنجانی
چه بدی با تو کرده‌ام ای دوست؟ که مرا سرگروهِ خصمانی
منم آنکت بناز پروردم کردمت جان و دل بقربانی
تو بمن آنچه کرده، ننمود با اخ ابنایِ پیر کنعانی
طبل تا کی زنم بزیر گلیم چیست در پرده راز پنهانی
غصب کردی زمن حدائق و زرع نخل بی شرمی از چه بنشانی
من گذارم بمحنت و عسرت با کمالِ جفایِ دورانی
تو بناز و نعیم و عیش و نشاط متمتع ز باغ و بستانی
رنج صد بار به ازین راحت مرگ بهتر ازین تن آسانی
که فریبم دهی بوعدهٔ کذب گاه در فکر مکر و دستانی
که بگوئی که ما غلام توئیم که ز جدّ و پدر سخن رانی
داری از من دریغ مشت گیاه چه دهم شرح سیب و رُمّانی

حیف صد حیف بر چنین پسری — لعن حق بر چنین پدرخوانی
من گرفتم بظاهرِ احوال — که تو قاریٔ نص قرانی
کی نوشته است در کلام مجید — غصب اموال اهلِ ایمانی
غصب حقِ برادرِ مومن — کفر و شرک است و جهل و نادانی
غصب حقِ برادرِ مومن — کار بو جهلی است و مروانی
غصب حقِ برادرِ مومن — باشد از شیوهٔ شیطانی
تو بعقل و کمال و فضل و هنر — در گمانی که بیه ز لقمانی
قول سعدی مگر ز یادت رفت — بشنو از من اگر نه نسبانی
"گر تو قران بدین نمط خوانی — ببری رونقِ مسلمانی"
پدرِ ما چو رفت ازین دنیا — آنچه با خویش برد میدانی
شد کجا کیقباد و کیکاؤس — شد کجا شوکتِ سلیمانی
شد سکندر کجا، کجا دارا — شد کجا کر و فر قاآنی
شد کجا خسرو، و کجا فغفور — شد کجا آن شکوه خاقانی
شد کجا رستم و کجا شد زال — شد کجا سام کو نریمانی
شد کجا گرشب و کجا آترط — شاه گورنگ زابلستانی
شد کجا گیو و شد کجا گودرز — شد کجا قوّت قزلخانی
شد کجا طوس و بهمن و بوذر — شد کجا حمله های هاماني
چه شد اسفندیار روئین تن — چه شد استیزه‌های ارمانی
شده قارون کجا، کجا فرعون — شد کجا حیله‌های هامانی
این چنین تا به آدم و حوا — رفت هر یک براه سلطانی
زین جهان جز کفن نبرده کسی — و آنهم ار باشد از حق ارزانی
تو هم ای غرّه در سرایٔ سپنج — چند روزی غریب و مهمانی
آخر از دهر رخت بر بندی — بیگمان تن دهی بعریانی

چار لاچار زين جهان بروي — گرچه تا نفخ صور حيواني
بعد مرگت كجا بكار آيد — آنچه اينجا تو غاصبِ آني
غصب از نقطهٔ غضب گردد — مي نترسي ز قهر يزداني
خوب شد آنچه كردي اي ظالم — كن دگر نيز هرچه خواهاني
بگذرد بر من و تو اين دوران — رنج و راحت رسد بپاياني
عاقبت اين جفا و جور و ستم — ندهد سود غير خسراني
كارت افتد بواحدِ قهار — تا كي اين مكر و غدر و دكراني
شرم كن از خداي خود آخر — گبر و ترسا نهٔ مسلماني
گر نچيدم گلي ازين گلشن — نبود هيچ زان پشيمانی
من گذشتم ازين گل و گلزار — گل و گلزار بر تو ارزاني
بروم داد خواه از دستت — جبهه سائ جناب جيلاني
پير ما مير شاه محي‌الدين — قطب اقطاب غوث صمداني
رهبرِ رهروان راه هدا — هادئ عارفانِ عرفاني
آن شهنشه كه حكم او نافذ — بر همه خلق جن و انساني
آنكه كرّو بيان بعجز و ادب — بر درِ او نهاده پيشاني
آنكه آرد بشارتش ز فلک — ملک از بهر مشكل آساني
آنكه شاهان وخسروان جهان — بر درش مفتخر بدرباني
آنكه درويش درگه او را ست — شوكت و حشمت سليماني
آنكه شد خاک مرقدِ پاكش — خوشتر از سرمهٔ صفاهاني
آنكه هرگز سگِ درِ خود را — نگذارد برنج و حيراني
گويمش با هزار نالهٔ و آه — كه تو دردِ مرا چو درماني
سيّدا سرورا بدادم رس — تا كي اين انتظار و نگراني
بيخ و بنياد غاصبم بركن — خانمانش بده بويراني

مستغیث آمدم بدرگاهت الغیاث اي حبیب سبحاني

حالیا قصه مختصر "انور"

کارساز است لطف ربانی

در بیاض ملا غلام محمد "غلام" تاریخ رو نویسی این قصیده، ۵ شعبان ۱۲۶۶ ه ثبت است.

از دو تاریخ ذیل معلوم مي شود که "گدو" نام شخصي که شاید هندو بود و قرین قیاس است که نامش "گدومل" باشد، در سال ۱۲۶۹ ه از عهدهٔ خود معزول شد، و آن نیز دشمن آخوند صاحب و در این قضیه مددگار مخالفان آخوند مرحوم بود.

تاریخ عزل دو نفر

در فکند ازگردش دولاب چرخ باقر اندر رشتهٔ گدو گره

سال عزل او چو جستم از خرد گفت هاتف- رفت او درقعرچه

(۱۲۶۹ ه)

تاریخ عزل گدو

برفته منصب گدو که، حرفي نرفته غیر رشوت بر لب او

چوسال عزل او جستم ز هاتف بگفتا بد غروب کوکب او

(۱۲۶۹ ه)

از قطعهٔ ذیل معلوم میشود که، آخوند "انور" مرید خواجه عبدالقیوم خلف شاه فضل الله (صاحب عمدة المقامات) بود.

بهٔ قیوم دوران عبد قیوم — که بود آگه ز رازِ سر مکتوم
ممد و حامي دینِ محمد — منیع و ماحي آثار مذموم
تعالي الله عجب مرشد مکمل — مریدان را زهي مولا و مخدوم
عرب را و عجم را فیض عامش — گرفته چون نگین در حلقهٔ موم
چو ثلثي درگذشت از ماه صفر — بحکمِ ارجعي گردید محکوم
رسید از حضرت خلاق اکبر — چنین فرمان که‌اي مقبول معصوم
خراسان شو بسويِ باغ رضوان — که گردد رحمت من برتو معلوم
ملک آراست فردوس از برایت — نعیم خلد بهرِ تست مقسوم
ز ارشادِ دلارامِ حقیقي — نوید وصل چون گردید مفهوم
برون زد خیمهٔ رحلت ازین دار — بگلزارِ جنان سلطان مرحوم
خلائق زار گریان در عزایش — ملائک بر فلک محزون و مغموم
دریغا کز لقايِ رويِ آنماه — بظاهر اهل عالم گشته محروم

چو "انور" جست سالش، گفت هاتف
"نصیب او الٰهي فضل قیوم" (۱۲۷۱ھ)

مخمس ذیل در تبتع، خواجه عبدالباقي سرهندي (رک- صـ ۳۷) گفته است، در عنوان این عبارت بخط خود نوشته است — "مدح حضرت جناب قطب‌الاقطاب غوث صمداني محبوب حقاني خلیفه رحماني هیکل نوراني شاه سلطان سید عبدالقادر جیلاني (رحمة الله) در تبتع فرموده حضرت جناب ولایت و کرامت مآب خوارق انتساب مرشدنا و مولانا شاه عبدالباقي سرهندي (ادام الله تعالیٰ برکاتهم) من کلام بنده

بول المتخلص به انور ربنا تقبل قبول حسن" ـــ ازین هم ظاهر است آخوند مرحوم به این خانواده عقیدت داشت.

مخمس

اي فلک از دست دستانِ تو درحیرانیم
رخ نمود از گردش چرخِ تو سر گردانیم
کجروي تا چند از بهر چه مي رنجانیم
سرخوش از صهباي عبدالباقیم میدانیم
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

اي فلک نردِ دغا با من همي بازي چرا
ابلقِ جور و جفا بر من همي تازي چرا
یکدم از روي وفا با من نمي سازي چرا
اي ستمگر این قدر برخویش مي نازي چرا
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

آنکه باشد آستانش برتر از عرش برین
جبهه سايْ آن همان کروبیان و حُور عین
هر یکي ازصدق دل بر سُدّه اش ساید جبین
چون چنین دارم شهنشه چیست غم از آن و این
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

نور چشم مصطفیٰ دلبند شاهِ اولیا
قدوهٔ آلِ نبي فرزند حسن المجتبیٰ

لخت جانِ حضرتِ خیرالنسایٔ پارسا
معدنِ فضل و کرامت مخزنِ جود و سخا
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

قطب اقطاب جهان و شهریارِ بی بدل
زبدهٔ خاصان درگاهِ خدایٔ لم یزل
دست پروردِ دعایٔ او اجابت از ازل
مشکلم فرماید از لطف و کرم فی‌الحال حل
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

غوث عالم بیعدیل و بادشاهِ بی نظیر
بیکسانرا وارث و درماندگان را دستگیر
خاکپایش توتیایٔ چشم هر خورد و کبیر
حکم او را جنّ و انسان و ملک فرمان پذیر
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

حبّذا محبوب سبحانی شهِ عالیجناب
قرة العین نبی و نور چشمِ بو تراب
وه ز بحر انمّا و هل اتا درّ خوشآب
گلبنش از جوئبار اصطفا با رنگ و آب
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

مالک خلدِ برین قسّام نیران و جنان
داده داور دوستانش را بهشتِ جاودان

درگهِ او اهل ایمان را زهی دارالامان
شرح اعجاز و کراماتش نگنجد در بیان
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

دُرّ دُرجِ اهتدا شاهنشهِ والا تبار
گوهر یکتایِ بحرِ رحمتِ پروردگار
گفته جبریل امین در شان جدش آشکار
لا فتیٰ الا علي لاسیف الا ذوالفقار
من‌سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

در حریمِ کعبهٔ کویش ملائک صبح و شام
دست بسته صف بصف استاده با عجزِ تمام
بارگاهِ اقدسِ او قبلهٔ هر خاص و عام
درگهش دارد شرف بر روضهٔ دارالسلام
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

در شریعت مقتدا و در طریقت رهنما
در حقیقت پیشوا در معرفت شمس‌الضحا
ناصرِ دین نبي کهف‌الوریٰ بدرالدجا
مرشدِ مشکل کشا نجم‌العلا نورالهدا
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

والي ملکِ ولایت فیض بخشِ اولیا
مستفیض از حضرت او عارفان و اتقیا

محرم سر الٰهي راز دارِ کبریا
افسر فرقِ دو عالم تاجدارِ قل کفا
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

ماحي آثار کفر و حامي دینِ مبین
حاکم احکام شرع و عروة الوثقاي دین
ابر رحمت سایهٔ الطاف ربالعالمین
مدح خوان آن جلیلالقدر جبریلِ امین
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

قدسیان اندر طواف مرقدِ او صد هزار
شاغلِ تسبیح و تهلیل اند در لیل و نهار
بر شهان دارد غلام درگهِ او افتخار
خاکروب بارگاهش را زشاهي ننگ و عار
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

عارف ذاتِ احد مقبول جبّار جلیل
صد سلام از حضرتِ حقش رساند جبرئیل
در طریقت رهروان را رهبرِ راه و دلیل
دشمنش در دنیا و عقبیٰ بود زار و ذلیل
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

هست درویشِ درش را شوکتِ اسکندري
بندگانش را زحق حاصل شکوه سروري

چون قضا محوِ رضایش مهر و ماه و مشتري
باشد اندر محفلِ او زهره در خنیاگري
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

رو نهاد از چار سو بر درگهِ او شیخ و شاب
از کرمهايِ عمیمش گشته هر یک کامیاب
در حضورِ حق دعايِ سائلانش مستجاب
مثنويّ هر دو عالم را ست فرِ انتخاب
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

منت ایزد را که دارم داغ مهرِ او بدل
خشت من بستند در روزِ ازل زین آب و گل
بر همانم تا که باشد جان بجسمم متصل
منکرش در هر دو عالم خاسر وخوار وخجل
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

اي فلک آهسته رو آخر نمیداني کیم
بیشک از صدقِ دل و جان از غلامانِ ویم
کمترین بندگان خسرو فرّخ پیم
مصطفیٰ و مرتضیٰ هر دو گواهِ دعویم
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

سیدا سائل نوازا، از غلامانِ تو ام
حلقه در گوش تو و منقاد فرمانِ تو ام

گر بدم ور نیک مملوک تو و آنِ تو ام
دین و ایمانم عطا فرما ثنا خوانِ تو ام
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

یا الٰهی صرف کردم عمر خود را در گناه
در قیامت رو سفیدم کن که هستم رو سیاه
در رخ نیکان نسازی شرمسارم یا الٰه
داری از فضل خود از نارِ جحیمم درْ پناه
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

گر چه زارم از جفایِ چرخ ای پروردگار
لیک از لطف و عنایاتِ تو ام امیدوار
بر درِ خلقم مکن محتاج بهر هیچ کار
یا الٰه العالمین حاجات دارینم بر آر
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

یا الٰهی حرمتِ شاهِ رسل خیرالورا
حرمت شاه نجف حیدر علی المرتضیٰ
حرمتِ خیرالنسا و حق آلِ مصطفیٰ
از کرم کن "انور" مسکین را ایمان عطا
من سگِ درگاه عبدالقادرِ جیلانیم

این مخمس بتاریخ غره ماه ذیقعده ۱۲۶۸ ھ سروده است.

— ——

صف ۵۲-۵۹- مخدوم محمد هاشم

از تالیفات حضرت مخدوم محمد هاشم تالیف نمبر ۵- ۱۱- ۱۵- ۱۹- ۲۳- ۲۴- ۲۵- ۲۶- ۲۷- ۲۸- ۲۹- ۳۲- ۳۳- ۳۵- ۳۹- ۴۰- ۴۱- ۴۲- ۴۳- ۴۴- ۴۶- ۵۲- ۵۳- ۵۷- ۵۸- ۵۹- ۶۰- ۶۱- ۶۳- ۶۴- ۶۶- ۷۴- ۷۵- ۷۸- ۷۹- ۸۱- ۸۳- ۸۵- ۸۶- ۹۲- ۹۳- ۹۴- ۹۶- ۹۷- ۹۸- ۱۰۲- ۱۰۴- ۱۰۶- ۱۰۷- ۱۰۸- ۱۱۲- ۱۱۷- ۱۲۰- ۱۲۲- ۱۲۴- در عربي است.

و نمبر ۱۰- ۱۷- ۲۱- ۳۴- ۳۸- ۵۴- ۷۲- ۷۶- ۹۰- ۹۱- ۹۵- ۱۱۴- ۱۱۸- ۱۱۹- ۱۲۳- ۱۲۵- در فارسي است.

و نمبر ۲۲- ۵۵- ۵۶- ۶۵- ۷۳- ۱۰۰- در سندي است.

نمبر ۳- مقدمة الصلواة کتابیست از تالیفات مولانا ابوالحسن تتوي، مولانا محمد هاشم این رساله' خود که بنام "اصلاح مقدمة الصلواة" موسوم است بجواب ان نوشته است.

نمبر ۳۰- تفسیر هاشمي در مطبع کریمي بمبئي بچاپ سنگي، در سال ۱۳۳۰ ھ در (۵۰۴) صفحه طبع شده است.

نمبر ۲۶- در سال ۱۱۶۸ ھ تالیف شده است.

نمبر ۲۷- تفسیر سورة الکهف و تفسیر سورة الملک و النون، دو کتب جداگانه است، اول الذکر را نمبر ۲۷ و موخرالذکر را بنمبر ۲۸ بشمارند.

نمبر ۱۰۱- نام این کتاب است- "کشف الغطا عما یحل و یحرم من النوح والبکا، فی الرد علی الرسالة المسماة بقرّة العین فی البکاء علی الحسین، للمخدوم محمد معین" این رساله در سال ۱۱۴۲ ھ تالیف شده است.

نمبر ۱۱۲- بجای مرالباع- مدالباع بخوانند.

نمبر ۱۱۳- بجای مجاورة الشیخ الکریم، مجاورة الشعر الکریم، بخوانند.

تالیفات مولانا محمدهاشم که بعد از چاپ شدن اوراق متن و حواشی تکمله، کشف شدند، ذیلاً ذکر می کنم.

۱۲۶- تفسیر القران موسوم بتفسیر الهاشمی (ع)

۱۲۷- تحفة القاری بمجمع المقاری (ع)

۱۲۸- ثنائیات موطا امام مالک (ع)

۱۲۹- ثلاثیات الاثار بمحمد ان الحسن (ع)

۱۳۰- ثلاثیات صحیح البخاری (ع)

۱۳۱- ثلاثیات المعجم الصغیر للطبرانی (ع)

۱۳۲- رساله صغرا فی تقدیر صدقة الفطر (ع)

۱۳۳- رساله فی ان ساب النبی ان سلم لا یسقط عنه القتل و لو کان کافراً اصلیاً (ع)

۱۳۴- الرسالة فی الحکم بالاسلام علی الذمی انند رام (ع)

۱۳۵- رساله فی التحقیق اسانید حدیث اقتلو الساحر و الساحرة (ع)

١٣٦- رساله في تقدير الوضوء والغسل بموازين بلدة التته (ف)

١٣٧- رساله سنديه- في ترجمة الدعائين (س)

١٣٨- هز المنكب الي تكثير التشهدات في صلواة المغرب (ع)

صف ۱۰۹ "جعفري"

در سطر ۱۸ نوشته ام که "سفر نامه جعفري" ۹۲ و ۸۵ بیت دارد، اکنون این دو مثنوي را که حیث تاریخي دارند، در اینجا مي آورم، مثنوي اول (۵۷) بیت دارد، و دیگر داراي (۲۰۱) بیت است.

(۱) مثنوي سفرنامه

بنام خداي که جان آفرید
ازو گشت سختي و نرمي پدید
فرستاد از لطف پیغمبران
که گمره نگردند تا انس و جان
محمد ازان جملگي بر گزید
که چون او معلم نشد کس پدید
محمد نبي و رسول خدا
شفیع امم، رهبر پیشوا
وصیش علي مرتضی شاه‌دین
که باشد امیر همه مومنین
همه آل آن شاه با عز و شان
امام اند بر جمله انس و جان

* * *

کنون باز گردم سوی داستان
ز حال غم خود نمایم بیان
اگرچه بود سرگذشت این بسی
که جز من نداند مر او را کسی
ز گردیدن چرخ نا پائدار
بدیدم بسی سختی روزگار
ز دست کسانیکه از دست خویش
پی راحت خویش کردیم پیش
که باشند پیش بدیها سپر
بباشیم ما شاد و هم بی خطر
که باشد بسی سایهٔ شان کلان
بباشیم ایمن ز شرّ جهان
به برعکس شد آنچه امید بود
زیان شد پدیدار بر جای سود
بجای شکر صبر آمد پدید
چنین دوستی کس ندید و شنید
درخت وفا را که کستم چو جان
همه بار او نقص آمد زیان
بجای عسل سرکه در کام شد
بشد عزّت و نام بدنام شد
چنین گفت دانای پیشین نیز
مر این بیت خوش را برای تمیز

"وفا کشتم و جور برداشتم
ثمر داد تخمِ که من کاشتم"

* * *

خزانه که مي بود هشتاد سال
نمودند ، آن جملگي پائمال
همه ملک و دولت ببرباد شد
دلِ شاد زين درد ناشاد شد
ز بعدِ جفا و ستم بيکران
ز ملکم کشيدند اين سو روان
نخستين چو در "منبئي" آمديم
يکي ماه آن جايگه دم زديم
نشستن ندادند آنجاي هم
روانه بگشتيم با درد و غم
سواره بگشتيم هنگام شام
بکشتي که باشد "بتيله" بنام
شبِ تيره و موج درياي شور
مبيناد کس اين چنين شب بگور
بهرِ موج گشته قيامت پديد
بخواب اندرون کس چنين شب ندید
نه کشتي که بل بود جاي عذاب
نه بُد خوردني ونه بُد جاي خواب
همان شب که ميبود چون اهرمن
چنين گفت "ميرِ محمد" بمن

بدانسان کجا میبرند این چنین
بگفتم که خوفی نباشد درین
"حسین علی" بُد همه شب بخواب
بزانوی من تا که شد آفتاب
همه شب بیاد خدای مجید
بپودیم تا صبح صادق دمید
پس از یک دو ساعت بخشکی ز آب
رسیدیم با رنجها و عذاب
بشهر که "پنویلیش" بود نام
نمودیم یک روز آنجا قیام
از آنجای منزل بمنزل روان
به "پونه" رسیدیم با سوز جان
دو روز و دو شب بودم آنجایگاه
بروز سیوم بر گرفتیم راه
بیامد یکی کوه در بین راه
سر کوه سوده بخورشید ماه
بن کوه تا قلّهٔ کوهسار
کس از ما پیاده، کس از ما سوار
بصد محنت و رنج تا تیغ کوه
رسیدیم از جان گشته ستوه
بگشتیم زان جایگه رهگرای
سوی شهر "سامور" محنت سرای

* * *

به "ساسور" هستیم ناشاد کام
بطوریکه "زین‌العبا" بد بشام

به تن دردناک و بدل مستمند
گرفتار ناحق بقید و ببند

نه آرام در شب نه راحت بروز
همه روز در غم، همه شب بسوز

شب و روز نالان بسوز فراق
ز دل طاقت جملگي گشت طاق

نمي بود گر کشتن خود گناه
فکندم همین خویشتن را بچاه

نه‌مرگ است در کف که‌خودرا رها
نمایم، از این بند و قید و بلا

به پیش خداوند عقل و هنر
که مرگ است زین زندگي خوبتر

بزد در فراقم چو آتشکده
درون تنم شعله آتش زده

ز خون دلم دیده پر خون شده
ز هر سو روان خون چو جیحون شده

چگویم ز درد دل غمزده
نه آتش که بل بود آتشکده

ز شبهاي جمعه چگویم خبر
ز سکرات مرگ‌اند، بس تلخ تر

بسوزم همه شب بسان کباب
دویده بود همچو دو جوی آب
شب جمعه از مرگ باشد گران
چو ماهي که بي آب باشد تپان
چنین ظلمهای که بر ما رسید
بگیتي کسي هم ندید و شنید
اگر بر سر کوه گشتي فرود
دل کوه گشتي زبون همچو دود
بدرد جدائي شدم مستمند
بسوزد دلم چون به مجمر سپند
همه سبزه و باغ پیش نگاه
بنزدم بود همچو دود سیاه
ز افلاک هر گونه دیدم ستم
شب و روز هستم بدرد و الم
یکي غم نباشد، که دارم بسي
که هرگز ندیده مر او را کسي
دلم هست نالان ز سوز فراق
شد از بار غم طاقتم جمله طاق

* * *

نهم ماه رمضان بد از قید و بند
بلب روزه و دل ز غمها ببند
بدین نوع بگذشت ماه صیام
پدیدار شد ماه هنگام شام

شبِ عید میبود اندر جهان
همه مردمان با دلِ شادمان
مگر ما که، در زیر بارِ فراق
ز غم طاقتِ صبر را کرد طاق
ز دردِ جدائي دلم سوخته
ز سر تا به پا آتش افروخته
ز بیعزتي خویشتن در جهان
همي مرگ خواهم بروز و شبان
چگویم هم از عید روزِ سعید
پس از لیل چون صبح صادق پدید
نه صبحي که چون صبح محشر عیان
نه روزي که چون دوزخِ جاودان
همه مردمان خرّم و دل تنند
همه در وطن، ما بقید و ببند

* * *

اگر شرح وارش نویسم تمام
بیاید نوشتن سر او را دوام
مگر لطف پروردگارِ جهان
که آخر کند رحم بر بندگان
که امیدوارم بلطفِ خدا
بحق محمد نبي الورا
کند رحم بر ما ز فضلِ عمیم
رهاند ز قید و ز بندِ عظیم

بحق نبي و علي شهريار
بحق امامان هشت و چهار
بکن "جعفري" شکر صبح و مسا
که مولیٰ علي هست مشکل کشا
که آسان کند مشکل ما تمام
سخن ختم کردم بر این والسلام

———:o:———

(۲) مثنوي سفرنامه

بنام خداي کزو نقش بست
درون دوعالم هرآنچه که هست
پس از حمد یزدان جان آفرین
کنم نعت پیغمبر پاک دین
برو بر وصیش هزاران سلام
و هم بر آل محمد تمام

* * *

کنون باز گویم همه حال خویش
بیان سازم اکنون ز احوال خویش
ازین پیش گفتم یکي داستان
نمودم در او مختصر هم بیان
"بساسور" بودیم بر گشته روز
دگر گون شده مهر گیتي فروز
بسي ظلم دیدیم آن جایگاه
برنج اندرون مردم بیگناه
"بساسور" بودیم سال تمام
گرفتار در رنج هر صبح و شام
ازانجا ابا ظلم جور و جفاي
بگشتم سوي "کلکنه" رهکراي

* * *

ز "ساسور" اول به "پونا" شدیم
دو روز و دو شب نیز آنجا بدیم
و هم میر رستم و با پور خویش
بپور برادر خود آن پاک کیش
نظر بند کرده به "پونا" ز درد
جهان گشت در چشم ما لاجورد

پیٔ آنکه هم پیش زین همچنان ببرده ز ما میر شهداد خان
که نیکو خصال است هم نیک خو که نبود کسی دیگری مثل او
بروز نخستین نموده جدا ز ما نیک خویٔ پسندیده را
مرا نور چشم است آن با وفا که پور برادر بود مر مرا
بود یوسفم آن خجسته شعار ز بهرش منم نیز یعقوب وار
"بسورت" درون ست آن نیکنام ببینم مر او را بروز کدام
خداوند او را رساند بمن که بینم مر او را درین انجمن
بباشیم زین بعد با هم مدام بحق محمد علیه السلام

* * *

ز "پونا" بمنزل بمنزل روان رسیده به "پنویلي" از دردجان
سه روز دگر بود آنجا مقام گرفتار از غم بهر صبح و شام
بروز چهارم بغم بیشمار بگشتیم ما بر بتیله سوار
و بر آگبوت "تناسر" بنام سواره بگشتیم تا نام کام
بیامد گورنر همان روز نیز که مردي نکو هست صاحب تمیز
بپرسید بسیار از رنج راه خداوند داراد او را پناه
که "مرجارج ارتهر" بود نام او همیشه جهان باد بر کام او
ایامي که بودیم در پیش او ز راه بزرگي مرا نام جو
بیامد به نزدیک ما چند بار بخشنودي ما نه از بهر کار
بخلق زبان داشتي شادمان همیکرد پرسش بروز و شبان

* * *

سخن مختصر ما ازان جایگاه سوي "کلکته" برگرفتیم راه
بدریاي سیلان و از موج او چه سازم بیان مر ورا گفتگو
که هر موج او بود چون اهرمن بمثل جهنم کشاده دهن

بکشتي درون هم بظلم و جفا
قصوري نکردند از ظلمها

ملازم که بودند همراه ما
به‌تنگ آمد از ظلم و جور و جفا

بناحق بقید و به بند گران
بزنجیر بر بست مثل سگان

بجز صبر چاره نه بوده دگر
خدا هست اندر جهان داد گر

دو هفته چو کشتي به پیمود راه
بیامد شتابان بوقت پگاه

بر شهر "کلکته" آمد ز راه
نمودند لنگر دران جایگاه

*

چو دیدم من آن شهر را آنچنان
دلم گشت‌چون نیم‌بسمل تپان

چو آن عزت خویش آمد بیاد
بگفتم خداوند مرگم دهاد

که زینسان نمی آمدم من اسیر
ملاقات کردم شدم دستگیر

گرفته نه هرگز کسي مر مرا
بپاي خود اندر شدم در بلا

بودیم آن شب بکشتي درون
سر صبح کردند ز آنجا برون

به "دمدم" بدادند جاي قیام
نمودیم آن جایگه ما مقام

نشستیم آنجا دل پر غمان
بیاد خداي زمین و زمان

سه گادي کرایه بگشته عطا
پي رفتن بهر خوردن هوا

کهن بود او نیز رفته ز کار
نه بُد لائق مردم نامدار

مگر از پي قیدیان بُد نکو
نیامد درانجا دگر گفتگو

اگرچه نه بُد لائق شان ما
بلاچار بر آن بوقت مسا

ز بهر هوا خوردن و دفع غم
همي گشت کردیم باصد الم

*

گورنر ز بهر ملاقات خواند
ز "کلکته" شد در اچانک بماند

که "ادوارد لارد المبر" بدو
بگویند نامي مر آن نام جو

برفتیم ما نیز آن جایگاه
ملاقات شد اندران بارگاه

بپرسید بسیار از رنج راه ز "ساسور" از "پونه" آنجایگاه
دران جای، دیگر نشد گفتگو که مشفق نبوده، نه بد نیک خو
بعزت نمودن قصوری نکرد که بس بود دانا و مرد خرد
ز بعد ملاقات زان جایگاه سوی "دمدمه" بر گرفتیم راه

* * *

و هم باز در "کلکته" نامور ملاقات فرمود بار دگر
که زان شب شبی بود بس شادمان پی عشرت و عیش شان در جهان
که بازی آتش دران جایگاه بطرف جنوبی آن بارگاه
برفتیم در جای آن نامور چو گردید از آمدن با خبر
پی پیشوائی بیامد به پیش مرا برد انگاه همراه خویش
ز تعظیم و تکریم از بس فزون همی کرد آن لارد ما ذو فنون
اگرچه همان کرد بس ظلمهای ولیکن گوی بود با عقل و رای
خردمند میبود از حد فزون بیاراسته اندرون و برون
نظیرش نبوده بعقل و خرد ز دانائیش هرچه گویم سزد
چو بازی آتش بآخر رسید پس آنگه ازان جای هر کس چمید

* * *

گذشته برین بر سه ماه تمام ببردند گادی هنگام شام
ز من ارجمندان دران ماه هم ببردند، کردند از بس ستم
جدائی بود سخت اندر جهان بپیش کهان و بپیش مهان
خصوصاً جدائی ز اولاد خویش که بس جانگداز است از مرگ بیش
ندیده چنین ظلم اندر جهان یکی قید، دیگر جدائی چنان
کسانیکه هستند صاحب خرد شناسای کاری نکو کار بد
که در دست لارد چه آمد ازین ز ملک و ز مال و ز تاج و نگین

که ازمن جدا کرد اولاد هم
فزون داد بر من ستم بر ستم

هر آنچه که بُد بردني، پیشتر
ببردند از ما همه سر بسر

زتاج و ز تخت و زگنج و کلاه
ببردند او را که چندان بماه

نه بتواند اورا نمودن شمار
اگر بر شمارد یکي از هزار

*

*

یکي هست کپتان بر ما تمام
"میخي‌فاربس گاردن" هست‌نام

بسي هست از عاقلان هوشیار
و هم با تمیز است‌در وقتِ کار

بود مرد دانا و هم با خرد
که‌هم باقیاس‌است‌آن‌نیک‌رد

چنین گفت کپتان روزي بما
دوگادي یکي پک گشته عطا

مع اسپ ده، خوب خوش راه دار
ابا مبلغِ خرچ شان ماهوار

ازان پنج از بهر آن گادیها
دگر پنج بهرِ سواري شما

برايِ هوا خوردن آید بکار
بگردید بر آن ستوران سوار

به میرانِ دیگر همي روبرو
نشان داد هم داد آن نیکخو

*

*

یکي‌اسپ بُدلنگ، بهرم گذاشت
که‌طاقت سواري مرااو نداشت

مرا گفته بُد لارد اسپِ سیاه
نه‌این‌اسپ آن‌بود، اي‌نیکخواه

دهم بهر فرزند اسپِ دگر
نگهداشت کپتان نیکو سیر

همان اسپ ازبسکه بوده شریر
نه اندر خورِ هر امیر و وزیر

ازین پیشتر اسپهايِ چنان
نه گاهي نمودیم در زیر ران

یکي گادي و نیز اسپ دوتا
برايِ من آن مرد کرده رها

نمانند میران دیگر، بمن
سپرده نداده دران انجمن

برای من آن گادي و اسپها
به بي اطلاع ام نموده رها

نیامد به پیشم نه پیغام کرد
برای گرفتن من آن نیک مرد

مرا چون که او خود سپرده نبود گرفتن مرا هم نمی‌داشت سود
بدینسان گرفتن ندیدم روا که او نیز نه سپرد بوده مرا
بغیر از سپردن گرفتن سزای نداند نکو مردم ای نیکرای
گرفتن نکردم درین ره قبول بغیر از سپردن دلم بود هول
دران روز آورد هم زین‌ها چنین کرد پیغام آنگه مرا
کسی را فرستی، که دو زین نو بگیرد، رساند به نزدیک تو
یکی را نمودم همانم روان روان رفت بگرفت اندر زمان
که از چرم بودند این زین‌ها که لارد نمودند بر ما عطا

* * *

چنین گفت کپتان نیکو سیر بدینسان پس از چند روز دگر
که آن خرج گادی و اسپان نیز گورنر نه بدهد ازان یک پشیز
نمائید آن خرج خود را تمام چو میران شنیدند زو این کلام
جوابش بگفتند، نبود روا که بیخرج گیریم ما گادیها
نداریم طاقت، که این خرج نیز شود از من ای مرد، بنماتمیز
و قدری که دادید، ای مرد کار کفایت نمیسازد او ماهوار

* * *

ازان بعد کپتان صاحب تمیز بیامد به پیشم خود آنگاه نیز
چنین گفت با من مرآن نیک‌راء که‌دادن‌به‌پس‌نیست‌هرگز روا
جوابش بگفتم که ای پیر فرد خردمند داناء دل، نیک مرد
که هرگز ندادی توگادی بمن نه بسپرده اندرین انجمن
به بی اطلاعم تو بگذاشتی نه زین کار آگه مرا ساختی
نه بگرفته بودم ازین پیشتر دراین‌وقت کردی‌مراچون‌خبر
سزاوار نبود که تا دیگران بتو باز دادند من این زمان
چرا گیرم ای مرد نیکو سیر کرا داده بودی تو بر گو خبر

که بسپرده بودي تو در دست من — نه از کس شنیده بدم این سخن
که اسپان گادي براي شما — ز سرکار کلکته گشته عطا
بدینسان بدادم بمردم جواب — نه بینم در این ره گرفتن صواب
بچیزي که نسپرده باشد بمن — چسان من بگیرم در این انجمن
بگیرم اگر او بگوید مرا — ز سرکار گادي نه گشته عطا
چگویم جواب مر او را دگر — دگر اینکه تنگ آمدم پیشتر
که ده روزهٔ خرچ نبود ازان — شود خرچ گادي ازو آن چسان
که در ماه کم هست خرچ است بیش — چسان ما نمائیم گذران خویش
قیاسي ندارید در هیچ کار — که دادید با ما چنین ما هوار

* * *

بوقتي که از ما بگردید هور — بغارت ببردند هژده کرور
و هم ملک و ناموس ما سر بسر — ببردید در دوستي بیخبر
نبودیم آگاه از این دغا — که ناگه نمائید بر ما جفا
چه باغ وفا را که ما کاشتیم — ثمر آنچه او داد برداشتیم
هم آنگه بدر رفت آن یادگار — سوي خانه خویش آنمرد کار
فرستاد پیغام دیگر چنین — نباشد صلاح صواب اندرین
که بدنامي هست در خاص و عام — که واپس گرفتند گادي تمام
بدینسان بدادم جوابي چنین — که بدنامي ما نباشد درین
اگر هست بدنامي از بهر ما — و هم نیست نیکي براي شما
بگویند مردم چنین خاص و عام — بداد و گرفتند واپس تمام
که این هست در پیش صاحب خرد — کسي کو شناسد ز نیکو ز بد
کسي کو که چیزي نماید عطا — گرفتن ازو باز نبود روا
غم گادي و آسپ باشد چه چیز — که داریم غمهاي بسیار نیز

زملک و زمال و زتاج وزگنج هم از عزّت رفته هستیم رنج
ازین زندگی مرگ باشد نکو در این کار نبود دگر گفتگو
ازین بعد "منشی محمد" بنام که مردی نکوهست پاکیزه کام
فرستاد تا زین اسپان نیز بگادی ببردند آن جمله چیز

*

پس از چند روزی بیامد خبر که آمد درینجای لارد دگر
بگردید موقوف لاردیکه بود نه آید از این طول گفتار سود
بجایش برو صاحب نامور نشست آنکه آید گورنر دگر
که سرهنری هاردنگ، نام اوست دلیری تمام است مردی نکوست
همه مردم شهر از خاص و عام نمایند تعریف از حد تمام
که عادل تمام است، هم ظلم دوست ندارد، پی آنکه مردی نکوست
شنیدیم توصیفش از حد تمام زهر گونه از مردم خاص و عام
بگشتیم شادان که باشد تکو که آمد چنین نامور نیکخو
نماید تمیزی بهر کاروبار که نیکو نهاد ست آن مرد کار
بیامد چو از راه در "کلکته" نهادند در شهر بار و بنه
بگردید مشغول در کاروبار بدرگه بمردم همین داد بار

*

اگرچه بدرگاه آن نامور گذشته هر آنچه بما سر بسر
ز ظلم و ستمهای جور و جفا که کردند در دوستی ناسزا
بگفتیم مرد است نیکو نهاد ز نیکی نماید بما نیز یاد
ز گردیدن مهر گیتی فروز بدین نیز بگذشت بسیار روز
چو دیدیم، لارد نخود کرد یاد نپرسید از ظلم بیداد و داد
نوشتیم پس نامهٔ را بدو جوابی دگر گون فرستاد او
سوالی یکی و جوابی دگر شنیدیم چون گفتگو سر بسر

نوشتیم بار دگر این چنین — که خوبی نیاید گر از تو یقین
بسوی ولایت از این جایگاه — ز دریای خشکی به پیموده راه
به "لندن" رسانیم خود را روان — شتابان بکردار باد وزان
بشاه و وزیر و بامرا تمام — بامنای دولت بخواص و عام
نمائیم احوال خود را بیان — بما آنچه بگذشت در این زمان
نمودیم چون نامهٔ را بدو — فرستاد پس باز آن نام جو
چو نگرفت نامه ازان بعد نیز — ز بهر ملاقات مرد تمیز
طلب از برای ملاقات کرد — برفتیم زان جا بکردار گرد
بشهر "اچانک" بجای قدیم — که بد لارد سابق آنجا مقیم
رسیدیم چون بر در بارگاه — پس از چندهای دران جایگاه
بدیدم مر آن مرد کپتان را — "میخی فارس گاردن" نیک را
که هست او مقرر بر ما تمام — بخدمت گذاری بهرصبح وشام
برفتیم زان پس دران بارگاه — گورنر نبوده دران جایگاه
چو قدری نشستیم، آمد برون — بپرسید بسیار آن ذو فنون
رسانید آن را بنزدیک من — جوابش بدادم دران انجمن
نوشته فریسم بنزدیک تو — همه خواهش خویش را اندرو
نباید که چون نامهٔ پیشتر — که اورا نخواندي زسر تا بسر
تو نا خوانده آن نامه اي سرفراز — همیدون فرستادی او را تو باز
چنین گفت لارد دران انجمن — که از دست کپتان نیامد بمن
جوابش بگفتم که اي با وفا — بدادم در اوّل چو کپتان را
چو پس داد کپتان مر آن نامه را — به پیشت فرستادم اي با وفا
بگفتا فریسید نامه دگر — جوابش فریسم همین سر بسر
دگر گفت آن لارد با وفا — بدمدم کنم نیکوی با شما

ازان پس بگشتیم ز آنجا روان به دمدم، درون نیم باسوز وجان

* * *

ملاقات وي شد بماهِ صیام بجان و دلم بود غم را مقام
نوشتیم نامه بران نامور رساندیم در نامه او را خبر
اگر از تو نیکي نیاید روا به "لندن" بده نیز رخصت مرا
که شاه و امیرند آن جایگاه و هم مردمِ خوب نیکو نگاه
مگر حق ما را رسد باز پس که جز حق نداریم دیگر هوس
جوابي نوشته نیامد از او ز مردم شنیدیم بس گفتگو
زباني ز کپتان و از نوکرش که او هست منشي همین بردرش
که رفتن بسويِ ولایت روا نکرده رود تا کسی از شما
نباشد دگر ظلم زین بیشتر که بر ما نمودند از سر بسر
گرفتار هستیم در فکرها بدینسان نه بدهد کسي را خدا
ندانیم تا چون شود بعد ازین بحکمِ خدايِ زمان و زمین
و هم ماه شوال بگذشت نیز ز نیکي ندیدیم ما یک پشیز
نهادیم ما کار خود بر قضا چه سازد خدا و نبی خدا
و هم شاه مشکل کشا مرتضیٰ و اولاد امجاد خیرالورا

بکن "جعفري" شکر هر دم مدام
بآلِ محمد علیه السلام

این غزل در فراق و یاد عزیزان و احباب سروده است :

باز از لطف خدا گر بشوم همدم شان
سرمهٔ چشم کنم خاک رهِ مقدم شان
من ازان قافله حیران بدل بریانم
که قضا برد سويِ کلکته در دیدم شان

من غم خویش ندارم، غم احباب مرا ست
جز خداوند کسي نیست دگر محرم شان
یوسف من که به سورت بود از جور فلک
من چو یعقوب شدم دیده سفید از غم شان
از غم تیر جدائي دل من مجروح است
هیچ درمان نه پذیرد بجز از مرهم شان
چه کنم قصهٔ کیخسرو و کاؤس دگر
نه کلاهي ست کیاني و نه جام جم شان
گر مدد بخت کند با همه یاران بوطن
باده نوشیم بدیدار شوم خرّم شان
از کسانیکه جدائئ دمي سال بود
خوش همان خواب که درخواب شوم همدم شان
گردش چرخ بسی شعبده بازي کرده است
که نه شاهان کیانند نه هم نیرم شان
این جهان ست یک افسانه و هم چیزي نیست
که نه سام است نه گرشاسب و نه رستم شان
یا خدا دار سلامت همه احبابم را
دارم از زندگئ خویش نکو اسلم شان
دوستاني که بمن لطف ز جان میکردند
یا الٰهي نه نمائي بمن ماتم شان
ما بیکجا همه چون خوشهٔ پروین بودیم
که بپاشید قضا از همه چون گندم شان

من بر احباب خود از جان فدا میباشم
بجز از جور نشد حاصل من مکرم شان
یا علي مطلب این "جعفري" آور از مهر
به عزیزان بوطن شاد شوم باهم شان

———:o:———

در این کتاب چند نفر از شعراي تالهوري را، مخدوم ابراهیم "خلیل" یاد کرده است: مثلاً جعفري (۱۰۴) حیدري (۱۰۹) عبدالحسین (۳۸۲) میر (۵۶۳) ولي چند شاعر دیگر هم باین خانواده تعلق دارند، که درینجا ذکر مي نمایم:

میر کرم علي‌خان "کرم"

"سرکار عظمت مدار" لقب، تخلص "کرم" و سجعش بود.

بحق حضرت نبي و کریم
کرد با من کرم علي‌العظیم

بر نگین خاتم وي این کلمه کنده شده بود:

بندهٔ آل علي کرم‌علي

بعد از وفات میر غلام‌علي‌خان (متوفي ۶ جمادي‌الاول ۱۲۲۷ ه) عنان حکومت سنده بدست گرفت. خود فاضل، صاحب ذوق، و سخن سنج بود، بسیاري از شعرائ آن دور تعلق به دربار ایشان داشتند. مثلاً:

میر عظیم‌الدین تتوي، میر مائل تتوي، مخدوم نورمحمد بوبکاني، آخوند نورمحمد هالائي، میرزا خسروبیگ چرکس، میر صابرعلي صابر تتوي، میر کاظم‌شاه سرخوش، سلیمان صباحي،

عبدالمجید جوکیو صاحب، "تاریخ بلوچي"، منشي صاحب راي "آزاد"، میر هوتک افغان، آقا محمد عاشق، میرزا مظهر، سید طباطبائي، و منشي دوله رام.

از تالیفات ایشان، "دیوان کرم" تاکنون چاپ نشده است، و نیز یک جنگ اشعار بنام "مجموعهٔ دلکشا" مرتب کرد، که دران ابیات شعرای متقدمین و متاخرین را جمع آورده است. در دیباچه آن مینویسد:

"الحمد لله و المنه، هرگاه این عاصي را در نظم و نثر دستگاه حاصل شد، و تذکرهایٔ بي نظیر و دواوین دلپذیر موجود، پس گاهي غزلي، یا فردي، یا قطعه و رباعي، از متقدمین و خواه متاخرین بنظر میرسید و پسند مي آمد، پس برایٔ خاطر دوستان یاد نموده گوشهایٔ آنها، ازان لالي آبدار پر میساختم، پس بخاطر گذشت که مجموعه درست شود، تا بینندگان، از و فیض برده، این خاک آستان علي، اعني کرم‌علي را بدعایٔ خیر یاد فرمایند. پس این مجموعه را موسوم ساختم بنام ـــ "مجموعه دلکشا" ـــ و مشتمل است بر شش فصل ـــ فصل اول في القصائد ـــ فصل دویم في الغزلیات ـــ فصل سویم في المفردات ـــ فصل چهارم في المقطعات ـــ فصل ششم في ساقي نامه‌جات و النثر ـــ

در بحر سفینه باشد این نیست عجب
در ضمن سفینه بحر باشد عجب است

امید که به نظر مطالعه کنندگان مشرف باد"

بتاریخ ۱۲ جمادي الثاني سال ۱۲۴۴ ه. وفات یافت. "باغ ارم" و "بادا بهشتش بارگاه" تاریخ وفات اوست. در مقابر تالپوران حیدرآباد، در گنبد خاص مدفون شد. بر سنگ مزارش این کتیبه ثبت است:

[تاریخ ــ وفات مرحوم ــ جنت آرام گاه میر کرم علي‌خان تالپر ــ علیه رحمة دوازدهم جمادي‌الثاني ۱۲۴۴ ه]

میر مراد علی خان "علي"

"سرکار جهانمدار" لقب، تخلص "علی" و سجعش بود:

(۱) بحق حضرت نبي ولي یافت از حق همه مراد علي

(۲) بندهٔ مصطفیٰ مراد علي،

بر نگین خاتم وي، این بیت کنده شده بود.

از تقاضاي حکمت ازلي
گشت میر جهان مراد علي

بعد از وفات میر کرم علي خان، بر تخت سند جلوه افروز شد. سخن سنج و سخن شناس و بسیار علم دوست و ادب پرور بود، تالیفات ویست:

(۱) دیوان فارسي: که یک نسخهٔ ازان در کتب خانه تالپوري محفوظ است.

(۲) طب مراد: در سال ۱۲۴۶ ه این را تکمیل کرد.

(۳) محک خسروي: جنگ اشعار متقدمین و متاخرین را بترتیب قافیه جمع آورده است. غزلیات معاصر شعرايِ سند را

نیز ثبت کرده است، این کتاب را در سال ۱۲۳۷ ه تکمیل کرد.

میر حسن الحسيني شيرازي "تذکرهٔ زبدة المعاصرين" را در سال ۱۲۴۰ ه بنام این حکمران تالپور معنون ساخت.

بتاریخ ۶ جمادي الثاني ۱۲۴۹ ه این جهان را بدرود فرمود، و در حیدرآباد متصل گنبد میر کرم علي خان، در مقبرهٔ تالپوران دفن شد. بر مزارش این کتیبه ثبت است.

"تاریخ وصال مرحوم مغفور میر صاحب میر مرادعلي خان علیه رحمة. ششم جمادي الثاني ۱۲۴۹ ه"

میر محمد علي خان "بهرور"

بن میر صوبدار خان، بن میر فتح علي خان "سرکار ذوالاقتدار" لقب و "بهرور" تخلص میکرد. ولادت ایشان بتاریخ ۱۴ صفر ۱۲۴۳ ه شد، ملا محمد یوسف این تاریخ سرود:

بمیر سلیمان حشم صوبدار — کرم کرد حي جهان داوري
ز گلزار دولت گلي نو شگفت — که شد نخل اقبال را نو بري
ز مولود میر محمد علي ست — نشاط فراوان بهر کشوري
چو "یوسف" پئي سال تولید او — سروشش شود خواست تا رهبري

ببرج مهي با سعادت قرین
خرد گفت با او زهي اختري

در کلکته بتاریخ ۱ رجب ۱۲۷۸ ه وفات یافت. دو مثنوي از ایشان یادگار است:

(۱) داستان رزم نادرشاه: دربارهٔ این مثنوي، در یک بیاض که پیش آقایٔ احسن کربلائي موجود است، این عبارت ثبت است:

"داستان در بیان رزم نادرشاه افشار با محمد شاه گورگان بادشاه هند، تصنیف عالیجناب مستطاب معلی القاب، بندگان سرکار ذوالاقتدار میر محمد علی خان والي ملک سند (دام اقباله) المتخلص به "بهرور" که مطابق تاریخ جهانکشایٔ نادري که از کلام میرزا مهدي خان است، بنظم آوردند."

این کتاب دارایٔ (۱۰۶) بیت است.

(۲) قصهٔ رزم شیر: که عین متن آنرا در ذیل مي آوریم:

مثنوي رزم نامهٔ شیر

سپاس آن خداي که شیر آفرید
پئي رزم شیران، دلیر آفرید
خدائي که پستي بلندي ازو ست
بنام آوران ارجمندي ازو ست
خداوندِ قدوس و قادر قدیر
که محکومِ حکمش بود پیل و شیر
کند مور بر شیرِ نر چیره دست
ز پشه دهد مالشِ پیلِ مست
درین باب فردوسئ نیک نام
چه خوش گفت بیتي بحسنِ کلام

"ز موري دهد مالش نره شير
کند پشه بر پيلِ جنگي دلير"
فرازندهٔ گنبد نه سپهر
فروزندهٔ مشعلِ ماه و مهر
نمود از کرم هر دو را منتخب
يکي بهر روز و دگر بهرِ شب
چه گويم ثناي خداوندِ پاک
بر آورد آدم ز يک مشتِ خاک
پس از حمد ايزد ثناي رسول
زهي بخت و دولت که گردد قبول
محمد که يزدان ثنا خوانِ او ست
بقران عيان رفعتِ شانِ او ست
اگر نامدي ذاتش اندر وجود
زمين و فلک جمله عالم نبود
پس از نعتِ آن مرسل کردگار
کنم مدحتِ اولِ هشت و چار
علي ولي صاحبِ انّما
وصي نبيِ افسرِ هل اتا
علي قاتلِ عمر عنتر بود
کشايندهٔ بابِ خيبر بود
امام من است و من او را غلام
هزاران درودش، هزاران سلام

ثناي حسين و حسن فاطمه
بود وردِ من تا دمِ خاتمه
شفاعت گرِ من بروزِ قيام
همان بادشاهانِ دين نه امام
دگر غوثِ اعظم که پير است و بس
بمد و معين آلِ مير است و بس
پس از حمد وصفِ همه قدسيان
کنم قصهٔ خويشتن را بيان
که روزي ز بهرِ نشاطِ شکار
رسيدم بجائ که بدّ مرغزار
در آن جا گوزنان همي آمدند
فراهم بوقتِ پسين مي شدند
همه می چريدند شاخِ شجر
چه خورد و بزرگ و چه ماده چه نر
خصوصاً گوزني که بوده کلان
مضاعف بشاخ از همه ديگران
در آن شب گذشته نيامد مگر
در آن صيد که بهر خوردن شجر
شبِ رفته نامد در آن جايگير
همان آهوي وحشي دلپذير
برفتم در آن جا بديديم زود
که نقشي ز پايش همان جا نبود

از آنجا بگشتم بصد خستگي
رسیدم دگر جا بدل بستگي
در آنجا هم آهو چه ماده چه نر
پيِ خوردن شاخهاي شجر
بوقت آخرِ روز مي آمدند
همه وحشت اندوز مي آمدند
شدندي چران شاخها را همه
گوزنانِ وافر بسانِ رمه
من آن دم در آن جاي بوده کمین
پيِ صید آنها نشسته بکین
سیوم صید گه بود هم مثلِ آن
گوزنان بسیار بوده چران
سه مردم بنگالي که نوکر بدند
پيِ شاخ دادن مقرر بدند
بآنها بگفتم که با یک دگر
همه رفته بدهید شاخِ شجر
ازین جا بتعجیلِ سرعت روند
بجائي که آهو چران میشوند
همه شاخِ اشجار برداشتند
قدم در رهِ کار بگذاشتند
بدان کار گشتند هر سه روان
که شانرا رسید آفتِ ناگهان

چو آنجا رسیدند آن هر سه تن
بخود ها همه برد گرم سخن
یکي زان سه کس دید آنگه چنین
در آنجایْ بنشسته شهر عرین
چنین گفت آندم بیاران خویش
که وا حسرتا مرگ آمد به پیش
ز سر هوش شان رفت و از رویْ رنگ
که نتوان کسي با اجل کرده جنگ
نشسته بدیدند آنجا چو شیر
همه هر سه بنگالیْ نا دلیر
ورا دید هر سه گریزان شدند
ز بس خوف چون بید لرزان شدند
شتابان رسیدند در پیش من
ز بیم غضنفر کشاده دهن
بمن باز گفتند که اي شیر کُش
براي تو دیدیم نخچیر خوش
بداني که او هست شیر نژند
قوي پنجه و بس بقامت بلند
همان دم بنزدیک من چار کس
که در رزم سازي دلیرند و بس
یکي بود ’گُلن بلیدي، نزاد
دگر ’چاکرخان، کو ’رند، زاد

سیوم بود 'پریل، بدل هم چو شیر
چهارم بلي چند و دینو، دلیر
غرض من به چاکر بگفتم چنین
که اي پهلوان بر تو باد آفرین
به همراه این هر سه بنگالیان
پي شیر دیدن برو پهلوان
اگر هست تحقیق آنجا پلنگ
من ایندم باو کرده خواهیم جنگ
چو از من شنید او کلام نبرد
ز جا خاست آندم بکردار گرد
بجائیکه آن شیر بنشسته بود
روان گشت چاکر بمانند دود
ورا دید و بر گشت نزدیک من
مرا گفت برخیز اي صف شکن
بچشم خود آن شیر را دیده ام
براي شکارش پسندیده ام
کمر بند از بهر کار چنین
بدست آیدت تا شکار چنین
چو این گفت حالم دل آمد ز جا
من اول بلب برده نام خدا
پس آنگه بیاري نبي و علي
پي صید رفتم بصد خوش دلي

تفنگ ”هدف چین“ ریفل بنام
بسي از هژبران بر آورد کام
تسلايْ دیگر سیوم عین غین
که این عین حور است وان حورعین
که اینها تفنگ پسندیده اند
باصلاح ز اسلاح برچیده اند
بهمراهی خویش برداشتم
قدم در ره رزم بگذاشتم
در آندم بگشتم بکشتي سوار
سوي شیر جوینده کار زار
گلن خان و پریل که پیشم بدند
هماندم بهمراه من آمدند
مگر دینوي چند آنجا بماند
بورد زبان نام یزدان بخواند
من او را بگفتم که آنجا بود
که سامان ما را نگهبان شود
همان فلک یک چند پیموده راه
شده لنگر انداز آنجا نگاه
ز کشتيْ کوچک چو گشتم فرود
رساندم بدادار داور درود
به چاکر که او شیر را دیده بود
بگفتم که بدهد نشان شیر زود

بپاسخ مرا گفت چاکر چنین
که اینجا بُد آن ضیغم سهمگین
ندانم درین وقت رفت او کجا
که یکسر نهان گشت از چشم ما
ولي شیر زان جاي ره کرده بود
رخ خود بسوي اجم کرده بود
ز چشمان ما گشت بود آن نهان
ازان رو شدم نا امید از همان
بدل گفتم اکنون چه چاره بود
ز بر گشتنم سینه پاره بود
بجز کشتن شیر بر گشتنم
بسي عار باشد به پس رفتنم
بمغرب کند رويْ باز سفید
نهان میشود زود تابنده شید
درین فکر هم یک دو دم در گذشت
که شیر ژیان نا پدیدار گشت
خصوصاً گلن خان که بُد پهلوان
دلیر و جوان مرد و روشن روان
من او را بگفتم که خود پا کند
باطراف جنگل نظر وا کند
اگر شیر باشد در آن سر زمین
رساند خبر زود با من ازین

که سازم شکارش وگرنه روم
پتیٔ صید آهو روانه شوم
بفرمان من گلن نامدار
پتیٔ شیر دیدن در آن مرغزار
روان شد بکردار گرگ دژم
ز الله اکبر بر آورده دم
در آن بیشه می جست آن شیر را
بر آورده بر دوش شمشیر را
نشستم من از انتظارش بدیر
که تا او بیاید بگوید ز شیر
چو او کرد آنجای بسیار دیر
من از عاجزی گشتم از صید سیر
به پریل بگفتم که سازد ندا
به گلن بگوید که زودی بیا
ازین دیر کردن مراد تو چیست
که این وقت جویائی شیر نیست
مبادا که کاری دگر گون شود
که صید گوزنان ز دستم رود
دوباره ندا کرد پریل دلیر
کز آن نعرهٔ او برون گشت شیر
چه شیری که زو شیر گردون بتاب
نهنگان ز پیشش گریزان بآب

چه شیری که گر حمله آرد به‌پیل
گریزان شود پیل چون رودِ نیل
چه شیری که از بیم او اژدها
شود لرزه لرزان کند سست پا
چه شیری که گر دیو بیند بخواب
شود زهرهٔ او ز بس بیم آب
خروشان و جوشان و نعره زنان
نگه سوی پریل ستیزش کنان
بکردار آتش ز جا بر دمید
چنین تا بنزدیک پریل رسید
ولی بود پریل بمردی بپا
چو مردان بلب برد نامِ خدا
ز جوشِ دل آمد چو دریا بجوش
بر آن شیر می کرد جوش و خروش
من و چاکر آندم بکشتی بُدیم
ز حال آن هژبری سخن می زدیم
که ناگه صدائی بگوشم رسید
که آواز پریل بُدی آن نوید
پریل گفت اینک برون گشت شیر
به چاکر که بُد نزدِ من آن دلیر
خبر ده ز شیرِ ژیان میر را
جهان پهلوانِ اسد گیر را

وگرنه هژبر ژیان میرسد
بدندان و ناخن مرا میکشد

چو بشنید چاکر ز پریل دلیر
خبر داد ما را از آن شرزه شیر
من آندم "هدف چین" پیراستم
مدد از جهان آفرین خواستم

بعون و عنایات پروردگار
نهادم قدم در رهِ کارزار
دگر ره ز کشتي فرود آمده
بجنگِ هژبري مصمم شده

بنزدیک پریل رسیدیم زود
بتائیدِ پروردگارِ ودود
سوي شیر گشتم ستیزه کنان
برآورده نامِ خدا بر زبان

مرا دید چون ضیغمِ تیز خشم
غضب کرد و کرد آتشین هردو چشم
بخائید آن وقت دندان تیز
سوي من همي داشت عزمِ ستیز

من آندم "هدف چین" گرفتم بدست
حواله نمودم بر آن شیر مست
همان اژدهاي دهن کرده وا
فکنده گلوله سوي آن بلا

که بر شانهٔ او گلوله، رسید
کز آن ضرب ضرغام بر خود غرید
ز غریدنش چرخ لرزنده شد
نهنگان بدریا هراسنده شد
صدایٔ پیاپی کزو میرسید
تو گوئی که صورِ قیامت دمید
ز غریدنِ شیر روئین وجود
تو گوئی که آن غرشِ رعد بود
بمن حمله ور گشت آن تند شیر
همی خواست دُرّد تنم چون حریر
ندانی چو شیری ستیز آورد
بهم رزم خود رستخیز آورد
ولی حفظ ایزد چو یاری نمود
همان شیر چون شیر تصویر بود
وگرنه چه یارا منِ ناتوان
که پیکار سازم به شیرِ ژیان
دگر بار آن آهنین اژدها
چو تَنْدر خروشان دهن کرد وا
بجسته کزو مهر آتش فشان
هدف ساخته جسم شیر ژیان
جگر بند شیر ژیان را بسوخت
ندانم بجانش چه آتش فروخت

کز آسیب آن شیر گشته هلاک
همان دم بیفتاد بر روی خاک
تسلی سیوم بار آتش فروخت
سراپا وجودش چو خاشاک سوخت
بضرب آن بنادیق ما لا کلام
بیکدم نمودیم کارش تمام
بخون همان موذی خشمناک
نمودیم رنگین رخ تیره خاک
فکندم ز پا شیر سفاک را
بخون سرخ کردم سیه خاک را
به شیر ژیان چون در آویختم
عجب خاک با خون بر آمیختم
پس از گشتن آن ستمگر پلنگ
زخون لعل گون گشت میدان جنگ
ز افکندن آن شکاری شگفت
دل من ز تفریح چون گل شگفت
بشکر خداوند رب الودود
نهادم سر خویشتن در سجود
گلن خان دلاور که میجست شیر
در آن بیشه مانند رستم دلیر
ز غریدن شیر و بانگ تفنگ
رسیده بنزدیک من بیدرنگ

در آن جنگ گشت او تفرج کنان
بمن آفرین گفت او آن زمان
پریل بود چاکر سراسر بمن
تماشا کنان رزم را هر دو تن
سخن مختصر فضل رب العباد
بر آن شیرِ جنگي مرا فتح داد
همان روز روشن بپایان رسید
نهان گشت خورشید، اختر پدید
چو از کارِ آن شیر پرداختم
سوي منزلِ خویش رو ساختم
شکار خود آن نیز برداشتم
قدم در رهِ رجع بگذاشتم
رسیدم چو در منزلِ خویشتن
خبر شد بمردم کز آن صید من
پيِ شیر دیدن صغیر و کبیر
ز مردم بنگالي چه برنا چه پیر
بمنزل گهم جمله جمع آمدند
چو پروانه بر گردِ شمع آمدند
همه شیر را دیده عبرت کنان
بدل حیرت و احسنت بر زبان
که با این دلیري ندیدم کسي
اگرچه بگیتي بماندم بسي

که تنها تن خود بشیرِ ژیان
کند جنگ چون رستم پهلوان
کزین بیشتر چند شیرانِ نر
چه درکنای کاتهی چه جای دگر
بکشتم بدان آهنی اژدها
که خوانم "هدف چین" و ریفل ورا
خدایا ورا دار موزون برنگ
بهر ماه سازد شکارِ پلنگ
ز لطفِ تو باشد مبرا ز عیب
چو رخسار حوران بصد رنگ و زیب
هزار آفرین باد بر آن کسان
که بودند همراه من آن زمان
حکایاتِ آنها بهر انجمن
شود آشکارا ازین شعرِ من
ششم ماه ذیقعده گشت این قتال
یک هفتاد و دوصد و هزار است سال
پس از هجرتِ شاه ختم الرسل
رسولِ خداوند هادی کل
هزاران درود و ثنا و سلام
ازین بنده بر آل خیر الانام
چو این قصهٔ نغز انجام یافت
ز درگاهِ داور دلم کام یافت

اگرچه بود اولین شعر من
ولي بشگفاندم چو جنت چمن
بماند همین نسخه در روزگار
ز میر "محمد علي" یادگار

میر یار محمدخان

بن میر مراد علي خان، اگرچه شاعر نبود، ولي در نثر فارسي بدرجهٔ استادي رسیده بود. کتاب تاریخ سند را بنام "فریئر نامه" به خواهش مستر فریئر، کمشنر سند تالیف کرد، و دران انقراض حکومت تالپوران را بسیار محققانه بیان کرده است. بتاریخ ۲۱ رمضان ۱۲۷۹ھ این جهان را پدرود کرد.

میر محمد حسن علي خان "حسن"

براي شرح احوال این تالپر رجوع شود حاشیه ص ۵۹۸

میر عباس علي خان "مومن"

بن میر نصیر خان "جعفري"، لقب "سرکار شوکت مدار" تخلص "مومن". در کلکته بعمر ۲۸ سال، بتاریخ ۸ رجب ۱۲۷۳ھ ازین جهان گذشت.

"دیوان مومن" فارسي در ذخیرهٔ پسرش میر عبدالحسین بود، ولي آن همه ذخیره بعد از وفات میر عبدالحسین برباد رفت، معلوم نه شد که به این دیوان چه شد.

یک مثنوي ایشان از یک بیاض خطي اینجا ثبت میکنم.

مثنوي "مومن"

بنام الٰهي که گردان سپهر
بر افراخت و افروخت ناهيد و مهر
فروزندهٔ ماهتابِ بلند
برآرندهٔ حاجتِ دردمند
زمين و فلک را بلندي ازو ست
ازو هست ما را تن و جان و پوست
از آن خالقِ آسمان و زمين
بود بر نبي و علي آفرين
از آن بادشاهِ جهان کردگار
بود آفرين بر تنِ هشت و چار
چو امروز آمد بلند آفتاب
قلم بر گرفتم من اندر شتاب
بر اين نامه چون من گرفتم قلم
به عبدالرضا بر زديم اين رقم
تو اي باد! اين نامه زين بندهٔ
خدا را دل از جان پرستندهٔ
کنون گير و بشتاب و بر دار گام
به عبدالرضا داده برده سلام
بگويش که ما در سرايِ سپنج
بديديم و برديم بسيار رنج

پیامي رسانش ز من با سلام
که من در نیایم ازین پس بدام
پیامي که در دیده نور آورد
پیامي که در دل سرور آورد
پیامي که بر دوستان پر بوید
بود تا که باشند دل پر امید
پیامی که بر دشمنان هم چو تیغ
بود یا که برقي ز بارنده میغ
پیامي که آرد دلش بر شتاب
پیامي که در چشم او آرد آب
بگویش که اي خیره سر نابکار
نترسي مگر از جهان کردگار
کجا شد همان سخت سوگند تو
کجا ات همه عهد چون قند تو
هم اکنون باین دوستان سر کنم
مر این نامه را پر ز گوهر کنم
از آن رنج آرم یکي داستان
که روشن شود بر همه دوستان
اگر هستي از مردم هوشیار
ز "مومن" مر این داستان یاد دار
چه شبها که از شام تا صبح دم
ببودیم بیدار با رنج و غم

چه در روز؛ در شام و در صبحدم
بلاهاي نازل شدي دمبدم
چو زان محنتم صرف شد روزگار
بچشمانِ روشن در آمد غبار
تنم بود لرزان چو از باد بید
دلم گشت از زندگي نا امید
لبم خشک گشتند و رخ شد زهیر
نه بُد کس جز از ایزدم دستگیر
بدانند هر کس ز کار آگهان
که هستیم ما از نژادِ مهان
پدرم شهنشاهِ گردون سریر
محمد نصیر آن شهِ شیر گیر
همي داشت ما را چو گل در بهار
و یا هم چو سروي که بر جوئبار
ز فردوسيْ طوسيْ پاک دین
بیارم دو ابیات با آفرین
"چنین است رسم سراي فریب
گهي بر فراز و گهي بر نشیب
زمانه بزهر آب داده است چنگ
بدرّد دل شیر و چرمِ پلنگ"
نظامي همان شاعر هوشیار
که باشد بر او رحمتِ کردگار

چه خوش گوید آن شاعرِ ارجمند
چو یاقوت و الماس ابیات چند
جهان غم نیرزد بشادي گراي
نه از بهر غم کرده اند این سراي
چه باید بخود بر ستم داشتن
همه سال خود را به غم داشتن
جهان از پیَ شادي و دل خوشي ست
نه از بهر بیداد و محنت کشي ست
بدانچ آدمي را بود دسترس
بکوشیم تا خوش بر آید نفس
دمي را که سرمایهٔ زندگی ست
بتلخي سپردن نه فرخندگي ست
چو ز استاد ازین سان شنیدم سخن
نیوشیدم آن پندهاي کهن
دلِ خویش از آن شوق بر داشتم
به عشق خدا خویش را ساختم
چو ز آن عشق من پرتويَ یافتم
ز عشقِ بتان روي بر تافتم
خداي که از تیره آرد سفید
دلم کرد روشن چو تابنده شید
و ز آن پس چو گشتیم با درد جفت
یکي نیک خواهم چنین باز گفت

که چون گشت گیتی چو خورم بهار
برون رفت باید بعزم شکار
شنیدم چو زان مهربان این سخن
بیاد آمدم صیدهای کهن
کز آن پیش در صیدگاه بزرگ
چه از خرس و از خوک و گرگ سترگ
نهنگان و شیران فزون از شمار
بکشتیم و بردیم خوش روزگار
هم از کوه آهو بپرداختیم
از آن کو زمان خودش ساختیم
چو زان مرد بیدار و بسیار دان
شنیدیم و گشتیم هم داستان
یکی روز کردم بدل اختیار
که بیرون روم من بعزم شکار
و ز آن پس چو کردیم عزم رحیل
برفتیم یکسر چو دریای نیل
چو آئینهٔ چین برامد ز رنگ
نکردیم جای شتاب از درنگ
شب و روز در صید تا پنج ماه
چه دو روز و در شام و در صبحگاه
ز شیران و آهو ز خوک ستر گ
بکشتیم در صیدگاه بزرگ

ببودیم آن جا که باز آمدی
بباز آمدن داستانها زدي
همه داستان پُر دروغ و گزاف
که مرغي بیارم من از کوه قاف
چو از راهِ تو خار برداشتم
دروغِ ترا راست پنداشتم
پس آنگه همین سیم و زر دادمت
بکارِ گذشته فرستادمت
چو رفتی دروغِ تو معلوم گشت
همه آهنی کار چون موم گشت
نداني تو اي مرد دیوانه خوي
که نزدِ منت تیره شد آبروي
ددگر که بر کاذبِ نابکار
بکرده ست لعنت بر او کردگار
بگیتي همیشه کشي رنج سخت
بروزِ قیامت شوي شور بخت
بدهرت همه کار گردد تباه
بدنیا و عقبیٰ شوی رو سیاه
چه میگوید آن مرد داناي طوس
که نظمش سراسر بود چون عروس
"درختي که تلخ ست ویرا سرشت
گرش در نشاني بباغ بهشت

ور از جوي خلدش بهنگام آب
به بیخ انگبین ریزي و شهد ناب
سر انجام گوهر بکار آورد
همان میوهٔ تلخ بار آورد
ز بد گوهران بد نباشد عجب
نشاید ستردن سیاهي ز شب
ز ناپاک زاده مدار بد امید
که زنگي بشستن نگردد سفید
ز بد اصل چشم بهي داشتن
بود خاک در دیده انباشتن
چه خوش گفت رستم به اسفندیار
دران دم که بودند در کار زار
که در راهِ من بر ستیزه مریز
که من خود یکي مایه ام درستیز"
خدایا بحق رسولانِ تو
بحقِ امامان پاکانِ تو
بحقِ رسولِ قریشي نسب
خدایا بحقِ امیرِ عرب
خدایا بحقِ حسن مجتبیٰ
بحقِ حسینِ شهِ کربلا
بآن دخترِ سید المرسلین
باین پنج تن پاک با آفرین

بحق شهیدان در راه تو
بحق عزیزان درگاه تو
ببخشای بر حال "عباس" زار
بحق امامان هشت و چهار

چو زین دهر گیرد بعرصات راه
بهشت برینش کنی جای گاه
همه دشمنان را بحال تباه
بدنیا و عقبی کنی رو سیاه

سخن را بکردیم آن جا تمام
سلام سلام علیک السلام
هزاران درود از جهان آفرین
بود بر تن سید المرسلین

—:o:—

میر حسین علی خان "حسین"

بن میر نورمحمد خان بن میر مراد علی خان. لقب "سرکار دولت مدار" و تخلص "حسین" میکرده این سه سجع بر مهرش کنده بود :

(۱) کرد روشن ز فیض لم یزلی
آفتاب جهان حسین علی

(۲) بروز حشر مدد گار او علی ولی
ز فیض نورمحمد زهی حسین علی

(۳) ز نور محمد بود منجلي،
چراغ مراد حسين علي

در نثر و نظم، فارسي، سندي، و اردو مهارت کامل داشت
اين آثار علمي و ادبي ازو ست :

(۱) مناقب علوي - فارسي نثر
(۲) شاهدالامامت — فارسي نثر
(۳) لب لباب — فارسی نثر
(۴) ديوان حسين — فارسي و اردو
(۵) ديوان حسين — اردو

بتاريخ ۲۶ ربيع‌الاول ۱۲۹۵ھ ازين جهان رخت بست .
بسيار شعراي سند بر وفات ايشان مراثي و تاريخها سرودند،
ازان جمله تاريخهاي — پير رفيع‌الدين "رفيع"، آخوند احمد
"احمد"، آخوند غلام‌حيدر"حيدر" ، مخدوم محمد ابراهيم"خليل"
سيد حسين علي شاه "ضيا" تتوي، اميد علي "سها" هالائي،
آخوند محمد قاسم هالائی، سيد "گدا"، معروف اند.

مزار ايشان در گنبد تالپوري ، متصل گنبد مير کرم علي
خان در حيدرآباد است. و اين کتبه بر مزارش ثبت است :

"حضرت بندگان، سرکار دولتمدار، مير صاحب
مير محمد حسين علي خان تالپور عليه رحمة و الغفران،
تاريخ بيست و ششم ماه ربيع‌الاول ۱۲۹۵ ، شب
يکشنبه بوقت هفت کلاک"

من اينجا سلسلهٔ نسب ايشان را ميدهم ، که ازان رابطه
نسبي ايشان با همديگر ظاهر شود. [رک - نسب نامه]

ص ۱۱۲ "جعفري"

از "تاريخ ادبيات سندي" (ج ۲ محمد صديق ميمن ص ۱۰۵) معلوم ميشود كه قاضي غلام علي "جعفري" پيشهٔ وكالت را در محاكم سند داشت، و از طرف حكومت انگليس مترجم زبان سندي و فارسي هم بود. "تاريخ هند" اردو (تاليف پندت ديبي پرشاد) را نيز قاضي غلام علي بحكم سر بارتل فريئر در سال ۱۸۵۴ در سندي ترجمه كرد، و از طرف خود در آخر آن يک باب را اضافه نمود و در آن تسلط انگليسيان را بر سند بيان كرد.

صـ ۱۶۰ و ۳۸۴ "حیدري" و "عبدالحسین"

در سطر ۱۳ (صـ ۱۶۰) و سطر ۲ (صـ ۳۸۴) نام میرزا حسن علي آقا بزرگ "وفا" آمده است، میر حسین علي در "مناقب‌علوي" نام این شاعر اینطور نوشته است:

ـــ میرزا بزرگ عرف سید حسن علی خلف سید میر علي المشهور به موئین قلم ـــ در جاي دیگر ـــ ملک الشعرا سلطان الحکما سید میرزا حسن علی عرف آقا بزرگ رحمةالله‌علیه المتخلص به "وفا" ـــ ثبت کرده است. تصویر این شاعر در دیوان میر حسین علي خان موجود است. و دیوان وفا هم در ذخیره تالپوري هست. وقتیکه تالپوران در کلکته بودند، این شاعر که غالباً از شیراز بود، با وي آشنائي پیدا کرد، میر عبدالحسین خان "سانگي" در کلکته ازین شاعر در فارسي تعلیم گرفت. "وفا" تاریخهاي وفات میر عباس علي بن میر نصیر خان، میر شهداد خان بن میر نور محمد خان (۱۲۸۴ھ) و میر محمد خان بن میر غلام علي خان را سروده است.

این ابیات "وفا" از "محک خسروي" انتخاب کرده اینجا درج میکنم:

نسب نامه حکمرانان شاعر تالپوري

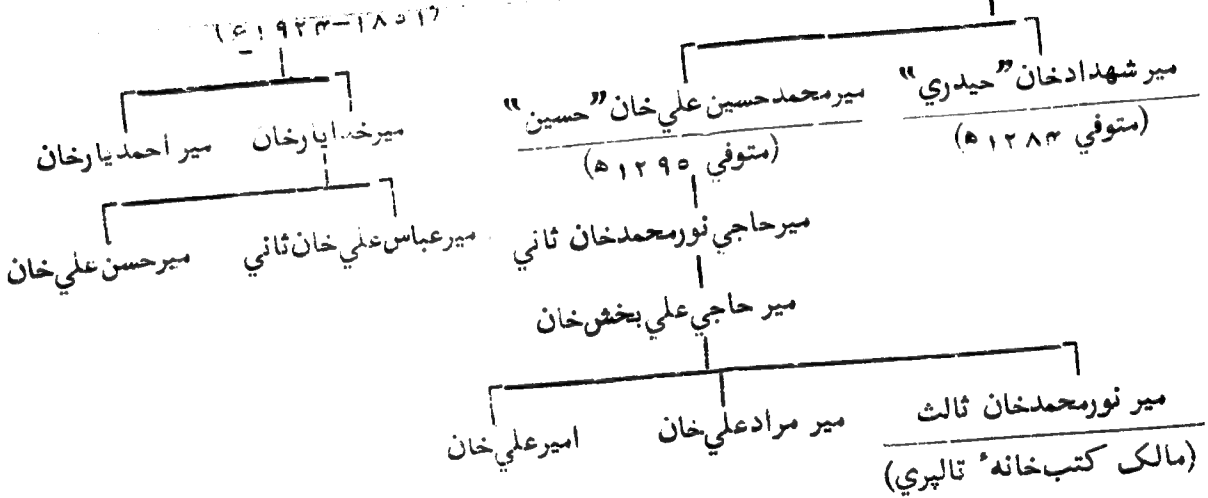

نسب نامه حکمرانان شاعر تالپوري

(مقابل صفحه ٥٠٦)

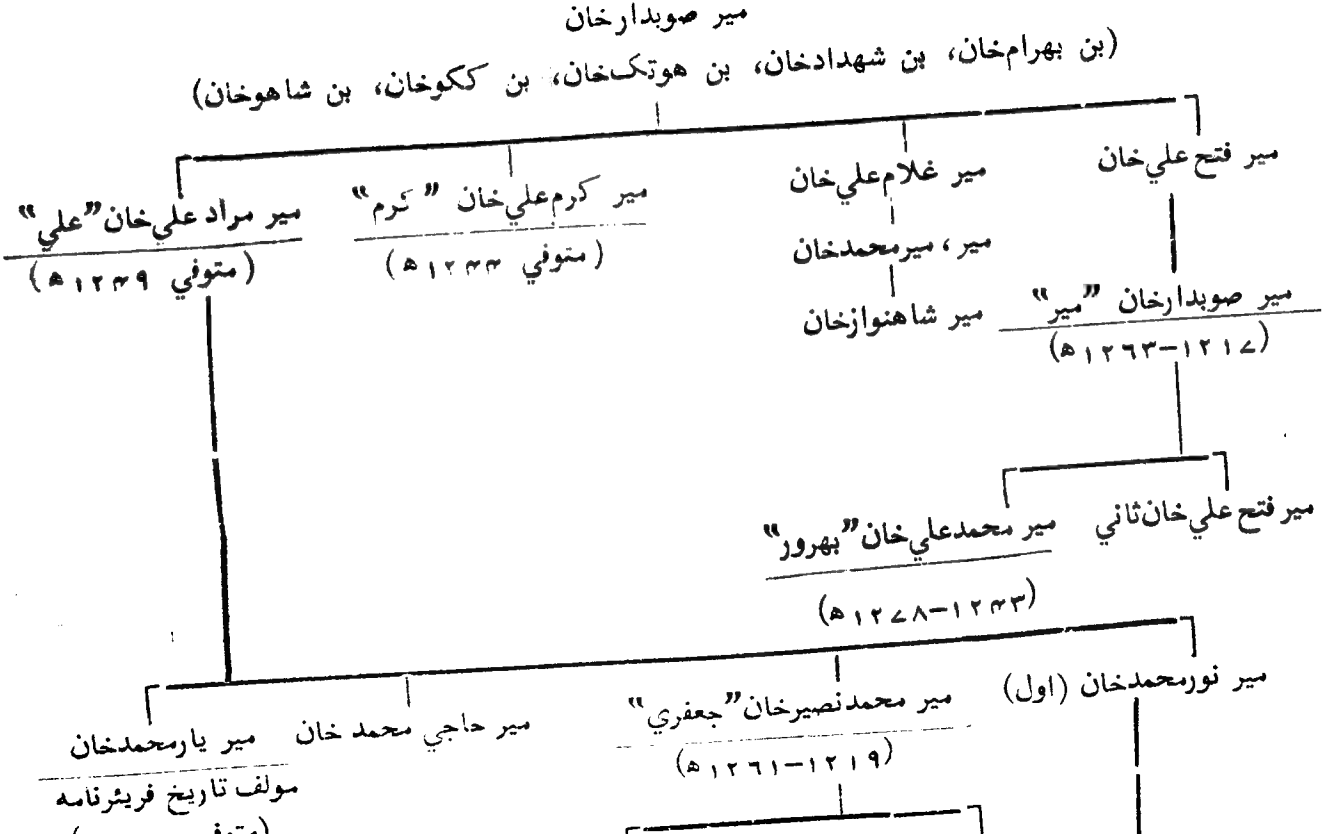

نسب نامه حکمرانان شاعر تالپوري

(مقابل صفحه ٥٠٦)

میر صوبدارخان

(بن بهرامخان، بن شهدادخان، بن هوتکخان، بن ککوخان، بن شاهوخان)

- میر فتح علیخان
  - میر صوبدارخان "میر" (۱۲۱۷–۱۲۶۳ھ)
    - میر فتح علیخان ثاني
    - میر محمدعلیخان "بهرور" (۱۲۴۳–۱۲۷۸ھ)
- میر غلام علیخان
  - میر، میر محمدخان
    - میر شاهنوازخان
- میر کرم علیخان "کرم" (متوفي ۱۲۴۴ھ)
- میر مراد علیخان "علي" (متوفي ۱۲۴۹ھ)
  - میر نورمحمدخان (اول)
    - میر شهدادخان "حیدري" (متوفي ۱۲۸۴ھ)
    - میر محمدحسین علیخان "حسین" (متوفي ۱۲۹۵ھ)
      - میرحاجي نورمحمدخان ثاني
        - میر حاجي علي بخشخان
          - میر نورمحمدخان ثالث (مالک کتبخانهٔ تالپري)
          - میر مرادعلیخان
          - امیرعلیخان
    - میر محمدنصیرخان "جعفري" (۱۲۱۹–۱۲۶۱ھ)
      - میر محمدحسن علیخان "حسن" (۱۲۴۰–۱۳۲۴)
      - میرعباس علیخان "مومن" اول
        - میر احمدحسینخان
        - میر عبدالحسینخان "سانگي" (۱۸۵۱–۱۹۲۳ع)
          - میرخدایارخان
            - میرعباس علیخان ثاني
            - میرحسن علیخان
          - میر احمدیارخان
    - میر حاجي محمد خان
    - میر یارمحمدخان مولف تاریخ فریشرنامه (متوفي ۱۲۷۹ھ)
  - میر حاجي محمد خان
  - میر یارمحمدخان مولف تاریخ فریشرنامه (متوفي ۱۲۷۹ھ)

ای دلبر بی مهر جفا پیشه خدا را
از ما تو ببر رسم و رهِ مهر و وفا را

از آتشِ عشقِ تو سراپای وجودم
شد شعله ور، و سوخت من بی سر و پا را

درمان ز که خواهم که سراد ردِ دل از تست
ما را تو طبیبی ز که جوئیم دوا را

با روی تو مه می رسدش لاف بکوئی
گر جلوه بود در برِ خورشید سها را

گر یار ببزمم ندهد بار، عجب نیست
در محفل شه در نه بخشند گدا را

در راهِ ریاضت سرِ تسلیم نهادم
حاشا که من از دست دهم رسم رضا را

تو بر سرِ او آمده منا بکفِ دست
او در قدمت بوسه زنان آن کفِ پا را

یا رب شود آن روز دگر بار که اغیار
در بزمِ تو بینند جفا دیده "وفا" را

نه اشک و آه مرا جورِ یار شد باعث
بلای هجر و دلِ بیقرار شد باعث

منم که نالهٔ دل سوز و دل خراش مرا
دلِ شکسته و جانِ فگار شد باعث

عبث بدام بیفتاد مرغ زیرک دل
کمند طرهٔ آن جان شکار شد باعث
بره گذار تو بیجا نشد هلاک دلم
که بر هلاک دلم انتظار شد باعث
ز چشم بار فتادیم و نیست بی سببی
"وفا" که چشم بد روزگار شد باعث

هر شب از تاب و تب عشق تو سوزانم چو شمع
تا سحر از دیده اشک گرم ریزانم چو شمع
زان گریبان چو صبح و زان رخ چو آفتاب
شعله سر بر کرده شبها از گریبانم چو شمع
تا شد از چشم آن چراغ انجمن دامن کشان
خون دل از دیده میریزد بدامانم چو شمع
جان ز عشقم پر ز سوز و دل ز هجرم پر ز درد
نیست غیر از سوختن زین درد و درمانم چو شمع
گفتی از شوقم چه بر جان و تنت تنها رود
میگدازد شعلهٔ شوقت تن و جانم چو شمع

پر شعله گشت جان و دل از آه سوزناک
گر چون منی هزار بسوزد ترا چه باک
رحمی بناتوانی و بیماری دلم
کافتاده ناتوان تو بر بستر هلاک

من خواهم آن که میرم خاکِ رهت شوم
دارم و لیک میبرم این آرزو بخاک
این نالهاي زار که دور از تو مي کشم
بي اختیار خیزدم از جان درد ناک
ما را ز چاک جامه چه پرسید کز فراق
دل چاک چاک گشت و جگر چاک سینه چاک
کس جز "وفا" و دامن پر خون او ندید
آلوده دامني که ببیرد بعشق پاک

صباح است، و صبوحي، باد، باران
کرامتها نگر بر میگساران
بهار آمد که بادِ نو بهاران
کشد برقع ز روي گلعذاران
توئي خندان چو گل در باغِ دلها
چو لاله از غمِ تو داغداران
منم ناکام از وصل تو خود کام
رقیبان از وصالت کامگاران
دلم در بندت آن نالان هزار است
که چون وي هست در دامت هزاران
ز بس گرم فغان در کویت آمد
بفریاد از فغانم کوهساران
بحرفِ دشمنان کشتن "وفا" را
چنین باشد وفاي دوستداران؟

غیر رویت کش بود گیسوِ نقاب
کی کسی دید است در شب آفتاب
دوش از لعلِ تو بودم کام جو
دوش از وصلِ تو بودم کامیاب
می ندانم دیده ام بیدار بود
یا همی از شوق می دیدم بخواب
حال دل در دستِ او از من مپرس
دستش از خونِ دلم بین در خضاب
در او شد برقِ آه و چشمِ اشک
دل بود بر آتش و دامان پُر آب
ای به پیشت دایم از من احتراز
کاش یک ره بودت از غیر اجتناب
با "وفا" گفتن ز تیغم سر مپیچ
او نه پیچد سر تو از وی رُو متاب

"وفا" این تاریخها بر سرگ تالپوران سروده است :

تاریخ وفات میر شهدادخان "حیدری"

خان خانان میر شهداد بلند اختر که بود
آسمان آفتاب و آفتابِ آسمان
آن فلک قدری که هرگه پایٔ بنهادی بگاه
دست او برباد دادی حاصلِ دریا و کان
زیست چندی در زمانه کام جوی و کامگار
بود عمری درمیانه کامیاب و کامران

با دلي آزاد و خرم همچو سروِ جويبار
با رخِ شاداب و خندان همچو گل در بوستان
بوستانش تا که از خيل احل تاراج رفت
نونهالش را نبودي گرچه هنگامِ حزان
طايرِ عرش آشيان روح يا لش پر کشود
از مضيقِ خاکدان تا اوج تاخِ لا مکان
از "وفا" تاريخ سالِ رحلتش جستم بگفت
نام او تاريخ بس "نواب مير شهدادخان" (۱۲۷۴ھ)

با خرد گفتم نبالوده چه بود گفت طرفِ دامنِ شهدادخان
گفتمش خون دل دريا و کان گفت اين در گردن شهدادخان
گفتمش ماهر که بُد در فنِ نظم گفت اين فن بُد فنِ شهدادخان
گفتمش دستِ قضا برباد داد گفت آري، خرمن شهدادخان
گفتمش گنجي زيرِ خاک جيست گفت واويلا تن شهدادخان
گفتمش جنت نميدانم کجا ست گفت جنت مسکن شهدادخان
گفتمش داني "وفا" سالش چه گفت گفت "آه از مردنِ شهداد خان

تاريخ وفات مير محمد خان

سال وفاتش را از کلک "وفا" جستم
بنگاشت "هزاران آه ار مير محمدخان"
(۱۲۷۱ھ)

تاریخ وفات میر عباس علی خان

عباس علی میر لوادار دگر تا گه شد ازین دار سوی دار دگر
قاف دگرش بگیر و تاریخش گو عباس علی شهید شد بار دگر
(۱۲۷۳ھ)

———:o:———

صف ۱۶۲ - "حیدری"

حیدری این غزل را، در هنگام روانگی از سورت به کلکته سروده است :

گرفتم اینکه بر منزل رسانم بار محمل را
مگر مشکل فرو دارد کسی بار غم دل را

درین دریای طوفان خیز دل افگندم و رفتم
خبر از حال من نبود سبکساران ساحل را

سفر بس دور، من هم ناتوان، لیکن نیندیشم
چو تائید خدا آسان کند طی منازل را

شتربان بر شتر امروز می بندد عبث محمل
که آب دیده ام گل کرد خاک راه منزل را

بروی خود در راحت ز هر سو بسته می بینم
ولی رحم خدا آسان کند هر گونه مشکل را

بیاری در دیاری یک زمان آسوده ننشیند
زبان فهمی اگر فهمد فغان های جلاجل را

بخود کردم گوارا فرقت یاران محفل را
بکام خویش آخر ریختم زهر هلاهل را

دم رفتن بکام دل نه بینم جلوهٔ رویش
که توان چاره کردن در وداعش اشک حائل را
بصد حسرت کنون بار سفر بر بستم و رفتم
ز من بدرود باد ای "حیدری" یاران محفل را

این غزل نیز در "سورت" سروده است :

بگاه رفتن من وه چه روزگاری بود
اگر غمی بدلم بود غمگساری بود
بهر کجا که ز سورت روم همی گویم
بآن دیار که بودم چه خوش دیاری بود
مرا بپیش تو نگذاشت گردش گردون
وگر نه با تو مرا طبع سازگاری بود
بخدمت تو دگر نیز ماندمی چندی
اگر به زندگی خویش اعتباری بود
کشید جذبهٔ قسمت مرا بشام فراق
گمان مکن که بدین رفتن اختیاری بود
چو رفت "حیدری" خسته دل شود معلوم
که این مسافر بیدل چگونه یاری بود

در مثنوی ذیل "حیدری" اظهار جذبات غریب‌الوطنی کرده است :

دلم از گردش گردون غمین است
بجانم محنت هجران قرین است

بدرد و حسرت و غم مبتلایم
ز جورِ چرخ از یاران جدایم
سرشک از دیده‌ام ریزد دما دم
مبادا کارِ کس زین گونه درهم
غمِ دردِ دلِ خود با که گویم
علاجِ دردِ دل را از که جویم
صبا باشد انیسِ دردمندان
صبا باشد رفیقِ مستمندان
نسیمِ صبح پیکِ دوستان ست
ز هر راهي که مي خواهد روان ست
کنم نوکِ مژه از شوقِ خامه
رقم سازم بخونِ دیده نامه
نویسم قصهٔ سوزِ دلِ خویش
نگارم شرح دردِ مشکلِ خویش
سپارم با صبا کز مهرباني
رساند در وطن با یار جاني
الا اي پیکِ سُلکِ آشنائي
دلم خون گشته از دردِ جدائي
ز جا برخیز اکنون یاریم کن
بدین درماندگی غمخواریم کن
ز "سورت" آنکه باشد صورتِ شام
مرا آورد این جا چرخ ناکام

عجب شهري ست شهري محنت افزاي
مسافر را در آن دل رفت از جاي
چه شهري آنکه بر وي داور پاک
فرستد سال و مه آفت ز افلاک
قضا گاهي در آنر آتش فروزد
که با ناکاميش در دم بسوزد
دمي سيل بلا از آب آيد
بجان مردم بيتاب آيد
ز آبش خانهٔ خلقي شود غرق
زند ناکام هرکس دست بر فرق
ازين ظلمت کده يا ظلمت آباد
رساني خويش را در "حيدرآباد"
حريم حضرتش را جستجو کن
ز من در خدمت او گفتگو کن
نخستين بوسه زن بر خاک کويش
که جان بر لب منم از آرزويش
پس از چندين نياز و مهرباني
رسان اين نامه را زان سان که داني
بنام دستگير مستمندان
بنام چاره ساز دردمندان
بنام آن که بي چون و چگون است
ز تقرير و بيان ذاتش برون است

خرد قاصر بود از کنه ذاتش
نگنجد در بیانِ ما صفاتش
نه بینم بحرِ فضلش را کرانه
بغم کس را ندارد جاودانه
دلِ غم دیدگان را شاد دارد
ز رنج و بندِ غم آزاد دارد
گهي آدم شود آواره از خلد
بر آید با دلِ صد پاره ار خلد
بکوه و دشت سازد آه و زاري
گذارد عمر خود در بیقراري
شود فیضِ الٰهي شامل او
کند آسان بفضلش مشکل او
ز اولادش زمین آباد دارد
دلِ غم دیده اش را شاد دارد
بتائیدش که آن را نیست پایان
رهاند نوح از امواجِ طوفان
ز فیضِ رحمتش گردد بیک بار
بر ابراهیم آتش رشکِ گلزار
تنِ ایوب بیمار از الم بود
روانش مبتلاي درد و غم بود
بافضال و عنایاتش شفا یافت
ز هر گونه عنایات و عطا یافت

به اسماعیل تائیدش شود یار
رهانیدش ز قرباني بیکبه بار
خداوندي که از الطافِ والا
نماید دیدهٔ یعقوبرا بینا
پس از چندین الم از وصل فرزند
دل آزرده اش را کرده خرسند
چو یوسف گشت از پیش پدر دور
درانش مکر اخوان کرده مهجور
میان چاهِ ظلماني در افتاد
چه مشکلها که او را بر سر افتاد
بفرمانش ز چاهِ غم بر آمد
گرفتارِ بلاي دیگر آمد
بزندانِ زلیخا اوفتاده
سرِ تسلیم بر زانو نهاده
بزندانش ز کس یاري ندیدي
بغیر از خاطر آزاري ندیدي
چه لطفِ پاک یزدان یاورش شد
غم و اندوه حسرت از سرش شد
از آن رو یافت با عزت رهائي
میسر گشت او را بادشاهي
بدیدارِ پدر گردید خورسند
دلش با شادماني یافت پیوند

به بین فضلِ خدا را نیست پایان
چه مشکل‌ها که پیشِ اوست آسان

الا ای راحت افزای دلِ من
رُخِ خوبِ تو شمعِ محفلِ من
سرشکِ حسرت از چشمم روان است
مرا پیوسته نامت بر زبان است
خوش آن عهدی که باهم شاد بودیم
ز اندوه و الم آزاد بودیم
میسر بود ما را بادشاهی
دلِ ما فارغ از روزِ سیاهی
فلک از یک دگر ما را جدا کرد
بچندین درد و حسرت مبتلا کرد
ز غم خون شد دلِ بیچارهٔ من
بهجرانت نه باشد چارهٔ من
وفادارا! وفاداری نه این است
خدا را شیوهٔ یاری نه این است
وصالِ یار ایامِ جوانی
نمی گردد میسر جاوداني
غنیمت بود ایامی که با هم
دلِ آسودهٔ ما بود خرم
فلک بنهاد داغِ غم بجانم
که از داغِ جفایش ناتوانم

وصالت مرهم زخم دل من
شود آسان ز وصلت مشکل من
نباشد در سرم غیر از هوایت
تنم بادا فداي خاک پایت
همیشه جان بلب از اشتیاقم
ز جان بیزار از درد فراقم
خوش آن روزي که رویت باز بینم
بکام دل دمي پیشت نشینم
به پیش تو نشینم راز گویم
غم درد جدائي باز گویم
مرا هست از خدا امید بسیار
که بازت در وطن بینم بیک بار
امیرالمومنین مشکل کشا هست
بدستش درد دلها را دوا هست
کشاید عقده هاي مشکل ما
بلطف خود کند خرم دل ما
بغربت با که گویم درد دل را
همیخوانم بیادت این غزل را
"کجائي اي شه خوبان کجائی
که جانم بر لب آمد از جدائي
من دل خسته را کردن فراموش
نباید در طریق آشنائی

دلم بي جلوهٔ روي تو هرگز
نخواهد يافت از حسرت رهائي
خيالت را ز دل بيرون نه کردم
ندانم راه و رسمِ بيوفائي"
"کُنّا کَزَوجِ الحمامهِ فِي الکتة
مُتَمَتّعِينَ بِصحّةٍ وَ شَبابِ
دَخَلَ زَمانٌ بيَننا و فرّق بيَننا
إنّ الزّمان مُفرّقُ الاحبابِ"
چنين فرمود سلطانِ دو عالم
علي آن مفخرِ اولاد آدم
وحئ مصطفيٰ، شاهِ غضنفر
شفيع عاصيان در روز محشر
خدا هرچند شاهِ اوليا نيست
و ليکن از خدا هرگز جدا نيست
که ما را بود کامِ دل ميسر
بهم بوديم چون جفتِ کبوتر
بصحنِ باغ ما را آشيان بود
دل ما فارغ از فکرِ خزان بود
ميسر بود ما را شادماني
بعشرتها در آغازِ جواني
تن و جان فارغ از رنج و الم بود
ندانستم که گردون بر ستم بود

ز یک دیگر فلک ما را جدا کرد
بچندین درد و حسرت مبتلا کرد
هزار افسوس از دورِ زمانه
که نبود محنتِ او را کرانه
طریقِ جز جفاکاري ندارد
بغیر از خاطر آزاري ندارد
جدائي افگند در دوست داران
زند آتش بجانِ بیقراران
و لیکن حامیٔ من مرتضیٰ هست
امام‌المتقین مشکل کشا هست
مرا از دردِ بیماري رهاند
و زین پس غم بجانِ من نماند
کجائي یا علي آخر کجائي!
ز حالِ من چنین غافل چرائي
ترحم کن! ترحم کن!! ترحم
که از رحمِ تو باشم فارغ از غم

———:o:———

ص ۲۷۷ـ "ناطق" مکراني ـ سطر حاشیه ـ ۱۸

غالب دهلوي در "مثنوي درد و داغ" بیت ذیل سرود :

خوک شد و پنجه زدن ساز کرد
با سر و رو ، عربده آغاز کرد

ناطق بر "پنجه زدن" اعتراض کرده غالب را آگاه کرد، و غالب اعتراض را صحیح پنداشته، بیت را بطور ذیل تبدیل ساخت :

خوک شد و بد نفسي ساز کرد

درین سلسله مکتوب ذیل بنام ناطق در کلیات نثر غالب موجود است :

"از غالب هرزه سرا، به ناطق رنگین نوا، سلام! همانا از خمار به نشه و سراب به دجله و ار هیچ به همه و از نیست به هست تسلیم!

رسیدن مهر انگیز نامه بر من فرخ، و آن فرخي را در گذارش اندازه ناپدیدار، فرستادن نامه سوي من پنداري، مرده را گل بر مزار افشاندن است. لا جرم نشاط ورود نامه را آن تازگي سنجند که روانهاي از تن گسسته را دران پائنده گیتي از ارمغانهاي روحاني روي دهد. نه آن غالبم که دمادم

سخن سرودمي و پيوسته در بند آرايش گفتار بودمي، نه آن غالبم که اگر نه شراب از آب افزون خوردمي از غم خون گريستمي و از غصه خون خوردمي، بلکه آن غالبم که تنم از دل خسته تر است و دل از پيمان دلربايان شکسته تر. چشم از رمد به پيمانه پر خون ماند، و تن از داغ بسر و چراغان مشابه. درد را بهر بند جداگانه پيوند، خون را بهر پاره جگر جوشش ديگر، بالجمله سر آغاز پائيز بار بود، که نخل زندگي را برگريز روي نمود. نه ماه که مدت بهم پيوستن اجزاي اخشيجي پيکر است، در ناسازگاري و رنجوري گذشت و درين روزگار تن از بستر چون صورت از ديبا هيچگاه جدا نگشت. گفتم مگر روز فرو رفت و روزگار سر آمد. ناگاه ازان قلزم خون بساحل آوردند، و نه زنده نه مرده همچنان فرو گذاشتند،

مردار بود هر آنکه او را نکشند

اين جا همدمان نقشي نه بخواست من انگيخته‌اند، و مجموع گفتار مرا از قصيده و قطعه و غزل و مثنوي، بکالبد انطباع ريخته‌اند، هرگاه انطباع به انجام ميرسد، يک نسخه بهر شما ميفرستم. تاملي که بدان ناقد نقد سخن رو داده است حق است، نخست عبارت قدسي مفاوضه نقل کنم، پس پاسخ بر طرازم، مخدومي مينويسد که:

"در يک شعر مثنوی "درد و داغ" کاتب لفظي بصورت پنجه بقلم داده است، آيا اين چه لفظ است، اگر نفس‌الامر پنجه باشد، پس خوک سم دارد نه پنجه، و اگر اطلاق سم و

پنجه بیک محل روا باشد و نزد شعرا جائزالاستعمال، پس اعلام باید فرمود تا پی به حقیقت آن برده باشم"

غالب خونین نفس سراید، فرد:

راست میگویم و یزدان نه پسندد جز راست
حرف نا راست سرودن روش اهرمنست

به تیزی دم ذوالفقار و به فروغ گوهر حیدر کرار، سوگند که، هیهات پای خوک در نظر نبوده است، اگرچه نوع آفرینش را در ویرانه و خرابه‌ها بسیار دیده‌ام، اما زرف نگهی بکار نبرده‌ام، گمان من آن بود که خوک همچو سگ و گربه پای دارد. اکنون از روی نوشته شما در نظر جلوه کرد که خوک سم دارد و پنجه ندارد. کاش نامهٔ شما بیش ازان که کلیات نقش انطباع پذیرد، بمن رسیدی تا درین مصرع — خوک شد و پنجه زدن ساز کرد — بجای "پنجه زدن" — "بد نفسی" — نبشتمی. دانم که مرا ازین واقعه غمین نتوان بود، اگر سهو رفته است در غلط، در حقیقت پای خوک رفته است. نه در هنجار سخن نا شناسا بودن، سخنور ار چگونگی پای خوک نداند مر او را زیان ندارد.

هرچند ذوق هم زبانی نمی گذارد که کلک و ورق از کف نهیم و نامه را انجام دهم، چون گفتنی بپایان رسید ناچار ورق در نور دیده آمد. — والسلام، —" (کلیات غالب)

—— o: ——

ص ـ ۳۰۳ ـ "خاکي"

"دیوان خاکي" طبع شده است، ولي نسخهٔ چاپي آن بدست نیامد.

ص ـ ۳۵۱ ـ "صابر" تتوي

این انتخاب از "محک خسروي" و از "بیاض" هندي ادبي بورد، میدهم :

آمده بر لب ز شوقِ جانفشانی جانِ من
یا در آید یا بر آید چیست فرمانِ شما

اگر شود بتو معلوم دوستدارئ ما
دلِ تو نرم شود از فغان و زارئ ما
از آن زمان که شدي از نظر چو نور جدا
قرار رفت ز خاطر ز بیقرارئ ما
انیس یاد تو ما را ست دمبدم شب و روز
عجب همین که ترا نیست یادگاریٔ ما

ازین خوشیم که هر شب بخواب مي آید
چو ماهِ نو، خمِ ابروئ ماه پیکر ما
اگر شود لب او مهربان ز ناز و عتاب
گهي گلاب دهد، گاه قند و شکر ما

آئینه خانه شد در و دیوار بام ما
از جلوهٔ که کرد مه خوش خرام ما
آشفت زلف ساخته بر روی خویش گفت
یک جا طلوع کرد ببین صبح و شام ما

آخر نشد که خوب رخان یک شب ز مهر
مونس شوند عاشق محنت کشیده را

الٰهی رونق گلزار معنی کن بیانم را
بهاری ساز از مضمون رنگین داستانم را
ازین ضعف بدن از بس نحیفم در غم هجران
هما هرگز نمی یابد نشان استخوانم را

تا در میخانه را بوسیده ام، مستانه‌ام
احتیاج زهد و خوف زاهد گمراه نیست

تو ریزه ریزه کنی گر دلم، نه پیچم سر
که سر ز تیغ کشیدن بعاشقان ننگ است

جفا و محنت هجران نمی کشید دلم
نمی شدم اگر از وصل سیمبر محتاج
جگر ز سوز غمش گرچه داغ شد "صابر"
نشد چو لاله دل از مرهم دگر محتاج

چشم است بره طاق و دلم محو ز شوقش
باشد که دهد دولتِ دیدار دگر هیچ

حدیث ساقي و مي کن، که شد هواي قدح
حکیم گفت هر درد را دواي قدح
حذر چرا کنم از خدمتِ مغان، که شده
چو میکشانِ طریقت بجان گداي قدح

خوشم که شد دلم از عشق گلرخان گستاخ
چو عندلیب که گردد بگلستان گستاخ
خوشم ز شوقِ تماشاي خال ابروي او
که زاغ شوخ شده با خم کمان گستاخ
پسند نیست ترا گر چو شانه بر دل چاک
مپیچ در سرِ گیسوي دلبران گستاخ

دلي دارم که در میخانها بسیار میگردد
گهي مدهوش و گه در جوش و گه سرشار میگردد

در محبت رنگ و بوي عشق او نتوان نهفت
هر کجا عاشق ز رنگِ زرد رسوا میشود
دست بازي کرده دل با کاکلِ شبرنگ او
گه پریشان، گاه حیران، گاه شیدا میشود

دلم خوش از تماشایِ تو باشد
بچشمِ مردمان جایِ تو باشد
دلِ دیوانه‌ام زنجیر خواهد
که از زلفِ چلیپایِ تو باشد
دهد برباد، هر سود و زیان را
بهر خاطر که سودایِ تو باشد

دولت دیدار او هر که بما رو میدهد
چشم و دل آئینه سان مدهوش و حیران میشود

در آ در بزم مي نوشان و مستی را تماشا کن
بگوش از قلقلِ مینا که خوش آواز مي آید
دلِ مشتاق را تسخیر کرده شوخِ من "صابر"
ز تو احوال پرسیدن دگر از ناز مي آید

زان رو بمن نمیدهد آن مهربان هنوز
کز من بگوش او نرسیده فغان هنوز
زیر و زبر ز لشکر خط کرده ملکِ دل
باشد ز عاشقان شهِ من سرگران هنوز

زنهار دل بعیشِ دو روزِ جهان مبند
عمرِ عزیز صرف مکن رایگان هنوز
زار و نحیف و پیر شده گرچه "صابرا"
از شوق وصل تست چو من نوجوان هنوز

سنبلِ زلف دیده‌ام که مپرس
گل ز نظاره چیده‌ام که مپرس

سرخیٔ رنگِ رخِ ما از بهارِ عشق اوست
داغ چشم و دل ببین و لاله زار ما مپرس
سرمه گشته آشنا گشتم بچشمِ شوخِ تو
خاکساریها ببین و اعتبارِ ما مپرس

سر گر نشود بر سرِ دلدار تصدق
بر دوش گران بار سری را چه کند کس
سنگین دلِ او را که نسازد ز اثر نرم
فریاد و فغانِ سحری را چه کند کس
سیراب که از وی نشود چشم تماشا
خورشید رخِ لب شکری را چه کند کس

شود آزادی آشفته کیشان عقدهٔ مشکل
کشاید شانه بر رخسار او گر حلقهٔ دامش

شیشه و می که طلب میکنم از سرورِ خویش
دارم از پیر مغان یاوریٔ ساغر خویش
شهسوارا تو شهنشاهی و من بندهٔ تو
بندهٔ خود نه کند شاه جدا از درِ خویش

شراب عشق بنوش و گداي مستان باش
ز شوق ساقي گلچهره مست و غلطان باش
شبي که دست دهد وصل شمع رخساري
نثار ساز چو پروانه جان و قربان باش

لطف باشد برسي گر بسر "صابر" خويش
جان بلب دارد و تر ديده ز خونباري دل

لطفي کن و چو نور بچشم و نظر در آ
تا ديده بهره ور شود از جستجوي دل

ميخواستم که سر برو او فدا کنم
بار گران بدوش که دارم ادا کنم

من از خوننابه پروردم نهال او چه شد قدرم
ز داغ دل شگفتي لاله گر با خار مي بستم
مرا در خواب ميزد نيش تار چين زلف او
اگر دانستمي افسون دهان مار مي بستم
مغان را ديده مستان پرور و مشکل کشا "صابر"
قرار و عهد با پيمانهٔ سرشار مي بستم

ني تاب مانده ني بتن ناتوان، توان
تا دل ربوده دلبر طناز من بمن

خوشتر نبود هیچ مکان از دیار یار
زان رو گرفت پرورش این بیوطن وطن

وزد صبا بدماغم گر از چمن بیتو
خلد ز هر مژه ناري بچشم من بیتو
وراي گلشن روي تو داغ گردد دل
اگر نظاره کنم لاله و سمن بیتو
ولاي عشق تو در دل اگر نمي بودي
شگافتي دل "صابر" غم از محن بیتو

واله و شیدا ست چشم و دل بشوق روي نو
زلف بکشا تا شوم آشفته بر هر موي تو
وه چه خوش روزي که بهر درد چشم من شفا
توتیا باد صبا آرد ز خاک کوي تو

(انتخاب از محک خسروي)

در چمن تا دید، روي زلف و چشمان ترا
یاسمین و سنبل و نرگس ز رشک از کار شد
یا رب آن غارت گر جان جهان با من چه کرد
کز نگاه شوخ او، جان بردنم دشوار شد

ز خلافِ وعدهٔ دیدار پروا نیست، چون بلبل
مگر معیاد آن گل رنگ بر فصلِ دگر افتد
خرامد در خیابان، ساقی گلفام چون مخمور
صراحي از کفِ زنبق، ز نرگس جام زر افتد

حاصل دنیا جز این "صابر" نباشد، هوشدار
دي بفکرِ بود، امشب غصه و فردا حساب

(انتخاب از بیاضِ سندي ادبي بورد)

ص ـ ۴۴۴ ـ حاشیه سطر ۴ ـ علي

در سطر ۴ (حاشیه) ذکري از کتاب "سلسلهٔ قادریه" تالیف علي آمده است. بعد از چاپ شدن اوراق متن و حاشیه، کتاب مذکور بدست نگارنده افتاد، که بخط مولف نوشته شده است. در اینجا اقتباسات ضروري آن را که دران اشاره بشرح حال مولف و خاندان او ست و از چند جاي دیگر میدهم. کتاب مذکور در سال ۱۳۲۶ ه تالیف شده است.

ابتداي کتاب

۱

تو قادر ترا قدرت و قادري تو می آفریني تو مي پروري
سیه خاک از تو بحسن و جمال توصورت گري لیک خود بي‌مثال
بحکم تو هر قطره گردد بسیط بساط آورد همچو بحر محیط

۸

در باعث اسباب تصنیف این کتاب و بواعث تالیف این ابواب
بیک روز رفتم بنزدیک پیر(۱) ز روي ارادت شدم دستگیر
ببوسیدم آن دست والا جناب نشستم، چنین کرد با من خطاب

---

(۱) اشاره ایست بطرف پیر شاه مردان شاه سجاده نشین خانواده که برادرش هم بود [۷ صفر ۱۲۷۹ ـ ۷ ربیع‌الاول ۱۳۴۰ ه]

مرا آرزو هست گر یک زمان بنظم آوری سلسله مرشدان
ز اشعار دیگر همین بهتر است بنظم آوری گر ز تو درخور است
ترا علم و دانش خدا داده است سر نظم طبع تو آماده است
زماني درین کار گر غم خوري یقین است کز وي تو برمي‌خوري
مکن صرف اوقات را رایگان سزد گر تو کاري کني شایگان
نظر در تواریخ، من کرده‌ام ز شاهان بسي ذکرها دیده‌ام
ز پیران ما نیست ذکر یسیر اگر در کتابیست اندک، بگیر
همان ذکر هم بي کفایت بود نه از جمله سویش رعایت بود
تو از بدو(۱) عالم الي این زمان مکمل بسازي یکی داستان
ز هر پیر شافي بیان آوري نشاني ز نام و مکان آوري
هم از عمر و اولاد و وقت و زمان تو کافي نویسي یکي داستان
که تا باشد از تو یکي یادگار چنان، کاید او عالمي را بکار
زماني که سازي ز نیکان بیان نزولي کند رحمتت، ز آسمان
هم از گفتگوي دگر بهتر است اگر ذکر پاکان کني درخور است

۹

نه‌در دیگري، این قدر همت است که گر هست همت در اوعلت است
مدد مي کنم من ز رويّ دعا تو کوشش بکن اندرین مدعا
چنین عرض کردم ز رويّ نیاز که اي قبله ما را بسویت نماز
چنین عزم کردن بسي مشکل است که طبع مرا پاي اندر گل است
ز کار زمانه ندارم فراغ هم از فکرها نیست برجا دماغ
قواها شده آن چنان مضمحل که از رشته عقده نگردد بحل
نه موجود نزدم کتاب سیر که بر حال ایشان گمارم نظر

(۱) بدو: ابتدا

نه در روح راحت، نه دردل قرار | بسر بر چسان گیرم این کاروبار
دعایٔ نمائید بر حال من | توجه سپارید بر قال من
عوارض چو از من کناره کنند | زبان و دلم هم اشاره کنند
میسّر فراغت شود بر مراد | کتاب سیر هم دهد دستداد
ازان پس کنم نظم این داستان | بیان آورم قصهٔ راستان
دو دستي نمودند بالا دراز | بسرگاه آن قادر کار ساز
خدایا تو این بندهٔ خویش را | نوازي نو این شاه دروبش را
چو در مهد عیسیٰ نمودي کلیم | مر این را شوي ازکرم خودعلیم
نهفته نمائي بر او آشکار | دلش را دهي سوي معني گذار
بنور نبوت دلش بر فروز | دلش را منوّر بکن همچو روز
ازان پس دمي بر دل من دمید | کز او پرتو نور در دل رسید
گرفتم چو من رخصت انصراف | بفرمود، ز اینت ندارم معاف
شود زود تر باعث آنچنان | که گیري قلم را در این داستان

۱۰

و ز آن پس زماني گذشته دراز | که دل را نشد سوي این کار آز
گذشته بسي سلسله روز و شب | که ز این کار بوده دلم بی‌طلب
بروزي نشسته بدم در وثاق(۱) | بافکار آسوده با جسم چاق
که یک دوستداري بنزدم رسید | بگفتا علیک السلام السعید
تلافي گرفتم ملاقي شدم | بدان یار یک جا وثاقي(۲) شدم
باحوال پرسي کشادم زبان | تفحص گرفتم من از این و آن
یکي کاغذ از کیسه بیرون کشاد | به پیش رخ من کشاده نهاد

(۱) وثاق: خانه
(۲) وثاقي: هم خانه

که درکاغذ اینست ابیات چند — رسیده لفافه درون گشته بند
طبیبی غلام نبی از لهور — فرستاده کاغذ بتعریف طور
بنزدیکیٔ پیر گردون پناه — که نامش بود شاه مردان شاه
ولی پیر را هیچ نامد پسند — اگرچه از او خواند ابیات چند
چنین گفت ما را ز روی خطاب — که سوی برادر من این پرشتاب
بگو با وی از من پیامی چنین — که ای سیّد عالم پاک دین
ندانم کسی لایق کار این — که ازما کند ذکر پاکان مبین
ز اخوان جمله گزیدم ترا — سزاوار این کار دیدم ترا
به است ار پذیری تو حکم مرا — که از وی رسد نیک نفعی ترا
تو بر استثالم به بندی کمر — کنی نظم این سلسله سر بسر
بضمناً در او شجرهٔ خاندان — ز رویٔ تواریخ سازی بیان
بگفتم من این کار کردم قبول — مسافت بعید است فکرت ملول
ولی امر والا بسر داشتم — ورا نعمت خاص پنداشتم

۱۱

نسازم ازین امر هرگز گریز — زمانه نسازد بمن گر ستیز
شدم بعد زان من بتحصیل کار — رهاندم دگر جملگی کاروبار
فراهم نمودم کتاب سیر — ز هر پیر هر گونه جستم خبر
شنیدم قصصها که از راستان — بنظم آوریدم در این داستان
اگر قصهٔ بود دور از اثر — ز رویٔ تسامح گرفتم گذر
کشیدم بنظم آنکه بُد راستی — نگشتم بگرد کم و کاستی
که بعد از فراغت یکی ساعتی — که بودی رهائی بدان غایتی
بنظم اندرون می کشیدم قصص — نهادم کتابی بچندین حصص
بتاریخ اولی ز شهر اصم — گرفتم قلم را ز بهر رقم

که تا آخر ایام ماه صیام کتابي بدین حجم کردم تمام
اگر پاسهايْ نمائي شمار که در شان مرا بود تحریر کار
نباشد ز ماهي فزون روز یک تو قول مرا گر کشي در محک
بالطاف آن قادر کار ساز که باشد خداي جهان بي نیاز
هم از همت آن دعاهاي پیر که فرمود در بارهٔ دستگیر
که از آل محبوب سبحاني است مسماي او پیر گیلاني است
بشهر سدهانه بملک چناب بود مسکن پیر والا جناب
بسوي مریدان ز روي سفر نیارند بر خواهش خود گذر
کسي تا نه دعوت بدایشان دهد کجا پیر من پاي آنجا نهد
درست آمد این داستان عزیز که خوانند تا صاحبان تمیز

ان الله الذي خلق السموات ..... الخ

۱۲

ایا اي دل واقف از راز عشق شنیده صداي خوش از ساز عشق
چنان گشتي از لذت مهر محو که صرف فراموشیت گشت نحو

* * *

دمي گوش بگمار بر راز من بیک ساعتي شو هم انباز من

* * *

نخستین که چیزي ز کون و مکان جز از ذات یزدان نبوده عیان

* * *

۱۳

احد بود در واحدیت بسیط چو نوري که باشد بهر سو محیط
همین مهر ورزید ذاتي بذات معرا مبرّا ز وَهم صفات

خود اوعشق وعشاق و معشوق بود خود او ذایقه، ذائقي و ذوق بود
خوداو بود محبوب و حب وحبیب خود او بود داروي مرض و طبیب
* * *
چو دید آنکه خلق آفریني کنم بآئینه در خویش بیني کنم
* * *

۱۴

غرض عشقش از دل سري بر کشید که خلقي بقدرت نمایم پدید
بخود چون خدادید بي‌شبه و شک پدیدار گردید نور از محک
بخود دید خود را ز راه حضور در او کرد نور محمد ظهور
* * *
پسند آمدش صورت معنوي بدان صورت آویخت مهر خفي
* * *
چنین چون زمانه بسي مي گذشت چنان آفرینش ز حد مي گذشت
دلش ز عشق احمد شده ممتلي نظر بر سر نور زد منجلي

محمد الرسول الله ..... الخ

۸۳

عرب را بجاي رسانید کار که گشتند دهقانها شهریار
کسي قصر کسری بکسر آورید کسي پاي بر مسند روم دید
یتیم آمد و شهریاري گرفت نه امداد از کس نه یاري گرفت

جلد اول که دران شرح حال انبیا و ختم المرسلین و حضرت علی و آل آن بیان شده است بر صفحه ۲۰۹ ختم میشود، و از صفحه ۲۱۰ جلد دویم آغاز میگردد، و دوین جلد احوال خاندان خویش و سلسله مرشدان طریقه قادریه که این خاندان بدان سلسله

منسلک است بیان کرده است :

۲۱۰

سزاوار تحسین بود آن سخن که خیزد بمدح خدا از دهن
ستایم من آن را به اوصاف پاک که پیدا نمود از سمک تا سماک

۲۲۳

مرا از بسي سال بود این خیال که تحریر چیزي کشم از مقال
و لیکن نه چون طوسي پاک زاد ز کاؤس کسري کنم قصه یاد
نه نظم از نظام سکندر کنم که همچون نظامي سخن سر کنم
ز عشق زلیخا نه گویم بیان بر این مرنبندم چو جامي میان
ز احوال سلمیٰ سلامت روم مبادا نشان ملامت شوم
نه گویم ز مجنون ندارم جنون حقیقت یژوهم رمان(۱) ازظنون
ز احوال عذرا دلم عذر کرد چه نغمي که آنرا توان ذکر کرد
دلم شد ز مسوسل تامل پذیر چنان کاز حکایات رانجها و هیر
زستسئی و پسنهون نکردم بگوش ز لیلا چنیسر بماندم خموش
ز سیف الملوک و بدیع الجمال ابا کرد کلک من از قیل و قال
ز اظهار عشق عمر مارئي گرفته دل یکرح من دوئي
چه حاجت که شاهان ستائي کنم نمن مفلسم تا گدائي کنم
چه زانم که خسرو جوان سال بود چه زانم که رستم به گوپال بود
ز بزم شهان و ز رزم یلان ز خنجر ، سناندارئ پر دلان
بطمع زر از بادشاهان عهد شرنگ(۲) آوریدند برجاي شهد
چه حاصل که زلف است پرپیچ پیچ چه نفع ار دهان و کمر هست هیچ

(۱) رمان : رسنده
(۲) شرنگ : زهر

۲۲۳

ز لبهایِ لعلینه، چشمِ سیاه ز رویِ درخشان بمانند ماه
ازان ساعد سیمگون همچو عاج که از کان سیماب گیرد خراج
ازان خال مشکین عنبر نشان ازان درج لولوئی گوهر فشان
ازان گیسویِ چنبرین چون کمند که جانِ جوانان در او گشت بند
باندوه هجران چه گیرم وصال که از ذکر او سر کنم قیل و قال
ز جورِ رقیبان گرفتم گذر باندرزِ ناصح نکردم نظر
زعشوه، کرشمه، زغنج(۱) ودلال ز پسته ز فندق ز خط و زخال
باین جمله گیها مرا کار نیست که محصول دادن بسر کار نیست
نه از دانش است این چنین گفتگو سزد آنچه در گفتن او را بگو
که پیش از تو این قصها گفته شد همه گوهر کان این سفته شد
چو پیشینه گان این همه گفته اند بجاروب این خانه را رفته اند
نمانده است هیچ از کفِ شاعران که سر دردیِ خود نمایم دران

در مدح سند گوید :

۲۳۴

کنون گویم از کشور خود سخن که باشد ز ایمان حب الوطن
خوش آنهسنده کش با عروس البلاد نمایند اهلِ تواریخ یاد
زهی خطهٔ سنده خاطر پذیر که کشمیر گون است و جنّت نظیر
مسطح زمینی پُر از سبزه زار مهیّا همه وقت چون نو بهار
بود مهر گانش چو اردی بهشت همه خاک او مشک عنبر سرشت
ز هر جنب جاری درو جوئبار ز آبِ روانْ عذب شیرین گوار

(۱) یعنی ناز و عشوه

بسردیش گرمی برابر بود هوایش بتعدیل همسر بود
نه بینی زمینی جز از کشت زار نه ویرانه در اوست نی کوهسار
ز زیبا چمنها و از بوستان بخوانی عدن یا تو باغ جنان
نشیبش تمامی بود جوئبار فرازش بود جمله گی مرغزار
ز شهری بشهری کشیده سبیل بود گرچه نابین رود بی دلیل
همه سال در وی شجر بار دار ز خرمای و جامون و انب و کنار
بگرما، نه روزش شود بس دراز بسرما نباشد شبش جان گداز
ز ریح العواصف نه در وی گذر ز طوفان کاصف نه در وی خبر
ز میوه چه از گرم و از سرد سیر فراوان چنان کش نخایند طیر
درختش بهر موسمی سبز پوش چو صوفی زده طیلسانی بدوش
بهر چار فصل ست در اعتدال ز حد تعادل نگیرد زوال

۲۳۵

فراوان درو غله، آب روان نه خوف کم آبی، نه قحط گران
ز طرف جنوبش بود بحر شور ز غربش بلوچ اند و غزنی و غور
حد شرقیش تا به ملتان رسد به کشمیر طرف شمالش کشد
همه شهر در شهر ده در ده است همه رود با رود و چه باچه است
بهر چاه باغ است گر اندک است ستاده فلاخن بکف کودک است
گدا از کدیور(۱) شکم سیر تر که دیری کدیور کند کار در
خس و خار او همسر زعفران زُبادش(۲) ز مشک خطائی گران
مبنّی بهر بلدهٔ صد قصور بود ساکنش جمله غلمان و حور

(۱) کدیور: دهقان و زارع (نظام)
(۲) زُباد: حیوانی است مانند گربه که ازان مادهٔ خوشبو مانند مشک گیرند (نظام)

ز باران و دریا هم از آب سیل — زمین سبزه ار بنگری میل میل
نه خاکیست بل مهد آزاده گان — زمینی نه بل مام دلداده گان
چو زاید کسی اندر این بوم زاد — ز طینت بر آید بمحبت نژاد
نگاری که خیزد ازین آب و گل — بود رشک بخش بتان چگل
شود غیرت حسن حور و پری — بود کاز ملائک کند دلبری
نباتات او جمله هم دام زر — عقاقیر هم سنگ گوهر شمر
همه اهل این ملک مهمان نواز — ظرافت پسند و محبت طراز
همه فارغ البال و خورم معاش — همه صاحب وضع و اهل تراش
ز صنعت گران بدایع نگار — که هستند بهزاد و مانی شمار
هم از پارسا زاده پیران پاک — که زر می نمودند ازین تیره خاک
ز فرمان روایان بهرام تیغ — که بهرام زایشان شدی در کریغ

۲۳۶

ز هر نوع مردم درین کشوراند — که اهل هنر نیز دانشور اند
ز ماش و زگندم، نخود و جوار — چه از سرشف و ارزن و کوکنار
ز هر چیز چندان که ناید شمار — ازین جا به یورپ نمایند بار
زاسب و هیون(۱) و بزو گاومیش — بهر شهر بینی ز صد گله بیش
غرض کشوری نیست بل جنت است — که حاصل درو جمله بی محنت است

ایا ای که بینی تو شعر مرا — بسنجی درین نظم فکر مرا
ازان گر ندانی که گفتار کیست — چکیده ز کلک گهر بار کیست

۲۳۷

که بود اینکه این رنج برسر گرفت — غلط شد سخن گنج در بر گرفت
ترا بخشم از حال خود آگهی — که از رنج این جستجو وا رهی

(۱) هیئون : اشتر تیز گام

در شرح حال خود و خانوادهٔ خود گوید :

منم پیر، نامم علي اصغر است — مرا پاکیٔ نسل از حیدر است
منم پور آن پیر حزب(۱) خدا — جهان رهبري، عالمي مقتدا
که فرزند پیرعلي گوهر(۲) است — وي‌ازصبغةالله(۳) خوش‌جوهراست
وي از قطب‌دین راشدالله‌شاه(۴) — که بود آن‌ز پیر بقا(۵) دین پناه
بقا پور پیر محمد امام — وي از پیر فتح محمد بنام
فتح را ز شکر الٰهي شمار — که از پیر عثمان بود یادگار
ز کهنّ شده پیر عثمان پدید — کهنّ شه سراز شاه بولن کشید
بود بولن آن پور شاه حسین — که میر علي را بود نور عین
وي از ناصر ابن عباس گیر — بُد عباس فرزند فضل پذیر
بود فضل فرزند پیر شهاب — تو این را ز پیر بهاٗ باز یاب
بهاٗ است فرزند محمود میر — که پور حسین است پیروز پیر
ز چنگل‌حسین است خوش‌یادگار — تو چنگل ز پیر علي در شمار
علي آنکه بوده به مکّي شهیر — که کردآن اقامت‌به"لکي"پذیر
علي را تو فرزند عباس دان — تو عباس را پور از زید خوان
بود زید فرزند شیر خدا — که از یاد یزدان نبوده جدا

---

(۱) پیر حزب‌الله متخلص بمسکین، ۱۸ر شوال ۱۲۵۸—۳ محرم ۱۳۰۸ھ

(۲) پیر علي گوهر متخلص به "اصغر" جمعه ۴ رجب ۱۲۳۱—۱۱ جمادي‌الاول ۱۲۶۳ھ

(۳) پیر صبغت‌الله رحمه، متوفي ۵ رمضان ۱۲۴۶ھ

(۴) پیر محمد راشد رحمه (روضیواله) ۱۱۷۰—۱۲۳۳ھ

(۵) پیر محمد بقا رحمه (پیر ساءِ پٹ رهیو) ۱۱۳۵—۱۱۹۸ھ

تو شیر خدا را ز عمر شمر ز حمزه همه پیر هیر نگر
ز هارون بد آن حمزه عالي مقام ز عبد البهیست هارون بناء

۲۳۸

تو عبد خدا را بجو از حسین که بود آن رضارا چو نوردو عین
رضا پور موسايْ کاظم بگیر تو کاظم ز جعفر بهم یاد گیر
تو جعفر ز باقر محمد شمار ورا از علي اصغر اندر نگار
علي از حسین علیه السلام نبیره پیمبر مقدس کلام
حسین از علي مرتضیٰ یاد کن که عمزاد احمد بد او بي سخن
ز ملک عرب خاص دارم نشان ولی قسمت آورد این جا کشان
شنیدی چو شجره مرا سر بسر کنون اطلاعت دهم از مقر
سکونت گهم شهر" درگاه (۱)دان بلفظ دگر بلدهٔ پیر خوان
دگر نام او "مرشدآباد" شد که معمور از اهل ارشاد شد
به سندي بود شهره با"کنگري" مکان بزرگان با مهتري
ز سکر بمغرب بود بیست میل رهي دارد از بحر وخشکي و ریل
چو در اطلس سنده گیري نگاه سفیدت پ ردد پدید از سیاه
بیا بي یکي قطعهٔ سبز گون بر او بر به سندي نوشته چنون
که این خیرپور است واین ملک میر همه دولت تالپوران بگیر
در آن قطعه بیني تو نقطه سه تا بر ایشان ز سرخی نشان بر ملا
به "راهوجه" نامی یکي بنگري دگر را تو با "کوٹ" یاد آوري
بثالث چو آري نگاهي بکار بود "کنگري" نام او آشکار
همین هر سه بودند در ملک میر سپس زیر حکم فرنگش بگیر
چو بیني همین هر سه را چار سو همه ملک میر است بي گفتگو

(۱) درگاه پیر پاگاره [پیر گوٹ ـ ضلع سکر]

ازاین کنارت آید تعجب پدید مثالي نه بيني بملک جديد

۲۳۹

درین قصه بسیاري گفتگو ست که گفتن ز ما و شنفتن ز توست
وقوفت چودادم من ازنسل و نام هم از حالت حایگاه و قیام
چوخواهي ز تاریخ این دودمان که بر تو مفصل نماید بیان
بفرما بسوي کتابم رجوع که تا خاطرت را دراید هجوع (۱)
که در وي ز هرگونه گفتم سخن بیان کردم از جمله و نو کهن
بود "شجرهٔ طیبه" (۲) نام او که کردم ازین پیش ارقام او
ز پیران دروذکر از هر یک است فراوان درست و وگر اندک است
بقدریکه در دست کلکم فتاد همون قدر در نظم بردم بیاد
بتاریخ پیران حدیثي دراز بیان کردم از حسب احوال باز
ز تاریخ قدریکه منظور شد دران دفتر از کلک مسطور شد
درین ذکر از سلسلهٔ مرشدان سخن گوي ار حلقهٔ راشدان
نه اینجا ست گنجایش ذکر غیر نباید درون حرم ذکر دیر

مرا هفت دیگر برادر شناس نه هر یک بود شاه سودد اساس
مهین از تمامي علي گوهر است علي با مظفر(۳) اخ دیگر است
ز اسمم شنیدي علي اصغر(۴) است زمن بعدمن شاه مردان(۵) سراست

---

(۱) بمعني آرام
(۲) شاید این نام "شجرهٔ طیبه" نام جلد اول همین کتابست
(۳) علي مظفر: تولد ۱۵ محرم ۱۲۷۷ھ
(۴) تولد شنبه ۲۲ ربیع‌الاول ۱۲۷۸ — وفات ۲۴ ذیقعد ۱۳۵۴ھ
(۵) شاهمردان صاحب سجاده: تولد ۷ صفر ۱۲۷۹ - وفات ۷ ربیع‌الاول ۱۳۴۰ھ

علي سرور(۱) از بعد وي در شمار — غلام مصطفي شاه (۲) وزان پس نگار
بدان بعد او پير محمود شاه — وزان پس عنايت(۳) نه الدر نگاه
نه اين خاندان است بل شاهي است — که در حکمش از ماه تا ماهي است
ز ايجاد اسلام تا عهد اين — پسر پس پدر هست مسند نشين

۲۳۰

کنون شاه مردان شه کامياب — بود مير اين مسند بو تراب
مه است آن برادر، همه انجم اند — ز قرب قمر گرچه رونق گم اند
درش سجده گاه خرد داده گان — خود او متکاي در افتاده گان
زيارت گه خاص اهل المراد — مراد همه صاحبانِ وداد
همه سنده آنجا سر و آستان — زمين بوس آن آستان راستان
ز روم و خراسان و مصر و تتار — ز هندوستان و هم از زنگبار
ز ايران و توران ما چين و چين — هم ازترک و تاجيک ملک سپين
بهر سال و ماهي علي الالتزام — بتصديق گيرند انعام عام
همه وقت حکام خاکِ درش — بدارند بوسيده فرق سرش
ز شعراءُ غرّاي نازک خيال — ز حفاظ و قراءُ شيرين مقال
ز صلحاي علماي قران دليل — ز زهاد و عبّاد رب الجليل
ز سياح و صناع و اهل علوم — ز جفّار و رمّال و صاحب نجوم
بهر دم بران آستان جوق جوق — چه در مسجد و باغ و بازار و سوق
ز زنده دلان هاي يزدان طلب — در دل کشاده فرو بسته لب

---

(۱) تولد : ۲۲ جمادي الاخر ۱۲۸۰ھ

(۲) تولد : محرم ۱۲۸۳ھ

(۳) عنايت شاه

ز دلداده گان هاي شوريده سر قطار و قطاران فتاده بدر
جوان سال در عقل و تدبير پير بخواند و کلامي کند دلپذير

۲۳۱

زر و سيم و نر گاو اسب و شتر هم از خلعت خاص مملو گهر
بفرق فرومايه گان بي دريغ ببخشش همي ريزد او همچو ميغ
بخجلت دل حاتم از دست او جگر خسته بهرام از شست او
گران گوهر از لجد سيدي موید شد از همت سرمدي
خداوند گنج و حصار و سپاه هدايت دهان با سفيد و سياه
بمثل پيمبر نخوانده کتاب بياد آوري نيک دارد حساب
خداوند سالار خدمتگران بکوبد سر لشکر منکران
خردمند داناي هفتاد سال بود پيش او طفل مکتب مثال
ز اکرام او داستانها دراز بود تازه در ترک و تاجيک باز
ز دستش بود سيم و زر در خروش که هر خادم اوست کمخواب پوش
ندست آشنا ساخته با رقوم لقب خاص او پير "شمس العلوم" (۱)
گرامي است مهمان نواز بزرگ نه فرقي نه کرد از وضيع و سترگ
که از بدو آغاز اين خاندان نوازش رود بر سر ميهمان
مسافر درين جا چو گيرد نزول بداند که در خانه کردم وصول
رشادت پناهي که اهل طلب هزاران بدرگاه او روز شب
چه در خاندانهاي والا تبار چه در دودمان هاي عالي وقار
بجريان بود هر زمان ز او سخن بيادش همه گشته شکر دهن
بپيري کنون همچو او پير نيست امير امارت چنين مير نيست

---

(۱) لقب "شمس العلما" از طرف سرکار انگليشه يافته بودند.

غرض چار سو هست شهرت پذیر شده مرجع خاص و کار و بیر
ز اهل ارادت چه صفها بصف بران عارض لمع جانها بکف
چه مرد و زن و طفل برنا و پیر شکیبد نه از دیدن روی پیر

۲۴۲

مرا نیز چون مشرب قادری ست که این ره رسان جانب برتری ست
که یاد مشائخ طریقت کنم بیانی ز اهل حقیقت کنم
بسی روزها شد که مرشد مرا برین کار باعث شده بارها
که گر ذکر این پاک دینان کنی نه غفلت چو گوشه گزینان کنی
ترا بهتر از قصه‌های دگر کنی نظم احوال پاکان مگر
بعرض آوریدم که ای ذی جناب فراغت مرا گر شود دستیاب
کند همت فضل ایشان مدد ز غیبم بدل قوة نو رسد
خدا هم برحمت نماید نظر من از حکم والا نگیرم گذر
قلم در کف آرم کنم قصه یاد کتابی مرتّب کنم دل نهاد
و لیکن زمانه فراغت نداد که تحریر کردن بباید بیاد
چنین تا گذر کرد عهد دراز نیامد بسوی نوشتن نیاز
کنون شاه مردان شه کامیاب بمانند پیغمبر امی خطاب
مرا گفت تا سلسلهٔ قادری علیهم من‌الفضل نظم آوری
شوم کارهای ترا من کفیل نمانم که مانی تو بسته دلیل
دگر جملگی کارها در گذار بتحریر کردن قلم در کف آر
بابرش بگشتم تمثل پذیر همه عذرها را زدم تا گزیر

بنام علی صاحب ذوالفقار
کتابی مرا می شود خوش نگار

اشعار ساقي نامه :

۲۳۶

بیا ساقي آن بادهٔ قوت روح — که از بستگي فکر یابد فتوح
شراب کهن سال عنصر فروز — که کیفش خرد را بود دیده دوز
که تیري دهد دیده دوزي بباز — که در صید گیري شود سرفراز
من امروز شبها ز صید افگنم — بمرغ سخن چنگ فکرت زنم
مرا طعمه باید ازان لحم رنگ — که همرنگ خونم بود بیدرنگ
دم آلوده چون باز لقمه خورد — همه‌صید را بال و پر بشکرد(۱)
بدین لقمه چنگال من تیز کز — نگه باز از من تو آویز کن
شکار معاني چسان میکنم — چه دنبال او بال و پر میزنم

۱۸۳

بیا اي دلِ مست شوریدهٔ — بملک وفا ره نوردیدهٔ
بجو ساغر از ساقئ سیم تن — که فارغ نماید ترا از محن
بیا ساقی آن بادهٔ جان شکار — که بخشد شعوري زمبداي کار
ز یک جرعهٔ سوئ عرفان کشي — نگردد بگردت دمي بیهشي
خمارت مگر سینه روشن کند — دلت را بتزئین چو گلشن کند
چو نوري دل اندر فرود آیدت — همه زنگ از سینه بزدایدت
بیا ساقی آن بادهٔ جان شکر — که تا آیم از ملک هستي بدر
زبانم بتوحید گویا شود — دلم راه تسلیم پویا شود
نگوید زبانم جز از ذکر حق — وفوقي بگیرم من از نه ورق
شوم کام شیرین برنگ نبات — چو نوشم ازان ساغر آب حیات
ازان ساغري کاز دلِ اولیا ست — طلبگار او خرقهٔ اصفیا ست

---

(۱) یعني شکار کند

بنام الٰهي تراشم قلم دوات اندرون آب از زر کنم
بمالم زبان را بمشک و عبیر کنم کلک شاخِ درختِ کنیر
بکاغذ طلا را نمایم فشان وزان پس شوم در نوشتن نشان

۲۱۵

بیا ساقي آن ساغر معنوي که در ملک معني کنم خسروي
بیک جرعهٔ بر کش از من کَسَل بدو جام ممزوج کرده عسل
که این کام تلخم شود شکرین دهانم دهد رائحه عنبرین
کند خضرخانه در این کلک من گهر سفته گردد در این سلک من
که یادِ رسولِ خدا کردن است ثنايِ خداوند خود گفتن است

۲۱۸

بیا ساقي آن ساغرِ غم گسل مرا مست فرما زماني بهل
ز فکر نشیب و فرازم بکش که در بوته صاف آیم از غل و غش
ترا تا که من زنده ام بنده ام ز نا خدمتيِ تو شرمنده ام
کنون منت ایصاحبِ دسترس که در پهن دشت است راندن فرس
نهم زین کشم تنگ شبرنگ را کنم طيِ فرسنگ فرسنگ را
کنم تا سويِ خانه خوبان خرام نهم در نگه خانها و خیام
ملاقي شوم یار یکرنگ را رسانم بانجام آهنگ را
دران مجلسم یار ساقي شود دهد ساغري آنکه باقي بود
چو نوشم مرا هوش افزون شود ز فرخندگي چهره گلگون شود
بداند مرا لائقِ اعتبار نوازد نگارم ببوس و کنار
من از جوش و لذت برایم ز هوش بگیرم در آن بیخودیها خروش
زبانِ مرا حق نماید کلیم عطایم کند خاص طبعِ سلیم
ز غیبم رسد قوتِ معنوي بگفتار گردد لسانم قوي

کتابي ز احوال آزادگان ملخص بیان از ولي زادگان
کنم تحفهٔ پور دلبند خویش دهم ارمغاني بفرزند خویش

۲۳۰

بیا ساقي آن ساغر با صفا لبالب ز خمار خانه وفا
فگن هر چه باقیست در ساغرم شود نوش داروي دردِ سرم
که گشتم بدلدار وعده شکن نیامد بوعده وفائي ز من
اگر پاس وعده وفائی شود ز من نکتهٔ کج ادائي رود
کجي چون رود سربسر راستي است چو شد راستي کار بي کاستي است
بده جرعه از بادهٔ جان فزید نوازش بیک ساغري بر مزید
يِ ده بلا شور و بانگ و فغان که بر درگه پاک پیرِ مغان
ز بهرِ زیارت مرا رفتن است جواب سوالات بشنفتن است
چو آن رهبرم رهنمائي کند دلم با زبان آشنائي کند
بهم مشک سایم بآبِ حیات نویسم ز اوصاف آن پاک زاد

۲۳۳

بیا ساقي آن ساغرِ پر ز مُل که همرنگ باشد بدیدار گل
بیاپي ز خمخانهٔ اهل حال بدورِ مسلسل بلا قیل و قال
به پیمايهٔ بر خادمِ نو مرید بجان گر فروشي است ارزان خرید
که از فیض هادي شدم کامیاب کنون سويِ مقصود جویم شتاب

بیا ساقي آن ساغر حیدري لبالب ز میخانهٔ قادري
که قدرت بنطق اندر آید مرا بنیروي خاطر فزاید مرا
که تا ذکر اهل طریقت کنم سخن را ز روي حقیقت کنم
نیارم یکي لفظ از رنگ و ریب نه نادیده گویم کلامِ فریب

که مغبچه مثلا خروش آورند بقاقای خلقی بجوش آورند
بگویم ز گفتار اهل سنن شوندم اگر چند گر ممتحن

* * *

یقینم گره زد بقولِ نبي که من شهر علمم درِ او علي

* * *

که سیار شهر رسالت شوم ز دروازهٔ آن ولایت روم
که غیر از همین در، دگر راه نیست شنو گر ترا خاطر آگاه نیست
چز این در نه جستم نه جویم دگر که رفتن بدیگر دري شد خطر

* * *

میٔ ده که هر قطرهٔ آن شراب شود نقطهٔ معني اندر کتاب

* * *

ز خمخانهٔ حیدرم جام ده مرا بندهٔ حیدري نام نه
که میخانه‌ات دائم آباد باد خدا را گدا را میفگن ز یاد

مناجات بجناب حضرت باري تعالیٰ در بارهٔ دلِ سلیم و زبان کلیم .

٦

خدایا مرا ده دل عشق خو پریشان چو زلفِ بتِ ماهرو
دلِ کو بود مست از جام عشق که خوش دیده‌ام جمله فرجام عشق
دلِ کو خریدار الفت بود قدم سا براهِ محبت بود
دلِ بستهٔ چنبرِ زلف یار دل سرخ چون لالهٔ داغدار
دلِ دیده از خال خوبان خلل ز شیرین لبان واچشیده عسل
دلِ شور دیده ز شیرین لبان دلِ سرمهٔ دیدهٔ مقبلان
دلِ کو سراپا بود چشم و گوش دلِ سر بسر دانش و عقل و هوش

دلِ رخ ز دنیایِ دون ناخته سویِ آشنایِ رهی یافته
دلِ فارغ از فکر میری بود طلبگار فنِ فقیری بود
دلِ گشته بیدار در کام تو زبان که گفتار او نام تو
دلِ کو بذکرت بود مشتغل رها گشته از بستگیِ دغل
دلِ همچو آئینهٔ معرفت که بینم در او ذات تو بی‌صفت
دلِ سر بسر نور چون آفتاب که گیرند ز او نور چون ماهتاب
دلِ ده که با حق باقی بود مي آشام یارش چو ساقي بود
دلِ دست افشانده از دو جهان گرفته بیاد تو میلِ نهان
دلِ علم آگاه عرفان شناس دل جمله امید غیر از هراس
دلِ کش جز از ذکر پروردگار بدنیا نباشد دگر هیچ کار
دلِ کو ز ناسوت کرده گذر بلاهوت کرده مقام و مقر

دلِ محو در ذکر ذاتي بود گذشته ز ملک صفاتي بود
دلِ ده که توحید دارد کلام بحقِ محمد علیه السلام
دلِ ده که باشد حقیقت نیوش چو دریایِ مواج هردم بجوش
دلِ واقف از رمزهایِ وداد نهاده قدم را براهِ سداد
دلِ ده که آگه ز معنیل بود پژوهندهٔ لفظ دانا بود
دلِ کو برمزي که رو آورد ز کنهش همه گفتگو آورد
دلِ ده که نام تو اش یاد باد همواره بود کامیاب از مراد
دلِ کش ز همت کمر بسته‌چست که هرگز نه گردد ز الهام سست
کشائي تو بر من در مکرمت نمائي سر حال من مرحمت
لسانِ مرا نیک گویا کني در این راهم از صدق پویا کني
قلم را تو شهزور طاقت دهي ز سرِّ حقائق طلاقت دهي

من این دفتریرا که سر کرده‌ام بلطف تو الحق نظر کرده ام
که این داستان تا نمایم تمام دهم سلسله مرشدانرا نظام
عطا ساز طبع نظامی مرا قبول سخن ده چو جامی مرا
چو سعدی سعادت بمن یار کن مرا خسرو ملک اشعار کن
همه فکرتم را تو صائب نما چو فردوسی طوسیم دل کشا
چو آن انوری سینه ام کن چو روز بسان عنصری عنصرم بر فروز
چو فیضی بده فضل در گفتگو سخن را بده از قبول آبرو
"علی" هست از فضلت امیدوار دهی همتش تا به پایان کار

این دو غزل نیز از "علی" است:

راحت از روح بدر گشت به آزار قسم
تلخ شد کام بشیرین لب دلدار قسم
چه نشینم بمصلی چه کنم ذکر حبیب
سبحه از دست بیفتاد به زنار قسم
شرط عشق است که از چهره گشائی تو نقاب
میدهم جان بفراق تو به دیدار قسم
زهره ام نی که بمریخ سران حال دهم
بسته ام هر دو لب از عرض بگفتار قسم
احتیاجی نه "علی" راست بیان را بگواه
جز دروغی نخورد هیچ بهر یار قسم

قدح بگیر می نوش کن، مساز درنگ
چو سیم ساق بود ساقی و بت گلرنگ

ز زهد، رند بود دور کوه تا صد کوه
نه عقل و عشق ز یک سنگ تا بصد فرسنگ
هزار رند نهان در حکایتِ عشق است
که از بیان خرد را شده زبانی گنگ
شناوران شطِ عشق گفتگو دارند
که هست دو تهِ هر قطرهٔ هزار نهنگ
صدای تیشهٔ فرهاد این بیان دارد
دریده فرق، فتاده است زیر گردن سنگ
حدیث محنت مجنون مگر شنیده نه ای
اگر بگوش تو گویم ز هوش مانی دنگ
گداگران درِ عشق را حقیر مبین
حقا که تاجورانند و صاحبِ اورنگ
ره دراز محبت که نیست پایانش
رود کسیکه برد پی ز دانش و فرهنگ
خدا سلامت دارد "علی" دلِ ما را
که میکند برهِ عاشقی کنون آهنگ
(از بیاض راقم)

دلبرانِ عهد ما دارند رعنائی بکار
جور بر ما گو کنند، الزام نتوانست کرد
گر بیامیزند و بستیزند و برخیزند زود
اینچنین سنگین دلان را رام نتوانست کرد
گفتمش دل باز ده بیدل چه سازم زندگی
گفت صیدِ خود رها از دام نتوانست کرد

انتظار بیقراری شیوهٔ عشق است بس
با چنین اسباب دل آرام نتوانست کرد
کاسهٔ چرخ نگون خالیست از آب مراد
بادهٔ امید کس در جام نتوانست کرد
ای "علی" برکش خیال وصل آن سیمین بدن
کآن بتی یک بوسه هم انعام نتوانست کرد

در فراق تو شب و روز دلم در ماتم
حزن بر حزن و الم بر الم و غم بر غم
زلف یا سنبل یا طول امل ما باشد
پیچ بر پیچ و گره بر گره و خم بر خم
در هوای رخ براق تو بارد چشمم
قطره بر قطره، ثمر بر ثمر و یم بر یم
جای نیکی به رقیب تو شب و روز بود
حیف بر حیف تفو بر تفو و ذم بر ذم
شاد آن شب که نهانی ز رقیبان آیم
پای بر پای، قدم بر قدم و دم بر دم
عمر تازه شودم گر تو بقتلم آئی
غمزه بر غمزه طپش بر طپش و چم بر چم
روز عید است شبی گر بگذارم با تو
سینه بر سینه، زنخ بر زنخ و خم بر خم
دیدمت دوش که چون کبک عجب میرفتی
جست بر جست و روش بر روش و رم بر رم

اشک مي، سينه صراحي ست، دما دم نوشم
جام بر جام و قدح بر قدح و خم بر خم
با "علي" عشق تعلق چو کند درافتد
ابن بر ابن و پدر بر پدر و عم بر عم

این غزل در جواب مولوي ابوالحسن لکهنوي که درانوقت مقیم در تنده آغا اسمٰعیل شاه (حیدرآباد) بود، گفته است. غزل مولوي موصوف اینطور است:

خوش بالا بروي جبینت بود از غیظ هم
چین بر چین و شکن بر شکن و خم بر خم
تاب برداشتن این قلب ندارد ظالم
ظلم بر ظلم و ستم بر ستم و غم بر غم
مار زلف تو رخ عشق گزید و دادش
درد بر درد و قلق بر قلق و سم بر سم
کبک چنت ز تو چون دید فراموش نمود
ناز بر ناز و روش بر روش و چم بر چم
ابر شرمنده که هر دم ز قلم مي بارم
سیل بر سیل و گهر بر گهر و یم بر یم
از گل مدح علي هست نصیبم هر دم
عطر بر عطر و فرح بر فرح و شم بر شم
در فرادیس بهر حور "حسن" را باشد
لطف بر لطف و شغف بر شغف و خم بر خم

ص ۱۸۰ ـ سطر ۱۷ و ۱۸

گل شاه هندي و ميان محمد صديق

قبر گل شاه هندي تا كنون در قبرستان نقشبندي موجود است (رک : نقشه قبرستان نمبر ۱ صفحه ۲۵۵ قبر ۴)

قبر ميان محمد صديق جانب جنوب متصل مسجد گورستان نقشبندي موجود است و اين كتيبه سنگي دارد :

سال تاريخ ..... برآمد از يقين

چون شهيد كربلا صديق اكبر زيب دين ۱۱۷۱ھ

ص ۳۶۸ ـ سطر ۱۰۵ ـ سردار غلام محمد طرزي

در ذيل سه مكتوب خليل، از "مائدهٔ خليل" درج ميشود، اين هر سه مكتوب بنام سردار غلام محمد خان است، وقتيكه سردار موصوف در كراچي مقيم بود، خليل اين مكاتيب بنامش نوشته بود :

(۱)

در رسيد نامه و غزليات

جناب مستطاب، فخرالخوانين، شرف‌الاراكين، شوكت نظير، صائب تدبير، بنظم ناظم بشر طغرا، بطبع غني، بفكر رسا،

سرداو غلام محمد خانصاحب، طرز تبیان را بخبر دارین دامي، و بدعاي حسن کونین ساعي ام .

نامهٔ نامي رسید، بغایت تفریح بخشید. سبحان الله! خط وا چه خط که خطّاط بتوصیفش هزار نوع حوشخطي کند، خط بر حاشاک کشد و خاطي بر آید و تعالي الله! چه بلاغت که اگر بلیغ بالغ النظر بتعریفش بصد وضع تام پردازد ناقص نماید، نثرش لائق عشق بازي، و نظمش عین سحر سازي،

معني بلفظ نازک پیوند میکني
بوي گلي ببرگ گلي بند میکني

و دعا اگرچه کار ما فقیران است، امّا اجابت بید قدرت ایزد منّان سبحانه، شرائط فقیري کجا که سلاسل اسیری علائق همه مهیاء مصرع : نامي است ز فقر با من و باقي هیچ. چون مسطر کج براستي مشهورم، و غزلیات را دیدم، چمن چمن گلهاي طرب چیدم، هر بیت جادو و هر مصرع خبرت را ترازو. آئین بندی ارقام غزل خرد باریک بین را شیفتهٔ خود ساخت، معاني نازک آن چون تار زلف محبوبان کمند بگلوي دل انداخت، هر غزل نو طرح و هر فرد بیت الفرح .

ز دلبري همه اعضاش راحت جان است
بحیرتم که دل خود کجا کجا بندم

در حال که قحط الرجال است، کجا آن نکته سنج که چنین اشعار آبدار را از قاموس طبع بر آرد، بلکه این قسم لآلي غلطان را بفهم در آرد، امّا در زمان ماضي نیز کم کسي مانند

سرو دلجویت سر بلند باشد، و کم شاعر باین متانت ارجمند کلام خوش نظامت طرزي جدا دارد، و بیان شیرین تبیانت رمزي اعلی الحق چه خوش گفته‌اند: "کلام الملوک، ملوک الکلام". اگرچه بعض سخن گویان درین زمانه هم کارستان کنند، امّا همه رعیت اند و جناب سردار پادشاه، و بنزاکت پردازي میان سیّارگان مثل ماه ـ ع

هر دلبري دل مي برد، امّا تو چیزي دیگري

هر چند مور را با سلیمان چه نسبت، و ذرّه را بخورشید چه مناسبت؟ و لیکن خواستم که لنگ لنگان علی حسب الوسع نظم و نثر هر دو را جواب دهم، امّا نه فراغت و نه طاقت، نه آن قوت که بادنی تامل بسر انجام کام پردازم، و نه آن فرصت که ساعتي بغور پرداخته انصرام مرام سازم، که اوقات همه منقسم، و ساعات بائرها مرتسم. فلاجرم هر چه توانستم و بنا دانستگي دانستم، نظر بامتثال بارسال آن کوشیدم، و باقي را منتظر وقت گردیدم.

جناب من خطم محض خجالت، و سخنم عین سفاهت، مگر چه کنم! که یکي فرمان باین وضع صادر، دیگر وجود چنین معلم از نوادر، و گفته اند که: "تا خنداني نخندي بر کسي" اگر بر خورده ام بخندند، از چندین گریهایم بر کشند، و امید که باصلاح آن کوشند، و بذیل اصلاح عیبم را بپوشند، و از روي کرم بفقیر اعلام هم بشود تا آینده چنین لغزش نرود.

و بابت عزم تلاقي درج بود، اگر نان و نمک فقیرانه و گوشگاه

ویرانه شرف قبول گیرد و آبادي پذیرد چه بهتر.

همای اوج سعادت بدام ما افتد
اگر ترا گذري بر مقام ما افتد

زیاده اسب و دولت زیر ران، چتر ظفر بالاي سر، فتح و نصرت پیش و پس، عون الٰهي راهبر — والسلام و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و والصلوٰة والسلام علي حبیبه محمد و آله و اصحابه اجمعین.

ربیع‌الثاني ۱۳۰۰ھ

---

(۲)

در رسید نامه و مخمسات

تشریف کامراني و خلعت مکارم یزداني، بر قامت با شهامت جناب امیرالامرا، شهیر الکبراء، خوانین را سردار، اراکین را مختار، سردار غلام محمد صاحب راست و مستقیم باد!

نامه فرح علامه مع محسنات نزاکت آیات رسید، ممتاز و مفتخر گردانید. نام خدا خوش خطي نامهٔ نامي را نازم یا بر مخمسات جان خود را بنازم! یاقوت رقم اگرچه بخوش خطي سرخ روي داشت، امّا در برابر خط جناب اگر مي بود، شاید از شرم سر نمي برداشت. ابن مقله هر چند مخترع انواع کتابت بود، و لیکن اگر زنده ماندی، سواد خط جناب را سرمه بینائي مینمود.

و مخمسات پنج گنج نظامي بودند، که بانتظام خود بر خوش نظامي طبع ناظم علم گواهي مي افراختند. با خمسه

خسروي که بحلاوت ادا و دیدبه خوشنما مذاق را شیرین و طبع را رزین مي ساختند. پنجه حنائي نازنینان خوش منظر بلا ریب دلربا است، اما این مخمس رنگین را آنکه فهمد که پایه اش تا کجا است، بگوید که فرق ارض و سما است. پنجهٔ چنار اگر باین مخمس مشابه نمي شد طراوت و سر سبزي از کجا مي آرد. شاخ مرجان اگر باین خمسه تناسب پیدا نمي کرد سرخ روي از کجا مي برد. اگر غلط نکنم تحیر خمسه متحیره فلک ازین جا برخاست، و اگر صحیح گویم کلیات خمسه را رتبه خاص و فصل از عام ازین جنسیت و ازین نوعیت پیدا است. هر پنج مصرع هر مخمس از پنج حروف نزاکت یاد مي داد، مصاریع خمسهٔ دلکشا خمس ایوان لطافت را در می کشاد. مصرع "میرزا بیدل" مگر مشک سیاه بود که باوراق گل سرخ پیچیده ماند، یا متن متین بود که بشرح مبسوط فرس فصاحت بر جهاند. آن دُر مختار بود و این تحفه اخیار، آن جادو بود و این اعجاز، آن عشوه بود و این سراسر ناز، آن روح افزا و این نشاط پیرا. سطر ِ اسود چو زلف محبوبان، سطر ِ احمر چو عارض خوبان. و مکتوب اوسط شخص ناسي طبع و ساهي وضع، بسهو بي چسپاندن تکلی(۱) داخل تپال خانه کرد، فرداي آن بیادش آمد و حسرتها خورد، الحال از آن غفلت عفو مي خواهد و بانتظار چون کاه میکاهد. زیاده او سبحانه و تعالیٰ افراس مطالب کونین ما و شما را بمنزل مقصود برساند، و از فسادات فسده نفس و شیطان

(۱) تیکلی در زبان سندي تکت پست و تپال خانه پوسته خانه است.

بحمایت حفظ برهاند .

من دعا مي کنم از جمله جهان آمین باد

والسلام

---

(۳)

بسردار صاحب در رسید مکتوب و سردار زاده و مکتوب نواب صاحب

نهال اقبال، جناب عالي قباب، افتخار اصحاب، امارت مآب، ارباب ایالت، روشن ضمیر، فرخ تدبیر، سردار غلام محمد صاحب، ببهار عنایات الٰهیه پر ثمر و سرسبز باد!

اختر اوج ابهت و شهامت، اعني فرزند ارجمند والا(۱) بخس خانه فقرا پرتو اجلال بخشید، و بنان و نمک فقیرانه قناعت ورزید، و مکتوب ندرت اسلوب رسانید. مکاتیب را که پیشتر واصف و ثنا خوانم، امّا در قابلیت ارجمند حیرانم، او سبحانه و تعالیٰ روز افزونش فرماید، و استعداد ظاهري و باطني و ديني و دنیوي او را بیفزاید .

شنیدم چون حدیثِ خوبیش، مشتاق گردیدم
چو دیدم روي نیکویش، من از عشاق گردیدم

در این عمر این قدر مایه اندوختن از اعجوبات تعلم است، و درین صغر باین مقدار تهذیب بخشیدن از نادرات تعلیم، چه

---

(۱) یعني محمود بیک طرزي

خوش گفت :

کسي را که بابا فلاطون بود .
از آن پس پسر بي هنر چون بود

هزار آفرين بر معلم که اين کارستانها بر روي کار آرد، و صد تحسين بمتعلم که در عرصهٔ قليله چنين نگارستانها بر صفحه دهر نگارد. و خطش نهايت خوش و قابليتش بغايت دلکش. الحق بحر دُردانها پرورد، و بهار گُلها را بر آورد. حق تعالیٰ شانه بفضل عميم خويش، وجود مسعود عاقبت محمودش را از چشم حسّاد نگاه دارد، و تخم سعادت دارين و هدايت کونين را در زرع ضمير وي بکارد :

اين دعا از من و از جمله جهان آمين باد

و صد شکر که قرطاس منسوب بنواب را ديدم، و چمن چمن گلهاي انبساط را چيدم، سبحان الله! چه قرطاس که طلسمي بود از طلسمات بيناس، و کاري بود خارج از مقدور اجناس ناس. آسماني بود که از نگارش انجم مي نمود، و گلستان بود که رنگا رنگيش شکسته رنگي گلها مي نمود. حسن ظاهري او چونکه باين مراتب است جمال باطني او که عبارت از کتابت خط و نضارت مضامين است، تا کجا مناقب داشته باشد. آن عجيب و اين نجيب، آن بزينت چون حور و اين سراسر نور. حضرت کام بخش ازلي جل شانه آن عاقبت محمود را بمنزل مقصود برساند، و بشاهد مدعا هم آغوشش گرداند. و برهم

الله عبداً ـ قال امیناً .

امید هست که در دیده شاهدِ مقصود
بجلوه آمد و زین پس بصورت دلخواه

غزلهایِ ذیل را، خلیل بجواب طرزی سروده که در مقطع هر یک طرزی را یاد کرده است :

(۱)

قطرهٔ خوئی جبینت در شراب افتاده است
گوهرِ محلول در لعل مذاب افتاده است

صورتِ آئینه حیرانم که رویش ار چه رو
سرخ رنگ از جوش چون موجِ شواب افتاده است

چشم فتّانش دلم مفتون عشقِ خویش کرد
از کجی زلفش چرا در پیچ و تاب افتاده است

سرو هم صوت بلندِ بلبلم نشنید حیف
بارگاهِ گل هنوز عالیجناب افتاده است

لخت لخت از عشقِ تو چون قیمه عشاق اندلیک
همچو من سوزان کجا مثلِ کباب افتاده است

طالعم بنگر صوابم میشود پیشش خطا
آن رقیب ار بد کند نیک و ثواب افتاده است

مثل بسمل از نگاهِ ساقیِ مستانه ساز
شیخ میغلطد بوجد و رقص شاب افتاده است

خاک برباد وجودم آبروها جمع کرد
تا که محرابم رکاب بو تراب افتاده است
مبتلایٔ حرصم از غفلت نمي دانم که عمر
بي بقا و پر فنا همچون حباب افتاده است
نور معنیٰ تاخت تا از شعر "طرزي" اي "خليل"
آفتاب از تاب، تاب از آفتاب افتاده است

---

(۲)

مصور صورت رویش اگر تحریر خواهد کرد
ز حیرت پشت بر دیوار چون تصویر خواهد کرد
گل اعجاز آن عیسیٰ نفس تاثیر خواهد کرد
بباغ دهر گویا بلبل تصویر خواهد کرد
بدل گر غمزهٔ ابرویٔ آن قاتل باین آن است
دم آهم به تیزي زخم چون شمشیر خواهد کرد
قدح بشکستي و مي ریختي زاهد نه ترسیدي
کزین تقصیرها پیر مغان تعزیر خواهد کرد
زد و افگند و بست و از تغافل کرد مطروحم
کنون زین فکر مي میرم که کي تکبیر خواهد کرد
کمان ناز زه کردي خدنگ غمزها بکشا
ندانستي چه خونها در دل نخچیر خواهد کرد
شراب مهرباني را بجام عجز من مه
نخواهد کرد گر از رحم از تزویر خواهد کرد

بکام دوستان بر مسند شوکت شکوه آئین
نخواهد کرد گر تدبیر ما تقدیر خواهد کرد
شهیدم ابروِ مژگان او کرده است از نوخی
نشانِ خود به قبرم از کمان و تیر خواهد کرد
بعشقم رو سفیدیها به نیسان حاصل ار گردد
یقیناً اشک شادی رنگ مثلِ شیر خواهد کرد
نمی دانم که آیا دردِ هجرش را چه درمان است
معاذ الله که یکدم نوجوان را پیر خواهد کرد
اگر صد چاک گردد سینه اش چون شانه یکسر هم
دلم در خدمتِ زلفِ تو کی تقصیر خواهد کرد
من و پا از سرِ کویِ وفائی او کشم حاشا
بگردم گردِ او توقیر در تحقیر خواهد کرد
بغیر از نور حق قندیل قلب ظلمت آئین را
کدام از پرتوِ انوار پر تنویر خواهد کرد
گلِ گفتار "طرزی" ای خلیلم، گر به این رنگ است
مرا خاموش تر از غنچهٔ تصویر خواهد کرد

---

(۳)

نگارِ من به بیند مثلِ رو از جانب پشتش
دو پیکر بر فلک شد مه ز یک ایمای انگشتش
بروی تیر او جان کن نشان پیش آمده پشتش
حیاتِ جاودان یابد اگر از سرکشی کشتش
گل اندامی که من دارم رخش گل کاکلش سنبل
خطش ریحان بود عناب میباشد سر انگشتش

مدان بر زور عشق حسن او را سرسری هرگز
چو رستم بشکند صد قلب را از ضرب یک مشتش
مهندس گر مسخّر کرد مژدم را عجب نبود
که اصطرلاب میباشد مثال ژند زردشتش
ز طرز "طرزی" شوکت سخن حیران "خلیلم" شد
بیکدم زنده میکردش اگر از ناز می کشتش

---

(۴)

ز بس از جوش الفت چون رگ محموم بیتابم
ز غیرت کشته گردم گر دهی تشبیه سیمابم
رم آهو نگاهان کرد بی آرام تا مارا
خیال جنبش مژگان کند بیدار از خوابم
ز عشق حسن شور انگیز جانان بی سکون گشتم
طپان مانند ماهی بر کنار برکهٔ آبم
ز رخت جرم من دزدد کمر، بیل از گران باری
سُبک موری برد آسان ز طاعت هر چه اسیابم
به شیخی حیف از استارگی نفس بد خوئی
بکار معصیت چالاک مثل شاب بشتابم
مناجاتم قبول افتاد خون شد دیو نفس من
خم شمشیر او تا شد دم الحاح محرابم
"خلیل" از آرزوی "طرزیم" خمیازه شد پیدا
بسان جوهر شمشیرها بر خویش می تابم

صـ ۳۸۷ سطر ۱۸ـ میان عبداللطیف

میان عبداللطیف بتاریخ ۸ جمادي‌الآخري ۱۰۷۳ھ وفات یافت و مخدوم خلیل این تاریخ گفت :

سالش بگفت بي سر اهمال هاتفم
عبداللطیف از کرم حیدري بشکر

(دیوان خلیل)

صـ ۴۸۳ـ "فضل"

مخدوم فضل‌الله پاتائي، شاعر جید زبان سندي هم بود، دو اثر منظوم از وي در همین زبان موجود است :

(۱) آنگ نامه : شرح چند بیت شاه عبداللطیف در نظم.

(۲) زیور نامه : در این نظم از زیورهاي خانمهاي سند ذکر کرده است .

صـ ۵۱۰ سطر ۷ـ میان فیض احمد

قطعه ذیل را، محمد ابراهیم خلیل بوقت مراجعت میان فیض احمد از حج، سرود که در دیوان خلیل موجود است :

بیا اي برادر بگو سر بسر ز آغاز و انجام سیر و سفر
بحمد الله فرّخ شگون آمدي بگو چون برفتي و چون آمدي
ز بطحیٰ و یثرب بگوئی بیان ز روي کرم زین حقائق بخوان
باین آب شُو غفلت از روي من بکن اشک گلشن سر ِ کويِ من
ازآن خاک پاک ار بداري بکف بده از کرم دیده ام را شرف
چگونه طواف ِ حرم ساختي میان ِ صفا مرو چون تاختي
بعرفه چسان ساختي التجا ادیبانه چون ایستادي بپا
چها ساختي در حق من دعا حقوق مناسک چو کردي ادا
چو از شوق کردي خرام ِ حرم چه کردي دعا بهر من از کرم؟
ازینجا چو رخت ِ سفر بسته شد ز بهر ِ تهیه کمر بسته شد
چو از گلشن ِ مکه بیرون شدي بسويِ مدینه بگو چون شدي
شدی سويِ آن اوج دین را قمر ز حال منازل بخوان سر بسر
بیان ساز از برج آن آفتاب بگو یعني از روضهٔ آنجناب
رسیدي چو در گلستان ِ حرم چه چیدي ازان رشک باغ ِ ارم
بگو از حضور اي ز اهل ِ قبول مرا محو کن در جناب ِ رسول

مرا واله فرما چو بلبل بگل مرا مست زین قصه گردان چو سُنبل
مرا کام شیرین بکن زین شکر بکن سرخوشم از مئ این خبر
ازین جام فرمائیم تر دماغ بینداز بیخود مرا زین ایاغ
بگو تا که گردم فنا فی‌الرسول بکن فارغم از مقال عقول
بزن زخمه بر تار تنبور من بیاموز مستی بمخمور من
بیان کن ز آداب و عجزای ادیب که کردی ادا در حضور حبیب
بزلفش چه گفتی ز آشفتگی بنازش چه کردی ز خود رفتگی
بگو ز اقتباس از جبینش بگو بکز شمع را پر خجالت ز ضو
بگو از اشارات ابروئ او پس آنگاه از پرتو روئ او
ز چشمش که شد نرگس باغ هو الا ای برادر بگو هو بهو
پس آنگاه سر کن سخن زان نگاه که سازد گدا را بیک لحظه شاه
ز حالش بکن سبز لب حرف را زبان را ز فیضش زمرد نما

سخن از حدیثش بگو بر سخن
بکن گوش من درج دُرّ عدن

میان فیض احمد در سال ۱۲۸۹ ه بزیارت حرمین رفته بود، [ر ک — تکمله صـ ۳۸۸]

جامع العلوم مولوي عبدالعزیز صاحب پنجابي، استاد میان فیض احمد بود، وقتیکه در سال ۱۲۹۶ ه مولوي عبدالعزیز ازین جهان رخت بست، تاریخ ذیل را، مخدوم خلیل سرود :

دریغا حبر دهر و فخر دوران سر علماي عالم کرد رحلت
عزیز الاسم صرّاف دقائق عظیم الخلق نقّاد روایت
در گنج روایات و درایات نجیب الوضع مولائ هدایت

گل رعنایِ گلزار مکارم دُرِ یکتایِ دریایِ نجابت
گدایِ دین و ملت شاهِ دستور فدایِ ورع و تقوا و شریعت
تقی‌الدین تقیٰ را شاهدِ عدل تقی‌الدین تقیٰ را نیک خبرت
بسالِ نقل این علامهٔ وقت چو پرسیدم ز عقلِ پر درایت
دلِ من بی سرِ اندیشه گفتا
که شد از حق عزیز مصر جنت ۱۲۹۶ھ

خرد بی سرِ جهد تاریخ او بگفتا "مکانِ عزیز است خلد"
۱۲۹۶ھ

تاریخ وفات او بگفتا خورشیدِ علوم بود ای وا
۱۲۹۶ھ [دیوان خلیل]

از یک مکتوب خلیل که بنام میان ضیاءالدین در "مائدهٔ خلیل" درج است، معلوم می شود که میان فیض احمد اشعارِ خود را به خلیل برای اصلاح می آورد، خلیل به میان ضیاءالدین نوشته است که:

"و اخوی امجدی میان فیض احمد اکنون پیش فقیر مشق سخن می کند، غزلی از کلامِ او برای اصلاح مرقوم، امید که از نظر اکسیر اثر مس وجودش مطلا گردد۔" [مائدهٔ خلیل]

ص ـ ۵۲۳ ـ "گدا"

"کلیات گدا" بتصحیح و مقدمه جناب رشید احمد لاشاري، از طرف سندي ادبي بورد، در دسمبر ۱۹۵۷ع چاپ شده است.

در "تاریخ ادبیات سند" (محمد صدیق میمن) ثبت است که "گدا" دو مرتبه به زیارت حرمین مشرف شد، مرتبه اول همراه جام میرخان حاکم لس بیله و بار دوم با میر نورمحمد خان تالپور رفته بود. (ص ـ ۳۳۳ ـ ۲)

در همین تاریخ مرقوم است که "گدا" بسیار زیبا صورت و وجیه بود، و تا دم آخر حسنش قائم بود. (۳۳۸ ـ ۲) و دو فرزند و یک دختر داشت. فرزندانش در عنفوان شباب او را داغ مفارقت بر دل دادند، و "گدا" تنها ماند. (۳۳۹ ـ ۲)

———:o:———

فهرست مصادر

(۱) انساب الانجاب — پیر محمدحسن جان مجددي
مطبوعه ۱۳۴۰ھ ـ لاهور

(۲) انشاي "عظيم" — میر عظیم تتوي
خطي ـ ذخيره سندي ادبي بورد

(۳) بياض اشعار — سيد احمد علي نكهوي
خطي ـ ذخيره حسام‌الدين

(۴) بياض وفيات مشاهير تته
خطي ـ ذخيره ادبي بورد

(۵) بياض خطي — بخط آغا جعفر علي
خطي ـ ذخيره احسن كربلائي

(۶) بياض — آغا زين‌العابدين عابد
خطي ـ ذخيره احسن كربلائي

(۷) بياض "كمتر" دو جلد — سيد مرتيل شاه
خطي ـ ذخيره ادبي بورد

(۸) بياض "گدا" — بخط غلام محمد شاه گدا
خطي ـ ذخيره حسام‌الدين

(۹) بياض "غلام" — بخط غلام محمد غلام
خطي ـ ذخيره حسام‌الدين

(۱۰) بیاض ۳ جلد — اشعار شعراي سند
خطي ـ ذخیره حسام‌الدین

(۱۱) بلوچستان دستر کت گزیتئر — (لس بیلا) انگریزي
مطبوعه ۱۹۰۷ع

(۱۲) تاریخ ادبیات سند ج ۲ — محمد صدیق میمن (سندي)
مطبوعه

(۱۳) تحفة‌الکرام ج ۳ — میر قانع تتوي
مطبوعه

(۱۴) تحفة‌الکرام ج ۳ — میر قانع تتوي
خطي ـ ذخیره حسام‌الدین

(۱۵) تاریخ سند — میر معصوم
مرتبهٔ دکتر داؤدپوته ـ طبع بمبئي

(۱۶) تحفة‌الطاهرین — مرتبه آغا بدر دراني
مطبوعه ادبی بورد

(۱۷) تذکرهٔ شمع انجمن — نواب صدیق حسن خان
مطبوعه

(۱۸) تذکرهٔ زبدة‌المعاصرین — میر حسن‌الحسیني
خطي ـ ذخیره حسام‌الدین

(۱۹) تذکرة السادات — شیخ محمد بن محمود اکبرآبادي
خطي ـ ذخیره حسام‌الدین

(۲۰) تذکرهٔ لطفي ج ۳ — لطف‌الله بدوي
مطبوعه

(۲۱) تذکرهٔ ریاض العارفین رضا قلي هدايت
مطبوعه طهران

(۲۲) تذکرهٔ مجمع الفصحا دو جلد رضا قلي هدايت
مطبوعه طهران

(۲۳) جریدهٔ "مفرح القلوب" ذخیره ادبي بورد

(۲۴) جنگ اشعار مرتضاي تتوي

(۲۵) حدیقة الاولیا خطي -- ذخیره حسام الدین
عبدالقادر تتوي

(۲۶) دیوان "خلیل" خطي -- ذخیره آغا بدر درانی
خلیل تتوي

(۲۷) دیوان "انور" خطي -- ذخیره ادبي بورد
آخوند محمد بچل انور

(۲۸) دیوان "جعفري" فارسي خطي -- ذخیره حسام الدین
میر نصیر خان تالپور

(۲۹) دیوان "جعفري" اردو خطي -- ذخیره تالپوري
میر نصیر خان تالپور

(۳۰) دیوان "جعفري" فارسي خطي -- ذخیره تالپوري
قاضي غلام علي تتوي

(۳۱) دیوان "حیدري" فارسي خطي -- ذخیره ادبي بورد
میر شهداد خان

(۳۲) دیوان مولوي عبدالکریم درس مطبوعه
خطي -- ذخیره حسام الدین

(٣٣) ديوان "عظيم" فارسي — سيد عظيم تتوي
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٣٤) ديوان "عظيم" اردو — مير عظيم تتوي
خطي — ذخيره ادبي بورد

(٣٥) ديوان "علي" — ميان غلام‌علي سبز پوش
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٣٦) ديوان "ولي" — نواب ولي محمد لغاري
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٣٧) ديوان "فقير" — بخط قاضي علي‌محمد فقير تتوي
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٣٨) ديوان "مائل" — مير غلام علي مائل تتوي
خطي — ذخيره ادبي بورد

(٣٩) ديوان "گدا" — غلام محمد شاه گدا
مطبوعه ادبي بورد

(٤٠) ديوان "مير" — مير صوبدار خان تالپر
خطي — ذخيره تالپري

(٤١) ديوان "يوسف" — آخوند محمد يوسف
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٤٢) ديوان "كرم" — مير كرم علي خان تالپر
خطي — ذخيره حسام‌الدين

(٤٣) ديوان محمد صالح — محمد صالح وزير آبادي
خطي — ذخيره آغا بدر دراني

(۴۴) دائرة المعارف افغانستان ج ۳ مطبوعه کابل

(۴۵) دراسات اللبيب مخدوم معين تتوي - (مولوي عبدالرشيد) مطبوعه ادبي بورد

(۴۶) دليل الذاكرين حاجي بنهور خطي - ذخيره حسام الدين

(۴۷) رياض الانساب مرزا محمد شيرازي مطبوعه ۱۳۳۵ھ بمبئی

(۴۸) سراج الاخبار كابل مطبوعه - ذخيره عبدالحي افغاني

(۴۹) سلسلة الانساب سيد لطف الله بن محمد الحسيني الكروي خطی - ذخيره حسام الدين

(۵۰) سلسله قادريه عمي صغر شاه علي خطي - ذخيره حسام الدين

(۵۱) صقال الضمائر خواجه محمد سعيد مطبوعه ۱۸۸۵ع

(۵۲) طومار سلاسل گزيده قانع تتوي خطي - ذخيره ادبی بورد

(۵۳) عمدة المقامات شاه فضل الله مجددي مطبوعه ۱۳۰۵ھ

(۵۴) عمدة الطالب عربي جمال الدين احمد - مطبوعه

(۵۵) فردوس العارفين مير بلوچ خان تالپر - خطي

(۵۶) فريثر نامه مير يار محمد خطي - ذخيره حسام الدين

(۵۷) قديم سند (سندي) — مرزا قليچ بيگ — مطبوعه
(۵۸) گنجسته صلحاي سورت — مطبوعه
(۵۹) لنواري جا لال (سندي) — مرحوم گربخشاني — مطبوعه
(۶۰) مونس المخلصين — پير هاشم جان مجددي — مطبوعه
(۶۱) مفتاح التواريخ — بيل — مطبوعه
(۶۲) مكاتيب "جعفري" — مير نصير خان
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۶۳) مرغوب الاحباب — مير نظرعلي بلوچ ـ خطي
(۶۴) مهراڻ جون موجون (سندي) — حسام الدين — مطبوعه
(۶۵) معيار سالكان طريقت — مير قانع
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۶۶) منبع الانساب — شاه معين الدين جهونسوى
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۶۷) محک كمال — محسن تتوي
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۶۸) محک خسروي — مير غلام علي تالپر
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۶۹) مجموعه دلكشا — مير كرم علي خان تالپر
خطي ـ ذخيره حسام الدين
(۷۰) مكلي نامه — مير قانع (حسام الدين)
مطبوعه سندي ادبي بورد
(۷۱) مناقب علوي — مير حسين علي خان تالپر
خطي ـ ذخيره تالپري

(۷۲) مقالات الشعراء میر قانع (حسام‌الدین)
مطبوعه ادبي بورد

(۷۳) مقالات شيراني حافظ محمود شيراني
مطبوعه لاهور

(۷۴) مقالات دار دار ،طبوعه بمبئي

(۷۵) مجلهٔ "مهران" ۱۹۵۵-۹۵۷ ع ادبي بورد

(۷۶) مجلهٔ "آريانه" کابل

(۷۷) مجلهٔ "دانش" طهران

(۷۸) مجلهٔ "سروش" کراچی

(۷۹) مثنوي مرزا صاحبان میر نصير خان
خطي - ذخيره تالپري

(۸۰) مثنوي مختار نامه میر نصير خان
خطي - ذخيره تالپري

(۸۱) مثنوي فتح نامه سر عظيم
خطي - ذخيره حسام‌الدين

(۸۲) مثنوي هير و رانجه میر عظيم
خطي - ذخيره حسام‌الدين

(۸۳) مثنوي هير و رانجه نواب ولي محمد
خطي - ذخيره حسام‌الدين

(۸۴) مثنوي مهر و ماه محمد يوسف حيدرآبادي
خطي - ذخيره حسام‌الدين

(۸۵) مثنوي يوسف زليخا (سندي) مرتضائي تتوي مطبوعه

(۸۶) مثنوي سيف‌الملوک — مير صوبدار خان — خطي ـ ذخيره تالپري

(۸۷) مثنوی فتح نامه — مير صوبدار خان — خطي ـ ذخيره تالپري

(۸۸) مثنوي خسرو شيرين — مير صوبدار خان — خطي ـ ذخيره تالپري

(۸۹) مثنوي ماه و مشتري — مير صوبدار خان — خطي ـ ذخيره تالپري

(۹۰) مثنوي جدائی نامه — مير صوبدار خان — خطي ـ ذخيره تالپري

(۹۱) نزهة الخواطر — سيد عبدالحي لکهنوي — مطبوعه

(۹۲) ياد داشتهاي — مولانا دين محمد وفائي — ۵ مجلد

(۹۳) ياد داشتهاي — حسام‌الدين راشدي

(۹۴) ياد داشتهاي — آقاي عبدالحي حبيبي افغاني

(۹۵) Persian Poets of Sind — Dr. Sadarangani — Sindhi Adabi Board

(۹۶) Memoirs of Jagirdars in Sind — 1888

———:o:———

اسماي رجال

۱- کسانیکه نامهاي ایشان درین کتاب آمده، در مقابل نام آنها عدد صفحات نوشته شده، اما همان صفحهٔ خاصي که ذکر حال ایشان درین کتاب مندرج است، عدد آن در قوسین گرفته شده است.

۲- اسمائیکه ذکر یا شرح آن در حواشي کتاب آمده، بعد از عدد صفحه (ح) نوشته شده که بودن ذکر آن را در حاشیه کتاب مي رساند.

الف

آباد: مرزا مهدي حسن خان لکهنوي ۲۳۷

آتش: خواجه حیدرعلي لکهنوي ۲۳۷

آدم، حضرت (علیه‌السلام) ۷۶

آدم صفي‌الله، خواجه، "قیوم جهان" مجددي سرهندي، فاروقي، (حدیده مرة-) ۷۳- ۸۸- نیز رک صفي و قیوم جهان

آدم، مخدوم بن مخدوم اسحاق صدیقي ۲۳۲-

آدم نقشبندي، مخدوم (المعروف به مخدوم آدو) ۱۶۹-۱۷۸-۱۸۳-۲۳۲-۲۳۶-۲۸۵-۲۸۷

آدم، میان (بن میان گل محمد) ۲۸۵-۲۹۵-۳۶۵

آدم بن محمد ابراهیم خلیل ۲۶۰

آدو، مخدوم (مخدوم آدم نقشبندي) ۲۳۲ رک آدم نقشبندي

آزاد: ۶:۶

آزاد: منشي صاحب راي ۷۲۹

آصف: سید محمد رضا، حسیني، مشکین قلم صفوي، اصفهاني (۳۶)

آصف: (ساکن ایران)، (۳۷)

آصف : آقا مرزا محمد باقر تاجر شيرازي، (۳۸)-۳۹
آصف : مرزا (مشكين رقم) ۵۵۱
آقا تعظيما ۶۵۶
آل احمد، پهلواروي، مولوي ۹-۱۳-۱۹- (نيز رک "احمد")
آوت راي، ديوان ۵۷۵

الف

ابراهيم ابي بکر ۲۹۳
ابراهيم خليل، مخدوم محمد ابراهيم (مسكين، اداسي) ۲۱۳-۲۵۷ ۳۰۱ح-۳۰۴-۳۷۴ نيز رک خليل
ابراهيم شاه، آغا ۳۱۴-۳۱۵
ابراهيم، صاحبزاده مخدوم ميان (بن ابوالقاسم نورالحق حضرت نقشبندي صاحب) ۱۶۸-۱۶۹-۲۵۶-۲۶۲- نيز رک محمد ابراهيم
ابراهيم، مخدوم (مدني مرقد) ۱۶۸-۱۶۹-۱۷۳-۱۷۵-۱۷۶-۱۸۶-۱۸۷-۲۶۲-۳۵۶
ابراهيم، مخدوم (صاحب القسطاس المستقيم) ۲۴۴
ابراهيم، مخدوم (بن مخدوم هارون) ۵۹
ابراهيم، ميان، (ابوالقاسم، حضرت نقشبندي صاحب) ۲۴۵
ابراهيم، ميان (بن ميان عبداللطيف) ۲۸۳-۲۸۴-۲۹۳
ابراهيم، ميان (بن ولي) ۲۸۴
ابُل (ميان ابوالقاسم، مريد "حضرت نقشبندي صاحب") ۲۸۳
ابن حاجب ۲۳۷
ابن رواحه، ابو محمد عبدالله، ۷
ابوالبركات عبدالله نسفي، ۲۳۷
ابوالحسن بن محمد، ۲۹۳
ابوالحسن علي المختار، سيد، ۲۷۹
ابوالحسن تتوي، مولانا، ۷۰۷
ابوالحسن، مولانا (ابن مولانا مهدي حسن لکهنوي) ۳۸۴-۵۹۹-۸۱۱
ابوالحسن، ميان (خشت واله) ۱۸۱
ابوالخير، (شيخ پته ديولي) ۲۳۳- نيز رک شيخ پته ديولي
ابو داود سليمان ابن الاشعث، ۲۳۷
ابوالفتوح رازي، شيخ، ۵۹۷ ح
ابوالقاسم، نورالحق نقشبندي، مخدوم ميان، "حضرت نقشبندي صاحب" ۲۱-۳۴-۳۵-۸۸-۱۱۲-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۳-۲۳۱-۲۴۴-۲۴۵-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۶-۲۶۲-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۶ح-۳۴۱-۳۴۴ح-۳۹۲-۵۰۲-۵۰۷

ابوالقاسم (بن میان گل محمد، محبوب‌الصمد)، ۲۹۵
ابوالقاسم، میان (ابّل)، ۲۸۳
ابو بکر صدیق رض، ۲۹۲-۲۹۳-
ابي ذر، ۱۷۹
ابي طالب، ۲۸۰
اتم چند صبا، منشي، ۴۷۵
اثیرالدین مفضل، ۲۳۲
احسان علي شاه، ۹۷
احسن، ۵۴۶
احسن‌الله، میر، الملقب به "میر کلان" (بن سید عنایت‌الله، سایدنه) ۱۶۸-۱۸۶-۲۵۶-۲۶۰-۳۴۰-۳۴۱-ح۳۴۴-۳۸۱-
احسن‌الله، میر (بن میر حسین علي) ۲۶۰-۳۸۰-
احسن خان فاروقي، ملا، ۱۶۷-
احسن کربلائي، ۳۱۵-۳۱۷-۴۳۲-
احمد (صلي‌الله علیه و سلّم) ۷۹۸
احمد: مولوي آل احمد هندوستاني بهلواروي (۹)-۱۳-۱۹-۵۱۱
احمد: احمد خان نظامائي، خلیفه، (۲۱)-۴۹-۵۰-۶۷
احمد، اخوند احمد، ۳۶۴-۳۶۶-۷۵۶، (نیز رک ـ احمدي)
احمد بیگ، میرزا، ۱۰۹
احمد بتائي، مولوي، ۶۵۴ح
احمد خان "احمدی" خلیفه میان (درگاه لطیفي)، ۳۸۴
احمد خان، نواب، ۳۶۳-۶۲۵
احمد زمان، خواجه، ۲۹۸
احمد سرهندي، حضرت شیخ (مجدد الف ثاني) فاروقي، ۱۷۸
احمد علي، مرزا (بن مرزا بنده علي) ۴۵۳
احمد: احمد علي خان، مرزا، بن محمدحسین خان کلاتي (۲۴)-۲۵-۳۰-۳۸۵-۵۰۴-۵۵۸
احمد علي خان "احمد"، ۳۱۰
لحمد، قاضي اخوند، ۱۰۹
احمد کتابي تتوي، میان، ۶۰
احمد، میان، ۲۴۵
احمد: میر سید احمد علي (ساکن لکي)، (۳۱)-۳۱ح
احمد هالائي، اخوند، ۱۵۶ح-۳۴۳-۳۴۴-۳۸۴-۵۲۷ح
(نیز رک "احمدي")

احمد یار خان یکتا، ۶۲۶
احمدی: اخوند احمد بن اخوند عبدالعلیم بن اخوند رحمت الله، سالونی، هالائی، (۳۵)-۱۰۶ح ۳۴۳-۳۴۴-۳۸۴-۴۶۴-۴۶۶ ۵۰۲ح-۵۰۶-
آداسی (محمد ابراهیم خلیل)، ۲۱۳-۴۳۳ (نیز رک خلیل، مخدوم محمد ابراهیم)
ادوارد لارد المبر، ۷۱۹
اسحٰق بن ابراهیم ابی بکر، ۲۹۳
اسحٰق، سید، المعروف به پیر پردیمی، ۲۷۹
اسحاق شاه، ۳۱۴
اسحاق صدیقی، مخدوم، ۲۳۲
اسد: میاں غلام حسین سبزپوش رک «افضل» میاں غلام حسین
اسماعیل شاه، آغا، ۳۱۴-۳۱۶
اصغر: (رک علی گوهر شاه اول)
اعظم خان، نواب (صوبه دار تته) ۹۷
افضل: میاں غلام حسین، سبزپوش، (مسکین) (اسد) (۳۱)
اله بخش شاه (بن آغا زین العابدین) ۳۱۴
اله بخش شاه سجاد لطیفی، سید، ۳۵
اله بخش، میاں (بن محمد احسان) ۳۸۵
اله دادخان «صوفی» نواب، ۳۵۷-۶۲۵-۳۶۳
الله بخش هالائی، اخوند، ۳۶۶
الیاس، مخدوم، ۵۹
امام بخش خادم شکارپوری، حاجی ۳۶۷
امام حسین، ۲۷۹-۷۹۸
امام الدین پیر، ۶۰۱
امام بخش رضوی «قدوی»، سید ۲۸۰ ۳۰۷-۵۵۵ح-۶۵۷
امام علی خان حیدرآبادی، ۳۸۰
امان الله خان (امیر کابل)، ۳۷۰ح ۳۷۱
امتیاز علی خان «خالص» صفاهانی ۳۶۳
امجد علی شاه، ۲۶۷
امداد علی «امداد» حیدرآبادی ۳۸۵

ابداء علي شاه، ۲۰
آبشر (براد و دلوراي)، ۳۴۳
ابنها : سردار محمد حسن خان (المشهور به «سياه»)، ۱۵۴ ح
نيز رک حسن، سردار محمد حسن خان
اسعد : مخدوم عبدالله بن مخدوم عبداللطيف (ثالث) (نبيره مخدوم ابراهيم مدني مرقد)، (۴۳)-۵۱
اسعد علي سها هالائي، اخوند ۲۳۴-۲۴۱ح-۳۸۴-۳۶۶-۷۵۶
امير حسن بسمل، ۱۰۸
امير علي خان، مير، ۳۸۴
امين : ميان محمد امين چهترئي (۶۷)
امين‌الله، ۳۸۶
امين محمد، مخدوم، ۱۶۷
انس رض، ۲۸۴
انس، کيپٹن (Ennis)، ۱۶۰
انور : آخوند محمد بچل (۶۷)-۶۷۲ح-۷۰۷ح-۱۰۹-۳۱۳-۶۷۷-۶۸۳-۶۹۵-۶۹۹-۷۰۱
اورنگ زيب عالمگير، ۵۹
ايلن برو، لارد، گورنر جنرل هند ۵۷۶
ايليٹ، مستر، ۵۴۳

ب

باني کلاتي : عبدالکريم، ۳۸۶
باقر شاه، آغا، ۳۱۴-۳۱۵
باقر گرجي، مرزا، ۴۵۰-۴۵۳
باقي، خواجه عبدالباقي، (۴۷)-۸۸-۶۲۳
بُجير بن زهير، ۵
بحل شاه، سيد، ۵۲۷ح
بخش علي، سر (بن احسن‌الله) ۲۶۰
بدرالدين درائي، آغا، ۶۰۱
بدرالنسا المعروفه به مريم (اهليه ثالث محمد ابراهيم خليل)، ۲۶۳
بُدل بيگ، مرزا، ۵۵۱
برکيه (سيد حاجي)، ۳۴۳
بلال فقير لغاري، ۲۰۳
بلال، ميان (مولف الجواهرالبدايع) ۱۶۴-۲۹۵
بلال، ميان (ساکن لنواري)، ۴۹۳ (نيز رک طالب)
بلوچ خان تالبر مير، ۱۶۳ ح
بليچدو دينو، ۷۳۷-۷۳۸
بنده علي مرزا، ۲۰۵
بوالحسن، مخدوم، ۲۳۳
نيز رک غلام حسين

بو تراب (حضرت علي رض)، ۸۰۰
بولن، شاه (بن شاه حسين)
۷۹۷-۳۴۲ح
بهاءالدين زكريا ملتاني، شيخ
۲۳۳-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۸-۲۴۵
بهاءالدين (بن بير امام الدين) ۶۰۱
بهادر، ۳۴۳
بهادر خان اخلاق، ۱۰۹
بهائی: ۳۰۲
بهرام، ۷۹۶
بهزاد، ۷۹۶
بي بي بتول (بنت مخدوم عبداللطيف بن مخدوم ابراهيم، مدني واله ـ مادر محمد ابراهيم خليل)، ۲۶۲
بي بي زينت النسا عرف بي بي لادي ۲۶۳
بي بي شهر بانو، ۳۴۱
بي بي عائشه عرف بي فازو (والده مخدوم ابراهيم مدني واله صاحب) ۲۶۲-۳۴۱
بي بي فاطمه عرف بي بي بيگم (نبيره حضرت نقشبندي صاحب، والده حضرت ميان حاجي صاحب مخدوم عبدالكريم)، ۲۶۲
بي بي مستوره (مادر مير احسن الله خورد)، ۲۶۲
بي بي منور (بنت قاضي غلام علي اهليه ثالث مخدوم غلام حيدر) ۲۶۳
بي بي نادو (نبيره حضرت نقشبندي صاحب، والده "مير كلان")، ۳۴۱ح
بي بي نورالنساء، ۳۴۱
بي بي وسندي (مادر مير حسين علي) ۳۴۱-۲۶۲ح
بيدل، ميرزا (عظيم آبادي) ۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۵۵-۸۱۶
بيراگي (مخدوم محمد محسن كنتوي) ۲۳۱
بي لادو (جده محمد ابراهيم خليل، صاحب تكمله)، ۲۶۲

پ

پائنده خان، قاضي خيل پشاوري ۳۸۱
پائنده خان محمد زئي، سردار ۳۸۱
پتهو، مير (سيد محمد)، ۲۸۰-۶۵۶
پريل، ۷۳۷-۷۳۸-۷۴۰-۷۴۱-۷۴۲-۸۳۵
پلاس پوش، خليفه، ۴۸-۵۰
پير علي شاه (بن حسين علي اول)، ۲۶۰-۳۴۰-۳۴۱ح-۳۸۰ح

پیر بها، ۷۹۷-
پیر پاگاره: پیر علي گوهر شاه اول ۲۴۵ (نیز رک علي گوهر شاه)
پیر پته سلطان، ۱۷۱-۱۷۲-۱۸۲-
پیر دله شاه، سید ۱۹۸-
پیرسائین حزب‌الله شاه "مسکین"
پیر وهري والا ۴۴۲
پیر شهاب، ۷۹۷
پیر علي بن عباس، ۷۹۷
پیر عمر بن حمزه، ۷۹۸
پیر مراد شیرازي، ۵۰۸
پیل شاه (بن آغا زین‌العابدین)، ۳۱۴

ت

تائب: محمد تقي قندهاري، سید (۹۰)-۳۷۶-۳۸۴
تسلیم (مخدوم محمد معین تتوي) ۲۴۱
تقي شاه، آغا، ۳۱۴-۳۱۶
تیمور قلي خان، سردار، ۱۵۳

ث

ثابت: ثابت علي زوار، (۹۴)-۹۷-۵۶۷-
ثابت علي شاه (سید نورمحمد شاه، جد ثابت علي "ثابت")، ۹۶-۹۷
ثعلبه انصاري، ۷

ج

جادم، سید، ۶۵۵
جادو، سید، ۲۷۹
جارج آرتهر، سر، ۷۱۸
جام عالي کهتوریو، ۸۷
جامي، ۴-۳۴۲-۷۹۳
جان بابا، ۵۴۳
جان‌الله شاه رضوي "میر" سید، ۲۷۹-۲۸۳
جانان: صاحبزاده میان ناصرالدین (بن خواجه محمد عمر بن خواجه عبدالباقي)، (۹۸)-۴۸۶-۶۱۸
جعفر بن یعقوب کشمیري، ۵۵۱
جعفر، سید، ۴۴۳
جعفر بن محمد باقر، ۷۹۸
جعفر خراساني، میرزا (تتوي)، ۳۶۳
جعفر شاه، آغا، ۳۱۴-۳۱۵
جعفر صادق، امام، ۲۸۹
جعفر طیار، حضرت، ۹-۱۱۲
جعفر الکذاب، سید، ۲۷۹
جعفري: قاضي غلام علي، (۱۱۲)-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۷ح-۴۹۰-۴۹۷-۴۹۹-۵۰۷-۷۱۰-۷۲۸-۷۵۷-

جعفري : مير نصير خان، تالپر
(۱۰۳)-۱۰۸
جلال‌الدين عبدالرحمان السيوطي
۲۳۵
جلال‌الدين محمد بن احمد مُحلي
۲۳۷
جمال‌الدين احمد، ۲۷۹
جمال‌الدين افغاني، سيد، ۳۷۰ح
جمال شاه، سيد، ۳۵
جمن شاه، سيد (برادر علاتي
حضرت مير صاحب سيد نظرعلي)
۲۵۷
جواهر سنگھ "جوهر"، ۲۶۷
جهانگير، ۵۴۳

چ

چاکر خان رند، ۷۳۶-۷۳۸-۷۳۹-
۷۴۱-۷۴۲-۷۴۵
چارلس نيپئر، سر (فاتح سند)، ۹۷
"چراغ مکلي" (شيخ جيه)، ۲۳۸-
۲۳۹-
چنگل بن پير علي، ۷۹۷
چنگه، سيد، ۳۴۳
چنگه، سيد (شاه چکن)، ۳۴۲ح
چهوته، ۳۴۳

ح

حاجي سومار سيدپوري، ۱۳۶
"حاجي صاحب" (مخدوم حاجي
محمد بن مخدوم محمد اشرف)
۲۸۳-۲۸۵
حاجي قادو، ۱۸۹
حاجي محمد (بن ميان گل محمد)
۲۹۵
حاجي محمد، مخدوم "حاجي صاحب"
(بن مخدوم محمد اشرف)،
۲۸۶-۲۸۵
حافظ شيرازي، ۸۲-۸۳-۸۴-۳۰۷-
۳۲۸-۳۴۸-۶۲۲
حامد تکهرائي، حافظ حاجي، ۳۸۵
حامد، ميان، ۱۰
حبيب‌الله، محقق قندهاري، ۳۷۲
حبيب‌الله خان (امير کابل)، ۳۷۰ح
حبيب قاآني، مرزا، ۵۹۴
حبيب : محمد زمان، (۱۲۷)-۱۳۱-
۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۹-
۱۵۲ح
حبيب، ميان (ميت پوتره)، ۲۳۶
حزب‌الله شاه "مسکين" پير سائين
"پير رهري والا"-۳۴۲-۳۴۳-
۷۹۷-۷۹۷ح

حسان بن ثابت ، ۸
حسن بن جعفر بن یعقوب کشمیری
۵۵۱
حسن بخش، حاجي، ۵۵۱
حسن خان خواجه، ۶۴
حسن : سردار محمد حسن خان
"امضا" (۱۵۳)-۱۵۴
حسن، مولانا ابوالحسن لکهنوي
۳۸۴ (رک ابوالحسن)
حسن الحسیني شیرازي، میر
(صاحب زبدة المعاصرین)
۳۹۴-۷۳۱
حسن علي آقا ، "وفا"
(میرزا بزرگ) ، ۱۶۰
۳۸۴-۷۵۸-۷۶۲
حسن علي خان تالپور، میر
۱۱۱-۳۶۶-۳۶۷
۵۶۹-۵۹۴-۵۹۸
حسن علي شاه ، سید، ۵۲۷ح
حسین بن علي مرتضي، ۷۹۸
حسین، سید، ۴۴۲ح-۴۴۳
حسین بن چنگل، ۷۹۷
حسین بن رضا، ۷۹۸
حسین بن راجیار ، ابوالخیر شیخ پته
ملقب به شاه عالم، ۲۳۳
(رک شیخ پته)
حسین بخش، سید، (بن مرتضائي)
۲۸۰-۵۵۵ح
حسین شاه (بن آغا ابراهیم شاه)
۳۱۴
حسین علي، ۱۳ ،
حسین علي خان، میر (بن نورمحمدخان
بن مراد علي خان تالپور)،
۳۸-۳۸ح-۱۵۸-۱۶۰-۱۶۱-
۳۴۰-۳۴۲-۳۸۴-۷۵۵-۷۵۶
حسین علي "حسین" نواب ، (بن
نواب الهداد خان صوفي) ،
۴۶۲-۶۲۵
حسین علي، سید، (اول)
(بن میر احسن الله میر کلان)
۲۵۶-۴۴۰-۴۸۰
حسین علي شاه ، میر سید، ۷۵-۷۶-
۲۰۲-۲۰۳-۲۶۰-۲۶۲-
۴۸۰، (رک "علي")
حسین علي شاه ضیا تتوي، سید
۷۵۶
حسین علي، میر،
(صاحب مناقب علوي) ۷۵۸
حسین علي نقاش، میر، ۵۵۱
حضرت حاجي صاحب (شاه
فضل الله سرهندي)، ۱۶۹

حضرت حاجي صاحب : (مخدوم عبدالکریم) ۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۹۳-۲۵۶-۳۸۶
حضرت میر جیو (میر سید حسن علي شاه)، ۷۵-۷۶
حضرت میر صاحب : (میر سید نظرعلي)، ۱۷۷-۱۸۶-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۵-۱۹۶-۲۵۶-۲۵۷-۲۶۰-۲۶۲
حضرت نقشبندي صاحب : ۴۴-۴۵-۸۸-۱۱۲-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۶-۱۷۷-۱۸۴-۱۸۵-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۳-۲۴۵-۲۵۶-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۳۶۵-۳۶۶ح-۴۴۱ح-۴۹۲
(رک ابوالقاسم نورالحق)
حفظ الله خان، نواب، ۶۶۹
حفیظ هوشیارپوري، ۶۲۷
حلیمه (زوجه حاجي محسن مانکاني) ۲۶۳
حمزه بن هارون، عبدالله، ۷۹۸
حمزه، سید، ۲۷۹
حیات الله، ۵۷۲
حیدر: اخوند غلام‌حیدر، حیدرآبادي، ۱۰۹-(۱۵۵)-۱۵۷-۱۵۸-۳۸۴-۶۳۰-۶۳۲-۵۲۶-۵۲۷-۷۵۶
حیدرشاه "حیدر" سید، [illegible]
حیدري : میر [illegible] خان ([illegible])-۱۵۹ح-۱۶۰-۷۲۸-[illegible]

خ

خادم علي، قاضي، ۲۶۳
خازن‌الرحمه، ۳۶۱
خاکي : میر نظرعلي خان، (۱۶۳)-۱۶۴-۱۶۶-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۷۷۸
خالص : ۶۴۲
خالق‌دنه، فقیر (والد ماه‌جي، اهلیه محمد ابراهیم خلیل)، ۲۶۲
خداداد خان، میر (خان قلات) ۲۵-۳۰۱ح
خدایار خان، ۱۵۶ح
خسرو، امیر، ۱۹۷-۷۹۳
خسرو بیگ چرکس، میرزا، ۴۵۳-۷۲۸
خضر (علیه السلام)، ۹۷۲
خلیط : عبدالرحیم، (۱۶۶)
خلیفه پلاس پوش، ۴۸-۵۰
خلیفه نظاماني (احمد خان)، ۶۷
(رک "احمد")
خلیفه وسین واله، ۵۰

خليل: مخدوم محمد ابراهيم
(مسكين "اداسي") تتوي، ۲-
-۱۳-۱۴-۱۹-۳۶-۱۵۲-۱۵۶-
(۱۶۷)-۲۱۲-۲۱۳-۲۳۸-۲۳۹-
-۲۵۰-۲۵۳-۲۵۷-۲۶۲-۲۶۳-۲۸۰-
-۲۸۲-۲۹۶-۳۰۱ح-۳۰۴-۳۴۶-
-۳۶۶ح-۳۶۷-۳۷۴-۳۸۴-۴۱۵-
-۴۳۳-۴۳۹-۴۵۳-۴۶۶-۴۸۱ح-
-۴۹۳-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-
-۵۰۰-۵۰۳-۵۱۷-۵۲۸-۵۲۹-
-۵۵۲ح-۵۵۳-۵۵۵ح-۵۵۷-۵۵۹-
-۶۶۲-۶۶۳-۶۶۳ح-۶۶۴-۶۶۵-
-۶۶۷-۷۲۸-۷۵۶-۱۹ / ۸۲۳-۸۲۴-
۸۲۵-۸۲۶
خواجه آدم، ۷۴ (رک آدم صفي‌الله،)
خواجه شاه مدني، (محمد حسن بن محمد زمان ثاني)، ۲۹۶
خواجه محمد سعيد، (مولف مقال‌الضمائر)، ۲۹۸
خوشحو، (بنت محمد عالم مانكاني زوجه صابر)، ۲۶۳
خيرالدين السندي البتورائي ۵۲
خيرالنساء (همشيره قاضي علي‌محمد ۴۹۹
خير محمد، بن احسن‌الله، ۲۶۰
حيرو بنت صابر، ۲۶۳

د

داتو، ۵۰۶-۵۰۷
دارا شكوه قادري، ۸-۶
دانديل تتوي، ميان، ۶۵۵ح
داؤد پوته، دكتور، ۱۶۵
داؤد سيوستاني، ملّا، ۹۵ح
دائم‌الصوم: (مخدوم عبدالكريم) ۲۱-۵۰-۲۰۲-۲۰۶-۲۶۵-
-۲۹۱-۴۳۱-۵۱۱-۵۱۵
(رک "كرم")
درس ابراهيم (والد ابوالقاسم قشبندي)، ۲۴۵
درس بلال، ۲۴۶
درس شرف‌الدين، ۲۴۶
دلخوش، گل محمد مكراني، (ناطق) (۲۶۴)-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۷۷۵
دلوراي، ۴۴۳
دلهاؤري، لارد، ۱۶۰
دودو خان، جام، ۴۵۴ح
دوست محمد بيگ "دوست" ميرزا ۳۸۵
دوست محمدخان (بادشاه افغانستان) ۱۵۳-۳۷۱ ۳۷۲-۳۷۸

دوله رام، منشي، ۴۲۹
دين محمد "وفائي" مولانا ،
۲۵-۳۵-۴۸۵
دیوي پرشاد، پنڈت، ۷۰۷

ذ

ذکرالله، ۴۸۶
ذوالفقارشاه رضوي مهدوي،
حاجي سيد، ۲۷۸
ذوالفقارعلي شيدا تتوي، مير، ۳۶۲

ر

راجبار بن کاهه ، ۲۳۳
راشدالله‌شاه، (محمدراشد) ۷۹۷-۷۹۸ح
رابرتي، مستر، ۶۲۰
رائت، دکتور، ۳۸۳
ربيعه بن مالک ابن جعفر العامري
۶
رجا تتوي، ۲۸۳ (رک
محمد پناه)
رحم دل خان، ۳۶۸-۳۷۱
رحمت‌الله، اخوند، (سانوتي، هالائي)
۳۵-۴۶۶
رحمت‌الله، سيد (بن سيد نعمت‌الله
شکر اللهي)، ۲۳۶
رحيم، ۷۹۳
رسول بخش رضي، ۳۸۸
(رک حيدر علي)
رشيد احمد لاشاري، ۲۲ح
رضا بن موسي کاظم، ۹۲۸
رضاشاه ، ۳۱۳
رضا قلي هدايت، ۵۹۷ح
رضوي : مير سيد روشن علي شاه
"روشن" (۲۷۸)-۲۸۰-
۲۸۱-۵۵۳-۵۵۶
رضي "دانش" مير، ۶۶۷
رضي‌الدين علي لالا، پهلوي، شيخ
۲۰۳ح
رفعت علي شاه رفعت، سيد، ۶۵۷
رفيع‌الدين رفيع، مير، ۶۰۱-۷۵۶
رفيق علي حسيني پشنگي، سيد
۱۶۳ح
رکن‌الدين، سيد، ۲۷۹
روشن : اخوند محمد، (حيدرآبادي)
(۲۹۸)-۳۴۱-۵۲۷ح
روشن : ميان ضياءالدين، (۲۸۳)-
۲۹۱-۲۹۵-۲۹۸-۳۳۷-۴۳۹
روشن، ۱۶۵
روشن علي، سيد (بن "مير کلان"
ميراحسن‌الله، و برادر "حضرت
مير صاحب") ، ۲۵۶

روشن علي، سيد، (بن مير حسين علي)، ۲۶۰
روشن علي شاه، سيد (بن محمد افضل و نواسه مير كمال الدين احمد خان رضوي)، ۲۷۸
روشن علي شاه رضوي "روشن" (بدر "مرتضائي") ۸-۲-۲۸۰-۲۸۱-۵۵۴-۶۵۶
(نيز رك "رضوي")
روشن علي شاه، سيد (بن مرتضائي) ۲۸۰-۵۵۷
روضه والا (پير محمد راشد) ۳۴۲-ح۳۴۳
رهري والا (پير سيد علي گوهر اصغر)، ۲۰۳
رهي: رسول بخش، خان بهادر (۳۰۱)-۳۰۱-ح۳۰۴-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۱۰-۳۸۵

ز

زاهد: ميان محمد زاهد (بن ميان عبدالواسع شاكرالي)، ۲۱۲-(۳۱۲)
زبيده بي بي، ۵۶۲
زليخا، ۷۹۳
زنده بهار (جد مير نظرعلي)، ۱۶۶
زيد (فرزند شير خدا)، ۷۹۷
زيد، سيد، ۳۴۲
زين العبا (امام زين العابدين)، ۷۱۳
زين العابدين، عابد: سيد آغا، ۱۰۹-(۳۱۲)-۳۱۴-۳۱۶-۳۱۷-۳۳۶

س

ساري، ۵۴۷
سانگي، مير عبدالحسين ۳۸۳
سائل: مير صابر علي صابر، ۳۵۲
سائيندنه، سيد (جد حضرت مير صاحب سيد نظر علي)، ۲۵۶
سجدنه فقير، ۲۹۰
سخن: ۳۶۳
سخيره، ۲۳۳
سدارنگاني، دكتور، ۳۰۱-ح۳۰۲-۳۰۶-۳۵۳-۳۸۰
سرخوش: محمد افضل دهلوي ۶۶۲-۶۶۳-۶۶۴-۶۶۵
سرفراز خان عباسي، ميان، ۳۱۵-ح۵۵۰
سعدالله (لنواري)، ۱۶۳
سعدالله، سيد (سورتي)، ۴۵
سعدالله (ساكن قريه جهجه)، ۲۴۶
سعدي شيرازي، ۴۷۸-۵۵۵-۵۹۹
سعيد: ميان محمد سعيد (لنواري) ۱۶۳-۲۹۸-(۳۳۷)-۳۳۸-۳۳۹-۳۸۵

سکندر، ۷۹۳
سلطان شاه هندي، سيد، ۲۳۶
سلطان‌الاولیا، خواجه محمد زمان
۱۶۳-۱۶۵-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴
سلطاني بنت مراد (مادر شيخ
پته ديولي)، ۲۳۳
سلمي، ۷۹۳
سليمان، ۸۱۴
سليمان صباحي، ۷۲۸
سليمان، مرزا، ۵۵۱
سنگيره (سنجر) سيد، ۴۴۲ح
سوائل شاه، (۳۴۰)
سومار، حاجي (سيد پوري)، ۱۹۶
سها: (آخوند اميد علي)، ۲۳۲-
(۳۴۰)
سيادت، ۵۴۸
سيد: ۱۰۹
سيد ابراهيم، ۵۹
سيد ابراهيم (بن سيد قاسم)، ۲۷۹
سيد ارشد، ۴۴۳
سيد اسمٰعيل، ۲۷۹
سيد جادم، ۹۵۵
سيد جادو، ۲۷۹
سيد جعفر، ۵۹-۴۴۳
سيد جعفر اصغر، ۲۷۹
سيد حاجي (بوكيه)، ۴۴۳
سيد حسين، ۴۴۲ح-۴۴۳
سيد حمزه، ۲۷۹
سيد خان محمد شاه، ۶۵۴ح
سيد زيد، ۲۷۹-۴۴۳
سيد شجاع، ۲۷۹
سيد شيخ (؟)، ۲۷۹
سيد طباطبائي، ۷۲۹
سيد عباس، ۴۴۲ح-۴۴۳
سيد عثمان، ۴۴۲ح
سيد عقيل، ۲۷۹
سيد علي، ۴۴۳
سيد علي، ۵۹
سيد علي بن سيد حسن شيرازي
۵۵۱
سيد محمد جونپوري، ۶۵۵ح-۶۵۶
سيد محمد (بن سيد علي)، ۴۴۳
سيد محمد (بن شاه حسين)، ۴۴۲ح
سيد محمد (مير پتهو)، ۶۵۶
سيد محمود (بن سيد محمد)، ۴۴۲ح
سيد موسيٰ، ۲۷۹
سيف‌الدين، شاه، ۱۷۸

ش

شاه جميل گرناري چشتي (سيد
عبدالعطاس)، ۲۳۳-۲۳۴

شاه جهان، ۵۴۳
شاه چکن (سید چنگه)، ۵۴۲ح
شاه حسن ارغون، ۱۱۷-۵۰۸
شاه حسین، ۷۹۷
شاه حسین (بن سید چنگه) ۵۴۲ح
شاه صاحب، ۱۲۸
شاه صادق، ۶۰۷
شاه عالم (شیخ پته دیوانی) ۲۳۳ (رک شیخ پته)
شاه عبداللطیف بتائی، ۸۲۳
شاه فضل‌الله سرهندی (حضرت حاجی صاحب)، ۱۶۹-۱۷۰
شاه محمد، سید، ۴۴۰
شاه مدنی، حضرت، ۱۶۴
شاه مردان شاه، پیر، ۷۸۷-۷۹۰-۷۹۹-۷۹۹ح-۸۰۰
شایق : ۱۰۹
شجاعت علی خان (لطف علی خان، میر محمد شفیع همت)، ۶۵۶
شرف‌الدین عبدالله محمد بن سعید الصنهاجی معروف بالبوصیری، ۱۹
شریف : ۳۰۰
شریف : قاضی سبحان‌عبدالقوی سلتجی (۳۴۵)
شفائی، ۶۶۶
شکرالله اول، قاضی سید، ۱۱۷ح-۵۴۲ح
شکرالله ثالی، سید، ۵۴۲ح
شکرالله، سید (بن سید عثمان) ۵۴۲ح
شمس‌الدین (ابن پیر امام‌الدین،) ۶۰۱
شوکت : ۵۴۷
شهاب‌الدین، شاه، ۵۴۲ح
شهاب‌الدین، مخدوم، ۵۴۰ح
شهاب‌الدین میر صدیقی سهروردی، سیح، ۵۹-۲۷۹-۴۸۳
شهداد خان تالپور "حیدری" میر ۵۳۳-۷۱۸-۷۵۸-۷۶۲-۷۶۳-۷۶۵-۷۶۶
شهرباتو بنت میر حسین علی خورد ۲۶۲
شهود : امیرخانی، ۶۶۰-۶۶۱
شهودالدین، ۶۰۱
شیخ ابراهیم، ۲۹۲
شیخ احمد فاروقی سرهندی، مجدد الف ثانی، ۱۷۸
شیخ احمد (بن شیخ بقا)، ۲۹۲
شیخ بقا، ۲۹۲
شیخ پته دیولی، ابوالخیر (ملقب به شاه عالم) حسین بن راجبار بن کاهه بن لاکهه بن سخیره ۲۳۳-۲۳۴-۲۳۶

شیخ جیو (شیخ جیه)، ۱۸۳
شیخ جیو بن شیخ نعمت‌الله، ۲۳۸
شیخ جیه (چراغ مکلی)، ۲۳۸
شیخ زکریا، ۲۳۴
شیخ طاؤس، ۲۹۲
شیخ طیب، ۲۹۲-۲۹۳
شیخ عابد، ۲۹۲
شیخ علی، ۲۹۳
شیخ مالک، ۲۹۳
شیخ محمد (بن محمود اکبرآبادی) ۲۷۹
شیخ محمد (بن شیخ فقیرالله)، ۲۹۲
شیخ محمد (بن ابوالحسن)، ۲۹۳
شیخ مصطفی، ۲۹۳
شیخ میمون، ۲۳۴
شیر خدا (بن پیر عمر)، ۷۹۸
شیر علی بیگ، مرزا، ۴۵۳
شیر علی خان، امیر کابل، ۳۷۲-۳۸۰ح-۶۲۰
شیر محمد قریشی، میان، ۳۰۶

ص

صابر: صابرعلی شاه شکر اللهی، میر، سید، ۶۶-۲۰۰-۲۶۳-(۳۵۱)-۳۵۲ح-۵۰۳-۵۰۴-۷۲۸-۷۷۹
صابر: میر سید صابرعلی کشمیری (۳۵۱)
صاحب رای «آزاد» ۷۳۹
صاحبدله شاه «صاحب» سید، ۳۸۴
صادق شاه، آغا، ۳۱۴
صائب: اصفهانی تبریزی، میرزا ۸۲-۶۵۶-۶۶۶
صبغت‌الله، پیر سید، ۴۴۲ح-۴۴۴-۴۶۵ح-۷۹۷-۷۹۷ح
صدرالدین خطیب بهکری، سید ۲۷۹
صدرالدین، شیخ، ۲۳۵
صدیق اکبر (رضی‌الله تعالی عنه) ۴
صدیق حسن خان، نواب، ۲۶۷
صفی: خواجه آدم صفی‌الله، «قیوم جهان» مجددی حدیده مرقد، ۵۰-۷۴-۸۷-۸۸-۱۷۰-(۳۵۶)-۳۶۰-۳۶۰ح-۳۶۱-۳۸۶-۴۸۵-۴۸۵ح-۴۸۶-۴۸۶-۵۱۲ح-۶۱۸
صوبدار خان تالپر، «میر» ۱۰۸-۲۶-۲۶۶-۲۹۸-۵۹۸ (رک «میر»)
صوبراج «فانی» ۴۸۰

صوفي : اله داد خان، ۳۵۷-۳۶۲

ض

ضیاءالحق، شاه، سرهندي (محفه واله صاحب) ۵۰-۱۸۳
ضیاءالدین دانشمند، مخدوم، ۲۳۶
ضیاءالدین "روشن" ۲۹۱-۲۹۵-۲۹۸ (رک روشن،)
ضیاءالدین ضیا نتوي، ۵۳۳-۶۲۶
ضیاءالدین، مخدوم، ۱۷۶
ضیاءالدین، محدوم (بن مخدوم ابراهیم بن مخدوم هارون)، ۳۰-۵۹-۶۰
ضیاءالدین، میان، ۸۲۶
ضیاءالدین الحق سرهندي، شاه ۱۸۳ (رک ضیاءالحق شاه)

ط

طالب : میان محمد بلال (لواري) ۱۶۳-۲۹۵-(۳۶۵)-۴۹۳
طالب فقیر، ۲۰۵
طالب الله، مخدوم، لاکه د ل ۲۳۱
طاهر، میرزا، ۱۰۹
طاهر وحید، ۶۶۳
طرزي : سردار غلام محمد خان قندهاري، (۳۶۸)-۳۷۰-۳۷۰ح-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۸۱-۸۱۲-۸۱۳-۸۱۵-۸۱۷-۸۱۹
طهار بن عبدالباري، ۲۹۳

ظ

ظهورالله، ۴۸۶
ظهیرالدین اول، میر، ۵۴۲ح
ظهیرالدین ثاني، میر، ۵۴۲ح

ع

عابد : آغا زین العابدین، ۳۱۷
عاشق : ۵۴۷
عالي حضرت : (مخدوم غلام حیدر) ۲۱-۱۷۷-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۲۰۲-۲۰۳-۵-۲۶۰-۲۸۵-۳۱۲-۳۸۶-۳۸۰ (رک غلام حیدر، مخدوم)
عالي خان (ثاني)، جام (بن جام میر خان اول)، ۸۷
عباس بن زید، ۷۹۷
عباس بن فضل، ۷۹۷
عباس، سید، ۳۴۲ح-۳۴۳
عباس، مرزا، ۱۰۸-۱۰۹
عباس : محمد عباس خان (۳۷۸)-۳۸۰ح

عباس علي خان، "مومن" مهر
۳۸۲-۳۸۳ح-۷۴۷-۷۵۸-۷۶۴
عبد: عبدالواحد خان (۳۸۱)
عبدالباري، ۲۹۳
عبدالباقي، ميان (متعلوي)
۱۷۹-۱۸۰
عبدالباقي "باقي" سرهندي مجددي
۹۸-۳۰۵-۳۸۶-۵۱۶-
۶۱۸-۷۰۰
عبدالباقي، واعظ اكبهي، ۲۴۶
عبدالحسين، سرزا، ۴۵۳
عبدالحسين خان "سانكي" مهر
۱۵۶ح-۱۵۷-(۳۸۲)-۳۸۳ح
۳۸۴-۳۸۵-۷۲۸-۷۴۷-۷۵۸
عبدالحميد خان عثماني، سلطان ۳۷۲
عبدالحي حبيبي افغاني، ۳۶۱-۳۷۱-
۳۸۱-۶۲۱
عبدالخالق، مهر سيد، ۳۸۸-۳۸۹
عبدالرحمان بن ابوبكر صديق رضه
۲۹۳
عبدالرحمان بن خيرالدين السندي
البتورائي، ۵۲
عبدالرحمان بن عبداللطيف، ۵۲
عبدالرحمان، خواجه، ۴۸۶
عبدالرحمان، سيد، ۲۷۹
عبدالرحمان سالكاني، حافظ، ۲۵۷
عبدالرحمان خان، امير كابل، ۳۷۲
عبدالرحمان خان شاكر، ۲۰۸
عبدالرحيم، قاضي ميان، ۹-۵۱-
۲۰۲-۲۱۱-(۳۸۵)-۵۰۰
عبدالرحيم سومره، ۲۴۶
عبدالرحيم كاكر، ۳۷۲
عبدالرحيم گرهوري، فقير، ۱۶۳-
۱۶۴-۱۶۵-۲۸۸
عبدالرزاق، سيد، ۵۹
عبدالرشيد جونپوري، شيخ، ۲۴۷
عبدالرشيد نعماني، محمد، ۲۴۵
عبدالرضا، ۷۴۸
عبدالرضا، (صدر اعظم)، ۱۰۹
عبدالشكور، ۵۹
عبدالشكور بهاري، ۲۴۷
عبدالعزيز پنجابي، ۸۲۵
عبدالعزيز سرهندي، ميان، ۱۲۸
عبدالعزيز واعظ، مولوي، ۱۶۶
عبدالعطاس، سيد (المعروف به شاه
جميل گرناري چشتي)، ۲۳۳
عبدالعلي "عزلت" سيد، (بن علامه
سعدالله سورتي)، ۵۹

عبدالحلیم، اخوند (بن اخوند رحمت‌الله) سانوني، هالائی ۳۵-۳۸۴-۳۶۶-۵۲۷ح
عبدالغفور، مخدوم (پدر مخدوم محمد هاشم) ۴۳
عبدالغفور، مخدوم میان (بن مخدوم عبداللطیف ثاني) بهبڑي مرقد ۴۹-۲۶۴-۲۶۶
عبدالقادر (بن غلام حیدر مانکاني) ۲۶۰
عبدالقادر تتوي، سید، ۲۴۰
عبد القادر جیلاني رح، ۷۰
عبدالقدر "جوهري" سیوستاني، میان، ۱۶۰-۵۵۱
عبدالقوي، قاضي، ۲۰۷-۶۷۰
عبدالقیوم، شاه (خلف شاه فضل‌الله نقشبندي مجددي) ۷۳-۳۴۱ح-۳۴۲-۳۸۶-۶۱۸-۶۹۹
عبدالکریم بابي کلاتي، میان (۳۸۶)-۵۱۰-۵۱۲ح-۵۱۳-۵۱۴
عبدالکریم، بحرالعلوم، میان (بن میان عثمان) ۲۰۲-۲۶۴
عبدالکریم درس (کراچي) ۲۵۰
عبدالکریم، مخدوم "حضرت میان حاجي صاحب" (بن مخدوم محمد زمان) ۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۷-۲۵۶-۳۵۶
عبدالکریم، مخدوم، "دائم‌الصوم صاحب" (بن "عالي حضرت" مخدوم غلام‌حیدر) ۱۶۷-۲۰۲-۲۰۷-۲۵۸-(۵۱۵)
(نیز رک "کرم")
عبدالکریم، سان (بن قاضي عبدالرحیم) ۵۰۰
عبدالله، حاجي، ۲۳۲-۳۴۴ح
عبدالله، حافظ، ۲۶۰
عبدالله، سید، ۵۹
عبدالله، سید (ولد سید نعمت‌الله شکر اللهي) ۲۴۶
عبدالله، سید (بن علامه سعدالله سورتي) ۵۹
عبدالله، شیخ، ۲۹۲
عبدالله، مخدوم، ۲۴۶
عبدالله، منشي، ۵۵۱
عبدالله بن حسین، ۷۹۸
عبدالله، حیدر آبادي، ۵۵۱
عبدالله هندی لکهنوی (کتب فروش) ۲۰۸
عبدالله الحسین الدشتکي الشیرازي ۵۴۲ح
عبدالله الاشرف، سید، ۴۴۳

عبداللطیف بن عبدالرحمان بن
خیرالدین السندي البتوراني ثم
بهرامپوري ثم ثتوي (جد اعلیٰ
مخدوم محمد هاشم)، ٥٢
عبداللطیف تارک، سید، ٢٣٣
عبداللطیف (ثاني) بن مخدوم
ابراهیم مدّني مرقد، ٣٩
عبداللطیف سهروردي، خواجه (پدر
خواجه محمدزمان "سلطان الاولیا")
٣١
عبداللطیف، شاه (بتائی) ٣٨٣-
٣٨٥-٨٢٣
عبداللطیف، شیخ حاجي (بن شیخ
طیب) ٢٩٢-٢٩٣
عبداللطیف صغیر، شیخ (بن میان
گل محمد) ٢٨٣-٢٩٥-٢٩٨
عبداللطیف کلان (بن میان ابراهیم)
٢٩٣
عبداللطیف کلان، شیخ (بن شیخ
احمد) ٢٨٣-٢٩٢
عبداللطیف، مخدوم (بن مخدوم
محمد هاشم) ٢٣-٣٣-٣٦-
٦٣-٢٣٣
عبداللطیف، میان (ابن مخدوم
عبدالکریم، دائم الصوم صاحب)
٢٥٨-٣٨٧-٨٢٣
عبداللطیف، میان (ابو میان ابراهیم)
٢٨٣-٢٨٥-٢٨٦
عبدالمجید جوکهو (صاحب تاریخ
بلوچي) ٢٣٩
عبدالمطّلب، ٦
عبدالملک، سید، ٢٧٩
عبدالنبي خان کلهورو، میان،
٩٠-٣٥٠
عبدالواحد، شیخ، ٢٩٢
عبدالواسع شاکرائي، میان،
٢١٣-٣١٢
عبدالواسع، مخدوم (پدر مخدوم
فضل الله) ٣٨٣
عبدالولي، سید (بن علامه سعدالله
سورتي) ٥٩
عبدالولي، میان (برادر عبدالباقي
واعظ اکهمي) ٢٣٦
عبدالهادي، سید، (سید عبدالعطاس)
٢٣٣
عبدالهادي، میر آغا، ٣١٤-٣١٥
عبیدالله بخاري (صدر الشریعت)
٢٣٧
عبیدالله سندهي، ٢٣٥
عبیدالله، سید، ٣٣٣
عتیق بن محمد، ٢٩٣

عثمان، بحر علوم، میان، ۲۶۳
عثمان، پیر، ۷۹۷
عثمان، سید، ۳۴۲ح
عثمان شاه باز، شاه، ۲۲۵
عجائب، مخدوم (بن مخدوم الیاس) ۵۹
عذرا، ۷۹۳
عراقی: ۸۲
عرب شاه، سید، ۵۴۲ح
عروة الوثقی، خواجه محمد معصوم ۴۸۵-۴۸۶-۶۱۸
عزت‌الله شکر اللهی شیرازی، سید ۲۴۶-۳۹۴-۵۴۲ح
عزت یار خان، ۹۵
عزلت، میر، ۴۰۷
عزیز بن فضل، ۹۳
عزیز، میر سید کریم بخش شیرازی تتوی (۳۸۷)- ۳۸۹
عسکر علی شاه «علی» سید، ۶۵۷
عطا محمد، مرزا، ۴۵۳
عطاءالله جمال‌الدین محدث، امیر ۵۴۲ح
عطیةالله پوربی رضوی «حق» ۶۶۸
عظیم: میر عظیم‌الدین شیرازی شکر اللهی، (۳۸۹)-۳۹۰-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۸-۴۰۰-۴۰۲-۴۰۵-۵۳۷-۵۴۸-۶۲۶-۶۵۹-۷۲۸
عظیما نیشاپوری، ۶۶۲
عقیل، سید، ۲۷۹
علاءالدین، سید، ۲۷۹
علی رض (بن ابی طالب) ۴-۵ح-۲۸۰-۷۹۲
علی ابن ابی بکر برهان‌الدین المرغیناني، ۲۴۷
علی بن اسحاق، ۲۹۳
علی اصغر بن امام حسین رضه ۷۹۸
علی زین العابدین، امام، ۲۷۹
علی نقی، امام، ۲۷۹
علی بن موسی رضا، امام، ۵۲۷ح
علی: عباس علی بخاری تتوی، سید، ۱۱۹-(۴۰۵)
علی: مرزا بنده علی (۴۵۰)- ۴۵۲-۴۵۳
علی: میان غلام‌علی سبزپوش (۴۱۵)-۴۱۵ح-۴۳۰-۴۳۳-۴۳۹-۴۴۰

علي: سيرسيد حسين علي شاه (ثاني) ميرجيو (بن مير يارعلي)، ۷۵-۷۶-۲۰۲-۲۰۴-۲۶۰-۲۶۲-(۴۴۰)-۴۴۱ح-۴۸۰-۴۸۱ح
علي: مير سيد علي اصغر شاه (۴۴۲)-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۷۸۷-۷۹۷-۷۹۹-۸۰۸
علي: نواب علي محمد خان لغاري (۴۵۴)-۴۶۳
علي احمد تالپر، مير، ۵۷۲
علي اصغر "علي" ۷۹۷-۷۹۹-۸۰۸ (رک "علي" مير سيد علي اصغرشاه)
علي المكي، سيد، ۴۴۲ح
علي بابا بن ميرزا محمد شيرازي ۵۵۱
علي سرور، ۸۰۰
علي، سيد، ۴۴۳
علي شير قانع تتوي، ۶۶-۲۳۳-۳۹۴-۵۳۷-۵۴۲ح (نيز رک قانع)
علي گوهر شاه اول "اصغر" پير پاگاره، رهري والا (بن پير سيد صبغة‌الله بن سيد محمد راشد روضه والا) ۳۵-۲۰۴-۲۴۷-۴۴۲ح-۴۴۴-۴۶۵ح-۷۹۷-۷۹۷ح
علي گوهر (ثاني)، ابن پير حزب‌الله "مسكين" ۴۹۹
علي محمد، قاضي، ۲۵۷
علي محمد (ثاني) "فقير" قاضي ۳۹۲ح-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۶-۵۵۲-۵۵۴ح (رک "فقير")
علي مراد (خطاط) ۵۵۱
علي مراد خان تالپر، مير (والي خيرپور) ۲۵-۳۸-۳۶۶
علي مظفر، ۷۹۹-۷۹۹ح
علي: مير نظرعلي خان "خاكي" ۱۶۶ (رک "خاكي")
علي: ناصر علي سرهندي، ۶۱۹
علي نواز علوي شكارپوري، مير ۳۱۰-۳۱۱
عمادالدين بالي پتي، بادري، ۵۹۸
عمر (رضي‌الله عنه) ۷
عمر: محمد عمر (۴۰۵)
عمر الابهري، ۲۳۲
عمر (پسر حافظ عبدالله) ۲۶۰
عمران، سيد، ۴۴۳
عنايت‌الله، سيد (سيد سائيندنه) پدر مير احسن‌الله "مير كلان" ۴۴۰
عنايت‌الله (بصير واعظ تتوي،) مخدوم، ۲۴۶

عنایت‌الله، مخدوم (استاد مخدوم معین) ۲۴۱
عنایت‌الله، مخدوم (بن مخدوم امین محمد) ۱۶۷
عنایت‌الله، مخدوم (بن فضل‌الله تتوي) ۶۰
عنایت‌الله خان، سردار، ۳۷۰ح
عنایت شاه (بن پیر حزب‌الله "مسکین") ۸۰۰
عیسیٰ اول، میرزا، ۵۴۳
عیسیٰ ترخان، میرزا، ۵۴۳
"عیسیٰ ملتاني"، سید، ۹۷

غ

غالب دهلوي، مرزا، ۲۷۷-۷۷۵
غلام: حافظ غلام محمد ساوني هالائي (۴۶۴)
غلام احمد (خطاط) ۵۵۱
غلام احمد، ملّا (بن عبدالکریم بابي کلاتي) ۵۱۳
غلام احمد، صاحبزاده میان، ۱۸۴
غلام احمد، صاحبزاده مخدوم میان (بن مخدوم میان ابراهیم بن حضرت نقشبندي صاحب) ۶۵-۱۶۹-۲۵۶
غلام حسن شاه، ۴۸۵ح
غلام حسین سبزپوش، میان، ۲۰۷-۲۷۸-۵۴۵
غلام حسین، شاه، ۶۱۸
غلام حسین، میان (المعروف به مخدوم بوالحسن) ۲۳۳
غلام حیدر (بن نواب ولي‌محمدخان) ۶۲۵
غلام حیدر "حیدر" حیدر آبادي، اخوند، ۱۰۹-۳۸۴-۷۵۶ (رک "حیدر")
غلام حیدر سهوستاني، ۵۵۱
غلام حیدر، مخدوم (ملقب به "عالي حضرت") ۲۱-۱۶۷-۱۷۷-۱۹-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۲۰۰-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۵-۲۵۶-۲۵۸-۲۶۰-۲۸۵-۳۱۲-۳۸۶-۳۸۰
غلام رسول، محمد یحییٰ (رابع) (بن قاضي علي محمد "فقیر") ۴۹۳-۵۰۰-۵۰۶
غلام صادق، شاه، ۶۱۸
غلام‌علي آزاد بلگرامي، میر، ۶۶۶
غلام علي "جعفري" قاضي، ۴۹۰-۴۹۷-۵۰۷ (رک "جعفري قاضي غلام علي)
غلام علي سبزپوش تتوي ۲۸۳-۴۳۹-۴۴۰-۵۴۶

غلام علي، سيد (پدر سيد كريم بخش "عزيز") ۳۸۷
غلام علي، سيد (بن سيد فقير علي) ۳۴۰
غلام علي شير قانع، مير سيد ۲۰۰ (رک "قانع")
غلام علي "مائل" تتوي، مير ۹۶-۲۰۰ (رک "مائل")
غلام علي "مداح" تتوي ۶۲-۹۴-۲۴۸-۳۸۹-۶۷۲
غلام علي بيگ تتوي، مير، ۶۳
غلام علي خان تالپور، مير، ۳۰۰-۵۴۲ح-۵۶۵-۶۳۰ح-۶۵۷-۶۵۷ح-۷۲۸-۷۵۸
غلام محمد، سيد حاجي (جد اعلیٰ "حضرت مير صاحب" مير نظر علي) ۳۴۰
غلام محمد شاه، ۳۱۴
غلام محمد، شاه (بن قطب الاقطاب غلام محمد معصوم) ۶۱۸-۶۸۵ح
غلام محمد "طرزي" سردار، ۸۱۲-۸۱۳-۸۱۵-۸۱۷-۸۱۹ (رک "طرزي")
غلام محمد "غلام" مُلّا ۶۷۷-۶۹۵-۶۹۹
غلام محمد "گدا" مير ۹۵-۹۶-۱۵۱-۱۵۶-۱۵۶ح-۲۱۳-۳۰۱-۳۸۳-۳۹۳-۳۹۳ح-۵۹۳-۶۵۸-۹۹۹ (رک "گدا")
غلام محمد، مخدوم (نبيره ضياء الدين) ۱۷۶
غلام محمد، مخدوم (نبيره محمد هاشم) ۵۹
غلام محمد معصوم (قطب الاقطاب خواجه) ۳۸۵ح-۳۸۶-۶۱۸
غلام محمد، ميان (بن قاضي عبدالرحيم) ۵۰۰
غلام محمد، مير (بن مير حسين علي) ۲۶۰
غلام محمد خان "غلام" نواب ۳۵۵-۳۶۳
غلام محمد خان "نگار" ۳۵۵-۳۶۳-۳۵۴ح-۶۲۵
غلام محي الدين، شاه ۶۰۰-۶۰۱-۶۱۸
غلام مرتضيٰ "الهام" مير ۲۸۰-۶۵۶
غلام مرتضيٰ شاه "مرتضائي" مير سيد، ۲۷۸-۲۸۰ (رک "مرتضائي")
غلام مصطفيٰ شاه، ۳۱۴-۸۰۰
غلام نبي (لاهوري) ۷۹۰

غلام نبي، شاه (مدفون قندهار) ۶۱۰-ح۴۸۵
غلام نقشبند، ۶۰۱
غلامي شاه (سيد غلام علي شيرازي) ۳۸۷
غني كشميري، ۶۷۱
غني: ميان عبدالغني (۴۸۰)
غوث، ميان محمد، ۴۸۰
غوث بخش "خاكي" ۳۰۲-۳۰۴
غوث الثقلين عبدالقادر جيلاني، ۵۹
غوث العالم، حضرت (خواجه محمد زمان ثاني) ۲۹۵

ف

فارغ تبريزي ۵۴۷
فاضل حيدرآبادي، سيد ۱۵۸
فاندر، پادري، سي، جي ۵۹۸
فتح خان ۱۵۳-ح۱۵۴
فتح علي خان تالپر، مير (فاتح سند) ۹۴-۲۹۸-۳۹۵-۳۳۹-۳۹۸-۵۴۲-ح۵۶۳-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۶۳۷
فتح علي خان، مير (ثاني) ۵۸۱
فتح محمد، پير سيد ۴۴۲-ح۷۹۷
فخر الدين سهرو ردي صديقي هالائي، مخدوم ۳۵۰-ح
فدا محي الدين ۶۰۱
فدوي: مير سيد امام بخش رضوي مهدوي (۴۸۲)-ح۴۸۲
فردوسي طوسي ۳-۹۴-۱۰۵ ۳۰۰-۶۶۶
فريدون بيگ قانع، مرزا ۱۰۹
فريثر، سر بارتل ۷۵۷
فريثر، مستر ۷۴۷
فضل: شاه فضل الله سرهندي مجددي (صاحب "عمدة المقامات") ۷۳-۳۵۶-(۴۸۵)-ح۴۸۵-۴۸۶-ح۵۱۲-۶۱۸-۶۹۹
فضل: مخدوم فضل الله (بانره) (۴۸۳)-۴۸۴-۸۲۳
فضل بن پير شهاب ۷۹۷
فضل بن علي ۲۹۳
فضل الله سرهندي، شاه ۱۶۹-۱۷۰
فضل الله، سيد شاه (بن شاه شهاب الدين) ح۴۴۲
فضل الله، قاضي ۴۹۸
فضل الله محدث (بن عبدالله الحسين الدشتكي) ح۵۴۲
فضل محمد "ماتم" ۳۸۵
فغاني: ۵۴۶

فغفور ۶۷۱
فقیر : قاضي علي محمد (ثاني) بن
قاضي محمد یحیی (۴۹۰)- ۴۹۲ح-
۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-
۵۰۶-۵۰۷-۵۵۲ح-۵۵۴
فقیر الله شکارپوري ، میان ۳۱۰
فقیر الله ، شیخ ۲۹۲
فقیر علي ، سید ۳۴۰
فقیر محمد "عاجز" حیدرآبادي ،
اخوند ۳۸۴
فقیر محمد ، مخدوم میان (برادر
"حضرت میان حاجي صاحب")
۲۵۶
فلاطون ۸۱۸
فیض : مخدوم فیض احمد
(برادر ابراهیم خلیل)
۲۱۱ - (۵۰۹)- ۳۸۷-
۳۸۸-۸۲۴-۸۲۵-۸۲۶
فیض : فیض محمد بابي کلاتي
۱۱- (۵۱۰)- ۵۱۳
فیض احمد ، مخدوم (بن مخدوم
ابو القاسم نقشبندي)
۲۴۵-۲۵۶
فیض احمد ، مخدوم ۲۶۰

قا آني : مرزا حبیب الله
۵۹۴-۵۹۷ح
قادر دنه ، فقیر ۱۹۹
قاسم ، سید (بن سید عبید الله)
۴۴۳
قاسم ، سید (بن سید زید) ۲۷۹
قاسم علي بیگ ، مرزا ۵۵۱
قاسم ، ملا ۳۵۰ح
قاسم : آخوند محمد قاسم ساؤني
(بن آخوند محمود)
۴۷۰
قاسم : هالائي ، ۱۵۶ح- ۱۵۸
(رک محمد قاسم هالائي)
قاضي محمود ، علامه ۲۳۳
قانع : میر سید غلام علي شهر ،
۶۶-۲۰۰-۲۳۳-۲۴۶-۳۹۴-
۵۰۳-۵۳۷-۵۴۲-۶۵۴-۶۵۵ح
۶۵۹-۶۶۰-۶۶۱-۶۷۱-۶۷۲
قائم بن عتیق ۲۹۳
قدرت الله ۴۸۶
قربان علي بیگ گرجي ، مرزا (خطاط)
(تنهو تهو رو) ۵۵۱

قربان علي بيگ ، مرزا (خطاط)
ابن مرزا قاسم علي بيگ، تندو آغا
۵۵۱
قليچ بيگ "قليچ" حيدرآبادي، مرزا
۳۱۳- ۳۸۵- ۴۵۳- ۴۶۸
قنبر علي باڈائی ، مير سيد ۲۰۵
قيوم جهان : (خواجه آدم ، شاه
صفي الله مجددي)
۵۰- ۷۲- ۱۷۰- ۲۶۰- ۳۸۶-
۴۸۵- ۴۸۵ح- ۴۸۶- ۵۱۲ح-
۶۱۸ (رک "صفي")
قيوم زمان : خواجه محمد صبغة الله
۶۱۸

ک

کاظم بن جعفر ۷۹۸
کاظم شاه ، آغا ۳۱۴- ۳۱۶- ۳۱۷
کاظم شاه سرخوش ۷۲۸
کاؤس ۷۹۳
کاهه بن لاکه ۲۳۳
کرامة الله ۴۸۶
کرم : "دائم الصوم"
مخدوم ميان عبد الکريم
۲۱- ۵۰- ۱۶۷- ۲۰۲- ۲۰۶-
۲۰۷- ۲۶۵- ۲۵۸- ۲۶۵-
۲۹۱- ۴۴۱- ۵۱۱- (۵۱۵)
کرم الله ، مخدوم ۱۶۷
کرم علي شاه ، سيد ۵۲۷ح
کرم علي خان تالپر ، مير
۴۵۳- ۵۴۲ح- ۵۹۷ح- ۷۲۸-
۷۲۹- ۷۳۰- ۷۳۱- ۷۵۶
کريم بخش عزيز ، مير سيد
۶۵۸
کريم شاه تتوي ، حاجي سيد
۳۸۴
کريه قتال ۲۳۴
کعب بن زهير ۵
کليم : ۵۴۶
کمال اودهيجه ، حاجي ۲۴۶
کمال الدين ، سيد (بن سيد جادو)
۲۷۹
کمال الدين ، ميان
(برادر "منير" قاضي ميان گل محمد)
۵۶۲
کمال الدين (خطاط) ۵۵۱
کمال الدين احمد خان رضوي ،
نواب مير سيد
۲۴۶- ۲۷۸- ۲۸۰- ۶۵۶
کمتر : مير سيد موتيل صاحب
رضوي مهدوي
۲۸۰- (۵۱۸)- ۵۱۸ح-
۵۲۰- ۶۵۷

کوچک اصفهاني ، مرزا
(مرزا محمد شفيع وصال)
۵۹۴-۵۹۷ح

کهتن ، سيد ۴۴۲ح- ۷۹۷-

گ

گبن (ستي ماجستريت کراچي)
۵۰۷

گدا : ميرسيد غلام محمد
۳۸-۹۵-۹۶-۱۵۱-۱۵۶-۱۵۶ح-
۲۱۳-۳۰۱-۳۸۴-۴۵۰-۴۶۴-
۴۸۲ح-(۵۲۳)-۵۲۷ح-۵۲۸-
۵۲۹-۵۳۰-۵۳۳-۵۳۵-۵۴۹-
۵۹۴-۶۵۸-۶۶۹-۷۵۶-۸۲۷

گدو ۶۹۹

گدو مل ۶۹۹

گربخشاني ، دکتور ۲۹۲-۲۹۳

گل حسن ، خواجه ۲۹۸

گل حسن ، مرزا ۵۵۱

گل حسن خان ، مير ۳۸۴

گل شاه ، سيد (خال مير ناصرعلي)
۲۵۶

گل شاه هندي (دهلوي) ، مير سيد
۱۸۰-۲۵۶-۸۱۲

گل محمد ، اخوند (خطاط) ۵۵۱

گل محمد ، مولوي (بن مولوي محمد رفيع) [illegible]

گل محمد خان مکراني «ناطق» «دلخوش» [illegible]

گل محمد ملتاني ، قاضي ۱۰۹

گل محمد، ميان ، «محبوب الصمد»
(بن ميان محمد زمان ساکن لواري)
۱۶۵-۲۸۳-۲۸۵-۲۸۸-
۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۳-
۲۹۸-۳۳۷-۳۶۵

گلن خان بليدي ۷۳۶-۷۳۸-
۷۳۹-۷۴۰-۷۴۳

گلن شاه شيرازي ، مير ۱۹۹

ل

لاکهه بن سخيره ۲۳۳

لاکه دل (مخدوم طالب الله)
۲۴۱

لال شهباز قلندر حسيني جعفري
مرندي سيوستاني
۳۸۴

لبيد، ابو عقيل - بن ربيعة بن مالک
ابن جعفر العامري ۶

لطف الله ، سيد ۲۷۳

لطف الله حيدرآبادي ، اخوند ۳۸۴
لطف الله نيشاپوري ، مير ۶۶۰-۶۶۱
لطف علي بيک ، مرزا ۳۵۳
لطف علی ، مولوي ۳۵۱-۳۵۳
لطف علي خان "همت" (مير محمد شفيع، شجاعت علي خان) ۲۸۰-۶۵۶
لقمان، اخوند(نبيره قاضي محمدصالح) ۵۵۱

م

مالک ابن جعفر العامري ۶
ماني ۷۹۶
ماه جي بنت فقير خالقدله (اهليه محمد ابراهيم خليل) ۲۶۲
مائل : مير سيد غلام علي تتوي ۹۶-۶۶- ۲۰۰ -۳۵۲- ۳۹۵- ۴۰۰-۴۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۱۲ح- ۵۱۳- (۵۳۷)- ۵۳۸- ۵۴۲ح - ۵۴۳ح- ۵۴۴- ۵۶۵- ۵۶۶- ۶۳۱-۷۲۸
مبارک تتوي ، سيد ۶۵۵ح
مجدد الف ثاني (حضرت شيخ احمد سرهندي) ۱۷۸- ۳۸۵- ۳۸۶- ۶۱۸
محب الله ، ملا ۲۳۷
محب علي بيک ، مرزا ۳۵۳
محبت خان ، ريح ۶۲۰
محبوب الصمد (ميان گل محمد) ۲۹۳
محسن : تتوي، (محمدمحسن صبّاغ) ۱۱- ۹۶- ۲۳۱- ۲۳۸- ۲۸۲- ۳۶۳-۳۸۹-۳۹۰-۵۴۸-۶۵۶
محسن : ميان محمدمحسن (سبزپوش) (۵۳۵)- ۵۳۶
محسن ماتکالي، حاجي ۲۶۳
محفوظ علي شکر اللهي تتوي، سيد ۵۲۲
محفه والا صاحب : (شاه ضياء الحق سرهندي) ۱۸۳
(رک ضياء الحق ، شاه)
محمد (صلي عليه و سلم) ۳۳۸- ۷۹۲
محمد ، مخدوم ۲۳۲
محمد ، منشي ۷۲۳
محمد ، مير ۷۱۲
محمد آگريه ۱۸۹

محمد ابراهیم "خلیل" ("مسکین" "اداسي") تتوي
۲- ۱۶- ۱۹-
۲۶۳- ۲۸۰- ۲۸۲-
۲۹۶- ۳۸۴- ۷۵۶
(رک "خلیل")
محمدابراهیم، صاحبزاده مخدوم میان، (بن ابو القاسم نور الحق حضرت نقشبندي. ۱۶۸-
۱۶۹- ۲۵۶- ۲۶۲- ۴۴۱-
محمد ابراهیم، مخدوم عرف مولیدنه (بن مخدوم عبداللطیف بن مخدوم هاشم تتوي) المعروف به "مخدوم مدئي مرقد"
۲۱- ۲۳- ۴۳- ۴۷- ۵۰- ۶۴- ۶۵-
۶۷- ۱۶۸- ۱۶۹- ۱۷۳- ۱۷۵-
۱۷۶- ۱۸۶- ۱۸۷- ۲۶۲-
۳۵۶- ۴۴۱
محمد ابراهیم، مخدوم ۲۵۸
محمد ابراهیم، مولانا (کرهي یاسین) ۶۱۵
محمد آچي، قاضي شیخ ۱۱۷- ۵۰۸
محمداحسان، میان (بن محمدشاکر) ۳۸۵
محمد احسان هالائي، قاضي ۵۵۱
محمد اشرف (بن فدا محي الدین) ۶۰۱
محمد اشرف، مخدوم (بن مخدوم آدم) ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۸۵
محمد اعظم خان (بن دوست محمد خان) ۳۷۲
محمد افضل، سید ۲۷۹
محمد افضل "سرخوش" دهلوي (صاحب کلمات الشعرا) ۶۶۴ (رک سرخوش)
محمد اکرم (برادر محمدابراهیم خلیل) ۲۶۰
محمد اکرم (بن میان گل محمد، محبوب الصمد) ۲۹۵
محمد اکرم "اکرم" سبز پوش ۴۳۹- ۴۴۰
محمد الحسیني الکروي ۲۷۹
محمد امام، پیر سید (بن سید فتح محمد) ۴۴۲ح- ۷۹۷
محمد امین چهترائي، سندي، میان ۴۷- ۶۵
محمد امین، مخدوم (بن مخدوم طالب الله) ۲۴۱

محمد باقر ، امام ۲۷۹- ۷۹۸
محمد باقر ، مرزا ۲۰۵- ۵۶۶
محمد بهل "النور" ، اخوند
۱۰۷ح- ۱۰۹ (رک "انور")
محمد بقا ، پیر
۳۴۲ح- ۷۹۷- ۷۹۷ح
محمد بلال ، میان ۱۲۸
محمد بن طیار ۲۹۳
محمد بن عبدالرحمن ۲۹۳
محمد بن علي الحصکفي ۲۰۷
محمد پارسا ، خواجه ۲۹۶
محمد پناه "رجا" تتوي
۶۰- ۲۴۳- ۲۸۳
محمد پناه (پدر محمدعالم‌خوشنویس)
۵۵۰- ۵۵۱
محمد تقي ، امام ۳۷۹
محمد تقي ۳۷۸
محمد تقي تائب ۵۵۲ح
محمد تقي هالائي ۵۵۱
محمد جعفر ، پروفیسر مرزا ۵۵۴
محمد جیو هالائي ، حافظ ۵۵۱
محمد حسن ، میان ۳۳۷- ۳۳۹
محمد حسن (ملقب به ، خواجه
شاه مدني) ۲۹۶
محمد حسن بن محمد ابراهیم ۲۶۰
محمد حسن "بدل" شیرازي ، حاجي
۱۶۰
محمد حسن جان ، خواجه ۳۸۶
محمد حسن علي خان "حسن"
(بن میر نصیر خان تالپور)
۳۵- ۳۶۵ح- ۳۷۲-
۳۷۷- ۵۹۴
محمد حسین ، میان ۳۸۰
محمد حسین (بن غلام رسول
محمد یحیي رابع بن قاضي
علي محمد "فقیر")
۳۹۵- ۳۹۶- ۵۰۶
محمد حسین ، قاضي ۱۱۲
محمد حسین ثاني ، قاضي ۱۱۷ح
محمد حسین خان ۵۰۳
محمد حسین خان ، سردار ۶۲۱
محمد حسین خان کلاتي شاه غازي
۲۳
محمد حسین شیرازي "ناخدا"
آغا میرزا ۳۸۳
محمد حیات ، میان (بن اخوند
محمد قاسم هالائي)
۳۷۸
محمد حیات سندي ، مخدوم ۲۳۳

محمدخان (بن نواب ولي محمدخان لغاري) ٦٢٥
محمدخان تالپر، سپر (بن غلام علي خان تالپر) ٦٣٠
محمد خان طلائي ٣٧٨
محمد خليل (خطاط) ٥٥١
محمد راشد، (روحي والا) پير سيد ٢٣٧- ٣٤٢ح- ٣٤٣- ٣٦٥ح
محمد رحيم تتوي ٦٣
محمد رفيع تتوي ٦٣
محمد رفيع، واعظ ٣٦٣
محمد رفيع، مولوي ٥٣٩
محمد روشن حيدرآبادي، اخوند ٢٩٨- ٥٢٧ح
محمد روشن، ملا ١٠٩
محمدزاهد، ميان (بن ميان عبدالواسع) ٢١٢ (رک "زاهد")
محمد زمان "حبيب" ٢٥٨
محمد زمان، مخدوم (بن عنايت الله) ١٦٧- ١٦٨
محمد زمان، خواجه، سلطان الاولياء ساكن لواري ٣١- ٢٨٣- ٢٨٥- ٢٨٦- ٢٨٧- ٢٨٨- ٢٩٢- ٢٩٣- ٢٩٣- ٣٣٧- ٣٤٥ح-
محمدزمان ثاني [illegible] خواجه (بن ميان گل محمد "محبوب العهد") ١٦٥- ١٦٦- ٢٩١- ٢٩٥ ٢٩٦- ٢٩٨- ٣٣٥
محمد زمان شاه "زمان" ٦٥٧
محمد سرفراز خان، ميان ٦٣
محمد سعيد، خواجه (مولف صفات الاصفياء) ١٦٣- ٢٩٨- ٣٣٨- ٣٨٥ (رک "سعيد")
محمد، سيد (معروف به سپر پائين) ٦٥٦
محمد شاكر، ميان ٣١٢- ٣٨٥
محمد شاه غيلاني (گيلاني) ٣٠١
محمد شاه گورگان ٤٣٢
محمد شريف قندهاري "عاجز" اخوند، ٩٢
محمد شفيع "مشتري" مرزا (مدير "مفرح القلوب") ١٢٧- ٣٨٥- ٤٨٢- ٥٠٣ ٥٠٢- ٥٠٣- ٥٥٣-

محمد شفيع نصر پوري (خطاط) ٥٥١
محمد شفيع "وصال"، ميرزا (ميرزا كوچك شيرازي) ٥٩٧ح
محمد شفيع "همت"، مير (ملقب به لطف علي خان و شجاعت علي خان) ٦٥٦
محمد شيرازي، ميرزا (خطاط) ٥٥١
محمد صابر، ميان (بن ميان محمد ناصر) ٣٨٠
محمدصادق نقشبندي، مخدوم ٢٣٢
محمد صالح (پدر محمد يوسف خدمتگار) ٦٣١
محمد صالح (بن محمد يوسف خدمتگار) ٦٣١
محمد صالح (خطاط) ٥٥١
محمد صالح شاكراني، ميان ٣١
محمد صالح "صالح" وزير آبادي ٦٠١
محمد صالح، قاضي ٥٥١
محمد صالح متعلوي، اخوند ١٠٧ح
محمدصبغة الله، (قيوم زمان، خواجه) ٣٨٥ح- ٣٨٦- ٦١٨
محمد صديق، ميان (وزير بادشاه دهلي) ١٨٠
محمد صديق، ميان ٢٠٢- ٨١٢
محمد صديق ميمن ٨٢٧
محمد صوبدار خان، مير ٥٨٦- ٥٨٩
محمد ضيا سبز پوش ٥٣٦
محمد عاشق، آقا ٤٢٩
محمد عاقل "عاقل" ٣٣٥- ٥٥١- ٥٧٢
محمد عالم مانكاني ١٧٣- ٢٦٣
محمد عالم (خوشنو يس بن محمد پناه) (٥٣٨)- ٥٣٩- ٥٥٠ح- ٥٥١
محمد عطا سبز پوش ٥٣٦
محمد علي، ميان (بن ميان آدم) ٢٨٥
محمد علي، ميان (پدر ميان محمد بلال "طالب") ٣٦٥
محمد علي خان "بهرور" مير ٧٣١- ٧٣٢
محمد علي خان "علي" نواب ٣٦٢- ٦٢٥

محمد علي خان ، مير
(ابن مير صوبدار خان "مير")
۵۸۱-۵۹۸
محمد علي شاه (فرمانرواي لکهنؤ)
۲۶۷
محمد علي گلشن شيرازي ، ميرزا
۵۹۷
محمد عمر "عمر" ، خواجه
۹۸- ۳۸۶- ۶۱۸
محمد غوث ، ميان ۳۸۰
محمد فاضل شاه "فاضل"
حيدرآبادي ، سيد ۳۸۳
محمد فراهي ، مولانا
(صاحب معارج النبوة)
۲۳۷
محمد قاسم هالائي ، اخوند
۱۰۳-۱۵۶ح-
۱۵۸- ۳۸۳- ۳۶۳-
۳۶۶- ۷۵۶
محمد قلي سليم ۵۳۷
محمد کاظم ، مير ۵۳۲ح
محمد محسن (برادر ميان
غلام حسين "افضل")
۳۱

محمد محسن صباح
رک محسن تتوي
محمد محسن ، مير (نبيره پير شاه مراد)
۶۶۹
محمد محفوظ ، قاضي ۵۰۲- ۵۰۷
محمد محفوظ ثاني ۳۹۸
محمد محفوظ قانونگو "سرخوش"
۶۷۱
محمد مراد هندي ، مير ۶۶۶
محمد معصوم (عروة الوثقي) ، خواجه
۱۷۸- ۳۸۵ح- ۳۸۶- ۶۱۸
محمد معين ۲۶۰
محمد معين "تسليم" ، مخدوم
۱۸۵- ۲۳۱- ۲۳۲- ۲۳۳
۲۳۶-۲۵۳- ۲۵۳- ۳۵۶
محمد مقيم ۲۳۶- ۵۳۲ح
محمد مکي البهکري ، امير سيد
۲۷۹
محمد ناصر ، سيد (بن سيد
نعمت الله شکر الٰهي) ۲۳۶
محمد ناصر شاکراني ، ميان ۱۶۷
محمد ناصر ، ميان (جد مادري
"عالي حضرت")
۳۱۲- ۳۸۵- ۳۸۰

محمد نصير خان تالپر ، مير (والي سنده)
۱۱۱- ۴۵۶- ۵۸۶- ۵۸۹
محمد وارث قريشي سروستاني ۵۵۱
محمد هاشم تتوي ، مخدوم ۲۳-
۴۳- ۵۰ ۴۶- ۵۹- ۶۴
۶۵- ۷۰۷- ۷۰۸
محمد يحيى ، قاضي ۱۱۲- ۴۹۰
محمد يحيى (ثالث) (پدر قاضي علي محمد "فقير")
۱۱۷ح- ۴۹۲ح ۵۰۵
محمد يحيى (رابع) عرف غلام رسول (بن قاضي علي محمد "فقير")
۴۹۳- ۵۰۵
محمد يحيى (خامس) ، قاضي ۴۹۸
محمد يوسف بهكري المهدوي ، سيد ۲۷۹
محمد يوسف "مسكين" ۳۸۵
محمد يوسف ، مُلّا ۷۳۱
محمد يوسف ، ميان (خدمتگار) ۱۰۹- ۵۷۳
(رک "يوسف")
محمد درودگر ۱۹۷
محمود ، مير ۷۹۷
محمود اكبر آبادي ۲۷۹
محمود شيرالي ، حافظ ۲۰۷
محمود بن قاسم ساوني ۴۵- ۴۷۸
محمود بن محمد چغميني الخوارزمي ۲۴۷
محمود بيگ طرزي ۸۱۷ح
محمود خان طرزي ، سردار ۳۶۸- ۳۷۰ح- ۳۷۱ (رک طرزي)
محمود خان ، مير (خان قلات) ۲۵
محمود شاه ، پير ۸۰۰
محي دين ۶۰۷
مخدوم آدم ۱۶۹- ۱۸۴
مخدوم الحق ۳۵۰ح
مخدوم حاجي صاحب :
(مخدوم محمد) ۱۶۹
مخدوم خليل ۳۶۶ح- ۳۶۷
(رک "خليل" و مخدوم محمد ابراهيم)
مخدوم محمد ۲۳۲
مخدوم صاحب مدئي مرقد :
۲۱-۵۰-۶۷
(رک محمد ابراهيم)
مخدوم محمد ۲۳۲
مخدوم محمد (مخدوم حاجي صاحب) ۱۶۹

مخلص مرزا مخلص علي ،
(مدير اخبار مفرح القلوب)
-۵۰۵-۵۰۲
(۵۵۱)- ۵۵۲ح- ۵۵۴
مدار علي شاه ۹۷
مدد خان افغان ۱۶۵
مدني واله (مخدوم ابراهيم) ۶۵
(رک محمد ابراهيم)
مراد بن شرفو ۲۳۳
مراد، پير شاه ۶۶۹
مراد علي خان تالپر، مير (والي سند)
۷۲ح- ۱۰۷ح-
۴۵۳- ۴۵۶- ۶۲۶
۷۳۰- ۷۳۱- ۷۴۷- ۷۵۵
مراديه ، سيد ۴۴۳
مرتضائي : مير سيد غلام مرتضي ،
۲۷۸- ۲۸۰-
۲۸۲- ۳۷۷- ۴۱۰-
۴۱۵- ۴۸۲ح-
۵۲۷ح-۵۳۳-۵۴۶-
(۵۵۴)- ۵۵۵ح- ۵۵۹- ۶۵۷
مرتضي "الهام" ، مير سيد ۶۵۶
(رک غلام مرتضي الهام)
مرتضي ، مير ۲۴۶
مرزا عباس ۱۰۸- ۱۰۹
مرزباني (صاحب تذکرۂ
معجم الشعرا) ۸
مريد (رئيس قبيله ، لس بيله) ۸۸
مريد شهيد ، سيد ۲۷۹
مسعود اسفرايني ۵۹
مسعود بن عمر تفتازاني ۲۴۵
مسکين : پير سيد حزب الله شاه
۴۴۲- ۴۴۴
مسکين، سيد شاه ۵۱۳
مسکين : مخدوم محمد براهيم "خليل"
تتوي ("آدلسي")
۱۳- ۱۴- ۱۶- ۱۹-
۳۶- ۲۱۲- ۲۵۰-
۲۶۲- ۳۴۶- (۵۵۹)
مسکين : ميان غلام حسين سبز پوش
(رک "افضل")
مشتري : ۲۸۲
مشکين رقم ، مرزا آصف ۵۵۱
مشکين قلم ، ۳۶
(رک آصف ، سيد محمد رضا)
مطيع الله ۴۸۶
مظهر: مرزا جان جانان دهلوي ،
نقشبندي ۲۱۸- ۲۴۸
مظهر ، ميرزا ۷۲۹

معاویه ، امیر ۶
معصومي ۱۱۷ح
معین واعظ بن مولانا محمد فراهي ۲۳۷
معین الحق (مخدوم محمد معین) ۲۴۲-۲۴۳
(رک محمد معین ، مخدوم)
معین الحق جهونسوي ، شاه ۲۷۹
معین الدین چشتي اجمیري ، خواجه ۲۱۴-۲۳۷
ملتجي : قاضي میان عبدالقوي "شریف" ۳۴۵
منگن خان ۳۵۴ح
منیر : قاضي میان گل محمد (۵۶۱) - ۵۶۲
موتیل‌شاه "کمتر" سید ۲۸۰-۳۰۷
(رک "کمتر")
موسیٰ رضا ، امام ۲۷۹
موسیٰ کاظم ، امام ۲۳۳-۲۷۹-۳۴۳-۵۹
مولیدنه ، میان ابراهیم ۶۴
(رک محمد ابراهیم ، مخدوم مدني مرقد)
مومل ۷۹۳
موئین قلم (سید میر علي) ۳۸۴
مهابت خان ، نواب ۲۴۳
مهدي حسن ، "حسن" لکهنوي ۳۸۴-۵۹۹
مهدي خان ، میرزا ۷۳۲
مهردن خان "مشرقي" سردار ۳۷۱-۶۲۱
میان ابراهیم‌عرف مولیدنه ۶۴
(رک محمد ابراهیم ، مخدوم مدني مرقد)
میان حاجي صاحب :
(مخدوم عبدالکریم)
۱۶۹-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱
میان عثمان متعلوي ۲۰۲
میان محمد ، ۲۴۶
میت پوتره (میان حبیب) ۲۴۶
میتهاراام مسرور ، دیوان ۱۰۹
میخي فارسي گاردن ۷۲۱-۷۲۵
میدنه ، مخدوم (نصرپوري) ۲۴۶
میر بلوچ خان ۲۹۴
میر جیو (میر سید حسین علي شاه) ۷۵-۷۶
میر خان اول ، جام ۷۵-۷۸ح
میر خان ثاني ، جام ۸۷-۹۰-۹۱ح

میر خان (جام لس بیله) ۳۸۱-۸۲۷
میر علي (بن شاه ناصر الدین)
۴۴۲ح- ۷۹۷
میر علي ، سید (موئین قلم)
۳۸۴- ۷۵۸
میر قانع ۵۴۴ (رک "قانع")
میر محمد جاکهره ۱۹۷
میر محمد خان ۷۵۸- ۷۶۳
میر معز موسوي اصفهاني "فطرت"
۶۶۲- ۶۶۳- ۶۶۴
میر: میر صوبدار خان تالپر
(۵۶۳)- ۵۶۴- ۵۶۵- ۵۶۶-
۵۶۷- ۵۷۴- ۵۸۱- ۶۳۱-
۶۳۴
میرزا بزرگ "وفا" (سید میرزا
حسن علي) ۳۸۴
میرک شاه (امیر نسیم الدین محمد)
۵۴۲ح
میر کلان (میر احسن الله) ۱۶۸-
۱۷۴- ۱۷۶- ۳۴۰- ۳۸۱
میهو (انگریز دپتي کلکتر) ۵۰۷

ن

ناخدا: محمدحسین شیرازي (۵۹۴)
نادر شاه افشار ۳۱۵- ۷۳۲
نادو، بي بي (نبیره حضرت نقشبندي
صاحب، والده "میر کلان"
میر احسن الله صاحب) ۲۹۲
نادو (بنت حاجي محسن مالکاني)
۲۶۳
ناسخ: امام بخش لکهنوي ۲۴۷
ناصر بن عباس ۷۹۷
ناصر الدین "جانان" خواجه
(۹۸)- ۳۸۶- ۶۱۸
ناصر الدین، شاه (بن سید عباس)
۴۴۲ح
ناصر علي، میر (برادر علاتي
سید نظر علي)
۲۵۶- ۲۵۷
ناصر علي سرهندي، "علي" ۶۱۹
ناصر علي شیرازي، میر ۳۵۱
ناطق: مکراني، میان گل محمد
۲۶۵- ۲۶۷- ۲۷۷- ۷۷۵
(رک "دلخوش")
نجم الدین "عزلت" میر ۲۸۰-۶۵۶
نجم الدین مجددي کابلي ۳۶۱
نسیم الدین محمد المعروف به میر
میرک شاه ۵۴۲ح

نصیر خان تالپر ، میر "جعفري"
۳۵- ۷۲ح-
۷۳- (۱۰۴)- ۱۰۸- ۱۵۹-
۳۸۳- ۳۶۵ح- ۵۷۶-
۵۷۷- ۵۷۹- ۵۹۸-
۶۳۱- ۶۳۴- ۷۵۸
نظام : پیر نظام الدین سرهندي
(۵۹۹)- ۶۰۰- ۶۰۱- ۶۰۷-
۶۰۹- ۶۱۳- ۶۱۴- ۶۱۸
نظاماني، خلیفه احمدخان ۶۷ (رک "احمد" احمدخان نظاماني)
نظامي ۷۹۳
نظر علی، میر ۱۸۶- ۲۵۶- ۲۶۰
(رک "حضرت میر صاحب")
نظر علي خان "خاکي" (علي)
(۱۶۳)- ۱۶۶- ۲۹۳- ۲۹۴-
۲۹۵- ۲۹۶ (رک "خاکي")
نعمت الله ، سید (بن سید عرب شاه)
۵۴۲ح
نعمت الله ، شیخ ۲۳۸
نعمت الله، مخدوم (بن مخدوم الحق)
۳۵۰ح
نعمت الله تتوي ، استاد ۲۴۲
نعمت الله شکر اللهي شیرازي، سید
۲۴۶
نعمت الله قریشي هالائي ۴۶۶
نقي شاه ، آغا ۳۱۴
نواز علي بیگ ، مرزا ۴۵۳
نور ، حضرت مخدوم ۳۴۸-
۳۵۰ح- ۴۷۸
نور احمد کتابي ۶۲۰
نور النساء ، بي بي
(بنت میر حسین علي شاه خورد)
۲۶۳
نور محمد "انور" ، میان (خطاط)
۱۶۰- ۵۵۱
نور محمد بوبکاني ، مخدوم ۷۲۸
نور محمد چودهري ۱۰۹
نور محمد سهار ، میان ۲۴۶
نور محمد شاه ، سید ۹۷
نور محمد قریشي عقیلي هالائي، حافظ
۲۳۲- ۳۴۱ح
نور محمد، ملا(خطاط) بن محمدعاقل
۵۵۱- ۵۷۲
نور محمد، میان (کلهورو) ۳۱۵
نور محمد هالائي ، اخوند ۵۵۱-۷۲۸
نور محمدخان (بن مراد علي خان تالپر)
۳۵- ۳۸- ۱۰۷ح-
۱۵۹- ۱۵۹ح

۳۵۰ -۳۷۰
۳۵۶ -۳۵۵ -۳۵۳
-۷۵۵ -۳۶۵ح
۸۲۷ -۷۵۸
نور الحق "مشتاقي" سیوستاني ،
مخدوم ۹۳ -۹۵ح
نور الحق ، مخدوم ابو القاسم
" حضرت نقشبندي صاحب "
۲۵۶-۱۸۳-۱۷۹-۱۷۸-۲۱
۵۰۲ -۳۶۶ -۳۶۵ -۲۶۲
(رک ابو القاسم نور الحق)
نور الدین (بن پیر امام الدین) ۶۰۱
نوري : نور محمد خان قندهاري
(۶۱۹)- ۶۱۹ح- ۶۲۰
نیاز : ۲۳۸

و

واقف ۱۰۲ح- ۵۳۷
واله ۶۶۳
وجیه الدین ، سید ۵۳۲ح
وجیه الدین ، شاه ۲۳۳
وحشي ۵۹۷ح
وحید ۵۳۷
ودل حیدري "حیدري" میان ۳۸۳
وسین واله ، خلیفه ۵۰
وفا : سید میرزا حسن علي ،
میرزا بزرگ ۱۰۹- ۳۸۳
وفا : عظیما ۶۶۵
وفائي : دین محمد ۳۳۳
(رک دین محمد)
ولي : ولي محمد خان لغاري ، نواب
۳۵۳ح- (۶۲۲)- ۶۲۵
۶۲۷ -۶۲۹
ولي بن میان عبداللطیف ۲۸۳
ولي الله ، شاه ۳۸۶
ولي الدین محمد بن عبدالله تبریزي
۲۳۷
ولي محمد خان ثاني ، نواب
۶۲۵ -۳۶۳

ه

هارون ، سید ۲۷۹- ۳۳۳
هارون، مخدوم (بن مخدوم عجائب)
۵۹
همایون پادشاه ۵۰۸
هوت خان ۳۵۳ح
هوتک افغان ، میر ۷۲۹

ي

یار محمد ، سید ۳۹۳- ۵۳۳
یار محمد خان ، میر
(صاحب فریر نامه) ۷۳۷
یحیی عرب ، شیخ ۲۳۶

یعقوب سمه ، میان ۲۴۶
یعقوب کشمیری ۵۵۱
یعقوب میمن ۱۷۴-۱۷۵
یوسف : اخوند محمد یوسف حیدرآبادی
(یوسف خد متگار) ۱۰۹- ۵۷۳-
۵۷۸- ۵۸۶- (۶۳۰)-ح۶۳۰-
۶۳۱-۶۳۲- ۶۳۳-۶۳۴-۶۳۵
یوسف : میان محمد یوسف رضوي
مهدوي بکهري (۶۵۴)-ح۶۵۵
یوسف : حکاک سیوستاني
(۶۵۷)- ۶۵۸
یوسف فقیر ۱۱۲
یوسف مهدوي رضوي ۶۶۹

———:o:———

اماكن جغرافي

الف

اپر سند ٦٢٥
آتهل ٤٦
اچانک ٤٢٥
استانبول(استنبول) ٣٦٨-٣٧٠-٣٧١
اصفهان ٣١٥-٥٥١
افغانستان ٥٣ح- ٣٦٠- ٣٦١-
٣٧٠-٣٧١-٣٧٢-٣٨٠
٦٢٥-٦٢٦
اگهم ٢٣٦
الور (شهر) ٣٣٣
انور پور ٥٧٢
اودهيجه ٢٣٣
ايران ١١-٣٧-٩٣-١٠٣-٣١٢-
٣١٣-٣١٥-٥٣٨-٥٥١-
٥٩٣-٥٩٧ح- ٨٠٠-

ب

بادائي ١٧٢
باغ علي مردان (كابل) ٣٨٠
باغ ولي محمد خان ٦٢٧
بتيله ٧١٢
بغداد ٣٦٨ ٣٧٠-٣٣٣-٥٦٢ح
بكهر ٦٥٥ح
بلالائي ١٧٢-٢٨٩
بلوچستان ٢٥ح
بمبئي ١٠٧ح-١١١-١٦٣-٣٣٩-
٧٠٧
بندر حديده ٣٦١
بندر سورت ٥٩- ١٨٠
(رک - سورت)
بندر عباس ٣٩
بندر مخا ١٦٦
بهادر پور ٣٥٣
بهانبرا ٣٣٣
بهاول پور ٣٥٣-٥٥١
بهت ٣٨٥

پ

پاترہ (پاٹ) ۴۸۳
پاربس ۳۷۱
پران ۴۳۶
پشاور ۴۸۵
پشتو تولند (اکادمی افغان) ۶۲۰
پشین (ضلع) ۶۲۰
پل میر گلن شاہ شیرازی ۱۹۹
پنجاب ۵۹۳
پنویلی ۷۱۳-۷۱۸
پولہ ۱۰۷ح-۱۱۱- ۷۱۳- ۷۱۷-
۷۱۸- ۷۲۰
پیر گوٹ (پیر گونھ پاگارہ،
ضلع سکر) ۷۹۳ح-۷۹۸-۷۹۸ح

ت

تاج پور، (قصبہ) ۴۶۳
تتار ۸۰۰
تتہ ۱۹-۲۴-۲۵-۶۰-۱۱۷ح-۲۳۳-
۳۳۸-۳۴۳-۳۴۵-۳۴۶-۳۵۲-
۳۶۳-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۹-۳۹۳-
۴۰۵-۴۹۲-۴۹۸-۵۰۸-۵۱۳-
۵۴۳-۵۴۸-۵۵۸-۶۵۵ح-
۶۵۶-۶۶۹
تحصیل رحیم یار (بہاول پور) ۴۵۳
تناسر ۷۱۸
تندو آغا (حیدرآباد) ۵۵۱
(رک تندہ آغا)
تندو تھورو ۵۵۱
تندو سائیندار ۶۳-۲۳۲ح
تندو محمد خان ۶۳
تندہ آغا (تندہ آغا اسمعیل شاہ)
۳۱۲-۳۳۶-۵۵۱-۸۱۱
تندہ میر جام خان ۴۷۵
تندہ یوسف ۶۳۰ح
توران ۸۰۰
تورکیہ ۳۷۱
تھتا ۲۸۹-۵۴۸-۶۶۹
(رک تتہ)
تھر ۱۸۱

ج

جامع خسرو ۶۳
جنت البقیع ۲۹۶
جوناگرہ ۷۶
جھجہ (قریہ) ۲۳۶
جھرک ۵۵۸
جھوک ۲۸۰
جیکب آباد ۲۵ح-۳۰۲-۶۲۵

ج

چاریکار ۳۶۰
چناب ۷۹۱
چین ۵۹۴-۸۰۰

ح

حجرهٔ حضوري ۱۸۳
حدیده (یمن) ۷۸۶-۸۸۵
حنین ۶
حیدرآباد (سنده) ۳۱ح ۷۲ح-
۱۰۷ح-۱۱۱-۱۶۰-۳۱۲-۳۳۶-
۳۴۲-۳۸۱-۳۸۴-۴۰۰-۴۶۳-
۴۷۲-۵۲۷ح-۵۲۸-۵۶۹-۵۹۴-
۶۲۲-۶۲۷-۶۳۰ح-۶۳۴-۶۵۷-
۷۳۰-۷۳۱-۷۵۶-۷۶۸-۸۱۱-

خ

خانقاه خواجه محمد زمان ۵۴۵ح
خانقاه لنواري ۱۶۶
خدا آباد ۹۶-۵۲۷ح-۵۶۶-۵۶۷
خراسان ۱-۱۵۳-۱۶۶-۳۵۶-۸۰۰
خیر پور (سنده) ۲۵ح-۳۰-۳۸-
۳۶۶-۴۷۵-۷۹۸

د

دادو (ضلع) ۳۴۲-۵۲۷ح
دیول (تته) ۳۹۴
درگاه پیر پاگاره ۹۸ح-۹۸ح
درگاه لطیفي ۳۸۴
درپاي سند ۵۷۵
دفتر دپتي کلکتر (شکارپور) ۳۰۱
دفتر کلکتر کراچي ۲۸۰
دمدم (دمدمه، کلکته) ۱۰۸-۱۱۱-
۱۶۰-۵۶۳-۵۷۲-۵۷۷-
۵۹۴-۷۱۹-۷۲۰
دمشق (شام) ۳۷۰-۳۷۲
ده خوجه (قریه) ۱۶۶
دهلي ۱۸۰
دهندي (قریه) ۲۳۴

ذ

ذخیره آقاي صوبراج "فاني" ۳۸۰
ذخیرهٔ (حسام الدین راشدي)
۵۰۱-۶۷۷
ذخیره سندهي ادبي بورد ۳۵۳
ذخیره کتب تالپوري (حیدرآباد)
۴۰۰-۴۷۸-۵۷۲-۷۵۸
(رک کتب خانه تالپوري)

ر

رانک میرزا عیسیٰ ترخان ۵۳۷

راهوجه ۷۹۸
روم ۷۹۲-۸۰۰
روهري ۳۰۸

ز

زنگبار ۸۰۰

س

ساسور ۱۰۷ح-۱۱۱-۷۱۳-۷۱۴-۷۱۷-۷۲۰
ساکره ۲۰۳
سامره ۳۴۳
سانوني ۳۵
ساوني ۳۴۱
سپين ۸۰۰
سدهانه ۷۹۱
سرهند ۱۷۸-۱۷۹-۱۸۳-۱۸۴-۲۸۴
سکر (سکهر) ۲۷۲ح-۲۷۹-۳۱۷-۷۹۸-۳۸۵-۵۵۴-۵۴۵ح
سند ۹-۴۳-۴۷-۷۲ح-۷۴-۹۳-۹۷-۱۰۳-۱۰۷ح-۱۶۰-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۷-۲۰۴-۲۰۵-۲۳۳-۲۴۷-۲۵۰-۲۷۹-۲۸۲-۳۱۳-۳۱۵-۳۱۶-۳۴۰-۳۵۶-۳۶۰-۳۶۲-۳۷۳-۳۸۱-۳۹۵-۳۹۸-۴۴۲-۴۴۳-۴۵۳-۴۵۵-۴۵۶-۴۶۶-۴۷۵-۴۸۵-۵۰۸-۵۱۰-۵۴۲ح-۵۴۳-۵۴۹-۵۵۰ح-۵۶۶-۵۶۹-۵۷۵-۵۷۸-۵۷۹-۵۹۲-۵۹۴-۶۲۰-۶۲۴-۶۲۵-۶۲۶-۶۳۰ح-۶۵۵ح-۷۲۸-۷۳۰-۷۳۲-۷۴۷-۷۵۶-۷۵۷-۷۹۴-۷۹۸-۸۰۰-۸۲۲
سندي ادبي بورد ۳۵۳-۳۵۵-۳۹۹-۶۲۷-۵۴۳-۴۰۲-۴۰۰
۷۸۶-ح۶۶۱
سورت ۴۵-۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۸۰-۷۲۷-۷۶۵-۷۶۶-۷۶۷
سوستان (سيوستان، سيوان، سيوهن)
۹۷-۳۸۳-۶۲۵-۶۶۹
سول كورت كراچي ۲۸۰
سونمياني ۷۵-۷۸۷ح

ش

شام ۳۶۸-۳۷۰-۷۱۴
شاه بندر ۵۰۷

شکارپور ۲۴- ۲۵- ۳۰- ۳۱- ۷۴-
۳۰۱ ۳۰۶-۳۰۷-۳۱۰-
۳۱۶- ۳۱۷- ۵۴۵ح-
شور بازار (کابل) ۸۸-۳۶۰-
شیراز ۳۹- ۳۴۰- ۵۴۲ح- ۵۹۷ح-
۷۰۸

ض

ضلع سرحد سند ۳۰۷

ط

طهران ۸۸

ع

عرب ۷۹۲- ۷۹۸
عمر کوت ۱۸۱

ع

غزني ۳۷۰-۷۹۵
غور ۷۹۵

ف

فارس ۵۹۷ح

ق

قبر میان محمد صدیق ۸۱۲
قبرستان حضرت نقشبندي صاحب
۸۱۲ -۳۴۱ح
قزوین ۵۵۴
قصر کسری ۷۹۲
قلات ۲۵ح
قلعهٔ بهکر ۲۷۹
قندهار ۳۶۰-۳۷۱- ۳۷۲-۳۸۵-
۹۲۱-۶۲۰-۵۲۷ح-۵۱۱

ک

کابل ۸۸- ۱۵۳- ۳۱۶- ۳۶۰-
۳۷۰- ۳۷۱- ۳۷۲- ۳۷۸-
۳۸۰- ۳۸۵- ۶۲۰
کاشغر ۳۶۰
کبر (قریه) ۲۳۶
کتب خانه اورنتیل کالج لاهور
۲۷۷
کتب خانه بانکي پور ۵۷۲
کتب‌خانه تالپوري (حیدرآباد سنده)
۱۶۰-۵۵۰-۵۶۹-۵۹۷ح
کتب خانه حضرات سرهندي
۲۳۲ح
کتب‌خانه خواجه حسن‌جان‌مرحوم ۹۴
کتب خانه سندي ادبي بورد
۱۱۸-۳۰۰-۳۰۲
کتب خانه شاهي کابل ۶۲۱
کتب خانه لنواري ۱۶۳ح

کتب خانهٔ مجددیه
(تندو سائینداد) ۳۴۲
کتب خانه ملي پاریس ۵۷۲
کتب خانه میر علي احمد تالپوري
۵۷۲
کچ (کچه) ۲۳-۶۵-۶۲۲
کراچي (بندر) ۳۷-۷۵-۸۷ح-۹۰-
۹۱ح- ۹۲-۱۰۲ح- ۱۵۶ح-
۲۹۸- ۳۰۱- ۳۱۶- ۳۶۱-
۳۶۸- ۳۷۰- ۳۷۲ ۳۷۳-
۳۸۱- ۵۰۲- ۵۰۷- ۵۵۱-
۵۵۴- ۸۱۲
کربلا (معلي) ۱۰۰-۳۴۰
کشمیر ۵۷۵- ۷۹۴- ۷۹۵
لکراله ۱۷۲-۱۷۴
کلات ۱۱- ۲۴- ۲۵- ۳۰- ۳۰۱-
۳۰۶
کلکته ۲۷۲- ۱۰۷ح-۱۱۱-۱۶۰-
۳۸۳- ۳۸۴-۵۱۱- ۵۱۲ح-
۵۶۶- ۵۷۲- ۵۷۵- ۵۷۷-
۵۹۴- ۶۳۱- ۷۱۷- ۷۱۸-
۷۱۹- ۷۲۰- ۷۲۳- ۷۲۴-
۷۳۱- ۷۴۷- ۷۵۸- ۷۶۵
کنگري ۷۹۸
کوتري ۳۰۰-۳۰۱
کوتهي مسجد شریف ۲۰۳
کوه مکلي (رک مکلي)
کوهچه مکلي (رک مکلي)
کوئٹه ۲۰۵ح
کهنه هالا ۶۷۰

گ

گاهه ۱۷۲
گرجستان ۴۵۳
گروهر (قصه) ۱۶۴
گرهي ناسیر ۶۱۵
گورستان حضرت نقشبندي صاحب
۳۴۱ ۲۵۲-۲۵۳-۸۱۲-
(رک ـ قبرستان حضرت
نقشبدي صاحب)
گورستان شاه عبداللطیف (بهت)
۳۸۵

ل

لارکانه ۳۱۶
لاهور ۴۸۶
لسبیله ۷۵- ۷۶- ۸۷ح- ۹۰- ۳۷۶-
۳۸۱-۸۲۷
لکعلوی ۴۴۲
لکهنؤ ۲۶۷

لکھي ۵۴۴-۵۴۵ح
لکي (ضلع دادو) ۳۱-۴۴۲-۷۹۷
لندن ۷۲۵-۷۲۶
لنواري ۱۶۳ح-۱۶۴-۴۹۴-۵۴۵ح
لنواري (قديم) ۲۹۳
لواري ۳۱-۳۱ح-۱۶۳-۲۸۳-۳۳۷
لهانري ۲۴۶
لهور ۷۹۰
لهري ۳۴۰

ماچين ۸۰۰
مانجهو (قصبه) ۴۵۳
متعلوي ۶۷- ۲۰۲- ۲۴۶-
(رک متياري)
متياري ۷۲ح
محله اگر ۲۴۶
مدراس ۳۱۵
مدرسة الاسلام کراچي ۵۵۱
مدئي ۲۳-۶۵
مدينهٔ منوره ۹-۱۸-۲۳۳-۲۴۶-
۲۹۶
مرشدآباد ۷۹۸
مزار شيخ ابوالفتوح رازي ۵۹۷ح
مسجد دابگران ۶۴
مسجد سيد خان محمد شاه ۳۴۵
مشهد ۲۷۰-۲۷۶ح
مصر ۸۰۰
مطبع روز بازار اسٹيم پريس امرتسر
۴۵۳
مطبع کريمي ۷۰۷
مطبع مجتبائي لاهور ۴۵۳
مطبع مفرح القلوب ۵۰۲-۵۵۱
مغلي سرا ۵۹
مقبره امام موسيٰ رضا ۲۷۹
مقبره حضرت سيد شاه مسکين
عليه رحمة (تته) ۵۱۳
مقبرهٔ لاخيال بودله (هالا) ۳۴۴
مقبره محمد شاه غيلاني (گيلاني)
۳۰۱
مکلي (کوهجه ، کوه)
۴۷-۵۲-۲۳۳-۲۳۸-۲۵۳-۲۷۹-
۳۰۵-۵۳۷-۵۴۳-۶۵۵-۶۵۹
مکه ۷- ۵۶۲ح
ملتان ۹۷- ۷۹۵
منبئي ۷۱۲ (رک - بمبئي)
موته (شام) ۷ح
موزهٔ برطانيه ۵۴۳
موزهٔ کابل ۳۸۰
مهاني ۹۷- ۱۰۷ح- ۶۳۱

ن

نالۂ گھار ۱۸۷
نصر پور ۳۷۵
نوشہرو ۳۰
نوشہرو فیروز ۳۱۰
نہر زبیدہ ۵۶۲ح

ہ

ہالا ۳۵-۳۵۰ح-۳۴۴-۳۹۶-۳۹۷-
۵۲۷ح- ۵۶۶ -۵۶۷

ہالا کندی ۹۶-۲۰۷-۳۳۵-۳۷۵-
۳۷۷ -۳۷۸ -۳۷۹

ہرات ۳۶۰

ہند ۱۰۰-۲۶۷-۲۷۹-۳۷۱-۵۵۱-
۷۳۲ -۵۹۳

ہندوستان ۹-۵۷۹-۸۰۰-

ي

یمن ۳۶۱

———:o:———

نامواي كتب

آ

آداب الارشاد معروف به معدن الاسرار ۴۸۶

آداب البحث ۵۹

آريانا (مجله) كابل ۸۸- ۳۸۰ح- ۳۸۱

آهنگ حجاز ۳۷۲- ۳۷۳

الف

ابراز الضمير للمنصف الخبير ۲۴۴

ابلاغ جهد الدمص في مسئلة قص اللحي و النتف و النمص ۶۵

اتحاف الاكابر بمرويات الشيخ عبدالقادر (عربي) ۵۲

اتحاف النبلاء ۲۴۵

اجادة النجدة ۵۲

احسن البيان ۵۹۸

اختصار مكتوبات امام رباني (فارسي) ۱۶۵

اخلاق حميدي ۳۷۲- ۳۷۳

ارشاد الظريف لاطوار التصنيف ۵۴

اساس المصلي ۵۲

اصح الاسانيد (عربي) ۵۲

اصطلاحات رضويه ۲۴۸-۲۸۰-۶۵۶

اصلاح مقدمة الصلواة (سندي) ۵۲- ۴۰۴

اغناء الواصل ۶۵

الباقيات الصالحات في ذكر الازواج الطاهرات ۵۲

البياض الجامع في اقوال الفقها (عربي) ۵۲

التحفة المرغوبة في عدم كراهة الدعاء بعد المكتوبة ۵۳

التحفة الهاشمية في شرح القصيده القاسمية (المعروف بالحريري في علم العروض) ۵۳

الجواهر البدائع ۱۶۴-۲۹۵

الحبل المتين في اوصاف خلفاء الراشدين ۶۵

الحجة الجلية في حكم كراهة سور الاجنبية ٥٣
الحجة الجليه في نقض الحكم بالافضليه ٣٣
الحجة القويه في الرد علي من قدح في الحافظ ابن تيمية ٥٣
الحجة القويه في مسئلة القطع بالافضلية ٥٣
الحصن الممنوع عما او رد علي من ادرج الحديث الموضوع ٥٣
الرحيق المختوم في وصل اسانيد العلوم ٥٦
الرسالة في الحكم بالاسلام علي الدمي اندرام ٧٠٨
السنة النبوية في حقيقة القطع بالافضلية ٥٦
السيف الجلي علي ساب النبي ٥٦
السيوف القاهره علي ساب الخمسة الطاهرة ٥٦
الشفا الدائم عن اعتراض القائم ٥٦
الشفاء في مسئلة الراء ٥٦
الطراز المذهب في ترجيح الصحيح من المذهب ٥٦
الطريق الاحمديه ٥٦
الفصل المبين بحل عقدة قولهم الشك لا يزول اليقين ٥٧
القسطاس المستقيم ٦٦- ٣٣٣
القول الانو في حكم لبس الاحمر ٥٧
القول الرضي بتصحيح حديث الترمذي ٦٦
القول المعجب في بيان كثرة تشهدات المغرب ٥٧
المنكب الى تكثير التشهدات في صلاة المغرب ٥٨
المذاهب الاربعة المتناسبات ٦٣
النفحات الباهرة في جواز القول بالخمسة الطاهرة ٥٨
النور المبين في جمع اسماء البدريين ٥٨
الوؤلوء المنكون في تحقيق مدالسكون ٥٨
الوصية الهاشميه ٥٨
اماطلة اذي العبيد عن طريق جواز استعمال اموال الكافر العنيد ٦٥
انتخاب لاجواب ٦٧٧
انشاء (سها) ٣٣٠- ٣٣٢
انشاء عظيمي (انشاي عظيم) ٣٨٩- ٣٠٢
انشاء مائده خليل ٢١٢
انشاء مكتوبات ٣١
الک نامه ٨٢٣

انوار الوجد من سخ المجد ٢٣٣
انيس المساكين ٣٦٣
ايساغوجي ١٦٩
ايقاظ الوسنان ٢٣٣

ب

بخاري شريف ٥٠٩
بدرالمنير ٣٥٠
بديع الجمال ٧٩٣
بذل القوه في حوادث سني النبوه (عربي) ٥٢
بزم وصال ٥٩٧ح
بسط البردة لناظم البردة ٥٢
بلوچستان دستركت گزيٹر ٨٧ح
بناء الاسلام (سندي) ٥٢
بوستان ٢١٠
بوستان خيال ٣٥١
بياض انور ٦٧٧-٦٩٥
بياض (حسام الدين راشدي) ٨٠٩
بياض (سندي ادبي بورد) ٧٧٩-٧٨٦
بياض غلام محمد ٦٧٧-٦٩٩
بياض قصائد ، صفي ٣٨٦
بياض كمتر ٥٢٠
بياض گدا ٣٨٢ح
بياض [illegible] ([illegible]
[illegible]
بيضاوي شريف [illegible]

ت

تاريخ ادبيات سندي [illegible]
تاريخ بلوچي ٧٢٩
تاريخ سنده (سندهي ادبي بورد) ٣٩٩
تاريخ هند اردو (ديبي پرشاد) ٥٥٧
تاريخ هند انگريزي (ايليت) [illegible]
تتميم حاشية الخيالي (عربي) ٥٣
تحرير في بيان آخر الظهر ٦٥
تحرير كبير في الرد علي من اعترض علي الحافظ ابن تيمية فيما تكلم به من التعليق بالشرط ٥٣
تحفة الاخوان في منع شرب الدخان ٥٣
تحفة الامير ٦٢٠
تحفة التائبين ٥٣
تحفة السلاطين ٣٦٦
تحفة الطاهرين ٢٣١-٢٧٩
تحفة العلماء في قول الصلاة خير من النوم في اذان الفجر حال القضا ٥٣

تحفة الغازي به جمع المغازي ٥٣
تحفة الفقير ١٩٠-١٩٧
تحفة القاري بمجمع القاري ٧٠٨
تحفة الكرام ٦-١٤-٢١-٢٣-٢٧-
٣٨-٣٨ح-٣٩-٣٩ح-٣١-
٣٨ح-٦٠-٦٣-١١٧ح-
٢٣٢-٢٣٣-٢٣٨-٢٤١-
٢٤٣-٢٤٥-٢٧٨-٢٧٩-
٣٤٣-٣٤٢ح-٦٥٥ح-٦٥٦
تحفة المساكين الي جناب الامين ٥٣
تحفة المسامين في تقدير مهور امهات المومنين ٥٣
تحقيق الكلام في الرد علي من نفي صحة اسلام المخطي بكلمة الاسلام ٥٣
تحقيق الملك في ثبوت اسلام الذمي بقوله للمسلم انا مثلك ٥٣
تذكرة الاولیا ٢٣٣
تذكرة السادات ٢٧٩
تذكره روز روشن ٢٤٥
تذكره زبدة المعاصرين ٧٣١
تذكرهٔ لطفي ٣٦٧
ترصيح الدرة علي درهم الصرة ٥٣
تصحيح المدرک في ثبوت اسلام الذمي بقوله انا مثلک ٥٣
تطييب افواه الاخوان في المنع عن شرب الدخان ٦٥
تفسير القران المشهور بالتفسير الهاشمي (سندی ـ مطبوعه) ٥٣ ٧٠٨
تفسير جلالين ٢٨٥
تفسير سوره الكهف ٧٠٧
تفسير سوره الكهف و تفسير سورة الملک و النون (عربي) ٥٣
تفسير سورة الملک و النون ٧٠٧
تفسير سورهٔ تبارک ١٧٠
تفسير سورهٔ مبارک يسين ١٧٠
تفسير سورهٔ هل اتی ١٧٠
تفسير عباسي ٣٨٠ح
تفسير هاشمي ٧٠٧
تكمله مقالات الشعرا ٢٥٣-٢٥٨-
٢٦٠-٢٩٦-٣٠١-٣٠٣-٣٧٣-
٣٨٣-٣٦٦-٣٨٦-٣٩٣-
٥٤٣-٥٤٦-٦٥٦-٦٥٧
تمام العناية فی الفرق بين صريح الطلاق و الكناية (عربي) ٥٣
تنبيه المعاندين ٣١
تنقيح الكلام في النهي عن قراة الفاتحة خلف الامام (عربي) ٥٣
توثيق الاسباق في مسئلة الصداق ٦٥

تهذيب الاصلاح في تنوير المصباح ٥٣
تهذيب البيان في اجوبه اسولة من وحيد من الاكابر الخلان ٦٥
تهذيب الكلام ٥٣

ث

ثلاثيات الاثار بمحمدان الحسن ٧٠٨
ثلاثيات المعجم الصغير للطبراني ٧٠٨
ثلاثيات صحيح البخاري ٧٠٨
ثمانية قصائد صغار في مدح النبي صلي الله عليه و سلم ٥٣
ثنائيات موطا امام مالک ٧٠٨

ج

جريدهٔ خورشيد
رک ـ خورشيد
جريدهٔ مفرح القلوب
رک مفرح القلوب
جلالين ٢١٢
جمع الجمع ٦٢٠
جمع اليواقيت في تحقيق المواقيت ٥٣
جنات النعيم في فضائل القران الكريم ٥٣
جنگ اشعار منتخب (عبدالحسين) ٣٨٥
جنگ اشعار [illegible] ٣٧٧-٣١٠ ح-١٥ [illegible]
جنگ روس و [illegible] ٣٧١
جنگ نامه (ثابت علي شاه) [illegible]
جنگ نامه ميانی (احسان علي شاه) ٩٧
جوهر معظم ٢٦٧-٢٧٧
جهان كشاي نادري ٤٣٢

چ

چار جو (چهار جوي ، منظوم) ٣٥٦-٣٨٩

ح

حاشيه بر تفسير هاشمي ٥٣
حاشيه بر حكمت و رساله كشف الحق ٥٩
حاشيه يمين الوصول ٥٩
حالات شكار ٥٩٨
حجم ذيغ العيون في رد مبيح الفسق الفتون ٦٦
حديقة الاوليا ٢٣٣-٢٣٠
حديقة الصفافي اسما المصطفى ٥٣
حلاوة الفهم بذكر جوامع الكلم ٥٣
حمل السلاح علي معاند الاصلاح ٥٣

حواشي بر حاشيه قديم و جديد ٥٩
حياة الصائمين ٥٣
حياة القاري في اطراف البخاري
(عربي) ٥٣
حياة القلوب في زيارة المحبوب
(فارسي - مطبوعه)
٥٣

خ

خرد نامه ٦٢٢
خمسک نامه ٣٤٢
خلاصة البيان في عدّ اي القران ٥٣
خلاصة التداوي ٥٧٢
خمسه مير ٥٧٢
خورشيد (مرثيه) ٥٥٣

د

داستان رزم نادر شاه ٧٣٢
دانش (مجله) ٨٨
دائرة المعارف افغانستان
٨٨-١٥٣ج-٣٨١
دراسات اللبيب في الاسوة الحسنة
با الحبيب
٢٥٦-٢٥٣-٢٣٣
در مختار ٢١٢-٢٩١
درهم الصره في وضع اليدين
تحت السرّه (عربي) ٥٣
دستور الفرايض ٥٣
دليل الذاكرين ٣٥٠
ديوان آباد ٢١٢
ديوان آتش ٢١٢
ديوان (امضا) (سردار محمد حسن خان)
١٥٣ح
ديوان (انور) ٧٣
ديوان (باقي) ٧٦
ديوان جعفري (قاضي غلام علي)
١١٢-١١٦-١١٨
ديوان (جعفري) اردو
(مير نصير خان "جعفري" تالپر)
١٠٥-١٠٩
ديوان (جعفري) فارسي
(مير نصير خان "جعفري" تالپر)
١٠٥-١٠٩
ديوان حزين ٥٣٩
ديوان حسين (اردو) ٧٥٦
ديوان حسين (فارسي و اردو)
٧٥٦
ديوان حسين علي خان ٧٥٨
ديوان (حيدري)
(مير شهداد خان تالپر)
١٥٩-١٦٠

دیوان حافظ ۲۶، ح ۳۴، ۵۳، ح
۲۵۸-۲۵۳-۲۵۲-۲۴۸-۲۴۳-۱۴
۳۰۴-۳۰۱-۲۹۷-۲۶۲-۲۶۰
۸۲۳ ۸۲۴-۸۲۹
دیوان درس (مولانا عبدالکریم)
۲۵۰-۲۵۲
دیوان سراج ۵۵۰ح
دیوان سعید (محمد سعید، لواری)
۳۳۹
دیوان (سها) ۳۴۰-۳۴۲
دیوان شوکت ۵۴۹
دیوان صالح (فارسي) (مخدوم
محمدصالح وزیرآبادي) ۶۰۱
دیوان صائب ۵۶۳
دیوان صفي (فارسي) ۴۸۶
دیوان صوفي ۴۵۷
دیوان طرزي ۳۷۳
دیوان (عبدالحسین) اردو ۳۸۵
دیوان (عبدالحسین) سندي ۳۸۵
دیوان (عبدالحسین) فارسي ۳۸۵
دیوان مراثي (عبدالحسین) خطي
۳۸۵
دیوان عزلت ۲۸۰
دیوان عظیم ۲۹۹-۳۰۰-۵۶۷
دیوان عظیم اردو ۳۰۰
دیوان (علي اصغر خان) [illegible]
دیوان (علي) [illegible]
(میر سرادعلي شاه [illegible]
[illegible] ۳۰۴-۳۱۰ح [illegible]
دیوان قاسم (محمد قاسم بن
احمد محمود) ۳۷۵-۳۸۸
دیوان قاسم (سندي) (محمد قاسم
بن امت الله قریشي حلائي)
۳۶۸
دیوان قاسم (فارسي)
(محمد قاسم بن امت الله قریشي)
۳۶۶-۳۶۸-۳۸۱
دیوان قصائد (حسن)
(میر حسن علي خان تالپر) ۵۹۹
دیوان غلام ۴۵۵
دیوان کرم ۴۲۹
دیوان مسکین ۲۰-۲۳ح-۶۶-۸۰-
۱۷۷-۲۱۲-۳۶۶ح-۶۲۳
دیوان مائل اردو ۵۴۳
دیوان مائل فارسي ۵۴۳-۵۶۷
دیوان مائل خطي ۵۴۳ح
دیوان مراثي (حسن)
(میر حسن علي خان تالپر)

دیوان معین ۴۳۷
دیوان مناجات و منقبت (حسن) میر حسن علي خان تالپر ۵۹۹
دیوان مومن ۴۳۷
دیوان میر ۲۷۹-۲۷۲-۵۷۲
دیوان ناسخ ۲۱۲
دیوان نگار ۴۵۵
دیوان (وصال) محمد شفیع، میرزا کوچک شیرازي ۲۹۷ح
دیوان وفا ۷۵۸
دیوان ولي ۴۶۳-۶۲۲-۶۲۵
دیوان یوسف ۶۳۴

ذ

ذب ذبابات الدراسات ۶۴-۲۴۴
ذریعة الوصول الي جناب الرسول (فارسي) ۵۴

ر

راحة المومنین ۵۵
رانجها و هیر ۷۹۳
رد خوارج ۵۹۸
رسالة فاکهة البستان (عربي) ۵۵
رساله في التحقیق اسانید حدیث اقتلو الساحر و الساحرة ۷۰۸
رساله في الجواب عما کتب بعض الافاضل في الجواب عنها ۵۵
رسالة في المنع عن الماتم في ایام عاشوره ۵۵
رساله في انساب النبي ان سلم لا یسقط عنه القتل و لو کان کافراً اصلیاً ۷۰۸
رسالة في بیان السلسلة ۶۶
رسالة في تحقیق ان الواجب علي العالم المقلد اتباع المجتهد او العمل بظاهر الحدیث ۵۵
رسالة في تعداد وجوه القرائة الجاریة في قوله تعالي ۵۵
رسالة في تعداد وجوه القرائة الجاریة في لفظة الآن ۵۵
رسالة في تقدیر الوضو و الغسل بموازین بلدة التته ۷۰۹
رسالة في جمع وجوه القرائة الجاریة في آیة سورة البقرة (وَ إذا أخذنا میثاق الخ) ۵۵

رسالة في ذكر افضل كيفيات الصلواة على النبي صلى الله عليه و سلم ٥٥

رسالة في شرح قوله صلى الله عليه وسلم لعمار بن ياسر (ويح عمار تقتله الفئة الباغيه) ٥٥

رسالة في كيفية مسح الراس ٥٥

رساله في مسئلة السكر ٥٦

رسالة في موعظة مايتعلق باحوال القبر و ما بعده ٥٥

رسالة في وجوه قرائة الآية (و إن من أهل الكتاب) ٥٦

رساله اويسيه ٢٣٣

رساله تحفة الرسول ٥٩

رساله تحقيق الايمان (عمادالدين پاني پتي) ٥٩٨

رساله ثبوت مذهب شيعه ٥٩

رساله چهل بيت مثنوي ٥٩

رساله در اثبات اسلام ابي طالب ٢٣٣

رساله در بحث تناسخ ٢٣٣

رساله در بحث حديث المصراة ٢٣٣

رساله در بيان اثبات رفع اليدين (عربي) ٢٣٣

رساله در [illegible] (فارسي) [illegible]

رساله در تحقيق [illegible] در آيه تطهير [illegible]

رساله در تحقيق معني [illegible] لا نورث ما تركنا صدقة [illegible]

رساله در ترديد بن الهمام ٢٣٣

رساله در تنقيد بر دو مقام از فتح القدير ٢٣٣

رساله در ذبح شكار ٥٥

رساله در علم تكثير ٣٣٢

رساله در مناقب و خوارق [illegible] صاحب [illegible]

رساله سنديه - في ترجمة الدهائين ٤٠٩

رساله صغرا في تقدير صدقة الفطر ٤٠٨

رساله قرة العين في البكا على الامام حسين ٢٣٣

رساله كل لما (مثنوي فارسي) ١٦٥

رساله يكروزي ٦٥٦

رشف الزلال في تحقيق في الزوال (فارسي) ٥٥

رفيدي ٢١٢
رفع الغطاء عن مسئلة جعل العمامة
تحة الرداء ٥٥
رفع الخفاء عن مسئلة الراء ٥٥
رفع الغين عن مسئلة الجمع
بين العينين ٥٥
رفع النصب لتكثير التشهدات
في المغرب ٥٥
روزنامچه دربار (امير شير علي خان)
٣٨٠
روضة الصفا في نسماء المصطفى ٥٦
روباي صادقه ٥٩٨
رياض الانساب ٢٧٩
رياض العارفين ٥٩٧ح

ز

زاد السفينة في اسامي المدينة ٥٦
زاد الفقير ٥٦
زبدة المعاصرين ٣٩٣ح-٣٠٢
زبورنامه ٨٢٣

ژ

ژوندون (مجله) ٣٨١

ص

سائي نامه ٦٢٦
سحق الاغبياء الطاغين في كمل الاولياء
و اتقياء و العلماء ٦٦
سراج الاخبار (كابل)
٨٨-١٠٣ح-٣٤٠ح-٣٤١
سراجي ٣٩١
سروش كراچي (مجله) ٣٦١-٣٧٢
سسي و پنهون ٧٩٣
سفرنامه جعفري ١٠٩-٤١٠
سفرنامه كلكته (سها) ٣٣٠-٣٣٢
سفينة السالكين الي بلاد الله الامين
٥٦
سكندرنامه نظامي ٥٥٥ح-٦٥٧
سلسلة الانساب ٢٧٩
سلسلهٔ قادريه ٧٨٧-٨٠٢
سلّم ٢١١-٢١٢-٥٠٩
سنن ابي داؤد ٢١٢
سير التقرير في تحقيق مقاصد
مسئلة استعمال الحرير ٦٦
سيف الملوك ٣٥٠-٧٩٣

ش

شاهد الامامت ٧٥٦
شاه نامه ١٠٥-٣٩٨
شاه ولي الله اوران كي سياسي تحريك
٢٣٥

شجرهٔ طيبه ٤٩٩-٤٩٩ح
شد النطاق فيما يلحق من الطلاق.
(عربي) ٥٦
شرح ابيات سندي (عربي) ١٦٥
شرح چغميني ٢١٢
شرح ديوان حافظ ٢٧٨-٢٨٠-٦٥٦
شرح رموز عقائد الصوفيه ٢٣٣
شرح وقايه ٢٦٣
شفاء الجنان لاهل الصدق و الايقان
٥٦
شفاعت نامه ١٦٦
شمع انجمن ٢٦٧

ص

صقال الضمائر ١٦٣-٢٩٨-٣٣٩

ط

طب مراد ٧٣٠
طريده الحياك مما طرده الخصم
بقطع التنباك ٦٦
طوطي نامه ٦٥٦
طومار سلاسل ٢٣٣-٢٣٥-٢٣٦

ع

عمدة الطالب ٢٤٩
عمدة المقامات ٦٥-[illegible]
٣٥٦-٣٨٥-٣٨٥ح-[illegible]
٥١٢ح-٦١٨-٦٩٩
عمر ماري ٧٩٣
عين الفقه ٥٦

غ

غاية الايضاح في المحاكمة
بين النووي و ابن الصلاح
٢٣٣
غاية الفسخ لمسئلة النسخ ٢٣٣
غاية النيل في اختصار الاتحاف
و الذيل ٥٧
غسل العباك عن تصويب
قطع التنباك ٦٦
غنية الظريف بجمع المرويات
و التصانيف ٥٧

ف

فتح العلي في حوادث سني نبوه النبي
٥٧
فتح الغفار لعوالي الاخبار (عربي)
٥٧
فتح الغلاف بموازين السبعة
من الاوقاف ٥٨

فتح الفضل (عربي) ١٦٥
فتح القوي في نسب آباء النبي ٥٧
فتح الكلام في كيفية اسقاط
الصلواة و الصيام ٥٧
فرايض الاسلام (عربي) ٥٧
فرايض الايمان (عربي) ٥٧
فردوس العارفين ١٦٣ح- ٢٩٣
فرهنگ نامه ٤٣٧
فيض الغني في تقدير صاع النبي
صلى الله عليه و سلم ٥٧
فيض الغني في جواز نكاح البالغة
بدون اذن الولي ٥٧

ق

قال اقول ٥٧
قدسيات قيوميه ٣٤٢
قديم سند (مرزا قليچ بيگ)
٣١٣-٣١٥-٣٥٣
قرآن كريم ٢١٠-٥٩٧ح
قصه رزم شهر ٤٣٢
قصيده بانت سعاد ٥
قصيده برده ٩-٢٠٢-٣٤٢
قوت العاشقين ٥٧

ك

كافيه ٢١٠
كحل العين بما يقع من وجوه القراة
بين السورتين ٥٧
كشف الرمز عن وجوه الوقف
علي الهمز ٥٨
كشف الريب عن مسئلة رفع اليدين
٥٧
كشف الستر في تقدير صدقة الفطر
٥٧
كشف الظنون ٢٣٢
كشف الغطا ١٨٣
كشف العطا عما يحل و يحرم من النوح
و البكا ، في الرد علي الرسالة المسماة
بقره العين في البكا علي الحسين،
للمخدوم محمد معين ٥٧-٧٠٨
كشكول مسكين ٢٠٢
كفاية القاري ٥٨
كلمات الشعراء (سرخوش)
٦٦٢-٦٦٣-٦٦٤-٦٦٥
كليات طرزي ٣٧٢
كليات غالب ٧٧٧
كليات گدا ٨٢٧
كليات نثر غالب ٧٧٥
كنز الدقائق ٢١٠

گ

گرامر ستر راورتي ٦٢٠

گلستان [illegible] ۵۹
گلرنگ و گل اندام سندي ۳۸۵
گلستان سعدي ۲۱۰
گل عباسي ۳۸۰ح

ل

لب لباب ۷۵۶
لس بيله گزيتر ۸۸
لسان الحق في ميزان الصدق ۵۹۸
لطائف لطيفي ۳۸۵
لطيفة التحقيق ۱۶۳ح
لنوازي جا لال ۲۹۲-۲۹۳
ليلا چنيسر ۷۹۳

م

مائدهٔ خليل ۸۱۲-۸۲۶
مثنوي جدائي نامه ۵۶۳-۵۷۱-
۵۷۲-۵۷۳
مثنوي جواهر خمسه ۳۸۰ح-۳۸۱
مثنوي حمله حيدري - معروف به
شهنشاه نامه (سندي) ۵۹۹
مثنوي خسرو شيرين ۵۷۰
مثنوي درد و داغ ۷۷۵
مثنوي سير دل ۳۹۵
مثنوي سيف الملوک ۵۶۳-۵۶۷
مثنوي [illegible]
مثنوي فتح نامه [illegible]
[illegible]
مثنوي فتح نامه سندي ۵۹۸
مثنوي فرهاد و شيرين [illegible]
مثنوي ماه و مشتري [illegible]
مثنوي مختار نامه ۱۱۱
مثنوي مرزا و صاحبان ۴۳-۱۱۱
مثنوي مولانا روم ۳۹
مثنوي مومن ۷۳۸
مثنوي مهر و ماه ۵۶۳-۵۸۹-[illegible]
مثنوي نان نمک ۴۱
مثنوي نگار ۳۵۵
مثنوي هير و رانجه ۳۰۰-۶۲۶
مثنوي يوسف زليخا ۵۲۷ح-[illegible]
۵۵۵ح-۵۵۷-۹۵۷
مجاورة الشعر الكريم ۷۰۸
مجربات طب ۵۶۳
مجمع البلغاء ۵۳۳
مجمع الفصحا ۵۹۷ح
مجموعه خطوط ۵۹۸
مجموعه دلكشا ۷۲۹
محک خسروي ۷۳۰-۷۵۸-۷۷۹-
۷۸۵
محک كمال (محسن تتوي)
۳۶۳-۵۳۹-[illegible]

مختار نامه ١٠٥-٥٩٨
مخزن انوار صفي احمدي
(مخزن الانوار صفي احمد في كشف
اسرار المجددي) ٧٦-٣٥٦-٣٨٦
مخمس كريما ٥٥٥-٥٥٥ح-٥٩٩
مدار الحق في رد معيار الحق ٢٤٥
مدارك شريف ٢١٢
مدالباع الي تحرير الصاع
٥٨-٧٠٨
مرغوب الاحباب في انساب الاقطاب
١٦٣-١٦٥-١٦٦-٢٩٣-
٢٩٥-٢٩٦-٢٩٨
مشكوة شريف ١٧٠-٢١٢
مطول ٢١١
مظهر الانوار (في مسائل الصيام)
٥٨

معارج النبوة ٢٣٧
معجم الشعراء ٧ح
معيار السالكين ١٨١
معيار سالكان طريقت ٢٧٩
معيار النقاد في تميز المغشوش
من الجياد (عربي) ٥٨

مفتاح التواريخ ١٠٨
مفتاح الصلواة ٥٨
مفتاح الكلام ٦٩

مفرح القلوب (جريده) ٢٦-٢٩-
٣٠-٣٨ح-٩١ح-٩٢-٩٣-
١٠٢ح-١٠٣-١٢٧-١٥٦ح-
١٥٨-٣٠١-٣٠٦-٣٠٧-
٣٠٨-٣١٠-٣١١-٣٨٥-
٣٦٦-٣٦٨-٣٦٩-٣٧٠-
٣٧٣-٥٠٢-٥٠٣-
٥٥٢-٥٥٣

مقالات الشعراء ٩٥ح-٩٦-١١٧ح-
٢٣٥-٢٣٨-٢٧٩-٣٩٣ح-
٥٣٢ح-٥٣٣-٦٥٦-٦٦٠-
٦٦١-٦٦١ح-٦٦٧-٦٦٨

مقالات دار ٢٣٨
مقالات شيرازي ٢٣٨
مقاله طرزي ٣٧٢
مقالهٔ مير مائل ٩٦-٩٧
مقدمة الصلواة ٥٨-٧٠٧
مقدمه دراسات اللبيب ٢٣٥
مقدمهٔ ديوان قاسم (سندى)
ميرزا قليج بيگ ٣٦٨
مقدمه مثنوي مرزا صاحبان ٦٧٧
مكاتيب پادري فالدر ٥٩٨
مكاتيب جعفري ١١١
مكاتيب مجددي ١٩٧
مكتوبات امام رباني ١٦٥

مكتوبات فقير الله علوي ٢٣٥
مكتوبات مجددي ٣٣٢
مكتوبات معصومي ٣٣٢
مكلي نامه ٢٣٨ ٥٣٣-٦٥٥ح
ملفوظات قيوميه ٣٣٠
مناسك الحج ٥٨
مناقب علوي ٧٥٦-٧٥٨
مناقب مخدومين معظمين ٦٣
مناقب مرتضوي ٥٥٠ح
منبع الانساب ٢٧٩
مواهب سيد البشر في حديث الائمة الاثني عشر ٢٣٣
موعظت نامه ٦٢٦
مونس المخلصين ٦٥-٣٣٢-٣٣٣-٣٣٣-٦٠١
موهبة العظيم في ارث حق مجاورة الشيخ الكريم ٥٨
مهران (مجله) ٧٣-٩٦-٩٧-٥٣٢ح-٥٣٣
مهران جون موجون ٥٥١
ميزان الحق (پادري سي - جي فاندر) ٥٩٨

ن

نتيجة الفكر في تحقيقة صدقة الفطر ٥٨
نثر حلاوي المعارف و العلوم [illegible]
نزهة الابدان [illegible]
نزهة الخواطر ٢٧٩
نسخهٔ صغيره ٢١٢
نشيج الضحى في حل مسئلة قصر الحي ٦٦
نظم الجواهر بذيل اتحاف الاكابر ٥٨
نور البصائر ذيل اتحاف الاكابر ٥٨
نور العينين في اثباة الاشارة في التشهدين (عربي) ٥٨
نو روز ٣١-٥١١
نهر البكا ٥٩٨

و

وسيلة الغريب الى جناب الحبيب (بشرح اسماء الرسول البشير) ٥٨
وسيلة الفقير الى اسماء البشير و النذير ٥٩
وسيلة القبول في حضرة الرسول ٥٩
وصول الغنا في تحريم الدفوف مع الجلاجل و الغناء ٦٦
وعظ الانوار في حكم مسئلة روية القمر يوم الشك في النهار ٦٦

ا ب
هدايت الناس في البقاء الشعر على الراس ٦٦
هدايه ٢١٢-٢٦٣
هر المنكب الي تكثير التشهدات في صلوة المغرب ٢٠٩
هَلُمَّ جَرًّا تا توضيح ٢١٠

ي
ياد داشتهاي عبدالحي حبيبي ٣٦١-٣٧١-٣٨١-٦٢١
ياد داشتهاي مولانا دين محمد وفائي ٢٥
يد بيضا ٦٦٦
يوسف زليخاي جامي ٦٣٣
يوسف زليخا مرتضائي ٣٨٢ح
يوسف زليخا (سندى) ٢٧٨
Persian Poets of Sindh ٣٠١

استدراک

(۱) در نمره گذاری اساسی چهرا مذکور درین کتاب بر صفحه ۱۶۳ سهو واقع شده، باین تفصیل که نمره "حیدری" بر صفحه ۱۵۹، (۲۲) بوده و نمره "خاکی" بر صفحه ۱۶۳ باید (۲۳) میشد. ولی سهواً همان عدد (۲۳) تکرار شده، و بعد ازان تا آخر کتاب بهمین ترتیب نمره گذاری گردیده است. پس خوانندگان محترم این نمره گذاری مغلوط را تصحیح فرموده بر صفحه ۱۶۶، نمره "خلیط" را (۲۶) و نمره "خلیل" را (۲۵) و بعد ازان همین طور مسلسل تصحیح فرمایند.

(۲) در صفحه ۱۵۳ درین کتاب تحت نمره ۲۰ و اسم حسن مؤلف کتاب نوشته که سردار محمد حسن خان بن تیمور قلی خان بن وزیر فتح خان بود. در حالیکه به تصریح اکثر مؤرخان مانند سراج التواریخ (ج ۲، صـ ۱۹۷) و سوهن لال (حیات امیر ج ۱، صـ ۲۴) وغیره تیمور قلی خان برادر عینی وزیر فتح خان و از جمله (۲۱) فرزند سردار پاینده خان بود، که در سنه ۱۱۹۵ھ تولد یافته، و در محرم ۱۲۳۸ھ از جهان رفته، و قبرش هم در مزار مهتر لمک لغمان است.

در شجرهٔ نسب طرزی مقابل صفحه ۳۷۱ کتاب حاضر، تیمور قلی خان فرزند وزیر فتح خان و نام "محمد حسن" در چاپخانه به غلط "محمد حسین" طبع شده که قابل تصحیح است.

(۳) در صفحه ۲۸۰ بر حاشیهٔ شرح احوال و آثار سردار عباس خان آمده که وي فرزند سردار سلطان محمد خان محمد زائي بود، و تاريخ وفاتش در "دائرة المعارف افغاني" (صـ ۲۶۲۷) ۱۳۴۳ھ نوشته شده که درين کتاب صفحه ۲۸۰، سهواً ۱۳۳۴ھ طبع شده است.

در همين عصر بين رجال افغانی يک نفر سردار محمد عباس ديگري هم بوده، که وي فرزند نظام الدوله محمد عثمان خان وزير ولد رحمت الله خان معتمد الدوله وزير اعظم شاه زمان و از قوم کاسران خيلی صدو زائي بوده. اين هر دو سردار افغاني شاعر و اديب و عالم بودند. و همين شخص مؤخرالذکر تاريخچهٔ احوال شاهان افغان را هم نوشته، که برخي از اقتباسات آن در مجله آرياناي کابل طبع شده است، اما گل عباسی و جواهر خمسه و تفسير عباسي را که نويسند دان دائرة المعارف افغاني (صـ ۲۶۲۷) به عباس خان اول الذکر نسبت داده اند، بيقين نمي توان گفت که مال کدام يکي ازين دو سردار عالم اند. تا وقتي که درين باره سند قوي بدست نيايد، انتساب کتب مذکور را يکي از دو سردار مذکور با قيد احتياط تلقي بايد کرد.

صحت نامه

بنا بر عدم بلدیت حروف چینان بزبان فارسی در طبع کتاب برخی از اشتباهات روی داده، که اکثر آن را خواننده از سیاق و سباق جمل دریافته می تواند. بنا بران غلطی‌های غیر مهم را درین صحت نامه نیاوردیم، و فقط آنچه مهم بنظر رسید، ذیلاً با صور صحیح آن ضبط کردیم.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
(۱۷)	۳	دسه	دسه
۱	۵	باعی	رباعی
۳	۵	ذ ت	نعت
۳	۲۰	بموری هد	بموزی دهد
۹	۷	راست رین	راست ترین
۱۷	۲۲	دیگ :	دیگر :
۱۳	۳	غا ي	غازی
۲۵	۱۶	بناي بر اختلاف	بنا بر اختلاف
۲۵	۱۹	محترمه	محترم
۲۵	آخر	ابی ت	ابیات
۳۱	۱۳	برحاسته	برخاسته
۳۵	۲ ح	نور محمد و	نور محمد (بن مراد علي خان) و

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۵	۳ح	حسن علی	حسن علي
۳۵	۳ح	(ولدان میر نصیر	(ولد میر نصیر
۳۸	۲	محمد باقر ناج	محمد باقر تاجر
۴۰	آخر	مراهـت	مراهست
۴۵	۲۲	کاغد	کاغذ
۴۷	۱۲	تینمات	تیمنت
۵۰	۲۱	بعفه	محفه
۵۲	۱	نهیت	نهایت
۵۲	۱۵	مقدمة الصلاة (سندي)	مقدمة الصلواة
۵۳	۱۳	الحصن المنوع	الحصن الممنوع
۵۴	۱۴	با لا فضیلة	بالافضلية
۵۵	۱۰	کیفیات الصلواه	کیفیات الصلواة
۵۵	۱۲	با احوال	باحوال
۵۶	۱۱	الله لامین	الله الامین
۵۶	۱۲	القطع بالا فضیلة	القطع بالا فضلية
۵۸	۹	في تمیز	فی تمییز
۵۸	۱۲	مر الباع	مد الباع
۵۸	۱۳	الشیخ الکریم	الشعر الکریم
۵۹	۱	وسیله القبول	وسیلة القبول

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۹۹	۸	عبدالہ دو	عبداللہ
۶۳	۱۳	عبداللطف	عبداللطیف
۶۴	۱۶	میکند	میکنم
۶۴	۲۳	بہ م	بنام
۶۵	۵	عمرة المقامات	عمدة المقامات
۶۵	۱۱	گنبد	گنبد
۶۵	۱۲	حال	حالا
۶۵	۲۱	شرب لدخان	شرب الدخان
۶۵	۸	بعلٰهده	بعلٰحده
۷۸	۹	یا رب بکر	یا رب بکن
۸۱	۱۹	الصقلاح	الصقلاء
۸۸	۶	اولادہ حضرت	اولادِ حضرت
۹۷	۲	مرحع	مرجع
۱۱۳	۵	بجاي تخلص "فقیر"	بجاي تخلصِ فقیر
۱۱۶	۱۵	وجہ	وجد
۱۵۳	۳ح	اشعار نیر	اشعار نیز
۱۵۳	۷ح	اغیا ناغر	اغیار سائر
۱۵۸	۱۹	الپر" نوشتہ	تالپر" نوشتہ
۱۵۸	۲۱	گفتہ	گفتہ

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۵۸	۲۲	وي مست	دي مست
۱۵۸	۲۲	میرفتی بتارو	میرفتي بتا رو
۱۶۰	۱	مید ساختند	مقید ساختند
۱۶۰	۱۸	نوشة	نوشته
۱۶۰	۲۲	نوشة	نوشته
۱۶۱	۷	نوشة	نوشته
۱۶۳	۴	في النساب	في انساب
۱۶۴	۱	سال	حال
۱۶۵	۴	ز یاد دارند	زیاد دارند
۱۶۶	۹	نوشة	نوشته
۱۶۹	آخر	و " اقوال"	و " قال اقول "
۱۷۰	۳	بعري	بعربي
۱۷۰	۷	مابین الوقنین	مابین الوقتین
۱۷۰	۱۹	حضرت شا	حضرت شاه
۱۷۲	۳	نشسة	نشسته
۱۷۶	۲۱	منطور	منظور
۱۷۸	۸	مسرف	مشرف
۱۷۸	۹	ساختند	ساختند
۱۸۰	۱۲	بعه ه	بعده
۱۸۲	۱۴	سراب	سیراب

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۸۳	۱۶	کسب دیگر	کسب دیگر
۱۸۴	۱۷	گاذر	گاذر
۱۸۵	آخر	(۱۱۳۶ھ)	(۱۱۳۸ھ)
۱۹۱	۱۷	با آنکه	با آنکه
۱۹۴	آخر	صفحه	صفه
۱۹۵	آخر	نوء	نوع
۱۹۶	۷	وصع	وضع
۱۹۶	آخر	شرح و ورء	شرع و ورع
۱۹۷	۳	برون	بیرون
۱۹۷	۲۱	تحفه الفقیر	تحفة الفقیر
۱۹۸	۳	شکر الهي	شکر اللهي
۱۹۸	۱۵	اوضاء	اوضاع
۱۹۸	۱۹	صفحه ... بصفحه	صفحه ... بصفه
۲۰۳	۲۰	(۱۰)	(۱۵)
۲۳۲	۳ح	الموفي	المتوفي
۲۳۲	۵ح	وجود	موجود
۲۳۲	۱۵	بزرگان زا ه	بزرگان زمانه
۲۳۲	۱۱	بمخدوم معاصر	بمخدوم آدو معاصر
۲۳۳	۲	بزرئی	بزرگي
۲۳۳	۱۲	قاضي محمرد	قاضي محمود

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۳۳	۱۷	مصبر	مضبر
۲۳۳	۶	جهان آثا	جهان آثار
۲۳۶	آخر	گلاب عود	گلاب و عود
۲۳۷	۷	صدر زمن	صدو زمن
۲۳۳	۱۵ح	زیاد نر	زیاد تر
۲۳۵	۵	او راراز	او را راز
۲۳۷	۲	بن حضرت پیر سید محمد راشد	بن پیر سید صبغة الله بن حضرت پیر سید محمد راشد
۲۳۸	۱۷ح	ازیر	ازین
۲۵۲	۷	د پهلویش	در پهلویش
۲۵۳	۳	برین رباعي	برین قطعه
۲۵۵	۱	نشقه	نقشه
۲۵۶	۲	و الغفران	و الغفران
۲۵۸	۱	عبدالطیف	عبداللطیف
۲۶۰	۱	المتفوي	المتوفي
۲۶۰	۶	۱۱۲۳ھ	۱۲۲۳ھ
۲۶۲	۳	والد حضرت	والده حضرت
۲۶۲	۱۵	بي لاڈو	بي بي لاڈو
۲۶۳	۳	تاضیان	قاضیان

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۶۵	۱	"شیخ انجمن"	"شمس انجمن"
۲۷۰	۸	روانه	[illegible]
۲۷۰	۱۸	غ دام	سراغ دام
۲۷۳	۱۳	دل سوزن	دل سوزان
۲۷۳	۱۶	سچه	سبحه
۲۷۸	۱۰	بزوري	بزودي
۲۷۸	ح۳	(۱) روشن علي	(۲) روشن علي
۲۸۰	۱۵	"مرتضوي"	"مرتضائي"
۲۸۵	(بعد از سطر ۱۰ این عنوان)		میان محمد زمان بن عبداللطیف بن عبداللطیف
۲۹۵	۱۲	ابو لقاسم	ابوالقاسم
۳۱۷	۱	سیزد سال	سیزده سال
۳۱۸	۶	اما کجا	اما این کجا
۳۳۶	آخر	معرفست	معروفست
۳۴۰	۱۶	"حسیني"	"حسین"
۳۵۳	۵	بیاص	بیاض
۳۵۳	۱۹	در درگاه نیست	در و خرگاه نیست
۳۶۳	۱	مرزا جعفر	مرزا جعفر
۳۶۶	ح۲	"دیوان مسکین"	"دیوان خلیل"

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۷۰	۳ح	ادبی موخت	ادبی آموخت
۳۷۲	۹	میگذشت	میگشت
بعد از صفحه نمبر (۳۷۹) بجای (۲۸۰)			صفحه نمبر (۳۸۰)
۳۸۰	۵ح	۱۳۳۴ھ	۱۳۴۳ھ
۳۸۷	۲۱	مرحبہ	مرحبا
۳۹۳	۳ح	(مقالات صہ)	(مقالات صہ ۵۲۲)
۳۹۵	۵	میر رمایل	میر مائل
۴۳۹	۲۱	ود	مود
۴۴۰	آخر	یتاثیر	بتاثیر
۴۴۱	۳ح	که ین	که این
۴۴۲	۷ح	سید بولن بر	سید بولن بن
۴۵۳	۱۰ح	مرزا حمد علی	مرزا احمد علی
۴۵۵	۵	۱۱۹۸ء	۱۱۸۹ھ
۴۵۸	۵ح	قیوم جهان	قیوم زمان
۴۹۳	۱۳	لمعروف به	المعروف بہ
۵۰۳	۴	اندرن	اندراں
۵۰۷	۱۷	اتفقاداً	اتفاقاً
۵۲۷	۷ح	و ارز جا	و ازانجا
۵۲۷	۸ح	خد اد	خدا آباد
۵۲۷	آخر	" روشں "	" روشن "
۵۳۴	۱۳	پیره زال	پیر زال

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	۱۰	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	۱	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	۱۱	[illegible]	[illegible]
[illegible]	۸	کوسم	[illegible]
[illegible]	۹	موصوف الذکر	موصوف الذکر

Accession numbers
76250
Date

DR ZAKIR HUSAIN LIBRARY
JAMIA NAGAR
NEW DELHI-110025